

ПРИКАРПАТСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
і.м. ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ
ВІДНОСИНИ В ГАЛИЧИНІ
У ХХ ст.

*Матеріали міжнародної
науково-практичної конференції
(21-22 листопада 1996 р.)*

НБ ПНУС

604256

Івано-Франківськ — 1997
Видавництво "Плай"

Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.

Виклад доповідей та повідомлень, надісланих і проголошених на міжнародній науковій конференції "Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст." надруковано за рішенням Ученої ради Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника. Сюди увійшли матеріали, що висвітлюють на прикладі Галичини українсько-польські політичні, соціально-економічні відносини та культурно-мистецькі і літературні зв'язки.

За достовірність викладених фактів відповідальність несуть автори.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Петро ФЕДОРЧАК — доктор історичних наук — відповідальний редактор; *Микола ГЕНИК*, *Микола КУГУТЯК* — доктор історичних наук; *Микола ЛЕСЮК* — кандидат філологічних наук; *Ігор РАЙКІВСЬКИЙ*, *Юрій ТОМИН* — кандидати історичних наук.

Редактор
Микола ЛЕСЮК

Художник
Юрій ПИРИГ

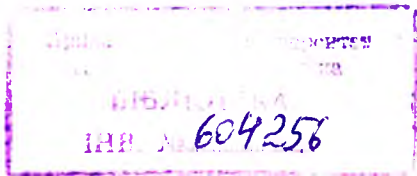
Комп'ютерне планування
Ніна ГРИНИШИН

Оператори набору:
Ніна ГРИНИШИН, Ганна МАЦЬКІВ

Відповідальні за випуск:
Василь СКРИПНИЧУК, Роман СТРИНАДЮК

ISBN 966-550-056-2

Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Витоки україно-польських взаємин тягнуться в сиву давнину, в часи відокремлення українства з-поміж інших слов'янських народів. Упродовж віків українці й поляки межували між собою, але їхнє співіснування було далеко не безхмарним. Лінія кордону між Україною і Польщею то просувалася далеко на схід, на етнографічні землі українців, то знову відсувалася на захід. Був період спільного життя в межах однієї держави — Литовського князівства, в якому, між іншим, державною мовою вважалася більш розвинута українська. Точилися виснажливі війни козацької доби. Протистояння змінювалися сусідськими відносинами, а примирення — новим протистоянням.

Були часи добрі й недобрі, але взаємини між двома народами залишали глибокий слід — у культурі, мові, традиціях. І збереглися людські стосунки, і здійснювалися переклади — Т. Шевченка на польську, А. Міцкевича — на українську. І ніколи не поєднувала обидва народи спільна мета — позбутися ядовитого гніту російського імперіалізму й шовінізму.

Особливо складними й суперечливими були українсько-польські відносини на теренах Галичини в ХХ ст. Довгі роки польського панування важким тягарем лягали на галицьке українство, стримували його національно-культурний розвій. Події 20-х років, часів Другої світової війни, боротьби УПА, виселення українців із їхніх споконвічних земель (операція "Вісла") надавали цим взаєминам нової гостроти й гіркоти. Чимало образ і взаємних докорів було висловлено, не все ще перегоріло й відстоялось і понині.

Новий етап українсько-польських відносин відкрився після одержання Україною омріяної, вибореної в тяжких муках незалежності. Польща однією із перших країн визнала молоду державу. Український народ схвально зустрічає успіхи близького сусіда в економічному поступі, у вивільненні від пут ідеології тоталітаризму. Між нашими країнами поглиблюються дружні зв'язки, що поширюються на всі сфери життя — політику, економіку, науку, освіту й культуру.

Науково осмислити уроки минулого, подолати залишки старої неприязні, виробити нові принципи взаємоповаги і взаєморозуміння, забезпечити збереження етнічної ідентифікації українців у Польщі — ці та інші проблеми стояли в центрі уваги Міжнародної наукової конференції "Українсько-польські відносини в Галичині в ХХ ст.", що відбулася в листопаді 1996 р. в м. Івано-Франківську. Спільними зусиллями українських і польських учених різних галузей знань — істориків, політологів,

економістів, етнографів, філологів, психологів, мистецтвознавців, педагогів — об'єктивно й неупереджено було проаналізовано історичні події останнього сторіччя, визначено їх корені, окреслено перспективи дальших зв'язків.

У доповідях і повідомленнях, що їх було винесено на обговорення, представлений широкий спектр тем і інтересів, запропоновано нові інтерпретації, визначено завдання подальшого досліджень. Від узагальнених виступів теоретичного спрямування, що ґрунтуються на значному масиві історичних, культурологічних і інших фактів, до конкретики окремих аспектів наукової проблеми — такими є представлені в збірнику матеріали конференції.

Чимало публікацій носить власне дискусійний характер, окремі автори висловлюють думки, з якими можна бодай частково не погоджуватися. Однак, як на нашу думку, з різнобічних, не завжди однозначних оцінок, тих чи інших тлумачень історії, виявлення її детермінованості й наслідковості постає загальна картина, що зрештою визначає основне — наступні кроки в опрацюванні важливої теми. Будемо сподіватися, що наукова конференція "Українсько-польські відносини в Галичині в ХХ ст." дасть імпульс новим дослідженням, що опубліковані матеріали сприятимуть плідним науковим пошукам.

*Віталій Копоненко, доктор філологічних наук,
академік АПН України,
Заслужений діяч науки і техніки,
Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ).*

Пленарне засідання УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВЗАЄМИНИ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ІСТОРИКІВ І ПОЛІТИКІВ

Ярослав ІСАЄВИЧ

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Українці і поляки належать до числа народів, які найбільше постраждали від гітлерівського і більшовицького терору в роки Другої світової війни. Внесок обох цих народів у здобуття перемоги над фашистською Німеччиною був особливо важливим. Поляки вже понад 20 років мали визнану світом державу, легальним репрезентантом якої вважали підпільні установи еміграційного уряду і підвладні йому збройні сили, а всі окупаційні органи сприймали як нелегальні. Натомість Україна залишалась, як і раніше, не суб'єктом, а об'єктом історії. За володіння її землями змагались більшовицька Росія (замаскована під псевдоінтернаціоналістський СРСР), фашистська Німеччина і її союзники (Угорщина, Румунія), Польща. Тільки під час війни виникли збройні формування, які мали за завдання боротьбу зі всіма ворогами самостійної України. Хоч у той час і в наступні десятиріччя вони не здобули підтримки більшості українців, саме незалежницький напрям виявився, в остаточному підсумку, визначальним чинником дальшої еволюції України.

Оскільки реальними ворогами незалежності польського і українського народів були ті самі сили, поляки, що боролись за відновлення своєї держави, і незалежницькі течії в українському суспільстві мали всі підстави прагнути до союзу. Однак, як відомо, не тільки не дійшло до реальної співпраці (певні кроки в цьому напрямі були епізодичними і, як правило, засвідчили неадекватне розуміння політичних перспектив обома сторонами), а, навпаки, вибухнув кривавий польсько-український конфлікт на західноукраїнських землях, який включив не лише бої між українськими і польськими озброєними формуваннями, але й злочинні примусові вигнання та екстермінацію мирного населення.

Серед фактів, що зумовили виняткову гостроту конфлікту, слід назвати соціальну та національну напруженість, спричинену як співвідношенням земельної та іншої власності в руках різних категорій населення, так і передвоєнною політикою Польської держави*, а також свідоме роздмухування міжнаціональної

* Нерідко ті, що пишуть про конфлікти часів Другої світової війни, підкреслюють лише національні мотиви. Варто було б у цьому контексті пам'ятати, що чисто соціальні конфлікти в селах Західної Галичини 1846 р. виявились більш вибуховими, ніж соціально-національні суперечності у тогочасній Східній Галичині.

ненависті німецько-фашистськими і російсько-більшовицькими чинниками. Визнання істотної ролі провокацій ззовні не знімає питання про моральну відповідальність тих, що піддалися на провокації, як і не звільняє істориків від обов'язку в'яснення, що створило сприятливий ґрунт для успіху провокацій.

Навряд, чи можна сумніватися, що безпосередньою причиною непримиренності позицій політичних проводів обох народів, як і значної частини громадян, був намір польського уряду, підтримуваного в цьому більшістю суспільства, включити до Польської держави землі, на яких поляки були меншістю. Така орієнтація польського керівництва була зумовлена переоцінкою ним власних можливостей і недооцінкою сили угруповань, які протистояли планам включити українські землі до Польщі. Прагнення поширити свою територію за рахунок сусіда, якого вважають нездатним оборонятися, було донедавна загальноприйнятою засадою політики (щойно в наш час, як здається, більшість цивілізованих держав відмовились від таких зазіхань), тому не можна польську політику періоду війни вважати виявом якогось специфічно польського експансіонізму. З другого боку, для українських незалежників пріоритетом не була "ворожнеча до всього, що польське": протистояння Польщі стало політичним завданням лише остільки, оскільки польська політика була ворожа ідеї самостійності й цілісності України. Однак більшість українських керівників теж не усвідомила того, що перспектива встановлення надовго більшовицько-російської гегемонії у Східній Європі визначає необхідність ставлення до Польщі як до стратегічного партнера. Інша річ, що і при наявності доброї волі до згоди, українцям було б важко домовитися з польськими лідерами, які не вважали українців рівноправним і важливим для Польщі партнером.

У польських та українських публікаціях висловлювалися різні погляди щодо того, де, коли і ким були започатковані вбивства мирного населення на польсько-українському прикордонні. В українських публікаціях досить поширений погляд, що початком конфлікту були вбивства на Замойщині польським підпіллям українських в'їтів і громадських діячів, яких вважали німецькими колаборантами. У польських виданнях висловлюється погляд, що ці терористичні замаху мали зовсім інший характер і не мали впливу на події, які розгорталися пізніше. Якщо й справді вияви терору щодо цивільного населення були спершу спорадичними, то для в'яснення обставин ескалації терору винятково важливим документом є звіт одного з представників польського еміграційного уряду у Волині. Він неоднозначно

стверджував, що першими "були спорадичні вбивства поляків, які були на німецькій службі як адміністратори маєтків, лісова і шляхова служба і т.п. Вбивства... були викликані прагненням помсти особам, що вислужувалися перед німцями і не раз, у зв'язку з характером своїх обов'язків мусили виступати проти інтересів місцевого населення". Документ важливий, оскільки не узгоджується з поширеним у польському суспільстві переконанням, що українці були майже виключно колаборантами і виступали при підтримці німців проти тих поляків, які з німцями боролися. Насправді, в польському й українському суспільстві були і безпринципні колаборанти, і ті, хто йшов на співпрацю з окупантами, щоб допомогти своїм землякам, і, врешті, люди, що опинились у вимушеній ситуації. При цьому ті поляки, які беззастережно служили окупантам, зраджували власну державу, натомість вибір українців не був морально однозначним: йшлося про зміну одного окупанта іншим. При цьому на початку німецько-фашистської окупації не всі змогли передбачити, наскільки злочинний характер вона матиме.

Характерною рисою польських публікацій, присвячених Другій світовій війні, є перебільшення кількості жертв з польського боку і поширення цілком фантастичних версій про винятково садистські злочини. Навіть у 1990 р. у виданій значним тиражем книзі Єжи Яніцького "Lwów" можна прочитати, що митрополит Андрей Шептицький "благословляв дерев'яні пилки" (якими, мовляв, "українці" живцем різали "поляків").

Пропаганді, спрямованій на розпалювання українсько-польської ворожнечі, рішуче протиставилися польські інтелектуалісти, згуртовані навколо паризького місячника "Kultura". Згодом на шлях поєднання стали польські та українські опозиційні, зокрема діячі "Солідарності" й Української Гельсінської спілки. Після відновлення незалежності України обидві сусідні держави однозначно взяли курс на поліпшення взаємин. Ті сили, які намагаються підірвати довір'я між нашими державами, покликаючись на події часів війни, діють не в інтересах своїх народів. Якщо сучасна Польща зацікавлена в незалежності України (а в цьому не сумнівається ніхто з тверезих політиків), то відповідає польським інтересам і утвердження в сучасній Україні традицій незалежного руху. На жаль, у Польщі досить активно діють організовані групи, які намагаються цей рух всіляко опалювати.

В Україні, на щастя, нема антипольських організацій і органів преси, які спеціалізувались би на антипольській пропаганді. У той же час інформація про позитивні аспекти польсько-українських

взаємин явно недостатня. Українці ще дуже мало знають про тих польських діячів культури і політиків, які плідно працюють над створенням клімату довір'я і співпраці обох суспільств.

Позитивної оцінки заслуговує пожвавлення останнім часом зусиль українських і польських громадських та наукових установ, спрямованих на активізацію діалогу вчених і громадськості. Ряд польсько-українських зустрічей, проведених за останні роки, засвідчив прагнення відштовхуватись від перевірених фактів, уникати односторонніх їх оцінок. Співпраця вчених і цілеспрямована діяльність органів масової інформації повинні сприяти кращому розумінню і в Польщі і в Україні того, що знання історичного минулого має служити не культивуванню ворожнечі, а взаємному усвідомленню спільних інтересів і необхідності дальшого поглиблення співпраці і взаємодопомоги обох держав.

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ В СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНІЙ ГАЛУЗІ В ХІХ-ХХ СТ. (до 1914 р.)

Еугеніуш КОКО

Гданський університет (Польща).

Стан дослідження польсько-українських стосунків у ХІХ — на початку ХХ ст. є досить нерівномірним. Відносно найглибше вивчені вони у політичній галузі. Однак, здається, що більш обіцяючим у пізнавальному розумінні є напрямок досліджень, який старається висвітлити згадану проблематику в суспільно-культурній площині. Завданням цієї статті є акцентування уваги саме на цій галузі польсько-українських стосунків.

У Східній Галичині і на Правобережній Україні польсько-українські відносини з огляду на селянський характер українського суспільства формувалися насамперед на стику польське поміщицтво — русько-українське село. В основному ці стосунки нагадували відносини “між паном і невільником”. У період після розкріпачення цей конфлікт набрав гостроти, особливо внаслідок зростаючої кількості селянства і поглибленням проблеми нестачі землі. Збільшувалось почуття відчуженості у середовищі русько-українського селянства, що сприяло появі стереотипу з негативним відтінком.

У позиції поміщицтва існувало почуття спорідненості у ставленні до місцевих українських, в етнічному розумінні, селян. Ельжбета Горнова писала, що великі польські землевласники “часто походили зі старих руських родів” і “великий вплив на

пробудження в них симпатії до свого народу мали історичні традиції, пісні, спомини, гордість за старовинність роду і т.п.¹ Нерідко маємо справу з типом, визначеним як “gente Ruthenus natione Polonus”². Цим пояснюється патерналізм поміщиків у ставленні до селянства, поблажливість до його культурної нищоті та відкритість до руської народної культури. Таке ставлення, особливо до найближчої дворової служби, дуже цікаво описувала Зофія Коссак-Щуцька у своїй “Пожежі”. “На кресах, по старих дворах, — писала авторка, — служба бувала ще “фамілією” у повнім давнім значенні цього красивого виразу (...) Соціальні проблеми укладались у їхніх головах надзвичайно ясно і просто. Пан давав цілковите і достатнє утримання, можливість заощадження гроша і виховання дітей, вони взамін зобов'язувались дати найсумліннішу працю, яку тільки могли. Без сумніву, вони б здивувалися, коли б хтось несподівано їм сказав, що вони є скривдженими і експлуатованими жертвами “капіталістичного ладу”, що блаженний стан, в якому прожили свої роки, є станом визиску, який надалі не може продовжуватись”³.

Згадані настрої лягли в основу розвитку т.зв. української школи у літературі і таких явищ, як “балагульство” чи козакофільство. Їхньою спільною рисою було бажання збереження і утримання українських земель в рамках колишньої багатоетнічної і багатокультурної Речі Посполитої. Звідси несприйняття терміну “український”, який щораз частіше появлявся і який сприймався саме цим національним рухом та надання переваги визначенням “русин”, “русинський” і т.п., які були більш близькі і не порушували свідомість спадкоємності і уклад залежності. Проявлялись старання поширити переконання, що не існує окремої української мови, а тільки діалект, що українська культура — це місцевий варіант польської культури. У пресі і літературі поширювано твердження, що українці не становлять окремої нації, але етнічну групу і є поляками, відрізняючись обрядом і фольклором. Назву “Україна” використовувано не у етнографічній, але у географічній значенні для її правобережної частини по лінію першого поділу⁴. Як зауважив Анджей Земба, навіть у Східній Галичині національне відродження українців не спричинило сильного негативного стереотипу. Надалі, писав цей дослідник, “популярністю користувався тут образ добродушного русина, злегка помутнілий (у зневажливому значенні) фактом існування злого і підступного “москвофіла” та суперечливо оцінюваного “українофіла”⁵. Розвиток українського національного руху змушував до вибору

нації, з якою було бажання ідентифікуватись. Більшість висловлювалась за польськiстю, нечисленні визнавали себе українцями. Серед них були м.ін. історик і археолог Володимир Антонович⁶, митрополит Андрей Шептицький⁷, найвизначніший ідеолог українського консерватизму Вячеслав Липинський⁸ та голова делегації УНР на Паризькій мирній конференції дипломат граф Михайло Тишкевич⁹.

Процеси асиміляції в напрямку українськості були, як здається, більш сприятливими у середовищі дрібної шляхти, що нерідко проживала розпорошено чи у певних осередках серед чисельно переважаючого русько-українського селянства. З праць Данієля Беуа виникає, що з часом проходила українізація, інколи русифікація цієї групи. Вплинула на це політика царизму, яка прагнула до позбавлення її шляхетства¹⁰. У другій половині XIX ст. вона була усунена з землі, яку орендувала у великих землевласників, часто від дуже давніх часів, за невеликий чинш. Ці останні, внаслідок зростання ціни на землю, були зацікавлені в одержанні більшого доходу шляхом короткотривалої оренди. Асиміляції дрібної шляхти сприяли теж невеликі відмінності від селянства у майновому статусі. Частина цього середовища, втрачаючи своє національне обличчя, зберігала релігійну відмінність, інша частина втрачала і її. Зберігалась у ньому тільки традиція шляхетського походження, що протиставляло його селянам¹¹. Більш докладна характеристика цих змін вимагала б проведення ґрунтовних досліджень. З аналізу Дж.-П. Гімки, який стосується цього середовища у самбірському повіті у 80-х роках XIX ст., видно, що більшість цієї групи не була схильна до приєднання до українського національного руху. Пізніше, однак, знайшла у ньому своє місце, про що свідчив крах заходів польської влади в кінці 30-х років нашого століття, які мали на меті їхню колонізацію¹².

Процес асиміляції в напрямку сільської русько-української культури обіймав також етнічно польських селян. У цьому випадку діяла закономірність, за якою близькість культури, мови і суспільного статусу полегшують асиміляцію. Про причини цього явища у Східній Галичині глибоко і ґрунтовно писав Францішек Буяк: "Руська народна культура тепер є багатшою і більш скристалізованою за польську. Вищість їй надають дотепер живі народні пісні (думи), якими русини, поряд з сербами, є найбільш обдарованими зі всіх слов'янських народів, та орнаментика, що впливає з тих же елементів, що польська, але тепер більш розвинена порівняно з нею. Велике значення мистецтва і поезії в житті руського народу надає йому якийсь принциповий ідеальний

напрямок, згідно з яким життя не є боротьбою за існування, витратою життєвої і господарської енергії, але спокійними, наскільки можливо, насолодою і відчуттями. Нагадає це погляд на життя класів, що користуються великим добробутом у високоцивілізованих суспільствах і доводить, що це дуже стара культура (створена під грецьким і східним впливом, як на це вказує археологія та історія). Ця культура, безсумнівно, дотепер була притягуючою для польського селянина, бо його життя є твердішим і біднішим під естетичним оглядом, однак легко зійти на дійсно нижчий рівень, але можливо вигідніший і кращий. Польський селянин охоче вчився співати сумні думи, оздоблювати свій одяг і знаряддя буйною руською орнаментикою, менше працювати та дивитись на світ і життя так, як оточуючий його завжди набагато численніший руський народ і — денационалізувався"¹³. Велику притягальну силу руської народної культури підтверджують також інші дослідження 80-х років XIX ст. Акцентується при цьому на суспільних джерелах почуття солідарності між селянами-латинниками, які часто розмовляли по-українськи, і русько-українськими селянами. Ф. Буяк зауважує, що у цьому процесі значну роль відігравав релігійний фактор. Його суть полягала у більшій кількості греко-католицьких парафій порівняно з римо-католицькими, внаслідок чого польські селяни часто відвідували навколишні церкви, переймаючи греко-католицький обряд¹⁴. Ці явища, як відомо, спричинили започаткування польською стороною заходів з метою пробудження національної свідомості польського селянства. Особливо відзначився у цьому львівський архієпископ Юзеф Більчевський, розвиваючи акцію будови костьолів і каплиць. Здається, що це вплинуло на стримування українізаційних процесів серед польських селян, що підтверджує тезу про гальмуючу роль національної ідеології у цій галузі.

Процеси культурних впливів мали місце також у містах. Домінувала в них польська культура і мова. Тому відбувалась в основному асиміляція представників українського дрібноміщанства і робітництва у напрямку польськості. У цьому випадку також діяли згадані закономірності, згідно з якими асиміляція полегшувалась подібністю мови, культури і суспільного становища. Ризикнемо ствердити, що з розвитком українського національного руху ці процеси затухали.

Значно складніше ці явища проходили серед українського студентства та інтелігенції. Перспектива здійснення кар'єри в автономній Галичині була для них мало реальна з огляду на домінування поляків. Відчуття національної дискримінації

впливало на те, що в цих середовищах український національний рух здобував щораз ширшу опору. На слабкість асиміляційних тенденцій серед інтелігенції впливав також відносно високий ступінь насичення суспільними і економічними закладами, які уможливлювали їхнім членам задоволення їх основних потреб у рамках національної спільності¹⁵. Стан польсько-українських відносин саме в цих суспільних групах влучно охарактеризував Іван Лисяк-Рудницький, який писав: "Освітчені поляки і українці, тогочасний рівень життя яких часто був схожим, сильно відрізнялись у галузі стилю життя і цінностей. Польський інтелігент вважав свого українського відповідника за простака, а український інтелігент свого польського відповідника — зарозумілим і зухвалим. Таким чином традиційна ненависть між польським шляхтичем та українським козаком і гайдамаком знаходила своє продовження, забарвлюючи відносини між двома народами. Ці емоції зростали завдяки письменникам обох сторін, які любили викликати спогади минулих польсько-козацьких конфліктів"¹⁶. Одним з проявів такої поведінки був дуже гострий напад Івана Франка у 1897 р. на творчість Адама Міцкевича у статті п.н. "Поет зради". В ній він твердив, між іншим, що польський народ підживлюється "затрутими плодами його духу", наголошуючи на мотиві зради, який на його думку, пророк з патріотичних мотивів підніс до рангу героїства. Показово, що ця стаття вийшла після гострої передвиборчої полеміки І. Франка, кривавих подій під час виборів до парламенту і після краху його суспільних мрій щодо об'єднання польського і українського селянських рухів¹⁷.

При цьому необхідно пам'ятати, що серед інтелектуальних еліт стереотипи мали досить обмежену вагу і не обов'язково перешкоджали культурним і науковим контактам.

Підсумовуючи, необхідно звернути увагу на дві справи. Перша з них — це спостереження, що більш мобільними і перетравлюваними є елементи культури, слабко зв'язані з системою ідей і людських сентиментів, чи ті, які не зв'язані з традицією, не мають символічного і ритуального значення. Друга ж — це узагальнення Кшиштофа Квасневського, який у роздумах про етнічні конфлікти зауважив, що залишаються вони "переважно на стороні слабших, які захищаються"¹⁸.

Відносно українського суспільства можна ствердити, що багатовікове функціонування в симбіозі з поляками, особливо у Східній Галичині, не полегшувало йому національної ідентифікації. Звідси замкнутість у їхній позиції та різкість опозиції щодо польськості, що було компенсацією комплексу

нищості. Виявом цієї поведінки з польської сторони було ігнорування здобутків і позиції українського суспільства, притаманне їй "поплескування по плечу" та прагнення до утримання попереднього стану.

1. E. Hornowa. Problemy polskie w twórczości Michała Dragomanova. - Wrocław, 1978. - s. 133.

2. Ширше і дуже цікаво про це явище дивись: A. A. Zieba, Gente rutheni, natione Poloni. Z problematyki kształtowania się ukraińskiej świadomości narodowej w Galicji, (w:) Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej, t. II, pod redakcją Ryszarda Łuźnego i Andrzeja A. Zieby, Kraków 1995, s. 61-77.

3. Z. Kossak-Szczuczka, Pożoga, Kraków 1923, s. 11-12. Ширше див.: U. Jakubowska, Szanse partnerstwa? Z dziejów stosunków polsko-ukraińskich na przełomie XIX i XX wieku, (w:) Polacy o Ukraińcach, Ukraińcy o Polakach. Materiały z sesji naukowej pod redakcją Tadeusza Stegnera, Gdansk 1993, s. 91-103.

4. R. Wapiński, Polska i małe ojczyzny Polaków. Z dziejów kształtowania się świadomości narodowej w XIX i XX wieku po wybuchu II wojny światowej. - Wrocław - Warszawa - Kraków, 1994. - S. 137-138; E. Hornowa, Problemy..., s. 48-50; D. Sosnowska, Stereotyp Ukrainy i Ukraińca w literaturze polskiej, (w:) Narody i stereotypy, s. 126; P. Żurawski, Ukraińcy i Polacy - wzajemne wyobrazenie o sobie, (w:) Stereotypy narodowościowe w Europie XX wieku. Materiały z konferencji naukowej w Radziejowicach Wydziału Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego i Oddziału Uniwersyteckiego Polskiego Towarzystwa-Turystyczno-Krajoznawczego 27 kwietnia - 3 maja 1992 r., Warszawa 1992, s. 117-119.

5. A. A. Zieba, Ukraińcy w oczach Polaków (wiek XX), "Dzieje Najnowsze", 1995, nr 2, s. 99.

6. Енциклопедія Українознавства. - Т. 1. - Львів, 1993. - С. 50-51.

7. A. A. Zieba, W sprawie genezy decyzji Romana Szepczyckiego o zmianie obrządku, (w:) Metropolita Andrzej Szepczycki. Studia i materiały. Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej Polskiej Akademii Umiejętności, t. I., pod redakcją Ryszarda Łuźnego i Andrzeja A. Zieby, Kraków 1995, s. 43-64.

8. Лисяк-Рудницький І., Вячеслав Липинський//Його ж, Історичні есе. - Т. 2. - Київ, 1994. - С. 131. - 148.

9. A. A. Zieba, Watykan i Ukraina po pierwszej wojnie światowej, "Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze", t. 2, pod redakcją Stefana Kozaka, Warszawa 1994, s. 87, przyp. 2.

10. I. Rychlikowa, Deklasacja drobnej szlachty polskiej w Cesarstwie Rosyjskim. Spór o "Pulapkę na szlachtę" Daniela Beauvois, "Przegląd Historyczny", 1988, z. 1, s. 121-147; L. Zasztowt, Koniec przywilejów - degradacja drobnej szlachty polskiej na Litwie historycznej i prawobrzeżnej Ukrainie w latach 1831-1868, "Przegląd Wschodni", t. 1, z. 3, 1991, s. 615-640.

11. D. Beauvois, Walka o ziemię. Szlachta polska na Ukrainie prawobrzeżnej pomiędzy caratem a ludem ukraińskim 1863-1914. Z języka francuskiego przełożył Krzysztof Rutkowski, Sejny 1996. - S. 131-210.

12. Про середовища дрібної шляхти у Східній Галичині дивись: K. Slusarek, Szlachta w Galicji Wschodniej na przełomie XVII i XIX wieku. Rozmieszczenie terytorialne i liczebność, "Studia Historyczne", 1991, z. 2, s. 179-197.

13. F. Bujak, Galicya, t. I, Lwów - Warszawa 1908, s. 82-83.

14. F. Bujak, op. cit., s. 76-77.

15. E. Morawska, Awans społeczny i asymilacja, (w:) Założenia teorii asymilacji. Praca zbiorowa pod redakcją Hieronima Kubiaka i Andrzeja K. Palucha, Wrocław 1980, s. 198.

16. I. L. Rudnytsky, Polish-Ukrainian Relations: The Burden of History, (w:) Poland and Ukraine. Past and Present, ed. by Peter J. Potichnyj, Edmonton - Toronto 1980, s. 15.

17. I. Franko, O literaturze polskiej. Wyboru dokonaf i opracowaf Mikołaj Kuplowski, Kraków 1979, s. 60-75; M. Kuplowski, Iwan Franko jako krytyk literatury polskiej, Rzeszów 1974.

18. K. Kwasniewski, Konflikt etniczny// "Sprawy Narodowościowe". -1994. - z. 1. - s. 41.

(Переклад з польської Миколи ГЕНИКА)

ПЕРШІ ПОЛІТИЧНІ КОНТАКТИ МІЖ УКРАЇНЦЯМИ І ПОЛЯКАМИ В ЧАС ЛИСТОПАДОВОЇ (1918 р.) НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Олександр КАРПЕНКО

Прикарпатський університет ім. В. Стефаника (м. Івано-Франківськ)

Український і польський народи — два великі братні слов'янські народи, народи сусіди — мають багату і славу історію єднання і співпраці у боротьбі за свободу і незалежність, за кращу долю, хоч у багатоміліардній історії і не уникнули конфронтацій та військових конфліктів.

Наші народи спіткали й спільні випробування в державотворчому процесі. Колись могутні Київська Русь і Українська Козацька республіка, як і Річ Посполита, займали помітне місце в європейському геополітичному просторі і тільки в силу складних історичних обставин і, перш за все, через агресивну політику сусідніх імперій вони втратили свою державність і незалежність.

Нові часи принесли й нову розстановку політичних сил. Була підірвана могутність і зазнали краху імперії, що трималися на поневоленні інших народів. І помітний внесок у це зробили український і польський народи. Революції в Росії, Німеччині й Австро-Угорщині привели до активізації визвольних змагань українського і польського народів, до перемоги національно-демократичних революцій в Україні і Польщі. Виникла Українська (7 (20) листопада 1917 р.) і Польська (11 листопада 1918 р.) народні республіки.

На західноукраїнських землях, що входили до складу Австро-Угорщини, теж перемогла Листопадова національно-демократична революція і 1 листопада 1918 р. влада у Львові, а потім і в усіх інших землях опинилася в руках Української Національної Ради (далі — УНРади), утвореної на Конституанті 19 жовтня. Як відзначено у зверненні УНРади від 5 листопада і Тимчасовому основному законі від 13 листопада, територія Західно-Української Народної Республіки охоплювала “весь простір бувшої Австро-Угорської монархії, заселений переважно українцями... то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини і Буковини та з українськими частинами бувших угорських столиць (комітатів): Спиш, Шариш, Земплин, Уг, Берег, Угоча і Мармориш,— як вона означена на етнографічних картах монархії”. Далі в законі відзначалося: “Отея державна територія творить самостійну Західно-Українську Народну Республіку”.

Були схвалені всі атрибути самостійної держави. Отже, на українських землях у центрі Європи була проголошена суверенна демократична держава українського народу.

Українська Національна Рада у зверненні “Український Народ!” заявила: “Віднині ти господар своєї землі, вільний горожанин Української держави... Всім горожанам Української держави без різниці народності і віросповідання запоручається горожанську, національну і віросповідну рівноправність. Національні меншости Української держави — Поляки, Жиди, Німці — мають вислати своїх відпоручників до Української Національної Ради”. Отже, польська меншість одержувала цілковиту політичну і національно-культурну свободу для свого розвитку.

УНРада у згаданій заяві від 15 листопада запевняла: “в створеній Тобою державі не буде поневолення нації нацією і не сміє бути панування багатших та економічно сильніших над біднішими і економічно слабшими”.

Польська правляча верхівка, поміщики і буржуазія, що і при Габсбургах займали панівне становище в Галичині, не хотіли миритися із закономірним ходом історії. Вони не хотіли втрачати своє панування, свої привілеї. Уже 28 жовтня у Кракові була створена Польська Ліквідаційна Комісія, яка з дозволу уряду мала 1 листопада перейняти владу у Львові від австрійського намісника генерала Гуйна. І ця комісія зразу ж зажадала від місцевих органів влади виконувати тільки її розпорядження і “виконувати владу в імені польської держави”.

Таким чином, для Української держави на її віковичних землях з перших днів виникнення постала загроза її існуванню. 30 жовтня УНРада зробила заяву, що Польська Ліквідаційна Комісія “вдерлася в суверенні справи Української держави, утвореної українським народом” і вимагала від усіх властей виконувати лише її закони та розпорядження, а не Польської Ліквідаційної Комісії, а “на випадок потреби ставити опір” тим, хто намагатиметься діяти від імені Польської держави.

Наміри польської політичної верхівки щодо українських земель були відомі. Ще у березні 1917 р. Польський національний комітет у Парижі під керівництвом Р. Дмовського у листі до МЗС Великобританії домагався включення до Польщі не тільки Східної Галичини, але і Волині, і частини Білорусії. У лютому 1918 р. Комітет уже ставив питання про захоплення майже всіх українських і білоруських земель. Один з лідерів ендеків С. Грабський відверто висував вимогу: “ми стоїмо на принципі кордонів 1772 р.”. 8 жовтня 1918 р. той же Р. Дмовський у

меморандумі президенту США В. Вільсону вимагав передати Польщі майже всю Білорусію, Галичину, Волинь і Поділля, включаючи міста Проскурів і Кам'янець-Подільський. І це, як він писав, "єдиний вихід для нормального розвитку і прогресу цієї землі", бо, мовляв, українська нація перебуває в "ембріональному (!) стані". Професор Варшавського університету О. Галецький доводив, що місце всієї України — у складі Польщі. У жовтні — на початку листопада 1918 р. такі вимоги ставали все наполегливішими і здобували підтримку Антанти.

УНРада, враховуючи обстановку, що склалася, з перших днів жила заходів до оборони країни, а одночасно вела і політичні переговори, щоб уникнути братовбивчої війни, кровопролиття. Уже 1 листопада на засіданні Ради відбулися перші політичні контакти між представниками Ради і депутацією колишньої галицької адміністрації в особі її керівного органу — Краєвого виділу на чолі з краєвим маршалом С. Незабітовським. депутація заявила, що має намір дійти до порозуміння з УНРадою, щоб "наладити відносини між українською більшістю і польською меншістю", щоб "не прийти до розливу крові, а це було би великим нещастям для краю".

Ця пропозиція була зустрінута УНРадою з розумінням, і заступник її голови І. Кивелюк відповів: "Нашим бажанням є вдержати цілковитий лад і порядок". Українська сторона заявила, що вона діє у відповідності із загально визнаним міжнародним правом народів на самовизначення. Проголошення Української держави було здійсненням "волі нашого народу, споконвічного господаря і власника цієї землі". При цьому І. Кивелюк заявив, що польський народ має таке ж право на самовизначення і "безсумнівно польські області мають з'єднатися із своїм матірнім пнем".

На переговорах було заявлено, що "дорога до порозуміння стоїть отвором, однак під одною засадничою умовою, а саме, що ви, панове, щиро і справедливо признаєте суверенність проголошеної 19 жовтня Української держави на етнографічних українських областях Австро-Угорщини".

Член УНРади др. Михайло Лозинський підкреслив: "Прав горожан польської народности ми не заперечуємо. Ті права хочемо забезпечити" і передумовою налагодження добрих відносин є визнання Української держави. Оскільки Польська Ліквідаційна Комісія хоче силою запровадити своє правління на українській землі, то Рада змушена оборонятися. Об'єктивну, цілком слушну заяву зробив на переговорах член депутації, член Крайового виділу, др. Домбський: "Мушу щиро признати, що поступовання

вашої влади до тепер було вповні поправне, що лад збережено, що ніяких виступів проти членів польської нації не було". Безумовно, це важливе визнання. А між тим, уже на цій нараді І. Кивелюк вказав польській стороні, що "вже тепер від вулиці Городецької і Сапіги наступають польські легіонери з оружжєм в руках". Отже, уже 1 листопада польські збройні сили розпочали наступ на українські військові частини, що оволоділи містом. Це і стало початком довготривалої українсько-польської війни.

Заступник Голови УНРади, відомий лідер соціал-демократії др. Лев Ганкевич, підсумовуючи перші політичні контакти між обома сторонами, підкреслив: "Державна суверенність на цій території належить українському народові. Всі права національних меншостей мусять бути як слід забезпечені". Ця принципова, демократична концепція лежала в основі національної політики ЗУНР і в наступних політичних переговорах з представниками Польщі.

УНРада і Українська Генеральна Команда жила заходів негайних заходів до захисту державності. 1 листопада у Львові був оголошений стан облоги і опубліковано "Зазив" до молоді вступати добровольцями до української армії. Цього ж дня "Діло", орган провідної української політичної партії — УНДП, публікує редакційну статтю "Польський замах", в якій, аналізуючи суть моменту, писала, що "поляки, покликаючись на своє панування над українськими землями у польській державі і в Австрії, рішили, що з титулу того панування українські землі й надалі мають оставати під польським пануванням", що "поляки з великих подій, які переживаємо, не винесли ніякої науки", бо ж імперії, що трималися на поневоленні інших народів, потерпіли крах і що за цих обставин на заклик УНРади "стане однодушно весь український народ" і польський замах теж потерпить крах.

УНРада приймає ухвалу про формування українських збройних сил на базі легіону УСС і українських полків австрійської армії, які і стали на захист суверенітету українського народу.

Ці перші політичні контакти між українцями і поляками, що мали місце в багатьох містах у час Листопадової революції, не врятували ні ЗУНР, ні Польщу від війни, але вони мали значення в тому, що були виявлені принципові підходи до вирішення протиріч у польсько-українських відносинах і потім неодноразово були предметом активних дискусій у переговорах між сторонами і на міжнародній арені.

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ СТОСУНКИ 20-30-х РОКІВ: ВІД КОНФРОНТАЦІЇ ДО “НОРМАЛІЗАЦІЇ”

Микола КУГУТЯК

Прикарпатський університет ім. В. Стефаника (м. Івано-Франківськ)

На динаміці україно-польських стосунків 20-30-х років з усією силою позначились поразка національно-визвольних змагань, втрата української державності, збройна окупація Польщею західноукраїнських земель та подальша її політика щодо українського населення.

Ігноруючи міжнародні домовленості, польські власті на початку 20-х років спрямували свої зусилля на знищення будь-яких ознак національної суверенності галицьких українців, придушення їх національно-визвольного руху, ліквідацію громадських та культурних інституцій, перетворення захоплених земель в інтегральну частину польської держави.

Інкорпоративна концепція польських націонал-демократів (ендеків) — “Польща для поляків” — стала основою державної програми в українському питанні аж до 1926 р. Згідно з цією програмою українське населення розглядалось урядом як потенційний об’єкт асиміляції шляхом зміни національної структури Східної Галичини і Західної Волині, а також відповідним чином спрямованої мовної та освітньої політики. Ця програма спиралася на помилкові уявлення про месіанську роль і силу польської культури, а також на переконання в слабкості національно-визвольного руху. Конкретними проявами такої політики було масове винищення українства. Військово-польові суди розстрілювали без суду і слідства. У першу чергу знищувалися національно свідомі представники української інтелігенції, зокрема греко-католицьке духовенство, вчителі, студенти, патріотично настроєні селяни, потенційні носії українства. Так було розстріляно десятки українських священиків, серед них композитора о. Остапа Нижанківського, о. Захарія Підляшечького, а також отців Лопатинського, Заторського, Галібея, Сухаревського та інших.

У кінці 1919 — на початку 1920 років до концентраційних таборів Домб’я, Вадовиців, Пікуличів, Ланцута, Стшалкова, Ялівця, казематів Модліна, Берестя, Варшави було кинуте понад 100 тисяч українців, з них тисячі греко-католицьких священиків. Лише у Львівській в’язниці перебувало 612 священиків. Десятки тисяч українських патріотів загинули в тюрмах та концтаборах від голоду, тифу і тортур.

Закріплюючи “польський стан посідання” на українських

землях, окупаційні власті ліквідували автономію Галичини, яку вона мала за Австрії, а також місцеве самоврядування. У березні 1920 р. було заборонено офіційно вживати назви “Галичина”, “Україна”, “українець”. Замість них запроваджувалися “Малопольська Вєходна”, “русін”, “русінскі”. Українська мова усувалася з урядових установ, ліквідовувались українські кафедри в університетах, унеможливлено українській молоді поступати до вищих навчальних закладів. Через відмову скласти присягу більше 6 тис. українських службовців було звільнено з роботи. Закон про осадництво сприяв широкомасштабній колонізації українських земель етнічними поляками.

Для заспокоєння міжнародних чинників, створення враження про задоволення Польщею вимог українського населення сейм 26 вересня 1922 р. видав закон про воєводське самоуправління, який передбачав створення у Львівському, Станіславському і Тернопільському воєводствах сеймиків як найвищих органів воєводської автономії. Закон обіцяв запровадити в школах українську мову, створити Український університет. Насправді влада не збиралася вводити закон у життя.

Жорстокий політичний та економічний гніт, національна зневага, збройне повалення української держави — все це викликало рішучий і упертий опір українського народу польським окупантам, який ґрунтувався на глибокому переконанні в конечності подальшого існування своєї держави. У широких народних масах утверджувалося переконання, що край залишається окремою українською державою, що тимчасово перебуває під окупацією Польщі. У Галичині посилювався опір польським властям, який періодично переростав у активну оборону. Українці не вірили у тривалість існування польської держави на західноукраїнських землях, демонстративно виявляли політичне невизнання повноважень окупаційного режиму, дотримувалися думки про творення держави у державі.

Утвердженню таких настроїв сприяла політика уряду ЗУНР (державного центру) на чолі з диктатором Є. Петрушевичем у Відні. Не маючи реального державного суверенітету над краєм, він зосередив основну увагу на зовнішньополітичній діяльності, зберігаючи за собою верховне керівництво національно-визвольною боротьбою в Галичині. Всі дії крайових політичних чинників узалежнювались від політики уряду ЗУНР, який заявив, що не бере на себе відповідальності за те, яке буде міжнародне вирішення долі Галичини, якщо в краї не виконуватимуть його розпоряджень.

У силу історичних обставин західноукраїнська державна

концепція ЗУНР трансформувалася в ідею незалежної Галицької Республіки, утворення якої мали гарантувати держави Антанти, на основі 91 статті Сен-Жерменського договору від 10 вересня 1919 р. про суверенітет Антанти над Галичиною. Уряд Є. Петрушевича розгорнув у Європі широку дипломатичну діяльність.

Намагаючись усунути галицьку проблему з міжнародних форумів, поляки прагнули втягнути українців у переговори про автономію Галичини, не маючи найменшого наміру втілювати її в життя. У серпні 1921 р. польський уряд звернувся до Т. Войнарівського бути посередником у польсько-українському діалозі. Польський міністр Скірмунт заявив Войнарівському, що Польща готова вести з українцями переговори з усіх питань, у тому числі про “широку автономію” краю, за винятком проблем суверенітету Галичини. Уряд ЗУНР відкинув пропозиції поляків. Спроби Войнарівського переконати членів Української Національної Ради у Львові зустріли рішучий осуд. Галицькі політики розуміли, що справа відокремлення західноукраїнських земель є міжнародною проблемою, а питання автономії є вже внутрішньою проблемою Польщі.

Тим часом тотальний наступ польського шовінізму викликав спротив українського населення. Всенародну визвольну боротьбу очолили національно-демократичні партії (Українська народно-трудова партія, Українська радикальна партія, Українська християнсько-суспільна партія, до червня 1921 р. Українська соціал-демократична партія), об'єднані у Міжпартійну Раду, яка своєю діяльністю ґрунтувала на ідейно-політичній платформі ЗУНР. Її основними засадами було невизнання суверенності польської держави на українській території, бойкот урядових розпоряджень, боротьба проти окупаційного режиму. Величезну роботу в масах вело греко-католицьке духовенство, вчителі, студенти. Молодше покоління виявляло схильність до військово-революційних дій. При активній підтримці студентів у 1920 р. була утворена Українська Військова Організація, члени якої 25 вересня 1921 р. вчинили замах на начальника польської держави маршала Ю. Пілсудського та Львівського воєводу О. Грабовського. У жовтні 1921 р. студенти та наукова інтелігенція утворили таємний Український Університет у Львові.

Активний опір окупаційному режимові проявився у бойкоті перепису населення в жовтні 1921 р., виборах до сейму і сенату восени 1922 р. У ряді місцевостей боротьба набрала форм партизанського руху, переростаючи у повстання. Восени 1922 р. партизанські загони діяли в 19 повітах Галичини.

У таких умовах у листопаді 1922 р. була зроблена друга спроба польсько-українського порозуміння між головою Української Парламентської Репрезентації (утворена після виборів з числа українських послів з Волині та Холмщини) А. Васиньчуком і генералом В. Сікорським. Результатом того порозуміння була заява С. Підгірського в польському сеймі 23 січня 1923 р. з вимогою територіальної автономії в межах Польщі, а також голосування УПР за державний бюджет. Однак уряд умови не дотримав, своєї політики не змінив, що спричинилось до розколу УПР.

Ще більшого удару по українському національно-демократичному табору завдало рішення Ради послів Антанти від 15 березня 1923 р. про передачу Галичини Польщі під умову надання їй територіальної автономії. Звичайно Польща ніколи не збиралася виконувати вимогу щодо територіальної автономії.

Нові політичні реалії спонукали лідерів найвпливовішої української політичної партії — УНТП переглянути свої тактичні позиції. Народний з'їзд УНТП 21 травня 1923 р. став на платформу так званої “реальної політики” і висунув гасло легальної боротьби за національно-територіальну автономію в складі Польщі. Однак польські власті не скористалися цією нагодою для нормалізації польсько-українських стосунків. Після рішення Ради послів Антанти Польща не рахувалась з ніким і з нічим. Про це свідчать польські закони 1924 р. про мову і шкільну освіту на так званих “східних кресах”. На основі цих законів уряд ендека В. Грабського взяв курс на ліквідацію українських шкіл. З року в рік їх кількість зменшувалась, а на їх місці виникали польські або двомовні (утраквістичні) школи.

Така політика польського уряду спричинилася до того, що черговий з'їзд УНТП 21 квітня 1924 р. відкинув автономістичну програму, висловився за “існування національно-політичного представництва українського народу за кордоном”, а також закликав до “оборонної державо-творчої і визвольної акції українського народу на наших землях”.

Таким чином, польсько-українська конфронтація, в основі якої була недалекоглядна антиукраїнська шовіністична політика польських ендеків, як і невизнання та бойкот українським населенням суверенітету польської держави над українськими етнічними територіями, визначала характер міжнаціональних стосунків.

Після травневого перевороту 1926 р. і приходу до влади прихильників Ю. Пілсудського правлячі кола Польщі в українському питанні вдалися до тактики маневрування і більш

гнучких засобів інкорпорації. Окремі далекоглядні представники правлячих політичних партій розуміли згубність безоглядної політики національної асиміляції українців, яку проводили ендеки, а тому оголосили про нову політику в національному питанні. Програма пілсудчиків мала на меті замінити скомпроментовану ендецьку політику примусової денационалізації українського населення федералістською (прометеїстською) програмою державної асиміляції, яка відрізнялася від першої лише методами здійснення (мета залишалась такою ж) і мала посяти ілюзії про рівність націй та ліквідацію національного гніту. На думку пілсудчиків це забезпечило б лояльне ставлення українців до польської держави, сприяло б відверненню їх від боротьби за національне визволення.

Позірна лібералізація польської політики в українському питанні проявилась у проекті культурної автономії українців, запропонованому П. Дунін-Борковським, діяльності відділу національностей під егідою міністра внутрішніх справ Млодзяновського, заяві міністра освіти Суйковського про намір "зрушити з місця" справу Українського університету і т.п. Однак все це так і залишилося нездійсненими проектами. Млодзяновського і Суйковського за їх ліберальні висловлювання було звільнено з посад.

Логічним наслідком катастрофічного становища українства та його визвольної справи, конфронтаційної політики польських властей була поява у січні 1929 р. Організації українських націоналістів. В її лавах гуртувалося молодше покоління української інтелігенції, зокрема студентство, яке заперечувало будь-яке партійництво, в першу чергу соціалістичного і комуністичного напрямків, а також демократію, парламентаризм, які на їх думку привели до поразки української революції 1917-1920 рр. Така контрверсійність набирила форми конфлікту поколінь. У націоналізмі молодше покоління бачило єдину реальну силу, здатну протистояти окупаційному політичному режимові та наступові радянськості. Націоналісти вважали, що нова доба вимагає нових революційних способів дій, які відповідали б ворожим у безоглядності й рішучості. Такі переконання посилювали праці Д. Донцова.

Влітку та восени 1930 р. ОУН перейшла до організації масових саботажницьких акцій, які проявлялися переважно у підпалах маєтків польських поміщиків та осадників. З вересня по жовтень 1930 р. зареєстровано близько 2200 виступів. Саботажна акція охопила 30 повітів і швидко переросла в широкий, у значній мірі стихійний національно-визвольний і аграрний рух.

Саботажницький рух послужив владі приводом до розгортання широкомасштабної "паціфікації" (умиротворення), яка мала підірвати опір окупаційному режимові. Застосувавши принцип колективної відповідальності всього населення за вияви саботажу, власті "паціфікували" близько 800 сіл 16 повітів Галичини. Поліція і військо громили осередки українських культурних і господарських установ, будинки і майно селян, конфісковували продукти. В ході "паціфікації" було заарештовано більше двох тисяч українців. Від кривавих розправ померло сім осіб, сотні людей було поранено. В тюрму було кинуте всіх членів президії Українського національно-демократичного об'єднання на чолі з Д. Левицьким. Польсько-українська конфронтація в цей час досягла найвищого напруження за весь міжвоєнний період.

Українські партії (УНДО, УСРП, УСДП) спільною заявою від 25 вересня 1930 р. засудили саботажну акцію, але водночас заперечували проти застосування урядом колективної відповідальності невинного населення. Проте власті на це не зважали. Пастирський лист українського єпископату уряд сконфіскував. У зв'язку зі скаргою 17-ти українських послів і сенаторів на польський уряд до Ліги Націй справа масового погрому українства набула міжнародного характеру.

На цей час припадають дві спроби польсько-українського порозуміння, зініційовані українською стороною. Однією з них був візит митрополита Андрея Шептицького до Варшави (за згодою українських політичних чинників) з метою припинення "паціфікації". Однак польський уряд не скористався цією нагодою для нормалізації польсько-українських стосунків. Клопотання Шептицького не дали результатів. Друга спроба порозуміння була з ініціативи Української Парламентської Репрезентації (УПР). Проте переговори між представниками президії УПР, президії польського клубу "Безпартійний блок співпраці з урядом" (ББ) наштовхнулися на польські вимоги від 25 лютого 1931 р., суть яких полягала в прийнятті українцями заяви лояльності до Польщі, відкликання з Женеви скарги щодо паціфікації. Лише після цього поляки погоджувалися розглядати українські вимоги. І на цей раз з вини польських властей спроба польсько-українського порозуміння завершилася крахом.

Курс польської політики в українському питанні в першій половині 30-х років не змінився. Помітні були спроби властей розколоти український політичний табір. У зв'язку з цим уряд всіляко підтримував галицьких москвофілів, посилив т.зв. "сокальський кордон" (закон про кооперацію).

В українському політичному таборі, у першу чергу в УНДО,

починаючи з 1930 р., все виразніше проявлялась автономістична тенденція. З листопада 1932 р. УНДО офіційно проголосило вимогу національно-територіальної автономії. На зміну політичного курсу партії значний вплив мали події на Наддніпрянщині, де фізичне винищення загрожувало самому існуванню українського народу. Катастрофічний розвиток подій на Сході спричинився до поступового оформлення концепції перетворення Західної України в осередок боротьби проти більшовизму, за збереження українства та відродження державності. Боротьбу з більшовицьким режимом УНДО прагнуло оперти на польсько-українському порозумінні.

Такий курс викликав розмежування між УНДО та ОУН. Протидіючи “угодовому” курсу лідерів УНДО, ОУН здійснила ряд терористичних актів. 29 серпня 1931 р. бойовики В. Білас і Д. Данилишин у Трускавці вбили члена президії урядової партії ББ, ініціатора польсько-української угоди Т. Голувка. 22 березня 1932 р. від руки оунівця Ю. Березовського у Львові загинув комісар польської поліції Е. Чеховський. Світового розголосу набуло вбивство Г. Мацейком 15 червня 1934 р. міністра внутрішніх справ Польщі генерала В. Перацького. Це викликало негативну реакцію з боку УНДО та кліру, яких непокоїли наслідки терактів.

У тих умовах УНДО, втративши надію на досягнення реальних результатів парламентсько-демократичним шляхом, боячись радикальних методів ОУН, будучи під враженням пацифікації та винищення українства на Наддніпрянщині, започаткувала нову спробу польсько-українського порозуміння. Концепція порозуміння офіційно була проголошена головою УНДО та Українського клубу Д. Левицьким в лютому 1935 р. в польському сеймі під час дискусії над бюджетом. У своїй промові Д. Левицький заявив: “Вважаємо, що лише нормалізація відносин, заспокоєння слухних потреб українського народу, створення в межах польської держави П’ємонту для українських визвольних змагань принесе польській державі велику користь”. Для всіх українських земель у Польщі Левицький вимагав “територіальної автономії із власним сеймом і власною краєвою обороною”.

Однак урядові кола відкинули вимоги ундовців. Вибори 1935 р. спонукали нове керівництво УНДО на чолі з В. Мудрим зайняти більш лояльну позицію. 29 травня 1935 р. українська делегація в складі виконуючого обов’язки голови УНДО В. Мудрого, посла О. Луцького та сенатора Ю. Павликівського на зустрічі з міністром внутрішніх справ Польщі М. Косцялковським досягла

угоди, за якою в 15 виборчих округах Галичини ундовці висували, погоджені з польською стороною, списки українських кандидатів. Польський уряд пообіцяв також надати субвенції та пільги ряду українських фінансово-господарських установ. Українська делегація вимагала також розширення сфери застосування української мови в шкільництві, адміністративних органах, утворити Український університет у Львові. Ця угода, як і наступні домовленості, одержали в суспільно-політичній та історичній літературі назву “нормалізації”.

Нормалізаційний курс ундовців, як і їх рішення брати участь у виборах, розділили українське суспільство на два непримиренні табори — прихильників та противників політики УНДО. Розкол національно-демократичного табору та взаємне міжпартійне протиборство загальмували загальнонаціональні консолідаційні процеси.

Тим часом “нормалізація” не принесла очікуваних змін у житті народу. Замість полегшень польський уряд зміцнив колонізацію українських земель. Влада всіляко обмежувала діяльність українських кооперативів, як і раніше в освіті діяв дискримінаційний закон С. Грабського. Все це посилювало число її противників. Опозиційні настрої посилились у керівництві самої УНДО. У сеймовій промові 11 червня 1936 р. В. Мудрий заявив: “Маємо рік досвіду. На підставі того досвіду можна ствердити, що наші великі зусилля в напрямку нормалізації не знайшли з польської сторони відповідного зрозуміння”.

Польсько-українська угода не тільки не стримала походу Польщі проти українства, а зробила ще зухвалішою місцеву адміністрацію. Свідченням цьому було посилення колонізації, всіляке гальмування економічного розвитку українського населення, закриття господарських установ. Польський наступ проявився також у примусі переходу місцевого населення на латинський обряд, переслідуванні греко-католицького духовенства.

Наміри правлячих кіл денационалізувати українців були викладені у трьох взаємозв’язаних програмах. Одна з них була спрямована на посилення гуцульського, бойківського, лемківського регіоналізму. Друга мала на меті колонізувати територію, що знаходилася на польсько-українському кордоні. Третя була спрямована на колонізацію малозаселених східних земель (Полісся), а також насичення Східної Галичини вихідцями з етнічної Польщі. Запланована на 1939 р. акція “зміцнення польського елементу” мала бути проведена спочатку у Східній Галичині, а потім поширитися на інші східні воєводства. Таким

чином, державна програма ополячення була логічним завершенням еволюції поглядів табору підсудчиків на українську проблему: від нереалізованої федералістської концепції державної асиміляції до інкорпоративного плану ендеків.

Чергова спроба УНДО перевести польсько-українське протиріччя в русло конструктивного діалогу і на цей раз не мала успіху за умов утвердження в Польщі напівтоталітарного режиму. Не сприяло польсько-українському порозумінню і загострення міжнародних відносин кінця 30-х років, як і радикалізація на цьому ґрунті настроїв українського суспільства. Протягом 1938 р. лідери УНДО переконалися у безперспективності політики "нормалізації". Все більшого значення набувала ідея консолідації національних сил.

Під впливом подій 1938-1939 рр. на Закарпатті керівництво УНДО і УПР рішуче виступило в сеймі за утворення національно-територіальної автономії в Польщі. ООН вела посилену підготовку до можливого виступу. Однак трагічне вирішення долі Карпатської України, загарбання її Угорщиною викликало глибоке розчарування українських націоналістів, націонал-демократів і всієї української громадськості. А тому план протипольського повстання у випадку німецько-польської війни не знайшов підтримки в краї. Керівництво УНДО 22 квітня 1939 р. заявило, що українці виконують "свої громадянські обов'язки щодо держави", але одночасно вимагало "заспокоєння збірних національних потреб українського народу в Польщі".

Таким чином, незважаючи на неодноразові спроби українського політичного проводу досягти польсько-українського порозуміння, через недалекоглядну політику польського уряду міжнаціональні стосунки міжвоєнного періоду мали характер майже перманентної конфронтації. Відсутність реалістичної продуманої та послідовної політики уряду в українському питанні, шовінізм та антиукраїнство ендеків і підсудчиків обернулися трагедією для українського і польського народів не тільки у 20-30-х роках., але й підготували ґрунт для збройного протистояння в 40-х роках.

Знання історичної правди, усвідомлення політичних помилок минулого мають стати пересторогою для сучасного і майбутнього польсько-українських стосунків.

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИЧИНИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО КОНФЛІКТУ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Володимир СЕРГІЙЧУК

Національний університет України ім. Т. Шевченка (м. Київ)

Проблема українсько-польського збройного конфлікту в Західній Україні в роки Другої світової війни й досі залишається актуальною, оскільки до недавнього часу вчені-історики в умовах панування комуністичної ідеології не мали можливості її всебічно дослідити. Сьогодні, коли відкрилися вчорашні спецсховища, розв'язати цю наукову проблему є всі можливості. Однак замість того, щоб спокійно розібратися, деякі польські автори, зокрема Прус, Семашко, продовжують повторювати гасла комуністичної пропаганди про злодіяння українських націоналістів.

Недавно до цих голосів приєднався і колишній польський прокурор, а тепер нібито українець Віктор Поліщук, котрий випустив у Канаді книжку "Злочинність ОУН-УПА. Сповідь українця". Замість того, аби дослідити глибоке коріння українсько-польського непорозуміння, В. Поліщук повторює з чужого голосу вимоги до українців про вибачення, не вивчивши уважно документи з архівних сховищ, що безпосередньо стосуються кривавих подій на Волині 1943 р.

Доводиться тільки дивуватися, чому автор не вважав за потрібне заглянути в підручники історії. А з них він міг би елементарно довідатись, що Волинь і Галичина, як і Надсяння, Холмщина та Підляшшя, ще з часів Київської Русі належали державі наших предків, і українці ніколи не відмовлялися від своїх етнічних земель, які поляки почали загарбувати з 1349 р., скориставшись з ослаблення Галицько-Волинського князівства.

За даними професорів польського університету в Кракові Крижановського і Куманецького (Статистика Польщі — Краків, 1915) етнографічний склад населення Волині перед Першою світовою війною був таким: на Ковельщині поляків нараховувалося лише 4.100 на загальну кількість населення 279.900, Крем'янецьчині — відповідно 9.800 і 288.200, Луччині — 13.300 і 340.000, Острожчині — 15.500 і 224.900, Рівненщині — 19.600 і 376.100, Володимир-Волинщині — 22.000 і 365.900, Дубнівщині — 9.900 і 152.074 (Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВОВУ): ф. 3696.— Оп. 2.— Спр. 322.— Арк. 126 зв.).

Справа ж якраз у тому, що саме постійна експансія Речі Посполитої на схід не тільки витіснила значною мірою

український етнос із західних регіонів, а й заповнила польським осадницьким елементом інші землі наших предків — Берестейщину, Волинь, Галичину, Поділля, Полісся. Тому хотілося б почути відповідь від В. Поліщука: яка вина українців у розширенні польсько-української міжусобиці, якщо історія не називає нам фактів збройної боротьби цих двох етносів за межами споконвічного розселення нашого народу?

І чи треба було українцям Галичини просити в поляків дозволу на створення на своїх землях після розпаду Австро-Угорщини у 1918 р. Західно-Української Народної Республіки? Чому поляки виступили збройно проти творення державності українців на їхній землі, де їх завжди було більше й кількісно? Невже галичани збиралися включити до складу ЗУНРу Краків і Познань?

А коли Польщі, зламавши дане Петлюрі слово, вдалося шляхом політичних комбінацій з більшовиками і західними країнами включити Галичину і Волинь до свого складу, то чому ж замість автономії українці одержали знищення їхніх храмів і пацифікацію? Хіба це могло пройти безслідно для українців, над почуттями і споконвічним правом яких брутально топталися у їхній же хаті?

Чомусь про все це забувають ті, хто став джерелом вигідної “правди” про вину українців для В. Поліщука. Автор чомусь не згадує про ставлення поляків західно-українських земель до відродження української державності влітку 1941 р. в цьому терені, не згадує, що в серпні 1941 р. в околицях Львова поширювалися підтримувані гітлерівцями польські листівки антиукраїнського спрямування, і місцеві поляки, зокрема в Гишках, поздирали синьо-жовті прапори з приміщень української влади, вивісивши на їх місце німецькі. Чи відомо В. Поліщуку і його ідейним натхненникам, як у ті дні у Вирнянах Глинянського району також подерто українські прапори, а на портреті Тараса Шевченка виколото очі? (Там само: Ф. 3833.— Оп. № 1.— Спр. 15.— Арк. 50).

Як до подібного поставилися б поляки, коли б українці ось так познущалися над їхніми святинами і над портретом Адама Міцкевича? (До речі, і сьогодні в Польщі під час українських свят з'являються антиукраїнські написи, в Україні ж під час польських урочистостей такого не спостерігається).

Конфлікт під час Другої світової війни почав розгорятися на Волині і це має свою закономірність. І не тому, що на Волинь поширили свою діяльність бандерівці, як хоче переконати читачів В. Поліщук, а тому, що там раніше почався збройний виступ українців проти німецьких загарбників. І фашистські окупанти

зуміли зіштовхнути між собою українців та поляків Волині після того, як українська поліція за наказом ОУН перейшла в підпілля і вилася в УПА.

І ось тоді гітлерівці вирішили використати поляків для боротьби з українською збройною силою, що посилювала свій вплив в Україні, розгорнувши бойові дії з окупантами.

Це також добре усвідомлювали більшовики, фіксуючи такий поворот політики фашистів на терені Західної України. Зокрема, Микита Хрущов, аналізуючи в червні 1943 р. загострені українсько-польські відносини на Волині, заявляв чітко; “Моя думка, що все це — справа рук німців” (ЦДАГОУ: Ф. 62.— Оп. 1.— Спр. 1287.— Арк. 83).

Заступник командира партизанського з'єднання Житомирської області Нирко, зокрема, доповідав 26.04.1943 р. Тимофієві Строкачу: “В даний час спостерігаються запеклі бої між бандерівцями й німецькими військами, у результаті чого Степанський район Ровенської обл. повністю майже звільнений від німців і в районі до 3000 чол. добре озброєних бандерівців. Дуже характерний факт, виявлений нами, що... основний їх ворог — Німеччина, яка в багато разів своїм терором переважає радянську владу, а тому їх (фашистів — В. С.) треба бити в першу чергу. Одночасно великі бої відбуваються між польськими групами і націоналістами. В даний час німці вирішили створити польську народну армію й доручити їй вести боротьбу з українськими націоналістами, попередньо добре озброївши цю армію” (Там само: Спр. 192.— Арк. 78-78 зв.).

Розвідувальне зведення партизанських загонів Кам'янець-Подільської області № 7 від 1.06.1943 р. засвідчує, що в “Славути гітлерівці мобілізують поляків, котрих відправляють до Рівного, де, переодягнувши в німецьку форму, навчають військовій справі” (Там само: Спр. 239.— Арк. 19).

“Польська поліція, що перебуває на службі в німців, спровокована виступити проти націоналістів. У Корці польським поліцейським надано право самостійного розстрілу мирних жителів” (Там само.— Арк. 34). На Костопільський куш німці вислали добре навчений і озброєний батальйон поляків з-за Бугу, котрих визначили “для боротьби з бандерівцями і бульбівцями” (Там само.— Арк. 24).

З донесень радянських партизанів довідуємося, що “багато поляків іде до німців добровільно, вступають у поліцію і разом з німцями знищують українські села і населення. Ведуть боротьбу з націоналістами.

У місті Колки Волинської області вся поліція — польська. В

середині серпня на ст. Михневичі 150 поляків добровільно пішли в поліцію, з них уже 30 чоловік одержали зброю. В поліцію німці приймають поляків до 45-річного віку.

У Сарнах німці озброюють усіх чоловіків-поляків до 16-річного віку, що там перебувають, причому багатьох озброєних поляків відправляють на Захід.

...В околицях міста Рівне поляки спільно з німцями знищують українські села. Поляки спільно з німцями повністю знищили село Парцеревич Степанського району, вбили багато українців, котрі не мають ніякого відношення до націоналістів“ (Там само: Ф. 66, Оп. 1.— Спр. 254.— Арк. 36).

І в той час, коли українське населення північно-західних земель, зокрема Волині, доведене до краю німецькою окупаційною політикою і терором більшовицьких партизан, перейшло до збройних форм самооборони, польська шовіністична верхівка підбурила все своє населення до боротьби проти тих, хто був автохтоном у цьому краї. “В час, коли український народ став до збройної охорони свого життя і майна перед сталінсько-гітлерівськими імперіялістами і коли кривавився в боротьбі за вільне життя, підкреслювалося в матеріалах ОУН,— польські колоністи, що налізли на українські землі, й жили там як меншина, не то не дали допомоги українському населенню, ані не зберегли нейтралітету, а навпаки, взяли активну участь у боротьбі — по стороні сталінсько-гітлерівських бандитів. Разом з німцями польські шущмани пускали з димом цілі українські села, визначаючись особливою жорстокістю у вбивстві українських безборонних жінок і дітей. Рівночасно польські колонії на Волині стали головним осідком і прибіжищем для большевицьких парашутистів і агентів, так що в такій обстановці український нарід, який виповів нещадну боротьбу Сталіну й Гітлеру, мусів боронитися також і перед їхніми вислужниками та агентами“ (ЦДАВОВУ: Ф. 3833.— Оп. 3.— Спр. 2.— Арк. 163 зв.).

Природно, поляки затягнені в більшовицьку партизанку, засуджували тих представників свого народу, хто одягнув німецькі мундири. У спеціальному зверненні до них командування об'єднаного польського партизанського загону заявляло: “В українського й польського народів один кат: кривавий Гітлер. Хай же ніхто з вас не заплямує честі поляка братовбивчою боротьбою в ім'я інтересів нашого споконвічного ворога! Зброю, яку ви дістали від німця, скеруйте в груди німця“ (ЦДАГОУ: Ф. 62.— Оп. 1.— Спр. 212.— Арк. 91).

За таких обставин більшовицька влада остаточно вирішила перетягнути поляків на свій бік, і використати їх не тільки проти

гітлерівців, а й українських формувань. З цією метою комуністичні керівники поставили завдання створити польські партизанські загони на Волині. Для цього дозволялося директивою від 5.05.1943 р.: “Дати поляка, якщо немає, то володіючого польською мовою — назвати поляком“ (Там само: Спр. 1281.— Арк. 210).

Ось таким чином створювалася “база“ польських червоних партизанів, а тому й не дивно, що потрібним “керівним матеріалом“ могли бути лише ті, хто мав довір'я з боку НКВС. Тож не випадково, що один з таких керівних діячів Коханський, котрий “виховував доручену йому головрозвідку в дусі мародерства, пияцтва і національної ненависті до українців, розстрілював невинних білорусів і українців без розбору, в п'яному стані кричав публічно, що він ставленник НКВС, має особливі повноваження і не повинен підкорятися нікому“ (Там само.— Спр. 236.— Арк. 111).

Інший польський партизан — Стефан Антонович — просив дружину Роберта Сатановського, котрий мав велике довір'я навіть у Хрущова, “не говорити полякам на окупованій німцями території Польщі, що він співробітничав в органах НКВС“ (Там само.— Спр. 261.— Арк. 134).

На такі керівні кадри польського партизанського руху й розраховували більшовики. Начальник Українського штабу партизанського руху Тимофій Строкач 8.05.1943 р., маючи директиву від ЦК КП(б)У, радирував у ліси Волині: “Польські загони організувати можна, і чим більше, тим краще“ (Там само.— Спр. 1282.— Арк. 39).

А критикуючи командира Рівненських партизанів Бегму за недооцінку цієї справи, Микита Хрущов вимагав від нього 24.09.1943 р. “Надати всіляке сприяння організації польських загонів“ (Там само: Спр. 1296.— Арк. 114).

І ця робота здійснювалася усіма партизанськими з'єднаннями. Так, командування партизанських загонів Кам'янець-Подільської області в спеціально підготовленій для Москви 8.08.1943 р. доповідній записці “Про настрої й дії польського населення в районах Західної України“, зокрема, засвідчувало: “У районі нашої дислокації, тобто в селі Стара Гута Людвипольського району (Рівненщина — В. С.) нами організовано місцевий партизанський загін ім. Дзержинського, командиром якого призначений командир групи партизанського загону ім. Кірова нашого з'єднання тов. Ситайло, комісаром тов. Разуваєв і заступником командира з розвідки тов. Осинський, за національністю поляк, котрий працював до війни з німцями

співробітником УДБ Станіславського обл. управління НКВС, добре знає польську мову й звичай поляків“ (Там само: Спр. 239.— Арк. 49).

Руками польських червоних партизанів більшовики вели боротьбу й з польським національно-визвольним рухом. 6.11.1943 р. Строкач давав ось таку вказівку Сатановському: “Від “Чорного” через слідство добийтесь признання, (з) якою метою влився (у) Ваш загін. Радируйте можливості його вербування, підстави польським націоналістам. Впроваджуйте агентуру (в) польські націоналістичні загони шляхом вербування надійних, наново прибуваючих з вказаних загонів“ (Там само: Спр. 266.— Арк. 8 зв.).

Справжнє обличчя радянських “захисників” польського населення в західних областях України досить яскраво змалював у своєму зверненні від 28.07.1943 р. Волинський окружний делегат уряду Польської Республіки: “Більшовики приходять у польські села, пропонують допомогу в самообороні і взамін забирають польську молодь у свої партизанські загони. Якщо ж це їм не вдається, вони сіють паніку серед населення, крадуть у поляків, що обороняються, зброю і людей, потихеньку втікають до лісу, а через пару днів їх можна вже бачити на чолі банд, які налітають на те ж саме польське населення“ (Там само.— Ф. 1.— Оп. 22.— Спр. 75.— Арк. 109).

У цьому ж документі зазначається, що “німець і москаль... роздмухали антипольську пропаганду. Вони множать, збільшують в стократ, перебільшують до колосальних розмірів невеликі непорозуміння і польсько-українські суперечки. Нацькувати, роздразнити, спрямувати одного проти іншого, створити духовний кордон між поляками і українцями. Створити на довгі роки привід до боротьби. Запрягли й використали найманих злочинців. В поляках і українцях вони зміцнюють почуття образи, розпалюють у їхніх душах ненависть, жагу помсти і відпору. Тим самим вони завдають удар по історичній польській ідеї — ідеї дружнього, братнього співжиття з сусідніми народами. І при тому руками українців знищують польське населення. Одночасно і німці, і москалі роблять клоунські жести, представляють, що хочуть допомогти полякам, хочуть їх захистити. Німці висилають у райони каральні експедиції, які спалюють українські поселення, вбивають жінок, дітей і невинних — справжніх же вбивць вони навіть не намагаються спіймати, бо справжній убивця потрібен їм і є їхнім спільником“ (Там само.— Арк. 109).

А чи відомі В. Поліщуку й інші рядки з цитованого документа, автор якого, поляк, був безпосереднім учасником подій? Він

свідчить, що “більшовики... хочуть, щоб наприкінці війни слово “українець” було рівнозначним з словом “убивця”. Вони хочуть, щоб наприкінці війни світ побачив замість піднятих ввись вільних українських знамен дикунські, обагрені кров’ю невинних лапи злочинця, призначені тільки для кайданів, щоб замість солдатських лав, що б’ються за власну вільність і вільність інших народів, по затоптаній українській землі пройшли банди з начепленими на коси, вили і сокири головками по-звірячому вбитих дітей.

Вороги, розпалюючи жагу крові, вбивств, насильств, підпалів і грабежів, хочуть подавити в українському народі почуття любові, братерства, свободи, людської гідності, хочуть завдати оглушливий удар українському народові, викреслити його з середовища народів, що мають право на повний, вільний розвиток і власне незалежне державне існування“ (Там само.— Арк. 110).

Чи ж треба тоді дивуватися, що з боку українців відбувалися відплатні акції, і в першу чергу на ті польські села, що ставали базою антиукраїнської війни на Волині. До речі, це фіксувалося в документах ОУН-УПА. Ось один з них:

“Від 16-18.VII (1943 р. — В. С.) ліквідовано остаточно большевицькі гнізда, якими були польські колонії в Степанському районі (Костопільщина). Кілька тисяч повстанців з гарматами, гранатометами окружили однієї ночі цілий ряд колоній (Мала і Велика Мельниця, Борок, Вербче, Степанське, Седліско) і вбили всіх большевицьких загарбників і їх прихвостнів, польських зайд, яких зібралось тут понад 10.000. Три дні горіли ці імперіалістичні кубла, що мов гнійні чиряки дошкуляли довгі роки здоровому українському організмові. При цій нагоді здорово потерпіли й німецькі наїзники, що вирушили захищати свої загрожені становища (Степань, Малинськ). Повстанці з засідки наскочили на 2 авта німців між Вількою й Яполоттю, та, знищивши авта, покляли трупом 19 німців, а кількох ранили, тільки двом удалося втікти. Здобуто 3 кулемети, 16 крісів, 6 М.П., пістолі й 15 скринь амуніції. Така сама доля зустріла і другий відділ німців, що їхав у напрямі Степань з Рафалівки на допомогу німцям у Степані.

Так то непереможні відділи УПА розправляються з усіма голодними зайдами, що прийшли з півночі і заходу. Вони очищують українські землі від німецького, большевицького й польського імперіалістичного сміття й на очищених теренах заводять такий лад і порядок, якого давно вже український народ собі бажає“ (ЦДАВОВУ: Ф. 3833.— Оп. 1.— Спр. 191.— Арк. 5).

На жаль, претендуючи на об’єктивність, В. Поліщук нічого цього не зрозумів. Свідомо чи несвідомо. Але, обійшовши причини

виникнення й розпалювання українсько-польського конфлікту на Волині, що витворився зусиллями німців і більшовиків, автор “сповіді українця” не згадав і про другу форму польської боротьби проти українського народу — “це, як зазначалося в документах ОУН, безпосередній терор польських боївок супроти українського населення, здійснюваний на українських землях, цебто на землях з переважною українською більшістю. Польським шовіністам неважливо, що, напр., в Галичині живе три і півмільйона українців, а поляків біля 900 тис. Вони до тошноти співають свою пієню про креси “всходне” і скріплюють свій терор над українським населенням, при цьому треба ствердити, що вся т.зв. ославлена боротьба польських організацій проти німців ведеться на ЗУЗ на практиці єдиною і тільки проти українців. Ми маємо документальні дані-інструкції і вказівки польських підпільних організацій, які безсумнівно стверджують цей факт... Масові репресії провідних українців почали поляки на Холмщині вже в квітні 1942 р. цебто дослівно тоді, коли з українського боку на II Конференції ОУН було стверджено право польського народу на власну державу та було стремління до порозуміння з поляками. У списку помордованих поляками на Холмщині передовиків нашого організованого життя начислено за 1942-43 рр. 394 особи. При тому треба зазначити, що сюди входять тільки визначні постаті нашого громадського життя, цебто провідники народу, проти яких планово був направлений терор польських терористів...” (Там само: Оп. 3. — Спр. 2. — Арк. 163 зв.).

Треба визнати, що застереження польського делегата від Волині стосовно більшовицької ідеологічної акції проти українського національно-визвольного руху — щоб наприкінці війни слово “українець” було рівнозначним зі словом “убивця” — на жаль, ствердилося. В середовищі польського населення ця пропаганда мала успіх, у зв’язку з чим потім поширювався геноцид українців у Закерзоні.

Ось чому ми мусимо, розглядаючи проблему україно-польського конфлікту в роки війни, дуже уважно вивчити причини його. Без цього нашим народам буде важко досягти повного порозуміння.

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ НА ВОЛИНІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Іван КІЧИЙ

Волинський державний університет ім. Лесі Українки (м. Луцьк)

Склалося так, що Волинь, Галичину, всю Правобережну

Україну наші сусіди поляки вважали частиною своєї держави.

Після Ризького мирного договору 1921 р. до Польщі увійшло більше половини (56%) території колишньої Волинської губернії, а згодом і Галичина. В краї почали розселятися так звані осадники — колишні польські воїни, переважно з армії генерала Юзефа Галлера. Це, звичайно, викликало незадоволення місцевого населення. Але пройшло два десятиріччя, українці і поляки прижилися, утворили спільні родини і вже напередодні Другої світової війни гострої ворожнечі між простими людьми, українцями і поляками, не було.

Після вересня 1939 р. українці навіть співчували полякам, коли НКВС почав масову депортацію польського населення на територію Росії. Згодом, у 1942-1943 рр., польські підпільні організації як на Волині, так і в Галичині, зокрема, такі, як Звйонзек Вальки Збройней (попередниця АК), Львівське Стронніцтво Народове, Стронніцтво Праці, Стронніцтво Людове, поставлять питання про виселення українців за Збруч з метою в майбутньому обміняти їх на вивезених НКВС поляків. Виселенню підлягало 70% українців. Обмінаних поляків планувалося розселити на західноукраїнських землях з розрахунком, що вони становитимуть 75% населення краю. Питання обміну українців на поляків порушував генерал В. Сікорський у розмові із Сталіним у 1943 р.

Єдина польська партія — Стронніцтво Демократичне — визнавала право українців і то лише на автономію, а не на створення своєї незалежної держави на своїх споконвічних етнічних землях. Проте ця партія не мала значного впливу на політичні події.

Що стосується взаємовідносин українців і поляків на Волині в роки війни, то вже сам термін “волинська різня” кидає тінь на волинянина, якого дехто з поляків ототожнює з бандитом. Але це зовсім не так. Волиняни не били і не різали поляків. Ворогуючі сторони — як радянська, так і німецько-фашистська — намагалися використати місцеве населення, нацькувати українця на поляка і навпаки. Усім відомий вислів Е. Коха, що німецька політика “повинна бути спрямована на те, щоб посварити українців і поляків, аби поляк убивав українця, а українець убивав поляка”. У свою чергу, радянська влада після вересня 1939 р. розпочала депортацію із Західної України військовослужбовців, які в результаті зайняття німцями Польщі опинилися на території нашого краю. Офіцерів, дипломатів, лікарів, журналістів везли до Катині, Козельська і Харкова, а осадників і їх родини — до Сибіру.

Проводячи злочинні антипольські акції, органи радянської влади прагнули хоч частково робити це руками місцевого населення, зокрема, заставляли підводами відвозити польські сім'ї до залізничних станцій.

Відносини між українцями і поляками на Волині загострилися в 1943 р. Правда, як писав відомий український історик Володимир Косик, "винищення українців, за українськими джерелами почалося з 1942 р. на територіях, що межували з етнографічною польською територією (Грубешів, Холм, Володава та інші райони на захід від річок Буг і Сян). З 1942 по 1943 р. було вбито більше 2 тисяч українців. З серпня-вересня 1943 р. польські акції поширилися далі на схід у райони Галичини і Волині".

Треба, водночас, підкреслити, що ще у липні 1943 р. почалися відповідні акції українських збройних формувань. А що стосується польських акцій то на Волині вони розпочалися ще весною. Так, у квітні 1943 р. польські збройні підрозділи вчинили напад на село Красний Сад Горохівського району. Було вбито 104 українці. 28 травня 1943 р. збройні формування польських націоналістів оточили с. Тельче Маневицького району, замордували 27 чоловік із найбільш свідомих українських родин, спалили 20 хат українців. У 1943 р. частини АК разом з німцями провели масштабну акцію щодо знищення українських сіл на Горохівщині. Як писав очевидець подій, "Стріляли і палили поляки, а натовп, що тікав за річку Стир, обстрілювали з повітря фашистські літаки". Збройні акції проти українців були проведені польськими націоналістами і в Ківерцівському повіті.

Відповіддю на акції, вчинені проти українців польськими військовими формуваннями, були бойові операції УПА проти поляків.

Наступ на польські села розпочався 12 липня 1943 р. Як конкретно підрозділи УПА брали участь в операції, поки що встановити не вдалося. Відомо, що під виглядом УПА в багатьох випадках діяли радянські партизани. Микола Лебедь писав про провокації німців і більшовиків, які прагнули "використати для себе польсько-український спір, а також щоб нажитися звичайними грабунками..." Він наводить зізнання одного з командирів оперативної групи радянської розвідки Олександра Чхеїдзе-Чапаєва, що діяла на Волині: "Поляки давали нам поміч і охорону. Робили це з патріотизму, з ненависті до німців та до українського народу. Щоб загострити ще більше польсько-українську ворожнечу, наші партизанські відділи мали виконати під формою "бандерівців" кілька особливих акцій проти

польського населення, щоб могли після того виступити в обороні того ж населення перед "бандерівським" терором і таким способом ще більше зв'язати поляків з нами".

Збройні акції проти польських сіл на Волині були продовжені 29-30 серпня 1943 р. Було спалено Волю Островецьку, Острівки, Янківці, Кути та інші села Побужжя, нині Любомльський район.

Не заставили себе довго чекати й поляки. 12 жовтня 1943 р. озброєний польський загін оточив с. Полапи (поблизу Волі Островецької), спалив село і церкву Успіння Божої Матері. В церкві живцем згорів староста. 52 особи, включаючи і жінок, були вбиті.

18 березня 1944 р. кривава акція була здійснена польськими націоналістами проти жителів с. Запілля. Жінок не чіпали, але чоловіків зігнали в двір пані Уляни Вербинської, били ціпками по головах, здирали шкіру з плечей і посипали сіллю. На місці Свято-Миколаївської церкви залишилося попелище.

Згодом горіли українські села Лисняки, Милова, Ставки, Ставочки, Сокіл, Перекірка та інші. На с. Рівне, нині Любомльський район на Волині, було вчинено 10 нападів. Священника Миколу Покровського з с. Вижгів у присутності його дочки Наталки поляки підвісили за ноги, вирвали язика і розрізали кровоносні судини на шиї. Потім убили і дочку Наталку.

Подібними методами діяли польські націоналісти й у Волод.-Волинському повіті. Підрозділ 27 дивізії АК знаходився в с. Білин. Як ці вояки нищили українські села, описав Ярослав Царук, очевидець подій. За його підрахунками, 1944 р. в селах Волод.-Волинського, Любомльського і Турійського районів було вбито 1178 українців і 222 поляки. На нашу думку, ці дані явно занижені щодо українців.

Польські історики інколи наводять просто фантастичні дані про вбитих поляків. У польській пресі писалося про 500 тисяч поляків, знищених на Волині, згодом писали про 100, 50 тисяч. Проте відомо, що у Волинському воєводстві, за польськими статистичними даними, проживало 233 тис. поляків, а за радянськими — 214 тис. То про які 500 тис. вбитих на Волині поляків може йти мова?

Підписуючи спільне комюніке, польська сторона вказала 12.491 вбитих на Волині поляків, чиї прізвища ідентифіковано. Що стосується втрат українців, то назвати точні цифри дуже важко.

Відзначимо, що 1943 р. був роком найбільшого протистояння українців і поляків. Як писав польський історик Рішард

Тожецький у книзі "Поляки і українці" (Справа українська в часі Другої світової війни на території другої Речі Посполитої — Варшава, 1993 р.), у середині 1943 р. хвиля боїв українців з поляками дійшла до Галичини і охопила спершу прикордонні з Волинню повіти і південно-східну Люблінщину, а в наступних місяцях до вересня і жовтня перенеслась на Бережанський, Підгаєцький і Рогатинський повіти. У першій половині 1944 р. практично до початку травня бої обійняли повіти: Перемишльський, Самбір, Гродек Ягелонський, Львів, Рутки, Стрий, Жидачів. Починаючи з червня, бої йшли практично в усіх повітах Східної Галичини.

Окремі польські історики, публіцисти, журналісти, які виступають проти дружніх стосунків між українським і польським народами, твердять, що ОУН-УПА в той час була розроблена спеціальна програма нищення поляків на Україні і прийняті відповідні директиви. Насправді ж це не так. Керівництво ОУН-УПА прагнуло порозумітися з польською стороною. У жовтні 1943 р. провід ОУН (Бандери) прийняв спеціальну ухвалу про польсько-українські відносини, в якій, зокрема, читаємо: "Польсько-українська різниця лежить сьогодні в інтересах Німеччини, а в першу чергу в інтересах большевицької Москви, яка шляхом взаємного фізичного винищення українців і поляків змагає до тим легшого поневолення обох народів та заволодіння їхніми землями.

Провід ОУН осуджує акти взаємних масових убивств, звідки вони не походили б, і взиває все українське громадянство бути чутким на ворожу інспірацію та дотриматись постави, яку диктує інтерес національно-визвольних змагань українського народу.

Заразом Провід ОУН апелює до польського населення здержатись від усяких форм проти українських виступів та чинно їм протиставитися. Всі самочинні акції терору, звідки вони не походили б, провід ОУН уважатиме чужою агентурною роботою і буде їх рішуче поборювати".

Нині більшість польських істориків сходиться на думці, що винні у всьому польські і українські націоналісти. Вони, мовляв, розв'язали війну між українцями і поляками. Звичайно, тут є доля правди, але хто і де кого бив? Не українські націоналісти прийшли в Польщу і почали палити польські села. Поляки прийшли на Волинь, у Галичину, забрали землі, оголосили ці території східними кресами Польщі і почали палити українські села, нищити українську людність. Волинянин чи галичанин змушений був захищатися, чинити опір. Організаторами цього опору стали українські націоналісти. Тому оцінювати діяльність

польських і українських націоналістів у роки війни однозначно не слід.

ДЕПОРТАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ПОЛЬЩІ І ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1945-1947 рр.)

Степан КОПЧАК, Михайло РОМАНЮК

Прикарпатський університет ім. В. Стефаника (м. Івано-Франківськ)

Міграційні процеси населення Польщі і Західної України у перші повоєнні роки за своїми масштабами відносяться чи не до найбільших у Європі середини ХХ століття. Однак у періодичній пресі та на побутовому рівні ці процеси дуже часто пов'язують зі сумнозвісною акцією "Вісла". Насправді ж, переважна більшість українського населення Польщі та польського населення колишньої УРСР була насильно депортована ще задовго до акції "Вісла", яка, як відомо, відбулася в 1947 р. Річ у тім, що вирок щодо подальшої долі українців у відроджуваній Польщі керівництвом СРСР і тимчасовими польськими властями було винесено ще у 1944 р. Саме 9 вересня 1944 р. у Любліні М. Хрущовим було підписано Угоду з головою Польського Комітету Національного визволення Е. Осубкою-Моравським про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР.

Цю акцію можна віднести до однієї з найбільших трагедій українського народу, бо це був справді свідомий злочин проти корінного населення, яке з прадавніх часів заселяло українську етнічну територію Польщі.

Про форсовані темпи виселення українців свідчить той факт, що вже наступного місяця, (23-24 жовтня 1944 р.) Головний уповноважений уряду УРСР М. Підгорний у присутності секретаря ЦК КП(б) України Д. Коротченка провів спеціальну інструктивну нараду з цього приводу. З другого боку, на темпи виселення не могли не вплинути постійні і криваві напади на українські поселення відділів Армії Крайової та інших збройних формувань. Документи засвідчують, що 3.III.1945 р. одним із відділів Армії Крайової розстріляно і замучено 365 мешканців села Павликома Березівського повіту; 19.III.1945 р. в селі Кульно Білогородського повіту страчено 50 осіб; 6.VI.1945 р. в селі Верховини Красностасівського повіту — 194 особи; 16.IV.1945 р. в селі Пискоровичі Ярославського повіту — біля 400 осіб. Особливо жорстоко карателі розправлялися з греко-католицьким і православним духовенством. Лише за перші місяці 1945 р. в згаданих та довоколишніх селах загинуло 24 священники (див.: MisiŃo E.

“Акція “Wisła”.— Warszawa, 1993.— S.13.) Практично, для всіх українців Лемківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшшя процес виселення з рідних земель був справжньою трагедією.

За цей перший період (1944-1946 рр.) з Польщі до колишнього СРСР було виселено біля 520 тис. осіб, з яких українці становили понад 480 тис., білоруси — 37 тис. осіб. Основна кількість виселених українців припадала на Ряшівське (267 тис.), Люблінське (193 тис.) і Краківське (20 тис.) воєводства.

Про загальні масштаби репатріаційних і депортаційних процесів у Польщі і СРСР за період 1944-1949 рр. дають уяву наведені нижче дані офіційної польської статистики (див. табл.1).

Таблиця 1.

Загальна чисельність репатрійованого і депортованого населення в 1944-1949 рр.*

Роки	Репатріація до Польщі		Репатріація (депортація) з Польщі		
	всього	в т.ч. з СРСР	всього	до СРСР	до Німеччини
1944-1949	3811540	1529498	2793294	518219	2275075
1944	117212	117212	-	-	-
1945	1379670	723488	341715	341715	-
1946	1181081	644437	1809066	176504	1632562
1947	228662	10801	538324	-	538324
1948	62950	7325	42740	-	42470
1949	19150	3420	61449	-	61449

Як зазначалося на розширеному засіданні Української Всесвітньої Координаційної Ради в Києві 22 серпня 1996 р., до вересня 1946 р. з території Польщі виселено в Україну 488662 особи. Залишилося на своїх землях ще біля 200000 осіб, на яких, власне, і чекала згадувана нами кривава акція “Вісла” (див.: газ. “Освіта” за 4.09.1996 р.) Власне, основна мета цієї акції і полягала у поголовному виселенні решти українського населення Польщі та розпорошення його по всій північно-західній її території.

Оскільки Договір про переселення українців і поляків між ПНР і УРСР (після дворазового його продовження) перестав діяти, а уряд УРСР уже не хотів його продовжувати, треба було шукати інших шляхів щодо ліквідації української меншості на території Польщі. І перші проекти щодо переселення решти українського населення на так звані “одзискане” землі було представлено першому секретареві ЦК ПРП В. Гомулці ще в листопаді 1946 р. Уже в лютому 1947 р. заступник начальника Генерального штабу Польського війська генерал С. Моссор чітко висловився з цього

приводу: “весною провести енергійну акцію переселення цих людей поодинокими сім'ями по цілих повернутих землях, де швидко асимілюються”.

Тому безпідставною є поширена думка, що акція “Вісла” була пов'язана з убивством віцеміністра оборони Польщі генерала К. Свєрчевського (28 березня 1947 р.). Це лише прискорило реалізацію цієї акції. Бо вже наступного дня Політбюро ЦК ПОРП прийняло постанову: “Швидкими темпами переселити українців та змішані сім'ї на возз'єднані землі (перш за все до Південної Прусії), не утворюючи груп і не ближче, ніж за 100 км від кордону”.

В рамках цієї публікації немає можливості ширше відтворити криваві методи реалізації цієї акції. А вони були нечувано жорстокими і масовими. Спалювалися цілі села, сотні і тисячі їх жителів розстріляно і замучено. Трагедія сіл Завадки Морохівської, Саграні, Молковичів, Терени, Шихової відома всім.

Акція “Вісла” тривала з 28 квітня до 12 серпня. За цей час з українських етнічних земель Польщі виселено на північно-західні її землі 140575 осіб української національності та змішаних польсько-українських сімей. Зокрема, з Ряшівського воєводства виселено 85339 осіб, з Краківського — 10510 осіб, з Люблінського — 44726 осіб. Деякі дані щодо наслідків акції “Вісла” показані в таблиці 2.

Таблиця 2.

Загальні дані щодо наслідків акції “Вісла” за період від 1 травня до 16 серпня 1947 р. (за районами поселення)*

Воєводство	Транс-портів	Населення	Коней	Корів	Нерогата худоба
Білостоцьке	3	995	261	404	752
Гданське	15	5280	914	1490	1858
Кошалінське	104	31169	4164	8535	8348
Ольштинське	161	56625	9678	17647	21617
Опільське	10	2542	195	1082	940
Познанське	6	1437	125	565	305
Щецінське	47	15058	2208	4337	6709
Вроцлавське	56	15491	1976	7521	5603
Зеленогірське	40	10870	946	4148	3165
Разом:	442	139467	20466	45729	49297

* Джерело: Akcja “Wisła”. Dokumenty. Opracował Eugeniusz Misioł. Archiwum Ukrainie.- Warszawa, 1993.- S. 443-445.

Оскільки виселення тривало і по закінченню акції "Вісла", то є всі підстави стверджувати, що загальна чисельність виселених становила не менше 150 тис. осіб. А завершальним акордом цієї операції була депортація залишків українського населення чотирьох сіл західної Лемківщини (Шляхтової, Явірок, Білої і Чорної Води).

Окремо слід сказати про великі міграційні потоки на західні землі Польщі (частково добровільні, які стосувалися корінного населення Польщі, а частково насильницькі, які стосувалися українського населення). Про масштаби цих потоків свідчать дані польського дослідника А. Маріанського¹. Станом на 1950 рік з шестимільйонного населення Західних земель Польщі 5 млн. становили переселенці. Серед останніх понад 30 відсотків становили репатріанти з СРСР, а здебільшого з Західної України. Це стосується насамперед Вроцлавського воєводства, серед населення якого 34,9 відсотка становили репатріанти з Західної України. В Опільському воєводстві серед всіх переселенців 54 відсотки становили теж репатріанти з СРСР, питома вага яких досягла 24 відсотків загальної чисельності населення воєводства.

Наведені вище дані лише фрагментарно відтворюють ті масові і насильницькі міграційні процеси щодо населення, які мали місце в Польщі і Західній Україні в перші повоєнні роки після Другої світової війни. В теперішніх умовах, за наявності розсекречених архівних матеріалів відкрилися більші можливості щодо ґрунтовнішого вивчення і аналізу проблеми депортації і репатріації населення Польщі і України, виявлення справжніх причин і наслідків цих трагічних процесів.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПЕРСПЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКО- ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН У ГАЛУЗІ НАУКИ ТА ОСВІТИ

Роман СКУЛЬСЬКИЙ

*Науково-методичний центр "Українська етнопедагогіка
і народознавство" АПН України і Прикарпатського університету
ім. В. Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Найвищу та найпліднішу форму організації українсько-польських відносин ми вбачаємо у творчій співпраці громадян обох країн у різних сферах суспільного життя (економіки, політики, науки, техніки, освіти, культури та ін.). Як представник

освітянської академічної установи я намагався осмислити принципи та головні аспекти творчої співпраці науковців і практиків України та Польщі в галузі педагогічної науки та освіти. Перекоаний, що в цій сфері приховані невичерпні можливості для зацікавленої співпраці, але практична їх реалізація потребує розв'язання двох головних завдань.

Перше з них полягає в тому, щоб на основі ґрунтовного вивчення позитивного досвіду організації добросусідських відносин між представниками обох країн в історичній ретроспективі визначити перспективні аспекти співпраці та найактуальніші проблеми, на вирішення яких вона може бути спрямована.

Друге завдання ми вбачаємо у ґрунтовному вивченні реальних можливостей та умов перспективного розвитку українсько-польських відносин в умовах організації творчої співпраці науковців обох країн у галузі педагогічної науки та освіти, зокрема, у сфері педагогіки навчального народознавства.

Підстав і мотивів для організації такої співпраці більше, ніж достатньо.

Історична доля українського та польського народів тривалий час складалася таким чином, що в житті кожного із них легко виявити чимало спільних особливостей.

По-перше, Україна і Польща посідають споріднене географічне положення в центральній частині європейського континенту. Вони близькі за природними багатствами, кліматичними умовами та іншими чинниками, що визначають зміст і характер господарсько-економічної та виробничо-трудової діяльності українців і поляків. Тому чимало проблем господарсько-економічного характеру є спільними для обох країн, передовсім для Східної Польщі та Західної України.

По-друге, в межах ХХ століття Україна і Польща тривалий час існували та розвивалися в єдиному геополітичному просторі, що охоплював країни так званого соціалістичного табору. Тому чимало спільних ознак знаходимо й у політиці обох країн, передовсім на міжнародній арені. Адже політика кожної з них будувалася на одній і тій же ідеології, що формувалася в Москві. І хоч кожна з держав мала своє представництво в міжнародних об'єднаннях (наприклад, в ООН) і формально вважалася самостійною, їх залежність від Москви була очевидною.

За таких умов прагнення до істинного суверенітету було спільною мрією українського та польського народів. Вона стала досяжною під кінець поточного століття, коли Польща (а згодом й Україна) домоглася справжньої самостійності.

¹ Марианский А. Современные миграции населения. — Москва, 1969. — С. 121-124.

По-третє, Україна і Польща відзначаються спорідненістю національних культур, що розвивалися й розвиваються на ґрунті європейських та світових здобутків. Ця спорідненість особливо відчутна у західних областях України, які до 1939 року перебували під владою Польщі. До початку та під час Другої світової війни на теренах Галичини проживало чимало поляків. У той же час на території сучасної Польщі проживали українці. Реалізація відомої в історії операції "Вісла" вимусила переважну більшість поляків виїхати з України до Польщі, а українців – з Польщі до України. Але й тепер в Україні функціонують польські громади, а в Польщі – українські.

Спорідненість української та польської культур не зумовлена тільки чинниками історичного характеру, але й сімейно-побутовими та родинними обставинами (наявністю змішаних сімей, родинні зв'язки тощо). В останні роки інтенсивно розвиваються українсько-польське ділове партнерство у різних сферах суспільного життя (в галузі економіки, науки тощо).

Особливі перспективи для творчої співпраці, на наш погляд, відкриваються тепер у галузі педагогічної науки та освіти. Це пояснюється тим, що тільки тепер визріли сприятливі умови для відродження тих здобутків, яких досягла кожна з наших держав у цій сфері. Ми маємо змогу повернути нашим народам імена людей, які внесли гідний вклад у розвиток педагогічної думки та освіти, належним чином репрезентувати їх здобутки та поділитись ними із зацікавленими в цьому інституціями.

Настав час для подолання деяких парадоксів, що мали місце в минулому. Ось лише деякі з них.

У березні 1988 р. в Москві відбувалася Всесоюзна науково-практична конференція з нагоди 100-ліття з дня народження А. Макаренка. На одній із секцій автор цих рядків разом з іншими учасниками конференції обговорювали педагогічну спадщину А. Макаренка з польськими педагогами. І парадоксальним здавалося те, що українці й поляки обговорювали педагогічні ідеї українця А. Макаренка (яким би не було тепер наше ставлення до нього) не в Україні, а на московській землі.

Та й співпраця в галузі педагогічної науки будувалася в "обхід України". В нашій країні знають і глибоко шанують педагогічні ідеї польських дидактів Чеслава Купісевича, Вінцента Оконя та інших. У їх творах з проблем загальної дидактики, виданих російською мовою, ми знаходимо посилання на російських авторів С. Архангельського, В. Беспалька, П. Гальперіна, М. Гончарова, Е. Костяшкіна, Т. Кудрявцева, І. Огороднікова, С. Рубінштейна, Д. Ельконіна та ін. Але в цих творах ми не знаходимо посилань на

таких українських педагогів, як К. Ушинський, В. Сухомлинський та ін., яких визнають педагоги у багатьох країнах світу. У цьому – одна з ознак тих "прогалин", що мають місце у творчій співпраці українських і польських педагогів.

На рівні нашого науково-методичного центру ми могли б плідно співпрацювати з нашими польськими колегами в галузі педагогіки навчального народознавства. Зокрема, наші науковці могли б досліджувати проблеми збереження та розвитку національної культури польської общини Галичини, а польські дослідники – аналогічні проблеми в Польщі. Такі пошуки були б на користь обом країнам.

Орієнтуючись на розвиток творчої співпраці, доцільно було б виробити деякі основні принципи її організації. На наш погляд, найголовніші з них можна було б сформулювати так:

Принцип взаємної зацікавленості у дослідженні певної науково-педагогічної проблематики. У відповідності з цим принципом предметом спільних пошуків можуть бути шляхи вирішення лише тих проблем, які є актуальними для української та польської педагогічної науки чи освітянської практики.

Принцип добросусідських взаємовідносин між представниками обох країн. Реалізація цього принципу потребує орієнтації на такі дослідження, результати яких сприяли б зміцненню дружби та добросусідських відносин між двома державами.

Принцип об'єктивності в оцінюванні досліджуваних явищ. Його реалізація передбачає цілковите виключення упередженого ставлення до тих або інших суспільних явищ, максимальну толерантність та злагоду між дослідниками обох країн, об'єктивне оцінювання результатів спільних пошуків.

Дотримання цих та інших принципів творчої співпраці сприятиме розвитку добросусідських взаємин між нашими народами.

ДЕПОРТАЦІЯ УКРАЇНЦІВ ЗАКЕРЗОННЯ 1945-1947 рр. ТА ЇЇ ПЕРЕДУМОВИ

Григорій КЕРНИЦЯ

*Івано-Франківське обласне суспільно-культурне товариство
"Надсяння"*

Українська меншина в Польщі і весь український народ готуються до відзначення важливої дати – 50-річчя сумнозвісної операції "Вісла" (квітень 1947 р.). Центральні органи Об'єднання Українців Польщі (ОУП) та Об'єднання лемків запланували ряд заходів з цієї нагоди. В українському тижневику ОУП "Наше

слово" друкуються матеріали, документи, свідчення очевидців про події 1947 р., звернення до уряду Польщі про визнання злочинного характеру акції "Вісла" проти української меншини, про необхідність морального і матеріального відшкодування польською владою за вчинені злочини. 22 серпня 1996 р. Українська Всесвітня Координаційна Рада прийняла Резолюцію у справі 50-річчя операції "Вісла", в якій, між іншим, говориться, що примусове переселення майже 150 тисяч українців з Лемківщини, Бойківщини, Холмщини, Надсяння й Підляшшя на північнозахідні землі Польської держави є однією з найбільших трагедій в історії українського народу. Її метою були знищення українського національного життя на території споконвічного проживання українців, денаціоналізація українців і, таким чином, остаточне вирішення українського питання в Польщі. Здійснювалося все це за допомогою терору, розсіяння українців у чужому оточенні, нищення пам'яток культури та історії, заборони усіляких проявів національного життя на нових місцях проживання.

У переддень відзначення п'ятої ювілейної річниці проголошення незалежності України Президент Леонід Кучма у своєму зверненні "Українцям усього світу" говорив: "... Ви, мільйони українців, громадян різних держав світу, є органічною частиною нашого народу. На долю багатьох з вас та ваших батьків випали нелегкі випробування. Ви ніколи не відділяли себе від материнського кореня, завжди прагнули до єднання зі своїм народом... Україна ж докладас і докладатиме зусиль для допомоги у вирішенні життєво важливих проблем українців за її межами."

Звернення Президента приємно чути всім українцям, особливо українській меншині в Польщі. Однак Звернення Президента стосується лише операції "Вісла", тобто, подій 1947 р., які були, фактично, останнім актом трагічного спектаклю сталінсько-берутського злочинного плану остаточного знищення українського народу на Закерзонні. Але ж подіям 1947 р. передували ще трагічніші події 1939 – 1946 рр.

Так, у липні 1944 р. Радянська Армія наблизилась до кордонів Польщі. 23 липня Сталін створив у Любліні Польський комітет національного визволення – ядро майбутнього промосковського тимчасового уряду Польщі, який був сформований у січні 1945 р. при сприянні та допомозі НКВС і його польського двійника (УБ – ужонд безпеченства). Його очолив Станіслав Радкевич, а радниками стали і фактично керували УБ генерали НКВС Серов, Селівановський і Мельников.

9 вересня 1944 р. між Польським комітетом національного

визволення та урядом України (за дорученням Москви) було підписано угоду про взаємну евакуацію польського населення з України до Польщі та українського населення з території Польщі до УРСР. У згаданій угоді було ще раз підтверджено домовленість про прийняття лінії Керзона за польсько-український кордон.

У серпні 1945 р. Москва підписала й опублікувала офіційно договір з Польщею про визнання лінії Керзона україно-польським кордоном і про "добровільне" виселення приблизно одного мільйона українців з Закерзоння.

Цей договір був укладений на основі рішень Тегеранської і Ялтинської конференції 1943-1945 рр., учасники якої, керівники СРСР, Англії і США, і не думали питати згоди України на відірвання від її земель Підляшшя, Холмщини, Любачівщини, Надсяння, частини Бойківщини та Лемківщини, де проживало майже півтора мільйона українців. Для членів антигітлерівської коаліції це питання було дріб'язковим, а для українців, які опинилися на Закерзонні, – трагедією. Тепер антиукраїнські акції на "законних" підставах проводять офіційні владні структури – міліція, служба безпеки.

Наймасовіші нищення українців, які активно почалися з червня 1945 р., тривали аж до квітня-травня 1947 р.

Сьогодні багатьом українцям відомі трагедії сіл Малковичі (18 квітня 1945 р., коли загинуло 153 особи), Павлокоми (5 березня 1945 р., загинуло 324 особи), Піскоровичі (квітень 1945 р., де в школі розстріляно й спалено 340 осіб), Дубровиця біля Лежанська (26 червня 1944 р. загинуло 18 осіб). Свідки цих трагедій і тепер ще живі. Цей список можна й далі продовжувати, називаючи сотні сіл, де загинули українці Закерзоння. Люди змушені були боронитися, створюючи загони самооборони. Чинили збройний опір сотні УПА, вони боронили українських селян від примусової депортації до СРСР. План депортації та його закінчення у 1945 р. зривався, тому з вересня до антиукраїнського терору активно залучається Військо Польське, яке з новою силою разом з підрозділами НКВС у 1946 р. довершують примусову депортацію українців.

Таким чином, з червня-липня 1944 до жовтня 1946 р. з прадідівських земель Закерзоння було виселено більше 700 000 українців.

Переселені родини, які чудом врятувалися від погромів на своїй рідній землі, на Радянській Україні, яку називали їх батьківщиною, чекало нове пекло: голод 1946-47 рр., переслідування органів НКВС за підтримку підпілля, вивезення в Сибір, тюремне ув'язнення, упередженість місцевого населення

тощо. Усе це не давало людям можливості відчутти себе вдома, у безпеці. І так тривало аж до 1989 р., коли нарешті українці-переселенці почали об'єднуватися у товариства і опімнулися про свої людські та громадянські права.

Метою суспільно-культурних товариств перселенців є збереження та розвиток традицій, мови, культури; налагодження творчих зв'язків з українською меншиною в Польщі. Товариство "Надсяння", зокрема, підтримує тісні контакти з перемиським, ярославським, саноцьким, краківським об'єднаннями українців Польщі, з українським лицеем імені М. Шашкевича в Перемишлі, з Народним домом. Налагоджуються і родинні контакти.

Товариства взяли активну участь у підготовці й проведенні ювілейних торжеств у перемиській та ярославській гімназіях, щороку члени товариств виїжджають на вшанування стрілецьких могил у Пикуличах. На жаль, всі ці намагання налагодити дружні зв'язки викликають шалений опір шовіністично настроєних кіл Польщі. Вони виступають з антиукраїнськими гаслами, звинуваченнями, фізично знищують пам'ятки культури, культові споруди, висловлюють територіальні претензії до України, звинувачують УПА і всіх українців у подіях 1944-46 рр. Тому суспільно-культурні товариства, як і всі депортовані з Польщі українці, чекають від Верховної Ради України, уряду справедливої оцінки історичних подій і визнання депортації більш ніж 700 тисяч українців злочином та порушенням прав людини.

Секція І

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ В ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХ СТ. ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА ТА УКРАЇНСЬКА ГАЛИЦЬКА АРМІЯ.

Микола КРАВЧУК

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

Наприкінці жовтня 1918 р. на розвалинах Австро-Угорської імперії проголосили свою незалежність Угорщина, Чехословаччина, Австрія та інші держави. 19 жовтня була проголошена Українська держава. Передбачаючи збройну боротьбу за державність, на базі віденського революційного гуртка у вересні 1918 р. було створено Центральний Військовий Комітет (ЦВК), який наприкінці жовтня очолив сотник Українських Січових Стрільців (УСС) Дмитро Вітовський.

Реальні дії комітету почалися в кінці жовтня, коли настала загроза приїзду Польської ліквідаційної комісії, створеної у Кракові, для прийняття влади над усією Галичиною. Незважаючи на пасивність членів Української Національної Ради, аргументація і рішучість Дмитра Вітовського переконали депутацію в потребі негайно розпочати повстання. У результаті діяльності ЦВК, який іменувався Головним Командуванням, 31 жовтня на першій військовій раді був затверджений план проведення повстання і після цього в кожному окрузі були відправлені таємні накази. До активних дій було залучено 2500 вояків.

З безпрецедентною оперативністю 1 листопада за три години українські вояки без кровопролиття зайняли у Львові всі стратегічні об'єкти і роззброювали польські національні формування. У цей же день начальник штабу польської армії генерал Розвадовський передав польським організаціям у Львові наказ про захоплення влади, а можливий опір "непольського населення" вимагав суворо придушувати.

Уже 1 листопада польські військові організації у Львові, Перемишлі, Дрогобичі та інших містах Галичини розгорнули збройний опір новій владі, який згодом переріс у відверту агресію Польщі проти молододі республіки. Тому у рамках заходів відродження державності відразу ж почалася організація Української Галицької Армії, яка проходила в час кровопролитної польсько-української війни.

Події польсько-української війни в часи ЗУНР залишаються ще

досі малодослідженими в історії нашого краю. То була війна за національну незалежність українського народу. Окупанти розуміли, що в Галичині корені нашої держави. Галичина в час цієї війни залишалася сам на сам з переважаючими силами польських агресорів, бо ситуація на Східній Україні не сприяла підтримці її у цій війні. Ось тому створення регулярного війська, здатного відстояти незалежність держави, вже з перших днів стало важливою ділянкою державного будівництва ЗУНР.

Загалом польсько-українську війну можна розділити на три етапи. Протягом 1 етапу, що закінчився в лютому 1919 р., війна в основному проходила між українською більшістю і польською меншістю Східної Галичини. Швидка і ефективна мобілізація дала змогу українцям здобути велику чисельну перевагу і змусила поляків оборонятися. На другому етапі – протягом березня, квітня і травня – війна переросла у сутички між галицькими українцями та військами Польщі. Переломною для цього періоду подією стало розгортання проти українців армії генерала Юзефа Галлера, яка розірвала облогу Львова і відкинула деморалізовану Галицьку армію до річки Збруч. Організований 8 червня новим командувачем-генералом Грековим несподіваний контраст наступ українців складає останній етап війни. Під Чортковом, мобілізувавши останні фізичні, матеріальні та духовні ресурси, галичани кинулися на переважаючі польські сили. Наступ українців був успішним, але нестача боєприпасів змусила їх відступити.

Створення Української Галицької Армії розпочалося після проголошення ЗУНР у листопаді 1918 р. 5 листопада Українська Національна Рада і Українська Генеральна Команда (після 8 листопада Начальна Команда Галицької Армії) оприлюднили заклик "Під оружжя!", оголосили про набір до війська добровольців, а 9 листопада у складі уряду був створений Державний Секретаріат Військових Справ (ДСВС) на чолі з отаманом Д. Вітовським. Директивою (Розпорядком IV) ДСВС від 13 листопада вводилась мобілізація чоловіків віком від 18 до 35 років, затверджувався поділ всієї території ЗУНР на області і округи. 16 листопада ДСВС видав до всіх військових команд наказ негайно скласти списки всіх старшин-українців з відміткою їх звання, загальної і військової освіти, посади та ін. надіслати ці списки до секретаріату. Наложало також виявити і взяти на облік усі військові споруди, будівлі, казарми, військове майно, холодну і вогнепальну зброю, особливо скоростріли і гармати, запаси набоїв та інше. В цей же час було затверджено військову присягу.

Основу УГА складала військові частини, які брали участь у

"Листопадовому чині", два бойових курені УСС, що прибули 3 листопада 1918 р. з Буковини, поповнення повітових команд і міського населення та дві наддніпрянські бригади і загін А. Долуда.

Отже, почалося формування регулярного війська, але внаслідок війни, напруженої битви за Львів, збою в управлінні, відсутності чіткої розробленої системи формування армії, на периферії перші підрозділи і частини створювалися стихійно, за ініціативою окремих старшин. У цей час найвищою тактичною одиницею була група у складі 3-5-ти куренів піхоти, 2-3-ох батарей і відділу кінноти. Часто військові групи мали неоднорідні структури, чисельність, озброєння.

Завдяки допомозі Української Народної Республіки військовими частинами, озброєнням і командними кадрами, а також притоку старшин-добровольців із австрійської армії рішенням уряду і ДСВС була проведена в січні-лютому 1919 р. реорганізація армії. Історична доля формування регулярної Галицької Армії випала новому командуючому генералу М. Омеляновичу-Павленкові і начальникові штабу полковникові Є. Мишковському, які прибули з Києва. На базі груп було створено 3 корпуси по чотири бригади в кожному, артилерійські та кінні частини й частини забезпечення. До корпусу були прикріплені авіазагони, бронепоезди. Практично корпус ГА міг діяти самостійно і вирішувати окремі стратегічні завдання на важливих ділянках фронту.

Він відповідав вимогам, встановленим до регулярних військових формувань. У травні 1919 р. ГА реорганізують знову, що зробило її більш мобільною. Бригада тепер утворювалась із полків трикурінного складу. У липні 1919 р. був створений 4-й корпус.

Наприкінці 1918 р. в ГА нараховувалось близько 15 тисяч військовослужбовців, після закінчення реорганізації вона мала біля 60 тисяч вояків.

Галицька Армія – це перша кадрова Українська Армія з усіма необхідними родами військ, армія на той час сучасна, яка мала єдине командування, єдину штатну структуру, статuti і єдину форму одягу. Створення урядом ЗУНР власної армії було найважливішим досягненням молоді української державності.

На жаль, не принесла героїчна боротьба галичан за свою державу бажаних результатів, але вина військовиків УГА тут найменша. У цій війні засвідчена практика нехтування найвищим правом людства, правом нації на самовизначення. Була засвідчена зрада народу міжнародними спільнотами, зокрема, Антантою, підтверджено, що єдиним гарантом державності є власні збройні сили.

OBOZY INTERNOWANYCH ŻOŁNIERZY UKRAIŃSKICH ATAMANA S. PETLURY W POLSCE

Andrzej SZYMANEK

Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Rzeszowie (*Polska*).

Po podpisaniu polsko-sowieckiej umowy rozejmowej w dniu 12 października 1920 r. zgodnie z jej postanowieniami armia Ukraińskiej Republiki Ludowej atamana Symona Petlury, biorąca udział w wojnie z Rosją Sowiecką po stronie polskiej, utraciła status sojuszników Wojska Polskiego.

Pod naciskiem sejmu polskie władze wojskowe nakazali armii ukraińskiej opuszczenie terytorium Rzeczypospolitej do dnia 2 listopada 1920 r.

W przypadku powrotu z bronią w ręku miały być one internowane i umieszczone w obozach¹. W ten sposób strona polska wypowiedziała układ sojuszniczy z Petlurą podpisany dnia 21 kwietnia 1920 r. Koncentracja oddziałów ukraińskich odbywała się w strefie, którą na początku listopada zajmowały jeszcze oddziały polskie. Wycofywanie wojsk polskich na linię rozejmową wyznaczoną w Rydze rozpoczęło się dnia 8 listopada 1920 r. i wówczas to oddziały ukraińskie weszły w bezpośredni kontakt z wojskami bolszewickimi².

Stan zawieszenia działań zbrojnych dowództwo bolszewickie wykorzystało do doprowadzenia swych oddziałów na Froncie Ukraińskim, do pełnej zdolności bojowej. Pospiesznie ściągano dodatkowe jednostki, niekiedy z najdalszych zakątków Rosji, np. 2 pułki z Archangielska, 1 pułk z Turkiestanu. Przeciwko armii ukraińskiej bolszewicy skoncentrowali w listopadzie 1920 r. 7 dywizji piechoty, 1 dywizję jazdy, 2 brygady jazdy (25 baszkirska, brygada Kotowskiego), 9 pociągów pancernych, dwie eskadry lotnicze.

Utworzyli specjalne "grupy uderzeniowe" złożone z oddziałów CZK i milicji. Siły te miało wspierać 120 działów i 18 samolotów³.

Armia atamana S. Petlury mogła przeciwstawić bolszewikom 6 dywizji piechoty (1 dywizja Zaporozska, 2 dywizja Wołyńska, 3 dywizja Żelazna, 4 dywizja Kijowska, 5 dywizja Chersońska, 6 dywizja Siczowa), 1 dywizję karabinów maszynowych, samodzielną dywizję jazdy i eskadrę lotniczą. Siły te dysponowały 675 karabinami maszynowymi, 74 działami, 8 samochodami pancernymi, 2 pociągami pancernymi, 3 samolotami. Ogólny stan armii wynosił

3456 oficerów, 14759 żołnierzy⁴.

Dowództwo armii liczyło na pomoc działających na Ukrainie oddziałów powstańczych. W okolicach Wozniesieńska działał powstańczy oddział atamana Wowka liczący 1000 ludzi, w rejonie Mikołajów — Krzywy Róg działał oddział atamana Nestora Machna liczący 7000 ludzi, w rejonie Braclawia operował oddział atamana Hołuba w sile 150 ludzi, w rejonie Humania — oddział atamana Wołyńca w sile 300 powstańców, w rejonie Litynia działał oddział atamana Szepela w sile od 700 do 3000 ludzi, w rejonie Korestenia — ataman Struk z oddziałem liczącym 300 powstańców, w rejonie Białej Cerkwi — ataman Pilawski dysponujący 300 powstańcami, w rejonie Skwiry operował ataman Mor-dalewicz dysponujący 600 powstańcami. Na Ukrainie Lewobrzeżnej operowały oddziały atamanów: Szuby, Czernomorcia, Terpyła, Romaszka. Oddziały powstańcze dysponowały w sumie około 14000—16000 ludzi⁵.

Tragicznie wprost przedstawiała się sprawa zaopatrzenia armii ukraińskiej w materiały wojenne, a szczególnie w amunicję. Amunicję artyleryjską liczono na sztuki, a amunicję do karabinów otrzymywali tylko ci żołnierze, którzy w danej chwili pełnili służbę. Oddziały oszczędzając swoje zapasy w meldunkach do dowództwa armii, zaniżały dane o ilości posiadanej amunicji. Sztab armii, chcąc w sposób właściwy rozdzielić nadchodzącą z Polski amunicję, zmuszony został do zdobywania prawdziwych danych za pomocą organów wywiadu. Z meldunków z dnia 8 października wynika, że 3 dywizja posiadała 960 pocisków artyleryjnych oraz 133050 sztuk amunicji karabinowej. W 4 dywizji zapasy amunicji karabinowej wynosiły zaledwie 20000 sztuk, to znaczy przeciętnie po 10 naboju na żołnierza. Dowództwo 5 dywizji meldowało o całkowitym braku amunicji artyleryjskiej.

W dniu 9 listopada 1920 r. naczelne dowództwo armii ukraińskiej rozesłało do wszystkich podległych oddziałów następującą informację: "Od Polaków otrzymano wiadomość, że bolszewicy gotują się do rozpoczęcia działań zaczepnych przeciw nam między 10 a 12 listopada..."⁶. W tej sytuacji dowództwo ukraińskie wyznaczyło datę rozpoczęcia ofensywy na dzień 11 listopada 1920 r. Ofensywa ukraińska została jednak uprzedzona kontrofensywą bolszewicką w dniu 10 listopada. Wobec nieprzygotowania planów odwrotu wycofywanie wojsk ukraińskich stało się bezładne. W ciągu 10 dni armia dotarła do Zbrucza. Armia ukraińska przekroczyła granicę polską dnia 21 listopada

1920 r. w rejonie Podwołoczysk i Tok. Po rozbrojeniu jej oddziały skoncentrowano w Romanowym Siole, a następnie rozmieszczono w obozie, którego granice wyznaczyła linia łącząca miejscowości: Łozówka—Jacowce—Bohdanówka—Zarebki Królewskie i Szlacheckie—Krasówka—Gaje Wielkie—Tarnopol—Czerniowce—Łozówka. Dowództwo obozu oceniło, że w wyznaczonym rejonie w dniu 28 listopada 1920 r. przebywało około 15000 Ukraińców z 7000 koni. Dowództwo armii ukraińskiej utrzymywało, że liczba internowanych Ukraińców przekroczyła 26000⁷. Tę tak znaczą rozbieżność w ocenie ilości internowanych nie należy, moim zdaniem, jedynie tłumaczyć celowym zawyżaniem stanów przez stronę ukraińską ze względów prestiżowych i politycznych. Po koncentracji tak dużej ilości ludzi pojawiły się ogromne trudności aprowizacyjne. Racje żywnościowe przydzielane według tabeli dla internowanych wynosiły zaledwie: 175 g mięsa i 225 g śledzi na jednego żołnierza. Dowództwo ukraińskie, zawiązując stan własnych szeregów, starało się, moim zdaniem, łagodzić panujący głód.

Dnia 27 listopada 1920 r. odbyła się w obozie narada dowódców dywizji ukraińskich, wyniki której przekazał stronie polskiej gen. Omeljanowicz — Pawlenko. Ukraińcy prosili, m. in. nie wyznaczać im miejsca internowania w Łańcucie, który był im znany z bardzo ciężkich warunków bytowych. Proponowali, by na miejsce internowania był wskazany nie Łańcut, lecz rejon Łańcuta. Z obawy przed napadem ze strony bolszewików Ukraińcy prosili, o jak najszybsze odtransportowanie w głąb Polski.⁸

Akcję tę rozpoczęto dnia 25 listopada 1920 r.

Rząd URL i główne dowództwo armii rozmieszczono w hotelu "Bristol" w Tarnowie. Grupę urzędników rozlokowano w Częstochowie i jej okolicach. W Warszawie w "Hotelu Polskim" rezydował przedstawiciel Misji Wojskowej URL gen. Wiktor Zieliński. W Warszawie przebywał także premier Andrzej Liwycy. W Tarnowie natomiast, od dnia 3 lutego do 26 kwietnia 1921 r. obradował parlament URL — Rada Republiki na czele z profesorem Iwanem Feszczenko-Czopińskim. W roku 1923 instytucje rządowe URL przeniosły się do Warszawy. Na podstawie niekompletnych danych można przyjąć, że do połowy grudnia 1920 r. większość internowanych ewakuowano do obozów, pozostawiając w punktach wysyłkowych jedynie chorych. Obozy internowanych i jeńców ukraińskich istniały w Polsce już od 1919 r., m. in. w Łańcucie,

Pikulicach, Kowlu, Wadowicach, Łucku, Tucholi, Równem i Dąbiu koło Krakowa. Ten ostatni, ze względu na szczególnie ciężkie warunki życia i dużą śmiertelność, nazywano obozem śmierci. Obok wspomnianych w roku 1920 zorganizowano kilka następnych: w Kaliszu, Szczypiornie, Aleksandrowie Kujawskim, Strzałkowie, Piotrkowie Trybunalskim, Brześciu, Stradomiu koło Częstochowy. W tym ostatnim rozmieszczono 240 ukraińskich urzędników, którym brakowało odzieży, obuwia i żywności. Zarząd obozu zmuszał internowanych do ciężkiej fizycznej pracy, a w razie nieposłuszeństwa stosował represje w postaci wstrzymywania racji żywnościowych. Mieszkańcy obozu nazywali siebie niewolnikami stradomskimi.⁹ Zasady internowania żołnierzy URL określała instrukcja wydana przez Ministerstwo Spraw Wojskowych z dnia 2 grudnia 1920 r.¹⁰ Instrukcja ta stwierdzała w paragrafie 4, że ze względu na wspólną walkę żołnierzy ukraińskich i polskich powinni być oni przychylnie traktowani zarówno w kontaktach służbowych i osobistych. Przy rozmieszczeniu internowanych należało brać pod uwagę przynależność do poszczególnych związków taktycznych i osobiste przyjaźnie. Zalecano, aby w obozach internowanych nie przebywali równocześnie rosyjscy jeńcy wojenni. Instrukcja pozwalała na korzystanie z przepustek. Starsi oficerowie mogli posiadać przepustki stałe z możliwością zamieszkania wraz z rodzicami poza terenem obozu (po uzyskaniu zgody polskich władz administracyjnych). Oficerowie młodszy mogli korzystać z przepustek raz w tygodniu. Większość obozów, do których kierowano internowanych, była zupełnie nie przygotowana do ich przyjęcia. Głównym problemem było nieprzystosowanie ich do warunków zimowych (brak pieców w barakach). Zdarzało się, że przybyłych w transportach żołnierzy ukraińskich nie było gdzie umieścić i kilka dni musieli przebywać w wagonach (np. dywizja gen. Bezruczki w Aleksandrowie Kujawskim).¹¹

W pierwszych miesiącach pobytu w obozach internowani wykazywali zdyscyplinowanie i karność. Życie w obozach regulowane było zwyczajami wojskowymi, a żołnierzy zakwaterowano według przynależności do byłych oddziałów wojskowych. Warunki życia w obozach były bardzo trudne. Wielkie skupiska i duże zagęszczenie prowadziło do licznych nieporozumień i konfliktów. Poważnym problemem było również wyżywienie tak dużej liczby internowanych. W armii polskiej istniało 5 tabel zaprowiantowania żołnierzy od "A" do "E", różniących się wielkością porcji i dodatkami. Internowani w

obozach otrzymywali prowiant według tabeli "C". Dzienna racja dla internowanego żołnierza wynosiła: 700 g chleba, 250 g mięsa, 700 g ziemniaków, 150 g jarzyny twardej, przyprawy oraz 2 porcje kawy i miesięcznie 100 g mydła. Szczególne trudności były z zapotrzebowanien internowanych w chleb i mięso. Często te produkty zastępowano innymi np. jarzynami czy ziemniakami¹². Trudności aprowizacyjne były przyczyną panującego głodu. By złagodzić jego skutki, internowani sprzedawali ludności miejscowej wszystko co stanowiło jakąkolwiek wartość. Nie brakowało więc w obozach ludzi bosych, obdartych, brudnych czy bez bielizny. Przebywając w obozach, internowani odczuwali brak pieniędzy, nie mieli ich na drobne wydatki, np. na tytoń. Z nastaniem wiosny nasiliły się przypadki dezercji.¹³

Powodem jej była także utrata przez internowanych nadziei na rychły konflikt polsko—bolszewicki, a tym samym na odbudowę niepodległej Ukrainy. Dla rządu polskiego pobyt internowanych w Polsce był niekorzystny zarówno ze względów politycznych i finansowych. Poparcie udzielane S. Petlurze przez władze polskie po zawarciu traktatu ryskiego było przyczyną licznych interwencji dyplomatycznych ze strony Rosji sowieckiej.¹⁴

Utrzymywanie w obozach około 30 tysięcy internowanych (internowani Ukraińcy i Rosjanie) było także znacznym obciążeniem budżetu państwa. Koszty utrzymania obozów przeliczone na jednego internowanego były wysokie i stale rosły. W dniu 1 lipca 1922 r. utrzymanie jednego internowanego kosztowało budżet państwa 16500 marek. Tak drastyczny wzrost wydatków spowodowała szalejąca inflacja i trudności gospodarcze Polski.

Ogólne wydatki budżetu państwa na utrzymanie obozów w okresie od dnia 1 kwietnia 1922r. do 15 września 1923 r. wyniosły 18044655910 marek¹⁵. Trudne warunki bytowe w obozach, a także tęsknota za stronami ojczystymi sprawiły, że wśród internowanych pojawiło się coraz więcej zwolenników powrotu na Ukrainę i uznania panujących w niej stosunków politycznych. Liczba zwolenników tej orientacji zaczęła się zwiększać po ogłoszeniu przez władze sowieckie w listopadzie 1921r. amnestii dla żołnierzy byłych oddziałów antybolszewickich, przebywających na emigracji.

Oficjalne ogłoszenie amnestii w obozach na terenie Polski nastąpiło wiosną 1922 r.¹⁶

W obozach pojawili się agenci bolszewicy, którzy starali się przedstawić

internowanym dalszy pobyt na emigracji jako niecelowy. Tym którzy podjęli ucieczkę i docierali do bolszewickiej misji w Warszawie, zapewniali ubranie i pieniądze. Były przypadki powrotu uciekinierów do obozów, ale już jako agentów bolszewickich. Takich agentów aresztowano w Kaliszu. W obozie w Łańcucie istniała specjalna bolszewicka organizacja "Grupa inicjatywna do powrotu żołnierzy internowanych do domu". Utrzymywała kontakt z misją, od której otrzymywała instrukcje i finansowe wsparcie.¹⁷

Internowani żołnierze ukraińscy ogłoszoną amnestię traktowali początkowo bardzo nieufnie. Dopiero jesienią 1923r. na powrót zdecydowały się znaczne grupy internowanych.

Mimo trudnych warunków lokalowych i bytowych, rozkwitło w obozach bujne życie kulturalno—oświatowe. Najwcześniej zaczęły powstawać szkoły dla analfabetów i półanalfabetów. Oprócz tego organizowano dla zainteresowanych wykłady z historii i geografii Ukrainy, a dla oficerów naukę języków obcych i zajęcia z przedmiotów wojskowych. Bardzo aktywną rolę w zorganizowaniu życia kulturalno—oświatowego w obozach odegrały wydziały pracy kulturalno—oświatowej poszczególnych dywizji ukraińskich.

Dnia 1 kwietnia 1922r. uchwałą Rady Ministrów obozy dla internowanych w Polsce przeszły pod zarząd Ministerstwa Spraw Wewnętrznych.

W chwili przejścia obozów internowani żołnierze ukraińscy atamana S. Petlury zlokalizowani byli w Kaliszu i Szczypiornie, które tworzyły Kaliską Grupę Obozów dla internowanych. W tym czasie w obozach tych przybywało 5788 internowanych¹⁸.

PRZYPISY

1. CAW. Oddział I NDWP. Zarządzenie w sprawie traktowania oddziałów, instytucji i zakładów wchodzących w skład armii ukraińskiej po zawarciu umowy o preliminarzach pokojowych. Sygn. 301 7. t. 121.

2. Zbigniew Karpus, Jerzy i internowani rosyjscy i ukraińscy w Polsce w latach 1918—1924. Toruń 1991, s. 734.

3. CAW. Ukraińska Armia Sojusznicza. Przegląd sytuacji wojskowej na froncie ukraińsko-bolszewickim w okresie od 1 do 10 listopada 1920 r. Sygn. 380. 3. t. 181.

4. CAW. UAS. Armia ukraińska w walce z bolszewikami w okresie od 18 października do 21 listopada 1920 r. Opracował: Paweł Szandruk (rękopis) Sygn. 380. 2. 90, s. 10—12.

5. Tamże... s. 4—5.

6. Tamże... s. 14—15.

7. CAW. Oddział I NDWP. Depesza z Podwoleczysk. Romanowe Siolo 28. XI. 1920, t. 127.

8. Tamże...

9. Antoni Serednicki. Ofensywa na Kijów roku 1920 oraz jej konsekwencje dla armii i rządu URI. w świetle

prasy petrurowskiej w Polsce. (w) Studia Polsko—Ukraińskie cz. 1 Kijów 1993, s. 203—205.

10. CAW, UAS. Instrukcja określająca zasady internowania żołnierzy URL z dnia 2. XII. 1920 r. Sygn. 380. 3. 33, s. 53.55.

11. Zbigniew Karpus. Obozy uchodźców jeńców internowanych w Aleksandrowie Kujawskim w latach 1918—1921 (w:) Zapiski kujawsko—dobrzyńskie. T. 6, s. 254.

12. CAW, Dziennik rozkazów wojskowych, T. 4. Rozkaz nr 39 z 8 IV 1919 r., s. 955. CAW, Oddział I szt. M. S. Woj., T. 116

13. CAW, UAS. Raport naczelnika grupy internowanych w obozie Nr 3 w Łańcucie z 27. III. 1921. T. 50.

14. J. Kumaniecki, Po traktacie ryskim. Stosunki polsko—radzieckie 1921—1923. Warszawa 1971, s. 41—43, 49—52.

15. AAN, Protokół pos. RM RP, protokół z 84 pos. z 10. XII. 1923 r. Raport w sprawie likwidacji obozów dla internowanych z września 1923 r., k. 746.

16. CAW, UAS, Referat o okolicznościach ogłoszenia amnestii w obozie. Nr 10 w Kaliszu 30. III. 1922 r. Sygn. 380. 3. 105.

17. CAW, UAS, Działalność rozkładowa w naszej armii na terenie Polski. Sygn. 380. 1. 51

18. ANN, Protokół z pos. RM R. P., protokół z 10. XII. 1923 r. Raport w sprawie likwidacji obozów dla internowanych z września 1923 r. K. 746

УКРАЇНЦІ І ПОЛЯКИ: УГОДА 1914 Р. У СВІТЛІ РОСІЙСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ

Орест МАЗУР

Держуніверситет "Львівська політехніка"

Іван ПАТЕР

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Львів)

Проблема українсько-польських відносин у Галичині початку ХХ ст. завжди була об'єктом наукових досліджень, які вже знайшли своє висвітлення. Українсько-польська угода 1914 р. має ще один важливий аспект: негласна присутність ворожої сили – московського царизму. Українське національне життя в Галичині лякало російське самодержавство, домагання українців демократизації політичного ладу розглядалося як загроза для Російської імперії, де українці були позбавлені елементарних національних прав.

З метою розколу українського національного руху російське самодержавство підтримувало морально і матеріально москвофілів і польських шовіністів, втручалось у внутрішні справи сусідньої держави, пильно стежило за всіма подіями в Австро-Угорщині, зокрема в Галичині. Для проведення цієї "роботи" використовувалися різні "общества", москвофільська й російська преса, інсценізація російського руху і пропаганда православія, розгалужена мережа дипломатичних установ на території Австро-Угорщини (російське посольство і генеральне консульство у Відні, консульства у Будапешті, Триєсті, Фіуме, Чернівцях і Бродях, а

пізніше у Львові).

Вивчення архівних документів, секретних дипломатичних повідомлень, телеграм, звітів, листів дає змогу доповнити висвітлення цього питання.

Дискримінаційна політика австрійського уряду по відношенню до українців Східної Галичини позначилася не лише на економічному і культурному житті. У політичному відношенні вона знайшла свій вияв у пануванні польської меншості над українською більшістю. Відень надавав перевагу союзу з поляками. Український політичний провід змагав як проти польського засилля, так і проти москвофілів.

Ставлення до реформи виборчого закону до галицького сейму розділило польське громадянство. Частина польських партій, що підтримували плани реформи і національних поступок для українців, об'єдналися в союз під назвою "Блок". Провід у ньому мали краківські консерватори, очолювані М. Бобжинським, що займав проавстрійську позицію. На противагу "Блокові" в 1911 р. склався союз партій, які виступали проти реформи, — "Антиблок". Головну роль у ньому відігравала національно-демократична партія "ендеки".

1912 р. між українцями і поляками почалися переговори про збільшення представництва українців у галицькому сеймі. Намісник Галичини М. Бобжинський прагнув компромісу. Перервані балканською кризою переговори відновилися взимку 1913 р. у Відні. Загострення австро-російських відносин заставило центральний уряд внести корективи в політику по відношенню до українців. При діяльній участі прем'єр-міністра і намісника Галичини було досягнуто домовленості про реформу виборчої системи.

Російська дипломатія постійно тримала в полі зору українсько-польські переговори. Весною 1913 р. при обговоренні проекту реформи в сеймі проти нього виступили "ендеки" і "подоляки" (східногалицькі консерватори), підтримані вищим польським духовенством. Вони категорично виступали проти створення окремої курії для українців і взагалі, будь-яких поступок, що могли "порушити принципи цілісності Галичини як польської землі". Позицію противників реформи чітко висловив лідер консерваторів (автономістів) Д. Абрагамович. Виступаючи в сеймі, він прямо заявив, що їх мета "полягає в асиміляції українського народу в Галичині". Про це йшлося у донесенні російського посла у Відні М. Гірса, надісланому 24 квітня 1913 року міністрові закордонних справ С. Сазонову. Такий поворот подій привів до гострої політичної кризи. Посол відзначив, що національна

боротьба між українцями і поляками зосередилася, головним чином, на двох питаннях: про український університет і виборчу реформу до сейму. При цьому перше питання тісно пов'язане з другим.

Політична криза загрожувала розпуском галицького сейму. Виборча агітація могла паралізувати роботу віденського парламенту. Оцінюючи ситуацію, М. Гірс повідомляв до Петербурга, що австрійський уряд і сам монарх стоять за часткове задоволення національних прагнень русинів.

Прагнення українського політичного табору висловила УНДП – одна з найбільших і впливових українських партій у суспільно-політичному житті Галичини. Прийнята в 1913 р. програма ставила на порядок денний вирішення таких радикальних домагань: поділу Галичини на дві частини – східну українську і західну польську з окремими сеймами у Львові і в Кракові, утворення окремого коронного краю з українських частин у складі австрійської імперії з національною адміністрацією і сеймом, запровадження в українській частині Галичини української урядової мови замість польської, демократизація законодавчих та представницьких установ, запровадження загального, рівного, безпосереднього, таємного голосування і ліквідація виборчих курій, створення української крайової шкільної ради у Львові, негайне відкриття українського університету у Львові і в міру потреби й інших вищих українських шкіл у Галичині.

Проведення в життя цих вимог мало привести до демократизації краю. Цього не могли допустити "ендеки" і вище польське духовенство. Підготовлена М. Бобжинським українсько-польська угода була зірвана. У листі до МЗС Росії від 6 травня 1913 р. М. Гірс, відзначаючи гостру фазу у боротьбі між українцями і поляками писав, що швидка відставка намісника Галичини не викликає сумніву. 22 травня 1913 р. М. Гірс телеграфував С. Сазонову про те, що галицька криза привела до розпуску сейму і призначення нового намісника Галичини В. Коритовського.

17 липня 1913 р. М. Гірс, доповідаючи С. Сазонову про наслідки виборів, підкреслював, що розпускаючи сейм, уряд сподівався в результаті нових виборів на збільшення прихильників нового виборчого закону. Однак головним підсумком виборів стало чисельне зростання українців у сеймі. Прогнозуючи розвиток подій, М. Гірс передбачав висунення нових вимог до поляків зі сторони українців.

Російський дипломат у Відні М. Кудашев надіслав С. Сазонову 6 листопада 1913 р. депешу про підсумки виборів до сейму: "в даний час засідання сейму не відбуваються, його робота все рівно

була б непродуктивною внаслідок обструкції українців". Він також повідомив, що без особливого натиску Відня навряд чи зусилля по примиренню українців з поляками завершаться успішно.

Незважаючи на несприятливі обставини, австрійський уряд вирішив будь-що провести в сеймі свій проект виборчої реформи. Це зумовлювалося необхідністю припинити боротьбу між українцями і поляками, покласти край не вигідному для Відня стану речей у Галичині. М. Кудашев 4 грудня 1913 р. телеграфував С. Сазонову про скликання галицького сейму на 5 грудня. Перше засідання передбачало визнання беззаперечності виборів і обрання комісії для розгляду урядового законопроекту виборчої реформи.

Таким чином, українсько-польські переговори, які проходили частково у Львові, частково у Відні, припинилися. Кореспондент С.-Петербурзького агенства В. Сватковський 12 лютого 1914 р. доносив по дипломатичних каналах про те, що українсько-польська угода встигла набрати закінченої конкретної форми. Її ідейною основою "є увінчення створюваної української національності українським університетом, розсадником української культури та інтелігенції, як тут сподіваються, не лише в габсбурзькій монархії, але й в Росії".

Під натиском Відня "ендеки" змушені були поступитися. 14 лютого 1914 р. галицький сейм прийняв нову виборчу реформу. Вибори мали бути прямими і таємними при збереженні виборчих курій. Виборчі права діставали всі, хто мав право обирати до парламенту. З загальної кількості 228 депутатів українців обрали 62 (27.2%). За ними закріплювалися посади віце-голови сейму, заступника голови і члена Крайового комітету, визначалося представництво в комісіях сейму. Поляки згодилися на заснування у Львові українського університету.

Уже 26 лютого 1914 р. В. Сватковський повідомляв про святкування в Галичині українсько-польської угоди або "часткового примирення". Нова польсько-українська угода, писав він, налагодилася на диво дуже швидко, але цілком змінила свій характер. Про демократизацію сейму і автономію немає більше мови. Поляки обмежилися національними поступками українцям (університет і т.п.), а українці поки що задовольнилися цим.

І. ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ ПРО ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ СТОСУНКИ В 1917-1921 рр.

Тетяна БЕВЗ

Інститут національних відносин і політології НАН України (м. Київ)

Проблема україно-польських стосунків була однією з провідних тем у творчості Івана Лисяка-Рудницького. На початку 1950 років І. Лисяк-Рудницький у листі до Богдана Осадчука поділився своїм планом "написати велику статтю для "Культури" про історіософію українсько-польських взаємин. На засіданні Ліги незалежності Польщі у вересні 1953 р. він виголосив доповідь "Україна і Польща на тлі середньосхідної Європи". Через декілька років, а саме 9 травня 1959 р., він виступив на конференції, яку проводили Генеральний секретаріат УГВР та видавництво "Пролог" з доповіддю "Польща й Україна". Розуміючи важливість польсько-українських стосунків як для минулого, так і для сьогодення, вчений обговорює з редактором паризького польськомовного журналу "Культура" можливість проведення в Мюнхені неофіційної конференції про польсько-українські відносини. Саме польсько-українські стосунки стали предметом бесід І. Лисяка-Рудницького з професором Збігневом Бжезінським.

Наприкінці 1975 р. Іван Лисяк-Рудницький мав нагоду пожити в Польщі, попрацювати в краківських архівах (його цікавили матеріали, пов'язані з історією української політичної думки в Галичині в добу "весни народів" (1848), а також познайомитися з побутом польського народу, зустрітися з відомими польськими науковцями і творчою інтелігенцією.

Варто також зазначити, що І. Лисяк-Рудницький на замовлення Наукового Товариства ім. Т. Шевченка в співавторстві з Володимиром Кубійовичем, Олександром Оглоблиним та Богданом Кравцівим для "Енциклопедії Українознавства" підготував статті "Поляки на Україні" та "Польща й Україна".

Перу визначного вченого, професора Альбертського університету (Канада) належать також три статті, присвячені діяльності поляків-українофілів: церковно-громадського діяча і політичного мислителя Іполіта Володимира Терлецького, письменника й історика Міхала Чайковського та науковця й викладача Францішека Духінського. Всі ці статті об'єднують проблему польських впливів на розвиток української суспільної думки у ХІХ ст.

Результатом багаторічної праці І. Лисяка-Рудницького над питанням польсько-українських відносин можна вважати статтю

"Польсько-українські взаємини: тягар історії", яка була надрукована в збірнику матеріалів наукової конференції, присвяченої польсько-українським стосункам (Канада, 1977 р.). На початку статті автор виводить три твердження:

1) польсько-українські взаємовідносини у великій мірі визначили шляхи історичної долі обох народів;

2) незважаючи на численні взаємозбагачення обох народів і численні випадки взаємкорисної співпраці, поляки й українці в минулому не заснували своїх політичних взаємин на задовільних, а тим більше міцних підвалинах. Ця невдача і зтяжні польсько-українські конфлікти в їх результаті мали катастрофічні наслідки для обох народів. Польсько-український конфлікт був насправді головною причиною втрати національної самостійності і Україною і Польщею в двох різних епохах — у ХVІІІ і в ХХ ст.;

3) стороною головно відповідальною за минулі невдачі в польсько-українських стосунках є поляки. ("Як правило, сильніша сторона завжди веде перед у визначуванні характеру взаємовідносин між суспільствами. Отже, сильніша сторона несе більшу відповідальність. Історична документація показує несхибно, що Польща від пізнього середньовіччя загалом була сильніша і більш розвинена, ніж Україна").

Звинувачуючи поляків, І. Лисяк-Рудницький не знімає вини і з українців за катастрофічний розвиток польсько-українських взаємовідносин. Він вважав, що українці, як і поляки, допустили багато прорахунків, помилок і прогайнували не одну нагоду до порозуміння.

В історії польсько-українських відносин І. Лисяк-Рудницький особливе місце відводить Галичині. Як відомо, перша конфронтація між поляками та українцями в Галичині відбулася під час революції 1848 р. Події того переломного року виявили несумісність політичних програм обох спільнот. Більшість польських керівників відмовлялася навіть визнати існування української нації. Поляки намагалися зберегти єдність Галичини, яку вони в основному вважали польською територією. Українці ж стояли за поділ цієї провінції по етнічних кордонах, за відділення української Галичини від польської Західної Галичини.

За результатами австро-угорського компромісу 1867 р. політичний контроль над неподіленою Галичиною перейшов до рук поляків і продовжувався аж до розпаду Габсбурської монархії.

Напруження і гострота польсько-українського конфлікту зростала з року в рік, і умови в Галичині наближались до стану громадянської війни,— зазначав учений. У лютому 1914 р. було здійснено реформу крайового статуту Галичини та затверджено

закон про вибори до сейму, який частково задовольняв українські вимоги і створював шанс розпочати новий етап у польсько-українських стосунках. Вибух Першої світової війни зашкодив здійсненню цих планів. Згодом у Росії вибухнула революція, яка докорінно змінила всі існуючі до того часу взаємини. І. Лисяк-Рудницький період 1917-1921 рр. у польсько-українських стосунках поділяє на три етапи:

1) національно-культурна автономія польської меншості в Україні в 1917 р.;

2) польсько-українська війна 1918-1919 рр.;

3) союз між Польщею Пілсудського та Україною Петлюри проти Радянської Росії в 1920 р.

Події першого етапу прямо не пов'язані з Галичиною, однак це був позитивний момент в історії польсько-українських взаємин. Центральна Рада — революційний парламент України, (підкреслював І. Лисяк-Рудницький), намагалася здобути довір'я і підтримку національних меншостей, надаючи їм щедрі культурні автономії. У липні 1917 р. до складу Центральної Ради ввійшли представники національних меншостей, серед яких були й поляки. У Генеральному Секретаріаті було створено Секретаріат (пізніше Міністерство) національних справ з відділом польських справ. Після проголошення 7 листопада 1917 р. Української Народної Республіки польський відділ секретаріату Міжнародних справ став окремим міністерством, яке очолив Мстислав Міцкевич (представник польського демократичного централу). Міністерство здійснювало керівництво мережею польських шкіл та установ.

Загострення стосунків між поляками й українцями відбулося в січні 1918 р. Під час мирних переговорів у Брест-Литовську українська делегація домагалася включення Холмщини до Української Народної Республіки. Ця територія була заселена українцями, однак панували там поляки. Володіння Холмщиною, підкреслював І. Лисяк-Рудницький, не мало вирішальної ваги для української державності, проте не варто було надіятись, що поляки примиряться зі втратою території, яка належала їм понад сто років. Польська громадська думка одногосно засудила Берестейський договір. Досягнене взаєморозуміння у польсько-українських стосунках було втрачено.

Поштовхом до польсько-української війни стало захоплення 1 листопада 1918 р. українцями влади у Східній Галичині. 13 листопада 1918 р. була проголошена Західно-Українська Народна Республіка. Поляки вчинили збройний опір українській державі. Бої за Львів зі змінним успіхом тривали до 21 листопада 1918 р. У

ніч на 22 листопада українські війська залишили Львів. Даючи оцінку цих подій, І. Лисяк-Рудницький приходять до висновку, який є спірним в історичній науці. Він зазначав, що польська агресія проти Східної Галичини означала для України не тільки звичайну втрату однієї провінції, а й "знищення самих підвалин, на яких могла бути збудована самостійна українська держава в добі після Першої світової війни".

Третій етап у польсько-українських взаємовідносинах у період революційної боротьби мав теж трагічні наслідки. 22 квітня 1920 р. Польська Республіка на чолі з Юзефом Пілсудським та Українська Народна Республіка на чолі з Симоном Петлюрою підписали у Варшаві договір про альянс, спрямований проти Радянської Росії. І. Лисяк-Рудницький зазначав, що "польсько-український альянс 1920 р. настав у час, коли Україна вже була виснажена після трьох років революції та громадянської війни. Варшавський договір не був партнерством між рівними: він радше встановлював польський протекторат над Україною. На підставі умов договору Петлюра був змушений зректися Східної Галичини і Західної Волині.

Проаналізувавши польсько-українські взаємовідносини в період 1917-1921 рр. І. Лисяк-Рудницький приходять до висновку про існування паралелей у польсько-українських стосунках у XVII-XVIII ст. і XX ст. Ризький договір нагадував Андрусівську угоду 1667 р., оскільки вони означали поділ України між Росією і Польщею.

РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКА ВІЙНА 1920 р. І ГАЛИЧИНА В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКИ "ЗАВОЮВАННЯ КАПІТАЛУ ПОХОДОМ"

Сергій ДЕРЕВ'ЯНКО

Прикарпатський університет ім. В. Стефаника

(м. Івано-Франківськ)

У найновішому посібнику "Історія України" (Львів: Світ, 1996. – 448 С.), що на думку його авторів є першою спробою глибокого осмислення історичного минулого з позицій досягнень гуманітарних наук кінця ХХ ст., позбавленого як стереотипів застійних часів, так і новітніх "патріотичних міфів", крах Галицької СРР у 1920 р. пояснюється, зокрема, "форсованими діями нового – Радянського уряду та місцевих органів краю, спрямованими на реалізацію лівачького лозунга керівництва

РКП(б) щодо "перенесення соціальної революції і Радянської влади у Європу". На підтвердження наводиться витяг з доповідної записки голови Галревкому В. Затонського від 23 вересня 1920 р. (- С. 247). Повністю текст цього документа з необхідними коментарями опублікований вперше в 1989 р. (Дерев'яноко С. "Галицьке дійство скінчилося..."//Наука і суспільство. - 1989. - № 11. - С. 13-15), що викликало в той час неоднозначну реакцію істориків. Фрагменти документа і сформульовані нами підходи використані раніше в ряді видань (Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія галицького стрілецтва. - Львів: Каменярь, 1991. - С. 173-174; Сеньків М.В., Думинець О.І. З історії боротьби за соборність українських земель. 1917-1945 рр. - Дрогобич: Відродження, 1995. - С. 26 та ін).

Спроба обґрунтувати суть запропонованого концептуального підходу здійснена нами під час проведеного академічними установами тоді АН УРСР "круглого столу" до 70-річчя радянсько-польської війни. Однак у силу певних обставин розгорнута аргументація нами ще не публікувалась, відсутня вона і в досить суперечливих оцінках війни 1920 року, вироблених спеціально створеною радянсько-польською комісією, в працях польських, російських (крім І.С. Яжборовської) та українських істориків, у тому числі дослідників діаспори.

Не вдаючись до детального аналізу причин і ходу війни, зазначимо, що Східна Галичина стала сферою інтересів обох воюючих сторін, а тому й ареною військових дій. "Війна між буржуазно-поміщицькою Польщею і Радянською Росією в 1920 р. мала односторонньо класовий характер, - писав польський історик Тадеуш Валіхновський. Вона відображала як інтереси пануючих верств Польщі, які розраховували приєднати за принципом федерації окремі території Радянської Росії, так і інтереси капіталістичних держав, що прагнули з допомогою Польщі розхитати першу соціалістичну державу" (Правда. - 1988. - 11 листоп.). Східній Галичині при цьому відводилась роль своєрідного буфера, "санітарного кордону з більшовицькою Росією".

Співзвучними є підходи радянської історіографії, за якими "польське нашествя на молоду Країну Рад було підготовлене і заохочене, в т.ч. і матеріально, імперіалістичними колами країн Антанти і може бути оцінене як агресивний, загарбницький акт. А тому не викликає сумніву, що перед Радянською державою постало завдання захистити свою незалежність, розгромити інтервентів, створити цим самим умови для мирного соціалістичного будівництва".

Історичні ж факти свідчать, що успішний наступ об'єднаних польсько-українських військ, навіть взяття ними 7 травня м. Києва, не спричинили всенародного антибільшовицького повстання, на що надіявся С. Петлюра, а викликали спротив повстансько-партизанських загонів. Чисельно переважаючі війська Південно-Західного фронту захопили ініціативу і до кінця липня 1920 р. на території 20 з 52 повітів Східної Галичини (16 повністю і 4 частково) була встановлена Радянська влада. Створена тут Галицька Соціалістична Радянська Республіка повинна була стати плацдармом для перенесення військових дій на територію противника. Адже за військовими доктринами війна завершується або укладенням миру, чого не бажала польська сторона, або повним розгромом ворога.

Неупереджений аналіз виявлених з допомогою методів джерелознавчої евристики джерел дає підстави твердити, що ця мета Країни Рад не була єдиною на завершальному етапі війни. У керівництва РКП(б) з'явилась реальна можливість реалізації стратегічного курсу на "розгортання світової революції". Висловлену думку про прояв "лівизни" в її діяльності рішуче засуджували заідеологізовані історики як "безпідставну", "відступ від історичної правди", акцентуючи, що немає жодного документа партії та уряду, в яких би мова йшла про якісь інші наміри і цілі щодо Польщі. Дійсно, офіційні, ретельно відібрані і "відредаговані" джерела не містять однозначної постановки таких завдань. Однак проведений нами пошук і критика наявних джерел свідчать про значні, штучного характеру прогалини в джерельній базі.

Серйозні прогалини, вважаємо, є насамперед у виданій спадщині В. Леніна. Вивчення стилю його діяльності, сама логіка подій, помітна в Повному зібранні творів перервність у викладі думок вказують на наявність вилучень окремих фактів і оцінок з опублікованих праць, існування нерозшуканих, а скоріше неопублікованих документів В. Леніна з досліджуваних проблем. Аналогічне зустрічаємо у виданих документах керівних органів РКП(б). Зокрема, у збірнику "Дев'ятий съезд РКП(б), Март-апрель 1920 года. Протоколы" (М.: Госполитиздат, 1960) відсутня доповідь К.Б. Радека про Комуністичний Інтернаціонал, а у стенограмі ІХ партійної конференції (вересень 1920 року) - заключне слово В. Леніна. В той же час у вміщених виступах К.Б. Радека і М.І. Бухаріна, інших промовців чітко прослідковуються досліджувані ідеї і, звичайно, якщо б вони йшли врозріз із загальною лінією партії, то отримали б принципову оцінку з боку В. Леніна, але це в стенограмі та наступних документах не

простежується.

Залишаючись на ґрунті реальності і фактів, не можна як це було в радянській історіографії, використовувати лише рішення ІХ з'їзду РКП(б) як єдині документи, що визначили політику партії в період війни з Польщею. Слід враховувати, що події, які відбулися зразу ж після з'їзду, привели до прийняття принципово інших політичних рішень. Радянське керівництво при цьому не могло не передбачити наслідків, які виклике в Європі наступ Червоної Армії. Підтвердження цього є, зокрема, у доповіді Г.Е. Зінов'єва про Комінтерн на Х з'їзді (Десятий съезд РКП(б). Март 1921 года. Стенографический отчет. – М.: Госполитиздат, 1963. – С. 500-501).

Це добре розуміли і керівники Галревкому. Про це свідчать вже згадана доповідна записка В. Затонського, а також його виступ на ІІ Київській губернській конференції РКП(б) у листопаді 1920 р., що обговорювала наслідки війни (Сторінки історії Української РСР: факти, проблеми, люди. – К.: Рад. школа, 1990. – С. 228). Наведено витяг із виступу на цій конференції О. Шумського: "Ми можемо застосовувати політику напору тоді, коли нас будуть кликати, коли десь буде вибух, як це було в Угорщині. Але коли немає вибуху, тоді нам доводиться викликати цей вибух, наступати через цілий ряд таких держав (особливо нездорових стосовно національного відродження), як Польща, без сумніву, така політика буде приречена на провал..." (Державний архів Київської області. – Ф. 5229. – Оп. 2. – Спр.8. – Арк. 23).

Цінність цих висловлювань у тому, що вони, по-перше, висловлені по "гарячих слідах" і належать організаторам цих подій, що визначає особливу їх відповідальність за зроблені політичні висновки. По-друге, ці думки поряд з іншими джерелами дають змогу з'ясувати місце Східної Галичини і Польщі в геополітиці Радянської Росії. Їм відводилася роль плацдарму для ліквідації Версальської системи, своєрідного містка для перенесення соціальної революції в Угорщину та Німеччину, розпалювання її в інших державах континенту. На необхідність "надати допомогу польським робітникам і селянам у звільненні від гніту поміщиків і капіталістів і встановлення Радянської республіки" чітко вказують виявлені нами в Російському державному військовому архіві (м. Москва) також документи Реввійськради, командування Південно-Західного фронту і його частин періоду війни. І, по-третє, вони пояснюють причини краху цих планів. Спроба викликати революційний рух у Польщі наштовхнулася на рішучий спротив широких верств польського народу, сконсолідованого вистражданою віками ідеєю відродження

своєї державності, що була національно домінуючою. Це підтверджується багаточисельними фактами спротиву Червоній Армії не тільки військ, але і населення Польщі, на що вказував В. Ленін у доповіді на Х з'їзді РКП(б) (//Повне зібрання творів. – Т. 43. – С.11). У згаданому вже виступі О. Шумський відзначав, що "національне питання було однією з найбільших причин нашого провалу у Польщі. Наказ "вперед" ясно показує, що по суті це був національний похід і нічого дивного немає в тому, що проти нього був протест у Польщі... Вияснилось, що 75% повстань носять національний характер" (ДАКО. – Ф. 5229. – Оп. 2. – Спр. 8. – Арк.25). Щодо інших причин поразки Червоної Армії, то це економічна невідготовленість до війни, прорахунки в розробці і проведенні бойових операцій, допущені штабом Південно-Західного фронту.

Таким чином, розгляд радянсько-польської війни 1920 року в контексті лівацької політики РКП(б) на "завоювання капіталу походом" дає змогу глибше проникнути в суть історичних реалій європейської геополітики, усвідомити місце, роль і суть процесів, що відбувались у цей період у Східній Галичині і Польщі, драматизм долі польського та українського народів.

ВЗАЄМВІДНОСИНИ МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ І ПОЛЬСЬКОЮ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЯМИ В ГАЛИЧИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Олег ЖЕРНОКЛЕЄВ

Відділ регіональних проблем Інституту національних відносин і політології НАН України та Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)

Після загарбання Галичини Австрійською імперією у 1772 р. вона опинилась у складі штучно утвореного поліетнічного коронного краю – "Королівства Галиції і Лодомерії", який умовно ділився на т.зв. "Західну Галичину" (польські землі з центром у Кракові) та українську "Східну Галичину", що приблизно охоплювала територію сучасних Львівської, Івано-Франківської й Тернопільської областей. Хоча тут поляки становили меншість населення (близько 24% на 1900 р.), вони зберігали за собою захоплені ще за часів Речі Посполитої панівні позиції в економіці краю, місцевій адміністрації, культурному житті.

Ця обставина помітно позначалася й на характері та особливостях соціал-демократичного руху, який зароджувався в Галичині у 70-80-х рр. ХІХ ст. Стрижнем його масової бази були

польські робітники, оскільки українці за офіційними даними складали лише 17,5% зайнятих у промисловому виробництві. За підрахунками сучасних дослідників, зокрема О. Мазурока, частка робітників-українців в економіці Галичини і Буковини сягала 52%, однак значну масу серед них складали сільськогосподарські, поденні, сезонні робітники, які лише епізодично брали участь у робітничому і соціал-демократичному русі, не визначали його розвитку. Становище ускладнювалося й наявністю великої кількості єврейських робітників і ремісників (біля 40%), які за "розмовною мовою" фіксувалися офіційною статистикою як "поляки". Небажання послаблювати робітничий рух, втрачати вплив на єврейський пролетаріат призвело до того, що аж до 1911 р. польська соціал-демократія не визнавала права на існування аналогічної єврейської партії, яка виникла у 1905 р. У той же час дещо по-іншому склались стосунки між українськими та польськими соціал-демократами.

Ще 1890 р. з ініціативи останніх виникла Галицька робітничка партія, перейменована 1892 р. на Соціал-демократичну партію Галичини (з 1893 р. - і Сілезії), яка була автономною секцією Соціал-демократичної робітничої партії Австрії (СДРПА). Маючи виключно польський характер і вважаючи Галичину невід'ємною частиною колишньої (і майбутньої) Польщі, в якій лише з історичних причин проживає українська "меншість", СДПГіС прагнула поширити свій вплив на весь багатонаціональний галицький пролетаріат через підконтрольні їй пресу, профспілки, робітничі каси та ін. організації, причому ця робота об'єктивно сприяла полонізації українського та єврейського робітництва. Питання про створення українського агітаційного комітету, використання української мови у пропагандистській, видавничій і організаційній роботі піднімалися практично на кожному з'їзді партії, проте відповідні пропозиції не реалізовувались.

Водночас у 1896-1899 рр. ліве крило Русько-української радикальної партії зробило ряд спроб реорганізувати партію у соціал-демократичну. Метою "молодих" радикалів було не протиставлення польській соціал-демократії, а, навпаки, посилення робітничого руху шляхом втягнення в нього національно свідомих робітників через діяльність національної соціал-демократичної партії.

Таку партію вдалось утворити у вересні 1899 р. Її очолили М. Ганкевич, С. Вітик, Ю. Бачинський та ін., які вийшли з РУРП. Тоді ж СДПГіС стала називатися Польською партією соціал-демократичною (ППСД).

Тактика союзу між двома партіями в перших роках ХХ ст.

підкріплювалася розподілом сфер впливу: УСДП мала діяти на селі, залишаючи міста для ППСД. На початковому етапі організаційного становлення УСДП (1899-1904 рр.) таке становище влаштовувало обидві партії, однак незабаром стало гальмом у розвитку української соціал-демократії, яка в селі не витримувала конкуренції з радикалами і націонал-демократами, а в містах практично не виступала в ролі самостійної організації.

Прихід до діяльності в УСДП нового покоління - лідерів українського студентського руху В. Старосольського, В. Темницького, Є. Косевича, а також В. Левинського, Л. Ганкевича у 1905-1907 рр. призвів до появи в партії "молодої" національної течії, яка поставила собі за мету припинення полонізації українського пролетаріату у першу чергу шляхом звільнення його від впливу ППСД.

Зміцненню позицій "молодих" всередині партії сприяла псевдоінтернаціоналістська політика керівництва ППСД, яке вперто чинило опір висуненню українських соціал-демократів кандидатами в депутати парламенту по міських округах, що вважались польськими (широкого розголосу набув інцидент з висуненням у Львові М. Ганкевича), участі українців у керівництві профспілками, використовувало багатонаціональні робітничі організації у польських патріотичних маніфестаціях, у ході яких висувалися гасла відбудови Польщі "від моря до моря". Політика ППСД свідчила про посилення в середовищі польської соціал-демократії впливу ідеології польського соціал-патріотизму і націоналізму, яка через діяльність фахових і політичних організацій фактично нав'язувалася робітникам інших національностей, сприяючи їх полонізації. При цьому, виступаючи за безумовну єдність багатонаціональних за складом робітничих організацій, ППСД як партія пануючої в краї національності фактично експлуатувала принцип "інтернаціоналізму" у вузькопартійних цілях - для розширення своєї масової бази за рахунок робітників інших національностей.

Така тактика польської соціал-демократії стала предметом гострої критики з боку "молодих" на III з'їзді УСДП 14-15 березня 1909 р. і особливо на спеціально присвяченій цьому питанню партійній конференції у Львові 29 січня 1911 р. У резолюції конференції підкреслювалося, що "відносини між українською та польською соціал-демократичними партіями в Східній Галичині є ненормальні" та що "причини такого стану випливають не тільки з соціал-патріотичної ідеології ППСД з її історичними пересудами, але і з її стремління бути представницею всього робітничого руху по містах Східної Галичини". Це призводить до "безнастанних

конфліктів між політичними організаціями обидвох партій, через що політична акція обидвох партій... не може проводитись... одноцільно і рівнобіжно".

Затяжна внутріпартійна боротьба в УСДП, головним питанням якої було ставлення до польської соціал-демократії, завершилась у грудні 1911 р. розколом партії на IV з'їзді. "Молоді", до яких приєдналися Ю. Бачинський, Я. Остапчук та ін., звинуватили працюючих в обидвох партіях товарищів у "політичному гермафродитизмі", М. Ганкевича, крім того, ще й у зраді українських національних інтересів, С. Вітика – у політичному кар'єризмі та волюнтаризмі. "Старі" лідери УСДП, з свого боку, звинуватили "молодих" у націоналізмі й сепаратизмі. Їх позицію підтримала не тільки ППСД, але й керівництво австрійської соціал-демократії, що якраз було зайняте боротьбою з чеським "сепаратизмом" в СДРПА. Натомість "молодих" українців підтримували чеські соціал-демократи, а також Українська соціал-демократична робітничка партія з Наддніпрянщини, яка вела аналогічну боротьбу проти російської соціал-демократії.

Незважаючи на певну допомогу ззовні, розкол УСДП призвів до її майже повного організаційного занепаду в 1913 р. Однак відновити єдність партії "допомогли" ті ж польські соціал-демократи. Конфлікт у керівництві дрогибицької робітничої каси хворих, де ППСД перешкоджала розширенню представництва українців та євреїв пропорційно до національного складу членів, відштовхнув "старих" інтернаціоналістів від співпраці з ППСД і спонукав їх шукати порозуміння з "молодими".

Цілість партії було відновлено на V з'їзді в березні 1914 р. Симптоматично, що ППСД, незважаючи на запрошення, не тільки не прислала своїх представників на цей з'їзд, що суперечило традиціям соціал-демократичного руху, але й взагалі обійшла його мовчанкою навіть у своїй пресі.

Враховуючи зміцнення єврейської соціал-демократичної партії в Галичині та специфіку розвитку її взаємин з ППСД, можна стверджувати, що початок Першої світової війни галицька соціал-демократія зустріла розколеною на три фактично ворожі національні табори.

Пізніше події Листопадової 1918 р. національно-демократичної революції на західноукраїнських землях призвели до того, що українська та польська соціал-демократії остаточно опинилися з різних боків барикад. Практичні кроки М. Ганкевича щодо уникнення кровопролиття між українцями і поляками виявилися запізними: його лист-звернення до Екзекутиви ППСД розглядався у Кракові тоді, коли у Львові вже точилися бої між

українськими та польськими загонами.

Відновити у повному обсязі дружні стосунки та співробітництво між українською і польською соціал-демократіями у наступний період так і не вдалося.

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ПОЛЬЩІ В ДОСЛІДЖЕННЯХ УЧНІВ М. ГРУШЕВСЬКОГО НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Олександр МАРУШЕНКО

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаніка
(м. Івано-Франківськ)*

Василь ПЕЛИЧ

Івано-Франківський державний технічний університет нафти і газу

Під керівництвом М. Грушевського у Львові в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. було підготовлено цілий ряд істориків, які на його думку "полишили... досить значний слід в науковій роботі...", були то: О. Терлецький, Д. Коренець, М. Кордуба, С. Томашівський, В. Герасимчук, І. Джиджора, І. Кривецький, І. Крип'якевич... (М. Грушевський. Автобіографія 1926 р.). Їх прізвища та наукову спадщину (за винятком хіба І. Крип'якевича) поглинули хвилі компанії "боротьби з буржуазно-націоналістичними перекрученнями історії".

Проблеми історії Польщі, з якими тісно пов'язана історія України, займали помітне місце в науковому доробку учнів М. Грушевського. Досить назвати головні їх праці, щоби переконатися в цьому:

Герасимчук В. Виговщина і Гадяцький тракт //Записки Наукового Товариства ім. Шевченка (далі: Записки НТШ). – Львів, 1909. – Т.87, 88, 89; його ж Чуднівська кампанія //Записки НТШ. – Львів, 1912, – Т.110.

Кордуба М. Боротьба за польський престол по смерті Володислава ІV //Матеріали до історії козащини. Акти Хмельниччини (1648-1657). Жерела до історії України-Русі. – Т. ХІІ. – Львів, 1911; його ж. Історія Холмщини і Підляшшя. – Краків, 1914; його ж. Молдавсько-польська границя на Покуття до смерті Стефана Великого. – Львів, 1906; його ж. Проба австрійського посередництва між Хмельницьким і Польщею //Записки НТШ. – Львів, 1908. – Т.84.

Коренець Д. //Зносини гетьмана Виговського з Польщею в 1657-1658 рр. //Записки НТШ. – Львів, 1900. – Т.38.

Кривецький І. До історії організування національних гвардій в

1848 р. Польська "нелегальна" гвардія в Станіславові. – Львів, 1906; його ж. З секретів польської політики в Галичині у 60-х – 70-х рр. м.ст. //Літературно-науковий вісник. – Львів, 1911; його ж. Справа поділу Галичини в 1848-1850 рр. //Записки НТШ. – Львів, 1910, Т. 93-97; його ж. Фальшованне метрик для польських повстанців в 1830-1831 рр. – Львів, 1907.

Крип'якевич І. З діяльності Поссевіна //Записки НТШ. – Львів, 1912; його ж. Козаччина і Баторієві вольності //Матеріали до історії козаччини.. – Т.І. Документи по рік 1631. //Жерела до історії України-Руси. – Т.VIII. – Львів, 1908.

Рудницький С. Руські землі Польської корони при кінці XVст. Ворожі напади і організація пограничної оборони //Записки НТШ. – Львів, 1899. – Т.31-32; його ж. Українсько-польська війна 1625 р. //Записки НТШ. – Львів, 1897. – Т.17

Терлецький О. Політичні події на Галицькій Русі в р. 1340 після смерті Болеслава-Юрія II //Записки НТШ. – Львів, 1896. – Т.12

Томашівський С. З життя галицько-руських соймиків 1648-1649 рр. – Львів, 1898; його ж. Листи Петра Великого до А. Синявського. – Львів, 1909; його ж. Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі. – Львів, 1897; його ж. Угорщина і Польща на початку XVIII ст. //Записки НТШ. – Львів, 1908. – Т.83; його ж. Схід і Захід. Історично-політичний нарис. //Політика. – 1926; його ж. Десять літ українського питання в Польщі. – Львів, 1929.

Целевич О. Причинки до зносин Петра Дорошенка з Польщею в 1670-72 рр. – Львів, 1898; його ж. Участь козаків у Смоленській війні 1633-34 рр. – Львів, 1899.

Більшість із цих праць ґрунтується на скрупульозному аналізі джерел з архівів Варшави, Кракова, Львова, Ватикану. Знання іноземних мов (практично всі вони володіли декількома європейськими мовами, а С. Томашівський знав 15 мов) давало їм змогу постійно стежити за ходом розвитку європейської історичної думки і синтезувати її досягнення в своїх історичних дослідженнях. Воно також давало можливість вільно орієнтуватися в каталогах зарубіжних бібліотек і архівних сховищ. Ці роботи були яскравим прикладом серйозної історичної підготовки, свідченням уміння прикладати наукові методи, вироблені над опрацюванням українського матеріалу до дослідження тем із всесвітньої історії. Широта методологічного світогляду М. Грушевського, його вміння надавати своїм історичним вправам новаторського характеру сприяли оволодінню методами історичного дослідження. М. Грушевський вчив молодих

дослідників черпати відомості безпосередньо з джерел, він домагався, щоб історичний факт вивчався всебічно із залученням якомога більшої кількості та багаторазово перевірявся даними допоміжних історичних дисциплін. Велику роль у становленні початкуючих істориків відіграло й те, що вони були безпосередніми свідками творчого процесу свого наставника, його багатогранної наукової діяльності. Від постановки завдання і до публікації вже готових праць (після їх всебічного обговорення на засіданнях історичного семінару та історично-філософської секції НТШ) учні відчували постійну опіку і допомогу професора, який був для них найближчим помічником і радником, сприяв їх науковому становленню.

Найбільш ґрунтовно і повно проблеми історії Польщі від давніх часів до новітніх представлено в працях С. Томашівського, який у кінці 20-х років був доцентом Краківського університету. Вже одна з перших його робіт ("Податкові ухвали у Польщі за Казимира Ягайловича") отримала схвальні рецензії за "чудову методичку, добре знайомство з джерелами і обережність висновків" і була відзначена як "явище видатне в історико-економічній літературі" (Киевская старина.– 1898.– Т.61). У цій роботі С. Томашівський подав детальний і всебічний аналіз історії податкової системи середньовічної Польщі, зауваживши, що "студії над початком польської шляхетської демократії мають для нас ще й те значення, що вони кидають світло на генезу перестрою литовсько-руської суспільності з давніших відрубних форм на польський лад".

Близькучу синтетичну характеристику Польщі кінця XVII – початку XVIIIст. дав С. Томашівський у праці "Угорщина і Польща на поч. XVIIIст.", називаючи її "вже відспіваною піснею в політичному світі". Разом із зображенням польського політичного безладдя і шляхетської анархії історик глибоко вникає в соціально-політичний підклад історичних подій. Він відзначає так звану мертву точку в історії Польщі, наслідком якої була законсервованість країни в середньовічних формах, за межі яких у XVIII ст. вона так і не змогла вийти. Як одну з органічних хвороб Польщі дослідник називає диспропорцію між політичними силами і територіальними розмірами країни. С. Томашівський слушно відзначає, що Польща в тім часі стає знаряддям політичних планів інших європейських держав, збуджуючи їх пристрасті до свого територіального зросту її коштом. В їхніх інтересах лежало консервування польського неладу, як найкращого поля для політичних впливів.

Серед досліджень проблем новітньої Польщі С. Томашівського

виділяється стаття "Історичний момент", присвячена проведенню реформи крайового статуту та зміні виборчої ординації до галицького сейму (крайовий закон 14 лютого 1914 р.). У названій статті він дав глибокий аналіз польсько-українських угод, починаючи з 1340 року, "коли Галичина по смерті Юрія II мусила признати над собою власть польського короля Казимира Великого" і серед них угоди XVII ст. – Зборівську (1649) та Гадяцьку (1658), називаючи першу – найважливішою, а другу – найдозрілішою. С. Томашівський наголошує, що "нещастям обох народів було те, що Зборівська угода не була додержана... Нехай ця угода удержалася була хоч кільканадцять літ, то легко могла б стати зворотним пунктом в історії Східної Європи. А так Польща зазнала смертельного удару, а Україна дійшла до нещасної злуки з Московщиною".

Серед істориків, учнів М. Грушевського, що внесли певний вклад у дослідження проблем Польщі виділяється Мирон Кордуба, який протягом 1929-1939 років працював професором Варшавського університету та був членом відомих польських товариств – Товариства любителів історії, інституту народних справ і українського наукового інституту.

Ціла серія статей М. Кордуби про українських наукових діячів вміщена в Польському біографічному словнику.

Велику послугу українському громадянству, та й не тільки українському, зробив М. Кордуба своєю історико-географічною працею "Північно-Західна Україна", в котрій "дав гідну відповідь цілій повені польських брошур з претензіями до західних українських земель" (Вісник Спілки Визволення України – 1917. – ч.178).

Праці учнів М. Грушевського стали вже бібліографічною рідкістю, оскільки в радянський час не видавалися, що ставить нагальну необхідність їх перевидання.

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ ПОЛЬСЬКИХ КОМУНІСТІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ПИТАННІ (1918-1923)

Микола ГЕНИК. Ігор ЛЮБІНЕЦЬ

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

Період становлення польської держави та визначення концепцій політики в українському питанні збігся з процесом формування ідеології новоствореної Комуністичної робітничої партії Польщі (КРПП). Успадкувавши від Соціал-демократії

Королівства Польського і Литви (СДКПіЛ) значний баласт доктринерства і люксембургіанства та переоцінивши перспективи світової соціалістичної революції, КРПП на початковій стадії (1918-1920 рр.) заперечувала доцільність існування національних держав, внаслідок чого ідеологами польських комуністів майже не розроблялася проблематика польсько-українських стосунків.

Поштовхом для перегляду позицій КРПП стала політична поразка Тимчасового польського революційного комітету в справі встановлення радянської влади в Польщі та повоєнна стабілізація, яка відсувала можливість здійснення пролетарської революції на дальшу перспективу. Процес поступової зміни комуністами своїх поглядів в національному питанні в 1920-1923 рр. здійснювався у двох напрямках. Насамперед, на II, III і IV конгресах Комуністичного Інтернаціоналу проявилась тенденція до відходу від повної негатиї капіталістичної державності в сторону більш гнучкої тактики, яка передбачала приділення більшої уваги національному питанню. З іншого боку інтернаціональний принцип побудови КРПП зумовив переважання в місцевих осередках на східних окраїнах українського робітництва, яке здійснювало тиск на керівні органи з метою задоволення своїх національних вимог.

Серйозні розбіжності в національному питанні проявились у відносинах КРПП з Комуністичною партією Східної Галичини (КПСГ). Поштовх цьому дала угода від 9 липня 1921 р. про перепідпорядкування КПСГ від Комуністичної партії (більшовиків) України /КП/б/У/ до КРПП, укладена без врахування думки східногалицьких комуністів. Більшість членів КПСГ, враховуючи юридично невизначений статус Східної Галичини, прагнула до рівноправного співробітництва з польськими комуністами, але відкидала принцип підпорядкування. Це проявилось у запереченні проголошеного КРПП гасла Польської Республіки Рад для всієї Західної України, оскільки, на думку східногалицьких комуністів, це наперед вирішувало б справу її належності до Польщі і носило анексіоністське забарвлення. Тактиці економічної і політичної боротьби, пропонованій КРПП, КПСГ протиставляла орієнтацію на національне збройне повстання з метою відірвання Східної Галичини від Польщі і приєднання до Радянської України. КРПП, навпаки, старалася не акцентувати уваги на міжнаціональних антагонізмах з метою залучення українського населення до загальнопольського революційного руху і заперечувала необхідність боротьби за автономію і самовизначення.

Уперше серйозну спробу перегляду курсу КРПП в українському

питанні було зроблено на III конференції, яка проходила 11-15 квітня 1922 р. в Сопоті і Оліві. Її ініціатором виступила група А. Варського, однак проведені дискусії закінчилися безрезультатно.

Особливо загострилися відносини між КРПП і КПСГ у період парламентських виборів 1922 р., оскільки українські комуністи – група О. Крілика (Василькова), – виходячи з юридично невизначеного статусу Східної Галичини, спільно зі всіма українськими партіями національно-державницького табору, бойкотувала вибори. Частина КПСГ на чолі з Л. Пастернаком і Н. Хоминим, що складалася переважно з польських, єврейських і меншості українських комуністів, спільно з КРПП взяла участь у виборчій кампанії під вівіскою легальної організації Союзу пролетаріату міст і сіл (СПМіС), який у своїй платформі піддав нищівній критиці національну політику польського уряду і заявив, що "протиставляється всякій політиці, яка силою зброї чи адміністративним утиском бореться з прагненням кресових народів до самовизначення". При цьому СПМіС закликав українське населення до протиставлення політиці українських "буржуазних" партій і заявляв, що тільки в боротьбі за соціалізм воно "захистить своє право на землю і здобуде можливість самовизначення".

Після рішення Ради Амбасадорів, яке узаконювало анексію Польщею західноукраїнських земель, серед КРПП зміцнюється переконання, що українське населення, зазнаючи національного і соціального гноблення, є союзником польського пролетаріату в класовій боротьбі. Виходячи з цього, польські комуністи протиставились спробам об'єднання українського робітництва у національні профспілки, пропонуючи замість цього інтернаціональні організації, тобто влиття українського пролетаріату до загальнопольського революційного руху. Комуністична преса переконувала українське населення, що "боротьба за свободу національного розвитку, за незалежність йде по лінії класової боротьби", і виступала за перенесення акцентів з міжнаціональної у соціальну галузь.

Консолідація польського національного табору послужила каталізатором для зближення КРПП з лівими рухами українського суспільства, зокрема, велась акція щодо опанування комуністами керівних органів Української соціал-демократичної партії (УСДП). Успіхові цього заходу сприяв і політичний курс КРПП, який полягав у підтримці основних вимог українського населення. Депутати КРПП С. Ланцуцький і С. Круліковський виступали в сеймі з осудженням політики національного гноблення, вимагали цілковитої амністії для учасників української національно-

визвольної боротьби.

КРПП різко розкритикувала політику колонізації і осадництва, а в період розгляду питання про аграрну реформу внесла в сеймі законопроект, який передбачав конфіскацію земельної власності понад 60 га, причому у східних воєводствах "виключне право до набуття землі належить місцевому безземельному і малоземельному населенню без різниці національності". Вважаючи проведення аграрної реформи згідно з іншими принципами недійсним, комуністи фактично виступали за ліквідацію осадництва.

Наведені факти свідчать про зростаюче зацікавлення польських комуністів українським питанням і зміщення їхніх позицій у сторону визнання правомірності вимог українського населення. Поворотним пунктом цієї еволюції став II з'їзд КРПП, який проходив з 19 вересня по 2 жовтня 1923 р. в Болшево під Москвою. Група східногалицьких комуністів на чолі з О. Кріликом піддала критиці попередній курс національної політики КРПП, яка до 1923 р. не видала жодної відозви в справі Східної Галичини, "не висловила ясної позиції в справі окупації" і вимагала визначення чіткої програми в українському питанні. Делегацію КПСГ активно підтримала група А. Варського (Варшавського) в керівництві КРПП. У результаті дискусій польські комуністи визнали і перейняли соціально-економічні і частину національно-політичних вимог українського населення. В ухвалі II з'їзду з національного питання під назвою "За нашу і вашу свободу", визнаючи незаконність насильницького приєднання західноукраїнських земель до Польщі, КРПП декларувала підтримку національно-визвольної боротьби українського народу і визнавала його право на самовизначення і возз'єднання з Радянською Україною. Гостру критику знайшла урядова політика національних переслідувань у культурній, мовній і релігійній галузях. З'їзд також висловився проти політики колонізації і осадництва на західноукраїнських землях.

Важливим моментом було затверджене на з'їзді поширення діяльності КПСГ на Волинь, Холмщину, Полісся і Підляшшя, у зв'язку з чим її було перейменовано в Комуністичну партію Західної України (КПЗУ). Таким чином, польські комуністи визнали, що ареалом зосередження української проблеми в Польщі є всі західноукраїнські землі, де КРПП не могла мати своїх осередків, а повинна була діяти за посередництвом своєї автономної організації – КПЗУ.

Отже, політична еволюція КРПП, яка завершилася в 1923 р. чітким визнанням права українського населення на

самовизначення і возз'єднання з Радянською Україною, на фоні різко контрастних ідей посилення асиміляційного курсу польської держави та політики українізації в СРСР, сприяла зростанню прокомуністичних орієнтацій в українському суспільстві. Радикалізація поглядів комуністів зумовила перехоплення ними ініціативи у вирішенні національного питання від соціалістів та спричинила консолідацію польського й українського ліворадикальних таборів.

ЄВРЕЙСЬКИЙ ФАКТОР У КОНФЛІКТІ МІЖ УКРАЇНСЬКИМ ТА ПОЛЬСЬКИМ НАЦІОНАЛІЗМОМ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

Максим ГОН

Рівненський державний педагогічний інститут

Відправним пунктом є співжиття трьох націоналізмів, з яких український та польський виступають територіальними, а єврейський – як націоналізм діаспори. Окреслена різниця є принциповою – вона визначає їхню різну мету. Тим часом, як два перших у час краху Австро-Угорської імперії прагнули забезпечити національну державність, єврейський, хоча й спрямовув свій погляд на Сіон, головним завданням вважав здобуття правових гарантій на національні права у поліетнічному оточенні.

Природно, що ця стартова позиція на руїнах імперії визначала полярність дій різних спільнот. Терен Східної Галичини став об'єктом протистояння двох територіальних націй, євреї ж проголосили позицію нейтралітету. У грудні 1918 р. цю тактику підтвердила Єврейська Національна Рада (ЄНРада) Східної Галичини – загальнонаціональний представницький орган євреїв у краю.

На нашу думку, головним аргументом на користь такої позиції є сам прецедент конфлікту – територія. Для єврейської релігійної традиції й сіоністської ідеї (а саме вони визначають головні тенденції для переважної частини населення) цей критерій сягав рівня універсального ідеалу, де роль третейського судді сприймалась небезпечною, зрештою й недоречною.

Як екстериторіальна нація євреї вітали державотворчі зусилля українського та польського народів. Якими ж були їх відповіді?

На етапі української державності у Східній Галичині та вирішення її державно-правового статусу на міжнародній арені чітко визначена бінарність підходів: демократичне вирішення

єврейського питання урядом ЗУНР та антигуманні прояви окремих кіл з-посеред польської громадськості на фоні декларативних запевнень уряду у бажанні врегулювати ситуацію (наприклад, заява міністра внутрішніх справ Войцеховського у лютому 1919 р. про те, що "у вільній Польщі немає місця для несправедливості, насилля і сваволі" тощо).

Вірогідно, підставою для відповіді є бачення євреїв як імовірного союзника. Тим часом, як українці припускали і навіть домагалися цього, польський націоналізм відмежувався від такої допомоги.

Незважаючи на окремі прояви симпатії українській національній ідеї (виділимо утворення батальйону С. Ляйнберга в складі УГА, проведення виборів до ЄНРади у Станіславі під егідою уряду ЗУНР), східногалицькі євреї до березня 1923 р. у переважній більшості дотримувалися проголошеної позиції невтручання. Напередодні виборів 1922 р. ЄНРада Східної Галичини декларувала: "Галицькі Жиди даліше придержуються сеї засади (нейтралітету – М.Г.) й не будуть мішатися до сього спору в Східній Галичині. Жиди збережуть сю засаду до остаточного вирішення східно-галицької справи" (Свобода. – 1922, 15 грудня – С.І.).

У політичному курсі євреїв новою засадою варто вважати орієнтацію на самостійний статус Східної Галичини (що цілком вписується у позицію нейтралітету) під контролем Ліги Націй протягом літа 1919 – весни 1923 рр. Зокрема, із заявою такого змісту на початку 1921 р. виступає Голова ЄНРади Східної Галичини Л. Райх.

Гадаємо, що напруга в польсько-єврейських взаєминах є наслідком як історичної спадщини, так і нових тенденцій у польському середовищі. Ще у довоєнний час політика польського культуртрегерства становила певну небезпеку єврейському національному рухові. Католицький Костьол здавна вів наступ проти євреїв. Пропагована народовими демократами теорія однаціональної Польської держави – головне джерело конфлікту на національному ґрунті.

Однак проголошений євреями нейтралітет у кінцевому результаті викликав невдоволення обох сторін.

Включення західноукраїнських земель до складу Польщі знаменує новий етап, оскільки український націоналізм перетворився з державного у територіальний, а євреї були змушені скоригувати свій політичний курс. Хоча й раніше цей курс не позначався єдністю і почасти був ілюзорним, роль загальнонаціонального органу у 1918-1922 рр. виконувала

ЄНРада Східної Галичини. У нових умовах партикуляційні тенденції визначили неспроможність сформувавши єдину стратегію дій. Спільним же знаменником виступає боротьба за національне та громадянське рівноправ'я, яку один із провідних сіоністів Польщі І. Грінбаум визначив як війну єврейства за свої права.

Ставлення українського націоналізму до євреїв виявилось головним чином у діяльності уряду ЗУНР. В умовах анексії Західної України єврейський фактор винесений за лаштунки політичної діяльності. Простежується лише спорадичний контакт українських та єврейських соціалістів. Навіть УНДО не включило питання про національні меншини до своєї програми.

Натомість у польському націоналізмі і надалі простежується упередженість до євреїв. У поглядах на обмеження їхніх прав виявлялись єдність Народово-демократична партія та Християнсько-народове сторонництво праці. Перша відстоювала теорію національної Польської держави, що автоматично переводило національні меншини до громадян "другої" категорії. Народові демократи послуговувались антисемітизмом у боротьбі з лівими партіями, закидаючи їм єврейські впливи. Що ж до другого, то його програма 1925 р. виразно позначена антисемітським характером.

У таборі консерваторів виділимо Стронництво християнсько-народове, яке у 1925 р. виступило за обмеження представництва непольських народів у парламенті.

Серед лівих партій протиеврейськими позиціями відзначалась Народова партія робітничая, сходячись до того ж зі "вшеполяками" у вимозі захисту "польського" характеру міст.

Оскільки усі єврейські політичні партії, що діяли у Західній Україні, виступали з вимогою надання євреям національно-персональної автономії, відзначимо, що навіть серед польських соціалістів не знайшлося готових прийняти цю вимогу. Так, ППС вирішувала єврейське питання крізь призму концепції польсько-єврейської інтеграції, що означало асиміляцію останніх. Одночасно і комуністи, хоча й висловлювались за рівноправ'я національних меншин, вважали автономію анахронізмом, середньовічним гетто.

Євреї й надалі дотримувались політики власних інтересів, яку обґрунтував провідник партії "Загальних сіоністів" Л. Райх. Він вбачав принципову особливість єврейського питання від інших у екстериторіальному статусі нації. Укладена у липні 1925 р. польсько-єврейська угода – логічний наслідок реакції дискримінованої спільноти на пропозицію влади виправити її аномальне становище.

Після включення Західної України до складу Польщі українсько-єврейське порозуміння стало можливим лише на ґрунті принципу спільних дій. Однак більшість партій в обох таборах відмовилась від співпраці. Не відбувалося порозуміння й з більшістю польської спільноти. Відзначимо лише припинення хвилі погромів (1921), розпуск організації "Розвуй" (1923), експозе прем'єра К. Бартля та заяву уряду про підтримку сіонізму (1926). Однак перераховані заходи не означали патерналізму стосовно євреїв. Вирішення їх національного питання в країні значна частина польської громадськості вбачала в еміграції. Євреї і надалі зазнавали значних утисків.

У дефініції "цивілізація" (зміст якої, за визначенням Ортеги-і-Гассета, полягає в бажанні кожного рахуватися з іншими, прагнути до співіснування) трьома національними ідеями не вдалося досягти модусу-вівенді. Взаємини народів (окрім українсько-єврейських 1918-1923 рр.) не вписуються в контекст діалогу. Радше це відповідь євреїв на українську чи польську ініціативу.

У другій половині 1920-х рр. значна частина євреїв зрозуміла, що їхнє майбутнє у діаспорі. Та протягом років саме сіонізм знаходив розуміння у територіальних націй. Натомість прагнення до співжиття поступилось місцем власній аргументації.

Вірогідно, для оцінки ситуації доцільне моделювання формули, де державна нація вимагала від євреїв беззастережної лояльності, а українська (територіальна) вбачала у цьому щодо себе вороже ставлення. Євреї Західної України опинилися в стані балансування між Сціллою і Харібдою державного і територіального націоналізмів.

ВІД "ПОДОЛЯКІВ" ДО "ЕНДЕЦІЇ" (еволюція польсько-українських взаємин на зламі XIX-XX ст.)

Олена АРКУША

*Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(м. Львів)*

Специфіка українсько-польських відносин у Галичині полягала в зіткненні на одній території двох принципово відмінних націотворчих моделей – західної (польської) та східної (української). Якщо для західної моделі необхідною умовою майбутнього нації вважається історично-правна традиція, то для східної достатнє усвідомлення народу себе як національної (етнічної) спільноти та прагнення до самостійного розвитку.

Різноплощинність обох концепцій зумовлювала непорозуміння: накладаючи на український рух власні уявлення про механізм розвитку нації, польська сторона доходила висновку, що він загалом позбавлений рації існування.

Тривалий час основна лінія напруги в українсько-польських відносинах визначалася зростаючою на народному ґрунті верствою української інтелігенції та польською східногалицькою шляхтою. Польські землевласники, володіння яких були розкидані між чисельно переважаючим українським населенням, відомі під назвою подоляки. Назва (утвердилася в 60-х рр. XIX ст) походила від регіону Поділля, географічно найбільш віддаленого від польської етнічної території. Подільська шляхта бачила світ політики передусім крізь призму польсько-українського конфлікту. Національний фактор тут протягом століть накладався на соціальне протистояння шляхти та простого народу і посилював його. Це породило особливий тип суспільної психології, який розцінював найменший натяк на зміни як загрозу життєвим інтересам. Подільська візія української проблеми обмежувалася наступними постулатами:

1. Заперечення міжнаціонального характеру українсько-польських взаємин у Галичині та зведення їх до рангу соціального, релігійного чи партійного конфлікту в рамках єдиної нації. Ця теза химерно поєднувалася із готовністю визнати окремішну Русь – природного союзника проти Росії, яка, проте, існує десь поза межами Галичини (подекуди – поза межами власного повіту чи навіть маєтку). Наприкінці XIX ст. ще можна було почути подільські голоси, які стверджували, що сучасна "Галицька Русь" є лише винайденою Ф. Стадіоном "Рутенією", ворожою як польському, так і українському розвитку. Освячувались "ягеллонська" ідея та унійна традиція.

2. Розгляд території Галичини як невід'ємної частки "польськості", недоторканої з точки зору претензій на неї інших чинників. Східногалицький шляхтич традиційно міфологізував природну красу української землі, пов'язував із нею своє щасливе дитинство, патріархальні родинні та добросусідські взаємини. Протягом віків сформувалися аргументи на користь домінуючої польської присутності. Стверджувалося, що саме поляки захистили східногалицьку землю від татарських і турецьких завойовників, небезпеки загарбання Росією і тотальної русифікації. "Руська" земля розглядалася як пантеон цвіту польського рицарства, а відтак – була напівмістичною святинею, втрата якої прирівнювалася до національної катастрофи.

3. Віра в необхідність монополювати польського характеру влади.

Головними аргументами на користь цього були твердження про цивілізаційно-культурну місію Польщі на сході та свідомість польської вищості, яка надавала польській шляхті (інтелігенції) право бути носієм влади імені як польського, так і українського населення. Заперечувалась думка, що польський характер краю є накинутим, та відстоювалася його органічність. Цьому підпорядковувалася теза про повну гармонію з місцевим населенням, натомість опозиційні виступи (чи настрої) останнього, не кажучи вже про прагнення української інтелігенції самостійно репрезентувати свій народ, трактувалися як щось невласливе, що порушувало загальний спокій та ідилію. Українська інтелігенція розглядалася як незріле (штучне) явище, у кращому випадку – як одна із партій (до того ж – маловпливова), яка мала шанси боротися за популярність нарівні з іншими польськими угрупованнями.

4. Культивування думки, що українці є антидержавним елементом, чинником анархії, спадковими підбурювачами суспільного спокою. Відповідне представлення їх у Відні та витіснення з усіх можливих позицій у краю.

5. Панічний страх перед будь-яким порушенням української справи в Сеймі чи інших органах влади. Опір найдрібнішим рішенням на користь українців, однозначне визнання їх шкідливості для польських інтересів. Прагнення зберегти "стан подання".

Кінець XIX ст. був в історії польської політичної думки (як і загалом європейської) часом глибокого переосмислення понять народу та вітчизни. Історично-правний принцип, а з ним – і розуміння народу як маси населення на "історичній" території втрачали в новітній Європі право бути самодостатнім аргументом; натомість приходило усвідомлення, що нація є передусім єдиною етнічною спільнотою. На зміну романтичному патріотизму приходив інтегральний націоналізм, який зберіг усі попередні територіальні аспірації (право на "історичну" землю) та прагнув до мононаціональної асиміляції. Друга половина XIX ст. принесла в ідейно-філософське поле Європи домінування позитивізму, а разом із ним – увагу до конкретних фактів. У площині національних рухів це зумовило визнання недостатності репрезентувати новітню націю нечисельною елітою. Ставало очевидним, що сила, а отже, і майбутнє народу залежатиме від усіх його суспільних груп, а в кінцевому рахунку – від свідомості кожної людини, її готовності відстоювати національні ідеї. Політологічною відповіддю на запити часу стала концепція органічної праці, яка передбачала глибоку інституціоналізацію

супільного життя в ім'я формування одноцільного, свідомого своєї мети та засобів національного організму.

Тиск часу змушував східногалицьку шляхту подивитися на світ навколо себе крізь призму нових параметрів. Картина виявилася для неї невтішною. Український рух переживав процес бурхливого оновлення та самоорганізації. Перегляд його стану зафіксував довершений перелом на користь народовства, зміцнення національно свідомого радикалізму та підтвердив, що слабюче русофільство перетворилося для поляків у єдино можливого союзника. Дедалі ширші верстви української суспільності трактували польський елемент у Галичині як чужий. Польські переселенці – "парцелянти" швидко переймали українську мову, часто, в умовах єдиної в селі церкви, переходили на східний обряд, втрачаючи головні ознаки національної самобутності. Традиційно на некористь для польського елемента випадали мішані шлюби. Масовою стала парцеляція польських дворів і перехід землі до українських селян. Українці – випускники гімназій, вчительських семінарій, університету займали "низові" посади, творячи в кожному селі та містечку досить потужну групу місцевої інтелігенції. Українську мову сприймало місцеве, навіть польське чиновництво. Широка мережа українських читалень, українська преса та публіцистика, виборчі кампанії втягли не лише українців, але й поляків в орбіту української політики. Перед лицем нових явищ місцева шляхта стояла фактично безпорадною. Боячись нагнітання напруги в межах своїх маєтків, сільськогосподарських страйків і ін., вона воліла не виступати з відкритою контракцією, усвідомлюючи, що будь-яка самоорганізація з польського боку трактується українцями як ворожі дії та викликає в українському таборі подвоєння зусиль для власного розвитку.

Такий стан змусив галицьких поляків на початку ХХ ст. висунути на чоло національної політики гасло порятунку "польськості" у східній Галичині. Пошукові подоляками нової програми сприяв рільничий страйк 1902 р., який продемонстрував глибину конфлікту. Стало очевидним, що небезпідставно приписуване подоляками політичне гасло "нехай буде, як було" перетворилося в повний анахронізм. Даремними виявилися також сподівання на силу крайового уряду, бо навіть подільський намісник (Л. Пінінський) був неспроможним відмінити австрійську конституцію. Керівником реорганізації подільського табору став Володимир Козловський, який, вважаючи своїм покликанням порятунок польської шляхти "на Русі", обійняв посаду голови Центрального передвиборчого комітету для східної

Галичини, склав задля більшої свободи парламентський мандат і почав подорожувати східногалицькими повітами для організації "народної оборони".

На відміну від сусідніх Росії та Німеччини, де націоналістична ідеологія формувалася на базі консерватизму, польський консерватизм ніколи не сприймав націоналізму як своє "офіційне" гасло, особливо у його інтегральній формі. Для утвердження нової ідеології подолякам довелося зійти "з висот" лоялістичної "віденської" політики та звернутися до простого народу. У міру розвитку українського руху, подоляки дедалі більше схилилися до необхідності поступитися частиною станових інтересів у ім'я створення польського національно-патріотичного фронту. Прикметно, що вже протягом 90-х рр. як подоляки, так і частина ліберал-демократів попри видиму конфронтацію висували ідентичні програми об'єднання на ґрунті пріоритету національних вартостей, що дозволяло прогнозувати їх швидке зближення.

План роботи серед східногалицького населення передбачав заснування і фінансову підтримку польських інституцій, утримання економічної переваги, здобуття посад та ін. Самоорганізація подільської шляхти в цьому напрямі визначила її еволюцію до ендеції.

СТАВЛЕННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ВЛАДИ ДО ПРОГРЕСИВНОГО ВЧИТЕЛЬСТВА ГАЛИЧИНИ

Олександра КАСЬКІВ

*Прикарпатський університет імені В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

Кожна нація може повноцінно жити і розвиватися тільки за умови, що вона здатна створити належні умови для виховання національно свідомого, патріотично спрямованого підростаючого покоління. Основна вага цієї нелегкої місії лежить насамперед на школі, тому всі поневолювачі нашого народу намагалися в першу чергу придушити розвиток національного шкільництва.

Особливих утисків на терені освіти українці зазнали на початку ХХ ст. Цей період залишив важкий слід в історії шкільництва Галичини, як час тотального ополчення української молоді. Яскравим підтвердженням цього є розпорядження Кураторії Львівського шкільного округу від 30 жовтня 1923 р. (ч.3316), в якому виразно сказано: "Всі школи, як публічні, так і приватні на території Річипосполитої Польської є в тіснім значенні цього слова польськими. Про інші школи, як невідповідаючі ідеї

польської державности в польській державі, не може й бути мови" (Герасимович І. На тривогу. Основи української нації zagrożені. — Львів. — 1929. — С. 1).

Зайнявши у 1919 р. Галичину, польська влада застала тут досить добре організовану систему української освіти. Але дотримуючись лінії "польського державотворення", влада внесла значні зміни в освіту, звичайно не на користь українців. Так, якщо в 1911/1912 навчальному році, українських шкіл в Галичині було 2612, то в повоєнний період у 1920/1921 н.р. — 1930, отже зменшилось на 682. Польське ж шкільництво зазнало змін у іншу сторону: з 1537 шкіл у 1911/1912 рр. стало 1872 у 1920/1921 рр. (Герасимович І. Українські школи під польською владою. — Станіслав, 1924. — С. 4).

Навчання українських дітей відбувалося у важких умовах. Проілюструвати це можна на прикладі шкіл Турчанщини. Там з 60 шкіл тільки 15 мали спеціальне приміщення, а "остаток шкіл поприміщувано на коршмах, громадських шпиталях (с. Головско), а навіть на кладовищах, в трупарні (с. Свидник). (Дович. Галицьке шкільництво під національним оглядом //Учительське слово. — Ч. 22. — Львів. — С. 387).

Аналіз джерельної бази дозволяє виділити основні напрямки здійснення полонізації українських шкіл Галичини: 1) усі шкільні документи (акти, каталоги, протоколи, печатки) повинні були вестися польською мовою; 2) у процесі навчання використовувалися польські підручники та навчальні плани; 3) усувалися з посад та переслідувалися прогресивні вчителі-українці.

Розуміючи, що "Від школи почалось наше поневолення, і з школою — якщо задалегідь не спроможемось опертись польській нахабній навалі — прийде наш упадок", прогресивне учительство Галичини чинило опір ополяченню української дітвори (Дович. Галицьке шкільництво під національним оглядом //Учительське слово. — Ч. 20. — 1914. — С. 356).

Серед багатьох українських діячів освітянської ниви особливе місце посідає Б. Заклинський. Він відомий як автор багатьох праць з теорії та методики педагогіки, численних газетних публікацій, присвячених проблемам суспільного життя та освіти, шкільних підручників для початкових шкіл.

Педагог присвятив учительській праці понад 30 років. Він учителював у найвіддаленіших куточках Гуцульщини, на Закарпатті та Волині, Львівщині й Тернопільщині. Скрізь, куди б його не заводила доля, він діяв згідно з глибоким переконанням, що "учитель мусить бути чоловік суспільно вироблений" та "любити молодіж правдиво і глибоко" (Б. Заклинський. Вчитель

//Шлях виховання і навчання. — Ч. 1. — Львів. — 1929. — С. 1).

Саме глибока любов до підростаючого покоління та розуміння вагомості педагогічної праці, яка "творить підвалини суспільностей, народів, держав" (Б. Заклинський. Я знаю //Учительське слово. — Львів. — 15 листопада 1938. — С. 238), спонукала Б. Заклинського обрати нелегкий шлях народного учителя. Він розпочав свою педагогічну діяльність після закінчення Станіславської учительської семінарії в селах Косівського повіту: Старих Кутах, Жаб'ю (Верховині) та Кривому Полі (тепер Кривопілля).

Педагогові довелося працювати в особливо важких умовах, адже тогочасний стан освіченості українського населення Галичини був у жахливо занедбаному стані. Гноблений народ зазнавав утисків в усіх сферах суспільного життя, особливо в освіті. Суцільна неграмотність була характерною ознакою тогочасного гуцульського села. В той час на Гуцульщині прості селяни платили за те, щоб їм написали листа (по 20 сот. найменше), а в хату, де жив грамотний школяр, з проханнями сходилися усі сусіди. Спостерігаючи за цими негараздами і розуміючи, що "ні поляк, ні жид не буде викорінювати анальфаетизму у нашій народі" і що "се зробить лиш син чи донька свого народу" (Заклинський Б. Ще в справі неграмотності //Учительське слово. — Ч. 6. — Львів. — 1916. — С. 92), Б. Заклинський організував у с. Кривопіллі курси для неписьменних гуцулів, до яких приймав "всіх, хто хотів, великих чи малих" (Арсенич П. Родина Заклинських. — Івано-Франківськ. — 1995. — С. 18), і "зобов'язав дітей вчити дома своїх старших братів і сестер".

Оцінюючи педагогічну діяльність Б. Заклинського, М. Ломацький у книзі "Українське вчительство на Гуцульщині" пише: "Богдан Заклинський — це був великий український патріот. Був людиною понад міру скромною, людиною голуниного серця, а одночасно сильною і, як сльоза, чистого характеру й залізної волі. Ніколи не вгнувся і не подався перед чужою владою. Був це типовий "безіменний" плугатар, який ніколи й за жодних умов не випускав із рук "рідного плуга" та не сховався ні кроком із "рідної ниви", яку взявся орати, хоч мусів за це не раз гірко покутувати й страждати" (Ломацький М. Українське вчительство на Гуцульщині. — Торонто-Онтаріо. — 1958).

Профум'яний патріот України, педагог намагався всіма можливими засобами сприяти розвитку національної свідомості її народу. Робив він це, насамперед, у школі, за що зазнавав постійних гонінь зі сторони влади та переслідувань польською

поліцією. Йому надавали учительські посади у найвіддаленіших, глухих куточках краю, загрожували звільненням з роботи за те, що "навчав своїх учнів історії і географії України, чого не передбачували шкільні програми, а до того нібито казав, що Україна більша і багатша від Польщі і стане в майбутньому могутньою державою" (Лломацький М. Там само).

Під час першої світової війни Б. Заклинський був у перших рядах добровольців січовиків. Перебуваючи в Австрії, він учителював у Гмнді, в таборі для інтернованих, та активно співпрацював у інформаційному комітеті українського народного вчителства Галичини й Буковини при Українській Культурній Раді.

За участь у визвольних змаганнях та активну просвітницьку діяльність учитель не міг одержати постійну посаду. Так, тільки в 1917 р., маючи вісім років стажу роботи, він тричі звертався до шкільної ради з проханням надати постійне місце роботи, але йому було відмовлено.

Незважаючи на те, що польська влада намагалась ізолювати активного діяча, надаючи посади далеко від культурних центрів, він трудився, не покладаючи рук, на ниві просвіти українського народу. З ім'ям Б. Заклинського пов'язане становлення українського видавництва на Гуцульщині. Впродовж 1919-1920 рр. він разом з Миколою Угрином-Безгрішним вів редакційну справу у видавництві "Довбуш" (Косів), у якому було налагоджено випуск українських підручників для початкових шкіл краю (Качкан В. Незнищенне дерево Заклинських //Українське народознавство в іменах. – Т.І. – Київ. – 1994. – С.21). Тільки в 1919 р. тут побачили світ книги Б. Заклинського "Хто це Тарас Шевченко?" та "Читанка для II класу (перший піврік)".

Після проголошення ЗУНР педагог брав участь у боротьбі з польськими окупантами, за що пізніше влада його переслідувала. Рятуючись від цих гонінь, Б. Заклинський у жовтні 1920 р. переїхав до Закарпаття, де продовжував активну просвітницьку діяльність.

Разом з прогресивними українськими учителями М. Підгірянкою, В. Пачковським, А. Домбровським він працював у журналах для дітей "Наш рідний край" та "Пчілка". Уклав український підручник "Зоря. Читанка для 2 і 3 шкільного року". – Прага. – 1923.

Пропрацювавши сім років на Закарпатті, педагог повернувся до Галичини, але учительської державної посади так і не зміг одержати. Тому йому довелося працювати в приватних школах на Львівщині.

Тільки в 1929 р. Б. Заклинський одержав державну посаду учителя в Явірнику Руськім на Бойківщині. Проте йому не дозволили довго затриматися на одному місці, уже в 1930 р. учителював він у с. П'яткові над Сяном, а з 1937 р. – у с. Медведівці на Тернопільщині.

Нелегка учительська доля Б. Заклинського є типовою для всіх прогресивних українців Галичини початку ХХ ст. Незважаючи на гоніння та постійні переслідування, вони активно діяли на ниві просвіти нашого народу.

ГАЛИЦЬКІ НАМІСНИКИ І ЇХ ВПЛИВ НА УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ

Мад'ян МУДРИЙ

Львівський державний університет ім. І. Франка

З 60-х рр. ХІХ ст. до Першої світової війни в австрійській провінції "Королівство Галичини та Лодомерії з Великим князівством Краківським" (далі – Галичина) існували дві незалежні вертикалі влади: урядова, призначувана Віднем (намісництво й повітові староства), і крайова, яка вибиралася, на практиці шляхетська (сейм і повітові ради). Над органами громадського (гмінного) самоврядування – громадська рада та вїйт із присяжними – встановлено подвійний контроль.

Символом влади в Галичині був намісник. Ставлення до нього можна вважати досить точним індикатором суспільно-політичних, зокрема національних, відносин у провінції. Акумуляуючи суперечності галицького суспільства, яке в досліджуваний період перебувало в постійному стані протиборства між неузаконеним новим і морально вмираючим старим, посада намісника вимагала чималої сили, енергії та навіть громадянської сміливості. Інституція намісника значною мірою визначала ритм політичного життя Галичини, тримала суспільство в напрузі, що нерідко поєднувала страх із повагою, обурення та протест із вірою в законність і справедливість. Щоправда, не всі намісники інтелектуально та фахово відповідали своїй посаді. Були серед них малоініціативні, котрі йшли за подіями, не пробуючи їх опанувати. У цей період посаду намісника Галичини обіймали А. Голуховський (1866–1868, 1871–1875), А. Потоцький ((1875–1883), Ф. Залеський (1883–1888), К. Бадені (1888–1895), Е. Сангушко (1895–1898), Л. Пінінський (1898–1903), Ан. Потоцький (1903–1908), М. Бобжинський (1908–1913), В. Коритовський (1913–1914).

Концепція галицького намісника формувалася в ході децентралізаторських перетворень в Австрійській імперії. З одного боку, на намісника покладено обов'язок гармонізувати інтереси соціальних і національних груп, з іншого – йому наданий односторонній (польський) національний характер. У міру розвитку українського руху така двозначна позиція шефа адміністрації розхитувала ідею австрійської державності в Галичині, підриваючи систему цінностей, яка склала підґрунтя й потенціал дуалістично-централістичного устрою (передбачав створення багатоступеневої ієрархічної системи регулювання міжнаціональних відносин).

Політична значимість намісника в Галичині спиралася насамперед на авторитет цісаря. Намісник був особистим представником цісаря у провінції, нерідко дозволяючи собі ігнорувати розпорядження австрійських міністрів. Ця обставина визначила початково високу ступінь довіри поляків і українців до політичних дій галицьких намісників. На особу намісника переносилися елементи міфу про доброго (строгого, але справедливого) цісаря. Чимало українських і польських політиків у певні відтинки часу воліли пов'язувати свої національно-політичні конструкції зі стабільнішою, ніж австрійський парламент, інституцією цісарського трону. Якщо перші сподівалися отримати виміряну рівноправність, то другі вбачали в династії додатковий гарант збереження соціально-економічної (щодо селянства) й національної (щодо українців) переваги в Галичині.

Представляючи "польську державну владу" в Галичині, намісник мав змогу дозувати вплив на австрійську політику українського чинника. Відтак шанси українців могли розвиватися на шляху посилення своїх позицій у віденських урядово-парламентських колах і організації звітти тиску на цісаря та правлячі сфери в Галичині. Намісники поступово опинялися в центрі внутрішньоукраїнського "конфлікту" між свідомістю конституційних прав і почуттям неможливості ними користуватися. З кінця ХІХ ст. на тлі вибухоподібного загострення українсько-польського антагонізму та зростання ваги українського чинника в австрійській політиці галицьким намісникам ставало все важче поєднувати власні польські національні почуття з австрійськими державними інтересами.

Ставлення галицьких намісників до українського питання значною мірою визначалось їх територіальним походженням і партійною приналежністю. Якщо представники краківської консервативної школи (М. Бобжинський) бачили розв'язання

проблеми на шляху пошуку компромісів із українськими народовцями, то вихідці зі східної Галичини чи прихильники східногалицької шляхти (А. Голуховський, Ал. Потоцький, Л. Пінінський, Ан. Потоцький) намагалися стримати національний розвиток українців, виставляючи останніх у Відні антидержавним "москвофільським" чинником, а на практиці нерідко толеруючи русофілів. Спроба К. Бадені знайти проміжний варіант (поєднував курс на порозуміння з народовцями із грубим втручанням у внутрішній розвиток українського руху) виявилось невдалою. Від К. Бадені до В. Коритовського політична доля галицьких намісників майже цілком залежала від їхніх дій в українському питанні.

У рамках австрійської імперської системи антагоністичні до неї національно-політичні ідеї "молодих народів" створювали низку немовби заздалегідь легітимних організацій спільнот. Проблема легітимності політичної влади, уособленням якої в Галичині був намісник, переростала рамки питання законності його політичних дій, переходячи у площину збереження чи руйнації імперських форм. Періодичні спроби намісників виразно заакцентувати пріоритет австрійських державних інтересів (передбачали певні поступки українцям) наштовхувалися на рішучий опір польського східногалицького елемента, для якого українське питання ставало справою життєвої ваги. Натомість наголос на польському характері влади робив намісника заручником українсько-польського конфлікту.

У міру розвитку галицької автономії показником авторитету влади намісника ставав ступінь дієвості його рішень. Тісний зв'язок намісника з цісарем, урядом, сеймом відкривав широкі владні можливості, але водночас робив його посаду хиткою, нездатною повною мірою забезпечити контроль над урядовою вертикаллю управління провінцією. Це викликало наростаюче обурення українців, які, навіть домігшись поступок у Відні, часто виявлялися безсилим перед свавіллям повітових староств, забезпечуючи польські інтереси. Цей конфлікт яскраво проявився в період намісництва Ан. Потоцького (1903–1908). Його політика щодо українців – власним авторитарним рішенням полагодити українсько-польський конфлікт – могла дати результат лише за умови оздоровлення галицької бюрократії в напрямі утвердження засад законності. Реформувати ж галицьку систему управління було можна або при підтримці центрального уряду, або у співпраці з польським та українським ліберально-демократичними елементами. А це означало конфлікт зі шляхетсько-консервативними силами, на який Ан. Потоцький не відважився.

Галицька система, за висловом М. Демковича-Добрянського, далі йшла втертими шляхами повного беззаконня, швидко розростаючись до такої сили, що в ній намісник перетворився "зі суверена в ширму, яка прикривала її серпанком конституційної монархії".

На початку ХХ ст. в міру поширення демократичних тенденцій та включення в політичне життя масових рухів Галицький сейм, який надалі формувався на куріальній основі, все менше відображав реальний розвиток сил у суспільстві. Така ситуація сприяла перенесенню центру узгодження інтересів соціальних і національних груп на особу намісника. М. Бобжинський намагався створити конструкцію намісника – політичного лідера краю. Це передбачало не лише право на керівництво, але й "моральну" політичну відповідальність перед усім галицьким суспільством. Така модель дала змогу на певний час стабілізувати українсько-польські стосунки, вкрай загострені сеймовими виборами 1908 р. і вбивством Ан. Потоцького.

Яким був український ідеал намісника? На шпальтах української преси не знайдено схвальних відгуків про жодного з них. Віддаючи належне політичному сприту й фаховим якостям окремих намісників, українці завжди наголошували на пропольському характері їхньої політики. Зміна намісника кожного разу породжувала надії, але невдовзі все поверталось у звичне русло. Початково одним із ключових позитивів в українській візії намісника виступала його здатність до рішучих силових дій. Ідеал правителя "сильної руки" був розвіяний щойно з приходом К. Бадені, який залишився в уяві українців найбільш небажаним типом намісника. Найприхильнішу опінію українців здобув М. Бобжинський, який намагався утвердити засади гідності кожного громадянина, відновити віру суспільства в силу права. Несподівана відставка додала М. Бобжинському ореол незалежної особи. Його відхід уможливив схвалення досягнутої ним же українсько-польської угоди, яка забезпечувала українцям сталу квоту представництва в сеймі.

В українсько-польському суперництві намісники, які представляли в Галичині австрійську владу, завжди опинялися на боці поляків. Незважаючи на це, дискусії навколо посади намісника сприяли чіткішому усвідомленню українцями національних прав, учили цінувати систему управління та боротися за впливи в ній.

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ПЕРЕГОВОРИ ТА КОМПРОМІСИ ПІД ЧАС ВІЙНИ 1918–1919 рр.

Одес КРАСІВСЬКИЙ

Інститут національних відносин і політології НАН України (м. Київ)

Польсько-українська війна, яка була нав'язана молодій Західно-Українській державі 1 листопада 1918 р., була прямим продовженням незгод та конфліктів між поляками та українцями в Галичині ще із середини ХІХ ст. Розвиток українського національно-політичного руху та вимоги, що ставили українські політичні партії, викликали протидію польського політичного проводу, який вбачав у цьому загрозу "польському стану посідання" в Галичині. Ідея незалежності українських земель та створення національної держави не відповідала політичним концепціям відновлення польської держави і вела до дальшого загострення польсько-українських стосунків. Спроби порозуміння між обом народами не приносили бажаних результатів і на початку ХХ ст. Східна Галичина перетворюється у край, який став ареною польсько-української війни із усіма її трагічними наслідками.

Перша спроба польсько-українського примирення відбулася 2 листопада 1918 р., в час розпаду боїв на вулицях Львова. З ініціативи колишнього маршалка Галицького сейму С. Незабитовського розпочались переговори очолюваної ним делегації Польського Національного Комітету з членами Української Національної Ради. Поляки погоджувалися тимчасово, до рішення мирного конгресу, визнати українську державну владу та розпочати процес мирного співжиття обидвох народів. Було прийнято рішення про тимчасове тригодинне перемир'я, яке мало би стати основою наступних переговорів про припинення військових дій. Але коли під час переговорів перевага у бойових діях почала схилитися до польських військових формувань, делегація Польського Національного Комітету змінила свій підхід до висунутих раніше умов. І вже під час наступних переговорів поляки диктували свої умови, які ставили українців у нерівноправне становище, відмовились визнати владу Української Національної Ради на проголошеній нею території. Вони дійшли тільки до консенсусу в справі створення спільного польсько-українського комітету, який видав відозву "До населення Львова" із закликом дотримуватися спокою та порядку в місті.

Вночі з 5 на 6 листопада 1918 р. між воюючими сторонами був

підписаний договір про чергове перемир'я, згідно з яким обидві сторони зобов'язувалися 6 листопада припинити на 24 години військові дії. За цей час мали здійснюватися заходи гуманітарного характеру, пов'язані з наданням допомоги пораненим, похороненням загиблих.

Українські члени спільного українсько-польського комітету видали до польського населення Львова відозву, в якій обґрунтовувалась правочинність та законмірність створення незалежної Української держави. У відозві говорилося, що український народ у цілому краї, визнавши владу свого уряду, глибоко занепокоєний тим, що "...частина польського населення міста Львова своїм виступом зі зброєю в руці відмовляє українцям того, чого польський народі домагається на своїх західних окраїнах в ім'я справедливості і за що бореться". Польській міській самоуправі і національній меншині Львова в українській державі гарантувалася повна безпека, забезпечувались усі громадянські права. З метою припинення кровопролиття українські провідники запропонували вирішити політичну приналежність Львова шляхом добровільної угоди обидвох держав або мирним конгресом. Однак відозва ця не була сприйнята польською суспільністю. Надії українців на мирне вирішення конфлікту вдарялись об глуху стіну польського нерозуміння та небажання йти на поступки.

16–17 листопада відбулися чергові переговори в справі припинення військових дій. Посередниками в них виступили митрополит А. Шептицький та архієпископ латинського обряду Ю. Більчевський. Українська делегація не була одностайною щодо польських пропозицій. Більшість її членів розуміли маневри поляків і їхні справжні цілі. Було ясно, що переговори, як і попередні, не доведуть ні до чого. Тим більше, що поляки пропонували перемир'я тільки на львівському фронті, а на зовнішньому – в районі Перемишля – бої продовжувалися. Однак, враховуючи важливість гуманітарних заходів та необхідність перепочинку військовим, а також отримання допомоги з краю, українська сторона погодилася на польські умови.

Одночасно у Відні в середині листопада були проведені переговори між Є. Петрушевичем та колишнім польським міністром в австрійському уряді К. Галецьким. Як уповноважений Ю. Пілсудського К. Галецький запропонував умови миру між поляками і українцями на основі того, що східна Галичина має належати Польщі, а українцям буде гарантовано національний, культурний та господарський розвиток. Є. Петрушевич відкинув ці пропозиції.

Нове перемир'я і переговори між воюючими сторонами, ініціатором і посередником якого виступила Антанта, розпочалися 25 лютого 1919 р. Українці висунули вимогу встановлення демаркаційної лінії по річці Сян, залишаючи на польському боці Засяння і Лемківщину. Польська ж делегація вважала такою лінією Збруч, що означало повну ліквідацію Української держави і приєднання її до Польщі.

28 лютого союзницька місія, яку очолював французький генерал Ю. Бартелемі запропонувала свій проект перемир'я, згідно з яким українські війська повинні були відійти на лінію, яка пізніше дістала назву "лінія Бартелемі". За цим проектом 1/3 території Східної Галичини зі Львовом та дрогобицько-бориславським нафтовим басейном повинна була відійти до Польщі. Умови, продиктовані місією Бартелемі з огляду на політичну та військову обстановку, були урядом ЗУНР відхилені.

Більшість українських істориків вважають цю акцію шкідливою, або навіть трагічною для української справи. Відкинення пропозицій Антанти В. Кучабський вважав помилкою, оскільки така позиція української сторони викликала негативне ставлення маршала Ф. Фоша до Західно-Української держави і прискорила приїзд армії Галлера до Польщі. І. Лисяк-Рудницький назвав цей акт самогубним вчинком. Подібної думки дотримується і ряд польських дослідників, зокрема, М. Козловська та М. Вжозек.

Однак, якщо виходити з головного – існування Західно-Української Народної Республіки, то ні Польща, ні члени місії Бартелемі не визнавали її, відмовилися сісти з урядом ЗУНР за стіл переговорів, а говорили лише в ультимативній формі. Як і раніше, для поляків було важливо в найбільш критичні для них часи, досягти перемир'я. А генерал Бартелемі відкрито висловлював свою прихильність до них. У поїзді, в якому він приїхав до Львова, була перевезена чимала кількість зброї для оточених польських військ, а про українців передавалася до Парижа суб'єктивна неправильна інформація. Не доводилось також розраховувати і на підтримку Антантою Наддніпрянської України. У лютому 1919 р. у маршала Ф. Фоша був розроблений стратегічний план, згідно з яким Росія мала повернутися до старих кордонів. Незалежна Україна в цьому плані не згадувалася. Слід урахувати також патріотичне піднесення української армії, яка отримала ряд важливих перемог. Вона була категорично проти умов переговорів і дотримання їх могло викликати на фронті катастрофу. 2 березня перемир'я було розірвано.

Наступні польсько-українські переговори розпочались 27 березня 1919 р. у м. Хирові при посередництві американського генерала Ф. Кернана. Українська сторона запропонувала припинення вогню по всій лінії фронту, а дальші переговори провести в Парижі під егідою Антанти. Поляки поставилися до цих переговорів наскрізь формально. Вони мали на меті не більше, як виграти в часі, оскільки ситуація їхня значно поліпшилася як на фронті, так і на міжнародній арені. До краю уже наближалася велика військова сила – армія генерала Ю. Галлера, дві з шести дивізій якої було заплановано кинути на галицький фронт. Тому вони погоджувалися на припинення вогню за умови, що українці визнають демаркаційну “лінію Бертелемі”. Однак делегація ЗУНР не прийняла цієї пропозиції і переговори були перервані.

Проведений аналіз спроб польсько-українських домовленостей про припинення війни свідчить, що вони не могли привести до широкомасштабних переговорів, які визнали б існування ЗУНР, чого добивався український народ на своїх етнографічних землях. Польська сторона виходила з того, що східна Галичина – інтегральна частина Польської держави і йшла на переговори тільки в критичні для неї моменти з метою, щоб виграти в часі і отримати військову допомогу. Добившись своєї незалежності, польський політичний провід відмовив у такому ж праві українському народові Східної Галичини.

ВІДНОСИНИ МІЖ УКРАЇНСЬКИМ ТА ПОЛЬСЬКИМ СТУДЕНТСТВОМ ЛЬВОВА НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Василь БЛАГИЙ

Львівський державний університет ім. І. Франка

Початок ХХ ст. в історії Львова був періодом активізації студентського руху та загострення відносин між українським і польським студентством. Про тодішню атмосферу в місті очевидець згадує: “Були то часи бурхливі та непевні для студентів. Розгорілася боротьба на всіх фронтах — політичному, культурному та господарському. Українське студентство пробудилося та стало до завзятої боротьби за право, справедливість і краще майбутнє. Демонстрації українських студентів і бійки в польському університеті, арешти, процеси, голодівки були на порядку денному”.

На початку ХХ ст. у Львові діяло три вищих школи: Університет (ЛУ), Політехніка (ЛПІ) і Академія ветеринарної медицини (ЛВМ), які стали основними осередками зіткнень між українським і польським студентством. Найбільш напруженого характеру вони набули в ЛУ. За діючими на той час австрійськими законами університет мав утраквістичний характер, проте, фактичними господарями ЛУ були поляки. Про це свідчать наступні факти: адміністрація ЛУ складалася виключно з поляків; офіційною мовою та мовою внутрішнього урядування в ЛУ була польська; на початок ХХ ст. в ЛУ було лише п'ять кафедр з українською мовою викладання, не рахуючи кафедр теологічного факультету, у 1906-1907 навч. р. 185 (83%) предметів викладалися польською мовою і тільки 19 (8,5%) – українською. Такий стан справ був не на користь українського студентства, кількість якого в ЛУ щороку зростала. Якщо в 1900 р. тут навчалось 544 українці, то в 1906 р. їх було вже 856. У цей період студенти-поляки становили в ЛУ 70-72%. Однак реально цей показник був значно меншим, якщо відкинути відсоток зарахованих до поляків студентів-євреїв, кількість яких в ЛУ збільшилася з 88 (8,3%) у 1890 р. до 1358 (26,8%) у 1910 р.

Українські студенти були позбавлені своїх законних прав у ЛУ. Навіть на теологічному факультеті, де співвідношення українців до поляків у 1901 р. становило 7 : 1 (207 українців і 31 поляк), університетська влада їх ігнорувала. Це негативно позначалося на національному й культурному розвитку українців. Тому, прагнучи змінити ситуацію на краще, українські студенти ще у 1899 р. на вічу висувають ідею створення окремого українського університету як необхідного засобу національного і культурного поступу українського народу.

З цього часу між українським і польським студентством Львова починається відкрите протистояння. Університетське питання виросло до рівня національного питання і стало, як зауважує М. Грушевський, показником українсько-польських відносин у Галичині. Від початку змагань за власний університет українське студентство сподівалося на підтримку і розуміння своїх польських колег. Українці у відозві до польських студентів зазначали, що, добиваючись свого природного права навчатися рідною мовою, вважають їх за своїх союзників.

Польські студенти щодо університетського питання розділилися на два табори. Поступові студенти-поляки підтримували українців, визнавали їх прагнення до власного університету справедливим. Вони часто брали участь у вічах українських студентів, присвячених університетській справі, самі проводили

віча на підтримку вимог своїх українських колег. Так, 6 грудня 1901 р. збори поступового польського студентства визнали відозву сенату ЛУ, у якій був заклик до польських студентів стати на захист польського характеру ЛУ, нетактовною і висловили свою симпатію українським студентам. У жовтні 1903 р. на мітингу прогресивної польської молоді було прийнято резолюцію до Австрійського парламенту з вимогою надати українцям ряд національних прав в ЛУ. Польські студентські товариства "Бібліотека слухачув медицини", "Братня помоц слухачув права", "Жице" та "Спойня" разом з українськими студентськими товариствами "Академічна Громада", "Основа" і "Академічна Поміч" організували 2 лютого 1907 р. віче підтримки заарештованих польською владою понад 100 українських студентів, які домагалися створення українського університету. У грудні того ж року делегація польських поступових студентів звернулася до ректора ЛУ з проханням, щоб університетська влада не підтримувала політики "вшехполяків" і не провокувала своїми діями студентство обох націй. На зборах польського поступового студентства ЛУ і ЛП 17 грудня 1907 р. було прийнято петицію з вимогою надати українцям в ЛУ рівні з поляками права.

Більшість польського студентства Львова вороже сприйняла прагнення українських студентів мати окремий університет. Ця група, об'єднана в товаристві "Чительня Академіцка", була виразником інтересів польського націоналістичного руху — нового чинника, який вийшов на арену українсько-польських відносин на початку ХХ ст. і знайшов широку підтримку серед студентства. Його прихильників називали "вшехполяками". Ортодоксально дотримуючись шовіністичної концепції "стану посідання", студенти-"вшехполяки" були проти будь-яких національних поступок для українців і відразу виступили проти заснування українського університету. Їх підтримували польська влада, преса, адміністрація і польська професура ЛУ.

Безкомпромісність "вшехпольських" студентів, засліплених ідеалом "Великої Польщі", та рішучість українських студентів досягти поставленої мети часто приводили до кривавих сутичок між ними в стінах ЛУ, в одній з яких 1 липня 1910 р. було смертельно поранено українського студента А. Коцка. Сенат ЛУ і польська влада у таких випадках завжди всю вину звалювали на українських студентів, неодноразово вдаючись до їх переслідувань та арештів. Це стало однією з причин вбивства у квітні студентом М. Січинським намісника Галичини А. Потоцького. "Вшехпольська ідея" привела до загострення відносин і серед польського студентства.

У ЛАВМ українсько-польські відносини так активно не проявлялися. Це пояснюється невеликою кількістю студентів (у 1900 р.— 54, у 1914 р.— 256) та диспропорцією їх національного складу — домінували поляки, українців було мало. До 1912 р. у ЛАВМ не було жодного українського товариства. Студенти-українці вступали до польської "Братньої помоци". Як наслідок, протягом студій окремі з них ставали індеферентними до національної справи і переходили в польський стан. У ЛАВМ студенти-поляки ставилися до українців зверхньо, "дивилися згори та ще й косо", але до якихось серйозних ексцесів справа не доходила. Заснування у 1912 р. товариства "Ватра", яке об'єднало студентів-українців ЛАВМ і сприяло пробудженню національного руху, не погіршило взаємин між студентами обох народностей.

Подібною була ситуація і в ЛП, де, як констатує М. Грушевський, національного питання не було, бо ще під час заснування уряд надав ЛП польський характер. Через це серед студентів українців було мало. За період 1900-1914 рр. їх кількість в ЛП коливалася в межах 5-7%, тоді як поляки становили 86-92%. Українці в ЛП гуртувалися в товаристві "Основа". У 1910 р. воно нараховувало 40 членів з усіх 56 студентів-українців ЛП. "Основа" завжди мала приязні відносини з товариствами польських поступових студентів ЛП "Братня помоц" та "Спойня", з якими спільно влаштувала віча.

Владні чинники були цілком на боці польських студентів. Львівська міська рада, Галицький сейм і Крайовий виділ активно допомагали їм фінансово і матеріально під час будівництва Академічного Дому, тоді, як для українських студентів у цій справі з їх боку не надійшло ніякої допомоги. У 1900 р. зі 114 стипендій Крайовий виділ дав українцям лише декілька, решта призначалася для польських студентів. При розподілі асигнувань на студентські товариства Сейм виділяв щороку 2350 корон для поляків і тільки 100 корон українцям. Загострення національних відносин між студентством Львова позбавляло українських студентів заробітків у польських інституціях, що негативно позначалося на їх і так жалюгідному матеріальному становищі.

Отже, на початку ХХ ст. відносини між українським та польським студентством Львова носили напружений характер. Це було зумовлено, по-перше, активізацією українського студентства і висуненням вимоги створення українського університету, яка стала одним з основних пунктів українсько-польських відносин; по-друге, поширенням серед польського студентства шовіністичної "вшехпольської ідеї", яка ще більше загострила протистояння між двома угрупованнями. Важливе значення у ставленні поляків до

українців мала політична диференціація серед польського студентства. Загострення відносин між українським та польським студентством Львова виявилось відображенням загального стану українсько-польських відносин і супроводжувалося дискримінацією українського студентства з боку польських владних чинників.

КОМІТЕТ ОБОРОНИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ (1923 р.)

ІГОР СОЛЯР

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів)

На початку 20-х років ХХ ст. населення західноукраїнських земель перебувало під владою трьох держав: Польщі (Східна Галичина, Західна Волинь, Полісся, Підляшшя, Холмщина), Румунії (Північна Буковина), Чехословаччини (Закарпаття). Уряди цих держав намагалися виключити українське питання зі сфери зовнішньо-політичних взаємин, ліквідувати національно-визвольний рух українського народу.

Еміграційний уряд ЗУНР у Відні на чолі з Євгеном Петрушевичем, котрий вів наполегливу дипломатичну боротьбу за відновлення державності на західноукраїнських землях, в існуючих зовнішньополітичних умовах не міг здійснити цієї мети, бо як справедливо підкреслював відомий політик, журналіст Іван Кедрин у своїх спогадах, "...пропес за визнання державної незалежності Галичини (ЗУНР) був згори засуджений на програ, бо не було і не може бути галицької проблеми, тільки проблема українська, і абсурдом було вірити, що Антанта погодиться створити маленьку "буферну" державу поміж Польщею і Советським Союзом, насправді Російською імперією, державу, яка б не була у таких умовах життєздатною та яку кожного дня міг би під будь-яким формальним претекстом (формальною умовою. — І. С.) проковтнути будь-котрий з отих двох сусідів"¹.

Вже наприкінці 1922 р. багато політиків у краї та на еміграції зневірилися у веденому еміграційним урядом курсі, особливо помітним стало відхилення від нього у діяльності молодшої генерації політичних діячів в еміграції.

17 січня 1923 р. за ініціативою Іллі Семаки, Володимира Кушніра, Романа Перфецького, Андрія Жука та інших окремо від урядового центру ЗУНР утворився у Відні Комітет оборони західноукраїнських земель (далі — КОЗУЗ) — безпартійна національно-революційна організація². Стоячи на позиціях

національної єдності і державності всього українського народу КОЗУЗ поставив перед собою мету "протиділати захватній і винародовлюючій політиці супроти українського народу, дбати про збереження територіального і національного стану володіння на західноукраїнських землях, робити і підтверджувати заходи в напрямі усамостійнення західноукраїнських земель, сприяти розвитку українського життя у всіх його сферах і т.п."³.

Ухвала Ради послів країн Антанти про анексію Східної Галичини Польщею від 14 березня 1923 р. з одного боку викликала обурення українського народу потоптанням його права на самовизначення, а з другого — поглибила кризу в політичному житті Західної України, ставши останнім акордом у взаєминах між урядом ЗУНР і краєвими політичними партіями. Останні, відмовившись від підпорядкування закордонному прововоді, розпочали перегляд програм і концепцій діяльності, пристосовуючи їх до нових реалій.

Найбільш впливова в уряді ЗУНР УНТП на травневому з'їзді 1923 р. прийняла автономістичну резолюцію, що й привело до її розколу. УРП порвала з одноцілим національним фронтом і виступила за єдиний соціалістичний фронт українських партій. УСДП на своєму VI з'їзді в березні 1923 р. перейшла на комуністичну платформу. Українська парламентська репрезентація (УПР), котра була основною політичною силою на Волині, Холмщині, Поліссі і Підляшші (як і УНТП), виступила за національно-територіальну автономію.

Таким чином, протягом березня-вересня 1923 р. національно-державницькі партії Західної України були розколоти; взаємне поборювання, перепалка в пресі стали прикметою цього періоду. За умов правління ендецького уряду й одноцілого польського фронту в краї таке становище було вкрай небажане.

Першими вдарили на сполох в еміграції, і саме КОЗУЗ, котрий з березня по вересень 1923 р. не проявляв активності. Розуміння потреби згуртування всіх національно-державницьких сил, їх тісної співпраці привело до того, що за ініціативою КОЗУЗ було утворено організаційний комітет для скликання з'їзду еміграції в другій половині жовтня 1923 р. У зверненні від 1 вересня до політичних організацій Західної України завдання цього з'їзду визначено так: а) виявити політичну думку щодо ідейних основ визвольної боротьби; б) створити відповідну громадську організацію; в) налагодити нормальні відносини в краї, а також між краєм і еміграцією для уможливлення одноцілої акції цілої української суспільності західноукраїнських земель без огляду, де вона перебуває⁴.

11 жовтня 1923 р. оргкомітет з'їзду західноукраїнської еміграції надіслав листа до партійних організацій Західної України, де були вміщені проекти семи резолюцій цього з'їзду. По суті, це була консолідаційна платформа, котра мала би згуртувати всі політичні сили в краї та еміграції Західної України. Вона повинна "...дати відповідь на те, хто має повести всю революційну нашу боротьбу, хто має нею керувати і репрезентувати наші національні змагання на західноукраїнських землях та в яких організаційних формах має відбуватися визвольна боротьба, та якими шляхами простувати"⁵. В її основі — відокремлення західноукраїнських земель від держав-загарбників і відновлення ЗУНР з поширенням західноукраїнського державного права не тільки в Східній Галичині, а й на Волині, Холмщині, Поліссі та Підляшші. З огляду на те, що "Закарпаття має дістати... гарантовану міжнародним договором політичну автономію в рамках Чехословацької Республіки, з якою хочемо жити в мирі, сей край усувається зі сфери практичної західноукраїнської політики"⁶. Найвищим органом визвольної боротьби проголошувались конгреси західноукраїнської революційної організації, котрі накреслювали б напрями національної політики на західноукраїнських землях, а органами практичної політики ставали Західноукраїнська революційна рада і Західноукраїнський виконавчий комітет.

Запропоновано таку схему дій: 1) легальну боротьбу ведуть українські партії і парламентська репрезентація під контролем Західноукраїнської революційної ради, що складається із 17 членів, з них 7 обирається даним з'їздом. 10 — пропорційно делегуються крайовими та еміграційними політичними чинниками; 2) президентом Західноукраїнської революційної ради обирається президент Української Національної Ради, котрий репрезентує населення західноукраїнських земель за кордоном; 3) центр нелегальної революційної боротьби знаходиться за межами краю, однак мусить мати коріння в краю.

У резолюції "Про т.зв. "Всеукраїнський фронт" і "Всеукраїнський центр" відхилено ідею "всеукраїнського фронту". Тут підкреслювалося: "До соборности мусимо йти іншими дорогами, як досі йшли — не від уроєної фантастичної цілоти до часті, тільки від частей до цілоти, рахуючись з конкретними обставинами життя"⁷. Причинами такої позиції було: 1) визнання існування державності на Наддніпрянщині; б) гіркий досвід короткотривалого існування Всеукраїнської національної ради 1921 р. у Відні, котра розпалася через непорозуміння з наддніпрянськими політичними силами.

Оцінка міжнародної ситуації дана в резолюціях "Про міжнародне положення", "З приводу рішення Ради Амбасадорів з 14.03.1923 р.". Різко негативно оцінена Версальська система договорів, діяльність Ліги Націй, політика країн Антанти (в т.ч. Малої Антанти) у вирішенні українського питання.

Для з'ясування ставлення до цієї програми планувалось скликати конгрес західноукраїнських земель, на якому були би присутні члени Української Національної Ради, члени УНР, представники греко-католицької і православної церков, представники політичних партій та культурно освітніх і економічних організацій. КОЗУЗ навіть надіслав проект резолюції конгресу в краї. Однак, через протиріччя в програмах, амбіції керівників партій, недовіру до еміграційних політичних чинників такий конгрес не відбувся.

Тому у Відні 1-3 листопада відбулась лише політична конференція західноукраїнської еміграції, в котрій взяли участь 40 учасників — "представників активної політично старшої інтелігенції, академічної молоді і військової еміграції напрямку народницько-трудоного, радикального і соціал-демократичного"⁸. На ній ухвалено три резолюції — "Про державні основи визвольної боротьби", "Про міжнародне положення", "Про практичні завдання визвольної боротьби" і прийнято гасло національно-визвольної боротьби: "Відірвання західноукраїнських земель від заборчих держав і їх злука з Великою Україною, без огляду на її державний устрій"⁹. Створення єдиного західноукраїнського революційного центру доручено КОЗУЗ.

Ідеї КОЗУЗ значно збагатили українську суспільно-політичну думку ХХ ст., започаткували консолідаційну акцію національно-державницьких сил Західної України в нових політичних умовах після ухвали Ради послів країн Антанти 14 березня 1923 р.

1. Кедрич І. Життя — події — люди. Спомини і коментарі. Нью-Йорк, 1976. С. 100.

2. Archiwum akt nowych w Warszawie. Ministerstwo Spraw Zagranicznych (Dzieli AAN — MSZ). Sygn. 2217. — S. 209. А. Ж. Еволюція еміграції. Діло. — 1923. — 17 листопада.

3. А. Ж. Наав. праця.

4. AAN — MSZ. — S. 133-134.

5. Ibid. — S. 137.

6. Ibid. — S. 145.

7. Ibid. — S. 138.

8. Центральний державний архів громадських об'єднань України. — ф. 6. — Оп. 1. — Спр. 49. — Арк. 18.

9. Там само.

КООПЕРАТИВНИЙ РУХ ТА ЕКОНОМІЧНА ОСВІТА В ГАЛИЧИНІ

Світлана КАЛАШНИКОВА

*Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

Кооперація як сукупність економічної, суспільно-політичної, соціально-просвітницької та організаторської діяльності зародилася на рубежі XVIII-XIX ст. в Англії та Шотландії і за короткий історичний проміжок часу перетворилася в масовий рух мільйонів людей переважної більшості країн різних континентів.

Кооперативний рух у Галичині бере свій початок із 70-х р. XIX ст., коли сільське господарство краю почало переходити на капіталістичний шлях розвитку. Слід відзначити, що селянські реформи в Австро-Угорщині та Росії не принесли особливих змін у соціально-економічні відносини, не поліпшили матеріальне становище більшості галицького населення, не змінили форм господарської діяльності на селі. Проте селяни, відчувши себе власниками невеликих клапчиків землі, почали господарювати по-новому.

Українська кооперація зародилася як засіб економічного захисту незаможних членів суспільства від експлуатації, зубожіння, розорення та злиднів. Вона стала знаряддям боротьби галичан за національну єдність, нормальні умови життя. "В об'єднанні власних сил — до добра і краси" — таке було гасло українських кооператорів.

М. Туган-Барановський та інші теоретики кооперативного руху характеризували кооперацію як підприємство, що має "некапіталістичну мету, добровільність устрою", а його пайовики здійснюють "спільне господарювання" (Туган-Барановський М. І. Кооперація, її природа та мета. Львів, 1939, с. 6). Ідейне спрямування та національне значення української кооперації визначив її ідеолог та керівник Крайового Ревізійного Союзу Юліан Павликовський: "Кооперація як ідея економічно-суспільна вимагає від її сповідників творення не тільки власного їх добробуту, але також — і в тому суть ідеї — творення добробуту загалу, способом чесним і благородним. Працюючи в кооперації, пересічна людина перестає думати тільки про себе, а думає про загал. Людина стає громадянином. Почуття громадських обов'язків у народі, зокрема поневоленому, це перша і головна умова перебудови його на справжню націю. В кооперативних установах народ виховується на господаря своєї землі і торує шлях для кращого майбутнього свого народу" (Кооперативна республіка.

Ч. 1. з 1928 р.).

Одночасно з українським розгорталися кооперативні рухи в інших східноєвропейських країнах — Польщі, Чехії тощо. Як і для України, кооперація для цих країн була шляхом соціально-економічного прогресу, національної солідарності, важливим етапом переходу до нових форм господарювання та вирішення соціально-культурних потреб.

Кооперативний рух у Галичині започаткували молоді "народовці" спочатку у Львові ("Молода Русь") в 1861 р., а пізніше — в Тернополі, Самборі, Перемишлі (1863 р.), Дрогобичі (1864 р.), Станіславі (1865 р.). Основу цього руху становили прогресивні письменники, вчителі, українське духовенство, дрібні урядовці, студенти та учні гімназій, які проголосили ідеї єдності та самобутності українського народу.

Спочатку такі товариства існували як осередки мовно-літературні, культурно-освітні, а з часом розширили свою діяльність на політичне та економічне життя суспільства, закріпивши ці завдання в статуті "Просвіти". Важливою сферою діяльності "Просвіти" було створення читалень та бібліотек. Перша сільська читальня була відкрита в 1871 р. в с. Микулинцях, а на кінець XIX ст. в Галичині було вже 816 таких читалень. При читальнях створювалися позичкові каси, сільські крамниці, гуртки тощо.

З 1891 по 1909 р у Галичині було створено 257 позичкових кас і 540 громадських крамниць. У Львові була заснована торговельна, а у Милуванні Товмацького повіту — сільськогосподарська школа. Прогресивна інтелігенція краю піклувалася про розширення економічних знань серед населення Галичини.

Ще в 1883 р. у Львові була заснована спілка "Народна торгівля", яку очолив В. Нагірний. Вона стала особливою формою гуртової торгівлі для селян без дорогих посередників і доброю школою виховання продавців для сільських крамниць. "Народна торгівля" мала великий успіх у Галичині, відкривши за короткий час у 19 містах свої філіали.

У 90-х роках значно поживало господарське життя Галичини, а це вимагало активізації економічних установ, покликаних захищати інтереси краян. У 1892 р. львів'яни С. Федяк та Д. Савчак заснували товариство взаємних забезпечень (страхове товариство) "Дністер", у 1894 р. Т. Кормош у м. Перемишлі заснував перший кредитний кооператив "Віра", а в 1905 р. ним же була започаткована "Українська щадниця", яка мала право надавати довготермінові кредити українським

установам, фінансувати селянство для купівлі землі. У 90-ті роки була організована "Заставна каса" в м. Стрию, а в Тернополі, Золочеві, Станіславі, Коломиї, Тереховлі були створені "Позичкові каси".

У цей же період почали створюватись економічні установи, які займалися поширенням економічної освіти серед галичан. Серед них найвідомішими були "Сільський господар" та "Крайовий Союз Ревізійний". Товариство "Сільський господар" було засновано в 1898 р. братами Томом та Юліаном Дуткевичами в Олеську.

Крайовий Ревізійний Союз, який очолив наш земляк з Тисмениці Кость Левицький, став найвищим ревізійним і організаційним кооперативним закладом у Галичині. Він здійснював збір та розповсюдження статистичних даних про діяльність кооперативних закладів, з 1904 р. видавав щомісячник "Економіст", редакторами якого в різний час були К. Паньківський та А. Жук. З 1909 р. почав видаватися популярний економічний часопис "Самопоміч".

У Галичині були засновані різноманітні курси для неграмотних, здійснювалося видавництво економічної літератури для масового читача. У лютому 1909 р. у Львові відбувся I український освітньо-економічний конгрес "Просвіти", у якому взяли участь 768 економістів та педагогічних працівників з усієї України.

Особливого піднесення економічна освітня діяльність набула в передвоєнні роки. Так, з 1900 по 1914 р. у Галичині було відкрито 2000 нових читалень, 430 будинків "Просвіти" та "Народних Домів", функціонувало 2664 бібліотеки та 2944 читальні (Див.: Енциклопедія Українознавства. — Т. 3. — К., 1995. — С. 931), тобто 75 відсотків населених пунктів нашого краю мали читальні, а 15 відсотків — свої будинки "Просвіти". За цей період було видано 1,5 млн. книжок для масової освіти, в тому числі економічної.

Провідну роль в організації та поширенні кооперації в Галичині відіграв Крайовий Ревізійний Союз, який перед I-ою світовою війною об'єднав 889 членів, у тому числі 412 зареєстрованих кооперативів, серед яких 339 кредитних, 47 — споживчих, 40 — молочарських, 37 — для закупівлі і збуту худоби, 33 — інші, 57 — змішаних.

Поряд з цими кооперативами в Галичині діяли біля 400 українських спілок ощадності й позичок системи Райфайзена (Див.: Енциклопедія Українознавства. — С. 1120).

Під час I-ої світової війни сільському господарству Галичини було завдано великих збитків. У результаті воєнних дій селянство втратило 36 відсотків худоби, 38 — коней, 77 — свиней, 20 відсотків господарських і житлових будинків, значно зменшилися

посівні площі. У зв'язку з цим, а також із гіперінфляційними процесами грошових валют Австро-Угорщини значно скоротилася діяльність західноукраїнських кооперацій. І тільки після стабілізації польського злотого, грошової реформи 1924 р. і завдяки поміркованому польському законодавству щодо кооперативного руху число кооперативів та їх економічна діяльність у Галичині значно зросли.

Кооперація допомагала відбудовувати знищені війною господарства, створювала нові робочі місця, надавала економічну допомогу селянству, готувала кадри.

Так, у 20-х роках передова українська інтелігенція велику увагу приділяла створенню фахових приватних шкіл середнього та нижчого типу, до яких належали купецькі гімназії, однорічні кооперативні школи I та II-го ступеня; була відкрита однорічна торговельно-адміністративна школа, однорічний торговельно-кооперативний курс, які вели заклади "Рідної школи". "Просвіта" здійснювала освітню діяльність та економічну підготовку в народних університетах, самоосвітніх гуртках, курсах, клубах тощо.

Таким чином українська кооперація цього періоду служила вирішенню не тільки найболючіших соціально-економічних проблем галицького селянства, а й відіграла важливу роль у розвитку української економічної школи та господарської солідарності і віри в кооперативні ідеали.

ВСЕПОЛЬСЬКИЙ З'ЇЗД ПОЛІТИКІВ У 1903 р. ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ В ГАЛИЧИНІ

Юрій МИХАЛЬСЬКИЙ

Львівський державний університет ім. І. Франка

У 1903 р. у Львові відбувся "національний з'їзд" більшості польських політичних угруповань з Австрії, Росії та Прусії. Свій форум поляки називали ще "національним вічем". Польська й українська історіографії несправедливо обійшли цю подію своєю увагою. Тому важливим є прослідкувати ідеологічні й політичні чинники, що керували організаторами та учасниками з'їзду, а також яким чином ідеї та рішення "національного віча" вплинули на польсько-українські стосунки в Галичині.

Страйки українських галицьких селян 1902 р. з особливою силою продемонстрували прагнення українського національного

руху і його представників до рівноправного трактування українців і поляків, яке випливало з обставин бурхливого розвитку українського національного відродження в Галичині на поч. ХХ ст. Масові селянські заворушення довели центральному австрійському урядові, наскільки неспроможною була правляча партія подоляків у вирішенні національних та економічних проблем у цій провінції імперії Габсбургів.

У поглядах на українське питання між польськими політичними партіями виникли певні суперечки, що не сприяло єдності польського національного руху в Галичині. Подоляки, національні демократи й людовці стали на бік активної боротьби з українцями. Соціал-демократи підтримали страйкарів. А краківські "станьчики" заявили, що тільки діалог і "розумний компроміс" з українцями зможуть зберегти польську домінацію в краї: саме це викликало прихильне ставлення до них центральної австрійської влади.

Щоб згуртувати основні польські політичні угруповання на основі національної ідеї, протистояти українському національному рухові в Галичині з одного боку та стримати німецькі впливи з іншого, уже в серпні 1902 р. серед представників правої польської преси з подання польського діяча Войнарівського виникає ідея скликання загальнопольського з'їзду політичних сил. Польська преса зазначала, що на даному етапі найважливішим є оборона політичних прав поляків, їх національних досягнень і "віри батьків". Саме в цей період польський національно-визвольний рух набирає все більшої сили. Польські політичні чинники починають гуртуватися навколо ідеї відродження польської держави, яка з особливим завзяттям культивувалася представниками польської національної демократії.

Для підготовки з'їзду було утворено Тимчасовий Комітет віча, до якого ввійшов ряд польських політиків. Серед них були Я. Бойко, С. Цісінський, В. Домбровський, Я. Стапінський, К. Твардовський та інші. Організатори віча заявили, що вони прагнуть об'єднати навколо національної ідеї всі польські політичні сили та соціальні групи. І заради цього потрібно відкинути всі дрібнопартійні інтереси.

31 травня 1903 р., після дев'ятимісячної підготовки, у Львові в залі філармонії розпочав свою роботу "національний з'їзд" польських політиків. І хоча підготовчий комітет скаржився на брак коштів, форум був добре організований, і в ньому взяли участь представники більшості політичних угруповань з усіх польських земель. На з'їзді були присутні біля 800 чоловік, у тому числі біля 30 послів сейму і парламенту.

Краківські консерватори та польські соціал-демократи відмовилися брати участь у з'їзді. "Станьчики" оголосили, що для вирішення політичних справ у краї існує "форум" — галицький сейм, і тому вони не підтримують ідеї утворення нових політичних об'єднань. Лідер польських соціалістів І. Дашинський заявив, що його партія не хоче мати нічого спільного з партіями пануючого класу, які не піклуються про справи простого люду. А відсутність на з'їзді намісника Галичини подоляка Л. Пінінського свідчила про те, що центральна австрійська влада з неприязню сприйняла національні об'єднувачі ідеї польських політичних угруповань Галичини, адже націоналістичний дух цього зібрання мав певне антинімецьке спрямування.

На початку з'їзду було обрано виконавчий комітет з'їзду. Головою президії став редактор "Відомостей статистичних" людовець А. Ценський, ендеки Р. Дмовський, З. Василевський, З. Баліцкий, член партії людовців Б. Вислоух та інші.

У програму з'їзду було включено 17 рефератів, які розглядалися у трьох секціях. У всіх виступах було відбито ідею захисту польських національних інтересів у всіх розділених землях.

Доповідь одного з ендецьких лідерів, професора економіки С. Гломбінського, під назвою "Польське населення в центральних і східних повітах Галичини" в черговий раз довела, що власне національне життя в краї поляки хочуть будувати за рахунок інших народів, а особливо українців. С. Гломбінський обстоював єдність краю та збереження за ним польського характеру. Наукові заклади та Львівський університет також мають бути виключно польськими. Вказувалося, що всі польські політичні чинники повинні працювати для добробуту польського населення в Східній Галичині. За цю доповідь С. Гломбінському було висловлено спеціальну подяку, а основні її положення ввійшли до резолюції з'їзду.

Ендек Р. Дмовський був співавтором реферату "Опіка над тими, хто виїжджає за кордон", а також представив автореферат "Середня школа в стосунках до суспільних потреб". У цих виступах автор домагався державної опіки над польськими емігрантами як в Галичині, так і за кордоном. Він закликав до піднесення національного духу серед польської молоді в сердніх навчальних закладах.

Цікавим був виступ адвоката М. Данеляка, який був послом австрійського парламенту від партії людовців. На основі його реферату "Про онімечування" було схвалено резолюцію про впровадження польської мови в тих закладах Галичини, де ще

діловодство велось німецькою.

На з'їзді відкрито не говорилося про відновлення незалежної польської держави. Присутні там політики розуміли, що подібні заяви вороже сприймуть правителі держав, які володіли польськими землями, і це може викликати втрату певних здобутків польського національно-визвольного руху в Австрії та Росії. Але ці побоювання не завадили полякам оголосити з'їзд "всепольським сеймом" та прийняти таку декларацію: "Віче зазначає нерозривну єдність розділених польських земель, висловлює землякам з Пруссії та Росії честь і подяку за їх вірність національній ідеї та заявляє готовність допомагати їм у всякій потребі".

1 червня 1903 р. після заключного пленарного засідання, яке відбулося о 15-ій годині, "національне віче" завершило свою роботу.

Фактичним підсумком з'їзду було проголошення східної провінції Австрійської імперії "польським П'ємонтам" — центром об'єднання всіх польських земель. Зближення подоляків з ендеками у поглядах на майбутнє відновлення держави та прилучення до цих ідей людовців аж ніяк не задовільняло центральну австрійську владу. А крім того, непослідовна соціальна й національна політика подоляків змусила цесаря вже 8 червня 1903 р. призначити нового намісника краю графа Анжея Потоцького, який був представником більш поміркованих краківських консерваторів. Центральний уряд вирішив, що в даній ситуації в управлінні Галичиною краще спиратися на "станьчиків", які не підтримали антинімецьких настроїв делегатів "національного з'їзду".

Ідеї польського з'їзду були навмисне спрямовані проти галицьких українців, а не проти підвалин Австрійської імперії. Український народовець А. Кос у статті "Польський "з'їзд народовий" вказував, що важливі резолюції з'їзду мали відвертий антиукраїнський характер, і тому це може призвести до загострення конфлікту між українцями і поляками в Галичині.

Як хід у відповідь на рішення польського форуму 15-16 серпня 1903 р. відбулася нарада всіх українських депутатів до галицького й буковинського сеймів та австрійського парламенту. Українські політики прийняли заяву, в якій говорилося, що національна політика Австрійської корони є незадовільною, а русини розглядаються як народ другорядний та відданий у Галичині "під ляхське пановане". Було висунуто вимогу повного задоволення всіх конституційних прав українців в Австрії.

Українські народовці згідно зі схваленими на нараді рішеннями

розпочали кампанію серед українських селян і робітників на захист власних національних інтересів. У кінці 1903 р. по Східній Галичині прокотилася хвиля масових народних віч, на яких висловлювалася підтримка українським політикам та висувалися вимоги задовільнити політичні й національні права русинів у краї.

Українська політична еліта цими діями сподівалася повернути увагу віденського уряду, щоб при підтримці центральної влади зупинити наступ поляків. Але ці надії виявилися марними. Наприкінці листопада 1903 р. прем'єр-міністр Кербер в одному із своїх виступів заявив, що скарги українців на своє становище в Галичині є безпідставними і вони повинні задовільнятися рішеннями, які приймаються більшістю сейму.

Австрійський уряд ліквідував тільки для себе можливу загрозу з польського боку, поставивши при владі в Галичині "станьчика" А. Потоцького, який був представником більш поміркованих консерваторів.

Всепольський з'їзд політиків засвідчив наростання сили польського національно-визвольного руху. Націоналістична ідеологія ендеків почала пронизувати всі сфери політичного життя в Галичині. А ідея відновлення Польщі і включення до її складу земель Східної Галичини, заселеної у більшості українцями, сприяла тільки загостренню відносин між двома слов'янськими народами в східній провінції Австрійської імперії.

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ЗУНР У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Володимир ВЕЛИКОЧИЙ

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

У листопаді 1918 р. в результаті національно-демократичної революції на етнічних українських землях Австро-Угорської імперії утворилася Західно-Українська Народна Республіка. (ЗУНР).

З перших днів свого існування ЗУНР зіткнулася з багаточисельними проблемами внутрішньо- і зовнішньополітичного плану, серед яких однією з найважливіших було українсько-польське протистояння, викликане прагненням обох народів утвердити владу своїх національних держав на

західноукраїнських землях. Обіймаючи територію в 70 тис. кв. км, та виходячи з різнонаціонального складу населення, серед якого другою за чисельністю групою були поляки (українці склали 75%, поляки – 12%, євреї – 11%, інші національності – 2%, ЗУНР змушена була проводити і проводила національну політику, спрямовану на широку співпрацю з національними меншинами. Тому не викликає сумніву той факт, що саме українсько-польські відносини в період існування ЗУНР були на першому плані у проведенні її національної політики.

Необхідно відзначити, що характер проведення національної політики ЗУНР в різні періоди її існування мав різні акценти, пов'язані, насамперед, зі стратегічними завданнями західноукраїнської держави на кожному з цих етапів. Так, протягом листопада 1918 – липня 1919 р. основні заходи органів влади та державного управління були спрямовані на утвердження української держави, зміцнення її внутрішніх позицій, а, звідси – і характер національної політики, спрямований на те, щоб мати підтримку національних меншин. Протягом другого періоду (липень 1919 – березень 1923 р.), коли було окуповано територію ЗУНР і постало завдання домогтися дипломатичними засобами міжнародного визнання та відновлення суверенітету держави, акцент у національній політиці урядовими структурами було зміщено в напрямку захисту українського населення, що терпіло від національного, соціально-економічного та політичного гніту.

Серед письмових джерел з означеної проблеми можна виділити так звані офіційні, тобто такі, що вийшли з рук державних інституцій, політичних партій та громадських організацій чи тих посадових осіб, які їх представляли. У свою чергу, цей вид документів та матеріалів за своїм призначенням доцільно поділити на дві групи. До першої відносяться так звані нормативно-правові акти: закони, ухвали, розпорядки, циркуляри, обіжники центральних органів влади ЗУНР, декларації, заяви, ноти Президента Української Національної ради (УНРади), а пізніше – Диктатора ЗУНР, її офіційних делегацій до дипломатичних представництв країн-учасниць мирних конференцій у Парижі, Ризі, Генуї, Спа та ін., до Ради Ліги Націй і керівників держав світу. До другої групи можна віднести джерела, що висвітлюють позиції політичних партій, та громадських організацій. Це, зокрема, програми, декларації, заяви та інші документи їх керівних органів щодо вирішення національного питання в ЗУНР.

Аналіз джерел першої групи дає можливість стверджувати, що за період з листопада 1918 до липня 1919 р. центральними органами влади ЗУНР шляхом вироблення і прийняття законів та

підзаконних актів було закладено юридично-правову базу національної політики в державі. Характер цієї політики розкривають такі документи: програмова відозва УНРади "Український народ!" від 5 листопада 1918 р.: "Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії" від 13 листопада 1918 р., що заклав конституційні основи державного устрою ЗУНР та визначив стратегічні напрямки її внутрішньої та зовнішньої політики; закони УНРади: "Про мови" від 15 лютого 1919 р., який визнавав за національними меншинами право вільно вживати їх мову в офіційних зносинах з державними та урядовими інституціями; "Про скликання Сейму ЗОУНР" від 15 квітня 1919 р., в якому передбачалося провести вибори до вищого представницького органу держави, виходячи з різнонаціонального складу її населення; "Про громадянство" від 18 квітня 1919 р.; циркуляр Державного Секретаріату внутрішніх справ ЗУНР повітовим комісарам, виданий у листопаді 1918 р. із вказівкою залишати всіх державних службовців без огляду на їх національну приналежність на займаних посадах при умові складання ними присяги на вірність українській державі; розпорядок Державних Секретарів військових і внутрішніх справ про призив на військову службу чоловіків неукраїнської народності від 26 січня 1919 р., який регламентував хід цього процесу з урахуванням особливостей міжнаціональної ситуації; розпорядок Державного Секретаріату внутрішніх справ "Про врегулювання єврейської автономії в ЗОУНР" від 1 квітня 1919 р. та ряд інших нормативно-правових документів.

Значне місце серед цієї групи джерел мають документи, що розкривають процес вироблення урядовими колами ЗУНР основ зовнішньої політики. Вони охоплюють період з листопада 1918 до березня 1923 р., тобто до того моменту, коли рішенням Ради Послів Антанти в Парижі, Польщі було надано мандат на право управління Східною Галичиною. Серед документів – ноти об'єднаної делегації Української Народної Республіки і ЗУНР Паризькій мирній конференції від 20, 27 травня та 2 липня 1919 р.; ноти Президента УНРади Євгена Петрушевича до цієї ж конференції від 20 та 24 січня, 8 та 28 лютого, 12 березня, 8 та 12 квітня 1921 р. з вимогою захисту політичних та національно-культурних прав українського населення на окупованих Польщею західноукраїнських землях та ін.

Політика національного гноблення, яка провадилася Польською державою щодо українського населення Східної Галичини – основної складової частини території ЗУНР –

протягом цього ж періоду чітко прослідковується в донесеннях управлінь поліції Жовківського, Коломийського, Косівського та ін. повітів. Документи свідчать про терор окупаційних органів влади та збройну боротьбу населення проти них. Рапорти, звіти та донесення Львівського окружного етапного командування Генеральному делегатові польського уряду у Львові розповідають про постійні пограбування окупаційними військами цивільного населення повітів, про тяжке політичне і економічне становище в краї та ін.

Типовими для другої групи офіційних джерел є резолюції з'їздів та конференцій українських політичних партій: національно-демократичної, радикальної, Селянсько-робітничого союзу, з'їздів учителів, інженерів і техніків, що відбувалися протягом лютого-квітня 1919 р. і розглядали питання національного життя; документи представницьких органів національних меншин та їх політичних партій, як, наприклад, резолюція Західноукраїнського Секретаріату Єврейської соціал-демократичної партії "Поале-Сіон" від 3 квітня 1919 р. з підтримкою української держави та ряд ін.

Серед письмових джерел особливе місце, на нашу думку, належить документам і матеріалам так званого приватно-публічного характеру, які теж умовно можна розділити на дві групи. До першої з них можна віднести матеріали преси ЗУНР як української, так і неукраїнської (польської, єврейської). Найбільш цінні з них ті, що висвітлюють власну, а не офіційну точку зору. Це, наприклад, редакційні та публіцистичні статті газет "Вперед", "Нове життя", "Надністрянські вісті", "Das Judische Wort" та ін. про національно-культурне життя краю, запровадження законів та розпорядків органів влади ЗУНР у галузі національної політики, про ставлення представників національних меншин та їх органів до політичного та соціально-економічного курсу держави, про шовіністичну політику польських властей у період окупації ними території ЗУНР у всіх сферах суспільного життя тощо.

Є документи й особистого плану: спогади безпосередніх учасників та свідків подій, щоденники, що відклались у фондах багатьох архівів України, Республіки Польщі, інших країн, друкувалися в тогочасній пресі. Це, наприклад, спогади д-ра Теофіля Кормоша про листопадові події 1918 р. в Перемишлі, витяг з щоденника командуючого польськими військами у Львові Чеслава Мончинського, відповідь митрополита Андрея Шептицького на відкритий лист команданта польських військ генерала Розвадовського та ін. У цих документальних матеріалах з різних політичних позицій також дається оцінка національної

політики ЗУНР у контексті українсько-польських відносин.

Таким чином, використовуючи наявний джерельний матеріал, можна зробити висновок, що саме українсько-польські відносини були наріжним каменем у виробленні і проведенні національної політики ЗУНР, яка вирізнялася своїм загальнодемократичним характером і була спрямована на встановлення міжнародного миру в державі, сприяла тісній і міцній співпраці всіх національних меншин.

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ ПОЧАТКУ XX ст. НА СТОРІНКАХ КРАКІВСЬКОГО ЧАСОПИСУ "ŚWIAT SŁOWIAŃSKI"

Наталія ТКАЧОВА

Тернопільський експериментальний інститут педагогічної освіти

Початок XX ст. у Галичині знаменувався активізацією польського та українського рухів за створення і майбутню незалежність власних держав. При всій критиці тогочасних суспільних відносин, треба віддати належне самій можливості функціонування громадсько-політичних і культурно-освітніх об'єднань в умовах автономії краю в кордонах Австро-Угорщини. Уже при порівнянні результативності діяльності польських і українських аналогічних інституцій, в залежності від національної приналежності сучасних (а особливо попередніх) дослідників виникає певний суб'єктивізм у висвітленні проблеми. Щоб зняти або зменшити цей небажаний аспект у наукових розробках, треба активніше вводити до наукового апарату проблематики польсько-українських відносин першоджерела. Важливе місце серед них займає періодика, що довгий час була вилучена з наукового обігу українських дослідників, проте використовувалась польськими вченими, що створило на сьогодні певний дисбаланс як у кількості, так і якості розробок цієї проблеми.

У 1901 р. в Кракові був створений "Слов'янський клуб". Як пізніше відмічав О. Брюкнер, така інституція могла постати тільки в західній Галичині, а не в східній – у Львові. Справа в тому, що метою його діяльності було проголошено порозуміння між поляками й українцями на фоні ідей загальнослов'янської єдності. Трибуною поглядів діячів клубу став його друкований орган "Слов'янський світ", що почав виходити з 1905 р. В усіх його номерах обов'язковим був огляд русинської преси. Були

представлені "Діло", "Галичанин", "Буковина", "Гайдамака", "Громадський голос", "Руслан", "Свобода", "Основа", "Літературно-науковий вістник", "Народна часопись", "Ruthenische Korrespondenz", "Ukrainische Rundschau". На сторінках самого часопису виступали Б. Лепкий, С. Твердохліб, О. Барвінський, Ф. Свистун. Редакція журналу дотримувалася принципу, що про русинські справи краще всього напишуть самі українці. Але не так вже багато галицьких українців йшло на співпрацю, більшість тих, хто надавав матеріали для часопису, ховалися під криптонімами. Крім поглядів польських і українських діячів науки і культури на розвиток міжнародних відносин у Галичині, на сторінках журналу передруковувались матеріали щодо цієї тематики, так би мовити, третьої – безпосередньо незацікавленої сторони. Нею були слов'янські вчені Австро-Угорщини. В номері журналу (Rocz. III. — Т. II) за 1907 р., де вміщена програмна стаття головного редактора Ф. Конечного "Чи можна догодити русинам", надруковані матеріали з брошури словенця о. Л. Ленарда і хорвата Ю. Бенешича.

У статті "Словенський голос про русько-польські стосунки" редакція представляє її автора як прихильника русинів. Л. Ленард учився у Львові, був членом товариства "Академічна громада", вивчив українську мову, часто їздив по селах і, як сам він писав, "міг би стати ближче до русинів, ніж до поляків, перед усім через традиційні стосунки своєї батьківщини". Польсько-український конфлікт у Галичині Л. Ленард розглядає в ширшому контексті міжетнічних відносин в Австро-Угорщині: чесько-німецьких, словенсько-німецьких. Він акцентує увагу на тому, що українські політики "ходять ще в коротеньких штанцях" і не можуть у своїй боротьбі відокремити стратегічні питання політичної боротьби від тимчасових. Як приклад він наводить бажання мати народні школи з рідною мовою викладання і дискусії навколо цього питання, які стали головним напрямком політичної боротьби українських політиків. Шкіл "є в Галичині більше, ніж польських, друга справа, що їх не вистачає, і рівень викладання нижчий, ніж у західній Галичині. А провину за це покладають на поляків, як ворогів освіти взагалі". Порівнюючи цей процес з інтенсивністю розвитку шкільництва в решті слов'янських земель імперії, Л. Ленард зазначає, що чехи, словенці, хорвати, словаки можуть тільки мріяти про те, що мають русини в умовах автономії Галичини. А причину незадовільного розвитку народної школи треба шукати не на рівні крайової влади, а на рівні українських громад. "Школа має бути

витвором співпраці крайового законодавства, громади і родини; а в русинів ще ніколи громада і родина не були достатньо задіяні у цій справі... Обов'язком руських патріотів є закликати народ до такої співпраці..." Як шлях подолання негараздів організації державної школи словенський вчений наводить приклад поляків у Росії, які активно розвивають мережу приватного національного шкільництва. Треба зазначити, що саме в цей час з ініціативи проф. М. Грушевського українська громада Львова збирала гроші на відкриття приватної української гімназії, початковим капіталом для чого послужили гроші, зібрані на український театр. Самі діячі української культури зазначали труднощі збору грошей, скнирість і нерозуміння громади. "Як тільки галицькі русини визріють у політичному значенні – а вони змушені врешті будуть це зробити, набуваючи досвіду, – тоді зрозуміють, що найближчою і найпростішою дорогою до їх культурного розвитку є єднання з іншими мешканцями краю в стремління до економічної незалежності краю".

Основною причиною неможливості тогочасного польсько-українського порозуміння Л. Ленард називає відсутність українського авторитету чи то в постаті якоїсь особи, чи то політичної партії, яка може виступати від імені всього народу. Ніхто серед русинів не може укласти угоди від імені народу і запевнити другу сторону, що вона буде дотримуватись. Відразу русин повстане проти русина і зробить йому всупереч". В обговоренні польсько-українського конфлікту були задіяні майже усі видання Європи. Кульмінацією була антипольська стаття норвежця Бйорнсона. Відгуком на неї була публікація в загребському тижневику "Pokret" (Рух) – органі хорватської народної прогресивної партії – статті Юлія Бенешича. Автор – літературознавець і історик, дослідник творчості Виспянського, Сенкевича, Реймонта, Жеромського, Пруса, Запольської – у статті "Падеревський і Сенкевич проти Бйорнсона" залишає за норвезьким ученим право захищати українців, але засуджує його шлях одночасного паплюження польського народу. Не можна захищати одного за рахунок іншого, треба шукати компроміс – це головна думка публікації. Ю. Бенешич відмічає таку характерну негативну рису ментальності поляків, як зневага всього непольського. Саме це не дозволяє полякам знайти порозуміння з українцями і в свою чергу виступає подразником української сторони. Виправдання цьому хорватській учений бачить у давньому і багатому історичному розвитку польської нації ("жодна інша не мала, навіть приблизно, такої прекрасної минувшини як польська"). Що ж негативного вбачає автор в

українців? "Питання полягає в тому: чого хочуть русини? Рівного вживання мови в судочинстві, руських школах, свободи в усіх інституціях, гімназій. Це все вони мають. Університету! Але це можна зробити і без галасу на всю Європу. Зрештою, ніхто цього не заперечує. Але русини не можуть бути задоволеними. Над ними є ярмо польської культури, і це їх гнітить". Історія розпорядилась так, що русини осягали великі культурні здобутки, виказували прояви героїзму на полях битв, створювали шедеври літератури, але все польською мовою і на честь польської держави. Бажанням, яке скеровує розвиток подій у Галичині, було звільнитися від культурного впливу поляків.

Після публікації статті Ю. Бенешича в часописі "'Pokret", на його сторінках розгорнулася дискусія. Оponentом хорвата був доцент-історик Загребського університету, який підписався криптонімом Т. Z. Як подає редакція "Слов'янського світу", це був русин. Він пояснював читачам, що у другорядності української культури винні передусім поляки, які в своїй артистократичній традиції завжди ненавиділи демократичних русинів. Ю. Бенешич не залишився без відповіді й у наступних номерах виступив з великим аналізом польсько-українських стосунків. Він відмітив, що чомусь у всіх європейських (і власне австрійських) публікаціях головна увага зосереджена на русинах Галичини, а якось оминаються українці Росії, становище яких ще більш не визначено. І знову, як і словенець Л. Ленард, Ю. Бенешич говорить про розбрат серед українців, частина яких вважає себе окремим народом (українцями), а частина (москвофіли) – русинами/росіянами. Тільки подолання внутрішніх суперечок може сформувати до народу повагу з боку інших, насамперед, сусідніх народів. Якщо порівнювати настрої і характер статей журналу "Слов'янський світ" періоду його деб'юту і передвоєнних років, тобто часу закриття журналу, можна відзначити розчарування як в ідеї загальнослов'янської єдності, так і польсько-українського порозуміння. Якщо на початках з редакцією співпрацювали українські діячі культури, то з часом їх імена зникають зі сторінок журналу.

Складається враження, що й польська сторона вичерпала всі можливі власні аргументи для подолання протиріч і шукала їх на стороні. без сумніву, робила вона це з властивим упередженням. Але цікавим є факт, що поряд із матеріалами політичного характеру і надалі з'являлися огляди української культури, літератури. Так, у цьому ж таки 1907 році вийшла стаття О. Гжимала-Седлецького про М. Коцюбинського. Це була рецензія на книгу М. Kociubynski. W pętach szatana (zbiór nowel, tłumaczył N.

M.) — Brody, 1907.— 219 s. Криптонім перекладача новел М. Коцюбинського неодноразово зустрічається на сторінках журналу "Слов'янський світ" під матеріалами української тематики. Його ідентифікація є одним із завдань як дослідників польсько-українських відносин початку ХХ ст., так і дослідників історії журналістики і слов'янської філології.

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ У ГАЛИЧИНІ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Надія САБАТ

Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)

Починаючи з другої половини ХІХ ст., австрійський уряд розширює права поляків. Із кінця 60-х років у всіх школах і адміністративних установах Галичини упроваджується польська мова.

Як підкреслює М. Семчишин, "вся адміністрація Галичини була майже виключно в польських руках і стан українського шкільництва був жалюгідний" (Семчишин М. Тисяча років української культури. – Київ. – 1993. – С. 367).

Оскільки школа завжди була головним чинником національного виховання, то українці всі сили спрямовують на боротьбу за те, щоб школа стала національною не лише за формою, але й за змістом. Розуміли це і поляки, тому всіляко намагались гальмувати розвиток українського шкільництва в краї. Маючи більшість в уряді та сеймі, вони добилися прийняття ряду законів: закону 1867 р. про мову викладання і створення Крайової шкільної ради; підвищення плати за навчання в 1884 і 1886 рр.; закону про поділ шкіл на сільські і міські (1893 р.); закони ці були дискримінаційними для українців. Щоб утруднити сільським дітям доступ до вищих закладів навчання, Крайова шкільна рада у 1906 р. видала наказ для міських шкіл, який забороняв приймати до них сільських дітей, чим ще раз засвідчила свою зденаціоналізованість.

Українські школи ставали, по суті, двомовними. У них працювали переважно вчителі-поляки або ж некваліфіковані вчителі, оскільки їх легше було тримати в покорі польським властям. Ось як характеризує газета "Діло" українсько-польські відносини: "Ціле правно публічне жите Галичини дійсно носить польський характер, і польський політичний табор напружує всі

сили, щоб не допустити до того, щоби національний характер правно-публічного життя краю відповідав національному складови населення краю, себто був польсько-український... Поляки є панамі в краю і репрезентантами краю в державі, вони мають всю повноту влади в своїх руках і на тій підставі рішають не тільки про свої власні справи, але і про справи українського народу..." (Основи польсько-українського порозуміння//Діло. — 1911. — Ч. 174. — С. 1).

Прийняті щодо шкільництва закони, спрямовані "виключно на оглуплюване і отуманюване руської дитвори", стримували, починаючи з початкових шкіл, ріст національної свідомості, що, в свою чергу, негативно впливало на формування української інтелігенції. Польська шовіністична політика "відбилась фатально в культурно-просвітнім розвою нашого народу. Тисячі найспосібніших хлопців, сотки справних талантів зниділи і нидіють по наших одно- і двоклясівах... Доступ до наукових заведень вишого типу для нашої дитвори замкнений" (Не пускають руських дітей до шкіл//Діло. — 1911. — Ч. 190. — С. 2).

Обидва університети Галичини (у Львові і Кракові) були польськими. Середніми та народними школами опікувалася спольщена Крайова шкільна рада. У 1907 р. із 45 гімназій у Галичині лише п'ять були з українською мовою навчання. У 1910 шкільному році із загального числа 13665 чинних класів українських було лише 4823, тобто 35,3%, хоча українське населення в краї становило більшість.

При Крайовій шкільній раді у Львові для польських шкіл був крайовий інспектор. Крім нього, були інспектори для польських шкіл і в кожному повітовому місті. Оскільки для українських шкіл був лише крайовий інспектор, а повітових не було, то роботу українських шкіл "допомагали" перевіряти польські повітові інспектори, що робили це часто недбало.

А звіти Крайової шкільної ради не подавали окремо кількості українських і польських шкіл, проте вже той факт, що українські школи були здебільшого однокласові, красномовно свідчить про національний характер галицької школи.

На польські школи держава витрачала більше коштів, ніж на українські, хоча на утримання шкіл українці платили не менше, ніж поляки. Аналізуючи звіти Крайової шкільної ради, Ю. Ловицький пише, що "на будову 154 шкільних саль в школах з руським викладовим язиком признано підмог в квоті 715.800 К. ...на будову 324 шкільних саль в школах з польським викладовим язиком признано підмог в квоті 1.793.930 К" (Ловицький Ю. Видатки на народне шкільництво//Діло. — 1911. — Ч. 185.).

З метою протистояння колонізації передова українська громадськість створює свої культурно-освітні товариства, проводить ряд заходів. Широкі верстви прогресивної молоді підхоплюють висунуту в 1899 ідею створення українського університету. Організація русинів м. Львова публікує відозву, в якій закликає посилати дітей до руських шкіл, тому що "чужа школа для руської дитини – мачуха, рідна школа – рідна матір!" (Діло. — 1911. — Ч. 188. — С. 5). Українські послі вимагають звести початкові школи до одного типу, поділити Крайову шкільну раду на польську і руську і т. п.

Активно виступила уся прогресивна громадськість Галичини проти узаконення запровадження утравізму в школах краю, спроба якого знову була зроблена в 1903–1904 р. У 1905 р., незважаючи на протести поляків, українці добилися все-таки створення української гімназії в Станіславові. Продовжувала розширюватись і мережа фахових шкіл. Таким чином, передові представники українського народу і в нелегкі часи вели боротьбу за розвій українського шкільництва, українську школу.

Колонізаційна політика польської шляхти, зокрема, в галузі освіти, засуджувалася як українськими, так і польськими істориками. Наприклад, Ю. Липський у 1981 р. написав статтю "Дві батьківщини – два патріотизми", в якій радить не шукати в історії аргументи в свою користь, пам'ятати не ті образи, які завдали полякам, а ті, які вони самі завдали іншим. Для майбутнього обох народів, пише Липський, було б краще, якби в період покровительства Польщі процвітали українські культурні заклади, український університет. Такий стан справ приносив би плоди обома народам і сьогодні, і в майбутньому, в той час як "ігнорування національних і культурних потреб українців було дорогою в нікуди..." (Липський Я. Ю. Дві батьківщини – два патріотизми//Відродження. — 1995. — №2. — С. 11).

Проте, у першій чверті ХХ ст. польські урядові кола проводили політику денационалізації, колонізації українського населення, чому сприяла й існуюча школа. Все це призводило до загострення польсько-українських відносин.

УКРАЇНСЬКІ ГРОМАДСЬКО-ПАТРІОТИЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ "СІЧ" І "СОКІЛ"

Андрій ЛОЦЕНКО

Національний університет України ім. Т. Шевченка (м. Київ)
Становлення та розвиток політичних інституцій, зміна

орієнтацій та парадигм, артикуляція і засвоєння політичних гасел та ідей, кількісне і якісне поширення та еволюція суспільної інфраструктури відбувалися в Галичині початку ХХ ст. в прискореному темпі. Безумовно, політичний провід сформував організаційну мережу громадських організацій, але сам поступ громадського почуття українців Галичини виводив політичні домагання інтелектуалів з рівня формальної артикуляції на рівень державницький.

Серед тих громадських організацій, що були народжені аморфним і не структурованим, але великої притягальної сили культурницько-просвітницьким рухом, швидко і виразно здиференціювалися і почали свій розвиток гімнастично-пожежні товариства "Сокіл" і "Січ".

Ідея заснування такого роду товариства виникла ще в 90-ті рр. ХІХ ст. Але вже тоді намітилася деяка конкурентна тенденція: при майже однаковому баченні мети і характеру наступного розвитку такої організації народовці і радикали, наголошуючи на позапартійності і неполітичності її, все ж в інтенції тяжили до переведення її під егіду власного ідеологічного напрямку.

Нав'язуючи генезу своїх товариств до чеських спортивних, на той час розвинених громадсько-патріотичних організацій, проголошуючи спільну мету емансипації руського суспільства, духовного і фізичного його розвитку, де-факто "Соколи" і "Січи" стали засновниками і провідниками дуже відмінних як за внутрішньо-структурними, так і зовнішньо-пропагандивними чинниками організаційно-ідеологічних течій.

Заснування в 1894 р. В. Нагірним (1847–1931) і В. Лаврінським (1850–1934) першого гімнастичного товариства "Сокіл" у Львові, однією з статутних цілей якого була допомога при пожежах, цілком збігалася з потребами Крайової адміністрації, яка від 1892 р. проектувала закон "о поліції огневій для громад сільських". Одночасно в шкільну програму впроваджуються гімнастичні вправи, а для шкільних вчителів влаштовані "курси ігор і гімнастики".

Від 1897 р. львівській "Сокіл" одержує призначену Сеймом грошову допомогу (субвенцію) в 100 зол. ринських, а після грошової реформи – 100-200 к. річно. (Для пор. – Краківський і Львівський польські "Соколи" – 2000 К).

Цілком толерантно поставилося Намісництво і до першого національно-ідеологічного конфлікту в "Соколі", що став результатом процесу загальної політичної диференціації в народовецькому таборі 1897–98 рр. Поруч першого львівського "Сокола" Намісництво затвердило статут нового товариства

"Руський Сокіл" В. Лаврінського, з його виразною національною ("руський" – в сенсі "український") конотацією.

Велику міру толеранції заховувало Намісництво до "Сокола" і надалі, незважаючи на те, що від 1900 р. керівництво "Соколом" обняли виключно члени Української Національно-Демократичної Партії і "Сокіл" досить скоро став чи не найвиразнішим репрезентантом цього політичного промотора розвитку головних громадських, економічних і культурницьких організацій. Намісництво продовжувало трактувати "Сокіл" як суто спортивно-культурне товариство. У 1902 р. через Дирекцію поліції Намісництво повідомляє "Сокіл" про "ігри народні в 1904 р. в Чикаго" і просить узяти в них участь. Зважаючи на внутрішні легалістські тенденції керівництва "Сокола" і його стримані, виважені громадсько-політичні позиції, польська адміністрація продовжувала фінансування "Сокола", маючи на меті одночасно контролювання і фіксацію тих легальних рамок.

Від 1908 р. з приходом М. Бобжинського на Намісника і зміною зовнішньо- і внутрішньополітичної ситуації адміністрація формально легалізувала існуючу де-факто організаційну мережу сокільських товариств, що в 1909–1910 рр. модернізувалась, перетворившись на 14 областей і 56 сокільських округів. У 1913 р. Намісництво дало дозвіл на існування при "Соколі-Батькові" протовійськової одиниці – "Стрілецького куреня".

Пожежно-гімнастичне товариство "Січ" засноване в 1900 р. визначним діячем радикального табору К. Трильовським (1864–1941), яке в свою чергу довгий час користувалося популістською декларацією "позапартійности і чистої гуманітарности", мало цілком іншу історичну долю, з точки зору як внутрішньої організації, так і позиції польської адміністрації.

Існування січової організації від самих своїх початків набуло по відношенню до "Соколів" конкурентних, іноді жорстко-конкурентних рис. "Січ" за своїм статутом і радикальним партійним спрямуванням була суто світським товариством; знову ж таки, виходячи з радикальних суспільних постулатів, розвивалася в опозиції до сталих громадських форм життя селян. Незважаючи на те, що попри партійну конкуренцію і боротьбу за вплив на електорат всі інші політичні партії трактували "Соколи" і "Січи" рівнорядно, а в партійній пресі постійно артикулювалася проблема об'єднання цих товариств, радикали поборювали ідею сокільства і самі сокільські товариства, посилюючи радикальну, в усіх її конотаціях, пропаганду.

Апогеєм розвитку січового руху став 1903 р. У сільські маси, достатньою мірою збуджені і згуртовані хвилею

сільськогосподарського страйку. "Січи" привнесли свою організаційну мережу і відповідну ідеологію. Динаміка росту "Січей" і "Соколів" була вражаючою для польської суспільності. На кінець 1903 р. в Галичині розвивалося вже 122 товариства "Січ" і 86 товариств "Сокол", тоді як на кінець 1902 р. їх було 20 і 4 відповідно. 1902–1903 рр. стали, як свідчать праці сучасників-обсерваторів і пізніших дослідників-істориків, переломним моментом у польсько-українських відносинах у Галичині, протиставивши польську й українську сторони на національному ґрунті. "Ідеали суспільні, боротьба за емансипацію працюючих мас, — згадував К. Трильовський, — пішли на другий план, скоріше зникли зовсім в приголомшуючому вибуху, посиленому вибухом шовіністичним"¹.

У цьому націоналістичному запалі польська громадськість, активно збурена пресою, вимагала від влади жорстких і швидких заходів щодо заспокоєння ситуації. Радикали і "Січи" з їх активною політичною пропагандою, а головню зовнішніми історичними "козацькими", або "гайдамацькими", атрибутами, стали символом публічного неспокою і заворушень. Реакцією на цей новостворений міф і став перший обіжник намісництва від 1903 р., який застерігав староства перед небезпекою подальшого неконтрольованого росту "козацьких" товариств, що всупереч своїм статутним цілям "проводять політичну агітацію, перебуваючи під керівництвом руських радикалів", відбувають "військову муштру" і походи на провінцію. Старостам наказано було забороняти товариства, які виходять за межі приписів своїх статутів, а головню не дозволяти носити т. з. корпоративні відзнаки. Обіжники ці виходять надалі з Намісництва кожного року, а в 1907 р. заборону ношення січових "лент" підтвердило своїм рескриптом Міністерство внутрішніх справ у Відні. У 1905 р. Намісництво, зважаючи на постійні закиди польської преси, заборонило Січові свята, що були для січового руху головним інтегруючим чинником, засобом оволодіння фізичним і соціальним полем. Це адміністративне переслідування, що великою мірою залежало від особистого розсуду староств і трактування ними положення про добровільні товариства від 1867 р., на якому постійно акцентували керівники січового руху, ще більш радикалізувало ідею організації і політичну її орієнтацію. На 1907–1908 рр. Січовий рух став сприйняттям і сприятливим електоратом для радикалів, полем для поширення і усталення національних політичних гасел.

Деяка лібералізація у ставленні до "Січей", а головню унормування положень про добровільні товариства Намісником М.

Бобжинським збіглися в часі зі внутрішньою потребою структуризації Січового руху. Масовий, а відтак великою мірою спонтанний і спорадичний рух прибирає ознаки впорядкованості і внутрішньої самоорганізації з уконституванням керівного органу в 1908 р. — Головного Січового Комітету, зміненого в 1912 р. на Український Січовий Союз.

Таке різко відмінне ставлення польської адміністрації до організацій "Січ" і "Сокол", посилене відповідно внутрішньою ідеологічною і організаційною неоднорідністю обох рухів, виокреслює певний історичний розвиток соціально-політичної інфраструктури в Галичині, в якому "січовий" рух відігравав роль активізатора і пропагатора політичних ідей і методів організації, тоді як "сокільський" рух ставав своєрідним їх адаптатором.

На тлі власних економічних, фінансових, господарсько-кооперативних структур, які емансипували і репродукували приватну ініціативу й орієнтацію, "Січи" і "Соколи" були тим наочним, а головню виключно дійовим чинником, що акумулював і зміцнював досі латентні складові громадянського суспільства. Спортивні товариства західного зразка перетворилися на масові громадсько-патріотичні рухи, що відроджували національні історичні, великою мірою міфологізовані традиції, одночасно формуючи новітні національні почуття, міфи і зразки національної самоорганізації.

1. Цит. за: Gruchala J. Rzad austrijski i polskie stromnictwa wobec kwestii ukraińskiej w Galicji (1890-1914). Katowice, 1988. — S. 54.

СТАВЛЕННЯ ПОЛЬСЬКИХ ВЛАДНИХ СТРУКТУР ДО СІЧОВОГО РУХУ В ГАЛИЧИНІ

Євген ПРИСТУПА. Олег ВИННИЧУК

Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)

Аналізуючи діяльність українських національних рухів на початку 20-го століття з позиції значимості їх у різних сферах життя галицьких українців приходимо до висновку, що одним з найяскравіших серед них був січовий рух. Свідомо тут не називаємо цей рух тіловиховним, так як однією з унікальностей цього руху була його універсальність та різноплановість впливу на особу. На підтвердження думки про унікальність січового руху приведемо слова Юрія Липи: "На початку 20-го століття збірна культура тіла проявляється в кількох формах організації:

зближеної до загально-європейської – "Пласт", загально-слов'янської – "Сокіл" і своєрідної української – "Січ". Те, що найбільшого поширення січовий рух набув у сільській місцевості, засвідчує його глибоку національну сутність.

Січовий рух можна розглядати в трьох глобальних напрямках, у яких він відіграв однаково важливу роль: спортивно-гімнастичному, культурно-освітньому, суспільно-політичному. За всіма цими напрямками, безперечно, необхідно проводити окремі дослідження.

Як відомо, однією з причин виникнення січового руху було загострення українсько-польських відносин. Він виник як протидія утискам польської верхівки, яка всіма засобами намагалася придушити зріст українства. Ярослав Дашкевич з цього приводу писав: "Відносини між польським та українським народами завжди були складні – не лише тому, що сусідські відносини рідко бувають добросусідськими, але також тому, що починаючи з 16 ст., ...це завжди були відносини підкорювача і підкореного, гнобителя і пригнобленого, експлуататора і експлуатованого"¹.

Розвиваючись як закономірний процес, український національно-визвольний рух одночасно був і реакцією на шовінізм польської верхівки. Українське питання постало в Австро-Угорській імперії як політична проблема, особливо після т. зв. кривавих "баденівських виборів" 1897 р., коли був розвинутий терор, який спричинив трагічні наслідки: 9 селян загинуло, 19 поранено, кількасот заарештовано.

Зростання національної свідомості народу, його політичне, культурне й економічне відродження зустрічало шалений опір польських панівних кіл, які висунули концепцію "польського стану посідання" у Галичині. Збереження, закріплення, поширення, цієї концепції стало гаслом, що об'єднало всі польські шовіністичні сили, політичні партії в один фронт для боротьби проти українського національно-політичного і культурного руху. В таких умовах (і це дуже своєчасно) судилося постати січовому рухові. Таким чином, розглядаємо дане явище не тільки з позиції його значимості у фізичному та духовному вихованні українців Галичини, а також його вартості в суспільно-політичному житті.

Розростання та поширення січового руху, палка прихильність до нього селян непокоїла польські владні структури. Всякими засобами вони намагалися стримати ріст січових товариств, вбачали в них небезпеку для польського елемента. Наслідки такої політики було видно в усьому: тільки з великим трудом українець міг отримати роботу в державних установах – на пошті, у суді,

залізниці тощо. Українських учителів, які займалися громадською працею на селі, австрійсько-польська шкільна влада часто переводила на інше місце роботи і т. д. Зрештою, засновуючи січові товариства, ставлення австро-польської влади можна було передбачити, бо який поляк міг терпіти українське товариство під назвою "Січ". З цього приводу Кирило Трильовський у своїх спогадах писав: "Немов червона плахта на еспанського бика, так польських націоналістів дразнить сама назва "Січ", а далі назви січових старшин – як ось кошовий, осавул..." Взагалі, поляки боялися "хлопської організації", вони вбачали в ній Гайдамаччину. З другої сторони "їх боліло і бентежило те, що руський хлоп осмілюється організувати своє життя в такі форми, які поляк вважав за свій привілей"².

За найменші дрібниці товариства ліквідували. Так, наприклад, у Косівському повіті в 1904 р., вбачаючи формальні неточності в статутах, одним підписом ліквідовано 14 товариств, серед них одну "Січ", яка не організувала навіть перших загальних зборів.

В основному об'єктом нападів зі сторони владних структур були січові ленти і топірці. За носіння лент було покарано тисячі людей як грошовими штрафами, так і арештом, були випадки коли "... за се людей навіть ковано в кайдани". Так, лише в одній Саджавці Надвірнянського повіту за носіння лент заарештовано 56 чоловік, а гуцули з с. Устерік у 1904 році впродовж тривалого часу переховувалися в лісах від карних загонів.

Переслідування торкалися буквально всіх аспектів діяльності січових товариств. Особливе занепокоєння влади викликав топірець – невід'ємний атрибут члена "Січі". Доходило до абсурдів. Староство в Снятині, крім безпричинної заборони січових свят, одним із указів змусило скоротити ручки дерев'яних топірців. Староста в Косівському повіті взагалі заборонив гуцулам ходити з топірцями, хоча для гуцулів топірець – споконвічне доповнення до їхнього національного одягу. За організацію забав з танцями членів "Січей" карали. Наприклад, селяни с. Комарова Сокальського повіту скаржились своєму послові на вчителя-поляка Юзефа Козловського. При товаристві "Січ" шкільна молодь організувала гурток з метою навчання гімнастики та військової муштри. Членів гуртка вчитель жорстоко побив. Як причину побоїв вчитель пояснив, що "діти організували свою "Січ". Звичайно, таких прикладів можна навести десятки. Проте всі ці заборони та переслідування мали зворотний характер, тобто тільки зміцнювали авторитет січових товариств.

Противники січового руху розуміли: щоб придушити його,

потрібно, в першу чергу, завдати удару по національній еліті. Так, тільки К. Трильовський мав біля 20 судових процесів. Причому був задіяний весь жандармський апарат та відомий у політичних процесах засіб - фальшиві свідки. Будучи адвокатом за фахом, К. Трильовський досить легко вигравав ті сфальсифіковані процеси, однак вони забирали досить багато часу, який можна було б використати для вдосконалення організації.

Таким чином, зі всіх національно-патріотичних організацій і товариств, січові товариства зазнавали найбільших перешкод, найбільшого опору та переслідувань. Це означає, що січовий рух був найбільш небезпечним для австро-польської адміністрації, а для українського національно-визвольного руху він був найавторитетнішим та найважливішим.

1. Дашкевич Ярослав. Шляхи подолання стереотипів перешкоди нормалізації польсько-українських відносин. Українська точка зору. Ретупа, 30.06.1992 р.

2. Трильовський Кирило. Пам'ятки книги "Січ". Едмонтон, 1965. С. 31-32.

СУСПІЛЬНА СВІДОМІСТЬ ПРОВІНЦІЇ ПІД ЧАС МІЖЕТНІЧНИХ КОНФЛІКТІВ У ГАЛИЧИНІ У 1918-1919 рр.

Ігор ІВАНЦЕВ, Іван МОНОЛАТІЙ

*Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника
(м. Івано Франківськ)*

Проблема взаємовідносин двох сусідніх народів – польського та українського – протягом останніх років знаходиться в центрі особливої уваги як науковців і політиків, так і діячів громадського життя.

Стосунки між поляками та українцями, починаючи з середини XIV ст., завжди були взаєминами підкорювача й підкореного, гнобителя і пригнобленого, експлуататора й експлуатованого, а тому процес формування національної свідомості в українців і поляків у першій чверті XX ст. ставив обидва народи перед необхідністю визначити напрями подальшого політичного й суспільного буття.

Важливим мірилом українсько-польських відносин у Галичині стала громадська і політична активність населення провінційних міст краю, зокрема Коломиї.

Не вдаючись до глибокого аналізу складних і заплутаних питань політичних міжнаціональних взаємин українців і поляків цього міста, зазначимо, що широкий спектр політичних прав і

свобод, проголошений законодавством Західно-Української Народної Республіки, – свобода слова, друку, мітингів, недоторканість особи, свобода організації союзів і товариств, встановлення рівного виборчого права – офіційно закріплював права і обов'язки національних меншин у новоствореній українській державі.

Однак чи не найцікавішим у контексті міжнаціональних відносин є виявлення суті суспільної свідомості провінції під час міжетнічних конфліктів.

Упродовж 1918-1919 рр. преса Галичини у боротьбі за державність України друкує чимало яскравих публіцистичних матеріалів.

Розвінчуючи справжні наміри польських шовіністів, І. Лизанківський у часописі "Січовий голос", писав: "Польське селянство і робітництво повинні стати дружно з українським народом в боротьбі проти наступаючого на Україну польського імперіалізму, бо перемога імперіалізму польської шляхти і буржуазії несе необчислимі лиха для обох народів"¹.

Неординарною подією у політичному житті міста було й те, що вже 8 листопада 1918 р. польськомовна "Газета коломийська" помістила на своїх шпальтах передову статтю "Поляки хочуть зміни стосунків", в якій подавалася заява "Повітової Організації Народової".

"Очевидно, що коломийська "Повітова організація" поляків, — писав З. Скварко у "Покутському віснику", — то не загал Поляків в цілій українській державі, а коломийські Українці — то не цілий український загал української держави. І тому всілякі заяви коломийських національних меншостей як і евентуальна відповідь коломийських Українців на такі заяви мають лише локальне значіння. Ні самі коломийські Поляки, ні самі коломийські Українці не є компетентні нормувати правосильно державно-правні відносини між всіми Поляками і всіми Українцями в цілій українській державі"².

Однак, якщо навіть заява польського табору Коломиї з приводу проголошення ЗУНР мала місцеве значення, вона орієнтувала українське суспільство на проблеми поляків у новому політико-правовому середовищі.

Неабиякий вплив на українсько-польський діалог справляло спільне буття українців і поляків. Основною причиною міжнаціональних конфліктів нового часу стали анахронізми і негнучкість польської політичної доктрини, сформованої на "історичних" правах, а не на реальному аналізі становища.

Яскравим прикладом цього став судовий процес над

українським фаховим медиком д-ром П. Петрушевичем, сфабрикований польською владою у 1919-1921 рр. Суть справи полягала у тому, що в 1918-1919 рр. на Козачеві (Косачеві), теперішньому районі Коломиї, розміщувався український табір для військовополонених, в якому перебували росіяни, білоруси, чехи і поляки. Із загальної кількості військовополонених, що перебували на Покутті, 118 поляків Східної і Західної Галичини становили найбільшу групу.

Поведінка з полоненими та інтернованими була людяною — згідно з розпорядженням Коломийської Окружної Військової Команди всі полонені та інтерновані польські старшини отримували місячну платню.

Після встановлення польського окупаційного режиму на Покутті, влітку 1920 р. до судових інстанцій посипалися доноси на П. Петрушевича, що переросли у політичний процес проти нього у Львові. Згідно з обвинуваченням “він був від грудня 1918 р. до травня 1919 р. з доручення української влади, санітарним шефом Коломийської округи, і тим самим зобов’язаний зберігати санітарні приписи в таборі полонених та інтернованих на Косачеві, але поводився не згідно з приписами, внаслідок чого траплялися там дуже різні пошестні захворювання, як тиф, червінка тощо, чим д-р Петрушевич навмисно наражував їх на небезпеку життя і здоров’я”³.

Польська преса Галичини, насамперед Львова, що старалася із великим завзяттям роздути сенсацію цього показового процесу, містила на своїх сторінках довгі статті під заголовками “Косачівська мартирологія перед судом”, “Косачівський кат перед судом”. Процес закінчився 7 лютого 1921 р. визнанням суду присяжних невинності П. Петрушевича. Із зізнань очевидців виявилось, що інтерновані й полонені польської армії були трактовані гуманно, не було знущань і побоїв, харчування було задовільне, хліб роздавали щоденно, а м’ясо — тричі на тиждень. Всі свідки ствердили, що не було ніяких відмінностей між хворими українцями і поляками.

Поразка спроби будівництва української державності 1918-1923 рр. призвела до того, що п’ятимільйонна українська суспільність всупереч власному бажанню була змушена жити в польській державі.

Події політичного життя західноукраїнської провінції, що відображають загальні тенденції українсько-польського поступу, мали специфічний характер. Психологічний фактор міжетнічних конфліктів, що мали місце у столиці коронного краю, знаходили відповідь у провінції, рівно ж життя провінції відбивалося на

політичній ситуації взагалі, мало благодатний ґрунт для симпатиків і членів партій різних орієнтацій обох народів. Не відкидаючи громадсько-політичне життя як одну із складових цієї ситуації, потрібно окреслити і помсту творчого дару, тобто обожнення ефемерного “я” провідниками українського і польського таборів, що призвело їх до хибних висновків та поспішних узагальнень про українсько-польські взаємини.

1. **Крупський І. В.** Преса Галичини у боротьбі за державність України 1918-1920 рр. // Українська періодика: історія і сучасність. — Львів-Житомир, 1994. — С. 44.

2. **Скварко З.** Провокація чи комізм? // Покутський вісник. — 1918. — 14 листопада.

3. **Максимчук І.** Суд над д-ром Петрушевичем у Коломиї / Коломия й Коломийщина. Філадельфія, 1988. — С. 475.

СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОГО І ПОЛЬСЬКОГО НАРОДІВ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ НА РУБЕЖІ ХІХ-ХХ СТОЛІТЬ

Володимир ЮКІШ, Микола ЧОПОВСЬКИЙ

Львівський державний аграрний університет

Політичні процеси, що відбувалися у Східній Галичині на рубежі останніх століть, перебували під впливом “весни народів” — революції 1848-1849 рр. Ця революція розчистила шлях для розвитку капіталістичних відносин, проголосила новий тип політичного устрою суспільства, дала всьому світові такі взірці нової демократії, котрі сприймалися як здійснення природних прав і потреб людей. Революція пронеслася по Європі і зачепила майже всі країни, призвела до пробудження національної свідомості народів. Вона пройшлася і Прикарпатським краєм.

Політичний рух, названий М. Міхновським всеперемагаючою хвилею національних революцій, охопив населення галицького краю й увійшов складовою частиною у визвольний рух народів Європи, перейшовши через два десятиліття в національний зрив, у перші українські визвольні змагання. Особливість руху зумовлювалася тим, що Галицька Русь, перебуваючи більше століття у складі Австро-Угорської імперії, залишалася за трагічною традицією заповідником довготривалого панування польської меншості над корінним українським населенням. У той же час внаслідок довготривалої колонізаційної політики перед українцями Східної Галичини актуальною стала проблема фізичного виживання, збереження своїх етнічних особливостей. Об’єднавшись у політичні партії, вони стрімко йшли у вир

суспільного життя, прагнули осмислити свою минулу історію, шукали шляхи порозуміння з пануючою польською ментальністю. Однак відмінність суспільного становища та політичних інтересів мала безпосереднє відображення на їх взаємовідносинах. Короткотривалий прогрес у них був помітний у час так званої "нової ери", коли проявилися нові тенденції міжнаціональних відносин, охарактеризовані пошуками компромісів і взаємного примирення, відмінні від тенденцій тривалої ворожнечі і боротьби. Однак нова ера була короткою та її становище українців і поляків у краї було діаметрально протилежним. Польська аристократія займала панівне становище, скріплене спеціальними угодами з австрійським цісарем від 1861 і 1867 років, а це відбивалося на всіх галузях суспільного життя українців.

Найгірше становище було в шкільництві. Крайовий уряд і далі здійснював колонізаційну політику в русинських школах через своїх інспекторів. Поширеними були випадки примусового вивчення шкільних предметів польською мовою, виділялось значно більше годин на вивчення польської за рахунок рідної мови. Кількість національних шкіл була непропорційною до структури населення. Коли сеймові послы українці представили скаргу намісникові цісаря в Галичині, він запевнив, що всі повинні поступати згідно з законом, але діють і сторонні гальмуючі впливи і він не в силі їх проконтролювати чи боротися з ними. Під тими сторонніми впливами розумілося небажання більшості поляків робити поступки українцям, визнавати їхні права, оскільки це, на їхню думку, означало б їх капітуляцію із свого панівного становища.

Стан шкільної освіти чудово зобразив професор О. Барвінський у своєму депутатському виступі на сеймі у Відні: із 940 тис. галицьких дітей-русинів ледве більше третини — 380 тис. ходять до школи. Головна причина такого становища — нестача шкільних будинків, відсутність учителів, які б викладали рідною для дітей мовою. Школи, як відомо, будувалися переважно за рахунок сільських громад. Подачками з державного бюджету ледве вдавалось утримувати злиденне існування вчителів. Брак учителів теж був штучний, оскільки більшість українців з учительським дипломом змушена була працювати за направленням галицької адміністрації у польських школах.

Не кращою була справа з українськими гімназіями. Надзвичайно довгий час вирішувалася проблема відкриття української гімназії в Коломиї. Поряд з тим нагальною була потреба відкриття гімназій у Чорткові, Сокалі, Раві-Руській, інших містах Галичини. Однак на неодноразові заяви українських

послів у урядові і крайові адміністрації жодної відповіді звідти не надходило.

Переважаючими в краї були польські гімназії. Але й для тих чотирьох українських гімназій, що з великими труднощами діяли, бракувало викладачів. Львівський університет не міг задовольнити існуючих потреб. При абсолютному пануванні поляків в університетській адміністрації не можна було сподіватися на підготовку українських учителів. Кожний крок у сторону поліпшення становища в галузі культури й освіти українців супроводжувався щоразу гальмуваннями чи відмовою. Посол Ю. Романчук на засіданні Державної ради у Відні говорив: "Ми вважаємо себе народом дозрілим, ми хочемо мати те, що нам належить після прав конституційних, хочемо мати своїх прав і своєї волі, дати спротив теперішньої політики і тих, що нею управляють, мусимо займати становище відкрите, бо нас не сприймають за окремий народ, нас не рахують як рівного претендента на свої права (Див.: Діло. — 5.II.1894). Можна зрозуміти відчай і розчарування лідера народовців, який робив надзвичайно багато для поліпшення становища свого народу і налагодження українсько-польських відносин.

Коротку характеристику соціального становища українців і поляків у Галичині доповнює релігійне питання. На теренах Східної Галичини діяли греко-, римо-католицька і православна церкви. Про панівне релігійне становище поляків не варто й говорити. В той час для українців згубною була відсутність єдиної релігії. Більшість з них належали до греко-католицької конфесії. Але поляки постійно дивилися на них як на середовище, зобов'язане бути римо-католицьким. Цим шляхом вони надіялись привести їх до поступової колонізації. Однак УГКЦ завжди була надійним оплотом збереження і розвитку національних ознак, була тим незгасаючим вогнищем, на якому розгорялась українська ідея на відміну від православної з її москвофільською орієнтацією.

Вкрай несправедливим було становище з виборами до віденського парламенту. Польські чиновники у виборчих комітетах чинили відкритий обман, надуживання та безправ'я. В ході виборів 1895 року віддані національній ідеї українські кандидати (Романчук, Олесницький, Король, Турик) не були обрані. Зате пройшли ті депутати, які виявили попередньо відданість австрійській династії і польській адміністрації в краю. Ще гіршим було становище з виборами 1897, 1901 років — над виборцями поліція і адміністрація чинили небачений терор, українців-депутатів було обрано найменше число. Та ці заходи не

могли зламати український дух. У ХХ столітті українці йшли з орієнтацією на власну державу. Для поляків це теж була проблема життєвої ваги.

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК ГАЛИЧИНИ У КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ

МІРОС ЧЕРЕПАНИН

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

Конституційний лад австрійської держави до певної міри давав можливість українцям розвивати свою національну культуру. У цих умовах Галичина стає українським центром не лише для Австрії, але й для всієї України. З кожним роком все більше зростала патріотична активність галицької інтелігенції. У Львові 1880 р. була організована окрема міська школа ім. М. Шашкевича з українською мовою навчання. 17 вересня 1880 р. в Коломиї відбувся перший з'їзд українських студентів з Галичини і Буковини. 30 листопада цього ж року у Львові відбулося перше народне віче українців, на якому обговорювалося питання про державно-правове становище українців в Австрії. 1881 р. у Львові засновано "Руське товариство педагогічне", завданням якого було дбати про потреби народу на полі шкільництва та підтримувати справи виховання на основі рідної мови. 1885 р. створено політичне товариство "Народна Рада".

Українська молодь здійснила у 1884 р. подорож по Галичині, провідниками якої були М. Шухевич та І. Франко. Промови, пісні ("Ще не вмерла Україна", "Мир вам, браття" та ін.), веселі забави — все це ріднило людей, згуртовувало, будило їх національну свідомість.

Бурхливим на суспільно-політичні події був початок ХХ ст. 19 листопада 1901 р. біля 600 студентів Львівського університету влаштували демонстрацію з вимогою заснувати окремий український університет у Львові. 7 і 8 грудня 1903 р. у Львові відбулося величаве музичне свято галицької і буковинської України на честь М. Лисенка. В наступні дні це свято продовжилося в Станиславові, Коломиї і Чернівцях. "Народна Рада" скликала 2 лютого 1906 р. народне віче, на якому зібралось близько 50 тис. українців. Вона була також ініціатором з'їзду національно-демократичної партії (25 і 26 грудня 1907 р.). Відбувся крайовий з'їзд українських "Соколів" і "Січей", скликаний 10 вересня 1911 р. у Львові.

В умовах політичної боротьби у Львові здійснено акт великого національно-культурного значення. 13 грудня 1913 р. було передано на власність фундації українського народу "Національний музей", споруджений працею і фондами митрополита А. Шептицького. На святі відкриття фундатор музею виголосив доповідь на тему: "З історії і проблем нашої штуки".

На честь 100-літніх роковин з дня народження Т. Шевченка у Львові 28 червня 1914 р. відбувся ювілейний Шевченківський з'їзд українських організацій Галичини — руханкових, пожежних і стрілецьких. Величавий похід з прапорами, на чолі з проф. І. Боберським, д-м К. Трильовським, Ф. Мешekom (представником чеських "Соколів"), перейшов ціле місто. У поході взяли участь також Українські Січові Стрільці як військова організація, що виникла у зв'язку з міжнародними подіями. Це була найвизначніша масова маніфестація в ряді ювілейних Шевченківських свят.

Національно-культурне відродження українців з другої половини ХІХ ст. до 1914 р. створило ідейні основи до боротьби прогресивної частини українців за незалежну державу.

На переломі ХІХ і ХХ ст. українська культура прийшла до свого розквіту. Це була епоха культурного піднесення у всіх її ділянках: культурний рух ставав живим і всебічним, набув національного характеру. "Українське жите кипить у всіх полях, — писав І. Крип'якевич, — обхопило багато нових царин" (Див.: І. К. (Крип'якевич І.). Про українську культуру//Ілюстрована Україна. — Львів, 4 січня 1913 р. — Ч. 1. — С. 2). "Витворене рідної, кріпкої, багатой культури є для нас не тільки точкою чести, але щирою внутрішньою потребою" — писав далі І. Крип'якевич.

На жаль, дальшому розвитку української культури в Галичині перешкодила Перша світова війна, яка привела до окупації Східної Галичини російськими військами. Нова адміністрація "стала розвивати свою програму ліквідації всіх здобутків українського культурного життя в Галичині. Припинено українські часописи, позакривано книгарні, читальні "Просвіти", а далі взагалі всякі українські товариства (Див.: Грушевський М. Ілюстрована історія України. — Київ, 1921. — С. 538).

Найбільше з усього потерпіло через війну українське мистецтво, зокрема, музика. Воєнні події перервали шлях, по якому ступав розвиток музичної культури. У занятім ворогом краю годі було й сподіватися, щоб музичне життя могло розвиватися нормально.

Таким чином, музична праця більше зосередилася у центрі

Австрійської держави — Відні. Влаштовані музичними гуртками віденських товариств ("Січ", "Жіночий кружок") концерти були призначені для поранених військових, а також для ознайомлення чужинців з українським мистецтвом. Та більшість з них не мала артистичного значення, ці концерти були слабо підготовлені, без творчої ініціативи.

У повоєнний час, після польської окупації Галичини, культурно-освітні діячі опинилися у дуже складних умовах, в яких вирішальне слово в усіх громадських питаннях мали поляки. Проте їх праця не припинялася, українські провідники займалися організацією нових громадських і наукових установ та видавничою справою як на окупованих українських землях, так і на еміграції.

У 1918 р. польська влада закрила всі українські кафедри Львівського університету і перейменувала його на університет Яна Казимира. Українцям було заборонено вступати не тільки до університету, але й усіх вищих навчальних закладів Польщі. Крім цього, польські власті не давали дозволу на виїзд за кордон. Як протиякція на цю політику, українські вчені в серпні 1919 р. постановили заснувати університетські курси, а в липні 1921 р. на студентському з'їзді у Львові вирішено створити український університет. Його першим ректором став тодішній голова Наукового товариства ім. Т. Шевченка Василь Щурат.

Таким чином, у міжвоєнний період Галичина опинилася у складі Польщі, яка, скориставшись сприятливими обставинами після анексії українських земель, зігнорувала (як і сусідня Росія на східних і центральних теренах України) право населення на самовизначення. Окупаційні власті проводили широку кампанію переслідування українського населення, його політичної і економічної дискримінації.

Та незважаючи на переслідування, боротьба не припинялася, українці в існуючих умовах всіма силами добивалися своїх національних прав. Передова частина українського громадянства була переконана, що нема і ніколи не може бути такої ситуації, "в якій перестав би існувати український нарід, себто, в якій перестала б існувати українська справа!". Розпочата праця над піднесенням освіти, культури і національної свідомості набирала в народі все більшого розмаху. Успішніше працювали українські культурно-освітні і суспільні інституції (товариство "Просвіта", "Українське Педагогічне товариство", "Рідна школа", "Луг", "Сокіл", "Пласт", "Союз Українок"). За даними М. Фелінського, на 1930 р. у Галичині виходило 83 чила українських часописів, серед яких був 21 політичний, 10 господарських, 14 культурно-

освітніх, 5 наукових, 5 фахових, 13 релігійних, 3 молодіжних, 4 спортивних, 8 різної тематики (Див.: Фелінський М. Українці у відродженій Польщі. — Львів, 1931. — С. 90-103).

Центрами національно-виховної роботи серед українців залишалися читальні "Просвіти" — найголовніші громадські культурно-освітні організації в сільській і приміській місцевості. Вони щорічно влаштовували понад 20 тисяч різних прилюдних виступів — концертів, вистав, національних свят. Плідно працювали львівські композитори С. Людкевич, В. Барвінський, Н. Нижанківський, Б. Кудрик, М. Колесса, А. Рудницький, С. Туркевич-Лукіянович, Р. Сімович. Пропагандистами української народної пісні і творчості М. Лисенка, К. Стеценка, М. Леонтовича та інших, були талановиті співаки С. Крушельницька, М. Менцінський, О. Носалевич, О. Руснак, О. Бандрівська, піаністи Р. Савицький, Г. Левицька і ряд інших відомих виконавців. Отже, українська культура наперекір утискам з боку польських властей не зазнала повного занепаду.

Таким чином, кінець XIX — перша половина XX ст. виявилися складним і суперечливим періодом у культурному житті Галичини. З одного боку, цей шлях був позначений очевидним піднесенням і досягненнями у багатьох ділянках культури. З іншого — почергове утвердження різних окупаційних систем загальмувало процес культурних перетворень. Та незважаючи на це, "саме західний регіон України, передусім Галичина, де національний рух встиг пустити глибоке коріння ще в XIX ст., залишився основним осередком, де ніколи не припинялася боротьба за духовне відродження України, її державну незалежність, за демократичні людські права" (Див.: Культурне життя в Україні. Західні землі. — Т. І. (1939-1953). — Київ, 1995. — С. 49). Таким чином, національно-культурний розвиток Галичини, який знаходився в стані постійного окупаційного режиму, свідчить, що нічим не можна було зламати національну свідомість українського народу. Словом, музикою, піснею він боровся проти свого пригноблення, підтримував природою закладений потенціал духовної незнищенності.

ЄВРЕЇ ТА ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Вацлав ВЕЖБЕНЕЦІ

Вища педагогічна школа в Жешові (Польща)

Національні відносини у Центрально-Східній Європі в XIX і XX ст. були ареною напруженої політичної боротьби, яка велася в атмосфері загострених емоцій. Джерелом багатьох явищ суспільного і політичного характеру у Східній Галичині була її багатокультурність. Культурне середовище створювалося трьома основними етнічно-національними групами: українцями, поляками і євреями, а крім цього німцями і чехами. Східна Галичина, як і Волинь, в основному населялась українцями, які становили переважно сільське населення. На території південно-східних воєводств II Речі Посполитої (Львівського, Станіславського і Тернопільського) тільки західні повіти Львівського воєводства характеризувалися перевагою польського елемента серед сільського населення, становлячи компактну етнічну територію, населену поляками. Однак польське населення, як і єврейське, складало більшість у містах Східної Галичини. Наприклад, у Львові у 1921 р. римо-католики становили 50,99%, особи юдейського віросповідання 35,0%, а греко-католики 12,40% населення міста¹.

Відносини між євреями та поляками і українцями у Східній Галичині перед Першою світовою війною – це взаємні контакти цих трьох етносів, які характеризувались прониканням культур, співробітництвом і конфліктами на суспільній і національній площині.

На поляризацію їхніх позицій суттєво впливав польський і український національні рухи, та в значно меншій мірі єврейський. Єврейський національний рух, який складала сіоністичні організації, став відігравати велику роль тільки під кінець і після закінчення Першої світової війни.

Наближення кінця Першої світової війни та розпад Австро-Угорщини воскресили надії польського і українського народів на незалежне державне існування. На відміну від поляків та українців, євреї не мали державотворчих прагнень на цій території. Виявляли їх тільки сіоністи, але тільки у відношенні до Палестини.

Прагнення українців до побудови власної держави, яка б охоплювала Східну Галичину, та прагнення поляків до приєднання цієї території до складу польської держави мусили в

результаті привести до збройної конфронтації².

Для євреїв, що населяли Східну Галичину, після Першої світової війни основоположною проблемою стало визначення своєї позиції щодо нових державних організмів, одночасне існування яких на цій території було неможливе.

Врачування національних прагнень євреїв новим осередком влади, що мав би утворитись у Східній Галичині, могло створити передумови для отримання їхньої підтримки. Здається, що це було одним із суттєвих факторів, які вплинули на зміст заяви Української Національної Ради (УНР) від 19 жовтня 1918 р. У третім і четвертій пунктах ухваленої прокламації, що проголошувала утворення української держави, відносно національних меншин стверджувалося:

"3. Національні меншини на українській території, – при цьому євреї визнаються окремою нацією, – закликаються до негайного уконституювання і делегування своїх представників до Української Національної Ради в пропорції, що відповідає їхній чисельності.

4. Українська Національна Рада опрацює конституцію краю, яка буде оперта на основі загального, рівного, таємного і безпосереднього права голосу з пропорційною репрезентацією і правом культурної автономії меншин і з правом репрезентації представників національних меншин у адміністрації³".

Визнаючи євреїв окремою нацією та надаючи їм у майбутній конституції право на культурну автономію, УНР розраховувала на підтримку єврейським населенням створюваної української держави. Поляки у той же час не запропонували євреям подібних прав у межах створюваної держави, розраховуючи тільки на їхню лояльність до Польщі, що опиралася на багатовікове співіснування. УНР у Львові, яка визнавала євреїв окремою нацією та обіцяла реалізацію їхніх національних постулатів, очікувала на те, що єврейське населення не виступить на польській стороні; вона закликала його до нейтральної поведінки щодо польських патріотичних демонстрацій.

Спочатку більшість євреїв Східної Галичини виявляла хитання щодо розвитку подій. Були побоювання, що рішучий перехід до однієї із сторін конфлікту може викликати негативні наслідки для євреїв у вигляді погромів з іншої сторони. Тому позиція, яку зайняли східногалицькі сіоністи – невтручання в польсько-український конфлікт – була найбільш тотожна з інстинктом самозбереження загалу єврейства і отримала його підтримку. Згідно з прийнятим принципом нейтральності в польсько-українському конфлікті Сіоністична Організація закликала

єврейське населення не брати участі у польських патріотичних маніфестаціях⁴. Нейтральну позицію в польсько-українській суперечці зайняла також єврейська студентська молодь, яка з прихильністю і визнанням поставилась однаково і до польських, і до українських національних прагнень, виражаючи при цьому надію, що вони враховуватимуть принцип свободи і рівності для єврейського народу⁵.

Декларація УНР про визнання євреїв окремим народом мала для єврейського населення велике значення. Вперше на території монархії Габсбургів, що розпадалась, визнано, – з точки зору нової держави, – існування окремої єврейської національності на основі самовизначення націй. Євреї отримували гарантію, що на територіях, керованих українцями, – після можливої передачі цих теренів їм майбутньою мирною конференцією, – отримають повні національні права. Позитивне значення цієї декларації полягало також у тому, що після визнання українцями євреїв окремим народом влада відроджуваної Польщі не зможе ігнорувати існування єврейського народу⁶.

Нейтральну позицію у польсько-українському конфлікті за Східну Галичину зайняли під кінець жовтня і на початку листопада 1918 р. створювані в основних містах цього регіону Єврейські Національні Ради, видаючи відповідні відозви до єврейського, а також польського і українського населення⁷. Наприклад, 4 листопада 1918 р. таку відозву видав Виконавчий Комітет Тимчасової Єврейської Національної Ради в Станіславі: "У ставленні до польського і українського народу хочемо зберегти повну згоду, оперту на принципі "рівні з рівними" і на порозумінні у всіх справах, які стосуються спільно трьох народів. У суперечці двох інших населяючих край національностей участі не беремо і зберігаємо до обох сторін найповнішу нейтральність. Нашим єдиним прагненням є, щоб нещасливий край, який стільки втерпів внаслідок війни, нарешті знайшов спокій, щоб ми найшвидше змогли загоїти спільними силами рани, завдані нам війною"⁸. Такою була офіційна позиція сіоністів. Місцеві єврейські національні ради підпорядковувались утвореній у жовтні у Львові Єврейській Національній Раді Східної Галичини⁹. Окремі ради створили групи єврейської стражі безпеки, т. зв. єврейську міліцію. Її завданням, особливо у період збройної польсько-української боротьби, була оборона життя і майна єврейського населення.

Відхід євреїв від розбудови нової української держави та зайнята ними позиція нейтральності викликала незадоволення українців, на чому досить виразно наголошувала їхня преса¹⁰.

Зайняття Львова українськими військами вночі з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. і наступне проголошення Західно-Української Народної Республіки змінило ситуацію. Польське населення Львова і Перемишля вчинило збройний опір утворенню української держави. На чолі польських формувань став прихильник Національної Демократії капітан Чеслав Мончинський, що мало для єврейського населення негативні наслідки, особливо після залишення міста українцями¹¹.

Після опанування Львова українцями вже 1 листопада 1918 р. створено Єврейський Комітет Безпеки, складений з представників основних єврейських угруповань. Йому підпорядковувалась озброєна єврейська міліція, члени якої рекрутувалися з солдатів і офіцерів колишньої австрійської армії. Існування єврейської міліції було необхідним, оскільки українське командування повідомило офіційно, що не бере жодної відповідальності за безпеку осіб єврейської національності. Єврейська міліція нараховувала близько 300 осіб¹². Поляки схвалили створення міліції, її нейтральність у боях, та погоджувались на те, щоб вона проводила діяльність у визначенім районі міста, населенім євреями. Єврейський Відділ Безпеки у відозвах до євреїв та воюючих сторін проголошував повну нейтральність¹³.

Чи єврейська міліція залишалась нейтральною під час боїв за Львів, невідомо, але її діяльність послужила польській стороні до висушення закиду в єврейсько-українській співпраці у боротьбі за місто, що для єврейського населення мало трагічні наслідки. Згідно з твердженнями Ч. Мончинського єврейська міліція вступала у боротьбу на українській стороні, а її цілком нейтральна поведінка мала місце дуже рідко, крім того, саме її функціонування в III дільниці Львова полегшувало українцям опанування Львова, дозволяло їм концентрувати війська в інших дільницях, повністю звільняло їх від турботи про безпеку III дільниці, що становила 1/4, пізніше 1/3 зайнятого ними міста"¹⁴.

У польської сторони існувало переконання, що єврейська міліція сприяла українцям. Єврейська сторона стверджувала, що її міліція не виступала на українській стороні, що її дії обмежувались тільки обороною єврейського населення.

Польські оборонці Львова критично оцінювали не тільки позицію єврейської міліції, але й загальне єврейського суспільства, від якого очікували активної підтримки. Тотожною з цими очікуваннями була позиція лідерів "Союзу поляків юдейського визнання" д-ра Адольфа Бека і д-ра Ізидора Шенкера, які відкрито виступали проти виданої єврейською міліцією відозви про нейтральність, вимагаючи її дійової участі на польській

стороні¹⁵.

На підтримку єврейського населення розраховували також українці. Декларовано рівні права для всіх громадян, незалежно від національності, підтверджено права національних меншин, в т. ч. євреїв. УНР вирішила навіть утворити три державні секретаріати: польський, єврейський і німецький, які повинні були займатися справами цих національностей. Євреї, як і інші національності, не делегували своїх представників, які б захищали їхні інтереси у цих секретаріатах. Українська преса, особливо "Діло", вказувала на тотожність єврейських національних інтересів з інтересами українців, підкреслюючи, що український народ перший і єдиний визнав національні права євреїв. При цьому запевнювалось, що байдужість євреїв у конфлікті не вплине негативно на реалізацію визнаних їм національних прав¹⁶.

Після виходу українських частин зі Львова і захоплення його польськими військами 22 листопада 1918 р. стався у місті погром єврейського населення, в результаті якого згідно з рапортом польського МЗС загинуло понад 150 осіб, а всього постраждало понад 7 тисяч сімей. Важко точно встановити, ким були виконавці погрому. Деяку частину з них становили злочинці, які втекли з ув'язнення. Згаданий рапорт вказує на участь у вбивствах і пограбуваннях польського війська з метою "помсти" за уявну українсько-єврейську співпрацю¹⁷. Моральну і юридичну відповідальність за погром несе також капітан Ч. Мончинський, що очолював польське Головне Командування, який під час боїв толерував у "Побудці", що видавалась під його контролем, антиєврейські акценти.

Праві польські угруповання, насамперед національні демократи, старались виправдати акти насилля, перекладаючи відповідальність на єврейське населення. Ліві угруповання рішуче розкритикували грабежі і вбивства.

Наслідком звинувачень євреїв у симпатизуванні українцям був арешт у грудні 1918 р. у Львові чотирьох діячів єврейських організацій. Їх було інтерновано разом з лідерами українських організацій. Вони мали бути для поляків гарантами спокою у Львові зі сторони організацій, які представляли, та виступали заручниками відповідного ставлення українців до польських полонених.

Екстремальність реакції польських частин і населення у ставленні до євреїв, яких звинувачувано у сприянні українцям, мала місце не тільки у Львові, але й у багатьох інших містах Східної Галичини.

Українці продовжували очікувати від євреїв виступу на стороні

уряду ЗУНР, яка у січні 1919 р. об'єдналась з Українською Народною Республікою. У майбутньому сеймі Західної Облaсті Української Народної Республіки гарантовано представництво всіх національних меншин. Євреям призначено 27 мандатів, полякам – 33, німцям – 6. Таким чином була надана можливість національним меншинам на участь у керівництві. Було видано також розпорядження у мовних справах, яке гарантувало всім національним меншинам – у т. ч. євреям – право на власну мову. Прийняті ухвали мали переконати євреїв та інші національні меншини, а також держави Антанти у дотриманні прав меншин новоутвореною республікою. Однак євреї, внаслідок побоювань репресій з польської сторони, — на випадок її перемоги, — не вислали своїх представників до УНР¹⁸.

Український уряд приділяв значну увагу боротьбі з проявами антисемітських настроїв. У виданім розпорядженні, яке вступало в дію 15 березня 1919 р., вимагалось від місцевої адміністрації застосовувати суворі санкції до осіб, які б вели антиєврейську пропаганду¹⁹.

Позитивне ставлення української влади, яке знайшло віддзеркалення у впровадженім законодавстві, схилило частину євреїв до виступу на стороні нової республіки. На зростання українофільських почуттів безперечно вплинув погром у Львові та антиєврейські ексцеси, які відбувались у різних місцевостях, часто при участі польських військових підрозділів.

У тій частині Східної Галичини, яка була зайнята українськими військами, єврейські угруповання виявились у складному становищі. Серед сіоністів, як і в інших єврейських угрупованнях, появились у цей період певні тенденції до підтримки українців. Вони були помітні навіть серед чільних представників єврейського суспільства. Симпатизував українцям Леон Рейх, який у квітні 1919 р. в газеті "Наунт" виразив думку, що українці мають право до територій, на яких складають більшість. Така позиція зустріла негативну реакцію інших сіоністів, які визнали її порушенням принципу нейтральності. Серед чільних представників єврейського суспільства прихильником уникання втягування євреїв у польсько-український конфлікт був, напр. Моше Фростіг²⁰.

Проукраїнський табір утворився в сіоністичнім керівництві після видання 21 березня 1919 р. Є. Петрушевичем розпорядження про можливість делегування єврейським населенням свого представника, який би репрезентував його при УНР. Ним став Ізраель Вальдман, керівний діяч проукраїнської орієнтації всередині сіоністичного табору. Рішення про

направлення свого представника не кваліфіковано як порушення нейтральності, але тільки як необхідність репрезентування єврейських інтересів перед українською владою. У міру погіршення ситуації українців на фронті зменшувались проукраїнські симпатії²¹.

Багато євреїв, що почувалися лояльними до українців, активно підтримали українську державу, воюючи на її боці, - на противагу до інших євреїв, які свою лояльність до поляків маніфестували участю у польським війську. На українському боці з частини єврейської міліції, зорганізованої в грудні 1918 р. на Тернопільщині і Станіславщині, у червні 1919 р. було сформовано єврейський підрозділ під командуванням Саломона Лейнберга. Згідно з деякими підрахунками його чисельність складала біля 1200 осіб²².

Питання участі євреїв у боях на українській чи польській стороні, заслуговує окремого пояснення. Євреї позитивно оцінювали своє становище на території новоствореної української держави, оскільки була офіційно визнана єврейська національність. Функціонували єврейські національні ради, які займалися широкою суспільною і благодійницькою діяльністю, створенням єврейського початкового і середнього шкільництва, не було випадків погромів єврейського населення²³. Однак більшість євреїв на території, яка знаходилась під владою українців, не зайняла виразно проукраїнської позиції, проголошуючи нейтральність у конфлікті. Було побоювання поляків, крім того, видимою була слабкість створюваної української держави, якій протягом короткого часу існування не вдалося здобути міжнародної підтримки.

Проукраїнська позиція частини єврейського населення наразила загальні євреїв на закиди з боку поляків у симпатизуванні українцям, що після зайняття польською армією Східної Галичини мало негативні наслідки, які проявились, зокрема, в усуненні євреїв з органів адміністрації.

Конфлікт за Східну Галичину вплинув на взаємовідносини між євреями і поляками та українцями на цій території в період II Речі Посполитої. Позиція нейтральності, яку в основному зайняло єврейське населення щодо обох воюючих сторін, сприяла збільшенню почуття відчуженості щодо євреїв - як зі сторони українців, так і зі сторони поляків, що поглибило їх взаємну віддаленість.

1. Меламед В. Евреи во Львове (XIII - первая половина XX века). - Львов, 1994. - С. 137.

2. Stepień S. Polacy-Ukraińcy: tradycje wspólnej przeszłości czy ścieranie się rasji narodowych // Polska-Niemcy-Ukraina w Europie. Uwarunkowania, założenia i przesanki wzajemnej współpracy.

pod red. W. Bonińska. - Rzeszów, 1996. - S. 174-175.

3. Лозинський М. Галичина в 1918-1920 рр. - Відень, 1922. - С. 29-30.

4. Nowy Dziennik. - 1918. - N 101. - 20 paźdz. - S. 1.

5. Ibid. - N 105. - 24 paźdz. - S. 3.

6. Ibid. - S. 1.

7. Ibid. - N 106. - 25 paźdz. - S. 1.

N 121. - 9 list. - S. 3.

N 128. - 16 list. - S. 4.

N 149. - 7 grud. - S. 4.

N 164. - 22 grud. - S. 6.

Wierzbieniec W. Społeczność żydowska Przemysla w latach 1918-1939. - Rzeszów, 1996. - S. 171.

Горюховський Ф. Й., Хонигсман Й. С., Найман А. Й., Єлизаветський С. Й. Евреи Украины (краткий очерк истории). Часть II. - К., 1995. - С. 26-27.

8. Nowy Dziennik. - 1918. - N 132. - 20 list. - S. 3.

9. Jaworski W. Struktura i wpływ sjonistycznych organizacji politycznych w Polsce w latach 1918-1939. - Warszawa, 1996. - S. 17.

10. Nowy Dziennik. - 1918. - N 141. - 29 list. - S. 1.

11. Skrzywan K. Walka o zdobycie terytorialnych państwa polskiego, listopad 1918 - marzec 1919 // U progu niepodległości Polski, wrzesień 1918 - marzec 1919, pod, red. S. Biegańskiego. - Londyn, 1990. - S. 187.

Serczyk W. A. Historia Ukrainy. - Wrocław-Warszawa-Kraków, 1990. - S. 373-374.

12. Wasser O. Rola Żydów w czasie listopadowej obrony Lwowa w r. 1918 // Obrona Lwowa. 1-22 listopada 1918. Relacje uczestników. - T. 2. - Lwów, 1936. - S. 1060-1061.

Меламед В. Указ. соч. - С. 134.

13. Nowy Dziennik. - 1918. - N 141. - 29 list. - S. 3.

14. Maczyński Cz. O stanowisku Żydów w czasie walk listopadowych // Obrona Lwowa. 1-22 listopada 1918. Relacje uczestników. - t. 2. - Lwów, 1936. - S. 1038.

15. Białyńska Chołodecki J. Boje o Lwów // W obronie Lwowa i kresów wschodnich. - Lwów, 1926. - S. 35.

16. Nowy Dziennik. - 1918. - N 141. - 29 list. - S. 3.

17. Tomaszewski J. Lwów 22 listopada 1918 // Przegląd Historyczny. - Warszawa, 1984. - N 2. - S. 283-284.

18. Kozłowski M. Miedzy Sanem a Zbruczem. Walki o Lwów i Galię Wschodnią 1918-1919. - Kraków, 1990. - S. 208-209.

19. Горюховський Ф. Й., Хонигсман Й. С., Найман А. Й., Єлизаветський С. Й. Указ. соч. - С. 32.

20. Tomaszewski J. Zarys dziejów Żydów w Polsce w latach 1918-1939. - Warszawa, 1990. - S. 46.

21. Mendelsohn E. Zionism in Poland. The Formative years 1915-1926. - New Haven - London, 1981. - P. 98.

22. Енциклопедія Українознавства. - Т. 2. - Львів, 1993. - С. 680.

23. Nowy Dziennik. - 1919. - N 99. - 26 maja. - S. 3.

Mendelsohn E. Op. cit. - P. 98-99.

Tomaszewski J. Zarys... - S. 67.

(Переклад з польської Миколи Геніка)

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН (ПЕРША ЧВЕРТЬ ХХ ст.)

Галина ГЛАДКА

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

Українсько-польські відносини мають довгу і складну історію. І ця складність не могла не торкнутися суспільно-політичної діяльності великого сина українського народу митрополита Андрея Шептицького.

Будучи за походженням українцем з давнього боярського роду, який в силу певних обставин окатоличився і ополячився, Роман Шептицький вирішує повернутися до національних коренів. 28 травня 1888 р. він вступив до Василіанського монастиря у Добромилі, прийнявши ім'я Андрей. Галицьку митрополію він очолив 17 січня 1901 р. З цього моменту ні одна з важливих політичних подій в регіоні не пройшла повз його увагу.

Специфіка українсько-польських відносин полягала в тому, що політичні та національні утиски підкріплювалися релігійним протистоянням між сторонами. Австрійський уряд проводив двояку політику в Галичині: з одного боку надав привілеї польській шляхті, сприяючи при цьому утискам всього українського, а з другого — використовував українців для придушення польського сепаратизму. У цих умовах змінювалася тактика політичної боротьби між суспільними силами, які репрезентували як польську, так і українську сторони. Ця боротьба поступово набувала парламентських форм.

Митрополит Андрей, будучи з 1903 р. членом Палати Панів у Відні, вірилістом і фахівцем у галузі права, ґрунтовно орієнтувався в питанні щодо надання виборчого права для українського народу на підставі загального, рівного, безпосереднього і таємного голосування. Тому він і взяв участь у боротьбі українського представництва в парламенті за реформу існуючої виборчої системи. Ця боротьба набрала особливо гострого характеру на початку 1906 р.

У відповідь на поширювану в польських політичних колах чутку про активізацію в краї "грізного руху української агітації" і як наслідок цього унеможливлення виборчої реформи, український політичний провід прийняв рішення відрядити делегацію до цісаря Франца Йосифа. А. Шептицький, який очолював делегацію, зумів переконати австрійського монарха, щоб

українці Галичини за новим виборчим законом отримали таку кількість мандатів, яка б відповідала чисельності населення краю.

Виборчий закон 1907 р. щодо запровадження загального виборчого права під час виборів до парламенту в загальному задовільняв вимоги українців. Проте залишалась відкритою проблема непропорційного представництва українського народу в галицькому сеймі через порушення виборчої процедури. Вибори 1908 р. до сейму супроводжувалися репресіями і терором.

Протестуючи проти зловживань польської адміністрації, 12 квітня 1908 р. український студент Мирослав Січинський убив губернатора А. Потоцького під час аудієнції. Ця подія викликала осуд А. Шептицького. Він вважав, що злочин, навіть здійснений з патріотичних міркувань, є злочином проти власної Батьківщини, оскільки це поглиблювало конфронтацію між українцями та поляками. Несприйнятливою для Митрополита була позиція, що "можна святій справі народній служити закривавленими руками". Небезпеку він вбачав у тому, що "загальна opinia нам противної преси, скидаючи на весь народ відповідальність за злочин одного, стається для нас спокусою боронення і солідаризованя зі злочином. Люди бояться осудити зло там, де покажеться зі страху, щоби осуджуючи зло, не наразитися на закид непатріотизму".

Це була фактично відповідь послові до австрійського парламенту К. Трильовському, який звинуватив Шептицького в пропольській позиції, в гальмуванні процесу національного відродження, порівнюючи його з героєм А. Міцкевича Конрадом Валенродом.

Враховуючи зростаючу напруженість українсько-польського протистояння, президія українського посольського клубу засудила атентат М. Січинського як акт насильства. Призначаючи новим намісником Галичини графа М. Бобжинського, австрійський уряд, побоюючись бунту, заручився згодою українського посольського клубу.

В атмосфері напруження українсько-польських стосунків все актуальнішим ставало питання відкриття українського університету у Львові. 28 червня 1910 р. митрополит Андрей виступив на пленарному засіданні Палати Панів з проектом заснування університету. На жаль, наприкінці 1913 р. переговори в справі українського університету не досягнули позитивного результату. Крім цього, на мертвій точці зупинилася реформа виборів у галицькому сеймі через неможливість досягнення угоди між польським та українським політичними проводами. Польські послі, обстоюючи куріальну систему, не погоджувались на рівне, безпосереднє і таємне голосування. Українські послі в свою чергу

застосували тактику обструкції, паралізуючи цим самим роботу сейму.

Конфлікт щодо виборчої реформи торкнувся також українського та польського духовенства. 26 березня 1913 р. у Львові відбулася конференція польських єпископів на чолі з архієпископом Більчевським, на якій було вирішено колективно усунути від голосування над проектом реформи як таким, що "загрожує заливом радикалізму".

12 квітня 1913 р., перебуваючи у Відні, митрополит Шептицький дав інтерв'ю кореспондентові газети "Neue freie Presse", доводячи необхідність прийняття проекту реформи для досягнення національного миру в Галичині. Ключові пункти проекту, на його думку, з релігійної точки зору не викликають ніяких сумнівів, а якщо вони виникають, то носять політичний характер. Проте порозуміння не наступило. 16 квітня польський єпископат опублікував акту про осуд проекту виборчої реформи фактично припинив роботу цієї комісії. У грудні 1913 р. австрійський уряд запропонував свій варіант проекту, який було відкинута польською стороною. Українські посли на знак протесту застосували обструкцію. Для нормалізації ситуації галицький намісник Вітольд Коритовський скликав нараду сеймових клубів, звернувшись із проханням до митрополита Андрея посприяти досягненню порозуміння між поляками та українцями.

26 січня 1914 р. Андрей Шептицький виголосив промову на нараді перед послами сеймових клубів. Польські посли змушені були піти на поступки, підписавши 28 січня угоду в справі зміни крайового статуту й виборчої реформи, одночасно погоджуючись підтримати також справу відкриття українського університету. Принцип куріальності в трьох куріях зберігався, але в найважливішій для українців курії сільських громад вибори передбачалося провести на основі загального, рівного, безпосереднього і таємного права голосування.

Митрополит Андрей заявив, що ця подія є першим кроком щодо нормального вирішення українсько-польських відносин.

Перша світова війна, а пізніше й польсько-українська внесли свої корективи в ці відносини. Андрей Шептицький, вітаючи утворення ЗУНРу, не погодився на пропозицію маршалка Галичини Незабітовського взяти участь у діяльності польсько-української комісії у Львові, яка мала за мету тимчасове урегулювання ситуації аж до вирішення питання союзними державами. Заслуговує уваги також лист Андрея Шептицького до голови Державного Секретаріату Сидора Голубовича від 27 лютого 1919 р. з клопотанням про звільнення більше тридцяти

ув'язнених священників латинського обряду, що і було здійснено 9 березня того ж року.

Для досягнення порозуміння між польською та українською сторонами Апостольський Візитатор у Польщі Монсінйор Ахілль Ратті надіслав 27 грудня 1918 р. лист до архієпископа Більчевського і митрополита Шептицького у Львові з проханням "ужити спільних акцій" для припинення братовбивчої війни. Три дні архієпископ Більчевський даремно очікував прибуття Митрополита, який пізніше визнав, що його затримка у виконанні рекомендацій папи Бенедикта XV пояснюється переконанням, що даний лист слід було адресувати до варшавського і київського урядів, а не до єпископів, тобто вирішувати питання на державному рівні. Крім того, доручивши Ахіллю Ратті, а не віденському нунцію звернутися в справі порозуміння, апостольська Столиця тим самим, вважав Андрей Шептицький, визнавала приналежність Східної Галичини до Польщі. Митрополит визнав у розмові з архієпископом Більчевським, що в даному випадку він керувався політичними мотивами. Тому лист Апостольського Візитатора було опубліковано тільки після того, як це зробила польська сторона.

У донесенні Львівського воєводського управління Міністерству внутрішніх справ зазначалося, що як духовна особа Шептицький мав би "сповнити" волю Папи, але як політик він вважав, що папське доручення надійшло до нього не тими шляхами.

Після укладення Ризького договору влітку 1921 р. А. Шептицький вирушає до Рима з метою підтримки справи незалежності українського народу і, насамперед, неприєднання Східної Галичини до Польщі. Польська розвідка постійно аналізувала його діяльність за кордоном. Боячись його впливу, польські власті арештували хворого Митрополита на польсько-чеському кордоні в 1923 р. І тільки втручання варшавського нунція зумовило його звільнення з-під арешту і повернення в український Львів.

З усього сказаного можна зробити висновок, що як український, так і польський народи, йдучи до своєї незалежності, пройшли через низку складних, іноді кривавих катаклізмів. Андрей Шептицький завжди був у центрі цих подій. Чітко відстоюючи інтереси українського народу, він засуджував політичний тероризм і своєю діяльністю ще раз довів, що порозуміння між двома сусідніми народами можливе тільки на основі їх державного суверенітету

МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ І ПОЛЬСЬКА ДЕРЖАВА (1918-1923 рр.)

Орест КРАСІВСЬКИЙ

Інститут національних відносин та політології НАН України
(м. Київ)

Ігор ПИЛИПІВ

Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)

Велика заслуга у становленні та розвитку української національної держави, виробленні державної ідеології, консолідації українських національно-демократичних сил належить греко-католицькій церкві. У ХХ ст. греко-католицька церква була тісно пов'язана з діяльністю її глави — митрополита Андрея Шептицького та його соратників — єпископа станіславського Григорія Хомишина та єпископа перемиського Йосафата Коциловського — українського патріота, який, однак, не проявляв особливих нахилів до політичної діяльності.

Політична діяльність керівників греко-католицької церкви стала очевидною під час революційних подій — творення української держави. У меморіалі польського міністерства закордонних справ про А. Шептицького писалось: "Над ним взяла верх політика, а не єпископ". В часі польсько-української війни греко-католицька церква виступила як посередник між урядами Польщі та ЗУНР. 27 грудня 1918 р. до А. Шептицького та львівського архієпископа латинського обряду Ю. Більчевського звернувся папа Бенедикт XV із посланням, в якому висловив надію, що вони розпочнуть спільну акцію в справі припинення війни. 30 грудня та 18 січня відбулись зустрічі Шептицького і Більчевського, на яких обговорювалися питання видання відозви до командувачів воюючими арміями про обмін військово-полоненими та створення делегації для ведення переговорів про припинення військових дій. А. Шептицького спонукали звернутися з відозвою до духовенства і українського населення. Однак він не підтримав цієї ідеї, заявивши: "Не можу видати відозву до свого населення, бо використаєте її проти нас на мирному конгресі". Він рішуче обстоював національні права свого народу, закликав папу стати на бік скривджених галицьких українців, "винести справедливий вирок" у східно-галицькому питанні.

Війна 1918-1919 рр. принесла численні жертви греко-католицькій церкві. Звинувачуючи духовенство в антипольській пропаганді і покладаючи на нього весь тягар відповідальності, польські власті розпочали переслідування. А. Шептицький був

повністю ізольований, зазнав гонінь і перемиський єпископ Й. Коциловський. Близько тисячі священників було заарештовано. Тільки у львівській в'язниці їх перебувало 612. Багато парафій опинились без душпастирів.

26 серпня 1919 р. у Перемишлі відбулася спільна нарада митрополита А. Шептицького та єпископів Г. Хомишина і Й. Коциловського. Був виданий пастирський лист до духовенства й віруючих, в якому засуджувались злочини, здійснені щодо греко-католицької церкви. "П'ять священників замордовано, а сотки їх вивезено або ув'язнено. Много церков, найчільніші монастирі зрабовані", — говорилось у листі. Висловлювалося сподівання на перемогу: "Бог верне нам благословення, кожду нашу сльозу".

Із закінченням польсько-української війни розпочинається дипломатична боротьба на міжнародній арені. Польський уряд шукав різних способів для остаточного вирішення питання Східної Галичини на свою користь. У червні 1921 р. на засіданні католицьких єпископів у Кракові було вирішено провести в найближчий час спільний з'їзд із греко-католицькими єпископами, де мали обговорюватися питання про подолання незгод, усунення конфліктів, що стало б основою польсько-українського порозуміння. Подібну думку висловив Г. Хомишин у розмові із Станіславським воєводою Юристовським в грудні 1921 р. Єпископ вважав, що на подолання польсько-українських протиріч у Східній Галичині вплинули б у значній мірі порозуміння між польськими та українськими єпископами. Поштовх цьому міг би дати їх спільний з'їзд, який би вплинув на церковних служителів і віруючих. Однак, як зазначав Хомишин, пропозиція повинна вийти від папського нунція у Варшаві.

Ідея з'їзду не була втілена. Ю. Більчевський у листі до Міністерства в справах релігії писав, що на відміну від Хомишина, який готовий взяти участь у з'їзді, перемиський єпископ Й. Коциловський і генеральний вікарій львівської митрополії О. Бачинський, який заступав на час відсутності А. Шептицького, інтересу до з'їзду не проявляли. "Ненависть греко-католицького духовенства до нас велика, — писав Більчевський. — Треба, щоб руський клір втратив надію на здобуття власної держави, і краще на невеликий період часу стриматись від проведення з'їзду до часу остаточного вирішення питання про східні кордони".

Важливе значення в боротьбі за українську державність мало трирічне подорожування А. Шептицького по Західній Європі та Америці в той час, коли уряд ЗУНР Є. Петрушевича здійснював

дипломатичні заходи з метою визнання незалежності Східної Галичини. Своім перебуванням за кордоном А. Шептицький мав на меті вивчити міжнародну думку з приводу східногалицького питання і домогтися його позитивного вирішення, а також проведення місіїної роботи серед православних в Україні та Росії, здійсненню якої перешкоджали польські власті. Крім того, Митрополит ще з передвоєнних часів не складав особистого звіту про становище та діяльність греко-католицької церкви. Вона вимагала значної фінансової допомоги, яку Митрополит надіявся отримати від української діаспори.

16 грудня 1920 р. А. Шептицький відправився до Рима. Митрополит не відвідав польського посла у Римі. Стоячи на ґрунті державної незалежності Східної Галичини, він заявив, що візит до посла міг бути інтерпретований як політичний, і польський уряд ствердив би, що “ми визнали приналежність Східної Галичини до Польщі”. Про його незалежницькі настрої в справі Східної Галичини доносив у березні 1921 р. польський посол у Варшаву. Оцінюючи діяльність Митрополита “більш деструктивно, ніж конструктивно”, посол рапортував, що Шептицький репрезентував Польщу як вогнище конфліктів у Європі”. В той же час Шептицький заявив, що “найбільшим його прагненням є дійти згоди між поляками та українцями”, і що він готовий разом із уніатським духовенством взяти ініціативу в зближенні між двома народами та при певних умовах розпочати переговори. На основі аналізу документів можна вважати, що основною умовою, насамперед, було визнання Польщею незалежності Східної Галичини. Митрополит вважав, що можливо дійти до порозуміння за умови існування ЗУНРу, пов'язаного союзом дружби з Польщею. А. Шептицький називав уряд Є. Петрушевича “єдиним, національним, українським”, “нашим урядом”, який користується авторитетом у свого народу. 12 січня 1921 р. Митрополит відправив листа Є. Петрушевичу, в якому повідомляв президента про результати своєї праці в Римі: “Вияснив становище в краї, розповів про переслідування уніатської церкви, про зловживання польської адміністрації. Маю підтримку Риму в нашому питанні”.

Внаслідок заходів А. Шептицького у Ватікані папа Бенедикт XV звернувся до українського народу із пастирським листом, в якому висловлював співчуття і розуміння українцям Східної Галичини, які терплять злидні і муки, принесені війною. В розмові із польським послом папа рекомендував застосувати політику “якнайкращого режиму”, закликав польський уряд дійти до порозуміння із українцями.

Після Рима А. Шептицький відвідав Францію, Бельгію, Англію. Важливе значення для вирішення східногалицького питання мали аудієнції Митрополита у Президента Франції А. Бріана, прем'єра Англії Д. Ллойд-Джорджа та інших впливових політиків, де він порушував проблему українсько-польських стосунків, пропагував українське питання. В польських

дипломатичних представництвах з'явилася занепокоєння з приводу виступів та зустрічей А. Шептицького і прихильних статей в європейській пресі. У серпні Митрополит прибув до Канади. Тут він відвідав українські поселення, зустрічався з вірними, представниками влади. Всі його заходи супроводжувалися пресовою кампанією, яка “викликала недовіру і антипатію до Польщі”. Як результат — канадський уряд звернувся до Ліги Націй у справі політичного становища Східної Галичини. У США, куди А. Шептицький прибув у листопаді, — знову зустрічі, теплі прийоми, на яких Митрополит порушує політичні питання. Важливе значення мав його візит до президента США У. Гардінга та міністра торгівлі Г. Гувера. У Вашингтоні заговорили про українську справу.

Далі — поїздки в Бразилію, Аргентину, знову в США. У листопаді 1923 р. через Канаду Митрополит повернувся в Європу. Завдяки його поїздки світ дізнався про справжнє становище Галичини, про економічну та релігійну ситуацію у краї. Після рішення Ради Амбасадорів 14 березня 1923 р. А. Шептицький готується повернутися в рідний край і в жовтні, всупереч різним перешкодам з боку польських властей, прибув до Львова. З його поверненням розпочався новий етап у діяльності греко-католицької церкви.

Секція 2 УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

СПРОБИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПОРОЗУМІННЯ В МІЖВОЄННИЙ ПОЛЬЩІ: СПОДІВАННЯ І РЕАЛІЇ

Леонід ЗАПКІЛЬНЯК

Львівський державний університет ім. І. Франка

Після періоду боротьби за відбудову української і польської держав у 1917-1920 рр. українсько-польські стосунки представляли собою складне переплетення приязні і ненависті, надій і розчарувань. Достатньо згадати польсько-українську війну 1918-1919 рр. у Галичині і польсько-український союз 1920 р. (угода Пилсудський-Петлюра).

Визвольні змагання українського народу в 1917-1920 рр. в силу відомих обставин закінчилися поразкою. Умови Ризького миру між Польщею і радянськими республіками (1921), рішення Ради Амбасадорів (1923) визнали землі Східної Галичини, Волині, Холмщини і Полісся за Польщею за умов надання їм автономії. Хоча український визвольний рух, що відрізнявся особливо високим рівнем національної свідомості у Галичині, зазнав поразки і ще певний час не визнавав польської політики “доконаних фактів”, нова ситуація вимагала пошуку засад співіснування двох народів.

На думку багатьох тверезих українських і частини польських політиків, співжиття двох народів у межах однієї держави могло здійснюватись лише в умовах територіальної або щонайменше послідовної національно-культурної автономії для українського населення південно-східних воєводств Польської Республіки. Інший шлях провадив до стану “перманентної” громадянської війни, яка не була потрібна молодій і ще не зміцненій Польській державі. Останню обставину добре розуміли провідні польські політики різних таборів (пилсудчики, ендеки, соціалісти, людовці та ін.). Проте стереотип “великої і могутньої Польщі” (“Польща є там, де проживає хоча б декілька поляків” — так заявляли навіть соціалісти) і засада необхідності протистояння своїм західним і східним сусідам штовхала більшість із них до такого розв’язання українського питання, яке б у підсумку призвело до етнічної або державної асиміляції українців у рамках польської державності. Українські політики, враховуючи ментальність і способи

мислення своїх польських колег, намагалися відстоювати права українського населення, ставлячи в центр політичних програм невідворотну візію утворення в майбутньому об’єднаної Української держави. Вказані вище чинники відкрито чи приховано були присутніми за кулісами спроб українсько-польського порозуміння або “нормалізації” відносин.

Перша спроба врегулювання українсько-польських взаємин у рамках польської держави припала на середину 1920 р., коли і доля всієї України, і її західноукраїнських земель ще залишалась невирішеною. У випадку успішного для Польщі завершення польсько-радянської війни Західна Україна залишалася у складі Польської Республіки, а УНР — в орбіті її політичних впливів. Ініціатива порозуміння вийшла від українських діячів Волині, Холмщини і Полісся, котрі не бачили можливостей об’єднання з радянською Україною, але й не вірили у можливість утворення штучної Галицької Республіки (про неї говорили емігрантські керівники ЗУНР). У червні 1920 р. у Варшаві відбулися дводенні збори польських і українських послів до польського сейму. Польська сторона була представлена ліво-центристськими партіями (соціалісти, людовці та ін.), українська — послами національно-демократичної і консервативної орієнтації на чолі з братами Антоном і Павлом Васинчуками. Українська сторона представила партнерам меморандум, розроблений за участю поміркованих галицьких політиків (С. Томашівський), який вміщував умови, що могли б стати основою співжиття українців і поляків у Польській державі. Вказані умови зводилися до засад об’єднання західноукраїнських земель в одну територіально-адміністративну одиницю і надання їй автономного самоврядування. Польська сторона підтримала ці вимоги і зобов’язалася провести їх через сейм.

Проте зовнішньополітичні обставини (наслідки польсько-радянської війни і Ризького миру) звели ці зусилля польської та української сторін нанівець. Після Ризького договору, де діячі ЗУНР отримали неочікувану підтримку з боку радянських дипломатів, непримиренність західноукраїнських політиків до Польщі зросла. Вони (диктатор Є. Петрушевич і Міжпартійна Рада в Галичині) не йшли на жодні компроміси з польськими урядовими чинниками, сподіваючись на позитивне вирішення питання створення Галицької Республіки на західноукраїнських землях керівниками країн Антанті.

У 1922-1923 рр. ініціатива порозуміння неодмінно виходила з середовища польських правлячих кіл, представлених переважно ендеками і консерваторами. Вони прагнули домогтись

задовільного врегулювання українського питання, щоб отримати від Антанти підтвердження мандату на збереження у складі держави західноукраїнських земель. Після численних, переважно таємних, контактів з галицькими українськими політиками як у Львові (Міжпартійна Рада), так і в еміграції (диктатор Є. Петрушевич) польський уряд консерватора Ю. Новака влітку 1922 р. домогів проведення через сейм низки законів, серед яких першочергове значення мав закон про засади воєвдського самоврядування. Закон зобов'язував протягом двох років запровадити елементи територіальної автономії у Східній Галичині, створити український університет. Слід підкреслити, що на ці рішення польські урядові кола пішли в односторонньому порядку, оскільки усі переговори з українськими політиками зайшли у безвихідь, (включаючи й таємні зносини представників уряду В. Сікорського з українськими діячами в 1922-1923 рр.).

Рішення Ради Амбасадорів від 15 березня 1923 р. про передачу Східної Галичини під суверенітет Польщі поклато край сподіванням галицьких українських політиків на розв'язання проблеми західноукраїнських земель відповідно до їхніх планів і привело до глибокої кризи їхньої політичної орієнтації. Українське політичне середовище поділилося на два табори — “непримиренних”, що стояли на позиціях невизнання польської окупації Східної Галичини і продовження боротьби до “переможного кінця”, та “реалістів”, котрі виступали за пошук умов збереження українського життя у складі Польщі. Остання орієнтація знайшла поширення серед ряду керівних діячів Української народно-трудової партії (УНТП), пізніше Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) — В. Охримовича, М. Струтинського та інших, а також українських консерваторів, пов'язаних з греко-католицькою церквою.

У свою чергу, польські урядові кола, представлені переважно ендеками, потрактували рішення Ради Амбасадорів як “карт бланш” у розв'язанні українського питання і не використали сприятливого моменту для порозуміння з “реалістами”. У 1924-1925 рр. в урядових колах Польщі розгорнулася гостра боротьба з українського питання, в якій ендеки і праві польські політики блокували спроби ліво-центристських сил втілити в життя закон 26 вересня 1922 р. Аргументами правих були антипольські акції, здійснювані представниками “непримиренних”, котрі вдавалися до збройного опору і терористичних методів з метою підважити польський авторитет на Західній Україні. На думку ендеків, будь-які поступки на користь українців загрожували б безпеці польської державності. Вони були згодні піти лише на надання

певних культурно-національних прав українцям при збереженні загального курсу на перспективну асиміляцію українського населення.

Травневий переворот 1926 р. і прихід до влади Ю. Пілсудського зродили надії на зміну політики в українському питанні. Однак пілсудчики, обіцяючи докорінну перебудову засад національної політики, на практиці обмежилися лише певними її корективами, які зводилися до розширення можливостей культурної і господарської діяльності українців у Польщі. Слід підкреслити, що на такі наслідки політики пілсудчиків вплинула також загальна націоналістична налаштованість польської громадськості.

Політика санації після 1926 р. посилила диференціацію українського політичного життя, в якому активізувалися радикальні націоналістичні тенденції, особливо після утворення у 1929 р. Організації українських націоналістів (ОУН). Зросла непримиренність до польської державності, націоналісти шукали союзників для своєї боротьби серед ворогів Польщі. З другого боку, серед поміркованих галицьких політиків визрівала і утверджувалась думка про політичний компроміс з польською владою. Політики з УНДО, УСРП, УСДП, консервативних і католицьких об'єднань після успіху на виборах до сейму 1928 р. схилились до використання легальних форм боротьби за національні інтереси, не втрачаючи з поля зору стратегічної мети — досягнення незалежної об'єднаної Української держави. Така позиція вимагала компромісу з правлячими колами Польщі.

Шлях до порозуміння почали торувати в кінці 20-х рр. польські і українські консерватори, які, за висловом С. Томашівського, повинні були підготувати суспільну свідомість обох народів для переходу у політиці від “романтизму і ідеалізму” до “реалізму і позитивізму”. Події літа-осені 1930 р., відомі як “пацифікація”, а також терористичні акції з боку ОУН змусили обидві сторони приступити до переговорів. У 1930-1931 рр. відбулось декілька таємних зустрічей польських урядовців з впливовими українськими політиками з УНДО і консервативно-католицького табору. Польська сторона ставила умовою порозуміння визнання українських рухом польської державності, обіцяючи взамін певні елементи автономії західноукраїнських земель.

На шляху до порозуміння довелось долати чимало труднощів, серед яких на першому місці були взаємні національні упередження і стереотипи, поширені серед польської та української громадськості. Тому на початку 30-х років з ініціативи прихильників порозуміння з обох сторін було засновано декілька нових періодичних видань і товариств, які розпочали

пропаганду ідей "нормалізації" польсько-українських стосунків. Варто зазначити, що стосовно перспектив розв'язання українського питання в цілому переважна більшість польських політиків і публіцистів проукраїнської орієнтації бачила його у відбудові незалежної України лише на теренах на схід від р. Збруч, у той час, як західноукраїнські землі поза будь-якими варіантами вважалися невід'ємною інтегральною частиною Польщі.

Угоди про "нормалізацію" польсько-українських стосунків було досягнуто влітку 1935 р. після тривалих і складних таємних переговорів. Надзвичайно важливу роль у досягненні угоди відіграв граф Я. Лось, який від 1932 р. був посередником в організації таємних зустрічей між керівниками українських політичних сил (переважно з УНДО) з польськими урядовцями. Польсько-українська угода 1935 р. спричинила деяке поліпшення культурного і економічного становища українців у Польщі, оскільки вона була укладена з урядовим табором, який на той час мав у своїх руках головні важелі політичного управління країною. Однак, угода не мала якоїсь обов'язкової легітимності. Коли навесні 1937 р. змінилося керівництво пілсудчиків, а міжнародна обстановка різко загострилась, про дані українцям обіцянки було забуто. Вимоги зміцнення оборони країни і консолідації суспільства перед загрозою війни змусили польське керівництво перейти до рішучої асиміляції і колонізації українського населення. Для українських політиків крах "нормалізації" означав дискредитацію ліберально-демократичної ідеології і зростання впливів радикального націоналізму.

Спроби українсько-польського порозуміння у міжвоєнній Польщі засвідчили надзвичайну складність руху національних спільнот до демократичного суспільства.

KWESTIA AUTONOMII TERYTORIALNEJ GALICJI WSCHODNIEJ W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

Jan PISULIŃSKI

Wyższa szkoła pedagogiczna w Rzeszowie (Polska).

Chciałbym się skupić na roli, jaką odegrało polskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych w opracowaniu statutu autonomicznego, a później w próbach wprowadzenia w życie autonomii terytorialnej Galicji Wschodniej w kształcie.

jaki nadała jej ustawa z 26 września 1922 r.¹ W literaturze przedmiotu bowiem jedynie Andrzej Partyka w artykule zamieszczonym w "Studiach Historycznych" zajął się genezą tej ustawy². Artykuł pozostawia jednak niedosyt, gdyż nie uwzględnia międzynarodowych aspektów sprawy, jak również brak w nim należytego, moim zdaniem, naświetlenia stadium przygotowania projektu autonomii i udziału w tym polskiego MSZ. Na tak skąpe omówienie sprawy w historiografii wpłynął zapewne w decydującej mierze fakt, iż nigdy nie doszło do realizacji wspomnianej wyżej ustawy. Ponadto traktowano ją jako aktu propagandowego w celu uzyskania od mocarstw zatwierdzenia polskiej granicy wschodniej. Niemniej kulisy jej powstania pokazują dylematy, jakie powstały wśród polskich czynników rządzących na początku lat dwudziestych w kwestii współżycia obu największych społeczności Galicji Wschodniej, polskiej i ukraińskiej.

Rozpad Austro-Węgier w 1918 roku ujawnił głębokie konflikty narodowościowe istniejące na mieszanych etnicznie obszarach byłego imperium jakim była wschodnia część Galicji. Postawiło to przed polskimi czynnikami rządzącymi problem, jak ułożyć przyszłe stosunki z Ukraińcami na tym terenie. Ostrość konfliktu z jednej strony i konieczność pozyskania przedstawicieli mocarstw obradujących w Paryżu, spowodowały przyjęcie 13 maja 1919 r. przez Sejm Ustawodawczy uchwały wzywającej rząd do przygotowania projektu szerokiej autonomii Galicji Wschodniej.³

Również premier Ignacy Paderewski w expose 23 maja postulował nadanie Galicji Wschodniej autonomii, jednak ani on, ani wspomniana uchwała nie precyzowała o jaką autonomię chodzi.⁴ 5 czerwca 1919 r. delegacja polska w Paryżu przedłożyła podkomisji zajmującej się sprawą Galicji Wschodniej (podkomisja Le Ronda) projekt statutu. Przewidywał on powołanie ministra d/s Galicji Wsch. przy rządzie, oraz urzędnika Ukraińca przy Radzie Ministrów z funkcją doradcą. Władzę w Galicji Wsch. sprawować miał gubernator powoływany przez Naczelnika Państwa. Przy każdym ministerstwie funkcjonować miał departament zajmujący się tą prowincją.⁵

Decyzja Rady Najwyższej z 25 czerwca o okupacji Galicji Wschodniej przez Polskę przewidywała nadanie jej statusu autonomicznego, którego opracowaniem zajęła się komisja Le Ronda. W toku 26 posiedzeń między 30 czerwca a 18 sierpnia wypracowała ona projekt przedłożony przez Komisję do spraw polskich

Radzie 19 września. Delegacja polska była przeciwna przyjęciu tego projektu, a nie mogąc przeciwstawić się samemu statutowi usiłowała wpłynąć na usunięcie najgroźniejszych punktów.

Najważniejszym z nich było przyznanie tego terytorium jedynie w formie tymczasowego mandatu Ligi Narodów, po upływie którego nastąpić miał plebiscyt decydujący ostatecznie o jego przynależności. Obawiano się też przyjęcia pięcioprzymiotnikowej ordynacji do sejmiku prowincji, co groziło majoryzacją polskiej mniejszości. Dlatego Konwent Seniorów postulował przesunięcie granicy obszaru autonomicznego na zachód tak, by uzyskać równowagę liczebną Polaków i Ukraińców⁶, podobnie jak delegacja reprezentująca polską społeczność Galicji Wsch. (Aleksander Skarbek, Jan Dąbski, Henryk Loewenherz, przebywająca w Paryżu od połowy lipca)⁷. Sugerowała ona nawet (na posiedzeniu komisji 29 VIII) nadanie statutu autonomicznego całej Galicji, by w ten sposób zmienić stosunki ludnościowe na korzyść Polaków⁸. Jednak te działania, jak i próby odwleknięcia sprawy do czasu ustanowienia województw nie przyniosły rezultatów⁹.

Ostatecznie Rada Najwyższa przyjęła statut 21 listopada 1919 r. Przewidywał on powołanie sejmiku prowincjonalnego o kompetencjach w sprawach religii, oświaty, dobroczynności, komunikacji lokalnej, rozwoju rolnictwa, handlu i przemysłu na wzór dawnego Sejmu Galicyjskiego doby autonomicznej. Władzę wykonawczą sprawował gubernator mianowany przez Naczelnika Państwa z prawem weta zawieszającego uchwały sejmiku. Podobnie jak w projekcie polskim miał być powołany minister do spraw Galicji Wsch. odpowiedzialny przed sejmikiem, a oprócz tego doradca Ukrainiec przy Radzie Ministrów. Ukraińcom zapewniano pełnię praw kulturalnych, język ukraiński miał być językiem urzędowym na równi z polskim. Granica terytorium autonomicznego pokrywała się z dawną granicą okręgów sądowych III instancji z czasów monarchii austro-węgierskiej. Statut miał formę traktatu między Mocarstwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi a Polską¹⁰. Z punktu widzenia strony polskiej groziło to w przyszłości ingerencją mocarstw w stosunki polsko-ukraińskie w Galicji Wsch., stąd delegacja polska dążyła do zawieszenia statutu. Zmiana sytuacji w Rosji spowodowana klęską Denikina i poparcie premiera francuskiego George'a Clemenceau przyczyniły się do zawieszenia przez Radę Najwyższą swojej decyzji z 21 listopada w dniu 22 grudnia 1919 roku. Niemniej sprawa przynależności

Galicji Wschodniej pozostała nadal nie rozstrzygnięta, co potwierdził traktat w Sevres.

Dyplomacja polska po traktacie ryskim powróciła do kwestii Galicji Wsch., po zakończeniu wojny z Rosją Radziecką. Wiosną 1921 r. powołany został Delegat MSZ do spraw Małopolski Wschodniej (jak władze polskie oficjalnie nazywały obszar dawnej Galicji Wschodniej), którym został wspomniany już adwokat H. Loewenherz, działacz socjalistyczny i radny lwowski. Utworzono również Biuro Delegata ds. Małopolski Wsch., którym kierował Stanisław Łoś, oddelegowany z Departamentu Północnego MSZ. Zadaniem Biura była koordynacja działań dyplomacji zabiegającej o ostateczne przyznanie Polsce Wschodniej Galicji¹¹. Jesienią 1921 r. na wniosek ministra Konstantego Skirmunta radca Łoś przystąpił do zbierania materiałów dla opracowania projektu statutu autonomicznego. Ostatecznie w oparciu o wcześniejszy projekt Michała Bobrzyńskiego¹² opracował własny projekt statutu, mający jak zapewniał, dać Rusinom wolną rękę na polu religijnym, oświatowym, językowym i gospodarczym na zasadzie równorzędności z Polakami, oraz zapewnić im wpływ na bieg spraw państwowych odpowiedni do ich liczebności, a jednocześnie zapewnić mniejszości polskiej, iż nie będzie zmajoryzowana. Zasadniczym warunkiem było zachowanie suwerenności i jednolitości Rzeczypospolitej i zapewnienie praw ludności polskiej. Celem Łosia było poprzez przedstawienie projektu mocarstwom przejęcie inicjatywy wobec groźby narzucenia Polsce niekorzystnych decyzji przez Radę Ligi Narodów. W związku z tym najistotniejszą zmianą było wprowadzenie w sejmiku prowincji podziału na dwie kurie narodowościowe. Decyzje dotyczące spraw obu społeczności miałyby zapadać wspólnie, natomiast koszty realizacji własnych postanowień ponosiłyby obie grupy oddzielnie. Pozwoliłoby to w intencji autora uniknąć konfliktów np. na tle walki o fundusze czy wspólnych wyborów. Ponadto w miejsce Galicji Wsch. statut wprowadzał dla obszaru autonomicznego nazwę "województwo ruskie" nawiązujące do tradycji. Obszar tak nazwanego terytorium był w projekcie poszerzony na zachód o kilkaset kilometrów, pokrywając swój zasięg z granicą zachodnią nowopostalego województwa lwowskiego. Miało to na celu zwiększenie liczby ludności polskiej, która wobec przeludnienia wsi w zachodniej części Galicji kolonizowałaby w przyszłości wschodnią część województwa, wzmacniając żywioł polski na tych obszarach. Projekt statutu nie przewidywał, w przeciwieństwie do statutu przyjętego przez Radę Najwyższą, możli-

wości odwołania się do mocarstw, co motywowane było integralnością i suwerennością kraju. Najistotniejszą różnicą między obu projektami było przyjęcie przez Bobrzyńskiego podziału na trzy województwa z sejmikami samorządowymi o takim samym podziale na kurie.

Oba rozwiązania zostały zreferowane przez Łosia na posiedzeniu Komitetu Politycznego Rady Ministrów 21 października 1921 r. Komitet powołał komisję międzyministerialną dla wypracowania ostatecznego kształtu statutu w oparciu o przedstawione projekty. W jej skład weszli: dr Zdzisław Okęcki z ramienia premiera i Ministerstwa Wyznań i Oświecenia Publicznego, dr Hauser z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz wspomniany dr Łoś z MSZ. Już na pierwszym posiedzeniu komisji 7 listopada tegoż roku powstały kontrowersje wokół projektów. Dr Okęcki negował bowiem samą istotę autonomii terytorialnej, do której przekonywał zebranych Łoś, motywując to naciskami mocarstw, zwłaszcza Wielkiej Brytanii oraz groźnym fermentem wśród ludności ruskiej. Natomiast Hauser skłonny był zaakceptować podział na trzy województwa motywując to przyzwyczajeniem do niego ludności.

Kolejne dwa posiedzenia 14 i 21 listopada nie zmniejszyły kontrowersji. Ostatecznie komisja zdecydowała, by przedłożyć do rozstrzygnięcia Komitetowi Politycznemu RM najistotniejsze kwestie: czy utworzyć jedno czy trzy województwa, czy statut ma mieć formę ustawy czy traktatu z mocarstwami, oraz czy pozostawić własny rząd terytorium autonomicznego. Autor niestety nie dotarł do dokumentów obrazujących dalszy los projektów.

Sprawa wypracowania statutu autonomicznego powróciła znowu latem 1922 r. W obliczu konieczności przeprowadzenia wyborów do Sejmu w listopadzie tego roku konieczne stało się ostateczne rozstrzygnięcie kwestii przynależności Galicji Wsch. 25 lipca Klub Pracy Konstytucyjnej postawił w Sejmie wniosek o niezwłoczne rozwiązanie tej kwestii. Premier Julian Nowak na posiedzeniu KPRM 7 sierpnia zwołał konferencję dotyczącą Galicji Wsch. z udziałem premiera, nowego ministra s.z. Gabriela Narutowicza, min. s.w. Aleksandra Kamińskiego, Delegata RP przy Lidze Narodów Szymona Aszkenazego, a także jako ekspertów prof. Bobrzyńskiego, prof. Kasznicę, dr Łosia i dr Loewenherza. Przyjęty na nim statut oparty został na projekcie Bobrzyńskiego tj. podziału na trzy województwa autonomiczne, natomiast nadano mu formę ustawy w miejsce traktatu z mocarstwami. W połowie sierpnia projekt został przedstawiony do

konsultacji posłom Wielkiej Brytanii, Francji i Włoch. Spośród mocarstw jedynie ocena brytyjska była krytyczna. Foreign Office zarzucało projektowi zbyt słabe gwarancje dla ludności ukraińskiej oraz nadmierne skomplikowanie projektu, jednak ze względów politycznych nie wystąpiło oficjalnie przeciw niemu. Projekt zatwierdziła 11 września Rada Ministrów i już 15 tegoż miesiąca trafił do Sejmu. Sejmowa Komisja Konstytucyjna rozszerzyła postanowienia projektu o samorządzie wojewódzkim na cały odszar kraju, uzasadniając, że Sejm jest związany uchwałą z 26 lipca. W rzeczywistości ta istotna zmiana została preforsowana przez prawicę głównie endecką. Sama treść projektu rządowego znalazła się w drugim rozdziale ustawy, uchwalonej 26 września (por. przyp.1). Przyczyniła się ona do ostatecznego uznania przynależności Galicji Wschodniej do Polski przez Konferencję Ambasadorów 15 marca 1923 r. Jak się okazuje z zachowanych pozostałości archiwum polskiego MSZ, już po tej decyzji (dającej faktycznie wolną rękę władzom polskim w kwestii autonomii tego obszaru), dyplomaci polscy na czele z ministrem Aleksandrem Skrzyńskim próbowali naciskać na rząd w celu realizacji postanowień ustawy o samorządzie ter., motywując to względami "ułożenia stosunków między obu narodami w Galicji Wschodniej i przeciwdziałaniu wrogiej propagandzie na arenie międzynarodowej". Przejęcie steru rządów przez prawicę w maju 1923 r. spowodowało zapewne fiasko tych zamierzeń. Do sprawy nie powrócono.

Podsumowując podjętą tu problematykę kształtu autonomii Galicji Wschodniej zauważyć należy, że motorem jej urzeczywistnienia byli ludzie związani głównie z Ministerstwem Spraw Zagranicznych, przy czym widzieli oni, poprzez ułożenie stosunków z Ukraińcami, możliwość wzmocnienia międzynarodowego położenia i prestiżu Rzeczypospolitej. Niestety szansa ta została przez późniejsze rządy zaprzepaszczone.

PRZYPISY

1. Ustawa "O zasadach powszechnego samorządu wojewódzkiego, a w szczególności województwa lwowskiego, tarnobrodzkiego i stanisławowskiego" - Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, nr 41, poz. 333, tekst też: K. Kumaniecki "Układowa państwowości polskiej", Warszawa 1924, s. 628-631.

2. A. Piatyła "Polskie koncepcje autonomii Galicji Wschodniej w latach 1919-1922", w "Studia Historyczne" 1990, z. 4, s. 563-575.

3. A. Partyka, op. cit., s. 556.
4. Ibidem.
5. Akta i dokumenty dotyczące sprawy granic Polski na konferencji w Paryżu 1918-1919 zebrane i wydane przez Sekretariat Generalny Delegacji Polskiej, cz. III, Paryż 1926, s. 27 i nast.
6. Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), Ambasada RP w Paryżu 155, MSZ do Paryża 15 08 1919
7. Ibidem, MSZ do Paryża 18 07 1919, k. 3. A. Partyka, op. cit., s. 564
8. Akta i dokumenty... op. cit., s. 564.
9. AAN, Ambasada RP w Londynie 436, Delegacja w Paryżu do Londynu 13 12 1919
10. Ibidem, "Treaty Relating to Eastern Galicia", k. 5-12.
11. AAN, MSZ 5350, okólnik o powołaniu Biura z 7 06 1921, Archiwum Biura: MSZ 1 5349-5355
12. A. Partyka, op. cit., s. 567, tekst projektu: Dział Rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej, 8001-9000

УКРАЇНЬСЬКА ПРОБЛЕМА В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ ПОЛЬЩІ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Петро ФЕДОРЧАК, Володимир КОМАР

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

Українські етнічні землі, що в міжвоєнний період належали до Польщі, поділялись на такі історико-географічні території: Східну Галичину (з 1920 р. офіційна назва — Східна Малопольща), Західну Волинь, Західне Полісся, Підляшшя та Холмщину. Польська національна політика на цих землях була різною і переслідувала мету поглибити регіональні особливості, розчленувати на частини й асимілювати єдиний український народ.

Під цим оглядом найбільшу проблему представляли українці Східної Галичини. Вони компактно заселяли Станіславське, Тернопільське та частину Львівського воєводства і становили тут переважаючу більшість. Проте не кількість українців була східногалицькою проблемою, а їх вороже несприйняття польської держави. Галичани не забули своєї державності — Західно-Української Народної Республіки. Вони не змирилися з поразкою в польсько-українській війні 1918-1919 рр. і рішенням Ради Послів від 15 березня 1923 р. про анексію Східної Галичини Польщею. В II-й Речі Посполитій не наступило зрозуміння важливості української проблеми. Українська меншина, незважаючи на гарантії Конституції 1921 р., не стала рівноправною поряд з польською нацією. Відмовивши українцям у власній назві, поляки називали їх русинами і обмежували права використання рідної мови. Зневажливе ставлення і відмова

українцям в найприродніших національних прагненнях стали причиною їх ворожості до Польщі. Галичани були найбільш згуртованими і національно свідомими, і тому від вирішення цієї проблеми залежала доля українського питання в Польщі загалом.

Процес розв'язання східногалицької проблеми в II-й Речі Посполитій пройшов кілька етапів. У період так званої парламентської демократії (1918-1926 рр.) проти українців безуспішно проводилась політика національної асиміляції. Прихід у 1926 р. до влади режиму "санациї" на чолі з Юзефом Пілсудським змістив акценти в бік державної асиміляції українців. Проте української проблеми не було розв'язано і навіть не було створено єдиної концепції для її вирішення. Доказом цьому стали масові саботажні акції в Галичині і "пацифікація" 1930 р. Після смерті Ю. Пілсудського в 1935 р. посилювалися сидецькі концепції в розв'язанні українського питання, які втілювались у проведенні політики "зміцнення польськості" в Східній Галичині.

Ініціативою для нового політичного курсу стали директиви маршала Польщі Е. Ридз-Смігли від 25 і 28 січня 1939 р., а також розпорядження прем'єр-міністра Ф. Славой-Складковського від 1 лютого 1939 р., якими вимагалось від кожного міністерства представити до 15 лютого власний план вирішення української проблеми.

Виконуючи ці директиви і розглядаючи східногалицьке питання у площині оборони держави, міністерство справ військових (МСВ) висловилося за збільшення в цьому регіоні відділів Корпусу Охорони Пограниччя (КОП). Це ж знайшло підтримку Міністерством закордонних справ (МЗС). Отже, наміри польських політиків обґрунтовувались засадами безпеки і територіальної цілісності держави.

Наступні пропозиції, що надходили в президію ради міністрів (ПРМ) зводились до перегляду чинного законодавства (міністерство внутрішніх справ — МВС), створення умов праці для переселених польських адвокатів (МЗС), швидкого здобуття кількісної і якісної переваги поляків над українцями через нирцеляцію, запровадження осадництва та створення сильного міщанства (міністерство промисловості і торгівлі), сезонної міграції та заморської еміграції українців (міністерство громадської опіки — МГО).

Остання пропозиція вимагає більш детального пояснення, оскільки дане міністерство очолював М. Жиндрам-Косцялковський, який будучи прем'єр-міністром уряду (13.XI.1935 — 16.V.1936 рр.), виступав за нормалізацію польсько-українських

wości odwołania się do mocarstw, co motywowane było integralnością i suwerennością kraju. Najistotniejszą różnicą między obu projektami było przyjęcie przez Bobrzyńskiego podziału na trzy województwa z sejmikami samorządowymi o takimż samym podziale na kurie.

Oba rozwiązania zostały zreferowane przez Łosia na posiedzeniu Komitetu Politycznego Rady Ministrów 21 października 1921 r. Komitet powołał komisję międzyministerialną dla wypracowania ostatecznego kształtu statutu w oparciu o przedstawione projekty. W jej skład weszli: dr Zdzisław Okęcki z ramienia premiera i Ministerstwa Wyznań i Oświecenia Publicznego, dr Hauser z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz wspomniany dr Łoś z MSZ. Już na pierwszym posiedzeniu komisji 7 listopada tegoż roku powstały kontrowersje wokół projektów. Dr Okęcki negocjował bowiem samą istotę autonomii terytorialnej, do której przekonywał zebranych Łoś, motywując to naciskami mocarstw, zwłaszcza Wielkiej Brytanii oraz groźnym fermentem wśród ludności ruskiej. Natomiast Hauser skłonny był zaakceptować podział na trzy województwa motywując to przyzwyczajeniem do niego ludności.

Kolejne dwa posiedzenia 14 i 21 listopada nie zmniejszyły kontrowersji. Ostatecznie komisja zdecydowała, by przedłożyć do rostrzygnięcia Komitetowi Politycznemu RM najistotniejsze kwestie: czy utworzyć jedno czy trzy województwa, czy statut ma mieć formę ustawy czy traktatu z mocarstwami, oraz czy pozostawić własny rząd terytorium autonomicznego. Autor niestety nie dotarł do dokumentów obrazujących dalszy los projektów.

Sprawa wypracowania statutu autonomicznego powróciła znowu latem 1922 r. W obliczu konieczności przeprowadzenia wyborów do Sejmu w listopadzie tego roku konieczne stało się ostateczne rostrzygnięcie kwestii przynależności Galicji Wsch. 25 lipca Klub Pracy Konstytucyjnej postawił w Sejmie wniosek o niezwłoczne rozwiązanie tej kwestii. Premier Julian Nowak na posiedzeniu KPRM 7 sierpnia zwołał konferencję dotyczącą Galicji Wsch. z udziałem premiera, nowego ministra s.z. Gabriela Narutowicza, min. s.w. Aleksandra Kamińskiego, Delegata RP przy Lidze Narodów Szymona Aszkenazego, a także jako ekspertów prof. Bobrzyńskiego, prof. Kasznicę, dr Łosia i dr Loewenherza. Przyjęty na nim statut oparty został na projekcie Bobrzyńskiego tj. podziału na trzy województwa autonomiczne, natomiast nadano mu formę ustawy w miejsce traktatu z mocarstwami. W połowie sierpnia projekt został przedstawiony do

konsultacji posłom Wielkiej Brytanii, Francji i Włoch. Spośród mocarstw jedynie ocena brytyjska była krytyczna. Foreign Office zarzucało projektowi zbyt słabe gwarancje dla ludności ukraińskiej oraz nadmierne skomplikowanie projektu, jednak ze względów politycznych nie wystąpiło oficjalnie przeciw niemu. Projekt zatwierdziła 11 września Rada Ministrów i już 15 tegoż miesiąca trafił do Sejmu. Sejmowa Komisja Konstytucyjna rozszerzyła postanowienia projektu o samorządzie wojewódzkim na cały odszar kraju, uzasadniając, że Sejm jest związany uchwałą z 26 lipca. W rzeczywistości ta istotna zmiana została przevorsowana przez prawicę głównie endecką. Sama treść projektu rządowego znalazła się w drugim rozdziale ustawy, uchwalonej 26 września (por. przyp.1). Przyczyniła się ona do ostatecznego uznania przynależności Galicji Wschodniej do Polski przez Konferencję Ambasadorów 15 marca 1923 r. Jak się okazuje z zachowanych pozostałości archiwum polskiego MSZ, już po tej decyzji (dającej faktycznie wolną rękę władzom polskim w kwestii autonomii tego obszaru), dyplomaci polscy na czele z ministrem Aleksandrem Skrzyńskim próbowali naciskać na rząd w celu realizacji postanowień ustawy o samorządzie ter., motywując to względami "ułożenia stosunków między obu narodami w Galicji Wschodniej i przeciwdziałaniu wrogiej propagandzie na arenie międzynarodowej". Przejęcie steru rządów przez prawicę w maju 1923 r. spowodowało zapewne fiasko tych zamierzeń. Do sprawy nie powrócono.

Podsumowując podjętą tu problematykę kształtu autonomii Galicji Wschodniej zauważyć należy, że motorem jej rzeczywistnienia byli ludzie związani głównie z Ministerstwem Spraw Zagranicznych, przy czym widzieli oni, poprzez ułożenie stosunków z Ukraińcami, możliwość wzmocnienia międzynarodowego położenia i prestiżu Rzeczypospolitej. Niestety szansa ta została przez późniejsze rządy zaprzepaszczone.

PRZYPISY

1. Ustawy "O zasadach powszechnego samorządu wojewódzkiego, a w szczególności województwa lwowskiego, galicyjskiego i stanisławowskiego" - Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, nr 41, poz. 333, tekst też: K. Kumaniecki "Układowa państwowości polskiej", Warszawa 1924, s. 628-631.

2. A. Partyka "Polskie koncepcje autonomii Galicji Wschodniej w latach 1919-1922", w "Studia Historyczne" 1976, z. 4, s. 563-575.

wości odwołania się do mocarstw, co motywowane było integralnością i suwerennością kraju. Najistotniejszą różnicą między obu projektami było przyjęcie przez Bobrzyńskiego podziału na trzy województwa z sejmikami samorządowymi o takimż samym podziale na kurie.

Oba rozwiązania zostały zreferowane przez Łosia na posiedzeniu Komitetu Politycznego Rady Ministrów 21 października 1921 r. Komitet powołał komisję międzyministerialną dla wypracowania ostatecznego kształtu statutu w oparciu o przedstawione projekty. W jej skład weszli: dr Zdzisław Okęcki z ramienia premiera i Ministerstwa Wyznań i Oświecenia Publicznego, dr Hauser z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz wspomniany dr Łoś z MSZ. Już na pierwszym posiedzeniu komisji 7 listopada tegoż roku powstały kontrowersje wokół projektów. Dr Okęcki negował bowiem samą istotę autonomii terytorialnej, do której przekonywał zebranych Łoś, motywując to naciskami mocarstw, zwłaszcza Wielkiej Brytanii oraz groźnym fermentem wśród ludności ruskiej. Natomiast Hauser skłonny był zaakceptować podział na trzy województwa motywując to przyzwyczajaniem do niego ludności.

Kolejne dwa posiedzenia 14 i 21 listopada nie zmniejszyły kontrowersji. Ostatecznie komisja zdecydowała, by przedłożyć do rozstrzygnięcia Komitetowi Politycznemu RM najistotniejsze kwestie: czy utworzyć jedno czy trzy województwa, czy statut ma mieć formę ustawy czy traktatu z mocarstwami, oraz czy pozostawić własny rząd terytorium autonomicznego. Autor niestety nie dotarł do dokumentów obrazujących dalszy los projektów.

Sprawa wypracowania statutu autonomicznego powróciła znowu latem 1922 r. W obliczu konieczności przeprowadzenia wyborów do Sejmu w listopadzie tego roku konieczne stało się ostateczne rozstrzygnięcie kwestii przynależności Galicji Wsch. 25 lipca Klub Pracy Konstytucyjnej postawił w Sejmie wniosek o niezwłoczne rozwiązanie tej kwestii. Premier Julian Nowak na posiedzeniu KPRM 7 sierpnia zwołał konferencję dotyczącą Galicji Wsch. z udziałem premiera, nowego ministra s.z. Gabriela Narutowicza, min. s.w. Aleksandra Kamińskiego, Delegata RP przy Lidze Narodów Szymona Aszkenazego, a także jako ekspertów prof. Bobrzyńskiego, prof. Kasznicę, dr Łosia i dr Loewenherza. Przyjęty na nim statut oparty został na projekcie Bobrzyńskiego tj. podziału na trzy województwa autonomiczne, natomiast nadano mu formę ustawy w miejsce traktatu z mocarstwami. W połowie sierpnia projekt został przedstawiony do

konsultacji posłom Wielkiej Brytanii, Francji i Włoch. Spośród mocarstw jedynie ocena brytyjska była krytyczna. Foreign Office zarzucało projektowi zbyt słabe gwarancje dla ludności ukraińskiej oraz nadmierne skomplikowanie projektu, jednak ze względów politycznych nie wystąpiło oficjalnie przeciw niemu. Projekt zatwierdziła 11 września Rada Ministrów i już 15 tegoż miesiąca trafił do Sejmu. Sejmowa Komisja Konstytucyjna rozszerzyła postanowienia projektu o samorządzie wojewódzkim na cały odszar kraju, uzasadniając, że Sejm jest związany uchwałą z 26 lipca. W rzeczywistości ta istotna zmiana została przevorsowana przez prawicę głównie endecką. Sama treść projektu rządowego znalazła się w drugim rozdziale ustawy, uchwalonej 26 września (por. przyp.1). Przyczyniła się ona do ostatecznego uznania przynależności Galicji Wschodniej do Polski przez Konferencję Ambasadorów 15 marca 1923 r. Jak się okazuje z zachowanych pozostałości archiwum polskiego MSZ, już po tej decyzji (dającej faktycznie wolną rękę władzom polskim w kwestii autonomii tego obszaru), dyplomaci polscy na czele z ministrem Aleksandrem Skrzyńskim próbowali naciskać na rząd w celu realizacji postanowień ustawy o samorządzie ter., motywując to względami "ułożenia stosunków między obu narodami w Galicji Wschodniej i przeciwdziałaniu wrogiej propagandzie na arenie międzynarodowej". Przejęcie steru rządów przez prawicę w maju 1923 r. spowodowało zapewne fiasko tych zamierzeń. Do sprawy nie powrócono.

Podsumowując podjętą tu problematykę kształtu autonomii Galicji Wschodniej zauważyć należy, że motorem jej rzeczywistnienia byli ludzie związani głównie z Ministerstwem Spraw Zagranicznych, przy czym widzieli oni, poprzez ułożenie stosunków z Ukraińcami, możliwość wzmocnienia międzynarodowego położenia i prestiżu Rzeczypospolitej. Niestety szansa ta została przez późniejsze rządy zaprzepaszczone.

PRZYPISY

1. Ustawa "O zasadach powszechnego samorządu wojewódzkiego, a w szczególności województwa lwowskiego, tarnopolskiego i stanisławowskiego" - Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, nr 41, poz. 333, tekst też: K. Kumaniecki "Odbudowa państwowości polskiej", Warszawa 1924, s. 628-631.

2. A. Partyka "Polskie koncepcje autonomii Galicji Wschodniej w latach 1919-1922", w "Studia Historyczne" 1976, z. 4, s. 563-575.

відносин. За кілька років його погляди змінились, і вже у 1939 р. він став прихильником стимулювання заморської еміграції українців, бо вона вважалась безповоротною. Викуплена в українських селян земля мала перейти в польські руки.

На підставі вищезгаданих пропозицій 18 березня 1939 р. Рада Міністрів ухвалила: "Виходячи з потреби найтіснішого поєднання Східної Малопольщі з Річчю Посполитою і опорою політики виключно на польське суспільство, необхідно зміцнити інтенсивність економічного і культурного життя поляків та змінити національну структуру цього регіону".

Тепер уже розпорядження уряду передавались на виконання окремих міністерств. Зокрема, міністерство комунікації мало звільнити близько 800 нелояльних осіб (українців) з роботи на залізниці або перевести їх в центральні чи західні воєводства Польщі. Міністерство пошти й телеграфу протягом шести місяців, починаючи з 15 лютого, зобов'язувалось усунути українців з керівних і технічних посад. Міністерство сільського господарства мало повністю виселити непольський елемент з прикордонної зони. Здійсненню цих заходів сприяло і виконання прийнятого ще 22 січня 1937 р. закону про кордони держави, на підставі якого адміністративна влада могла не допустити громадянина Польщі до набуття і володіння нерухомості, а також до заняття ремеслом і торгівлею взагалі. При умові застосування цього закону в 37-и прикордонних повітах влада могла допустити до промислу і торгівлі тільки поляків.

Поряд зі здійсненням чинного законодавства виникла потреба зміни деяких законів, котрі перешкоджали проведенню широкомасштабних заходів. Один з них — закон від 26 вересня 1922 р. "Про засади загального воєводського самоврядування" — ухвалений в особливих умовах. Його прийняття пов'язувалося з реакцією міжнародних чинників. Проте він не був виконаний жодним урядом Польщі після 1922 р. Цей закон перешкодив польському осадництву, бо забороняв урядові проводити колонізацію. Навіть мовний закон С. Грабського від 31 липня 1924 р., що спричинився до тотального нищення українського шкільництва, також потребував змін. Він мав послужити переходу української або двомовної школи на польську.

Особлива увага приділялась урядом Польщі питанню греко-католицької церкви. Для здобуття впливу на неї планувалось використати рух поляків греко-католиків. Таким чином греко-католицька церква мала втратити виразно український характер і стати понаднаціональною церквою. Визнано необхідним використовувати ідейні розходження між єпископами УГКЦ,

сприяти поширенню поглядів на латинізацію уніатської церкви, що пропагував станіславівський єпископ Г. Хомишин. Отже, польські політики прагнули поглибити поділ не тільки в українському суспільстві, а й у греко-католицькій церкві.

Питання впровадження григоріанського календаря в УГКЦ вирішено тимчасово відкласти і спрямувати всю діяльність на більш податливий ґрунт — автокефальну православну церкву.

У виконанні державної програми по "зміцненню польськості" велика роль відводилась польським громадським та парамілітарним організаціям. Координацію їх діяльності взяв на себе Погоджувальний комітет польських організацій, що був створений в 1935 р. у Львові. Акції комітету зводились до реполонізації і окатоличення людності нібито польського походження (шляхта загорова, "латинники", поляки греко-католики), осадництва сільського і міського та фінансової підтримки для поляків Східної Галичини. Політики уряду в цьому регіоні мали підтримувати всі польські організації без огляду на партійну приналежність.

Заплановані урядом Польщі на 1939-1940 рр. акції викликали тривогу відділу безпеки МВС. В одному з його документів зазналося, що "...реалізація директив, представлених у проекті ухвал Ради Міністрів, котрі без сумніву, виходять за рамки нормальної політики, потягнуть за собою контракцію зі сторони антидержавних і відцентрових елементів, до яких належить застосувати засоби безпеки". Щоб справитись з можливими виступами українців планувалось збільшити кількість поліції.

Запланована в січні 1939 р. акція "зміцнення польського елементу" стосувалася ключового регіону Східної Галичини. Варто зазначити, що напередодні Другої світової війни подібні заходи проводились на землях Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя. Таким чином, на всій території Західної України проводилась політика полонізації.

Отже, заходи уряду Польщі в українському питанні обіймали цілий комплекс політичних, економічних та релігійних проблем з метою зміни національної структури західноукраїнських земель. Для здійснення плану по "зміцненню польськості" були задіяні міністерства, воєводські уряди, парамілітарні та громадські організації.

Друга світова війна, що розпочалась 1-го вересня 1939 р., перекреслила плани польських політиків, виявила їх короткозорість і безглуздість. Проте зерна ненависті і взаємної недовіри, посіяні в міжвоєнний період, сприяли виникненню трагічних конфліктів між двома слов'янськими народами в ході війни.

КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ СИЛ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (1924-1926)

Олександр КУЗЬМІНЕЦЬ

Українська академія Міністерства Внутрішніх Справ (м. Київ)

Ігор ОРИХІВСЬКИЙ

Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)

У грудні 1923 р. в Польщі сформовано уряд В. Грабського, який продовжував політику на подальше змицнення польського панування на західноукраїнських землях. Антиукраїнський наступ польського уряду розгорнувся на всіх ділянках суспільно-політичного, економічного та культурного життя. Було ліквідовано місцеве самоврядування й призначено урядових комісарів з широкими повноваженнями, більш жорстокою ставала політика колонізації "східних кресів", створювалися перешкоди в економічному розвитку Галичини, посилювався тиск у галузі культури та освіти ("Кресові закони" від 31 липня 1924 р.), активізувалася діяльність польських шовіністичних організацій (Товариство опіки над кресами, Союз Народних організацій у Східній Малопольщі та ін.).

Отже, польська асиміляторська політика цього періоду була спрямована на знищення українства. Тому постала проблема згуртування та об'єднання всіх сил для боротьби проти анексіоністської діяльності польського уряду, за самостійність, соборність та державність України.

Першою спробою такого об'єднання була нарада представників українських політичних партій Західної України 6 липня 1924 р. Незважаючи на різні позиції і трактування ідеї консолідації, у багатьох питаннях вдалося дійти згоди. У спільній заяві, підписаній представниками шести партій, говорилося, що "український народ непохитно обстоює своє природне право до незалежного державного життя" (Громадський голос. — 1924. — 9 серпня). Ця заява підтвердила одностайність політичних сил Західної України у боротьбі з польською окупацією.

Процес консолідації українських демократичних сил виявився у створенні у липні 1925 р. Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО). Західноукраїнські партії, які стояли на позиціях соціалізму і відмовилися увійти в УНДО, намагалися створити єдиний фронт українських соціалістичних сил.

Про це йшлося на з'їзді Української радикальної партії 1 квітня 1923 р., де ухвалено резолюцію, в якій УРП визнала "...потребу спільного фронту всіх українських соціалістичних партій, які стремлять до повної духовної самостійності українського народу в боротьбі з національним, соціальним і культурним поневоленням".

Дискусію у справі об'єднання соціалістичних сил започаткував на сторінках газети "Громадський голос" відомий діяч Української радикальної партії М. Волянський статтю "На партійні теми" (Громадський голос. — 1924. — 30 серпня).

Ідею УРП підтримала Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР), яка діяла на Волині (Громадський голос. — 1924. — 19 вересня). Для ознайомлення громадськості з платформою УПСР у "Громадському голосі" була виділена окрема сторінка під назвою "Вісті з Волині".

Постійною практикою стали взаємні запрошення на з'їзди, спільні засідання керівних органів. Наприклад, на крайовий з'їзд УПСР, який відбувся 30 грудня 1923 р. в Кременці і де обговорювалося питання про співпрацю обох партій, прибуло два запрошені делегати від УРП.

2 березня 1924 р., на засіданні Головної управи УРП, де були присутні представники УПСР, було вирішено створити політичне бюро для розробки "спільної тактики у загальнонаціональних та внутрішньопартійних справах, яке б складалося з представників обох партій" (Громадський голос. — 1924. — 15 березня).

Протягом 1924-1925 рр. на сторінках "Громадського голосу" неодноразово обговорювалося питання утворення єдиного соціалістичного фронту. До процесу консолідації було залучено партію Соціалістичне об'єднання "Селянський союз". 11 жовтня 1924 р. у Львові на спільній нараді керівників трьох партій ухвалено рішення про узгодження спільних дій, проведення конференцій. Наприклад, у грудні 1924 р. відбулася спільна нічова акція УРП і Сельсоюзу. Посли в польському сеймі від Сельсоюзу П. Васильчук, А. Братунь, С. Маківка, С. Козицький і М. Чучмай провели посольські віча у Тернополі, Бережанах, Самборі, Станіславі, Косові та Коломиї (Громадський голос. — 1924. — 6 грудня).

Радикали прагнули об'єднати соціалістичні сили краю, але водночас проголошували політику власних сил, відкидали будь-яку орієнтацію на Польщу чи Радянську Україну, заперечували можливість співпраці з іншими українськими "буржуазними" партіями, бо з ними "одноцільного фронту утворити не можна..." і вони "...тому "фронтови" користи не принесуть, але навпаки,

постійно будуть його заломлювати”.

Процес консолідації соціалістичних сил охопив і закордонні організації УРП та УПСР. 31 серпня 1924 р. у Празі відбулася нарада представників закордонних організацій УРП та УПСР, на якій вирішено створити спільне політичне бюро цих партій, яке б мало координувати всю роботу.

Наступним кроком до об'єднання соціалістів стала Празька конференція закордонної групи УРП від 25 жовтня 1924 р., де ухвалено рішення про підготовку єдиної соціалістичної програми.

На з'їзді УРП, що відбувся 1 лютого 1925 р. в Станіславі, зроблено ще один крок “...до тісного організаційного об'єднання всіх українських сил” і відзначено як неможливу політичну співпрацю з “буржуазними” українськими партіями (Громадський голос. — 1925. — 14 лютого). На нараді представників трьох партій, у березні 1925 р. вирішено створити узгоджувальну комісію для опрацювання спільної політичної програми.

Але ця спілка виявилася не надто міцною. Представники Сельсоюзу відійшли від ідеї об'єднання соціалістичних сил і пізніше підтримали КПЗУ.

На засіданні Ширшої управи УРП 21 листопада 1925 р. знову було обговорено шляхи об'єднання УРП і УПСР. Окремі комісії, яка складалася з представників обох партій, було доручено розробити проект нової програми і подати її на розгляд наступному з'їзду.

24 січня 1926 р. з'їзд УПСР у Кременці затверджує постанову про злиття УПСР і УРП в Українську партію соціалістів-радикалів та висилає делегатів на з'їзд УРП, де вони мали заявити про вступ до об'єднаної партії.

Завершив цей процес з'їзд УРП 14 лютого 1926 р., на якому проголошено об'єднання двох партій у одну Українську соціалістично-радикальну партію (УСРП). На з'їзді прийнято нову програму, яка була викладена у популярній брошурі “Чого хоче УСРП?”. Основними її пунктами були положення про утворення самостійної Української трудової республіки, соборність усіх українських земель, рівність громадян та обстоювання їх прав і свобод. Водночас на з'їзді знову підтверджено постанову 1925 р. про неможливість співпраці з партіями як “буржуазними”, так і комуністичними.

У травні-серпні 1926 р. керівництво УСРП ще раз спробувало відновити переговори з Сельсоюзом, але вони не дали ніяких результатів, бо Сельсоюз опинився повністю під впливом комуністичних елементів і тому не прагнув до об'єднання з соціалістичними партіями.

Так злиттям двох партій завершився процес консолідації українських соціалістичних сил у 1924-1926 рр.

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ В ОСВІТНІЙ СФЕРІ У МІЖВОЄННУ ДОБУ

Богдан СТУПАРИК

Прикарпатський університет ім. В. Стефаника

(м. Івано-Франківськ)

Українці Галичини, яка ввійшла після першої польсько-української війни до складу Польщі, знову в повній мірі відчували на собі політику винародовлення. Хоча національні меншини формально були під охороною міжнародних договорів та внутрішніх законів (напр., Договір про охорону меншин від 28 березня 1919 р., Ризький договір від 18 березня 1921 р., Женевська конвенція від 15 травня 1922 р., у яких гарантувалося право закладання власним коштом шкіл, добродійних організацій тощо, а в місцевостях, де значна частина мешканців розмовляє не польською мовою, — навчання рідною мовою в державних школах), політика держави щодо українців лише у перші роки була такою, щоб в очах міжнародної громадськості створювати враження, ніби для них створено всі умови для вільного національного розвитку, в т.ч. і для розвитку шкільництва.

Після війни у Львові з двох державних учительських семінарій засновано семінарійні українські коєдукаційні курси. Те ж саме зроблено в Перемишльській жіночій семінарії. Таким чином, відразу в краї появилися дві українські учительські семінарії, в яких навчалися понад 900 учнів (у Львові — 662, в Перемишлі — 271). З них лише 10 не були українцями. Здобули право прилюдності і приватні українські семінарії у Станіславі, Коломиї і Яворові, де навчалася відповідно 298, 201 та 76 учнів. Всі українські семінарії були під контролем інспектора-українця, що дозволяло, як стверджувалося в звіті Кураторії Львівського шкільного округу від 29 жовтня 1921 р., навчати молодь у дусі народності, виховувати її в національному напрямі (Державний архів Івано-Франківської області (далі — ДАІФО), ф. 2сч, сп. 1, спр. 271, арк. 47-50).

Однак, як свідчить названий звіт, уже тоді розпочалося цілеспрямоване переслідування українського шкільництва. Наприклад, якщо на час листопадових подій 1918 р. у Галичині було 3500 українських шкіл, то у 1921 р. такі школи були тільки у 62 із всіх 84 повітів. Їх кількість зменшилася до 2496 (Там само,

арк. 3, 5).

Польська влада заборонила українські виклади в університеті у Львові, було звільнено викладачів українців, що привело до заснування українського таємного університету, який існував до 1925 року, але не зміг витримати поліційного переслідування.

Після рішення Ради послів від 11 березня 1923 р. про включення Західної України до складу Польщі розпочалося відкрите переслідування українського шкільництва. Власті заявили, що єдино визнаною повноцінною школою буде школа з державною мовою навчання. Заборонено вживання слова "український", бо "дальший допуск цієї назви для Речі Посполитої є шкідливим і небезпечним" (ЦЦПА у Львові, ф. 179, оп. 2, спр. 53, арк. 8). Цього ж року українські семінарії у Львові і Перемишлі були перетворені на утраквістичні, почалося масове закриття українських початкових шкіл.

Навіть польські дослідники відзначають, що в освітній політиці держави у відношенні до українців щораз виразніше вимальовувалася ідея їх колонізації з допомогою школи (Історія виховання. Вік XX. — Варшава, 1980. — С. 126). Провідником цієї політики був міністр освіти С. Грабський — автор закону від 31 липня 1924 р., відповідно до якого основним типом державної школи мала стати двомовна школа, яка виховує дітей на добрих громадян Польщі. Мова навчання мала визначатися шляхом проведення плебісцитів у кожному шкільному окрузі.

Відповідно до закону розпочалося масове закриття українських шкіл та перетворення їх у польські і двомовні. Головна увага була звернута на середнє шкільництво. Ще в 1923 р. Грабський писав: "Треба скінчити з накиненими свого часу через Відень галицькій Шкільній Раді Красній окремими українськими гімназіями, учительськими семінаріями і університетськими катедрами". А в 1925 р. на зустрічі з російськими делегатами заявив: "Українські середні школи — чиряк, який уже назрів для операції" (Всіма засобами...//Діло. — 1925. — Ч. 96). Керуючись ст. 6 і 7 закону, Грабський розпорядженням від 18 липня 1925 р. зобов'язав кураторію Львівського шкільного округу поступово об'єднати (починаючи від перших класів) українські гімназії у Львові, Перемишлі і Тернополі з польськими гімназіями, перетворивши їх таким способом в утраквістичні, де українською мовою будуть викладати українську і латинську мови, рисунок і гімнастику (Польонізація українських середніх шкіл//Діло. — 1925. — Ч. 189).

Це розпорядження викликало величезне обурення у найширших колах українського громадянства, першим виявом якого були виступи у пресі, масові віча, наради батьків тощо, які

вели до організованої акції, що має перешкодити колонізації. Наприклад, у Львові на багатолюдному віче виступив суддя В. Целевич, який проаналізував етапи політики шкільної влади, що вела до колонізації та руйнування українського шкільництва. Оцінивши дії уряду як спробу зупинити зростання української інтелігенції, він підкреслив, що дії влади суперечать конституції та міжнародним договорам, закликав до організованого спротиву і накреслив його можливості (Проти колонізації українського шкільництва//Діло. — 1925. — Ч. 194).

Організовані виступи українців змусили Грабського відмінити рішення про об'єднання середніх шкіл.

"Закон Грабського" і пов'язані з ним заходи уряду (шкільні плебісцити, переслідування вчителів тощо) викликали значне погіршення українсько-польських відносин. Це відзначали не лише українці, але і представники влади. Так, у листі до міністра освіти керівник кураторії наголошував, що "постійне перебування в атмосфері мовної боротьби матиме негативний моральний вплив на учнів, не сприятиме громадянському вихованню" (ДАІФО, ф. 2сч, оп. 1, спр. 369, арк. 113).

У листі до міністра внутрішніх справ (січень 1927 р.) львівський воєвода вказував, що вимога про внесення декларацій щодо мови викладання використана як зброя до політичної агітації, викликала роздор серед населення, втягує у вир політичної боротьби навіть спокійну і схильну до спільного життя польську і українську людність. Воєвода застерігав, що українська агітація є ферментом громадського неспокою і є небажаним явищем при наближенні виборів до законодавчих органів (Там само, арк. 117-118).

Боячись вибуху загальної непокори українців, президент у 1930 р. видав розпорядження, яким передбачалося право на зміну мови викладання не раніше, ніж через 7 років після плебісциту.

Аналіз джерельної бази дає підстави зробити висновок, що одним із шляхів колонізації шкільництва уряд вважав переслідування вчителів з метою заставити їх вірно служити інтересам Польщі, зробити знаряддям денационалізації власного народу. За найменшу "провину" вчителів звільняли з посад, переводили в західні краї держави. Навіть для того, щоб узяти участь у відзначенні 10-х роковин від смерті І. Франка, треба було просити дозволу влади і подати програму та списки вчителів, які будуть виступати з лекціями (Жлясичне поліцейство//Діло. — 1926. — Ч. 116).

Переслідування та важкі умови праці виснажували українських вчителів, формували в них "почуття пониження та упокоєння",

вбивали в них творчість та захоплення шкільною працею, що мало нищівний вплив на виховання молоді (Сучасна середня школа і завдання учительства//Діло. — 1925. — Ч. 115).

В інтерпеляції українських послів до президії Ради Міністрів від 16 грудня 1930 р. вказувалось, що переводили учителів “для добра школи” набирали устрашаючих розмірів, з кожного повіту переводять найкращих і найінтелігентніших працівників, “вина” яких полягає в тому, що вони користувалися повагою у громад, а на їх місця призначають вчителів-поляків, які не знають української мови і мають на меті винародовлення українського суспільства і його молодого покоління. Автори роблять висновок що “учительство українське падає жертвою нелюдської ненависті і нетолерантності національної інспекції... або також демагогії політичних” (ДАІФО, ф. 2сч, спр. 763, арк. 6).

Незважаючи на протести українців, “закон Грабського” діяв до 1939 р. Це привело до того, що у 1937/38 н.р. у всій Польщі було тільки 461 (в т.ч. 41 приватна) загальна школа та 24 гімназії-ліцеї (в т.ч. 19 приватних) з українською мовою навчання. Утраквістичними були 3064 загальні та 2 середні школи.

Навчання українців ускладнювалося і тим, що не було українських підручників, особливо для середніх шкіл. Тому діти вимушені були вивчати матеріал з польських підручників. При цьому вони калічили мову, фізично перетримувалися. А найгірше стояла справа з підручниками з української мови і гімназіях і ліцеях, хоча рукописи у видавництвах лежали багатьох років (Трагедія з українськими підручниками//Українська школа — 1938. — Ч. 7-12. — С. 169).

Свідомі українці, найперше інтелігенція, вважаючи школи рідною мовою навчання головним осередком національного виховання, в ці складні і важкі роки проводили значну роботу через товариства “Рідна Школа” і “Просвіта”. Перше товариство організувало дошкільні заклади, народні, середні і фахові школи, друге — бібліотеки, читальні, світлиці, курси тощо. Самі ці установи стали оазисами національної культури, освіти, виховання, піднімали українців на боротьбу за свою політичну національну свободу.

З ІСТОРІЇ ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ НА ХОЛМЩИНІ

Микола КРАВЕЦЬ

Вінницький педагогічний інститут

Після 1939 р. Холмщина ввійшла до Генеральної Губернії,

складі якої перебувала до червня 1944 р. У результаті, польська окупація змінилася німецькою.

У липні 1944 р. на Холмщину прибула Червона Армія. 9 вересня 1944 р. між урядом Української РСР та Польським Комітетом Національного Визволення в місті Любліні підписано угоду про евакуацію українського населення з території Польщі й польського — з території Української РСР.

З українського боку угоду підписав Голова Ради Міністрів Української РСР М. С. Хрущов, дружина якого Ніна Петрівна походила з Холмщини. До речі, і в 1939 р., коли Сталін передавав цей український край Німеччині, і тепер, коли передавав його Польщі, він не радився з маріонетковим київським урядом, не кажучи про волю українського народу, зокрема холмщаків.

Угоду між СРСР і Німеччиною від 28 жовтня 1939 р. про встановлення між ними кордону лише доведено до відома Хрущова.

Останньому, до речі, треба віддати належне за те, що висунув ідею утворення Холмської області у складі УРСР, яка, однак, була відкинута Кремлем.

У роки війни на Холмщині було небагато людей, які прагнули до встановлення радянської влади. Це були переважно колишні комуністи, які з приходом на Холмщину Червоної армії в 1939 р. зуміли мобілізувати в її ряди деяку частину молоді. Вона майже вся загинула на фронті.

На Холмщині велику агітаційну і пропагандистську роботу розгорнули надніпрянці й галичани. Вони докладно розповідали про те, що відбувалося на Радянській Україні, зокрема про голодомор у 1932-1933 рр. Таку ж роботу проводила Організація Українських Націоналістів (ОУН). Прагнення мати власну Українську державу, в яку увійшли б усі українські землі, стало загальним.

І все ж майже всі холмщаки виїхали на Радянську Україну. Сталося це не за їх бажанням, а під шаленим натиском. Фактично, це була депортація. Решту населення вислано на приєднані до Польщі землі, що входили раніше до Німеччини.

Взимку й навесні 1944 р. польські шовіністи застосовували по відношенню до українців жорстокий терор. За свідченням останніх, на Холмщині було спалено понад 150 сіл, убито близько 15 тис. осіб.

Якби не активні дії загонів Української Повстанської Армії (УПА), які прибули з Галичини й Волині, загинуло б ще більше.

Холмщаки брали активну участь у національно-визвольній боротьбі. У містах і селах створено густу мережу організацій та

груп ОУН. Діяли загони і групи УПА.

До найбільш активних сіл належало с. Богородиця, розташоване за три кілометри від міста Грубишева. Існувала легенда, що в 1648 р., коли українська козацька армія на чолі з Богданом Хмельницьким визволяла Холмщину, в лісі біля села Селище знайдено ікону Божої Матері Богородиці, і з того часу село стало називатися Богородицею.

Іван Білянчук, який зараз проживає в Польщі, залишив короткі спогади, які дають можливість простежити роль рідного села в пам'ятних подіях того часу на Холмщині.

Свої спогади надіслав посольству України в Польщі, а воно надіслало їх копію товариству "Холмщина" у Львові. Один з керівників цього товариства Євграф Романюк дав можливість авторові цих рядків познайомитися з ними

Підпільна організація ОУН у Богородиці виникла ще до 1939 р. Її очолював Микола Никифорук. Активними членами були Павло Антолюк, Володимир і Олександр Самохваленки, Іван Павлюк, Олександр Ващук та ін.

У спогадах перелічені односельці-учасники визвольного руху, яких Іван Білянчук знав особисто, зокрема:

1. Микола Никифорчук, 1911 р. народження, довголітній невтомний організатор і провідник ОУН (бандерівців) на Холмщині. Загинув у бою з енкавеєсівцями в селі Шиховичі взимку 1945 р. Псевда "Дуб" і "Сатана".

2. Євген Янчук, син Івана, народився 1921 р., член ОУН, псевдо "Дуда", командир відділів самооборони, пізніше командир відділу УПА "Вовки-ІІ". Поранений у руку під час наступу ворога на села Набруж і Посадів. Організатор і учасник усіх бойових дій на Грубешівщині. Загинув у серпні 1947 р. в бою з емдебістами під селом Варешин. Похований на цвинтарі в селі Шиховичах.

3. Іван Янчук, син Івана, народився 1925 р., член ОУН. Вбили польські шовіністи в червні 1944 р.

4. Степан Телемон, син Василя, народився у 1925 р., член ОУН, псевдо "Жорж". Загинув у бою з енкавеєсівцями в селі Кузьмин у лютому 1945 р. Похований біля цього села.

5. Петро Борис, син Василя, народився в 1923 р., член ОУН, псевдо "Семенко", стрілець відділу УПА "Вовки-І" командира "Крапки". Загинув у лютому 1946 р. разом із друзями відділу "Вовки-І". Ніхто не здався в полон енкавеєсівцям. Цей бій відбувся в лісі біля села Ліски. Тривав з ранку до ночі. Загиблих повстанців похоронено у спільній могилі біля каплиці в селі Ліски.

6. Павло Волох, син Прокопа, народився в 1926 р., член ОУН,

псевдо "Осика". Поліг у бою з енкавеєсівцями біля села Лісків в лютому 1946 р.

7. Олександр Ващук, син Гната, народився в 1917 р., член ОУН, псевдо "Гучава", політвиховник сотні "Вовки". Завжди був активним учасником боїв з енкавеєсівцями й емдебістами. 1948 р. арештований на польсько-чехословацькому кордоні. Засуджений польським судом до смертної кари.

8. Петро Ващук, син Гната, народився в 1926 р., член ОУН. В бою біля Лісків поранено у спину. За допомогою брата вийшов з оточення. В 1947 р. перейшов на Волинь.

9. Іван Ващук, народився в 1925 р., член ОУН. Учасник боїв у відділах самооборони й УПА. В лютому 1944 р. разом з іншими прорвався до оточеного польськими шовіністами села Ласків на Грубешівщині. В цьому селі вбито тоді 805 мешканців. Всі будинки спалено.

10. Микола Рудковський, народився в 1922 р., член ОУН, працівник територіальної мережі ОУН, псевдо "Санько". 1946 р. перейшов на терен Володавщини, де був провідником ІІІ району. Загинув із двома друзями 1946 р. в селі Турна на Володавщині. Емдебісти забрали мертвих до Володави.

11. Володимир Рудковський, народився в 1925 р., член ОУН, загинув у бою з ковпаківцями в Карпатах 1944 р.

12. Олександр Теревус, син Івана, народився в 1925 р. Був учасником усіх бойових дій на Грубешівщині. Вбили убивці (працівники Уженту безпеченства публічного) в селі Ласків у серпні 1947 р.

13. Петро Ожеховський, син Степана, народився 1927 р., стрілець відділу УПА "Вовки-І". Загинув у бою з енкавеєсівцями в липні 1945 р. Похований на цвинтарі в селі Павловичі.

14. Петро Матвійчук, син Василя, народився в 1924 р. Належав до відділу УПА "Вовки". Загинув під час операції на зрадника "Юрченка" в бою з енкавеєсівцями недалеко Варяжа. Похований на цвинтарі в Павловичах.

15. Петро Марцих, народився в 1917 р., псевдо "Манько", учасник боїв відділу УПА "Вовки-ІІІ" (командир "Зірка"), загинув у липні 1946 р. під лісом "Варешин". Там його поховано.

16. Микола Марцих, народився в 1928 р., належав до відділів самооборони УПА. Поліг у бою з польськими бандами в 1944 р.

17. Юрій Самохваленко, народився в 1926 р.

18. Іван Молюк, син Івана, народився в 1926 р., стрілець відділу УПА "Вовки-І". Загинув в лютому 1945 р.

19. Дмитро (мемуарист прізвище забув), народився в 1920 р., псевдо "Чорний", належав до відділу УПА "Вовки-ІІ". Поліг у бою

з енкавеецівцями в 1945 р.

20. Іван Білянчук, син Гната, народився в 1923 р., член ОУН, псевда "Орлик" і "Зенко". Був провідником шкільної молоді торговельної школи у Грубешеві, провідником молоді в Богородиці, провідником II району на Володавщині, політвиховником відділу УПА "Вовки-II". Поранено восени 1945 р. Заарештований у 1954 р. Засуджений на 12 років ув'язнення. Покарання відбував у варшавській та інших тюрмах Польщі.

Безумовно, наведені вище матеріали викликають чималий науковий інтерес. Вони дають можливість судити про масовий характер визвольного руху на Холмщині, підтверджують думку вихідців із Холмщини про те, що тою чи іншою мірою до нього були залучені все доросле населення і частково навіть діти. У спогадах об'єктивно говориться про героїзм учасників збройної боротьби.

ШКІЛЬНИЙ ПЛЕБІСЦИТ 1937 р. В ПОЛЬЩІ

Юрій ТОМИН. Ігор ЦЕПЕНДА

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаніка
(м. Івано-Франківськ)*

У 30-ті роки за панування Польщі в Галичині освіта продовжувала знаходитися у складному становищі.

Підтвердженням того, що політика "нормалізації" не передбачала поліпшення становища української освіти, стало проведення шкільного плебісциту 1937 р. Основна увага польських урядовців була зосереджена на Галичині — останньому оплоті українського національного шкільництва. На Волині, де проблема колонізації української освіти була вирішена, воєводське управління ставило своїм завданням "ліквідувати підстави проведення плебісциту як регулятора національних відносин у шкільництві та замінити його якоюсь іншою формою" (Державний архів Волинської області (далі — ДАВО), ф. 46, оп. 9, спр. 4832, арк. 18 зв.).

Якщо під час проведення попередніх плебісцитів основну перешкоду існуванню українських шкіл чинило польське "Товариство Народної Школи" (ТНШ), то в даний період поряд з ним бере на себе цю функцію "Секретаріат польських політичних організацій Східної Малої Польщі". 17 листопада 1937 р. голова секретаріату бригадний генерал М. Токарський-Карашевич у таємному листі до міністра військових справ визначив основний план дій на противагу діяльності української громадськості й

товариства "Рідна Школа" у проведенні шкільного плебісциту. Зокрема, на його думку, протести українців у справі шкільного плебісциту можна приглушити публікацією польських протестів проти акцій ОУН та "українського терору". Слід також розпочати серію політичних процесів проти греко-католицьких священників та революційних формувань. (Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові), ф. 179, оп. 1, спр. 55, арк. 22).

Тим часом головна управа ТНШ розпочала розробку технічної сторони справи. Заступник голови товариства С. Юхма розіслав до всіх повітових секцій лист, у якому наказав їм отримати інформацію від шкільного інспектора та інших джерел про те, в яких школах загрозливе становище (ЦДІА України у Львові, там само, арк. 26).

З метою підтримки вищезгаданих товариств в успішному проведенні акцій та протидії товариству "Рідна Школа" політичний відділ львівської поліції видав 11 грудня 1937 р. розпорядження, в якому, опираючись на статут "Рідної Школи", де не передбачалось створення спеціальних комітетів для проведення плебісциту, зобов'язував повітових старост не допустити створення таких об'єднань. Поряд з цим наказувалось конфіскувати всі інструкції українського шкільного товариства, які не відповідають законам та розпорядженням. Прагнення ж інших українських культурно-освітніх організацій, таких як "Просвіта", проводити агітацію серед населення за українську школу органи поліції визначили як антидержавну (ЦДІА України у Львові, там само, арк. 28 зв.).

17 грудня 1937 р. генерал М. Токарський-Карашевич повідомляв міністра військових справ, що з метою поліпшення становища польського шкільництва ТНШ на підставі таємної інформації, яку їй надасть кураторія Львівського шкільного округу, буде мати повні дані про українські громади, де планується проведення шкільного плебісциту. Також підкреслювалось, що у воєводствах, у яких повинна пройти акція, між ТНШ та воєводами, старостами і шкільними інспекторами існує повне порозуміння (ЦДІА України у Львові, там само, арк. 36). Підтвердженням цього служить розпорядження коменданта поліції у Бродях до комендантів постерунків, у якому їм наказувалось подати до 8 січня 1939 р. повну інформацію про проходження акції, збору декларацій українським населенням (Державний архів Львівської області (далі — ДАЛО), ф. 123, оп. 1, спр. 467, арк. 18). У свою чергу Львівська шкільна кураторія підготувала розгорнуті списки про стан подачі декларацій. На

думку кураторії, під загрозою у Львівському воєводстві знаходилося 20 шкіл, у Станіславському -- 16, Тернопільському -- 10 (ЦДІА України у Львові, ф. 179, оп. 1, спр. 55, арк. 58-60).

Слід зауважити, що всеохоплююче проведення шкільної акції органами влади потребувало значних коштів. Так, на проведення шкільної акції 1937 р. ТНШ вимагало 106860 злотих. Зокрема, тільки на пропаганду за державну мову в 40 повітах товариство планувало виділяти кожному агітаторові щомісяця 100 злотих, що складало в загальній сумі 96000 злотих (ЦДІА України у Львові, там само, арк. 32).

З метою узгодження дій 22 грудня 1937 р. у міністерстві віросповідань та народної освіти відбулась конференція, в якій взяли участь представники міністерства військових справ та міністерства внутрішніх справ. Поряд з іншими питаннями було вирішено на початковій стадії проходження плебісциту виділити 30000 злотих (ЦДІА України у Львові, там само, арк. 39 зв.).

Наведені факти свідчать, що польські державні органи розглядали шкільний плебісцит 1937 р. не тільки як освітній захід. Вперше поряд з участю поліції активну роботу проводило військове міністерство. Це пояснюється передусім намаганням польського уряду попередити будь-які політичні виступи українського населення на ниві шкільництва, щоб таким чином запобігти широкому розгортанню національної боротьби.

Як і в ході проведення попередніх плебісцитів, польські урядовці намагалися створювати різноманітні перешкоди для українського населення під час внесення декларацій за мову навчання. Так, український посол Степан Баран повідомляв у своїй інтерпеляції, що війт гміни Колендяни та гміни Біла Чортківського повіту вимагали від батьків за легалізацію підписів оплату в 1 злотий (Державний архів Тернопільської області (далі -- ДАТО), ф. 231, оп. 1, спр. 3490, арк. 1). Інший посол сейму Володимир Кузьмович інформував, що в гміні Радимно Ярославського повіту Львівського воєводства війт відмовився легалізувати підписи. Коли селяни звернулися зі скаргою до повітового старости, він вимагав оплатити за скаргу в розмірі 5 злотих. Оплативши її, селяни отримали розпорядження, що "подання в справах навчання, шкільництва і початкової освіти вільне від державного мита" (ЦДІА України у Львові, ф. 179, оп. 1, спр. 55, арк. 49).

Таким чином, граючи на тяжкому матеріальному становищі українського селянства, польська влада своїми протизаконними діями намагалася зупинити процес внесення декларацій за українську школу. В тих місцевостях, де ця тактика не мала

успіху, справу завершували декларації ТНШ за державну мову. Подібна політика була так добре опрацьована місцевою владою, що завжди приносила жадані результати.

Польська держава настільки швидко прагнула завершити ліквідацію українського шкільництва, що її почало не задовільняти навіть проведення шкільних плебісцитів. У 1938 р. був підготовлений і виданий проект розпорядження міністерства освіти "У справі виконання закону від 31.07.1924 р. та змін деяких постанов в організації шкільництва", узгоджений з міністром внутрішніх справ. Розпорядження підтверджувало, що зміна мови навчання в існуючих школах може бути проведена тільки з початком нового навчального року і розповсюджується виключно на перший клас. В той же час у примітці зазначалось, що куратор одночасно має право на зміну мови викладання у вищих класах. Але найбільш яскраво розкривалися наміри польських урядовців у параграфі 12, де говорилося, що коли шкільна влада побачить, що мова у школі не відповідає стосункам населення в даній місцевості, то вона має право з власної ініціативи розпочинати плебісцит без огляду на визначені 7 р. (ЦДІА України у Львові, ф. 179, оп. 2а, спр. 15, арк. 26-27).

У результаті продовження такої політики польського уряду в галузі освіти чисельність українських шкіл зменшується. Через суперечливі дані польської статистики практично неможливо об'єктивно встановити кількість українських початкових шкіл у другій половині 30-х років. Зокрема, польський дослідник С. Маєрсберг твердив, що "в 1934-1938 рр. тривав процес кількісного зростання утравістичних шкіл... при одночасній стагнації чисельності українських шкіл". (Maersberg S. Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918-1939. - Wrocław, 1968. - S. 95.). За інформацією статистичних органів, в 1936-37 навчальному році у Західній Україні нараховувалось 398 державних початкових шкіл (Statystyka szkolnictwa. 1936-1937. - Warszawa, 1938. - S. 20).

Українські послы в сеймі вважали, що дані про кількість українських шкіл завищені, зокрема, Володимир Кузьмович стверджував, що з 420 українських шкіл у 280 був запроваджений утравізм і насправді тільки близько 140 шкіл можна вважати українськими (ДАТО, ф. 231, оп. 1, спр. 3490, арк. 11).

У наступному 1937-38 навчальному році кількість українських шкіл у Волинському, Львівському, Станіславському, Тернопільському воєводствах збільшилося вже до 420 (Statystyka szkolnictwa. 1937-1938. - Warszawa, 1939. - S. 27-28).

Таким чином, безправні вчинки польської шкільної

адміністрації були затверджені законодавчо. В цих умовах кожний урядовець міг будь-коли застосувати дане розпорядження до української школи та утравізувати її, не чекаючи наступного плебісциту. Отже, польський уряд згаданим розпорядженням завершив десятилітнє законотворче оформлення процесу колонізації української освіти.

ПОЛЬСЬКА ПОЛІТИКА ГЕНОЦИДУ ТА ЕТНОЦИДУ В ГАЛИЧИНІ

Степан ГЕНИК

Івано Франківська державна медична академія

Окуповані в 1919 році західноукраїнські землі Польща перетворила в так звану Малопольщу, розділивши її на три воєводства. У цих воєводствах було запроваджено колоніальний режим, режим політичного терору, безправ'я, соціального і національного гніту, жорстокої експлуатації. Колонізатори насильно ополячували українське населення, закривали українські школи, забороняли викладання української мови. Якщо в 1918 р. у Західній Україні були 3662 українських школи, то в 1935 р. їх залишилося всього 184. У Станіславському воєводстві у 86,9 відсотка шкіл навчання проводилося польською мовою, незважаючи на те, що польське населення становило в краю лише 15 відсотків. У Західній Україні не було жодного українського вищого навчального закладу, а двері польських вищих шкіл були зачинені перед українською молоддю. Понад половину українського населення було неписьменним.

Якщо австрійська влада за період свого господарювання хоч побудувала на території Станіславського повіту декілька лікувальних закладів, Польща і цього не зробила. На бюджеті міських самоврядувань Станіслава, Коломиї, Городенківського, Надвірнянського, Снятинського, Косівського, Рогатинського і Калуського повітів утримувалось 8 громадських лікарень на 748 ліжок, що складало 0,5 ліжка на 1000 жителів. У багатьох повітах не було жодного лікарняного ліжка.

Для медичного обслуговування сільського населення повіт розподілявся на кілька лікарських округів. Окружні лікарі свої обов'язки виконували формально, бо одержували за це мізерну зарплату, вони переважно займалися приватною практикою. На допомогу їм призначалися ще санітарні прозектори, або "оглядачі трупіа", які не мали ні загальної, ні спеціальної освіти. Якщо хворий помирав удома в 50 років, то констатувалось, що смерть

наступила від старості, а смерть немовлят пояснювалася природженою кволістю.

Спеціалізована лікарняна мережа була відсутня, якщо не враховувати декілька відділів для госпіталізації інфекційних хворих.

На території західноукраїнських земель у 1935 році було тільки 66 лікарень, із яких 2 — державні, 27 громадських, 32 "самоуправних" і 5 приватних.

Бюджетні асигнування на охорону здоров'я були незначними. Держава Польща значно більше виділяла грошей на лікувальні заходи власне Польщі, аніж на Західні області України. Так, бюджетні асигнування на охорону здоров'я у Краківському воєводстві в 1935 році складали 0,8 злотого на одного жителя, а в Станіславському воєводстві — тільки 0,06 злотого, тобто майже в 13 разів менше. Під різними приводами навіть ці жалюгідні суми не виділялися для населення Галичини.

Аналіз даних про рододопомогу говорить про те, що в Станіславському воєводстві в середньому без акушерської допомоги народжувало 70-75 відсотків породіль. Відсутність стаціонарної рододопомоги, а також акушерської допомоги при родах були основною причиною високої материнської смертності і мертворожденості. У Станіславському воєводстві в 1930 році від післяродового сепсису померла 31 жінка. У Калуському повіті в 1925 році померла 17 жінок. Встановлена такса за обслуговування породіллі — 25 злотих на добу була надто високою, і жінки в основному родили вдома, вдаючись до послуг баб-повитух.

Не було державної охорони материнства й дитинства. Правлячі органи Польщі зовсім не турбувалися тим, що у воєводствах дуже висока смертність немовлят, надто погано організоване медичне обслуговування дітей. У Станіславському воєводстві дитяча смертність у 1928-1931 роках була на рівні 180-200%. Із оглянутих у воєводстві 120658 дітей у 1937 р. медичні працівники в 10,3 відсотка знайшли завошивленість, у 0,6 відсотка — коросту, у 0,04 відсотка — трахоми. Багато дітей хворіли дифтерією, туберкульозом, дизентерією.

Із оглянутих у 1933 р. 1560 призовників 172 були хворі туберкульозом легень, 85 — ендемічним зобом, 32 — трахомою.

Дуже високою була захворюваність гострозаразними захворюваннями, особливо сипним тифом. У Станіславському воєводстві захворюваність сипним тифом у 1927 р. складала 2,9 на 10000 населення, а в 1935 році — 4,9. Щоб виправдати свою бездіяльність, польські "теоретики" висунули теорію про

ендемичність сипного тифу на території західних областей України. Захворюваність на черевний тиф з року в рік трималась на високому рівні й не мала тенденції до зниження. Смертність від черевного тифу в Станіславському воєводстві коливалася у межах від 1,6 в 1929 р. до 1,4 в 1930 р. на 10000 населення. В окремих повітах вона була ще вища (наприклад у Калуському — 4,0). Госпіталізувалось хворих на черевний тиф максимум 60 відсотків.

У воєводстві не припинялись епідемії натуральної віспи, дизентерії, дифтерії, скарлатини та інших хвороб. Захворюваність дизентерією у воєводстві становила в 1926 році — 4,0, в 1930 р. — 5,4, в 1932 р. — 23,5 на 10000 населення. Серед хворих на дизентерію половину становили діти. Летальність від цієї хвороби серед дорослих становила 24 відсотки, серед дітей — 37.

Незважаючи на високу захворюваність на гострозаразні захворювання, потрібних заходів щодо боротьби з ними не проводилось, внаслідок чого із року в рік епідемічні спалахи тривали, іноді набираючи загрозливих розмірів. Цікаво, що середній рівень захворюваності на дизентерію в Польщі за всі роки був в 5 разів нищий ніж у Станіславському воєводстві.

Від краплинних чи респіраторних інфекцій — дифтерії, скарлатини, кору і коклюшу у воєводствах Західної України вмирало дуже багато дітей. Так, у 1925 р. померло 3,5 на 10000 населення, в 1926 р. — 3,0 і в 1931 р. — 2,6. У повітах Гуцульщини цей показник був ще вищий, оскільки рівень лікування в гірських повітах був надзвичайно низький. Однак захворюваність і смертність на інфекційні хвороби у Станіславському воєводстві насправді були значно вищими, бо багато хворих не було взято на облік.

Інтенсивність захворювання на дифтерію в 1925, 1927 і 1928 рр. складала від 9,8 до 12,8 на 10000 населення. Летальність була дуже високою: по воєводству вона становила 14 відсотків. Це пояснюється тим, що тільки 14 відсотків хворих госпіталізувалось. В основному хворі помирали вдома без будь-якої медичної допомоги.

Значного поширення набула скарлатина, кір і коклюш. Захворюваність на скарлатину в 1926-1933 роках коливалось у межах 3,6-20,7 випадків на 10000 населення, на кір — відповідно 27,8-28,7, на коклюш — 16,3-28,8. Летальність від скарлатини становила — 16-18 відсотків, від кору — 4,5, від коклюшу — 15,6 відсотків.

Незважаючи на такий напружений епідемічний стан і велику кількість померлих від гострозаразних хвороб, польська влада не

вживала ніяких дійових протиепідемічних заходів. На боротьбу проти гострозаразних інфекційних хвороб Польща асигнувала у 1926 році лише 665 тисяч злотих, а в 1930 р. — 898 тисяч злотих.

Із хронічних інфекційних захворювань дуже поширеним був туберкульоз. Для боротьби проти туберкульозу в Станіславському воєводстві було відкрито 16 порадень. Однак ці профілакторії не спроможні були розгорнути практичної боротьби проти хвороби. Ось у 1929 р. у воєводстві було зареєстровано з уперше встановленим діагнозом активного туберкульозу легень 1549 чоловік, з них госпіталізовано тільки 17 відсотків, або кожен шостий. Якщо ж і госпіталізувались хворі туберкульозом, то в загальносоматичні лікарні. А в сільській місцевості боротьби проти туберкульозу не велось зовсім. За даними звітів кас хворих у 1927 р. серед загальної кількості зареєстрованих хворих і членів їх родини було 15718 з активною формою туберкульозу, що становило 10,9 відсотків. Того ж року захворюваність на туберкульоз становила 29,9 на 10000 населення, а смертність від нього — 21,6. Таким чином, процент померлих від туберкульозу відносно до числа зареєстрованих хворих дорівнював 21,1. У 1928 р., тобто лише через рік, рівень захворювань на туберкульоз зріс до 74,3 на 10000 населення. Це було пов'язано з тим, що облік захворювань у цей період був недостатній.

Прекрасний ґрунт для свого розвитку знайшли шкірно-венеричні захворювання. За кількістю венеричних захворювань перше місце займало Станіславське воєводство. У звіті воєводства про захворювання населення на венеричні хвороби вказувалося, "...що сифіліс дегенерує населення Гуцульщини й призводить до його вимирання, до деградації потомства, передчасних пологів, викиднів і безпліддя жінок".

Противенеричними профілакторіями в 1925 році у воєводстві було зареєстровано 2498 хворих на сифіліс, у 1926 році їх збільшилось до 3592, а в 1928 р. — до 9134. Більшість зареєстрованих були жінки (57,4 відсотки).

Таким чином, політика соціального й національного гноблення і колоніального свавілля польських панівних верств у Галичині, відсутність піклування про стан здоров'я людей, в основному української національності, вкрай негативно вплинули на здоров'я і природний приріст населення.

Поряд з цим польський уряд завжди використовував польську меншину в Галичині проти корінного українського населення, для поширення шовіністичних настроїв, розпалювання ворожнечі та національної нетерпимості, тому польські демократичні сили повинні знати правду, як жив український народ, як польські

колонізатори уже в ХХ столітті позбавляли його права на фізичне і духовне існування.

ВЗАЄМИНИ УСДП І ППС У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

Помітне місце в суспільно-політичному житті західного регіону України займала Українська соціал-демократична партія (УСДП). Утворена в 1899 р., вона розгорнула діяльність у лівоцентристському спектрі національно-державницького табору. УСДП виступала під гаслом боротьби за утвердження незалежної соборної Української соціалістичної держави, намагалася поєднати національну ідею з марксизмом. УСДП взаємодіяла з Польською партією соціалістичною (ППС, до 1919 р. — з Польською соціал-демократичною партією Галичини і Сілезії, що утворилася в 1897 р.), яка репрезентувала соціалістичний напрям у польському національно-державницькому таборі. Обидві партії обстоювали соціальні і національні права робітництва: УСДП — українського, а ППС — польського.

Взаємини УСДП і ППС у міжвоєнний період загалом можна поділити на два етапи: 1) 1918-1924 рр.; 2) 1928-1939 рр. На першому етапі у зв'язку з національно-визвольними рухами, розпадом Австро-Угорської імперії відбулось загострення міжетнічних стосунків у Галичині, яке й привело до польсько-української війни 1918-1919 рр. За цих умов УСДП і ППС практично стали по різні сторони збройного конфлікту.

Пріоритет національної ідеї над соціальною був основою для співпраці УСДП з іншими українськими партіями, що дало змогу здійснити Листопадову 1918 р. національно-демократичну революцію і приступити до будівництва Української держави. У свою чергу, польські соціалісти підтримали політику анексії східногалицьких територій Польською державою. Представники УСДП увійшли до складу першого уряду Західно-Української Народної Республіки (А. Чернецький став державним секретарем праці і суспільної опіки, а М. Парфанович — заступником секретаря шляхів), тоді як польські соціалісти І. Дашинський, Є. Морачевський очолили уряд у період відновлення Польщі. “Не станув польський революційний пролетаріят в однім ряді з українським товаришем — розійшлися їх шляхи”, — робила

висновок газета УСДП “Вперед” (16 лютого 1919 р.). Партійний орган “Червоний прапор” заявляв (1 травня 1919 р.), що польські соціалісти “йдуть проти нас, називаючи кожний наш виступ в обороні прав українського народу націоналізмом, шовінізмом”. Взагалі, потрібно визнати, що такі відносини не були несподіваними. За свідченням Л. Ганкевича, одного з лідерів УСДП, партія ще з кінця жовтня 1918 р. порвала будь-які стосунки з польськими соціалістами. Отже, польсько-український конфлікт з усім трагізмом продемонстрував ілюзорність тези про інтернаціональну солідарність робітничого класу в боротьбі за соціалістичні ідеали. УСДП, як і ППС, чітко виявила свій національний патріотизм, примат національного над соціальним та інтернаціональним.

Поразка національно-визвольних змагань, встановлення польського окупаційного режиму в Західній Україні, а з іншого боку — наявність української державності (хоча й ілюзорної) в особі Української Соціалістичної Радянської Республіки, українізація спричинили ліворадикальну еволюцію УСДП на початку 20-х років, яка загострила стосунки партії з ППС. Враховуючи невирішеність міжнародно-правового статусу Східної Галичини до 1923 р., УСДП, як і всі національно-державницькі сили, бойкотувала заходи окупаційних властей. Українські соціал-демократи рішуче відкинули пепеєвський проект територіальної автономії для Східної Галичини, запропонований у 1921 р. Партія звинувачувала ППС у тому, що вона, “відрікшись всіх соціалістичних принципів, пішла на службу польській буржуазії” (“Вперед”, 5 липня 1921 р.). Відомо, що УСДП в березні 1923 р. відкрито перейшла на комуністичні позиції і була заборонена польською владою 30 січня 1924 р.

На другому етапі відцентрові тенденції в національно-політичному житті, поправління суспільних настроїв у 1930-ті роки, а також, як наслідок, організаційна слабкість спонукали УСДП, що була відновлена в грудні 1928 р., до пошуку взаємодії з ППС. Вона бачила в ППС союзника у боротьбі за соціалістичну перебудову суспільства, яку пов'язувала з національним визволенням. Польські соціалісти пішли, в свою чергу, на зближення з УСДП, щоб зміцнити фронт лівих сил проти обмеження демократичних інститутів, фашизації суспільного життя у Польщі. В. Темницький, член Центрального Комітету (ЦК) УСДП, ствердив у 1930 р., що стосунки між УСДП і ППС “стають щораз ближчими”, “мусимо йти разом, пліч-о-пліч” (“Robotnik”, 24 маја 1930 р.). І уже першотравневе свято в 1930 р. УСДП вперше під польською владою відзначила спільно з

польськими і єврейськими соціалістами. Показово, що голова УСДП Л. Ганкевич на мітингу обох партій 1 травня 1932 р. у Львові висловив потребу спільної боротьби польського та українського пролетаріату за демократію.

Представники УСДП і ППС на найвищому рівні вперше зібралися на конференції 29 січня 1933 р. у Львові. Спільна конференція ЦК УСДП за участю місцевих партійних комітетів та Центрального Виконавчого Комітету (ЦВК) і Львівського Окружного Робітничого Комітету ППС прийняла рішення про співпрацю УСДП і ППС у боротьбі проти націоналізму, фашизму та комунізму. Ця співпраця послабила б, на думку учасників засідання, гостроту у взаєминах між українським і польським народами. Посол М. Недзялковський, діяч ЦВК ППС, ствердив, що “минуле — це найбільша перепона до порозуміння з УСДП”. “Минуле треба перекреслити, — заявляв він. — Тільки соціалізм може вирятувати людство і під тим кутом треба підходити до всіх справ”. Водночас, конференція зафіксувала розбіжності між партіями в національному питанні. УСДП і далі обстоювала утворення незалежної соборної Української держави, в той час як ППС виступала за територіальну автономію для українських земель у Польщі. Проте ППС визнала в майбутньому принцип “самостійності й державної незалежності українського народу” (“Вперед”, травень 1933 р.). Підсумовуючи значення конференції, член ЦК УСДП І. Квасниця сказав: “Перший найважливіший крок зроблено, як Соціалізм звів нас до одного столу народ, так Соціалізм веде і до зміцнення зав’язаних контактів” (“Robotnik”, 28 маја 1933 г.). Конференція все ж мала суто теоретичний характер.

УСДП, як і ППС, приєдналася до міжнародного соціалістичного руху. VII партійний конгрес у березні 1934 р. одностайно ухвалив рішення про вступ УСДП до Робітничого Соціалістичного Інтернаціоналу (РСІ), утвореного в 1923 р. шляхом об’єднання II та Віденського Інтернаціоналів. ППС стала членом РСІ ще в 1923 р.

Співпраця УСДП і ППС найповніше виявилася у профспілковому русі. Польські соціалісти підтримали діяльність УСДП, спрямовану на згуртування українського робітництва в загальнодержавних класових профспілках. Нарада ЦК УСДП з Центральною Комісією Класових професійних спілок (КПС), що були під впливом ППС, підписала 29 квітня 1929 р. угоду про створення автономних українських відділів у рамках КПС. Однак засідання Українського професійного конгресу 1 листопада 1929 р., яке скликала УСДП, зірвали прокомуністичні елементи і поліція. Загалом українські соціал-демократи, незважаючи на

підтримку ППС, не змогли згуртувати робітників-українців у профспілках.

Поглиблення протиборства в українському політичному таборі, невдача польсько-українського порозуміння, ріст політичного екстремізму по всій Європі і криза національної демократії спричинились до зближення в передвоєнний період УСДП з ППС. Виразом цього стала вимога УСДП національно-територіальної автономії на етнічних українських землях у складі Польської держави, яку вона висувала, як правило, на спільному з ППС святкуванні 1 травня в 1936-1938 рр.

Разом з тим, УСДП брала участь у спробах консолідації сил у національно-державницькому таборі, які періодично виникали на ґрунті спільних загальнонаціональних завдань у 1930-ті роки. УСДП була учасником міжпартійної угоди 1930 р. у відповідь на “пацифікацію”, йшла на зближення з національно-демократичними партіями наприкінці першої половини 30-х років і напередодні Другої світової війни. Однак, групові інтереси українських політичних структур взяли гору над загальнонаціональними цілями, негативно позначалися на консолідаційному процесі.

Таким чином, взаємини УСДП і ППС залежали, в першу чергу, від стану міжнаціональних стосунків: вони різко загострилися в період польсько-української конфронтації і мали тенденцію до зближення, коли поглибилось протиборство в національно-державницькому таборі. Стабільній співпраці українських і польських соціалістів заважали розбіжності в національному питанні.

ПОЛІТИКА “ХЕНО-ПЯСТУ” В УКРАЇНСЬКОМУ ПИТАННІ (1923-1926)

Микола ГЕНИК

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

Основним змістом процесу формування політики Другої Речі Посполитої в українському питанні була дискусія про національний чи багатонаціональний характер польської держави. У цій полеміці шовіністичний табір — Народно-національний союз (ННС) і Християнсько-національна партія праці (ХНПП) — пропагував інкорпоративне приєднання східних окраїн, унітарний устрій польської держави та національну асиміляцію українського населення. У своїй політиці

націоналістичний табір опирався на підтримку частини консервативних кіл — Християнсько національну партію (ХНП) і Християнсько-національну землеробську партію (ХНЗП), які склали поміркований табір та входили до об'єднаного блоку правих сил — Християнського союзу національної єдності ("Хєни").

Рішення Ради Амбасадорів від 15 березня 1923 р., яке санкціонувало анексію західноукраїнських земель і зводило українське питання до рангу внутрішньої проблеми Польщі, стало каталізатором для спроби реалізації ендеками доктрини національної держави. Висувалось гасло створення уряду польської більшості, тобто усунення національних меншин від впливу на державну політику. На цій основі відбувалось зближення "Хєни" з партією заможного селянства — Польською народною партією "Пяст" (ПНП-П), яка прагнула шляхом колонізації західноукраїнських земель та усуненням місцевого населення від участі в аграрній реформі вирішити земельне питання польського селянства. Після заяви президента С. Войцеховського у Старогарді про необхідність утворення польської більшості у парламенті почались інтенсивні переговори між "Хєною" і "Пястом", які проходили у Лянцкороні біля Кракова.

Підписання 17 травня 1923 р. між "Хєною" і "Пястом" Лянцкоронського пакту передбачало створення уряду польської більшості, забезпечення національного характеру Другої Рєчпосполитої та нарощування асиміляційної політики на "східних кресах", яке мало досягатися протегуванням польському елементові та прискоренням земельної реформи при одночасному усуненні українського селянства від участі у парцеляції. Акцент робився на першочергову польську колонізацію стратегічно важливих земель — приміської зони, придорожної і прикордонної смуги і тих, на яких порівняно швидко можна одержати польську більшість — Волинь і Поділля. Ставилось завдання компактним польським валом розчленувати українську етнографічну територію з метою полегшення наступної колонізації.

Політику блоку "Хєно-Пяст" в українському питанні протягом 1923-1926 рр. можна поділити на три етапи. Радикалізація націоналістичного руху, створення блоку "Хєно-Пяст" та прихід до влади сформованого ним кабінету В. Вітоса становлять суть першого етапу. Політика уряду "Хєно-Пясту" спрямовувалась на безоглядну реалізацію принципів Лянцкоронського пакту. Було заблоковано заходи попереднього позапарламентського кабінету В. Сікорського в справі адміністративних реформ та політичної

амністії, які планувалися з метою зниження гостроти міжнаціональних антагонізмів. З метою прискорення "органічного злиття з землями корінної Польщі" націоналісти активізували діяльність Польського товариства опіки над східними кресами (ПТОНСК), яке проголошувало своїм завданням "зміцнення польського елемента всіма засобами культурного і суспільного впливу" (Rzeczpospolita. — 1923. — № 257. — 20 września — S. 6). Засуджуючи курс національної політики "Хєно-Пясту", орган соціалістів "Robotnik" писав, що "ендеція йде на крес з гаслом, що там немає (...) українців (...), що маса місцевого населення — це тільки етнографічний матеріал, який всіма засобами і якнайшвидше треба змусити до колонізації" (Robotnik. — Warszawa, 1923. — № 257. — 21 września — S. 1).

Незважаючи на тактичну підтримку новоствореного блоку частиною центристських сил — Польською католицько-народною партією (ПКНП) та Національною робітничою партією (НРП), — Лянцкоронський пакт не зміг стати стійкою платформою для консолідації правоцентристського табору. Група Е. Дубановича (ХНЗП), виражаючи інтереси землевласництва і не погоджуючись з прискоренням земельної реформи, не підписала пакту, однак і не вийшла з блоку, підтримуючи уряд національної більшості, програмою якого хотіла бачити "здорово сприйнятий націоналізм" та "свідомість польської державної ідеї" (Biuletyn Stronnictwa Zachowawczego. — Warszawa, 1923. — № 5. — Listopad. — S. 6-8). Група Я. Домбського в "Пясті", незгідна з шовіністичним курсом ендеції, вийшла з ПНП-П і еволюціонувала в сторону демократичної лівиці. Таким чином, у "Хєно-Пясті" спстерігалась значні розходження у питаннях стратегії та методів "кресової" політики й протистояння між консервативним і селянським крилом, основним змістом якого було ставлення до земельної реформи.

"Пяст" прагнув нарощування колонізаційних процесів і прискорення виконання аграрної реформи. З цією метою С. Осєцький опрацював проект закону, за яким на парцеляцію і осадництво передбачалось виділяти щорічно 400 тис. моргів землі. Консервативне крило "Хєно-Пясту", виражаючи інтереси поміщництва, навпаки старалось ігнорувати здійснення земельної реформи і чинило в цьому питанні тиск на ендецію, загрожуючи організаційним розривом. ННС змушений був лавірувати між інтересами людовців і консерваторів для збереження у парламенті національної більшості. На фоні загострення кризи парламентаризму, значного економічного спаду та посилення соціальної напруженості у суспільстві відтягування ендецією

реалізації аграрної реформи група Я. Бриля в "П'ясті" кваліфікувала порушення Лянцкоронського пакту і вийшла з партії, позбавивши цим блок абсолютної більшості у сеймі та спричинивши падіння кабінету В. Вітоса.

Другий етап характеризується коригуванням програми національної політики партій "Хєно-П'яста". Поразка спроби реалізації постулату національної держави та поступовий відхід поміркованих сил від шовіністичного табору викликали необхідність внесення коректив у національну політику правочентристського блоку. Цьому сприяли також зміни на міжнародній арені. Перемога лівих сил на виборах у Франції і Великобританії вимагала від польського уряду модифікації політики на "східних кресах", щоб не викликати втручання західних держав, — особливо у зв'язку з тим, що у 1924 р. минав 2-літній термін упровадження закону про воєводське самоуправління від 26 вересня 1922 р., який був формальною підставою для передачі Радою Амбасадорів суверенних прав Польщі на Східну Галичину. Політика українізації в УСРР і посилення національно-визвольного руху на західноукраїнських землях теж вимагали застосування інших методів національної політики. Зміна зовнішньо- і внутрішньополітичної ситуації актуалізувала дискусію у правочентристському таборі про концепції політики в українському питанні.

Внаслідок розходжень з ендецією спостерігалась консолідація консервативного руху, що знайшло своє відображення і в поглядах на українську проблему. Ліберально-консервативний табір не схвалював радикалізму дій націоналістів на "східних кресах" і закликав: "Повернім, бо буде погано, бо не втримаємо" (Troski o Kresy//Trybuna Robotnicza. — Lwów, 1924. — № 64. — 16 kwietnia — S. 3). Віддалившись від націоналістичного табору, консервативні партії "Хєни" демонстрували поміркованість позицій у національному питанні та проявляли тенденцію зміщення до центру, відкидаючи при цьому необхідність суспільно-економічних перетворень. Віленський консерватор С. Цат-Мацкевич заявляв, що "проголошувати гасла соціальної революції на нашій сході — це підписувати смертний вирок на польське майбутнє цього краю" (Rzeczpospolita. — 1923. — № 261. — 24 września — S. 3).

Програма Консервативної партії (КП) передбачала встановлення міжнародних взаємовідносин "на основі ягеллонського принципу "вільні з вільними і рівні з рівними", — але з умовою, що ці народи сприймуть платформу польської державності". Виступаючи проти денационалізації української

меншини, КП одночасно протиставилась спробам створення "держави у державі" (Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 835, оп. 1, спр. 892, арк. 4). Консерватори агітували за гнучку національну політику, яка б ураховувала відмінність етнополітичних умов різних регіонів. Українське питання пропонувалось розв'язати шляхом "мирної, еволюційної, абсолютно природної асиміляції" і пропонувалось створення таких умов, при яких "обидва народи порозуміються і муситимуть порозумітися". Ця програма передбачала допущення місцевого населення до державних посад, впровадження двомовних шкіл, заохочення мішаних шлюбів і т.д. (Biuletyn Stronnictwa Zachowawczego. — 1924. — № 5-6. — Maj-czerwiec. — S. 44-45). Таким чином, на фоні розходжень з ендецією в аграрному питанні спостерігалась еволюція консерваторів від концепції національної асиміляції до державної.

Зміна курсу національної політики торкнулася також "П'ясту". 2-3 лютого 1924 р. на засіданні Головної ради ПНП-П було ухвалено резолюції, які, закликаючи до продовження колонізаційної політики, визнавали, що в процесі аграрних перетворень "слухні інтереси місцевого населення повинні бути повністю враховані" (Uchwaly Rady Naczelnej PSL//Piast. — Krakow, 1924. — № 7. — Listopad. — S. 7). Тобто людовці вимагали прискорення земельної реформи, не надаючи при цьому справі збереження "польського стану посідання" вирішального значення.

Неможливість цілковитої реалізації принципу національної держави і зміни у партійно-політичній системі Польщі та на міжнародній арені зумовили модифікацію програмних засад ендеції. Окремі діячі ННС (С. Грабський, Є. Гертих, В. Вакар та ін.), побачивши безперспективність і шкідливість тотальної дискримінації, старались переконати шовіністичний табір у необхідності зміни національної політики. Пропонований ними курс політики в українському питанні робив поворот у сторону державної асиміляції при збереженні остаточної мети — національної асиміляції. Він передбачав толерантнішу мовну і релігійну політику, допущення українського селянства до участі у парцеляції, обмеженої окремими регіонами. Ключовим моментом у цьому комплексі заходів вважалась поступова колонізація українського шкільництва шляхом утравкізації. З цією метою ендеки використали участь у позапарламентському уряді В. Грабського для спрямування ходу планованих реформ у русло своїх програмових вимог.

Опрацьований під безпосереднім керівництвом міністра освіти

С. Грабського законопроект допускав застосування української мови у шкільництві 5-ти воєводств, тобто Холмщина, Підляшшя і частина Лемківщини не потрапляли у сферу його юрисдикції. Вживання української мови узалежнювалося від національної структури населення та результатів шкільних плебіцитів при забезпеченні істотних пільг польській мові. Передбачалось активне впровадження утраквістичних шкіл як прихованого засобу колонізації. Під час прийняття закону правоцентристський табір проводив лінію на забезпечення максимальних переваг польській мові — якщо згідно з урядовим проектом для запровадження української мови викладання вимагалось 40 заяв, а для перетворення школи в утраквістичну — 25 заяв, то С. Кашніца (ХНП) пропонував поправку у напрямку зниження останньої цифри до 20, — тобто 40 українських голосів прирівнювались до 20 польських.

Корективи у національній політиці викликали спротив радикальних націоналістів (М. Прушинського, І. Панненкової та ін.), які критикували компромісність заходів С. Грабського і вимагали нарощування темпів асиміляційних процесів. Під їхнім тиском реалізація мовних законів перетворилася в нищення і колонізацію українського шкільництва.

Особливою гостроти у 1924 р. набула справа заснування українського університету, оскільки минав термін, протягом якого Польща в законі про воєводське самоуправління трьох східногалицьких воєводств зобов'язалася позитивно розв'язати цю проблему. У цьому питанні проявилась відмінність підходів різних течій правоцентристського табору до його вирішення. Якщо ендеки і хадеки протиставлялись реалізації обіцянки чи пропонували відкриття університету у Варшаві, Кракові, Познані чи Галичі, на що українська сторона не могла погодитись, то консерватори рекомендували досягти порозуміння про перенесення Вільного українського університету з Праги до Польщі. Різкі випадки ендеків зустріла заява міністра закордонних справ А. Скшинського у Лізі Націй про намір польського уряду заснувати тимчасовий український університет у Кракові з можливим перенесенням його у перспективі до Львова. У цій справі хадеки зайняли позицію, ближчу до консерваторів, що свідчило про зростаючі розбіжності всередині "Хени" щодо концепцій національної політики та методів стабілізації ситуації у східних воєводствах.

Значні розходження між партіями "Хено-Пясту" зберігались також у ставленні до земельної реформи. Маневруючи між становими інтересами поміщицтва і селянства, ННС пропонував

здійснювати аграрні перетворення шляхом свободи парцеляції при умові утримання "польського стану посідання".

Відхід консерваторів та їхнє об'єднання в окремі політичні організації турбували ендецію, яка старалася стримуванням та протидією прийняттю закону про парцеляцію і осадництво повернути велике землевласництво, особливо "кресове", яке раніше було тісно пов'язане з націоналістами, у сферу свого впливу. Виявом цього була критика С. Гломбінським (ННС) урядового законопроекту за відсутність диференціації земель корінної Польщі та "кресових" і внесення змін у напрямку збільшення максимуму володіння у східних воєводствах до 300 га, тоді як у решті регіонів він становив 180 га (ZLN a osadnictwo wojskowe//Dzień Polski. — Warszawa, 1925. — № 23. — 29 stycz. — S. 3).

Консерватори, незважаючи на зусилля ендеції щодо збільшення максимуму володіння, різко критикували підтримку ННС законопроекту про аграрну реформу: "Земельна реформа дорівнює повному винищенню польськості на кресах", які "для Польщі будуть назавжди втрачені" (Tyszkiewicz J. Stronictwa i reforma rolna//Czas. — Kraków, 1925. — № 232. — 8 paźdz. — S. 3). Глибокі суперечності між поміркованою і націоналістичною течіями існували у поглядах на цілі національної політики, оскільки консерватори вважали, що "від способу її розв'язання залежить, чи залишиться етнографічною, чи великою державою" і тому в ставленні до українців ставилась вимога "поваги їхньої відмінності при умові їхньої лояльності" (Zebranie Prawicy Narodowej//Czas. — 1925. — № 110. — 13 maja. — S. 1).

Усвідомлюючи неможливість відновлення парламентської більшості внаслідок значних розходжень націоналістичного і поміркованого таборів, ідеологи "Хени" бачили завдання у зміні виборчої ординації в напрямку забезпечення націоналістичним партіям абсолютної більшості чи у зміні конституції для зменшення повноважень сейму. Ці вимоги у період поглиблення кризи парламентаризму служили потенційною платформою зближення правоцентристських партій. Прийняття "Хено-Пястом" елементів доктрини тоталітарної держави характеризує третій етап його діяльності.

На IV з'їзді ННС 26 жовтня 1924 р. С. Гломбінський ставив завдання "запевнити сеймові національний характер" та "змінити виборчу ординацію в тім дусі, щоб всі регіони Польщі мали у сеймі своїх польських представників". З'їзд поставив вимогу обмеження посольської недоторканості тільки на період сеймових сесій і вона не повинна бути стосуватись "антидержавних

підбурювань" (IV Kongres Wszechpolski ZLN//Gazeta Warszawska. — Warszawa, 1924. — № 295. — 27 paźdz. — S. 2).

На засіданні Головної ради ННС 31 січня 1925 р. було конкретизовано вимоги ендеції, які стосувалися скорочення кількості депутатів та впровадження у східних воєводствах багатомандатних округів при збереженні одномандатних у решті регіонів. "При поділі мандатів на округи слід у більшій мірі враховувати ті частини країни, які домінують у Польщі культурою та економічним і податковим потенціалом та які на виборах 1922 р. проявили активнішу участь (...). Антидержавні партії (...) повинні бути позбавлені права пропонування виборчих списків" (Zjazd Rady Naczelnej ZLN//Ibid. — 1925. — № 32. — 1 lut. — S. 1). Висунуті положення свідчили про дискримінацію виборчих прав українського електорату та створення системи протекціоністських заходів для штучного непропорційного збільшення кількості польських депутатів сейму і усунення національних меншин від впливу на державну політику.

Вимоги зміни конституції і виборчої ординації підтримали всі партії правоцентристського спектру, відрізняючись за рівнем радикальності пропонованих трансформацій. Найактивніше підтримали націоналістів "Пяст" та Польська партія християнської демократії (ППХД). Консервативні партії також виявляли зацікавлення в усуненні пропорційності виборчої системи для збільшення свого парламентського представництва, хоч не спрямовували при цьому удар виключно в сторону дискримінації національних меншин, як це мало місце у ННС, ПНП-П та ППХД.

Вимога змін конституції і виборчої ординації, тактично підтримана на етапі поглиблення кризи парламентаризму всім правоцентристським табором, на практиці виявилась недостатнім засобом для сконсолідування табору, виявом чого були значні розходження між націоналістичними і поміркованими партіями. Радикалізація націоналістичної течії та її спроби безоглядної реалізації принципів тоталітарної і національної держави зумовлювала суттєві непорозуміння з поміркованими партіями в справі концепцій, цілей і методів національної політики. На цьому фоні проявлялась загальна тенденція до відходу ППХД від ендеції і критичного ставлення до шовіністичного курсу. Лідер хадеків В. Корфанти вважав неможливим застосування політики денационалізації та ставив завдання "виховати ці маси національних меншин на лояльних громадян держави", зазначаючи, що "програма християнської демократії протиставляється принципам екстермінаційної політики,

проголошеної деякими органами національної демократії" (Korfanty W. Polityka wobec mniejszości niepolskich//Rzeczpospolita. — 1926. — № 42. — 12 lut. — S. 3).

На засіданні Головної ради ППХД 26 квітня 1926 р. було ухвалено резолюцію, яка окреслювала ставлення до національних меншин "з точки зору християнської етики та інтересу і потреб як нації, так і держави", тобто спостерігалась еволюція хадекії в напрямку консервативних концепцій вирішення українського питання (Rzeczpospolita. — 1926. — № 116. — 29 kwiet. — S. 1).

Отже, в умовах поглиблення кризи парламентаризму в правоцентристському таборі проявилися великі розбіжності в справі національної політики. Незважаючи на спільність інтересів у питанні зміни конституції і виборчої ординації, зазначився відхід консерваторів, хадеків і людовців від радикального націоналізму ендеції, яка переставала виконувати роль консолідуючого осередка. Друга спроба у травні 1926 р. створення уряду польської більшості при існуванні значних непорозумінь всередині "Хено-Пясту", опозиційності лівих сил і національних меншин, була приречена на поразку. Ці фактори зумовили усунення уряду В. Вітоса і сприяли успіхові перевороту Ю. Пілсудського, після чого блок "Хено-Пясту" став поступово трансформуватися в Табір Великої Польщі (ТВП).

Таким чином, протягом періоду 1923-1926 рр. правоцентристський табір виявляв радикалізацію шовіністичного курсу, спрямовану на реалізацію доктрини національної держави. Неможливість при тогочасній розстановці політичних сил здійснення постулату національної держави вплинула на різку еволюцію табору "Хено-Пясту" в сторону тоталітаризму, який в умовах Польщі спрямовувався, перш за все, на дискримінацію національних меншин. Елементами цього курсу було надання більших повноважень виконавчій владі, зміна конституції і виборчої ординації з метою усунення національних меншин від впливу на державну політику. Однак суперечності всередині "Хено-Пясту" спричинили відхід поміркованих партій, ослабили націоналістичний табір та полегшили здійснення травневого перевороту.

РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ І УКРАЇНСЬКА ПОЛОНІЯ (1919-1939 рр.)

Олег КАЛАКУРА

Інститут національних відносин і політології АН України (м. Київ)

Трагічна доля Української полонії (польська меншина в Україні) в період 1919-1939 рр. уже знайшла висвітлення у працях українських та польських дослідників, зокрема Т. Єременко, А. Кондрацького, Г. Стронського, Я. Купчака, Т. Ольшанського та ін. Автори аналізують вплив різних чинників на розгортання репресій проти польської людності в Україні з боку тоталітарного режиму, включаючи й етнічний фактор. Однак ще недостатньо розкрито вплив міждержавних радянсько-польських відносин на тактику властей щодо поляків у Росії, Білорусії та Україні на різних етапах комуністичних експериментів. Між тим, дослідження міждержавних відносин і внутрішньої політики щодо відповідних етнічних груп некорінного населення належить до актуальних історико-етнологічних проблем.

Як засвідчують історичні джерела, відмітною рисою зовнішньої політики будь-якого тоталітарного режиму є її прагматично-авантюристичний характер, повна підпорядкованість їй всього внутрішнього життя. З приходом до влади більшовиків у Росії, а згодом і в Україні стала реалізовуватись доктрина підштовхування світової пролетарської революції, під прикриттям якої маскувались плани експансії радянської влади в Європу. Одне з чільних місць у цих планах відводилося Польщі, яка після проголошення незалежності стала дедалі більше дистанціюватись від більшовицької Росії, відстоюючи свою державну самостійність і рівноправність у міждержавних взаєминах. Кремлівські вожді, що стояли на ідеї відновлення великої Росії, не виключали повернення до оновлюваної імперії марксистського гатунку не тільки Білорусії, України, Закавказзя, але й Польщі, Прибалтики. Опубліковані та архівні джерела підтверджують, що польське населення в Україні, Білорусії та Росії, в т.ч. поляки-військовополонені, розглядалися більшовиками як потенційна сила для революційної армії майбутньої соціалістичної Польщі. На більш далекоглядні плани Москви вказує інтерв'ю Й. Сталіна, яке він виклав у розмові зі співробітниками "Правди" у квітні 1918 р. Торкаючись майбутнього складу Російської Федерації, він підкреслив, що її суб'єктами будуть Польща, Україна, Фінляндія, Закавказзя, а саму федерацію назвав перехідною фазою до соціалістичного унітаризму.

За вказівкою В. Леніна, стали формуватися так звані

революційні сили і їх провід з числа поляків — членів РКП(б) — для розгортання революційної війни проти "панської Польщі". Більшовицький уряд був стурбований українсько-польським договором (квітень 1920 р.) та звільненням Києва від російських військ, що підняло було національно-патріотичні настрої українства. Червона армія під командуванням М. Тухачевського та О. Єгорова розгорнула широкомасштабний наступ, взяла Київ і рушила на Варшаву, розглядаючи можливу перемогу над Польщею як важливий етап перенесення "революції" у Європу. Уряд В. Леніна інспірував утворення в Білостоці так званого Тимчасового революційного комітету Польщі у складі Ю. Мархлевського, Ф. Дзержинського, Ю. Уншлихта, Е. Прухняка, Ф. Кона, які були членами Політбюро при ЦК РКП(б). Коли плани експорту революції провалилися, ідеологічні структури стали формувати комплекс ворожого ставлення до поляків взагалі і недовір'я до лівих сил у Польщі. Слово "білополяк" стало використовуватися як клеймо до тих поляків, а інколи й до українців-галичан, що насторожено ставилися до політики радянської влади, чинили опір її насиллю.

Підписання Ризького договору (березень 1921 р.) не призвело до усунення напруги в радянсько-польських відносинах. У засобах масової інформації протягом 20-30 рр. постійно, лише з різною мірою ворожості, висувались звинувачення Польщі як у підготовці збройної інтервенції проти СРСР, планів відірвати Україну, так і в реакційній внутрішній політиці. Затухання революційного процесу в Європі і наростання руху опору тоталітаризму в зв'язку з утворенням СРСР призвело до певних коректив у ставленні властей до задоволення національних потреб і проголошення політики коренізації. Стосовно поляків України ця політика ставила за мету радянлізувати їх, перетворити у "червоних", тобто покірних владі будівників соціалізму.

Курс на коренізацію стосовно поляків був маневром, що мав послабити опір владі, посилити революціонізуючий вплив на ситуацію у самій Польщі. Він супроводжувався цілим комплексом заходів і щодо колонізації польського населення, розвитку освіти польською мовою, підготовки польської інтелігенції з числа робітничої і бідняцької молоді, видання польськомовних книг, газет і журналів, відкриття бібліотек, клубів, хат-читалень, залучення окремих осіб польської національності до діяльності державних, партійних і громадських органів. У місцях компактного проживання поляків, починаючи з 1924 р., стали виділятися польські сільради, а згодом і Мархлевський польський національний район на Житомирщині. Про справжні цілі

створення цього району говорить привітання Ф. Дзержинського, надіслане в березні 1926 р. "Ваша робота в невеликому польському районі може мати величезне значення для справи визволення пролетаріату і селянства Польщі", зазначалося в ньому. Створення польських сільрад і району мало більше політико-ідеологічні цілі, ніж соціально-економічні і культурно-національні. Йшлося про штучне конструювання "польської республіки рад" як вхідної брами для революційного наступу на Польщу, як бази підготовки революційних кадрів, як прообраз майбутньої "червоної Польщі".

Об'єктивний аналіз усієї сукупності історичних джерел не дає підстав розглядати 20-ті роки і політику коренізації як ренесанс польського культурно-національного відродження в УРСР, оскільки зовні привабливі заходи супроводжувалися насиллям по відношенню до національно свідомої частини польської людності, переслідуванням і репресіями проти інтелігенції і духовенства, закриттям костьолів, гучними процесами над польськими ксьондзами. Радянська преса, зокрема польськомовна, всіляко вихваляла політику щодо ліквідації неписьменності, залучення поляків до громадського життя, "викриваючи" водночас ситуацію у самій Польщі.

На ставленні властей до поляків негативно позначилося загострення радянсько-польських відносин після вбивства в 1927 р. радянського посла П. Войкова і розрив дипломатичних відносин з Великобританією. Дедалі частіше в радянській пресі стали з'являтися повідомлення про спроби керівництва Польщі використати поляків у СРСР у ролі своєї агентури, перетворити їх у внутрішній оплот для інтервенції. "Більшовик України" вказував, що "головна мета польського імперіалізму — це зруйнувати єдиний СРСР, знищити незалежність України, створити Україну буржуазну та підлеглу Польщі". Формування образу ворога в особі поляків особливо посилювалося після укладення польсько-німецької угоди 1934 р. і звинувачень у змові з фашистами проти СРСР.

Роздмухування антипольської пропаганди мало своєю метою замаскувати і виправдати зростаючі масштаби репресій проти поляків України. За хронологією це збіглося з відомим "корінним переломом" і колективізацією, масовими депортаціями "куркульських елементів", дідичів. До речі, у розпал голодомору в Україні радянська преса на всі лади розписувала "продовольчі труднощі" у Польщі і голод у Галичині. Нові джерела дають підстави стверджувати, що голод у польських селах почався ще з кінця 1931 р. і тривав до 1934 р., супроводжувався жахливими

фактами людодійства, забрав життя не менш 90 тис. українських поляків.

Масштабних втрат зазнала польська людність України внаслідок політики переселень і депортацій в райони Сибіру, Казахстану, Середньої Азії. Відірвавши поляків від національних і родинних цінностей, костьолів і цвинтарів, їх спеціально розсіювали на чужині невеликими групами, де вони були приречені на етнічне і фізичне нищення, насильницьку асиміляцію. У період "великого терору" 1937-1939 рр. поляки були віднесені до "шкідницьких" націй, що можна кваліфікувати як геноцид проти польської людності. Не менше 50 тис. поляків були репресовані за участь у Польській військовій організації, за зв'язок з "буржуазною Польщею", за "диверсійну" і "контрреволюційну діяльність". Чисельність польської людності в УРСР за період з 1926 по 1939 рр. зменшилася на 200 тис. чол.

Таким чином, радянсько-польські міждержавні відносини були важливим чинником, що впливав на політику тоталітарного режиму щодо польської меншини в Україні. Українська колонія, як барометр, відчувала на собі пам'якшення або загострення цих відносин: вона стала жертвою радянських політичних та економічних експериментів, спроб її радянзації. Із трагічної долі поляків 1919-1939 рр. впливає важливий урок: проблеми національних меншин можуть розв'язуватися лише в демократичній державі на основі послідовного забезпечення прав людини. Встановлення атмосфери довір'я і співробітництва між державами є неодмінною передумовою створення сприятливих умов для етнічних груп, що представляють їх одноплемінників за рубежем.

ПОЛІТИКА ПОЛЬСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Фелік ГРИЦЮК

*Інститут національних відносин і політології НАН України
(м. Київ)*

Внаслідок поразки українців у національно-визвольних змаганнях 1919-1920 рр. населення Східної Галичини та Західної Волині опинилося під польською окупацією. Поляки заперечували інтегральність української національної спільноти. З цією метою між Галичиною і північно-західними українськими землями був встановлений так званий "сокальський кордон".

Політика польського уряду на окупованих територіях спрямовувалася на позбавлення українців їх національної ідентичності. Перешкодити українцям у здобуванні освіти рідною мовою, обмежити мережу існуючих українських шкіл, колонізувати їх — одне з головних завдань польської адміністрації вже від перших років польської влади в Східній Галичині та Західній Волині. "Писати про українське шкільництво у поверсальській Польщі, — стверджує відомий дослідник українського шкільництва Л. Ясінчук, — це писати про рафіновану мартирологію українського народу на його землях під Польщею".

Досить добре розвинена мережа українського народного шкільництва за часів австро-угорської влади піддається централізації і колонізації. Централізація здійснювалася шляхом ліквідації впливу громадських чинників на шкільну адміністрацію, а обов'язкове вивчення польської мови, при рівночасному обмеженні української, та заміна українських вчителів поляками, які не володіли українською, сприяло колонізації. В такий спосіб польська адміністрація намагалася усунути українську мову не лише з окремих західноукраїнських шкіл, а й з цілих повітів. Газета "Праця" від 8 березня 1934 р. писала, що "на Поліссі, Холмщині, Підліссі немає ані жодної школи, де би діти вчили хоч одну годину тижнево української мови. Цього року наказано навіть попам православну науку в школах подавати в польській мові". Уже на початку 20-х років шкільні ради позбавляються права добирати вчителів, їх призначає шкільна польська адміністрація, а в 1933 р. всі шкільні ради були повністю скасовані.

У другій половині 20-х рр. більша частина українських шкіл була перетворена на двомовні (утраквістичні), а з початком 30-х рр. головним завданням нової системи освіти, в якій ключову роль відігравали вчителі-поляки, стає виховання української молоді в дусі польського "патріотизму". Постійно зростає кількість польських шкіл на західноукраїнських землях. Так у 1911-1912 навчальному році на теренах Галичини діяло 2420 українських початкових шкіл, а польських — 1590. Проте через десять років число українських шкіл становило 2427, тобто зростає на 7, а кількість польських зростає до 2247, тобто на 1257 більше. Це була перша фаза розбудови польського шкільництва за рахунок українського. Друга фаза постала в середині 20-х рр. Початок їй поклав закон про запровадження в Західній Україні і Західній Білорусії так званого "кресового" шкільного закону, автором якого був тогочасний міністр освіти Польщі Станіслав Грабський.

Закон надавав право батькам обирати мову навчання для своїх дітей шляхом шкільних плебісцитів.

Здавалося б, що для українського населення Східної Галичини та Західної Волині, яке становило абсолютну більшість населення, зокрема на селі, були всі можливості позитивно вирішити питання про навчання дітей у школі рідною мовою. Так під час шкільного плебісциту 1925 р. було подано 116 тис. декларацій на 163 тис. дітей шкільного віку з вимогою рідномовної школи, але багато українських шкіл у Галичині та Волині стали польськими або утраквістичними.

Колонізації зазнали й українські середні школи — державні та приватні. На початку 20-х рр. у Східній Галичині було дві українські і вісім утраквістичних вчительських семінарій, а також шість гімназій та українські класи при польських гімназіях в Стрию і Бережанах. На Волині, Холмщині і Поліссі українських державних середніх навчальних закладів взагалі не було.

Шкільна реформа від 31 липня 1924 р. та наступні урядові розпорядження завдавали відчутного удару по середньому українському шкільництву. В Законі про шкільну реформу вказувалося, що на теренах Львівського, Станіславського, Тернопільського, Волинського і Поліського воєводств будуть створюватися тільки двомовні державні вчительські семінарії, а існуючі окремі гімназії з польською і українською мовою викладання об'єднуюватимуться в одну двомовну. На цій підставі Міністерство освіти Польщі уже 18 липня 1925 р. видало розпорядження про об'єднання українських гімназій із польськими у Львові, Перемишлі і Тернополі. За 20 років польської окупації в Галичині не відкрито жодної української державної гімназії. Постійного тиску з боку властей зазнавало "Українське педагогічне товариство", засноване ще у 1884 р. У 1920 р. це товариство відновило свою діяльність, а в 1926 р. прийняло назву "Рідна школа", опікуючись організацією приватних шкіл.

Незважаючи на постійні утиски з боку адміністративних органів, "Рідній школі" вдалось утримувати в кінці 20-х на початку 30-х рр. 10 гімназій, в яких навчалось 1902 учні, 60 народних шкіл (6852 учні) та 7 фахово-доповнюючих шкіл у Львові, Перемишлі, Станіславі, Тернополі, Коломиї. Невелика кількість приватних шкіл усіх ланок не могла охопити значну кількість українських дітей, але в умовах ліквідації української державної освіти, ці школи залишалися осередками культури, центрами збереження кращих надбань українського народу.

Окремий розділ в утвердженні українського шкільництва в

Західній Україні складає боротьба за Українську вищу школу. В часи Австрії існував Львівський університет, в якому успішно діяли українські кафедри. Проте з часу польської окупації всі українські кафедри були ліквідовані, доступ до вищої освіти українцям був закритий.

Всі спроби Товариства наукових викладів ім. П. Могили, Наукового Товариства ім. Шевченка та Ставропігійського інституту дати можливість українцям здобути вищу освіту не мали успіху. Тому весною 1921 р. передові культурно-просвітницькі діячі (серед них — Василь Шурат та Іван Крип'якевич) прийняли рішення заснувати Український Таємний університет без дозволу і волі польської влади. Було засновано три факультети: філософський, правничий і медичний. Всього діяло 58 кафедр. Незважаючи на те, що польська поліція заборонила діяльність Таємного університету у Львові проіснував до липня 1925 р. Починаючи з 1926 р. українська молодь, яка не змогла виїхати на навчання до Відня, Праги чи Берліна, змушена була вступати на навчання до Львівського Університету ім. Я. Казимира, але знову стикалася із заборонами, які накладала польська влада. Тому студентами ставали одиниці. На 120-140 студентів I курсу медичного факультету було прийнято в 1931 р. 2 студенти-українці, 1932 р. — 4, 1933 р. — 6, 1934 р. — 10 студентів-українців.

Не краще становище було в інших вищих навчальних закладах Львова. На 250 випускників Львівського політехнічного інституту в 1934 р. було лише 7 студентів-українців. Водночас, у Львівську ветеринарну академію у 1932 р. було прийнято 6 студентів-українців. У 1932/1933 начальному році в усіх вищих навчальних закладах Польщі навчалося 3,2 тис. студентів-українців, що становило 6,3% всіх студентів Польщі.

Єдиною українською незалежною вищою школою, яка існувала в Західній Україні була Греко-католицька Богословська Академія у Львові, організатором якої став митрополит Андрей Шептицький. В Академії діяло два факультети: богословський і філософський. Завданням Академії був не тільки вишкіл духовних кадрів, а й підготовка кандидатів для майбутньої наукової роботи.

У 1933/1934 навчальному році в Академії навчалося 319 студентів і працювало 24 професори. Проте для українського населення Східної Галичини та Західної Волині було цього недостатньо.

Шовіністична політика польських властей призвела до занепаду українського початкового, середнього і вищого шкільництва в Західній Україні, але попри це, українці навіть в

умовах польської окупації продовжували наполегливу боротьбу за свою мову, культуру і державу.

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА ПОЛЬЩІ Й УКРАЇНСЬКЕ ГРОМАДСЬКЕ ДОШКІЛЛЯ ГАЛИЧИНИ (1920-1939 рр.)

Зіновія НАГАЧЕВСЬКА

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

Аналіз джерел засвідчує, що визначальним чинником протистояння між українською і польською громадськістю Галичини в царині освіти й виховання в межах новоутвореної Польської держави, як і в добу австро-угорського панування, залишалася прагнення офіційних органів шкільництва підпорядкувати українські навчально-виховні інституції загальнодержавному шовіністичному курсу. Своє правове закріплення він знайшов у законі про мову навчання 1924 р., законодавчих актах освітньої реформи в Польщі 1932 р., розпорядженнях урядів Львівського, Станіславського і Тернопільського воєводства та кураторії Львівського шкільного округу — вищого органу управління всіма типами шкіл і дошкільних закладів краю.

Розглядаючи школу як важливий засіб колонізації українців, на що вказують і сучасні польські дослідники (*Historia wychowania: Wiek XX // Pod red. Jozefa Miaso. — Warszawa, 1980. — S. 126*), офіційна влада з перших днів творення власної державності звернула увагу на потребу організації раціональної опіки над дітьми дошкільного віку. На всіх етнічних територіях Польщі ця робота розгорталася у двох напрямках: 1) перетворення колишніх опікунчих дошкільних інституцій (захоронок) у постійнодіючі заклади виховного характеру і 2) розширення їх мережі на основі концепції охоплення організованим суспільним вихованням всіх дітей віком від 5 до 7 років. При цьому метою дошкільних закладів визначалося виховання дітей “в дусі національному”, що для українців та інших меншин у Польщі означало пропольському.

Відповідно до законодавства Польщі всі типи існуючих дошкільних установ були включені в загальну систему освіти та підпорядковані відділу (“реферату”) дошкільного виховання при

Міністерстві релігійних віросповідань і публічного виховання, першим керівником якого стала активний пропагандист і організатор польського дошкілля М. Веріго-Радзілович. Під його керівництвом у 1920/1921 н.р. перебувало більше 1000 інституцій дошкільного виховання на 100 000 дітей. При цьому понад 200 дошкільних закладів знаходилося на східних окраїнах Польщі, охоплюючи своїм впливом біля 15000 вихованців (Weinfeld J. Rocznik Polski. — Warszawa-Lwow, 1922. — S. 58).

З метою розширення мережі дитячих закладів відділ дошкільного виховання вже у 1921 р. видав вказівки для осіб, які засновували і провадили захоронки. Принагідно зауважимо, що "Порадник для вихователів" громадське об'єднання вчителів-поляків у Львові підготувало ще в 1920 р. З'являються фахові посібники з проблем виховної роботи в дошкільних закладах, серед яких найзмістовнішими стали праці Н. Ціцімірської — організатора польського дошкілля на теренах Галичини.

Закономірно, що в умовах обмеженої теоретико-методичної бази українські вихователі послуговувалися надбаннями польських колег. Так, вже перші українські вказівки для організаторів національного дошкілля поруч із працями відомих українських педагогів С. Русової, А. Животка рекомендували використовувати посібники вищеназваних польських авторів. А підручник з руханки М. Германової-Фріц "Фізичний розвиток дитини" ("Rozwój fizyczny dziecka") інструкція Головної Управи "Рідної Школи" назвала найкращим для роботи з дітьми в цій ділянці (Як закладати і вести діточі садки. Інструкція. — Львів, 1932. — С. 12).

Активні зусилля поляків з одного боку, тяжкі наслідки повосенного лихоліття, що залишило сиротами, півсиротами, матеріально й морально занедбаними тисячі маленьких українців, з другого, змусили галицьку громадськість вжити заходів щодо розбудови системи українського дошкілля.

Мобілізуємою силою в боротьбі за національні дошкільні заклади виступили культурно-освітні організації краю — Українське Педагогічне Товариство (пізніше "Рідна Школа" УПТ), "Просвіта", "Союз Українок", "Українська захоронка", Крайове Товариство охорони дітей і опіки над молоддю, релігійні об'єднання. Початок 20-х рр. позначений їх остаточним визначенням у ставленні до закладів опіки й виховання маленьких дітей, що знайшло відображення у прийнятих товариствами статутах або змінах до них.

У результаті проведеної роботи в 1928/1929 н.р. число українських постійнодіючих дошкільних закладів тільки "Рідної

Школи" УПТ досягло 19 (проти 11 в 1924/1925 н.р.). Водночас загальна кількість українських дошкіль становила лише 18 відсотків від числа діючих у той час в Галичині польських, німецьких, єврейських (Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej. — Warszawa, 1929. — S. 384).

Ця обставина була зумовлена насамперед дискримінаційними умовами мовного закону 1924 р.: у державних захоронках і закладах для підготовки вихователів з непольською мовою запроваджувалася двомовність; вживання рідної мови допускалося лише у внутрішній праці приватних дошкіль. Таким чином, розраховувати на державну систему національного дошкільного виховання українці Галичини не могли. У той самий час обмежені матеріальні можливості галицького українського суспільства не були розраховані на широку мережу приватних постійнодіючих дошкільних інституцій. За таких умов постала потреба відкривати сезонні дошкільні заклади, які обходилися громадськості дешевше, — літні дитячі садки для дітей селян. Польське законодавство відносило інституції такого порядку до числа опікунчих, а не виховних і не підпорядковувало їх офіційним органам шкільництва. Це дозволило з часом реформувати дитячі садки у важливі обереги духовності, які "вже від перших днів свідомости" дітей "виховували їх на національно свідомих, здатних до життя і боротьби за краще, громадян" (ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, spr. 7. — Арк. 21).

На зростання активності в галузі творення нового типу українських дошкіль польський уряд негайно відгукнувся розпорядженням президента Речі Посполитої від 22 квітня 1927 р., згідно з яким контроль за діяльністю дитячих садків покладался на первинну інституцію адміністративної влади — повітові староства, відомі своїми великодержавними настроями і діями. Перші ознаки їх майбутнього шовіністичного курсу з'явилися вже в 1929 р., коли Жидачівське староство (Львівщина) за два тижні до завершення терміну дії "розв'язало ...дитячий садок буцім-то за протидержавний рух у вихованні діток" (Жіночий рух//Жіноча доля. — 1929. — Ч. 3. — С. 3). Однак найбільш яскраво цей рух проявився після реформи шкільництва в Польщі, започаткованої законом від 11 березня 1932 р.

Вивчення документів реформи переконує, що стосовно освіти й виховання дітей національних меншин вона носила дискримінаційний характер. Залишаючись у питаннях мови навчання на позиціях закону від 1924 р., новий лад шкільництва утверджував чисто польський характер державних постійнодіючих дошкільних закладів і тим самим закріплював тенденцію до їх

поширення на українських землях. Дальший розвиток приватних національних інституцій дошкільного виховання цього типу обмежували вимоги щодо їх кадрів: вони мали готуватися у спеціальних 4-річних семінаріях або 2-річних ліцеях. Подібних українських навчальних закладів у Польщі не було.

За таких обставин національні культурно-освітні й педагогічні товариства зосередили основну увагу на розвиткові та вдосконаленні виховної діяльності сезонних дитячих садків, які не підлягали приписам шкільного законодавства 1932 р. Уже в 1934 р. їх кількість у порівнянні з 1932 р. зросла в 2,4 рази і налічувала 314 установ (12 000 дітей). У 1937 р. число дитячих садків сягало більше 760 (29 000 дітей).

Зміст діяльності сезонних дошкільних інституцій все більше переконував адміністративну владу в тому, що дитячі садки — це виховні заклади, які своїм впливом будять національну свідомість дітей, чинять шкоду вихованню послушних громадян Польщі. Тобто громадська опіка над дітьми дошкільного віку стала розглядатися як політична діяльність. На цій підставі староства відповідали відмовою на численні звертання сільських громад про надання дозволу на відкриття дитячих садків. Так, у 1934 р. їх не одержали 21 громада Бродівського, 30 — Зборівського, 13 — Стрийського, 4 — Золочівського повітів. Та незважаючи на переслідування, у 20-30-х рр. була створена система національного дошкільля — важлива складова частина українського шкільництва краю.

ПОЛІТИКА ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У МІЖВОЄННІ РОКИ

Борис САВЧУК

*Відділ регіональних проблем інституту національних відносин і
політології НАН України та Прикарпатського університету
ім. В. Стефаника*

Галина БІЛАВИЧ

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

Із встановленням польської влади у Східній Галичині українські громадські організації вступили у якісно новий період розвитку, який визначався двома головними факторами. З одного боку, вони мали власні традиції та перевірені практикою форми й методи діяльності, з другого — на перешкоді реалізації цього

значного потенціалу стали польські урядові чинники та адміністрація.

Більшість керівних органів та багато місцевих осередків громадських товариств встигли відновити діяльність у час невизначеності кінця 1919 — початку 1920 р. Не маючи чітких інструкцій, місцева адміністрація сприймала їх як dokonаний факт, але вже у березні-травні у зв'язку з “важким санітарним станом” почала не допускати проведення зборів та забороняти будь-яку діяльність. Після короткого полегшення — літо 1920 — весна 1921 р. — був висунутий новий мотив: немає гарантії, що українські організації займатимуть лояльне становище стосовно держави, не проводитимуть політичної діяльності. Водночас від них стали вимагати реєстраційних номерів, примірників статутів (в оригіналі), іншу документацію, яка б підтверджувала довісне існування. Проте заходами керівних органів ця перешкода була подолана.

З перших повоєнних років діяльність українських громадських товариств стала розцінюватись польською адміністрацією не інакше, як політична. З відміною у серпні 1922 р. надзвичайного стану влада майже припинила їх реєстрацію на тій підставі, що старі статuti не відповідають територіально-політичному поділу краю. Цей вагомий аргумент прискорив розробку нових, як формально-правових, так і внутрішніх засад функціонування українських інституцій. Попри зміни курсів у національній політиці такий силовий репресивний характер владних структур не змінився і надалі. “Обгрунтовані” підстави для свавілля, заборон, переслідувань давали також і невиразність, двозначність законодавчих формулювань. Приводом для цього ставало придушення будь-яких проявів національного протесту з боку різних українських суспільно-політичних сил. Завжди гостро карались прорахунки внутрішнього характеру. Але, незважаючи на труднощі зовнішнього та внутрішнього порядку, зберігалась організаційна структура та ідеологічні засади українських громадських товариств.

На чолі цих протестів стали “Просвіта” та Українське Педагогічне Товариство (УПТ) “Рідна школа”, вагомість і призначення яких у національному житті українців Галичини зростали в міру розгортання офіційної політики асиміляції та нищення української освіти і шкільництва. У 20-ті роки “Просвіта” та “Рідна школа” пройшли бурхливий розвиток, який досягнув би значно вищого рівня, якби не перешкоди польської влади. Лише до середини 1924 р. вона безпідставно не допустила відновлення 600 довоєнних читалень, зі 160 заяв на заснування

нових задовільнила тільки 11 і то лише у Тернопільському воєводстві, а 125 діючих читалень та 3 філії ліквідувала. Таким чином, втрати становили 63% від загальної кількості існуючих просвітянських організацій. З означених причин до серпня 1923 р. влада не допустила відновлення 39 "кружків" УПТ, а це складало 66% від числа діючих. Зі звітів випливає, що щороку заборонялося від 5 до 25 читалень "Просвіти" та "кружків" "Рідної школи".

Крім уже згадуваних, головними мотивами урядових чинників були: "перевищення діяльності, окресленої статутом", "загроза публічній безпеці та громадському спокою", "особливий режим у прикордонних смугах", "продаж та обмін забороненої літератури" тощо. Усе це нерідко супроводжувалося репресивними силовими актами — побиттям, нанесенням матеріальної шкоди і т.ін. Тисячі діячів, особливо керівників товариств, піддавались грошовим стягненням, часто арештовувалися та ув'язнювалися. Усі "рекурси" (апеляційні заяви) до вищестоячих органів проти свавілля, як правило, не давали позитивних наслідків чи залишалися без відповіді.

У загальному контексті громадського життя української суспільності після "Просвіти" та "Рідної школи" продовжували працю національні молодіжні організації — "Сокіл", "Січ", "Луг", "Пласт". Відродження "Сокола-Батька" розпочалося з 1920 р., проте власті відмовилися визнати старий статут, а новий був затверджений лише через п'ять років. Згодом "Сокіл" оформляється як "руханково-спортове" товариство й ставить за мету "дбати про фізичний, моральний та духовний розвиток своїх членів. Так, лише у 1926-1927 рр. було засновано та відновлено 533 гнізда, усього за 10 років — 843, з яких влада заборонила 220, чимало самоліквідувалося і на серпень 1930 р. залишилося 498 діяльних сокільських організацій.

При польській владі з масових молодіжних інституцій не вдалося відновити лише "Січ". З огляду на міжнародну думку урядові структури не наважувалися одним виступом заборонити товариство, тим більше, що для цього не було вагомих аргументів. Вони ліквідували його "непомітно", шляхом заборони існуючих та не даючи дозволу на створення нових. Так, історія січового руху, який мав славні бойові традиції, завершилася ліквідацією останнього осередку у Горбаях Львівського повіту у квітні 1929 р.

Виникнення та розвиток нової молодіжної організації "Луг" насправді являло організаційно-ідеологічну трансформацію "Січі". Напевно, в жодній іншій національній інституції не було таких розбіжностей між формально-визначеною та дійсною метою

організації. Згідно зі статутом "Луг" мав "пожежно-руханковий" та культурно-освітній характер, і, разом з тим, він базувався на "державницькій ідеології", відкрито і прямо на всіх з'їздах проголошувалася головна мета: "йти, використовуючи всі можливі засоби та за всяку ціну, до здобуття незалежності над Дніпром". Жодне українське товариство у 20-ті роки не зазнавало такого організаційного поступу та втрат, як "Луг". Усього до осені 1930 р. було створено 1187 організацій, з яких дійовими були 80%. Лише за перших п'ять років владою було заборонено 222 осередки.

Як тільки на кінець 20-х років відбулось організаційно-ідеологічне оформлення жіночого руху, який став перетворюватися у вагомий фактор суспільного життя Галичини, польський уряд завдав йому першого рішучого удару: Львівське староство припинило діяльність "Союзу Українок" розпорядженням від 16 березня 1929 р., закидаючи йому у проведеної нелегальної збірки на політв'язнів. Цей акт спричинив хвилю протестів зі сторони української громадськості. Це, а також небажання наражатися на виступи міжнародних жіночих об'єднань спонукало староство відмінити своє рішення, хоча продовжувалися ствердження, що союзники "займаються політичними справами".

У 30-ті роки українські громадські організації вступили у новий етап розвитку і досягли найвищого його рівня. Долаючи постійний репресивний тиск адміністративних чинників, вони витримали також і шалений удар "паціфікації". Важливі зміни у функціонуванні товариств зумовлювалися новими законодавчими актами, зокрема, президентським декретом про право на товариство від 27 жовтня 1932 р. та двома грудневими міністерськими розпорядженнями. Їх важливою рисою стала сувора регламентація діяльності та необмежені права втручання урядових чинників. Українські громадські організації змушені були узгодити свої статuti з новими вимогами та пройти перереєстрацію. Це на деякий час паралізувало їхню діяльність, а польська влада скористалася "законними підставами", щоб зробити свою "чистку". Щороку заборонялося 10-20%, а часом і більше новостворених осередків. За нашими дослідженнями, у цей період було не зареєстровано чи заборонено 120 гуртків "Рідної школи", 230 просвітянських осередків, 315 сокільських гнізд і т.ін. Вдруге великий удар влада завдала "Союзові Українок" 6 травня 1938 р. "З причин політичних виступів" він був заборонений, проте під тиском потужної хвилі протесту 14 жовтня воєводство відновило діяльність товариства. Це ще більше

зміцнило авторитет жіночої організації, яка, однак, постійно зазнавала репресій.

Заборона діяльності найбільшої та найвпливовішої молодіжної організації “Пласт” — це не одноразовий волонтаристський акт польської влади, а складний процес із своїми причинами, внутрішнім механізмом і тривалими наслідками. Напад під Бібркою 13 липня 1930 р. спричинив крайнє загострення польсько-українських відносин. Всі українські культурно-освітні інституції були оголошені осередками “терористично-саботажної акції”, проти них розпочались нові репресії. А найбільшою жертвою цієї антиукраїнської кампанії стала ліквідація “Пласту”, яка відбувалася свавільно, з порушенням усяких моральних та правових норм.

Отже, в умовах активної асиміляції, яку проводила Польська держава у Східній Галичині у 20-30-х роках, українські громадські організації стали найголовнішими чинниками розвитку національного життя, сприяли духовному і культурному поступу українців.

НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1919-1939 рр.)

Роман ЛОЗИНСЬКИЙ

Львівський державний університет ім. І. Франка

Відомості про національний склад населення певної території дають, як правило, результати переписів населення. У міжвоєнний період на території Галичини польською владою було проведено два переписи — у 1921 та 1931 роках. Поміж інших показників перепис 1921 р. реєстрував віровизнання та національність жителів, а перепис 1931 р. — віру та рідну мову. У силу різних обставин ні критерій національності, ні мовний критерій не відобразили правдиво національний склад населення регіону, тому найчастіше використовують релігійний показник, результати перепису за яким є більш близькими до дійсності. За вказаними критеріями результати перепису 1921 р. було опубліковано для кожного населеного пункту, перепису 1931 р. — в розрізі повітів із виділенням окремо сільського та міського населення, а також найбільших (з населенням понад 20 тис. чоловік) міст.

Ще одним джерелом до вивчення національного складу міст у Галичині напередодні II-ої світової є дослідження видатного

українського географа В. Кубійовича. Оскільки результати польських переписів були багато в чому недостовірними, В. Кубійович, використавши дані церковних шематизмів та свідчення місцевих жителів, зібрав відомості про національний склад усіх населених пунктів Галичини станом на 1.01.1939 р., а пізніше на їх основі склав детальну карту. Правда, щодо міст ці дані є доволі приблизними, але важливо, що автор подав чисельність перехідних між українцями та поляками груп: латинників та греко-католиків з рідною польською мовою.

Перед початком I-ої світової війни на території 47 повітів Східної Галичини (без Березівського повіту, який повністю знаходився на польській етнічній території) нараховувалося 102 міста. З них Львів мав власний статут 1870 р., 19 міст керувалися австрійським статутом 1889 р. і ще 82 населених пункти вважалися містами за статутом 1896 р. Варто відзначити, що серед усіх цих міст чотири — Радимно, Риманів, Синява та Ярослав — знаходились на польській етнічній території і питома вага українців у них була відносно невеликою. Таким чином, загальне число українських міст становило 98. Повоєнна польська влада в цілому зберегла встановлений в австрійській час поділ на міста і села, і при проведенні перепису 1921 р. до міського населення було віднесено жителів 100 міст: вищезгаданих 98 населених пунктів, а також Скали в Борщівському повіті і Княгинина в передмісті Станіслава. До проведення наступного перепису 1931 р. відбулися ще деякі зміни: статус міста отримали Винники біля Львова, Мельниця, Хоростків, Товсте Місто в Тернопільському воєводстві і Отиня в Станіславівському, натомість Нижанковичі, Язлівець і Ягільниця стали селами, Княгинин було приєднано до Станіслава, Тустанівці — до Борислава, і тому загальна кількість міст не змінилася.

У роки I-ої світової війни на території Галичини проходили активні військові дії, від яких більшою чи меншою мірою постраждали майже всі міста. Загальна чисельність міського населення знизилась майже на 10%, проте зменшення чисельності різних етнічних груп було далеко не однаковим. Так, чисельність поляків скоротилася лише на декілька тисяч, у той час, як загальна кількість українців, що проживали у містах Галичини, знизилась більш як на 50 тис. чоловіків, що становило майже 20% від довоєнного числа. Справа в тому, що поряд з подіями воєнних років на чисельність українців суттєво вплинула політична ситуація, що склалася в Галичині у перші мирні роки. Поразка ЗУНР в українсько-польській війні 1918-1919 рр. зумовила еміграцію багатьох українців за межі Польщі, крім того

частина українського населення, побоюючись репресій з боку польських властей, під час проведення перепису 1921 р. вирішила за краще не визнавати себе за українців, записуючись поляками чи просто бойкотуючи перепис. Таким чином, перепис 1921 р. показав помітне зменшення питомої ваги українців у населенні міст краю порівняно з австрійськими переписами 1900 р. і 1910 р. і збільшення кількості поляків (див. таблицю). За 1910-1921 рр. відбувся певний перерозподіл у розселенні євреїв. У роки війни проходило інтенсивне переселення євреїв з малих та середніх міст у найбільші міста краю, такі, як Львів, Самбір, Станіславів, Стрий, Перемишль, Золочів.

Зміни в національному складі галицьких міст у 20-30-х рр. ХХ століття визначалися загальним характером розвитку міст у цей період. Промисловість Галичини майже не розвивалася і тому ріст чисельності населення більшості міст був дуже повільним. У міжвоєнний час чи не найпоширенішим шляхом збільшення чисельності населення в містах стали адміністративні перетворення, тобто прилучення до міст навколишніх сіл та присілків. Так, наприклад, населення Львова за рахунок передмість зросло майже на 30 тис. чоловік. Подібним чином помітно збільшилось населення Станіславова, Борислава, Тернополя, Болехова, Калуша, Бродів. Такі адміністративні зміни найчастіше приводили до деякого зростання у цих містах питомої ваги і загального числа українців та поляків і зменшення кількості євреїв, яких у сільській місцевості було дуже мало. Із приєднанням Галичини до складу Польщі почалася нова хвиля переселення у міста краю поляків із західних польських воєводств. Головним чином це були урядовці, військові, вчителі. Цікаво, що у великих містах темпи зростання чисельності поляків були дещо нижчими, ніж у малих та середніх, а у деяких найбільших містах питома вага поляків навіть зменшилася (Львів, Самбір). У міжвоєнний період у ряді невеликих міст поселилось декілька сот польських колоністів, яких переселяли на розparcelьовані після аграрної реформи землі. У цілому за 1921-31 рр. питома вага поляків у міському населенні Галичини зростає з 36,8% до 39,3% і вони вперше випередили за цим показником євреїв, які масово емігрували за кордон.

Національний склад міського населення Східної Галичини в першій половині ХХ ст. (за релігійним показником)¹

	1900 ²		1910 ²		1921		1931		1939	
	тис. чол.	%	тис. чол.	%	тис. чол.	%	тис. чол.	%	тис. чол.	%
Все населення	866,5	100	1016,9	100	926,4	100	1208,2	100	1273,1	100
в тому числі:										
українці	235,6	27,2	273,0	26,8	221,3	23,9	307,0	25,4	328,9 ³	25,8
поляки	271,2	31,3	345,9	34,0	341,0 ⁴	36,8	474,6 ¹	39,3	497,7 ⁵	39,1
євреї	349,0	40,3	387,0	38,1	355,9	38,4	411,7	34,1	433,0	34,0
Кількість міст	98		98		100		101 ⁶		100	

¹Таблицю розраховано за опублікованими джерелами:

²Разом з військовим населенням;

³В тому числі греко-католики з польською рідною мовою - 15,5 тис. або 1,2% всього міського населення;

⁴Разом з вірмено-католиками;

⁵В тому числі латинники - 44,7 тис. або 3,4% всього міського населення;

⁶Разом з Римановим.

Питома вага українців у міському населенні зростає на 1,5%, але темпи її зростання були нижчими, аніж у поляків. Як і в попередні десятиліття, українці становили більшість населення головним чином у малих і лише деяких середніх за величиною містах, хоча чисельність українців у великих містах у 20-30-х рр. зростала швидше порівняно з малими містами.

СПРОБИ "НОРМАЛІЗАЦІЇ" УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН У 30-х РОКАХ

Ігор ГАВРИЛІВ, Ігор ПИЛИПІВ

Державний університет "Львівська політехніка"

За п'ять років існування незалежної Української держави наша історична наука здійснила небувалий поступ у розкритті багатьох тем з минулого життя українського народу. Публікації сучасних українських істориків вже накреслили цілісну картину — концепцію історії України від найдавніших часів до сьогодення. Тому настав час, коли потрібно зіставити наше бачення історії з надбаннями історичної науки наших сусідів.

В історичних дослідженнях останніх років чимало наукових розробок присвячено боротьбі українських політичних сил з польським окупаційним режимом на західноукраїнських землях у

міжвоєнний період. Значно менше публікацій, в яких розкривається спроба українсько-польського замирення, пошуків шляхів співпраці, взаємних компромісів та вирішення суперечностей.

Для кращого розуміння причин та наслідків процесу "нормалізації" українсько-польських відносин середини 30-х років необхідно проаналізувати ретроспективу стосунків політичних лідерів обох народів після закінчення військових дій. Так, ще у серпні 1921 р. на Святоюрській горі у Львові відбулися таємні переговори між представниками обох сторін. Українську сторону представляв Т. Войнарівський. Він твердив, що поляки обіцяли Східній Галичині широку автономію, лише закордонні справи і військо мали бути спільними; галицький уряд очолять українці, а поляки будуть їх заступниками; польсько-український договір мав би бути утверджений в Союзі Народів. Представник варшавського уряду М. Лось наполягав на тому, щоб український провід припинив завдавати клопотів Польщі на міжнародній арені, тоді "...може рахувати, що збудує будучність своєму народові на засадах європейської і християнської цивілізації...". Правда тодішній міністр закордонних справ Польщі Скрімут зазначав, що це була "неофіційна розмова".

У середині 20-х років польські соціалісти опублікували свій проект української автономії в Польщі. Напередодні державного перевороту 1926 р. представники ППС вели переговори з УНДО. Пілсудчик Т. Голувко переконував ундистів підтримати поляків, стверджуючи, що ППС скоро захопить владу, і тоді буде забезпечена автономія українцям та їх участь у центральному уряді. На угодово-автономістичних позиціях щодо Польщі стояли деякі члени УНДО, які гуртувалися навколо тижневика "Політика": В. Бачинський, А. Говикович, М. Кордуба, І. Крип'якевич. Тоді УНДО засудила діяльність В. Бачинського, який потрапив під польський вплив і таємно проводив з ними переговори. Наскільки серйозними були наміри поляків щодо українців, свідчить такий факт. У 1929 р. польський уряд призначив 3 млн. злотих на програму розвитку сільського господарства. Український Посольський Клуб просив 10% з цієї суми для товариства "Сільський Господар". Поляки проголосували проти, тим самим вважаючи, що українці повинні покладатися тільки на власні сили. Взагалі до середини 30-х років між поляками та українцями не було практично ніяких угод, окрім деяких дискусій.

Здавалося, що після загострення суперечностей на початку 30-х років не буде можливим продовження українсько-польського

політичного діалогу. Але певні політичні сили ще з більшим завзяттям нав'язують взаємні контакти. Так, ще у 1930 р. посол О. Луцький казав львівському старості Градському, що УНДО на 100 відсотків лояльна в стосунку до Польської держави в часі виконання обивательських обов'язків. Помірковане крило УНДО щораз більше схилялося до тимчасової відмови від боротьби з польським окупаційним режимом. Поштовхом для зміни курсу цієї впливової в західноукраїнському суспільстві політичної організації послужили наступні причини: масове винищення українства в СРСР наштовхувало на думку про можливість союзу з поляками в боротьбі проти більшовиків; бойові акції ОУН лякали респектабельних міщан та селян, які не бажали постійно жити під страхом фізичної розправи з боку поліції і війська; "паціфікація" завдала серйозних матеріальних збитків українським господарствам та фінансово-кредитним установам, тому кооператори закликали тільки до легальних форм діяльності. У результаті, у березні 1932 р. на IV з'їзді УНДО було запропоновано проект резолюції про автономію українців у складі Польської держави.

Після декількох років дискусій новообраний голова УНДО В. Мудрий 6 грудня 1935 р. у польському сеймі виголосив промову, в якій закликав українців і поляків нормалізувати свої відносини, а польську владу — забезпечити територіальну автономію українцям. Провід УНДО закликав своє членство святкувати річниці польської державності і навіть вивісити на українських установах польські державні прапори.

Польські урядові кола змушені були йти на певні поступки українській громадськості. Вважалося, що розмах діяльності ОУН можна збити завдяки деяким поступкам, крім того, потрібно було підняти міжнародний авторитет держави, що був захитаний зовнішньополітичними акціями українців. Цьому сприяли численні публікації в польській пресі, які, аналізуючи українсько-польські стосунки, стверджували, що обмежування національних меншин у правах і культурному розвитку веде до послаблення Польщі. А український терор можна зупинити тільки шляхом поступок українським угрупованням, які були лояльні до поляків.

На початку 1936 р. українсько-польські взаємини почали жваво обговорюватись у польському сеймі. Виступаючи з парламентської трибуни, В. Мудрий пояснював: "Ми почали нормалізацію, що мала кинути поміст над історичною пропастью між обома народами Польщі". У свою чергу прем'єр уряду Косцяловський стверджував: "...докладу всіх зусиль, щоби та нормалізація причинилася до того, щоб оперти відносини на

тривкому довір'ї". Його підтримав міністр внутрішніх справ Рачкевіч: "...уряд буде підтримувати процес нормалізації українсько-польських взаємин, візьме під увагу господарські потреби та мовну і культурну окремішність української меншини". З цього приводу у Львові розпочалася широка дискусія публіцистів. Відомий український журналіст та член УНДО І. Кедрин-Рудницький констатував: "Приємно українцєві бути присутнім на таких польських відчитих, які не виявляють поговіркової ігнорації в українських справах. Ще 12 років тому промовець чув у польському сеймі вибухи сміху серед польських послів, коли який-небудь український посол згадав про існування в Польщі мільйонів українців".

Потрібно відзначити, що "нормалізація" українсько-польських стосунків призвела до певних позитивних результатів: проголошено амністію українським політичним в'язням (С. Бандері, Я. Карпинцю та М. Лебедю смертну кару замінено довічним ув'язненням), багатьох звільнили з тюрем та концтабору Береза Картузька; деякі українські економічні установи та кооперативи отримали фінансові позички; лідер УНДО В. Мудрий був обраний (одним з п'яти) віце-маршалком сейму і т.ін. Діалог між українською "легальною опозицією" та польськими урядовими колами мав вплив і на діяльність революційного підпілля. В другій половині 30-х років Крайова Екзекутива ОУН під керівництвом Л. Ребета припиняє бойові акції, проводить в основному ідейно-політичний вишкіл.

Однак польська сторона не виконала своїх обіцянок. Вєсь хід наступних подій засвідчив, що польські шовіністичні кола не бажали рахуватися із запитами українців. Продовжуються погроми українських установ, а на початку 1939 р. кабінет міністрів Польщі підготував план ліквідації української проблеми. Ставлення польської окупаційної влади до українців напередодні Другої світової війни характеризуються словами президента Львова С. Островського: "Не можемо українців виселити, як це зробили Совіти, масами переносячи українців на Сибір, зате ми схильні допомогти їм здобути власну державу, але за Дніпром". Стало очевидним, що пануюча нація не може бути на рівних з підлеглим народом.

УКРАЇНСЬКА КАТОЛИЦЬКА НАРОДНА ПАРТІЯ І ПРОБЛЕМА ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПОРОЗУМІННЯ

Михайло МОСКАЛЮК

Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)

На початку 30-х рр. ХХ ст. на терені Галичини намітилося значне напруження у польсько-українських стосунках. Контroversійні тенденції у взаєминах обох народів наростали на тлі загального загострення внутрішньополітичної ситуації у Польщі в умовах поглиблення економічної кризи, масової протестаційної кампанії українського населення та відповідної репресивної політики властей, більш відомої під назвою пацифікація.

Конфліктний характер польсько-українських взаємин стимулював розмежування сил в українському національному таборі. Його результатом стало виникнення в суспільно-політичному житті Галичини нового католицького клерикального об'єднання угодової орієнтації. 24 вересня 1930 р. у Львові на нараді політиків консервативного напрямку, що гуртувалися навколо станіславського єпископа Григорія Хомишина та газети "Нова Зоря", засновано Українську католицьку народну партію (УКНП). Високий духовний сан Г. Хомишина не дав йому можливості самому очолити провід партії. Головою УКНП обрано судового радника Олексія Саяка. Однак у реальній політичній діяльності консервативна католицька партія дотримувалася настанов станіславського єпископа.

Важливою складовою частиною ідейних засад УКНП стала проблема польсько-українського порозуміння. У програмній заяві католицької партії зазначалося, що оскільки приєднання Східної Галичини до Польщі стало доконаним фактом нових історичних реалій, необхідно вимагати від властей виконання ними взятих на себе зобов'язань, передбачених законом від 26 вересня 1922 р. про автономію галицьких воєводств. Висунувши гасло об'єднання всіх українських земель у складі Польщі, УКНП пропагувала ідею національно-територіальної автономії Західної України.

Значний вплив на формування угодової концепції УКНП справила постать Г. Хомишина. У пасторському листі "Про політичне положення українського народу в польській державі" від 23 лютого 1931 р. станіславський єпископ піддав гострій критиці протестаційну кампанію українського населення, обгрунтував доцільність збереження лояльності щодо Польщі. У

його розумінні, лояльне ставлення — це не тільки “нормальне виконання своїх обов’язків супроти держави”. “Наша лояльність, — писав Г. Хомишин, — має до того стреміти, щоб польська держава була сильна і забезпечена...”. Погляди станіславського єпископа базувалися на основі енцикліки Пія XI “Про християнське виховання молоді”, що пропагувала ідеал “істинного християнина” тільки в поєднанні із статусом зразкового громадянина своєї держави. Разом з тим угодова спрямованість Г. Хомишина відкидала будь-яку капітулянтську позицію щодо Польщі і передбачала встановлення справедливих відносин між обома народами. У зв’язку з цим пастирський лист засуджував антиукраїнський характер польської державної політики, орієнтуючи широкі верстви польсько-української громадськості на досягнення справедливого порозуміння.

Використовуючи угодову платформу, провід УКНП намагався сконсолідувати навколо неї українську суспільність і тим самим утворити важливий чинник для співпраці обох народів. За ініціативою Г. Хомишина 20 лютого 1932 р. у Станіславі відбулася конференція, у якій взяли участь активні члени католицької партії та представники польських консервативних кіл — прихильників угоди. Польська сторона була представлена такими відомими політичними діячами як С. Лось, М. Бобжинський, П. Дунін-Борковський. Ядро українських угодовців склали Г. Хомишин, О. Назарук, Р. Гайдук. Рішення станіславської конференції сприяли налагодженню польсько-українського діалогу.

Угодова позиція УКНП викликала зацікавленість у частини членів Українського Національно-Демократичного Об’єднання (УНДО), однак поглибила контроверзу національних сил. У січні 1933 р. із УНДО відокремилася антиугодова група Д. Палієва, утворивши згодом нову партію — Фронт Національної Єдності. Несприйняття ідеї польсько-українського порозуміння демонстрували всі українські партії. Особливо рішуче виступила проти ймовірної співпраці обох народів Організація Українських Націоналістів (ОУН). У відповідь на спробу прихильників УКНП Г. Хомишина, О. Назарука та націонал-демократів В. Бачинського, В. Загайкевича домовитися із представниками польських урядових кіл, члени ОУН В. Білас і Д. Данилишин 29 серпня 1931 року у Трускавці вбили одного з ініціаторів угоди Т. Голувка.

Політичний курс УКНП поглибив також розмежування у середовищі духовенства. Більшість греко-католицьких священників, об’єднавшись навколо митрополита А. Шептицького, утворила консервативну католицьку організацію — Український

Католицький Союз. У відповідь угодове крило консервативного табору в травні 1932 р. змінило назву партії із УКНП на Українську Народну Обнову (УНО) і тим самим протестувало проти намірів митрополичних кіл використати католицькі засади для організації опозиційних настроїв частини духовенства щодо політики Г. Хомишина.

Угодова діяльність УНО на середину 30-х рр. отримала значну підтримку з боку УНДО. Під впливом подій на Наддніпрянщині, а також у зв’язку із розширенням терористичної діяльності ОУН та відповідних репресивних заходів властей 29 травня 1935 р. провід УНДО в складі В. Мудрого, В. Целевича, О. Луцького започаткував новий період у польсько-українському діалозі, більш відомий під назвою нормалізація.

Нормалізаційна платформа націонал-демократів та прихильників УНО викликала різку протидію з боку національного табору і сприяла черговому загостренню контроверсійних тенденцій в українській суспільності, перекресливши ідею скликання Всеукраїнського Національного Конгресу — важливого консолідаційного чинника на шляху побудови Соборної України.

Гостроту протиріч посилила виборча кампанія 1935 р. Більшість національних партій відмежувалася від участі у виборах. Натомість УНДО та УНО намагалися використати їх для реалізації власних автономістичних планів. 5 серпня 1935 р. Г. Хомишин звернувся до духовенства із закликом всіма способами поборювати тактику виборчого бойкоту.

У таких складних умовах у вересні 1935 р. відбулися парламентські вибори, в яких узяли участь лише 48,5% виборців Східної Галичини. Від націонал-демократів було обрано 13 послів та 4 сенатори. За домовленістю з УНДО адвокат І. Волянський, який після смерті О. Саяка в листопаді 1933 р. очолив провід УНО, став послом від станіславського виборчого округу. Крім нього угодову католицьку партію представляв священник Р. Лободич, обраний сенатором.

Посли і сенатори від УНДО та УНО утворили спільну Українську парламентарну репрезентацію (УПР) на чолі з В. Мудрим, тісно співпрацювали з польськими колами, зокрема Безпартійним блоком співпраці з урядом.

Однак нормалізація не принесла очікуваних змін. Польський урядовий табір посилив антиукраїнську спрямованість державної політики, прискорив темпи колонізації українських земель. Із виникненням реакційно-мілітарної партії — Табору Національного Об’єднання — угода була зведена нанівець.

Проти офіційного угодвого курсу УНДО виступила частина націонал-демократів на чолі з колишнім головою партії Д. Левицьким, зміцнивши тим самим опозиційні настрої в українському політичному таборі.

Напружені стосунки почали складатися також у середовищі угодовців. Основу конфлікту складали суперечності між УПР та частини УНО у ставленні до ще одного національного парламентарного представництва — Волинського українського об'єднання. Намагання Г. Хомишина спрямувати діяльність І. Волянського та Р. Лободича на створення спільного українського клубу в польському сеймі та сенаті викликало негативну реакцію як з боку унівського крила УПР, так і представництва УНО. 14 березня 1936 р. станіславський єпископ виступив ініціатором виключення І. Волянського та Р. Лободича з УНО. Новий провід партії у складі С. Снігуровича, О. Назарука, відмежувавшись від УНДО, засудив збанкрутілу політику нормалізації.

Однак до кінця 30-х рр. УНО залишалася конструктивною політичною силою, яка пропагувала ідею національно-територіальної автономії українських земель, закликаючи польсько-українську громадськість до взаємовигідного співробітництва.

ДО ПИТАННЯ ПРО “САБОТАЖНУ АКЦІЮ УВО” 1930 р.

Олександр ЗАЙЦЕВ

Український державний лісотехнічний університет (м. Львів)

1930 р. залишив болючий слід у польсько-українських відносинах. Влітку того року Галичиною прокотилася хвиля “саботажів” (підпали майна польських власників, руйнування ліній зв'язку тощо). У відповідь уряд організував сумнозвісну “пацифікацію”, від якої постраждали тисячі українців, здебільшого непричетних до саботажів.

В історіографії утвердилася думка, що організатором саботажної кампанії 1930 р. була Українська військова організація (УВО) — мілітарне крило Організації українських націоналістів. Справді, за цю версію промовляють поважні аргументи: 1) свідчення самої УВО, яка після початку “пацифікації” взяла на себе відповідальність за саботажі; 2) матеріали польської поліції; 3) спогади деяких діячів ОУН.

Михайло Швагуляк, що найгрунтовніше висвітлив питання, пов'язані з саботажами і “пацифікацією” 1930 р., вказує на

мотиви, якими могли керуватися лідери УВО-ОУН: “Активним масовим виступом вони хотіли заманіфестувати появу ОУН, піднести її авторитет і розширити організаційний вплив на селянство, насамперед, молодь”. Дослідник висловив також припущення, що до організації протестаційно-саботажної кампанії були причетні урядові кола Німеччини, з якими була пов'язана УВО-ОУН.

Отже версія про саботажну акцію УВО виглядає досить переконливо. Однак ще в 30-х рр. у галицькій пресі різних напрямків висловлювалися сумніви щодо того, чи була УВО організатором саботажного руху. Через багато років після цих подій з'явилася історико-мемуарна праця колишнього бойового референта УВО, згодом діяча мельниківської ОУН Зиновія Книша. Він твердив, що саботажну акцію без дозволу Крайової ексекютиви ОУН організував її підреферент до справ юнацтва Іван Габрусевич, який навчав середньошкільну й ремісничу молодь користуватися запальними матеріалами і вибухівкою. На канікули юнаки одержали “домашнє завдання” використати набуті навички на практиці. “...Во ім'я історичної правди слід ствердити, що УВО цієї акції не задумувала, не плянувала, була їй противна і через свого Команданта на З.У.З. (західноукраїнських землях — О. З.), Юліяна Головінського, вживала всіх заходів, щоб покласти їй якнайскоріше край”. Проте ненависть українських селян до польських осадників була такою великою, що акція невеликої групи бойовиків переросла у стихійний рух, який охопив мало не всю Галичину.

Лише згодом УВО вирішила взяти на себе відповідальність за саботажі. З. Книш так пояснює причини цього рішення: “Не було іншого виходу, бо не могла вона стати в одному таборі з угодовцями та польонофілами з-під стягу Андрія Лівицького... Знову ж, осуджуючи саботажну акцію, мусіла брати до уваги стихію, переконану про патронат Української Військової Організації над тією акцією, а теж і настрої наймолодших своїх прихильників...”. Ймовірно був ще один мотив, про який не згадав Книш: приписавши собі керівництво селянським рухом, УВО-ОУН прагнула піднести свій авторитет у очах німецьких партнерів і української еміграції.

На перший погляд зізнання Книша суперечать даним польської поліції. Так, у повідомленні про діяльність УВО з вересня по грудень 1930 р. відділ безпеки Львівського воєводського управління стверджував, що “...Тепер існує ціла низка документів, достатніх до вироблення цілковитої певності, що ця акція була викликана керівництвом У.В.О. і О.У.Н.”.

Придивімося, однак, уважніше до цих документів. Два з них — це повідомлення в пресі, якими УВО “заднім числом” брала на себе відповідальність за саботажі, третій — лист із вказівкою припинити підпали, датований кінцем вересня, коли саботажний рух уже пішов на спад. Значно цікавіший четвертий документ — матеріали допиту Ю. Головінського, арештованого 24 вересня 1930 р., “який ствердив, що акцію підпалювання скирт почали “юнаки” з О.У.Н., котрі перед вакаціями зголосилися до його колеги з запитанням, що належало б їм робити під час шкільних канікул, подали думку підпалювання скирт і дістали на це згоду... З розмов з Головінським випливало б, що ініціатива вийшла від “юнаків”, акцію розпочато, а тільки тоді довідалося про це справжнє керівництво У.В.О. чи О.У.Н. і погодилися на цю тактику”. Як бачимо, свідчення Головінського майже збігаються зі спогадами Книша.

Не суперечить їм і поліційна статистика саботажів. Із 180 актів саботажу, зафіксованих протягом серпня-жовтня 1930 р., поліція впевнено приписувала УВО лише 14, у 125-ти випадках причетність УВО тільки припускалася, щодо решти — взагалі не було певності, чи це саботажні підпали. При цьому, як слушно зауважує М. Швагуляк, “місцеві поліцейські служби, розслідуючи підпали, не раз йшли найпростішим шляхом — записували їх на рахунок УВО (ОУН)”.

Співставимо наведені факти зі спогадами провідних діячів ОУН. Осип Бойдунік писав, що “...саботажна акція... відбулася без відома і апробати ПУН” (Проводу українських націоналістів — О. З.). Дмитро Андрієвський згадував: “Плянуння цієї акції не було предметом нарад ПУН, в яких я брав би участь. Пригадую лише одну розмову з Полковником (Євгеном Коновальцем — О. З.), під час якої він говорив мені про заплановані саботажі, зазначаючи: “або мене за них благословлятимуть, або проклинатимуть”. З процитованих уривків випливає, що ПУН не приймав рішення про саботажну акцію. Якщо вірити твердженням Книша, не організувало її і крайове керівництво УВО-ОУН на західноукраїнських землях. Можна припустити, що ініціатором саботажів був особисто Є. Коновалець, який не поставив до відома ПУН і Крайову команду УВО. На таку думку наводять процитовані спогади Д. Андрієвського. Однак залишаються незрозумілими мотиви такої конспірації. Крім того, згадка про розмову з Коновальцем досить непевна і може стосуватися рішення провідника ОУН взяти відповідальність за акцію, а не розпочати її.

Версія про саботажну кампанію УВО була використана

польським урядом для виправдання масових антиукраїнських репресій. Проте є підстави твердити, що справжньою метою “пацифікації” і арештів, що її супроводжували, було ослаблення українського національно-політичного руху, ізоляція його від селянських мас. Найближчою ж метою було зірвати передвиборчу кампанію українських партій (в листопаді 1930 р. проходили вибори до сейму і сенату Польщі). Про це свідчать, зокрема, рапорти командирів військових підрозділів, що брали участь у каральних операціях. Наприклад, ротмістр Вальковський у своєму рапорті пропонував заходи, “що вплинули б позитивно на результат виборів у проурядовому дусі”, серед них — марші польських ескадронів через українські села, арешт активістів напередодні голосування тощо. Згодом український посол (депутат) Степан Баран наводив у сеймі факти, як польські старости погрожували війтам українських сіл “пацифікацією”, якщо селяни не проголосують за проурядовий список. Подекуди навіть укладалися формальні угоди, в яких визначалася кількість голосів, що їх дане село мало віддати за урядових кандидатів.

Ці обставини пояснюють, чому польські урядові кола так охоче підтримали версію про саботажну акцію УВО. Адже це давало зручний привід для репресій проти українських “сепаратистів” якраз напередодні парламентських виборів.

Таким чином, питання, чи була УВО-ОУН організатором селянських виступів 1930 р., залишається відкритим. Очевидно, так звана “саботажна акція” була стихійним протестом українських селян проти польської колонізації та утисків влад, в якому самовільно взяли участь деякі члени ОУН. Лише *post factum* організація взяла на себе відповідальність за саботажі, бажаючи збільшити свій політичний капітал. Ця гіпотеза найбільше відповідає наявним джерелам, однак потребує детальнішого дослідження.

АНТИФАШИСТСЬКИЙ КОНГРЕС УКРАЇНСЬКИХ ТА ПОЛЬСЬКИХ ПРАЦІВНИКІВ КУЛЬТУРИ: ІСТОРІОГРАФІЯ

Наталія ХРАБАТИН

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

30-ті роки ХХ ст. характеризуються посиленням фашизму й тоталітаризму в політичному житті Європи в цілому і Польщі зокрема. Мілітаризація суспільства, наступ на демократичні

інститути, нав'язування фашистської ідеології боляче вдарили по західноукраїнській і польській суспільності. Становище українців у польській державі ускладнювалося національним гнобленням. За таких обставин утворився єдиний антифашистський фронт за участю української і польської інтелігенції, яскравим проявом якого був Антифашистський конгрес працівників культури, що відбувався у Львові 16-17 травня 1936 р.

Підготовка конгресу розпочалася 12 листопада 1935 р., коли у Львові прогресивні діячі культури вирішили провести антифашистський з'їзд. Був вибраний оргкомітет, до якого увійшли Олександр Дан, Броніслав Домбровський, Ярослав Галан та інші. Оргкомітет розробив платформу з'їзду, в якій закликав до солідарності "робітників як розумової, так і фізичної праці" в боротьбі проти фашизму та національного гноблення в Західній Україні, висунув вимогу свободи освіти та культури.

Підготовчі роботи проводилися нелегально, а 16 травня антифашистський форум розпочав роботу. У конгресі взяло участь біля 1500 представників української та польської інтелігенції. Основними доповідями були: "Культура, війна і фашизм", "Пролетарська література", "Питання праці в Польщі" та ін.

Учасники конгресу прийняли резолюцію, в якій було дано аналіз міжнародного становища, викладено завдання працівників культури в боротьбі проти фашистського режиму та загрози війни, висловлено протест проти національного гніту.

Антифашистський конгрес працівників культури став важливою віхою в суспільно-політичному житті не тільки Західної України і Польщі, але й Європи в цілому. Це був могутній виступ проти фашизму, війни і реакції, шовіністичної національної політики правлячих кіл Польщі. Конгрес продемонстрував єдність української та польської прогресивної інтелігенції в боротьбі за ліквідацію фашистської диктатури та національного гноблення.

Антифашистський конгрес відіграв важливу консолідуючу роль демократичних сил, однак через заідеологізованість його концептуальних підходів до оцінки важливих політичних подій представники окремих політичних та громадських об'єднань не взяли участь у роботі конгресу, що, безумовно, негативно відбилася на суспільно-політичному житті в країні і Західній Україні зокрема.

Важливість значення конгресу не могла не викликати зацікавлення дослідників. Йому присвячені численні публікації, що зберігаються у Львівському та Варшавському архівах, зокрема: Антифашистський конгрес работников культуры во Львове в 1936 г. Документы и материалы. Под. ред. П. Козланюка

— Львов, 1956; Проти фашизму та війни. Антифашистський конгрес діячів культури у Львові у 1936 році. Збірник документів і матеріалів. — К., 1984; Materialy i dokumenty na 20-lecie Lwowskiego Zjazdu Pracownikow Kultury. — Warszawa, 1956, а також окремі публікації в історичних виданнях (З історії революційного руху у Львові 1917-1939. Документи і матеріали. — Львів, 1957. — С. 586-588; Революційна діяльність західноукраїнських пролетарських письменників. Збірник архівних документів. — Львів, 1959. — С. 82-88; Під прапором Жовтня. Документи і матеріали. — Львів, 1966. — С. 305-307; Архіви України. — 1976. № 4. — С. 74-79).

Незважаючи на те, що документи і матеріали конгресу широко досліджені і в значній мірі опубліковані, ще не всі документи виявлені дослідниками. Зокрема, немає протоколу засідання конгресу українською мовою, не виявлені тексти окремих промов та виступів. Доцільно також виявити і опублікувати матеріали політичних партій та громадських об'єднань, які не брали участі в роботі конгресу і з цього приводу зробили відповідні заяви.

Окреме місце в дослідженні конгресу займають спогади його учасників (Василевська В. Автобіографія. — Твори. У 8-ми т. — Т. 1 — К., 1966 — С. 54; Галан Я. Напередодні. — Т. 1. — К., 1953 — С. 423-429; Dabrowski B. Lwowski Zjazd Pracownikow Kultury (Wspomnienia uczestnika). // Kultura Polski Ludowej. — Warszawa, 1966. — S. 61 та ін.), які сприяють емоційному сприйняттю події, деталізують окремі епізоди, допомагають глибшому розумінню фактичного матеріалу. Однак такі публікації ґрунтуються на суб'єктивній оцінці автора, тому їх слід розглядати в сукупності з іншими історичними джерелами.

Першим вітчизняним історичним дослідженням конгресу можна назвати працю О. Карпенка (Антифашистський конгрес працівників культури у Львові в 1936 році // З історії західноукраїнських земель. — Т. 4. — К., 1960. — С. 99-108). Конгрес був у полі дослідження В. Савинця (Історичний форум на захист миру // Український історичний журнал. — 1966. — № 5. — С. 129-130), Я. Ляльки, М. Швагуляка (Під прапором братерської солідарності // Український історичний журнал. — 1976. — № 4. — С. 137-140), Я. Ляльки, А. Снігура (Спільна боротьба західноукраїнської і польської демократичної інтелігенції проти загрози фашизму і війни // З історії міжслов'янських зв'язків. — К., 1983. — С. 137), В. Кондратюка, В. Чоповського (50-річчя Антифашистського конгресу діячів культури у Львові // Український історичний журнал. — 1986. — № 5. — С. 136-140).

У цих дослідженнях в основному розкриваються історичні передумови конгресу, робота підготовчого комітету, хід форуму та події навколо нього. Дослідники переважно базуються на одних і тих же документах, спогадах, матеріалах преси. Принципових відмінностей в концептуальному плані і фактичному викладі немає.

У радянській історіографії відсутній критичний підхід до характеру роботи конгресу, його прокомуністичного духу. Ніхто з дослідників не відзначає факту відсутності на конгресі значного загалу української та польської інтелігенції, яка не поділяла лівоцентристські ідеологічні погляди, що переважали на форумі.

Тепер настав час детальнішого дослідження Антифашистського конгресу з його позитивними і негативними аспектами.

ПРОБЛЕМА ВЗАЄМИН ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ КООПЕРАТИВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ І ПОЛЬСЬКИХ УРЯДОВИХ КІЛ У 1919-1920 рр.

Людмила ПРОГОМИРЕЦЬКА

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

З перших днів свого панування в західноукраїнських землях польський уряд проводив відверту антиукраїнську економічну політику, яскравою ілюстрацією якої є аналіз діяльності урядових кіл стосовно українського кооперативного руху.

На початку 20-х рр. польське кооперативне законодавство було досить ліберальним. Так, 29 жовтня 1920 р. сейм Польщі ухвалив I-ий кооперативний закон, у якому, на нашу думку, правильно формулювалося призначення кооперації. Уряд проголосив основні, загалом демократичні засади розвитку кооперації, оскільки новостворений кооператив міг починати свою господарську діяльність вже у день реєстрації в окружному суді. Згідно із законом Міністерства фінансів було утворено державну Кооперативну раду. Більшість у ній гарантувалася представниками кооперативних ревізійних союзів.

Розвиткові кооперативного руху як легальної форми громадського життя сприяло те, що згідно з конституцією Польської держави 1921 р. в Польщі дозволялося створювати добровільні об'єднання.

Проте слід зауважити, що діючим законодавством забезпечувався, насамперед, розвиток польської кооперації. Заходами польської адміністрації у 20-х рр. Східна Галичина густо

вкривалась так званими “пляцувками”, які мали вплив на значну частину українського населення. Надаючи українцям дешевий кредит, вони залучали їх у свої організації і, таким чином, мали своєю метою розколоти економічну єдність українських земель. У Волинському воєводстві таку діяльність проводили польські кооперативні об'єднання — Союз “Сполем”, “Союз хліборобсько-господарських кооперативів”, Союз “Гурт”.

З появою першого кооперативного закону з'явилися можливості для розвитку і українського кооперативного руху. Центральним кооперативним об'єднанням, організаційним і ревізійним осередком української кооперації в краю став Ревізійний Союз Українських Кооперативів (РСУК), якому підпорядковувались центральні спеціалізовані кооперативні об'єднання: “Центросоюз”, “Центробанк”, “Маслосоюз”, “Народна торгівля”.

Першому десятиліттю кооперативного будівництва в західноукраїнських землях притаманне швидке виникнення місцевих кооперативів. Кооперативні організації — крамниці, каси, молочарні — виникали майже в кожному селі. За 1925-1930 рр. кількість кооперативів, об'єднаних в РСУК, збільшилася в 3 рази (з 1029 в 1925 р. до 3146 в 1930 р.). За цей час в українську кооперативну організацію влилося 211 418 чол. Всього на початок 1931 р. 22% з усіх діючих на території Польщі кооперативів були українськими, хоч українці становили лише 15% населення держави.

Зростання економічної організації українського населення стривожило шовіністично настроєні кола польського громадянства й державної адміністрації. Ще більше занепокоєння викликало піднесення національної свідомості населення краю, ентузіазм, з яким народ за допомогою кооперації боровся за право бути господарем на своїй землі. Тому вже з середини 20-х рр. польська адміністраційна влада почала на кожному кроці чинити перешкоди для розвитку української кооперації.

Здійснюючи відкритий наступ на український кооперативний рух, польські урядовці різними способами обмежували і утруднювали діяльність українських кооперативних організацій. Місцева адміністрація забороняла організовувати кооперативні свята, влаштовувати курси для кооперативних організаторів-інструкторів, а якщо і дозволяла їх проводити, то тільки в присутності своїх урядовців або поліції. Окружні суди відмовлялися реєструвати статuti кооперативів, якщо вони були написані українською мовою або в статутах було зазначено, що кооператив вступить до РСУК. Представники місцевої

адміністрації і поліція зривали українські вивіски на будинках кооперативів, самочинно їх опечатували, наказували закривати кооперативи, хоч Найвищий Адміністраційний Трибунал стверджував протизаконність таких вчинків. Розміри кредитів для українських кооперативів різко обмежувались, а в багатьох випадках кредитування українських кооперативних організацій зовсім припинялося.

В 30-х рр. українська кооперація в Польщі все більше і більше підпадала під державний контроль, а розвиток її постійно обмежувався. Необмежена влада місцевих державних інстанцій над кооперативами була узаконена розпорядженням Президента Польщі про товариства від 27 жовтня 1932 р. Згідно з цим розпорядженням, повітова влада могла заборонити заснувати кооператив, якщо "існування його не можна погодити з правом", отримувала дозвіл перевіряти документацію і навіть "відповідно до обставин" припинити діяльність кооперативу. В результаті, кооперативи, які обороняли свої національні права, масово закривалися. Так, у 1932 р. в Грубешівському і Томашівському повітах Люблінського воєводства влада взагалі заборонила діяльність українських кооперативів, їх майно було опечатано.

Фактично, в 30-х рр. Польща почала законодавчо скасовувати автономію кооперації. 9 травня 1934 р. в сеймі Польщі було ухвалено новий кооперативний закон, який давав змогу державній адміністрації регулювати "згори" організацію союзних кооперативних об'єднань, не враховуючи їх громадський характер. Формально це втручання поширювалося на всі кооперативи, однак найбільший тиск відчували українські організації.

Згаданий закон, що ніби мав на меті раціональне впорядкування мережі кооперативів та приєднання їх за територіальним і національним принципом, витіснив РСУК з північно-західних земель і обмежив його діяльність до трьох галицьких воєводств: Львівського, Станіславського і Тернопільського. У результаті, 435 українських кооперативів були змушені перейти під так звану "опіку" польських місцевих кооперативних союзів.

Наступним важким ударом по українській кооперації був новий молочарський закон, прийнятий у 1936 р. Згідно із законом, до молочарень ставилися великі технічні й санітарні вимоги, а планування мережі молочарень залежало від реєстру і Хліборобської Палати. Оскільки в складі останньої панувала польська більшість, то цілком очевидно, що він давав змогу польській адміністрації підпорядковувати собі молочарські

кооперативи в західноукраїнських землях. Влада отримала право закривати навіть добре працюючі кооперативи, якщо їх подальше існування вважала недоцільним, змушувала українські молочарські кооперативи переходити до польського ревізійного союзу.

Польські союзи не захищали українські кооперативи від постійних утисків їх діяльності з боку адміністраційної влади, а, навпаки, перешкоджали розвиткові українських кооперативних організацій. Польські службовці часто прискіпувались за дрібні хиби чи помилки у справочинстві українських кооперативів, ставили під сумнів правдивість даних про обіг коштів, своєчасність виконання фінансових виплат, відмовляли кооперативам у законному праві на податкові пільги. Українці не допускалися до участі в управлінні кооперативами. У 1937 р. в Союзі рільничих кооперативів 80% організацій були українськими, а з 17 співробітників апарату — українцями були тільки троє, та й ті працювали на другорядних посадах.

Наприкінці 1936 р. майже половина українських кооперативів, що до 1934 р. належали до РСУК, а потім перейшли до польських союзів, занепали. Наприклад, на Ковельщині із 100 кооперативів залишилося тільки 30.

Ревізійний апарат польських союзів витрачав масу енергії на "регуляцію" кооперації в західноукраїнських землях — на злиття здорових українських банків з підупалими неукраїнськими, на об'єднання міцних українських кооперативів із слабшими польськими, — словом, на припинення розвитку української кооперації. Нові кооперативи виникали з великими труднощами. Наприклад, у 1936 р. в Луцькому повіті з 14 українських кооперативів, які були готові розпочати свою господарську діяльність, дозвіл на існування отримав лише один.

Таким чином, протягом всього часу свого панування в західноукраїнських землях польські правителі всілякими засобами — і законодавчо, і незаконно — намагалися перешкодити розвитку українського кооперативного руху, що на той час був єдиним шляхом до економічного відродження українського народу.

В умовах посилення утисків з боку польських властей західноукраїнській кооперації доводилося втрачати дуже багато зусиль на оборону суспільних позицій і національного характеру руху, права на існування та законну економічну діяльність. При РСУК працював правовий відділ, який слідкував, аби кооперативи мали докладні пояснення законів та адміністративних вимог, щоб керівні органи кооперативів мали дані для опору незаконним

вимогам влади.

Український кооперативний рух зумів не тільки вистояти проти всіх перешкод, він розбудив приспані можливості масової господарської, культурної, а вслід за тим, і загальнонаціональної творчості, довів, що український народ здатний власними силами будувати свою економіку, а отже, і мати свою державність.

ГУМАНІСТИЧНІ ТРАДИЦІЇ ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ГАЛИЧИНИ

20-30 рр. ХХ ст.

Олексій РЕГА

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

Зростаючий інтерес до культурної спадщини народу як дійового засобу виховання підрастаючих поколінь у сучасній школі потребує від педагогів посиленої уваги до проблем вивчення та ефективного використання виховного потенціалу традицій, обрядів, звичаїв українського народу. При цьому особливе значення має формування національної свідомості, гуманності підрастаючого покоління.

Споконвіку український народ плекав свою культуру, примножував духовні цінності, передаючи їх наступним поколінням. Але сьогодні, на жаль, сферу духовності дедалі більше поглинає потік непристойностей, безкультурності, що отруєє свідомість, розбещує незміцнілі душі молоді, руйнує останні острівці моральності, правдивості й порядності.

На наш погляд, особливої уваги щодо цієї проблеми заслуговує діяльність галицького "Пласту" у 20-30 рр. нашого століття. Незважаючи на те, що легальний рух пластових організацій краю тривав порівняно недовго (з 1911 по 1930 рр.), вони стали справжньою школою виховання патріота-гуманіста. Відомо, що всі установчі документи "Пласту" пронизані ідеєю доброти і гуманності. О. Тисовський розглядав виховання у "Пласті" як процес безперервний. Він повинен починатися з 8-річного віку і тривати до смерті. Власне, тут мусить здійснюватися процес передачі життєвого досвіду старших молодшим, повинна формуватися основа взаємоповаги, ввічливості, співпереживання. Як показує аналіз Пластового закону, його основу становили загальнолюдські цінності, що базувалися на основі християнської етики. Включення дітей у гуманне осереддя, змістом якого є повага до гідності кожного, знайомого і незнайомого, людяність і

доброта, терпимість і милосердя, повинне забезпечувати ціннісне ставлення їх до людини. Все це характерне для пластового співжиття: "Пластун є справедливий: уміє оцінити заслуги інших людей, особливо старших за себе", "Пластун є братський супроти всіх пластунів та приятельський супроти інших людей і звірят", "Пластун є чемний: поводить гарно супроти кожного чоловіка, головно супроти старших віком чи становищем і супроти жінок" (Тисовський О. Життя в Пласті. Львів. — 1921. — С. 44-46).

Гуманістичною спрямованістю пройнята і пластова присяга. Її предметом були чесні, несуперечливі Божим законам і християнській моралі зобов'язання. Даючи присягу, пластун клявся не зробити якогось злого діла, хоч би які труднощі чи небезпеки довелося долати, "бути вірним Богові й Україні, помагати іншим..." (Підручна книжечка пластуна і пластунки. Видання Головної Пластової Булави. Нью-Йорк.— 1990.— С. 15).

Для реалізації гуманістичних принципів в арсеналі "Пласту" були чітко розроблені і апробовані різноманітні форми і методи роботи. Відомо, що пластуни діяли в основному за межами школи, що сприяло кожному у свободі волевиявлення і виборі свого ідеалу з їх різноманітності, допомагало самому вирішувати, у чому полягає зміст життя.

Водночас заслуговує на увагу і глибокий зміст форм та методів роботи пластунів у літніх таборах. Діти і підлітки тут не тільки фізично загартувувались, зміцнювали своє здоров'я, але й виховувалися в душі любові і поваги до рідної природи. Це знайшло своє відображення у пісні пластунів:

Пусти мене, мамо, до табору,

До сонця, до волі, до простору.

Пусти мене, мамо, з Пластом мандрувати,

З Пластом мандрувати до простору.

Записування українських пісень, переказів, легенд, звичаїв і традицій, турбота про належний стан могил Січових стрільців, опис історії церкви, спілкування із селянами — все це створювало атмосферу братерської ширості, поваги, толерантності і співпереживання.

На виховну діяльність молодіжних організацій у Галичині в цілому і "Пласту" зокрема великий вплив мала церква. На жаль, ні в історичній, ні в педагогічній сферах ця проблема ще не досліджена. Немає сумніву в тому, що організаторам пластового руху і старшим пластунам були відомі твори Митрополита А. Шептицького на суспільні і педагогічні теми, зокрема "Слово до української молоді". Хоча звернення було написане у 1932 році, тобто тоді, коли пластовий рух уже діяв у підпіллі,

Митрополит як тонкий психолог аналізував “гаряче” питання гуманізації взаємовідносин “батьків і дітей”, що у 20-30 роках ХХ століття було дуже актуальне в Галичині. Він рекомендує молоді і наставникам діяти з позицій добра і злагоди, свої права боронити “не шляхом ненависті до других людей” (Андрей, Митрополит. Слово до української молоді. — Львів. — 1932. — С. 4.), шанувати старших і особливо батьківський авторитет, бо “хто відкидає авторитет досвіду старших, легко відкине авторитет батьків...” (Там само. — С. 7.).

Характерно, що Кир Андрей як соціолог і мораліст підходить до проблем гуманності з позиції врахування ментальності українського народу. Враховуючи українську вдачу, потяг молоді до науки, освіти та високих ідеалів, виховники повинні домагатися, щоб гуманні цінності стали внутрішньою необхідністю молоді людини, її святинями, сприяли подоланню взаємовідчуження між людьми і досягненню їхнього єднання — “соборності”, одухотворенню простору, в якому вони існують.

Гуманістичні тенденції педагогів Галичини проявились і в тому, що в боротьбі за національну школу вони не тільки творили і плекали рідну культуру, але і порівнювали її з досягненнями інших народів.

Побудова національної школи спонукає нас по-новому подивитися на гуманістичні ідеї виховання у творчій спадщині М. Грушевського. Саме він вважав, що важливим засобом формування доброти, співпереживання, взаємоповаги є поєднання освітнього і релігійного виховання. Тому, на його думку, треба раз і назавжди відмовитися від ігнорування такого видатного пам'ятника, як Біблія. Водночас необхідно відроджувати традиції українського народу, зв'язані з релігійними святами: колядки, щедрівки, веснянки, гаївки, бо саме в них закладений великий потенціал людськості, доброти, взаємоповаги.

СПРОБИ НОРМАЛІЗАЦІЇ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИН У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛІТІЙ

Володимир КОМАР

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

Закінчення Першої світової війни стало поштовхом до розпаду великих імперій і формування нових незалежних держав. Прагнення українців Східної Галичини створити власну державу

— Західно-Українську Народну Республіку (ЗУНР) зіткнулось з відвертою конфронтацією з боку новоствореної Польщі. Поразка Української Галицької Армії у війні 1918-1919 рр. завершилася визнанням Найвищою Радою мирної конференції в Парижі від 25 червня 1919 р. санкції на тимчасову окупацію польськими військами Східної Галичини аж по р. Збруч. Одночасно з початком діяльності на тих землях цивільної адміністрації польська влада вдалася до відкритих репресій проти українського населення. Було введено надзвичайний стан, запроваджено нечуваний військовий і поліцейний терор. Відбулися масові арешти учасників українських національно-визвольних змагань.

Поступово тимчасова окупація Галичини скріплювалася державно-правовими актами Польщі. Зокрема, 30 січня 1920 р. було скасовано Галицький крайовий сейм і запроваджено тимчасове самоврядування. У березні 1920 р. Східній Галичині було надано офіційну назву — Малопольща Східна. Законом від 3 грудня 1920 р. здійснено новий адміністративний поділ Галичини на Львівське, Станіславське, Тернопільське і Краківське воєводства. Було заборонено вживати назви “Україна”, “українець”, а замість них використовували анахронізми “русін”, “руські”, “русінські”. Варто зазначити, що все це відбувалося задовго до остаточного визначення на міжнародній арені статусу Східної Галичини.

Репресіям польського окупаційного режиму галичани протиставили ідею самостійної української держави. Вони не визнали польського панування і відповідних міжнародних рішень. Організацію національно-визвольної боротьби у краї взяв на себе екзильний уряд на чолі з диктатором ЗУНР Є. Петрушевичем, що перебував у Відні. На той час між поляками й українцями в Галичині не існувало ніяких компромісів — точилася безупинна боротьба.

Зрозуміло, що такий ненормальний стан був шкідливий як для українського народу в Польщі, так і для становлення молоді польської держави. Здорові політичні сили в польському і українському суспільствах розуміли необхідність якнайшвидшого розв'язання цієї проблеми.

Перші спроби врегулювання ситуації відбулися восени 1921 р. За дорученням міністра військових справ Польщі майор Мадейський спробував нав'язати контакти з екзильним урядом Є. Петрушевича. Наступного року подібні пропозиції вийшли з міністерства закордонних справ, яке через свого радника С. Лося хотіло порозумітися з українцями. За допомогою укладеної угоди, польський уряд сподівався створити видимість вирішення

української проблеми перед міжнародними інституціями. Розуміючи мотивацію польської сторони і вважаючи такі заходи передчасними, Є. Петрушевич відмовився від переговорів.

Польський уряд не переставав вести активну політичну боротьбу за офіційне визнання західними державами анексії Польщею українських земель. На конференції Ради Послів у Парижі від 15 березня 1923 р. Польщі було передано суверенні права над Східною Галичиною, які до того часу зберігалися за державами Антанти. Це рішення доповнило низку політичних поразок українців, але не означало припинення подальшої національно-визвольної боротьби.

В основу формування національної політики Польщі щодо українців були покладені концепції польських національних демократів, котрі ґрунтувалися на запереченні існування української нації. Виходячи з цього, політика національної асиміляції передбачала якнайшвидшу колонізацію українців. Це призвело до ще більшого польсько-українського протистояння в Другій Речі Посполитій. Поряд з цим продовжувалися спроби взаємного компромісу.

На цей раз проекти порозуміння висувалися українською стороною. Після названого вже рішення Ради Послів на народному з'їзді Національно-Демократичної партії було ухвалено пропозицію до полагодження польсько-українських стосунків. У заяві, що прозвучала з вуст В. Охримовича, передбачалося надання територіальної автономії для українців у Польщі. Проти цього виступала більшість польських політичних партій і тому така платформа для нормалізації відносин була несприйнятна для уряду.

Таким чином, у період так званої парламентської демократії 1918-1926 рр. відбулося значне погіршення польсько-українських відносин у державі, а поодинокі спроби взаємного компромісу не були результативними.

За час правління режиму "санації" 1926-1935 рр. акценти в національній політиці щодо українців були зміщені в бік державної асиміляції. Шляхом забезпечення мінімальних економічних потреб українського народу уряд Польщі прагнув виховати лояльних громадян для держави. Відповідальність за реалізацію цього плану в основному покладалася на місцеву адміністрацію. При цьому, уряд К. Бартеля рішуче відмовився від будь-яких намірів укласти угоди з представниками національних меншин. Проте саме в цей період міністр освіти Польщі А. Суйковський провів консультації з представниками українського часопису "Діло" щодо вирішення справи українського

університету. Цей факт став однією з причин для оголошення сеймом вотуму недовір'я міністру. Отже, період "санації" не приніс вирішення українського питання в Польщі. Навпаки, у зв'язку з посиленням націоналістичних тенденцій у державі на початку 30-х рр. XX ст. польсько-українські стосунки ще більше загострилися. Це відобразилось у формі саботажних акцій і "пацифікації" 1930 р.

Одна з найсерйозніших спроб нормалізації польсько-українських відносин розпочалася в 1931 р., відразу після "пацифікації" урядовими військами Східної Галичини. З українського боку керував тією акцією Михайло Галушинський, який тимчасово виконував обов'язки голови Української Парламентарної Репрезентації (УПР). Польську делегацію очолював голова Безпартійного Блоку співпраці з урядом (ББСУ) Тадеуш Голушко, котрий знаходився під патронажем прем'єр-міністра Польщі Валери Славека.

Польська сторона вимагала лояльності українського суспільства до держави та відкликання петиції у справі "пацифікації" до Ліги Націй. Члени української делегації М. Галушинський, О. Луцький і В. Загайкевич визнали неможливими такі передумови.

Українські пропозиції зводилися до надання автономії для трьох воєводств Східної Галичини, матеріального відшкодування збитків за "пацифікацію", звільнення з-під арешту політичних в'язнів. Це не влаштовувало поляків.

Правлячі кола Польщі не вважали за потрібне вирішення конфлікту двох слов'янських народів як рівного з рівним, а тільки під кутом зору власного престижу. Це і послужило однією з причин невдачі тієї спроби. Зіграв тут роль і міжнародний фактор, а саме те, що Німеччина і Радянський Союз були зацікавлені в ослабленні Речі Посполитої через польсько-українське протистояння в Галичині.

Смерть Т. Голушки зупинила будь-які спроби порозуміння, але спричинилась до актуалізації українського питання. У 1932 р. був створений "Бюлетень польсько-український" — періодичне видання, котре висвітлювало проблеми національних відносин у Польщі.

Наступні роки відзначились зміцненням позиції Речі Посполитої на міжнародній арені. Заключення мирних договорів з Німеччиною та Радянським Союзом, а також відмова від гарантування прав національних меншин перед Лігою Націй стали безперечним успіхом польської дипломатії. Разом з цим погіршилося становище українців, особливо в 1934 р. Відбулися масові акції ліквідації груп Організації Українських Націоналістів

(ОУН). Після вбивства міністра Б. П'єрацького був створений концентраційний табір — Береза Картузька. Польська влада використовувала цю в'язницю для боротьби з українським національно-визвольним рухом. Новий кооперативний закон відмежував від Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові підприємства з Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя. Це призвело до ослаблення української кооперації і ще більшого поділу українського суспільства. Суспільна думка знайшла своє відображення у виступі голови УНДО і УПР Дмитра Левицького в сеймі Польщі від 5-го лютого 1935 р. Він висловився за надання автономії для українців у Польщі і спільне порозуміння з владою на базі антирадянської платформи.

Тези Д. Левицького суперечили засадам польської закордонної та національної політики на той час і були відкинуті урядом. Рішення про це оголосив міністр внутрішніх справ М. Косцялковський на комісії сенату від 16 лютого 1935 р. Проте це не було відмовою від співпраці, бо польське суспільство Галичини було зацікавлене в нормалізації відносин не менше, ніж українці.

Нові спроби врегулювання ситуації розпочалися в квітні 1935 р. Польський уряд сподівався за допомогою нормалізації зберегти внутрішні ресурси для стабілізації політичного життя в державі. Угода з українцями мала стати запорукою їх участі у виборах до сейму і сенату. Нова виборча ординація була складена таким чином, що не залишала жодних шансів опозиційним до ББСУ партіям. І тому в разі бойкоту виборів з їх боку голоси виборців-українців були б дуже доречними. Загалом концепція польських політиків зводилась до того, що українці повинні визнати зверхність польської держави, стати її лояльними громадянами і відмовитися від крайніх засобів боротьби за свої права. Така політика з польського боку дістала назву нормалізації польсько-українських стосунків.

Політики УНДО йшли на порозуміння під тиском зовнішніх обставин і без будь-яких попередніх умов, сподіваючись при цьому, що політика нормалізації збереже український народ і його національно-культурні надбання в Польщі від повного знищення. Угода з урядом Польщі надавала провідникам УНДО шанс бути вибраним до законодавчих палат Польщі, що забезпечувало використання парламентської трибуни як засобу легальної боротьби за свої права. У свою чергу "виборчий компроміс" гарантував за УНДО збереження домінуючої ролі в українському суспільстві.

29 травня 1935 р. відбулися переговори українських послів В. Мудрого, В. Целевича і О. Луцького у міністра

М. Косцялковського, на яких порушено ряд справ господарського і культурного життя українців у Польщі. Фактично ця дата започаткувала нормалізаційний період польсько-українських відносин.

Доказом угоди став виборчий компроміс, за яким у кожному з 15-ти виборчих округів Східної Галичини мав бути вибраний один поляк і один українець. У результаті виборів українці отримали 14 мандатів до сейму, 15 до сенату. В. Мудрий був обраний віце-маршалом сейму. До позитивних наслідків компромісу можна віднести й те, що він виключив москвофілів з політичного життя українського суспільства. Проте виборча угода мала й негативні наслідки. Уряд обмежував її виконання виключно територією Східної Галичини. З огляду на це не допустили до сейму українського посла з Лемківщини. Польська сторона зберігала за собою право затверджувати або відкидати українські кандидатури. Відкинула кандидатури Д. Левицького і М. Рудницької, що призвело до конфлікту між УНДО і "Союзом українців".

Відношення українських партій до заключення угоди було неоднозначним. Спільно з УНДО виступила тільки Українська Народна Обнова (УНО) єпископа Г. Хомишина. Вбачаючи в нормалізації зраду національних інтересів, всі решта партії відкинули ідею компромісу і бойкотували вибори. Крайні угруповання ОУН і Комуністична партія Західної України різко засудили "нормалізацію" і зайняли вичікувальну позицію. Українське суспільство загалом позитивно сприйняло погадження відносин, сподіваючись на поліпшення свого становища в Польщі.

Польські партії і громадські організації Галичини були обурені діями уряду і розцінювали їх як уступки українцям. Більше того, "нормалізація" привела до створення 23 листопада 1935 р. Погоджувального комітету польських громадських організацій. Цей комітет у майбутній діяльності став з'єднуючою ланкою між урядом і громадськими організаціями в координації антиукраїнської політики.

26 листопада 1935 р. на засідання президії Ради Міністрів Польщі були представлені "українські постулати", що мали скласти програму-мінімум для платформи нормалізації. Дрібні уступки уряду Польщі, що обмежувалися дозволом на вживання в офіційній мові терміну "український" нарівні з "руський", встановленням двомовних польсько-українських написів на державних установах, створенням кафедри української літератури у Львівському університеті, не вирішували проблеми.

У цілому ж уряд не виконував українських вимог і

цілеспрямовано проводив політику “зміцнення польськості”. Стало очевидним, що “нормалізація” була потрібна полякам для виборчого компромісу.

Таким чином, спроби нормалізації польсько-українських відносин у Другій Речі Посполитій не принесли і не могли принести бажаних результатів, бо не задумувались урядом як позитивне вирішення проблеми. Негативно відбившись на політичному житті українців, залишились останньою змарнованою спробою поліпшення ситуації напередодні Другої світової війни.

ДО ПИТАННЯ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ НА ТЕРЕНІ ГАЛИЧИНИ В ПЕРІОД 1929-1939 рр.

Василь УХАЧ

*Український державний педагогічний університет
ім. М. Драгоманова (м. Київ)*

Актуальність дослідження цієї проблеми зумовлена наступними причинами. По-перше, у вітчизняній історичній науці досі немає узагальнюючої праці щодо аспектів діяльності Організації Українських націоналістів на терені України. По-друге, офіційною радянською історіографією діяльність ОУН трактувалася як терористична, злочинна, а, отже, антидержавна, що виключало можливість об’єктивного наукового дослідження, створювало негативну громадську думку.

Водночас, ОУН на терені Галичини проводила велику працю в легальних українських культурно-освітніх, кооперативних, молодіжних, спортивних організаціях, гуртках, маючи на меті зупинити процес нищення національної культури і освіти, відродити її славні героїчні традиції, примножити і збагатити новими зразками.

У Постановах та Устрої, прийнятих Першим Конгресом ОУН (28 січня – 3 лютого 1929 р), у галузі культурно-освітньої політики передбачалося, що Українська Держава буде змагати до піднесення рівня культури й цивілізації на Україні, узгіднюючи культурний процес, побудований на основі свободи культурної творчості, з духовною природою українського народу, його історичними традиціями й вимогами сучасності. Поєднання в культурному процесі здорових проявів славного історичного

минулого української нації з культом лицарства і волевольним відношенням до життя зможе “збудити здоровий гін нації до сили і могутності”. Виховання народних мас у національно-державному дусі поряд із встановленням ефективної шкільної системи, яка б піднесла на належний рівень освіту українського народу, будуть пріоритетними напрямками діяльності держави. В основу народного шкільництва ляже система української державної обов’язкової і безплатної школи, яка забезпечує і фахово-професійне навчання.

Об’єктивний аналіз тодішніх відносин і тенденцій діяльності ОУН, опертий на фактах і цифрах, показує що якраз її члени були рушійною силою в праці усіх легальних українських організацій та виховних установ, які не заперечували принципу боротьби за Самостійну Соборну Українську Державу. Так, у 1932-1933 шкільному році у 30 клітинах українського студентського товариства нараховувалося 697 українських студентів, але тільки приблизно половина була членами ОУН, хоча якраз вони були в 90% виконавцями праці в рамках діяльності “Студентських Громад”, “Просвіти”, “Рідної школи”, “Відродження”, “Соколів”, “Лугів” тощо.

У Постановах Крайової конференції ОУН (22-23 лютого 1930 р.) наголошувалося на необхідності звернути головну увагу на самоосвіту народу, піднесення рідної освіти серед молоді. Так, в обов’язки культурно-освітнього референта ОУН входило: шкільна освіта, пропандивно-ідеологічна робота, бібліотечно-пресова, культурно-мистецька, господарська. Культурно-освітній референт зобов’язувався вести анкетний облік і подавати щомісячні звіти про діяльність культурно-освітніх закладів, пресованих видань тощо.

Особливу увагу ОУН приділяла боротьбі на терені школи, розглядаючи її як безпосередню боротьбу за державність.

Причин, що спонукали керівництво ОУН звернути свої погляди на українську освіту, було декілька: 1) в умовах боротьби за українську державність освіта відігравала роль важливого чинника у вихованні майбутніх борців за незалежність; 2) середньошкільна та студентська молодь була основним джерелом поповнення організаційних структур ОУН (те, на скільки вона була ідейно загартована, великою мірою впливало на органічну єдність організації).

Етапність акції, її безперервний характер, масове розповсюдження листівок-відозв, організація підпільних гуртків серед учнівської молоді дали змогу виконати основне завдання – створення умов для постійної та організованої боротьби за

українську школу.

Члени ОУН брали активну участь у роботі читалень "Просвіти", "Молодої Просвіти". На окрему згадку заслуговує праця членів ОУН Миколи Дужого, що був довгорічний секретарем Головної Управи матірнього товариства "Просвіта" у Львові та душею всієї просвітянської роботи на західно-українських землях, і Ярослава Старуха, ініціатора та організатора освітніх курсів молоді при читальнях "Просвіти" на Львівщині, що швидко поширилися по всьому краю і стали однією з найважливіших ділянок праці читалень. Юнацтво ОУН, реалізуючи завдання "плекання практичного активізму", перебирало керівництво в студентських товариствах, "Пластів", "Соколах", регулярно надсилаючи до читалень "Просвіти" доповідачів з рефератами виховно-освітнього, пізнавального характеру. Студенти-українці під час канікул вважали своїм обов'язком і честю працювати для "Просвіти".

З ініціативи ОУН організовано протиалкогольну та протинікотинову акцію. Завданням протиалкогольного товариства "Відродження" було "Визволити український народ від впливу алкоголізму та нікотину..." З цією метою ОУН організовувала різноманітні культурно-просвітницькі заходи, курси, лекції тощо.

ОУН приділяла велике значення самоосвітній праці. Одним з основних завдань було залучити селянську і робітничу молодь до самоосвітньої праці над собою, надавати допомогу в організації гуртової самоосвіти. Самоосвітні гуртки організовувались при читальнях "Просвіти", "Соколах", "Лугах" і т.д. Особлива увага приділялася викладанню історії та географії України. Поставала потреба нових освітніх видань, підручників з усіх ділянок знань. Цю прогалину мав заповнити осередок видавничої допомоги масовій освіті (ОВДМО). З ініціативи ОВДМО з 1 січня 1939 р. розпочато масову ударну кампанію по боротьбі з безграмотністю.

Таємні документи польських повітових старост, відділів державної поліції, щорічні статистичні дані дають змогу прослідкувати процентне відношення впливу ОУН на легальні українські товариства. Зокрема у м. Станіславі у 1936 р. процентний вплив ОУН був таким: українське товариство "Молода Галичина" – 90%, український спортивний союз – 70%, товариство "Сокіл" – 50%, українське туристське товариство "Чорногора" – 50%, Народна Організація Українців м. Станіслава – 60%, українське товариство охорони могил – 40%, філії "Союзу Українок" – 70%, товариство "Просвіта" – 45%.

Аналіз ряду аспектів культурно-освітньої праці ОУН на терені Галичини у зазначений період дає змогу констатувати таке:

– безпідставність тверджень, що діяльність ОУН носила лише

терористичний характер;

– боротьба за українську національну культуру, освіту, національно-патріотичне виховання молодого покоління носила постійно-пріоритетний характер, розглядаючись організацією як боротьба за державність.

ВИХОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ МОЛОДІЖНИХ ТОВАРИСТВ У ГАЛИЧИНІ В УМОВАХ МІЖВОЄННОЇ ПОЛЬЩІ (1920–1939 рр.)

Ігор АНДРУХІВ

Прикарпатський університет ім. В. Стефаника (м. Івано-Франківськ)

Помітну роль у вихованні української молоді в умовах поверсальської Польщі відіграли українські молодіжні товариства "Сокіл", "Січ", "Пласт", "Луг", "Орли", які були складовою частиною загального процесу національно-культурного відродження, що мав місце у 20–30-х рр. у Галичині. Виступаючи як національний виховний феномен та базуючи всю виховну роботу на передових ідеях української та європейської педагогічної науки, молодіжні товариства прагнули виховати "народові здорових синів і дочок", будили в молоді "національну свідомість і змагання до волі".

Ці завдання перебували постійно в центрі уваги українських пожежно-гімнастичних ("Сокіл", "Січ", "Луг") і скаутсько-релігійних ("Пласт", "Орли") товариств. Необхідність існування позашкільних національних інституцій були зумовлені антиукраїнською політикою, яку вів польський уряд, що проявлялося у скороченні кількості українських шкіл, витісненні із вживання в урядових структурах української мови, переслідуванні вчителів-українців та українських суспільно-політичних об'єднань і організацій.

Як відзначав у статті "Націоналізм і національні меншості" міністр освіти Польщі С. Грабський, "не тільки по містах, але й селах польськість повинна бути синонімом цивілізаційної вищості, більшого добробуту, поважного значіння в житті гміни, вищої позиції в суспільній ієрархії". На перешкоді цих асиміляційних планів польських шовіністів і стали поряд з іншими суспільно-політичними об'єднаннями та організаціями молодіжні товариства. Їх головним завданням було:

1) оберегти українську молодь від повної асиміляції та втрати національної самобутності;

2) здійснювати національне й фізичне виховання української молоді через залучення її до активної суспільно-корисної праці на благо українського громадянства:

3) брати участь у процесі національно-культурного відродження краю та відстоюванні національних і політичних прав українського населення краю.

Свої виховні завдання молодіжні товариства здійснювали у тісній співпраці з сім'єю, українськими школами, Українською греко-католицькою церквою, громадськими організаціями ("Просвітою", "Відродженням", "Рідною Школою" та ін.), українськими політичними партіями.

Кожне з товариств мало свої особливості виховної роботи і внесло певний здобуток як у процес національно-культурного відродження краю, так і в практику української педагогічної науки. Зокрема, "Сокіл" значну увагу приділяв фізичному вихованню молоді і популяризації спорту, завдяки чому в українських школах стали обов'язковими уроки гімнастики, позаурочні ігри, забави, прогулянки. Крім того, виникають спортивні гуртки, секції, які переростають у спортивні товариства, зокрема, "Чорногора" (Станіслав, 1908), "Сянова Чайка" (Перемишль, 1909), "Поділля" (Тернопіль, 1910), "Україна" (Львів, 1911). У 20-і рр. при сприянні "Сокола-Батька" в Галичині виникають "Карпатський лежачарський клуб" (1924), "Український Спортивний Союз" (1926), започатковується проведення масових спортивних змагань ("Запорізькі ігрища", "Свята молоді" тощо). У 1935 р. "Сокіл-Батько" навіть вів переговори з МОК про участь українських спортсменів Галичини окремою командою на XI Олімпійських іграх у Берліні (серпень, 1936 р.).

Довоєнним радикальним "Січам", з рядів яких вийшли українські січові стрільці, урядові структури на місцях не дали можливості відродити діяльність у повоєнний період. Внаслідок заборонних заходів діяльність товариства була повністю паралізована і товариство змушене було змінити назву й статут. Тому з березня 1925 р. "Січ" продовжує свою діяльність як пожежно-руханкове товариство "Луг". Однак окремі січові осередки продовжували нелегально діяти до кінця 1931 р.

Продовжуючи виховні традиції "Січі", Лугове товариство швидко здобуло авторитет і повагу серед українського громадянства Галичини, а особливо молоді, і стало одним з наймасовіших молодіжних товариств, що на кінець 1931 р. мало 1189 осередків, у яких перебувало понад 40 тис. осіб.

Особливістю "Лугу" було те, що воно намагалось здійснювати

виховну роботу без будь-яких політичних впливів, бути молодіжною структурою будь-якої політичної партії.

"Пласт" і "Орли" – КАУМ (Католицька асоціація української молоді) — були скаутськими товариствами, які намагались виховувати українську молодь на засадах національно-християнської моралі. Особливістю цих товариств було те, що в них існував поділ на вікові групи, що давало можливість безперервної виховної роботи, починаючи з дитячого віку, і враховувати завдання для членів товариств, виходячи з їх фізіологічного та психологічного розвитку.

Найбільш ефективними формами виховної роботи молодіжних товариств, які сприяли вихованню національної свідомості, фізичному загартуванню та зміцненню морально духовних основ української молоді, були повітові, окружні й крайові свята (здвиги), масові спортивні змагання ("Запорізькі ігрища", "Свята молоді", "День селянки", "Свята змагуна"); тематичні заходи, присвячені важливим подіям з історії України чи видатним історичним особам (пам'яті Січових Стрільців, Листопадового зриву, Акту злуки, бою під Крутами, Т. Шевченка, І. Мазепи, І. Франка, М. Драгоманова та ін.); релігійні акції (свято "Українська молодь Христові" у травні 1933– 1937 рр., "Свято християнської України" – серпень 1938 – серпень 1939 рр. та ін.) тощо. Крім цих широкомасштабних акцій здійснювалася щоденна рутинна робота, а саме: при товариствах діяли гуртки по ліквідації неписьменності; велася антиалкогольна та антинікотинова пропаганда; працювали аматорські, спортивні та гімнастичні гуртки; читалися лекції з історії України, обговорювалися літературні твори, події в світі; здійснювалися екскурсії та походи по історичних місцях Галичини; збирався етнографічний та фольклорний матеріал; здійснювалось фахове навчання тощо.

Своєю спортивно-масовою і культурно-просвітницькою роботою українські молодіжні товариства не тільки виховували новий тип українця – людину Визвольних Змагань, але й сприяли розвиткові загальної національної культури. Тому польські урядові кола змушені були офіційно визнати устами проф. С. Гломбінського, що "в українській культурі є небезпека для польськості". Для того, щоб загальмувати розвиток української культури і виховання української молоді, владні польські структури свідомо зменшували кількість українських шкіл, переслідували діяльність українських культурно-просвітницьких організацій. Не були винятком і молодіжні товариства, два з яких – "Січ" (1925) і "Пласт" (1930) були заборонені без права поновлення.

Однак, незважаючи на репресивні заходи, українські молодіжні

товариства “Сокіл”, “Луг” і “Орли” – КАУМ були у 30-х роках найбільш масовими національними виховними інституціями, у рядах яких перебувало понад 80 тис. осіб (82% з них була українська молодь у віці від 16 до 30 років).

Таким чином, українські молодіжні товариства з честю виконали свої завдання, які стояли перед ними в період польської окупації західноукраїнських земель.

ПОЛЬСЬКА ПАЦИФІКАЦІЯ 1930 р.

Євген РОМАН

Державний архів Івано-Франківської області

Одним із проявів ворожості проти українців була пацифікація у 1930 р. польського уряду над населенням “Східної Малопольщі”.

Щоб зняти політичну напругу в суспільстві, Українське Народно-Демократичне Об’єднання (УНДО) старалося зайняти необхідну позицію відносно акту непокори українського народу польському поневолювачеві.

Зважаючи, що політична ситуація загострювалася з кожним днем, лідери УНДО роблять один крок, щоб зняти таку напругу: вони висилають до львівського воєводи делегацію, завданням якої було показати негативне ставлення українського загалу до підпалів та актів саботажу.

В газеті “Діло” УНДО розпочало кампанію щодо висвітлення політичної ситуації у Східній Галичині, старалося показати відношення до неї всіх політичних партій і груп і тим самим відвернути намір польської влади покарати за непослух українське населення. Польський уряд не став шукати винуватців безпорядків, а вирішив покарати населення “Східної Малопольщі”.

З другої половини вересня розпочалася пацифікаційна акція на українських землях. Випадки, пов’язані з карними експедиціями, виходили за межі всяких юридичних норм, перевищували страхіття часів Першої світової війни.

21 вересня 1930 р. відділ поліції у кількості 2000 чол. вирушив на умиротворення українського населення в повітах Збараж, Бережани, Тернопіль, Підгайці, Рогатин, Бібрка, Львів, Яворів, Сокаль, Рудка, Самбір. Одночасно виїхали й ескадрони польської кавалерії 6-го корпусу.

У кожному місті та селі, де була запланована карна експедиція, був відділ з 80 до 150 поліцаїв чи уланів, який оточував село, щоб ніхто з мешканців не втік. Цивільному урядові давався наказ протягом 2-3 годин скласти контрибуцію, що складала 200 і

більше центнерів вівса чи іншого зерна, кілька штук свиней, худоби, кілька десятків возів соломи і сіна, для кожного жовніра чи поліцає — курку чи гуску. У деяких місцевостях вимагали ще по кілька бочок пива чи інших напоїв.

Якщо у призначений час село не встигало виконати “замовлення”, то контрибуція зростала вдвічі, війта та громадських радних піддавали тортурам. Жовніри польського загону ловили усіх тих людей, імена яких подавала місцева поліція або місцеві поляки. У число тих нещасних жертв потрапляли місцеві інтелігенти і найсвідоміші селяни. Якщо хтось займав кілька громадських посад, то били його за кожну зокрема. Уланські загони розшивали стріхи, розбивали вікна, били посуд.

Звіряче катування нещасних людей мало на меті не тільки залякати українців і принизити їх людську гідність: карним експедиціям залежало на тому, щоб страшними побоями раз і назавжди вирвати з лав української громадськості найбільш свідомих її представників, позбавивши їх здоров’я. Загони нищили майно священників, знущалися з них.

У цій війні з українським мирним і безборонним населенням показала свою “високу техніку” не тільки поліція, але й польська кавалерія, на чолі якої стояла “еліта” польської шляхти, синки польських дідичів, високих урядовців і магнатів. Ці старшини не тільки керували цілою акцією і розкошували страхіттям невинно катованих жінок і молоді, вони простягали свої “шляхетські” руки на чуже майно. Було заарештовано 1739 чоловік, серед яких були студенти, селяни, промисловці, робітники, урядовці, учителі, священники, інженери, лікарі, адвокати, безробітні тощо.

Польський уряд намагався диким терором, масовими арештами, масовим катуванням невинних людей та вандальським нищенням громадського і приватного майна відбити в українського населення охоту голосувати за українських представників на виборах до сейму. Карні експедиції змушували населення голосувати за списком Пілсудського.

У Східній Галичині було введено не тільки військовий стан, але й режим повного безправ’я і беззаконня. Варто відзначити, що робота карних експедицій, яка розпочалася напередодні виборів і тривала аж до їх проведення, була яскравою ілюстрацією “демократичності” системи, яка панувала на той час у Польщі.

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ЩОДО УКРАЇНЦІВ (1919-1939 рр.)

Микола КУЧЕРЕПА

Волинський державний університет ім. Лесі Українки (м. Луцьк)

Для національної політики польської держави щодо українців у міжвоєнний період характерні круті зигзаги і вагання, половинчасті рішення і несправедливі, алогічні дискримінаційні заходи. Польща, яка сама довгий час була в неволі, відродившись, відмовила українцям у їхніх правах.

Щодо підходу до вирішення українського питання в польському політичному таборі було два основних напрями, який репрезентували націонал-демократи (ендеки) і пілсудчики.

Ендеки прагнули створити однонаціональну польську державу шляхом примусової асиміляції неполяків. У зв'язку з цим ними використовувались різні методи, не виключались навіть насильницькі. Польські націонал-демократи фальсифікували історичне минуле західноукраїнських земель, дані про їх національний склад. Намагаючись утримати і розширити "польський стан посідання на східних кресах", вони надіялися досить швидко інкорпорувати Західну Україну в склад польської держави. Представники цього напрямку не враховували того, що навіть короткотривале існування української держави доводило можливість її існування в майбутньому. На це надіялись українські політики, широкі народні маси. Відбувався процес невпинного зростання національної свідомості наших краян. З цим фактом ендецькі політики не бажали рахуватись. У зв'язку з цим їхня мета, як виявилось, була малореальною.

Другий напрям представляли пілсудчики. Вони розуміли необхідність вирішення української проблеми, з якою пов'язували, і небезпідставно, майбутню долю польської держави. А тому, не полишаючи головної мети — колонізації українців, у національній політиці вони використовували гнучку тактику. Досить яскраво це проявилось у так званій "волинській політиці" воєводи Генрика Юзевського.

Отже, польсько-українські взаємини протягом усього міжвоєнного двадцятиліття були напруженими, а в окремі роки (перша пол. 20-х, початок і друга пол. 30-х років) вони досягли особливої гостроти. Так, у першій половині 20-х років польські власті проігнорували взяті на себе зобов'язання про надання територіальної автономії Галичині, грубо порушили права національних меншин, гарантованих конституцією 1921 р., зволікали із відкриттям українського університету. До того ж у

1924 р. владою було схвалено два антиукраїнські закони. Перший обмежував використання української мови в урядових установах, судах, а другий реформував систему освіти. У результаті цієї реформи більшість шкіл Західної України стали утраквістичними, в яких переважала польська мова. Ця реформа, по-суті, знищила українське шкільництво. Так, якщо у 1923/24 навч. р. на Волині було 289 українських шкіл, то через десять років їх залишалось лише чотири. Подібне відбувалось і в Галичині.

Українці зазнавали дискримінації при прийомі на роботу. Вони не допускалися в органи державного управління, в установи зв'язку, на залізницю.

До національного гніту долучився ще й гніт соціально-економічний. Здійснюючи колонізаторську політику, польський уряд насаджував у Західній Україні осадників, щедро обдаровуючи їх найкращими землями. За рахунок осадництва польські власті намагалися, по-перше, змінити на свою користь національний склад населення краю, а, по-друге, розраховували, що осадники стануть міцною опорою в боротьбі із революційним і національно-визвольним рухами і таким чином зміцнять "польський стан посідання". Дальшому пограбуванню українського селянства сприяла так звана "комасація". Непосильним тягарем на плечі селян лягали податки.

Не в кращому становищі перебувало українське робітництво та інтелігенція.

Політичне безправ'я, жорстокий національний і соціальний гніт зумовили зростання революційного і національно-визвольного руху. У перші повоєнні роки голосно заявила про своє існування Українська Військова Організація, яка провела декілька гучних терористичних актів. На Волині почали діяти підпільні революційні організації і партизанські загони, які повели збройну боротьбу з польською присутністю. Правда, більшість із них перебували під впливами комуністичної ідеології.

Польські власті активізували боротьбу з національно-визвольним рухом. Вони провели мілітаризацію поліції, створили Корпус Охорони Прикордоння (КОП), у деяких місцевостях був запроваджений воєнний стан і заборонено будь-які збори чи сільські сходи. Польський суд виносив смертні вироки учасникам революційних організацій.

Нове загострення ситуації в краї спостерігається на початку 30-х років. У значній мірі цьому сприяла економічна криза, що розпочалася у 1929 р. Починаючи з середини липня 1930 р., по селах Галичини пройшла хвиля пожеж у господарствах польських поміщиків, осадників. Справа набирала політичного характеру. З

польської сторони почулися заклики до фронтального наступу на українське громадянство, а націоналістично настроєні сили вимагали від уряду крайніх заходів на "кресах". Зважаючи на складність внутрішньополітичної ситуації в Польщі, уряд пілсудчиків розпочав брутальну акцію на умиротворення українських селян, яка увійшла в історію під назвою "пацифікація". Справа набрала міжнародного розголосу.

Режимові "санації" за допомогою екстремізаційних методів вдалося на деякий час "навести порядок" у Галичині та інших західноукраїнських землях. Проте, ослабивши український національний рух, властям не вдалося ліквідувати його. Активний і пасивний опір, особливо зі сторони Організації Українських Націоналістів, у різних формах не припинявся. Польська держава виявилася не в змозі розв'язати найскладнішу для неї українську проблему.

Однією з форм колонізації українців була так звана ревіндикаційна програма. Суть її в тому, щоб перетворити в поляків ті групи українського населення, які не мали чітко визначеної національної приналежності. Власті вирішили витворити на свій лад "національну" свідомість лемків, бойків, гуцулів, поліщуків. Цього проте їм не вдалося зробити.

У другій половині 30-х років усе більшу роль у політичному житті Польщі почали відігравати військові, які різними репресивними заходами намагалися збільшити "польський стан посідання". Особливу ненависть до українців проявляв Корпус Охорони Прикордоння. Копівці нищили українські храми, православних українців насильно перехрещували в католицизм, виселяли з прикордонної смуги. Напередодні Другої світової війни польсько-українські відносини вкрай загострилися. МВС Польщі у лютому 1939 р. розробило окрему таємну програму політики уряду на Волині. Ця програма спрямовувалася на повну асиміляцію українців, знищення українського шкільництва, українських політичних інституцій.

Проте як у польському, так і в українському політичних таборах були помірковані діячі, які намагалися нормалізувати стосунки. Найвизначнішу роль у польсько-українському зближенні відіграв заснований у 1932 р. "Польсько-український бюлетень", на сторінках якого публікувалися статті відомих українських і польських діячів. Ще однією спробою взаємного порозуміння стало відкриття у Варшаві Українського наукового інституту (1930 р.).

Одна з найбільших українських партій — УНДО в середині 30-х років розробила програму нормалізації польсько-українських

стосунків. З цією метою була укладена угода з польським урядом. Обидві сторони пішли на взаємні поступки. До цього ж закликала і впливова греко-католицька церква. Унікальним явищем у польсько-українських стосунках стала ліберальна програма співпраці, розроблена Генриком Юзевським на Волині. На жаль, зближення як такого не відбулося. Радикально настроєні націоналісти (польські й українські) відкинули процес нормалізації. Шанси на тривке польсько-українське порозуміння залишилися невикористаними з вини як польської, навіть передусім польської, так, частково, й української сторони. Загалом помилки і провини польської сторони були, без сумніву більшими, ніж української. Поляки мали свою державу, були стороною сильнішою, яка мала змогу формувати і визначати характер стосунків між суспільствами, а тому вона несе й більшу відповідальність. Помилки українських легальних партій полягають у тому, що вони зосередилися на прийнятті різних резолюцій, протестів, запереченні польської державності.

ПОЛК КОРПУСУ ОХОРОНИ ПРИКОРДОННЯ "ПОДІЛЛЯ" У ПЕРШИЙ ДЕНЬ РАДЯНСЬКОГО НАСТУПУ НА ПОЛЬЩУ

Андрій РУККАС

Національний університет України ім. Т. Шевченка (м. Київ)

Напередодні вибуху Другої світової війни вздовж Збруча на польсько-радянському кордоні службу несла бригада Корпусу охорони прикордоння (КОП) "Поділля", яка мала у своєму складі 4 батальйони й 3 кавалерійські ескадрони. При проведенні алярмової (23.8.1939) та загальної (31.8.1939) мобілізацій вона взяла участь у створенні 36-ої Резервної Піхотної Дивізії. Крім того, бригада мобілізувала два своїх ескадрони для інших піхотних дивізій. У результаті, сили бригади були послаблені й вона була переформована на полк. Він складався з трьох батальйонів ("Борщув", "Копичинці", "Скалат") та одного маршового кавалерійського ескадрону.

Батальйони та кавалерійській ескадрон мали зменшену кількість військовослужбовців, малий відсоток кадрових прикордонників, значний відсоток вояків німецької національності. До того ж не вистачало автоматичної зброї, бракувало артилерії (перед усім протитанкової), засобів зв'язку, транспорту та ін. Підрозділи були непридатні для ведення маневрової оборони й могли виконувати лише функції

дозорування кордону.

Полк КОП "Поділля" відповідав приблизно за 140-кілометровий відрізок кордону від Мельниці до Підволочиська. Його батальйони розміщувалися вздовж прикордонної річки Збруч. Командування полку (командир – підполковник Марцелі Котарба) розміщувалося в Чорткові, там же знаходився маршовий кавалерійський ескадрон.

З іншого боку кордону Радянський Союз сконцентрував значні військові сили. Полкові КОП "Поділля" протистояли Східна та Південна Армійські Групи (пізніше – це 6-та й 12-та Армії). Тобто, якщо в середньому на один батальйон КОПу на східному кордоні припадав один радянський корпус, то у цьому випадку співвідношення було вдвічі більшим (звісно, на користь радянської сторони). Очевидно, що в таких складних умовах полякам було неможливо організувати стабільну, довготривалу оборону.

Приблизно о 5.00 (за московським часом) війська Київського Особливого Військового Округу, виконуючи наказ Наркома Оборони №16634, перейшли польський кордон. Першими прийняли на себе удар радянських військ стражниці Корпусу Охорони Прикордоння.

На дільниці батальйону КОП "Борщув" капітана Броніслава Краковського річку Збруч форсували авангардні підрозділи 13-го Стрілецького Корпусу (СК), 23-ої Танкової Бригади (ТБ), а також 9-та кавалерійська Дивізія (КД) з 5-го Кавалерійського Корпусу (КК). Звісно, що поляки не могли довго стримувати просування радянських військ, хоч роти "Турільче" та "Кудринці", які займали центральне положення, деякий час успішно виконували своє завдання. В районі Пукляки, Турільче поляки вели бій із 46-им розвідувальним батальйоном 99-ої Стрілецької Дивізії (СД). В той же час розміщена на лівому фланзі рота "Скалат" одразу ж після початку радянського наступу втратила гарнізони двох своїх стражниць (потрапили в полон), У такій ситуації рештки роти на чолі з її командиром поручником Яном Новосадам біля 6.00 годин залишили місто. Після декількох сутичок з радянською кавалерією, завдавши противникові певних утрат, рештки роти "Скалат" розпоршилися, а її командир дістав поранення.

За таких важких умов підрозділи батальйону КОП "Борщув" розпочали відступ на Товсте-Устечко. Є відомості, що дві його правофлангові роти ("Кудриниці" та "Мельниця") у повному складі перейшли на румунську територію. Частині батальйону "Борщув" вдалося дістатися переправи через Дністер у місті Устечко. Під час відступу польські солдати знищили два

радянських танки. Смертельно поранено було командира батальйону капітана Броніслава Краковського, який незабаром помер у Румунії.

Північніше від батальйону "Борщув", вздовж кордону, позиції займав батальйон КОП "Копичинці" капітана Мечислава Конковецького. Йому протистояли частини 4-го КК, 25-го Танкового Корпусу (ТК), а також 16 КД з 5-го КК, 26 ТБ.

Серйозний опір з боку солдатів КОПу радянські частини зустріли в місті Гусятині, де розміщувався резервний підрозділ роти "Гусятин". За спогадами учасника тих подій, 17-літнього добровольця Казімежа Куміка, радянські війська розпочали атаки приблизно о 5.00 годині. Оборона тривала біля трьох годин. Скориставшись тимчасовою перервою в наступі, поляки без втрат залишили свої позиції й розпоршилися. Приблизно на 30 осіб був тільки один легкопоранений – сержант Колендо, який і керував обороною. "Журнал бойових дій Південної Армійської Групи (пізніше 12-а Армія) Українського Фронту від 17.9.1939 до 23.10.1939" повідомляє про 40-хвилинний бій за комендатуру, у результаті якого поляків було частково знищено, частково взято в полон.

Підрозділи батальйону КОП "Копичинці", що були вибиті зі своїх позицій, почали відступати на Чортків – Устечко. Більшість із них потрапили до радянського полону.

Збройний опір чинив також і третій батальйон полку КОП "Поділля" – батальйон КОП "Скалат" підполковника Францішека Януша. Його противником виступала ціла Волочиська (Східна) Армійська Група комкора Ф. Голікова (пізніше 6-та Армія), яка складалася з 17 СК, 2 КК, 10 ТБ, 24 ТБ, 38 ТБ.

Важливе стратегічне значення мав залізничний міст через Збруч у Підволочиську. Для його захоплення було виділено посилені артилерією батальйон 136 стрілецького полку 97 СД. З польського боку в місті знаходилася стражниця КОПу, резервні підрозділи роти "Підволочиськ", а також окремі групи офіцерів та солдат з різних частин. Захоплені зненацька на залізничному вокзалі, 32 польських офіцери потрапили в полон. Оборона продовжувалася в казармах. За радянськими відомостями поляки втратили там 13 чоловік вбитими. Приблизно о 6-ій годині радянські війська заволоділи містом.

Опір чинили й інші підрозділи роти "Підволочиськ". Для подолання опору стражниці "Дорофіювка" (5 км на північний захід від міста) було залучено артилерію 96 СД (дивізіон 152 мм гармат). Частини цієї ж 96-ої СД на своєму правому фланзі зустріли опір з боку роти "Токі", що також належала до

батальйону "Скалат".

На дільниці роти "Осовіта" війська Волочиської Групи Збруч не форсували, тому польські солдати залишилися на своїх позиціях вздовж кордону принаймні до 16.00 години 17 вересня 1939 р. Пізніше ця частина батальйону "Скалат" разом з його командиром підполковником Ф. Янушем відійшла в напрямку на Тереховлю. Увечері 17 вересня в районі цього міста поляки були оточені підрозділами 4 КК з південної Арміїської Групи. Підполковник Ф. Януш видав наказ скласти зброю й розійтися по домівках.

Стосовно кавалерійського ескадрону "Чортків" відомо, що йому вдалося переправитися через Дністер. Увечері 17 вересня на південний схід від Устечка, біля села Поточище, він перешкодив переправі якогось радянського підрозділу, напевно з 13 СК.

На ведення бойових дій негативно вплинув і той факт, що полк "Поділля", як і Корпус у цілому, не отримав точного завдання на випадок виникнення збройного конфлікту з СРСР. Підрозділи КОПу були захоплені зненацька виступом Червоної Армії 17 вересня 1939 р. Однак, незважаючи на відсутність чіткого завдання та величезну перевагу противника, підрозділи КОПу (в тому числі й полк "Поділля") вступили в боротьбу з ним.

За бої, проведені в таких надзвичайно важких умовах, 29 листопада 1981 р. полк КОП "Поділля" було нагороджено орденом "Зірка Витривалості".

ЗМІНИ В НАЦІОНАЛЬНОМУ СКЛАДІ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В РЕЗУЛЬТАТІ ПОЛЬСЬКОЇ КОЛОНІЗАЦІЇ 1920–1939 рр.

Ігор ПАНДЯК

Львівський державний університет ім І. Франка

Розташування Східної Галичини на пограниччі з Польщею негативно позначилось на етнодемографічній ситуації цього краю. Починаючи з середини XIV ст., відколи Галичина здебільшого перебувала в руках Польщі, польський уряд проводив проти українського населення та інших національностей відкриту політику асиміляції. Так сталося і після 1919 р., коли польський уряд висунув претензії на "східні креси", мотивуючи це присутністю на галицьких землях давньої і домінуючої польської меншості. Всіх інших уряд мав намір колонізувати.

Польська політика щодо українців, яка в цілому мала

репресивний характер, здійснювалася в різних формах. Особливо характерною рисою цієї політики щодо селянства стала реалізація програми з колонізації. З метою посилення колонізації у східних прикордонних районах у 1920 р. уряд почав переміщати до Східної Галичини і Волині польських переселенців.

Практичним діям польських колоністів щодо зміни етнодемографічної ситуації посприяли закони про земельну реформу (1919, 1920 і 1925 рр.). На підставі закону "Про здійснення земельної реформи" від 15 липня 1920 р. передбачалося створення спеціального фонду із земель колишніх правлячих династій, державних, земель колишнього "Селянського банку", "Пруської колонізаторської комісії", з громадських, частково церковних, а також поміщицьких, які повинна була вилучити держава. З цього фонду планувалося наділити землею ветеранів армії, сільських робітників, які залишилися без роботи у зв'язку з парцеляцією земельних маєтків, а також безземельних і малоземельних селян з корінної Польщі. В майбутньому вони мали стати опорою існуючого режиму.

Для зміцнення своєї соціальної бази уряд став на шлях проведення "парцеляції" (поділ землі на дрібні ділянки – парцели), "комасації" земель (ліквідація через полоси) і відміни "сервітутів" (спільного користування селян і поміщиків пасовищами, водоймами, лісами і т.д.).

Проведення вищезгаданих заходів підсилювалося цілеспрямованою політикою всілякого сприяння колоністам. Результатом проведення парцеляції стало різке підвищення цін на землю – ціна землі доходила до 5–6 тис. за 1 га. Особливо дорогою земля була саме у Галичині, де поширеним було поміщицьке землеволодіння і, водночас, селянське безземелля і малоземелля. Так, згідно з офіційними даними, у Польщі ціна одного гектара землі становила у 1927 р. – 51, 1928 – 70,1, 1929 – 118,7, 1930 р. – 221,9 ц. жита. Тому землю здебільшого могли купити люди середнього достатку або поляки, які одержували тривалий та із значними знижками кредит. Одночасно при купівлі землі переваги надавалися полякам, а в деяких повітах продавати землю українцям суворо заборонялося. Незважаючи на те, що Галичина була одним з найбагатолюдніших регіонів Європи, польські переселенці отримали великі ділянки кращої землі, а також щедри грошові субсидії.

Протягом 1919–1929 рр. у Західній Україні виникло понад 77 тис. господарств польських осадників, які захопили понад 600 тис. га землі. Внаслідок проведення урядової аграрної реформи згідно із законом від 18 грудня 1925 р. серед тих, хто отримав землю,

поляки становили 75% і лише 25% – українці. В умовах земельного голоду в краї така політика ще більше загострювала аграрні та національні відносини.

Щоб розрядити демографічну напруженість, польський уряд заохочує еміграцію малоземельного і безземельного українського селянства за океан. З 1880 по 1939 рр. відсоток поляків у Галичині зріс з 19,9% до 25,0%, а одночасно відсоток українців знизився з 66,8% до 64,4%.

Українські джерела щодо чисельності польських колоністів містять великі розбіжності. В українській радянській історіографії вказується, що до 1939 р. до сіл Східної Галичини і Волині переїхали близько 200 тис. поляків. Ще 100 тис. поляків оселилося в містах. Польські ж дослідники стверджують, що загальна кількість колоністів становила менш, ніж 100 тис. осіб. Відомий український енциклопедист В. Кубійович подає більш конкретну цифру – 72250 осіб окремо для Східної Галичини. Ще 1540 осіб, ті, що вирішили не працювати на землі, переселились у місто, де здобували привілейоване становище. Їм пропонували посади в поліції, поштових і залізничних службовців та дрібних чиновників.

Колоністи розподілялися по території Східної Галичини нерівномірно. Основний їх потік спрямовувався в центральну найродючішу частину, де виникали польські етнічні острови. Малочисельною громада колоністів була у Карпатах і невисокій прилеглій частині Прикарпаття; зовсім не поселялись колоністи у Турківському, Долинському і Косівському повітах.

Осередком колонізації став центр Тернопільського воєводства. Особливо багаточисельною громада колоністів була у Бережанському повіті (4550 осіб – 4% від всього населення), де з 73-х сільських громад колоністи оселилися в 41-ій, а в її становили більшість. Багато осадників було в таких повітах як Підгаєцький (4290), Бучацький (3490), Тернопільський (3230), Зборівський (2635) і т.д. У цілому у Східній Галичині нараховувалося 692 села, де поселились новоприбулі поляки, в 75-и з них вони становили більшість, а 17 сіл були повністю утворені поляками. Серед усього населення відсоток колоністів був незначний – 1,2%. Будучи замалим для того, щоб привести до значних змін в етнічному складі східних земель, вплив нових мешканців з Польщі виявився достатнім, щоб викликати обурення українців.

Польська колонізація суттєво вплинула на сільське розселення. Колоністи селилися на розпарцельованих землях великих землевласників, земельні наділи яких були компактними на

околиці села. Тому нові фільварки також були на периферії, дуже часто перероджуючись у присілки чи хутори. Інколи присілок чи хутір переростав у село, повністю заселене колоністами. Чисельність жителів таких сіл не перевищувала 400 осіб (с. Гнівошівка Бродівського повіту, с. Ряшовичі Сокальського повіту та ін.).

Економічна криза 1929–1932 рр. стала кульмінацією в українсько-польських відносинах міжвоєнного періоду. Влітку 1930 р. по селах Галичини прокотилась хвиля нападів на польські маєтки. На це польський уряд відповів паціфікацією – застосуванням репресивних методів до повсталого люду.

Після приходу у 1939 р. на західноукраїнські землі Червоної армії доля польського населення змінилася. Майже всіх польських колоністів більшовики депортували у Сибір.

Таким чином, у період польської окупації українсько-польські відносини суттєво загострилися. Процес зміни національного складу населення Західної України шляхом полонізації та осадництва, емігрантської політики був спрямований на поглинання українського етносу польським елементом. Польська експансія Східної Галичини зумовила поступово втрату чисто українського елемента, що проявилось у зменшенні питомої ваги українців серед сільського населення і появи нових форм розселення.

“СОКАЛЬСЬКИЙ КОРДОН“ У КОНТЕКСТІ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИН У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Юрій КРАМАР

Волинський державний університет ім. Лесі Українки (м. Луцьк)

Національне питання в політиці будь-якої держави завжди займає одне з чільних місць. Однією з найскладніших для відродженої Другої Речі Посполитої була проблема української національної меншини. Українці у Польщі склали близько 5 млн. осіб, або 15-16% усіх громадян країни. Вони населяли переважно південно-східні регіони держави — Волинь і Галичину.

Між українцями, які проживали в різних регіонах Польської держави, існували досить помітні відмінності в рівні національної свідомості, політичної і культурної активності. Коли Галичина і Волинь опинилися в складі однієї держави — Речі Посполитої, то колишній австро-російський державний кордон (так званий сокальський кордон) перетворився із територіального в політико-

адміністративний. Доктрина "сокальського кордону" відіграла помітну роль в укладі політичних стосунків у Галичині і на Волині протягом усього міжвоєнного періоду.

Існування "сокальського кордону" в політичному сенсі було результатом багатьох причин, передусім впливу відмінних державних організмів Австро-Угорщини і Росії на розвиток українського життя в кордонах двох держав напередодні війни.

Перші ідеологічні обґрунтування щодо відмежування Волині від Галичини з'являються відразу ж після здобуття Польщею незалежності. У той час цей кордон був своєрідним бастионом проти поширення впливів української греко-католицької церкви на Волинь, 80 відсотків населення якої були православними.

Кінець XIX — I-ша чверть XX ст. принесли значний розвій національної свідомості українців Волині.

Після вступу в дію березневої Конституції 1921 р. тут почали діяти численні політичні партії, виникали локальні угруповання з різноманітними програмами і методами діяльності. У листопаді 1929 р. на Волині нараховувалось 1883 організації різних типів, близько 800 з них були українськими культурними і економічними інституціями. Характерно, що більшість центральних осередків українських організацій перебувала у Львові.

Ситуація почала змінюватись із середини 20-х рр. З приходом до влади Юзефа Пілсудського табір "санації" оголосив урядовою програмою з національного питання політику державної асиміляції.

Провідником політики державної асиміляції на Волині став воєвода Генрик Юзевський, призначений на посаду в липні 1928 р.

Адміністрація Г. Юзевського в початковий період своєї діяльності найважливішою справою вважала ліквідацію неприхильних по відношенню до Польщі українських угруповань і, перш за все, тих, осередки яких перебували в Галичині. Тепер політичний зміст "сокальського кордону" повинен був стати реальністю. Адже саме він мав перешкодити проникненню впливів Галичини на Волинь.

Одним з перших було ліквідовано товариство "Просвіта". За розпорядженням воєводи розпускались українські партії — УСРП, партія Сельроб-єдності. Значним репресіям було піддано УНДО. Польські власті закривали українські кооперативи, які підпорядковувалися львівським централям.

Ліквідувавши більшість легально діючих інститутів українського національного життя (головним чином, за допомогою тих обмежень, які випливали з концепції "сокальського

кордону"), польська адміністрація, керована Г. Юзевським, запропонувала українцям нові інституції, які б діяли під опікою держави і мали реалізувати гасла польсько-української співпраці. Головна роль у здійсненні цієї мети відводилась Волинському Українському Об'єднанню (ВУО) — політичній організації, створеній у червні 1931 р. в Луцьку. Членами цієї організації були, головним чином, українські емігранти з Наддніпрянської України. ВУО повинно було стати головним інструментом втілення у життя політичних планів, намічених Г. Юзевським, і, зокрема, головного з них — створення власного ідейно-політичного керівництва волинських українців, незалежного від Львова.

Власне для того, щоб зберегти концесійований поляками український політичний рух на Волині, втримати впливи ВУО, Г. Юзевський і надалі всіма адміністративними засобами зміцнює "сокальський кордон". Проте ВУО не здобуло помітних впливів, бо воно не зуміло очолити ідейно-політичне керівництво українців Волині. Натомість це завдання з успіхом почали виконувати нелегальні ОУН і КПЗУ, які проникали на Волинь, минаючи "сокальський кордон". Не випадково чимало польських політиків, зокрема львівський воєвода П. Дунін-Борковський, вважали меншим злом існування легального українського руху, в т.ч. галицького, аніж радикальних українських течій. Він писав: "Історія суспільних рухів і політичних устроїв дає чимало прикладів, що створення державною адміністрацією ідейних концепцій, які підтримуються бюрократичним апаратом, завжди веде до зворотніх наслідків...".

Проблема "сокальського кордону" була в центрі уваги під час переговорів, які вели між собою польські урядові чинники і Українська парламентська репрезентація в 1935 р. Мова йшла про започаткування т.зв. політики нормалізації польсько-українських стосунків. Українські послы і сенатори висували як необхідну умову вимогу ліквідувати "сокальський кордон" і припинити політику регіоналізму щодо українців, які проживали в різних регіонах Речі Посполитої. Посол С. Витвицький, виступаючи в лютому 1936 р. у Сеймі, зазначив, що "так званий сокальський кордон є фікцією. ...Справа дозріла до того, щоби призадуматися над ревізією т.зв. волинського експерименту та йому подібних. ...Треба усунути штучні заборони, які розділяють частини того самого народу, ...бо ніяка сила не зуміє розірвати одної живої національної ідеї".

У кінці 1935 на початку 1936 рр. в українській пресі активно йшла дискусія про можливість створення спільної Української парламентської репрезентації, яка об'єднувала б українських

галицьких і волинських послів Сейму. Одним з ключових знову було питання “сокальського кордону”. Орган УНДО газета “Діло” від 3 січня 1936 р. писала: “Не може бути злуки між галицькими послами і волинськими в одну парламентську репрезентацію, бо трудно сісти за спільний стіл з тими, чії руки порожні. Злука з групою Певного (голова ВУО — Ю. К.) була б найкращим засобом до зміцнення “сокальського кордону”: ніщо так не підірвало б авторитету українських політичних кіл Галичини на Волині, як саме порозуміння з Певним. Проблему “сокальського кордону” можна розв’язати однаково в інтересі держави і українців тільки тоді, коли угодовський рух у Галичині стане такий поважний, що не буде страшна його експансія на Волинь”.

Проблема “сокальського кордону”, незважаючи на спробу її розв’язання, проіснувала до 1939 р. Протягом усього міжвоєнного періоду вона робила значний вплив на уклад польсько-українських стосунків у Галичині і на Волині.

Існування “сокальського кордону” було результатом багатьох причин: релігійних, культурних, економічних і особливо політичних. Недопущення українського незалежницького руху з Галичини на Волинь і забезпечення впливів тих угодовських українських угруповань, які підтримувалися польською адміністрацією, — це основне завдання, яке ставила польська адміністрація, відмежовуючи північно-східні українські землі від галицьких воєводств. Однак сам факт існування на Волині як сильного українського радянськоро руху, так і українського націоналістичного, тобто обох напрямків найрадикальнішої форми, вказувало на те, що т.зв. угодовська орієнтація, репрезентована ВУО, загалом була слабкою.

Існування “сокальського кордону” сприяло більшій радикалізації українського політичного життя Волині, зменшуючи впливи тих українських політичних угруповань, які співпрацювали з польською державною адміністрацією.

САМОВРЯДУВАННЯ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У 1921–1939 рр.

Олег БАСАЙ

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

18 березня 1921 р. у Ризі був укладений мирний договір, за яким до Польської держави відійшли Східна Галичина та Волинь. На той час там проживало 70–80% українців, 10–11% єврейського

населення, а решта — поляки. Польський уряд зобов’язувався гарантувати права корінного населення та забезпечити вільний розвиток їх культури, мови та віросповідання (стаття 7 мирного договору). Крім цього, 26 вересня 1922 р. польський сейм ухвалив закон про воєводське самоврядування. Відповідно до цього закону у Станіславському, Львівському і Тернопільському воєводствах створювалися воєводські сейми та їх виконавчі органи — воєводські відділи (комітети). До компетенції сеймиків відносилися питання торгівлі, охорони здоров’я, початкової та середньої освіти тощо. Закони, які приймалися сеймиками, вимагали санкції президента держави. Зупинити виконання будь-яких рішень воєводського комітету, а також рішень сеймику міг воєвода, який був представником уряду. Отже, і будь-якої реальної влади вони не мали.

17 березня 1921 р. була прийнята конституція Польщі. У ній було проголошено ряд демократичних прав і свобод, між ними й інститут самоврядування, якому конституція присвятила 12 статей.

На території Львівського, Станіславського і Тернопільського воєводств територіальне самоврядування було організоване на основі австрійського закону від 12 серпня 1886 р., відповідно до якого структура органів місцевого самоврядування мала триступеневий характер (гмінне, повітове і воєводське управління).

У Волинському і Поліському воєводствах була залишена чотириступенева структура органів місцевого самоврядування, яка залишилася від земської реформи 1864 р. в Росії: громадське, волосне, повітове та воєводське управління.

23 березня 1933 р. був прийнятий закон “Про часткову зміну устрою територіального самоврядування”, за яким ця структура місцевого самоврядування була поширена на всю Польщу.

У травні 1926 р. в Польщі відбувся переворот, наслідком якого було створення політичного режиму, що зводив нанівець основні принципи Березневої конституції. Згодом почалася робота по перегляду її положень, а 25 квітня 1935 р. була прийнята нова конституція. Конституція 1935 р. передбачала створення органів місцевого самоврядування, але пішла шляхом обмеження їх ролі в житті суспільства. Уряд здійснював нагляд за самоврядуванням через органи урядової адміністрації (повітові старости, воєводи, міністри) та місцевого самоврядування вищого ступеня (повітові, воєводські ради).

Громада (гміна) була найнижчою адміністративною одиницею територіального самоврядування. Органами громадського самоврядування були громадська рада і громадське правління, до якого входили солтис, його заступник (підсолтис) і присяжний. Активним виборчим правом користувались особи, що досягли 24

років і протягом одного року проживали в цій громаді. Ця вимога не застосовувалася до державних службовців, військових дійсної служби та їх сімей, а також осіб, що мали в громаді нерухоме майно. Право обирати солтиса і підсолтиса належало громадській раді. Ними могли бути особи, що володіють (усно і письмово) польською мовою та віком не менше 30 років. Солтисів і підсолтисів затверджували на посаді повітові старости. Вони мали право за погодженням з повітовою радою звільнити їх з роботи, розпустити громадську раду і оголосити нові вибори.

Органами волосного самоврядування були волосна рада, яку обирала виборча колегія (члени громадських рад волості, їх солтисів і підсолтисів) і волосне правління (війт, підвійт, волосний писар і 2–3 лавники), яке обиралося на 5 років волосною радою таємним голосуванням. Крім цього, війта і підвійта затверджував на посаду повітовий староста.

Міста в Польщі були поділені на виділені і не виділені з повітового самоврядування. До першої групи належали міста з населенням понад 25 тис. мешканців. Міста з населенням понад 75 тис. мешканців утворювали окремі міські повіти. На основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні в усіх містах обиралися міські ради строком на 5 років.

Виконавчими органами міського самоврядування були міські правління (магістрати), що склалися у виділених містах з президента, віце-президента і лавників, а в невиділених – з бургомістра, його заступника (віце-бургомістра) і лавників.

Міські правління обиралися міськими радами і затверджувалися повітовими старостами (бургомістри та їх заступники), воєводами (президенти та їх заступники) і міністром внутрішніх справ (президент і віце-президент м. Львова).

Повітові ради очолювали старости. Вони обиралися членами волосних і міських рад невиділених міст строком на п'ять років.

Воєводи призначалися президентом держави за поданням міністра внутрішніх справ. Вони ж здійснювали нагляд за повітовим самоврядуванням. Функції воєводського самоврядування на західноукраїнських землях виконували призначені воєводські ради та їх комітети, що очолювалися воєводами і були їх дорадчими органами.

Отже, компетенція органів місцевого самоврядування була зведена до другорядних господарських питань, а їх діяльність повністю підпорядкована органам урядової адміністрації.

Секція 3

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА І УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ

ПОЛЬСЬКЕ ПІДПІЛЛЯ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У 1939-1941 рр.

Валерій ЯРОВИЙ. Ігор ІЛЮШИН

Національний університет України ім. Т. Шевченка (м. Київ)

Друга світова війна була одним із найтрагічніших часів в історії західноукраїнських земель та їх багатонаціонального населення. На першому її етапі, коли на територію Західної України вступила Червона армія, найбільше від цього тоді постраждали не тільки українці, але й поляки.

Польські історики вважають, що період радянської окупації Західної України можна поділити на два відрізки часу. Перший – від 17 вересня і до 31 грудня 1939 р. – характеризувався тим, що нова влада тільки формувалася. Подекуди в суспільному житті були ще помітні прояви колишнього польського державного устрою. Другий – від січня 1940 і до кінця червня 1941 рр. – був уже часом, коли на Західній Україні повністю панував той самий режим, що і на всій території Радянського Союзу.

За часів ПОРП, коли польська історіографія торкалася проблеми руху Опору на території окупованої країни у роки Другої світової війни, вона майже не зупинялася на питанні утворення і діяльності польського підпілля на землях, які лежали на схід від річок Буг та Сян. По-перше, ці землі вважалися територією Радянського Союзу, хоча з точки зору міжнародного права їх належність до Радянського Союзу остаточно була визначена лише у 1945 р. на Ялтинській конференції. На протести польського уряду в Лондоні, який вважав, що Західна Україна – це польська земля і нею вона повинна залишатися, його союзники тоді не звертали великої уваги. По-друге, діяльність польського підпілля на території, де панував радянський режим, цілком відрізнялась від тієї діяльності, яку вів польський рух Опору на території, що була окупована Німеччиною. Існуюче тут у 1939-1941 рр. підпілля, за невеликими винятками, не виконало головних завдань, які були висунуті перед ним польським військово-політичним керівництвом у Парижі, Лондоні і Варшаві. Брак документів і відносно невелика кількість спогадів учасників і свідків тих подій давали підстави польським історикам взагалі ігнорувати існування на цих

територіях будь-якого Опору, який був би спрямований проти радянських військ і нового політичного устрою.

Однією з перших спроб знайомства з цією проблемою було видання у 1950 р. в Лондоні III тому колективної праці "Польські Збройні Сили під час Другої світової війни", який одержав назву "Армія Крайова". Незважаючи на наявність у цьому томі великої кількості документів Генеральського штабу Головнокомандуючого і спогадів учасників тих подій — колишніх солдатів Армії Крайової, діяльності польського підпілля на території Західної України у 1939-1941 рр. присвячено зовсім небагато місця.

Кілька сторінок стосовно радянської окупації Західної України і політики керівництва СРСР щодо польського населення у 1939-1941 рр. знаходимо у виданій в 1960 р. в Парижі праці польського історика В. Побуг-Маліновського "Новітня політична історія Польщі 1864-1945 рр." Хоча, слід зазначити, що і він проблеми підпілля майже не торкається.

Не можна не пригадати видану у 1968 р. в самій Польщі монографію М. Турлейської "Друга світова війна. Правда і вигадки (вересень 1939 — грудень 1941)". Кілька розділів цієї праці цілком присвячені подіям на Західній Україні під час її окупації Червоною Армією, хоча автор і не вважає, що вступ радянських військ на територію Західної України був окупацією цих земель. З подій 1939-1941 рр. М. Турлейська робить зовсім інші висновки, а її загальна оцінка цього періоду зовсім протилежна від тієї, яку сьогодні дають у країні. Праця являє собою саме той випадок, коли її автор повністю замовчує існування будь-якого військово-політичного підпілля та його боротьбу за відновлення державної незалежності.

З кінця 80-х років польські історики все частіше почали звертатися до проблеми військово-політичного підпілля на так званих східних територіях II Речі Посполитої. Тут слід зазначити, що, незважаючи на готовність значної частини українців виконувати свої громадські обов'язки щодо польської держави, українське суспільство в цілому ніколи не визнавало її прав на ці етнографічні українські землі. Серед опублікованих останнім часом праць на цю тему в першу чергу слід звернути увагу на дослідження Є. Венгерського, Р. Торжецького, В. Романовського, Є. Тухольського, З. Семашко, Ю. Гарлінського та деяких інших.

Усі польські автори зазначають, що радянський окупаційний режим став для поляків повною несподіванкою і справжнім випробуванням. Набутий раніше і в зовсім інших умовах досвід створення військових підпільних організацій тепер виявився цілком непридатним. Колишні методи конспіративної діяльності

неминуче призводили до значних і відчутних втрат, які завдавав полякам радянський апарат контролю та нагляду. Діяльність органів НКВС була набагато ефективнішою, ніж німецької поліції. Радянський репресивний апарат вправно використовував суспільні, політичні й національні суперечності серед населення приєднаних територій. Він спромігся схилити до співпраці деякі кола українців, білорусів, євреїв, і навіть поляків. Органи НКВС співпрацювали також з гестапо. Проявом цієї співпраці були двосторонні конференції, які відбулися у березні 1940 р. в Кракові та на віллі "Пан Тадеуш" у Закопаному.

Проблема діяльності польського підпілля на західно-українських землях у 1939-1941 рр. тісно пов'язана з проблемою ставлення до нього місцевого українського населення. Польські історики дорікають українським, що проблема "генезису та масштабів злочинів ОУН-УПА стосовно польського населення в роки Другої світової війни" до цього часу не знайшла адекватного висвітлення в історіографії України. Одночасно вони вказують на те, що у багатьох "терористичних акціях" українських націоналістів проти поляків велику участь брало місцеве українське населення. Польська сторона наполягає на з'ясуванні цього "феномена", на встановленні географії та хронології усіх польсько-українських військових сутичок часів Другої світової війни, а також на підрахунках втрат, які понесли обидва народи.

До цього часу залишається дискусійним питання про те, кому належала ініціатива в тих кривавих подіях. Добре відомо, що вже під час вересневої військової кампанії 1939 р. непоодинокими були випадки нападу українців на польських біженців та солдатів Війська Польського. Але, ставлячи питання про причини польсько-українського конфлікту у воєнні роки, їх слід шукати у довоєнній політиці урядів II Речі Посполитої щодо української меншості. У виданій у 1973 р. в Польщі книжці співробітника польських спецслужб А. Шчешняка і В. Шоти "Шлях у нікуди", яка по сьогоднішній день залишається однією із найбільш вагомих праць за зібраним фактичним матеріалом з історії діяльності ОУН-УПА, на сторінці 11 її автори однозначно стверджують, що ініціатором і натхненником українського націоналізму були польська влада та міжвоєнна політика Польщі. Це не означає, що питання закриті. Навпаки воно, як і багато інших питань, що пов'язані з польсько-українськими відносинами, вимагають подальшого вивчення і максимально правдивого наукового висвітлення. Це, безумовно, потребує знайомства з усіма архівними документами. Однак не відомо, чи усе знайшло відображення в документах і чи усі ці документи

збереглися до нашого часу.

Історія цивільного та збройного опору у 1939-1941 рр. на території Західної України є дуже непевною та заплутаною. Вона залишає багато невирішених питань та вільного місця для майбутніх досліджень. Незважаючи на наявність багатої і нової цікавої інформації про деяких діячів, які відіграли істотну роль у львівському або волинському підпіллі, знайомства з раніше невідомими архівними джерелами, зокрема, Гуверовського інституту, і навіть постановку та вирішення кількох принципових питань утворення і діяльності підпілля, праці польських учених носять усе ж таки фрагментарний характер і не претендують на завершені монографічні дослідження. Отже, потрібні нові фундаментальні дослідження цих проблем.

STANOWISKO POLSKIEGO PODZIEMIA PROLONDYŃSKIEGO W KWESTII UKRAIŃSKIEJ W LATACH 1939-1944

Roman DROZD

Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku (*Polska*).

W planach OUN i UPA w granicach niepodległej Ukrainy miały znaleźć się wszystkie ukraińskie ziemie, również południowo-wschodnie tereny Drugiej Rzeczypospolitej. Temu stanowczo sprzeciwiał się polski rząd emigracyjny, stojący na stanowisku nienaruszalności wschodniej granicy państwa polskiego ustalonej w traktacie ryskim z marca 1921 r. W wyzwolonej Polsce znaleźć się więc miała znaczna liczba Ukraińców. Jednak w okupowanej przez hitlerowców Polsce kwestią ukraińską interesowano się ubocznie. W latach 1939—1940 wszelkie rozmowy strony polskiej z ukraińską miały charakter jedynie sondażowy i zastrzeżone były dla rządu. Ten z kolei takich rozmów nie prowadził¹.

Władze polskie szerzej zainteresowały się zagadnieniem ukraińskim po wybuchu wojny niemiecko—radzieckiej. Stanowisko władz polskiego podziemia było tutaj zróżnicowane. Delegat polskiego rządu emigracyjnego Cyryl Ratajski opowiadał się za ostrym kursem wobec Ukraińców, gdy z kolei do-

wodca Związku Walki Zbrojnej gen. Rowecki dostrzegал konieczność pozytywnego rozwiązania problemu ukraińskiego niezależnie od tego czy Kresy Wschodnie miałyby do Polski należeć czy też nie. Przy takiej różnicy zdań. w końcu 1941 r. zostało utworzone Biuro Wschodnie przy Departamencie Spraw Wewnętrznych Delegatury Rządu na Kraj. Jego zadaniem było opracowywanie projektów rozwiązania kwestii mniejszościowej. Pracę Biura determinował jednak fakt, że było ono kierowane przez przedstawicieli Stronnictwa Narodowego, które zajmowało wręcz wrogie stanowisko wobec Ukraińców².

Problem ukraiński znalazł także odzwierciedlenie w pracach Komendy Głównej Armii Krajowej. W opracowanych w 1942 r. przez nią planach wybuchu powstania powszechnego za głównego wroga uznano oprócz Niemców, również Ukraińców, a potem Litwinów. Zakładano także, że po wyparciu wojsk niemieckich z centralnych ziem polskich, działania powstańcze miały się przenieść na tereny zamieszkałe przez ludność ukraińską, celem niedopuszczenia do oderwania od Polski Kresów Wschodnich³.

Dążenia władz polskich do zachowania status quo ante bellum kolidowało z planami utworzenia niepodległej Ukrainy przez podziemie ukraińskie. Doszło do przelewu krwi między Polakami a Ukraińcami. Walki polsko—ukraińskie objęły tereny południowo—wschodnich województw Drugiej Rzeczypospolitej. Szczególnie brutalnie przebiegły one na Wołyniu, gdzie UPA w marcu 1943 r. rozpoczęła realizację spychania ludności polskiej za rzekę Bug. Szczytowe nasilenie tej akcji przypadło na lipiec i sierpień 1943 r.⁴ Ogółem walki polsko—ukraińskie pochłonęły po obu stronach dziesiątki tysięcy ofiar, których liczbę obecnie jest trudno ustalić. W powszechnym obiegu funkcjonują różne liczby, których większość jest wyssana z palca, a podawana jest tylko po to, aby przeszkodzić obecnej normalizacji polsko—ukraińskich stosunków. Nie liczby mają znaczenie, lecz sam fakt poniesionych ofiar przez obie strony.

Wiosną 1943 r. polski rząd emigracyjny zaczął określać swoje stanowisko w kwestii ukraińskiej. Spowodowane to było zmianą na froncie wschodnim po klęsce Niemiec pod Stalingradem, ochłodzeniem stosunków polsko—radzieckich oraz toczącymi się walkami polsko—ukraińskimi⁵. 31 marca 1943 r. rząd emigracyjny wydał uchwałę w sprawach ukraińskich, w której stał na stanowisku „ (...) zapewnienia ludności ukraińskiej w Państwie Polskim pełnego prawnego i faktycznego równouprawnienia w dziedzinie politycznej, kulturalnej,

językowej, gospodarczej i społecznej, zwłaszcza przez objęcie ziem zamieszkałych przez ludność ukraińską na równi z całą Rzeczpospolitą szeroko rozbudowanym samorządem terytorialnym łącznie z samorządem wojewódzkim, wyposażonym w uprawnienia ustawodawcze w zakresie spraw lokalnych i nie objętych ustawodawstwem państwowym lub przez niego zaleconym". Gwarantowano również Ukraińcom wszystkie swobody wyznaniowe, opiekę kulturalną ze strony państwa oraz utworzenie we Lwowie uniwersytetu ukraińskiego. Jednak powyższe założenia miały jedynie charakter instrukcji ramowej do prowadzenia rozmów ze stroną ukraińską⁶. Należy tutaj stwierdzić, że polski rząd emigracyjny wychodził na przeciw części postulatów ukraińskim, ale wysuwany przed wybuchem wojny. Mało było prawdopodobne, aby w chwili kiedy Ukraińcy podjęli walkę o własne państwo mogli zadowolić się propozycjami strony polskiej. Oprócz tego, uchwała ta nie spotkała się z aprobatą większości polskich ugrupowań politycznych Biura Wschodniego, które określiło ją jako "wypadek godny ubolewania i niezmiernie szkodliwy"⁷. Niemniej ta uchwała rządu przyczyniła się do zajęcia przez poszczególne partie polityczne polskiego podziemia stanowiska w kwestii ukraińskiej.

Szczególnie nieprzychylnie stanowisko w kwestii ukraińskiej zajmowało Stronnictwo Narodowe, które nie tylko podtrzymywało swą przedwojenną politykę eksterminacyjną, ale znacznie ją radykalizowało domagając się wręcz przeprowadzenia na terenie województw południowo—wschodnich przesiedlenia ludności ukraińskiej tak "aby wyzbyć się raz na zawsze tego wrogiego nam żywiołu"⁸. Stronnictwo Narodowe, odrzucając możliwość powstania niepodległej Ukrainy, uważało, że po ułożeniu się stosunków polsko—rosyjskich powinno dojść do przymusowej wymiany ludności ukraińskiej z Polski w zamian za Polaków z Rosji. Gdyby jednak zawarcie takiego układu było niemożliwe wówczas jak stwierdzono: "(...) winna polityka polska doprowadzić w możliwie krótkim okresie czasu do takiego ilościowego stosunku ludności polskiej do niepolskiej na całym terenie ziem południowo—wschodnich za wyjątkiem pasa górskiego—karpackiego, aby w poszczególnych województwach, powiatach i gminach element polski reprezentował co najmniej 75% ogółu ludności"⁹. Powyższy stan zamierzano osiągnąć przez: 1) przesiedlenie Ukraińców na tereny środkowej i zachodniej Polski, 2) popieranie emigracji zagranicznej Ukraińców, 3) prowadzenie kolonizacji polskiej na ziemiach południowo—wschodniej

Polski. Planowano również: "(...) zorganizowanie stałego, ścisłego i surowego nadzoru nad polityczną i społeczną działalnością Ukraińców i ich organizacji, jako żywiołu antypolskiego i antypaństwowego. ścigając sędownie i administracyjnie wszelkie objawy niełojalności wobec Państwa Polskiego albo nienawiści antypolskiej"¹⁰. Analizując powyższe poglądy można pokusić się o stwierdzenie, że stanowią one zapowiedź przeprowadzenia przyszłych przesiedleń ludności ukraińskiej, dokonanych jednak rękoma polskich komunistów.

Z założeniami Stronnictwa Narodowego zgadzało się Stronnictwo Pracy Obszaru Lwów¹¹, mimo że Stronnictwo Pracy opowiadało się za powstaniem państwa ukraińskiego za Zbruczem. Zakładano, że polityka wobec Ukraińców w Polsce "powinna być stosowana bez żadnych odchyśleń, z żelazną konsekwencją" i "scentralizowana w jednym urzędzie"¹².

Stronnictwo Ludowe z kolei w swoich oficjalnych deklaracjach "(...) uznawało — jak stwierdzono w deklaracji z kwietnia 1943 r. — pełne prawo narodu ukraińskiego do wszechstronnego rozwoju na równi z innymi narodami Europy (...) naród ukraiński jest nam bliski, jako bratnia, słowiańska, niemal wyłącznie chłopska społeczność. Uznając za podstawy stosunków między Polską a Ukrainą Sowiecką granice ustalone traktatem ryskim uważamy, iż przy zachowaniu swobodnego rozwoju ludności polskiej, osiadłej od wieków na tych ziemiach, należy zapewnić ludności ukraińskiej pełny i swobodny rozwój narodowy, kulturalny i gospodarczy. W tym celu należy wprowadzić na ziemiach zamieszkałych w większości przez Ukraińców samorząd oraz utworzyć ukraińskie szkoły powszechne, średnie i wyższe"¹³. Jednak w wypowiedziach półoficjalnych Stronnictwo Ludowe, w szczególności Obszaru Lwów, sprzeciwiało się osłabianiu polskości ziem wschodnich. Opowiadało się za wprowadzeniem szkół utrakwistycznych (dwujęzycznych) w miejscowościach, w których Ukraińcy stanowili ponad 50%, w miejscowościach, których odsetek ten był niższy, mogły funkcjonować tylko szkoły polskie z obowiązkowym językiem ukraińskim jako przedmiot. Szkoły zawodowe i średnie miały być polskie. Nie zamierzano również powoływać do życia wyższych szkół ukraińskich. Zakładano jedynie otwarcie katedry języka, literatury i historii rusko—ukraińskiej na Uniwersytecie Lwowskim¹⁴.

Ugrupowaniem, które najwięcej obiecywało Ukraińcom była Polska Partia Socjalistyczna WRN. Opowiadała się z jednej strony za niepodległością Ukrainy,

a z drugiej za nienaruszalnością granicy ryskiej. Zapowiadano, że ludność ukraińska w Polsce uzyska pełną swobodę rozwoju narodowego, gospodarczego i kulturalnego na zasadach współżycia "wolnych z wolnymi, równych z równymi"¹⁵. Mimo tych górnolotnych hasel WRN Obszaru Lwów skłonna była przystać na dobrowolne przesiedlenia Ukraińców z Polski lub na równomierne rozmieszczenie ich na terenie całej Polski, "przy pomocy środków polityki gospodarczej"¹⁶.

Wszystkie ugrupowania Obszaru Lwów opowiadały się za ograniczeniem działalności Cerkwi Grekokatolickiej i urzędowym zniesieniem kalendarza juliańskiego. Planowały również w przyszłości zastąpić cyrylicę alfabetem łacińskim. Zaznaczyć należy, że WRN na ten ostatni postulat przystawało, jeżeli zgodziłaby się na to ludność ukraińska¹⁷.

Przedstawione stanowiska w kwestii ukraińskiej głównych ugrupowań politycznych determinowały pracę rządu polskiego, jak i instytucji polskiego państwa podziemnego. Znalazło to odzwierciedlenie w odezwie Krajowej Reprezentacji Politycznej z 30 lipca 1943 r., w której z jednej strony wzywano Ukraińców do walki przeciwko wspólnym wrogom t. j. Niemcom i Rosji i uznano dążenia narodu ukraińskiego do stworzenia niepodległej Ukrainy, zastrzegając jednocześnie integralność wschodnich ziem II Rzeczypospolitej, a z drugiej strony posądzono Ukraińców o kolaborację z okupantem niemieckim i sowieckim¹⁸. W odpowiedzi Prowód OUN—R wydał oświadczenie, w którym odrzucił odezwę jako platformę politycznej współpracy ze względu na tendencyjne i fałszywe przedstawienie w niej faktów dotyczących walki Ukraińców o własne państwo¹⁹.

Do porozumienia nie mogło dojść i to z kilku powodów. Po pierwsze, obie strony stały na przeciwnych pozycjach odnośnie wschodnich terenów II Rzeczypospolitej. Po drugie, polskie koła polityczne Ukraińców traktowały jako przedmiot, a nie podmiot polityki narodowościowej. Po trzecie, brak realizmu politycznego ze strony polskiej w kwestii ukraińskiej. Po czwarte, wzajemna niechęć i wzajemne oskarżenia o dokonywanie mordów przez Ukraińców na Polakach i odwrotnie Polaków na Ukraińcach.

Oceniając programy polskiego podziemia w kwestii ukraińskiej, należy stwierdzić, że wszystkie ugrupowania stały na stanowisku nienaruszalności wschodniej granicy Drugiej Rzeczypospolitej. Z tego powodu zakładały istnienie

w Polsce kilku milionowej mniejszości ukraińskiej, co ich zdaniem zagrażało normalnemu funkcjonowaniu państwa. Zaznaczyć przy tym należy, że opracowując odpowiednie założenia polityki narodowościowej wobec Ukraińców, polskie ugrupowania polityczne nie dokonały pełnej oceny polityki narodowościowej okresu przedwojennego, a przez to nie wyciągnęły odpowiednich w tym zakresie wniosków. Partiom lewicowym wydawało się, że Ukraińcy zadowolą się autonomią, gdy z kolei partie centrowe i prawicowe nadal lansowały politykę wynaradawiania ludności ukraińskiej. Należy przy tym stwierdzić, że terenowe ogniwa poszczególnych partii z Galicji Wschodniej, zaczęły opowiadać się za wysiedleniem Ukraińców z Polski lub rozproszeniem ich po całym terytorium państwa polskiego. Niestety, był to jawny program polonizacyjny.

PRZYPISY

1. R. Torzecki, Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. Warszawa 1993, s. 197.
2. Tamże, s. 197—199.
3. E. Misilo, Kwestia ukraińska w polityce polskiego rządu i podziemia w latach 1939—1944. Dokumenty. "Zustriechi" 1990, nr 3—4, s. 142.
4. T. A. Olszański, Konflikt polsko—ukraiński 1943—1947. "Więź" 1991, nr 11—12, s. 218—219.
5. E. Misilo, Kwestia ukraińska..., s. 143.
6. E. Misilo, Kwestia ukraińska..., s. 145—146.
7. E. Misilo, Kwestia ukraińska..., s. 151—156.
8. E. Misilo, Kwestia ukraińska..., s. 147.
9. E. Misilo, Kwestia ukraińska..., s. 160—162.
10. Tamże.
11. Tamże.
12. E. Misilo, Kwestia ukraińska..., s. 147—148.
13. Tamże, s. 149.
14. E. Misilo, Kwestia ukraińska..., s. 160—162.
15. E. Misilo, Kwestia ukraińska..., s. 150.
16. E. Misilo, Kwestia ukraińska..., s. 160—162.
17. Tamże.
18. E. Misilo, Kwestia ukraińska..., s. 156—157.
19. E. Misilo, Kwestia ukraińska..., s. 168.

ДЕПОРТАЦІЯ ПОЛЯКІВ З ГАЛИЧНИНИ В ПОЛЬЩУ В 1944–1946 РОКАХ

Володимир СЕРГІЙЧУК

Національний університет України ім. Т. Шевченка (м. Київ)

Протягом усього періоду фашистської окупації більшовицька влада не випускала з поля зору настрої та дії польського населення в Західній Україні. Радянські партизани й агенти НКВС регулярно доповідали в Москву інформацію з цієї проблеми, займаючись водночас організацією польської червоної партизанки, яку намагалися скерувати як проти німців, так і проти українських націоналістів.

Треба сказати, що польське населення по-різному бачило своє майбутнє після закінчення війни. Одні хотіли, аби Польща відродилася в межах кордонів 1939 р., інші планували виїзд за Буг, а були й такі, думки яких виражав житель Львова Мечислав Полянський: “Польське населення задоволене приходом Червоної Армії, і як тільки Червона Армія звільнить Польщу, остання приєднається до Радянського Союзу і буде Польська Радянська республіка” (“Центральний державний архів громадських об’єднань України: Фонд 1. – Опис 23. – Справа 892. – Аркуш 103).

Але, як тільки Червона Армія вийшла на кордон 1941 р., в Москві ухвалюють рішення, яке для широких мас українців і поляків виявилось несподіваним: взаємне переселення. Саме таку угоду підписали 9.09.1944 р. в Любліні Голова Ради Народних комісарів УРСР Микита Хрущов і Голова Польського Комітету Національного визволення Едвард Осубка-Моравський.

Для організації евакуації за попередніми даними близько півмільйона поляків і євреїв із західних областей України тоді ж було створено спеціальний апарат уповноважених, зокрема, в Бродах, Раві-Руській, Кремінці, Львові, Самборі, Дрогобичі, Стрию, Станіславі, Тернополі, Золочеві, Кам’янці-Бузькій, Ходорові, Чорткові.

Польське населення України по-різному поставилося до ухваленної Угоди в Любліні. Наприклад, службовець ліспромгоспу в Дрогобицькій області Карл Дроздовський заявив: “Поїхав би в Польщу, та жалко власності. Тут продаси – там не купиш” (Там само. – Арк. 114). Його родич Тадеуш Дроздовський сказав так: “Мені байдуже, де працювати. Там моя батьківщина, де платять, всерівно Польща це чи СРСР” (Там само. – Арк. 114). А робітник цегельного заводу в Дрогобичі Ян Гнатко висловився так: “Якби в Польщі безплатно годували і не треба було працювати, то я поїхав

би одразу, а раз цього не буде, то я залишусь тут” (Там само. – арк. 114).

Однак треба підкреслити, що поляки в більшості не хотіли покидати обжиті місцевості. У таємних донесеннях до Києва партійні комітети західних областей України постійно повідомляли, що “польська агентура веде усну й друковану пропаганду проти переселення поляків на територію Польщі” (Там само. – Арк. 169). Так, секретар Тернопільського обкому КП(б)У І. Компанець писав: “8-го і 9-го листопада ц. р. (1944 – В. С) в один і той же час у містах Чортків і Тернопіль поверх наших офіційних об’яв про переселення поляків була наклеєна листівка наступного змісту: “Переселення поляків і євреїв у Західні області відміняється” (Там само – Арк. 169–170).

Підпільна польська газета з орієнтацією на Лондон погрозувала полякам, які збираються переселятися до Польщі: “Залишення Тернопільської області – рівнозначно зраді батьківщини. Це значить без бою здати ворогу власну територію” (Там само. – Арк. 170). Польське католицьке духовенство також виступало проти переселення.

У багатьох випадках, як свідчать документи, поляки Львівщини, зокрема, заявляли, “що час для переселення обрано невдало. По-перше, Польща ще не звільнена від німців і там ідуть бої. По-друге, підходить зима, все приготували – продукти, паливо, тепер усе це треба залишити” (Там само. – Арк. 152). Однак у Москві все вже було вирішено. А тому керівництво вдалося до брутального тиску. В архівних документах збереглися свідчення, що каральні органи “переодягаються в форму бандитів (бандерівців – В. С.) і ходять по польських селах, де пропонують полякам виїжджати до Польщі, а тим, хто не хоче виїжджати, погрожують убивством. Якби не Англія з Америкою, то совіти поїли б поляків” (Там само. – Арк. 162).

Але таких методів примусу до “добровільного” виїзду поляків здалося замало. І владою вживаються нові. У перші дні січня 1945 р. органи НКВС арештували тільки у Львові 772 поляків, серед яких було 14 професорів, 6 лікарів, 21 інженер, 3 артисти, 5 ксьондзів. Окремим з них одразу ж було запропоновано звільнення за ціну підписання декларації про виїзд.

Значною мірою на прискорення процесу переселення поляків на свою історичну батьківщину вплинув приїзд до Львова наприкінці серпня 1945 р. відомого польського політика Станіслава Грабського. На зустрічі з представниками союзу польських патріотів він підкреслив, що “основним його завданням буде переконати львівських поляків у необхідності якомога

швидшого переїзду до Польщі“. При цьому Грабський особливо наголосив, що під час зустрічі з Сталіним у Москві 1944 р. він “робив усе, щоб Львів залишився у складі Польської держави“, але цього, мовляв, не сталося, головним чином з “вини кліки Арцишевського-Соснковського і особливо військових кіл, які в той час перебували в Польщі (Бур-Комаровський, Окулицький), котрі інформували керівних поляків у Лондоні про неминучість виникнення війни між СРСР з одного боку, Англією й Америкою – з іншого“ (Там само. – Арк. 8-9).

Тодішній польський уряд за обставин, які склалися з освоєнням земель, що відійшли до Німеччини, був справді зацікавлений у прискоренні переселення поляків з України.

Повірений у справах Польщі в СРСР Матвін 16 січня 1946 р. вручив Міністрові закордонних справ СРСР Вячеславу Молотову таку “Пам’ятну записку“: “У зв’язку з наміченим до літа 1946 р. виселенням до англійської зони окупованої Німеччини 1/2 мільйона німців з території західних областей Польщі питання невідкладного заселення цих земель набуває надзвичайного політичного і господарського значення. Однією з основних частин притоку населення до наново приєднаних областей на заході Польщі є репатріанти з СРСР. Особливо важливо заселити наново приєднані землі селянами і сім’ями військовослужбовців. У зв’язку з цим необхідно: прискорити хід репатріації із Західної України, Західної Білорусії, Литви, як і з інших областей СРСР; протягом лютого, березня і першої половини квітня вивести в Польщу із Західної України, Західної Білорусії і Литви не менше 600 тисяч осіб, у першу чергу селян. Це необхідно для успішного проведення посівної кампанії в західних областях Польщі; протягом січня-квітня 1946 року вивести з інших областей СРСР не менше 120 тисяч чоловік. (Там само. Спр. 2615. – Арк. 10).

З областей Галичини евакуація польського населення характеризувалася такими даними:

1. Тернопільська – 74467 сімей – 233617 осіб
2. Станіславська – 26568 сімей – 77930 осіб
3. Львівська – 85235 сімей – 218711 осіб
4. Дрогобицька – 40286 сімей – 115278 осіб (Там само. – Спр. 2610. – Арк. 193).

Із 305226 сімей або осіб польських громадян, що проживали у західних областях України станом на 1 серпня 1946 р., до Польщі було відправлено 272544 сім’ї (789982 особи). Відмовились на виїзд 3471 сім’я (13573) (Там само. – Спр. 4356. – Арк. 152).

За свідченням документів, евакуйовані польські громадяни вивезли з собою велику кількість коней, великої рогатої худоби,

свиней, овець і кіз, сільськогосподарського інвентаря і сільгосппродуктів.

ОУН – УПА В ПОЛЬСЬКО–УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Степан ЧАПУГА

Івано-Франківська державна медична академія

Загальновідомо, що в період Другої світової війни і в перші роки після неї в Західній Україні і Закарпатті (публіцистична назва етнічних західноукраїнських земель Лемківщини, Посяння, Холмщини, Підляшшя) відбувалися польсько-українські конфлікти, відлуння яких відчуваються у Польщі й понині. У різноманітній літературі взаємини між обома народами подаються в біло-чорній тональності, приблизно за таким сценарієм: нічого не винні поляки змушені захищатися від агресивних українців. “Злий українець” став невід’ємною складовою частиною польської історіографії про Західну Україну.

Об’єктивні причини цього психологічного феномену, “негативного стереотипу українця” склалися ще в кінці XIV ст., коли Польща захопила спочатку Галичину, а згодом опанувала і все правобережжя України. І як тільки українці у відповідь на польське гноблення розпочинають здійснювати захисні дії, польській громадськості насаджується негативний образ українця, вживаються проти нього військово-жандармські акції.

Зворотні самооборонні дії в Західній Україні проти польських шовіністів у роки Другої світової війни здійснювали ОУН–УПА та відділи української самооборони. Саме вони були єдиними потужними силами у захисті життя і майна українців від польських терористів-грабіжників, яким активно допомагали німецькі та більшовицькі військові спецслужби, червоні партизани. Ось чому об’єктивне дослідження причин, характеру, ходу та наслідків захисних бойових акцій УПА проти польських боївків і навіть “Війська Польського”, а також німецько-польської поліції та більшовицько-польської міліції є надзвичайно актуальним. Воно дає можливість сказати правду про діяльність УПА у тодішніх польсько-українських відносинах, розкрити справжні причини її відплатних акцій і тим самим зробити спробу в якійсь мірі змінити в очах польської громадськості негативний стереотип до цих воєнків.

Передовсім слід підкреслити, що у програмних документах ОУН не має рішень антипольського спрямування. Навпаки, у них

ми знаходимо заклик до порозуміння, до дружніх стосунків між поляками та українцями. Адже цього вимагала об'єктивна ситуація. Для обох поневолених народів був спільний ворог – радянська тоталітарна система. Тож ОУН прагнула до мирного вирішення українсько-польських відносин.

В ухвалі про польське питання квітневої 1942 р. конференції бандерівської ОУН відзначається: "Вважаємо за необхідне пом'якшити польсько-українські стосунки у сучасній міжнародній і воєнній ситуації на основі принципу незалежної державності, дотримання прав українського народу на західноукраїнських землях. Одночасно продовжуємо боротьбу з шовіністичними настроями й апетитами поляків щодо західноукраїнських земель та з антиукраїнськими інтригами і діями поляків, скерованими на опанування господарського й адміністративного апарату на цих землях коштом українців". Така позиція ОУН та її військової організації УПА стосовно поляків у принциповому плані не мінялася. Більше того, услід за згаданою ухвалою та рішенням II конференції ОУН у квітні 1943 р. з ініціативи оунівців протягом 1942–1943 рр. відбувалися переговори з представниками влади польського підпілля. Українська сторона на переговорах вимагала, щоб попередньою умовою українсько-польського співробітництва та запорукою його успіху була згода поляків (лондонського еміграційного уряду) прилюдно заявити про принципове визнання права українців на незалежність у межах української етнографічної території.

Поляки ж на переговорах вимагали від українського підпілля повної капітуляції і підпорядкування під польський провід. Звичайно, українці таких умов прийняти не могли. Зрозумілі й корінні причини провалу цих та інших польсько-українських переговорів. Дух національного відродження в Західній Україні, що змагав до звільнення краю від польського засилля, викликав в останніх шок, як замах на їхні національні права. До того ж еміграційний польський уряд при кожній нагоді у своїх заявах нагадував, що Галичина і Волинь становитимуть невід'ємну частину майбутньої польської держави. А в плані загальнопольського повстання проти німців, підготовленого у вересні 1942 р., навіть відзначається, що додатковим нашим противником є галичани, "з самого початку будемо боротися також з українцями у Львові". Причому, будучи "рожевими" оптимістами, поляки вірили у переможне завершення війни, в сильну Польщу в розширених кордонах.

Напруження в польсько-українських переговорах перейшло у відверту ворожість і привело до кровопролитної війни між двома

підпільними арміями, яка тривала близько двох років на велику радість історичних ворогів обох народів.

Без сумніву, війну проти українців почала польська меншина. Багаточисельні спроби українського підпілля прийти до порозуміння з ними ігнорувалися. Листівка ОУН до поляків під назвою "Поляци" з липня 1943 р. була сприйнята вороже, антиукраїнські акції посилювались.

Польський терор проти українського населення мав плановий характер. У Галичині створювалися спеціальні підпільні збройні загони, які підкріплювалися "сотками" боївкарів з Варшави та Кракова. Особливо "розгулювали" польські терористичні боївки на Волині, Холмщині, Підляшші та інших місцях.

Зворотні акції УПА не заставили себе довго чекати. На Волині вони проявились у страшній різанині (влітку 1943 р.), яку спровокували поляки. Останні налаждали контакти із радянськими парашутистами, перетворивши свої села в бази радянських, а згодом радянсько-польських партизанських відділів, які нищили найменші спроби організації занедбаного українського культурного життя, зокрема, шкільництва. Діяли навіть спільні на Волині польсько-радянські партизанські загони. Ось чому українське підпілля вороже поставилося до поляків, не в силі простити їхнього колабораціонізму з Москвою, яка була для українців ворогом номер один.

Поляки мали контакти і з німецькими фашистами. Так, у Заліщицькому районі (листопад 1943 р.) при допомозі польської поліції вдалося знешкодити загін УПА, а в Чорткові (березень 1944 р.) польсько-німецький загін потерпів поразку від боївки ОУН. У квітні 1944 р. в с. Копанки Калуського району польсько-мадярський відділ поліції був розгромлений українськими повстанцями.

Польсько-більшовицький і польсько-німецький колабораціонізм на терені Західної України був ганебним явищем у польсько-українських відносинах. Ще в рішеннях надзвичайного Збору ОУН від серпня 1943 р. відзначалося: "Польська імперіалістична верхівка є слугою чужих імперіалізмів і ворогом свободи народів. Вона намагається втягнути польську меншість на українських землях і польські народні маси в боротьбу з українським народом, а також допомагає німецькому і московському імперіалізмові у знищенні українського народу".

І навіть у такій ситуації, коли очевидним є колабораціонізм польського населення з найлютішими ворогами українців – фашистами і більшовиками, ОУН-УПА восени 1943 р. звернулася до населення з відзовами припинити пролиття крові. У них вона

наголошувала на спільній долі поляків і українців, на загрозі з боку спільних ворогів із Берліна і Москви та закликала до єдності на підставі взаємного визнання права на самовизначення і власної державності. Одночасно ОУН-УПА застерігала, що не буде "безкарно терпіти всілякі терористичні плани й акції польських імперіалістів – дії, скеровані проти майна і життя українських громадян". У відозвах також підкреслювалося, що польсько-українську ворожнечу використовують "зовнішні сили (Москва, Берлін)" з метою відвернути їхню увагу від боротьби проти спільних ворогів. Крім того, у них засуджувалися акти взаємного масового мордування і проголошувалось, що "всілякі самовільні акти терору, звідки б вони не походили", керівництво ОУН – УПА "буде вважати чужою роботою, агентурною, і рішуче з нею боротися".

Тим часом польсько-українська війна продовжувалася. Всякі спроби порозуміння не давали бажаних результатів. Зайняття Галичини червоноармійцями в березні-квітні 1944 р. використали поляки для широкої співпраці з новими окупантами в нищенні українських самостійників. Це послужило причиною посилення антипольських акцій із закликом до польського населення покинути українські землі і переселитися до Польщі.

(З приходом більшовицьких військ у Галичину відплата діяльність УПА проти польських шовіністів перенеслася в Закерзоння.)

Характеризуючи третій польський фронт, слід відзначити, що він не був потрібний ні українському народові, ні для ОУН – УПА. Об'єктивні умови вимагали спільної боротьби поляків і українців проти спільного ворога – імперського радянського тоталітаризму.

ВОЛИНЬСЬКА ТРАГЕДІЯ 1943–1944 рр.

Юрій КИРИЧУК. Володимир МОРОХОВСЬКИЙ

Львівський державний університет ім. І. Франка

Надзвичайно складною справою в контексті польсько-українських взаємин часів Другої світової війни є спроба примусового виселення польського населення із західно-українських земель та пов'язані з цим винищувальні акції проти цього населення, насамперед на Волині. У цій справі існує вже істотна польська документація і важко обходити її загальними зауваженнями про "чужі інтриги", як це роблять деякі українські автори. Дискусія ускладнюється тим, що українські націоналістичні групи досі не видрукували більшості своїх

основних документів чи навіть суб'єктивних свідчень своїх діячів про українсько-польську боротьбу в роки Другої світової війни. Українською стороною у цій боротьбі була насамперед Організація Українських Націоналістів (ОУН), головним чином її бандерівська фракція та Українська Повстанська Армія (УПА), що після ліквідації її первинної форми під командуванням отамана Тараса Бульби – Боровця і до створення Української Головної Визвольної Ради (УГВР) фактично діяла під її політичним керівництвом. Польською стороною було польське національне підпілля, представництво польського уряду в Лондоні і Армія Крайова (АК), яка являла собою досить міцну організацію, що опиралась на всебічну підтримку польського населення. Починаючи з 1939 р. вона поширила свою організаційну мережу на східні землі, які перебували під радянським пануванням. Становище цього підпілля радикально змінилося з початком німецько-радянської війни. На західноукраїнські землі почали прибувати політичні та військові діячі польського Опору, які мали діяти серед польського населення, сприяючи розбудові Армії Крайової. Ця армія отримала велику матеріальну допомогу від Великобританії і США. Інші польські збройні сили, наприклад Гвардія Людова (ГЛ), Хлопські Батальйони (БХ) та Національні Збройні Сили (НСЗ) відігравали другорядну роль в українсько-польському конфлікті.

У польській історіографії поширена одностороння думка про виключну відповідальність української сторони за польсько-українську боротьбу в 1942-1944 рр. Проте основну відповідальність за неї несуть насамперед групи, які репрезентували так звані національні чи самостійницькі течії в обох суспільствах. Розвиток інтегрального польського та українського націоналізму в 1930-их і на початку 1940 рр. значною мірою спричинився до розпалювання національної ненависті та радикальної боротьби. Українсько-польські відносини були надзвичайно напруженими, враховуючи і історичні традиції, і те, що поляки не бажали зректися своїх претензій на західноукраїнські землі.

У декларації польського Крайового політичного представництва (5 серпня 1943 р.) наголошувалось на "непорушності східного кордону", визнаного Ризьким трактатом 1921 р. Українські націоналісти з ініціативи М. Лебеда почали "деполонізувати" західноукраїнські території, у першу чергу Волинь, шляхом примусового виселення польського населення та селективних винищувальних акцій. Армія Крайова намагалася зробити все можливе, щоб утримати т.з. "стан польського посідання"

(присутності) на волинських землях і застосовувала терористичні та військово-винищувальні методи для здійснення цього плану.

Німецьким окупантам була на руку українсько-польська ворожнеча. На польських етнічних землях гітлерівська адміністрація фаворизувала українців і використовувала їх, щоб зрівноважити силу польського елементу, на українських територіях було навпаки. У 1943 р. на Волині у лави УПА влилася значна частина українців, що працювали в німецьких охоронних службах. Цей організований перехід став серйозним ударом для нацистської окупаційної влади. Замість української поліції німці створили польську. Така політика "розділяй і володарюй" лише підсилювала старі взаємопередження між українцями і поляками і підготовляла ґрунт для українсько-польської різни. Німецька розвідка постійно підкидала в багаття українсько-польської конфронтації нові в'язки хмизу ненависті. Полонені бійці УПА на допитах у радянських слідчих органах свідчили: "Німці самі одягають шинелі з тризубом і йдуть на польське село, сплячуть його. Ніби то є ми. Так трапилось у Гуті Степанській. Німців було чоловік з 250 у цивільному. Дітей кидали у вогонь живими". Таке робилось і в українських селах, на цей раз під маркою польських загонів.

Свою роль у розпалюванні українсько-польського конфлікту також відіграла підтримка волинськими поляками радянських партизанських загонів Д. Медведєва, О. Сабурова, О. Федорова, В. Бегми, І. Бринського та ін. Весною 1943 р. радянські партизани почали масово мобілізувати у свої партизанські відділи поляків. У з'єднанні Сабурова поляки утворили самостійну бойову одиницю під командуванням Р. Сатановського. Загін отримав право воювати під своїм національним прапором, особовий склад носив форму польської армії.

Перші, хоч ще спорадичні, українсько-польські сутички сталися вже в 1942 р., однак масові акції почалися наприкінці першого кварталу 1943 р. Вони не роблять честі ні полякам, ні українцям. Здавалося, що повернулися часи Я. Вишневецького і М. Кривоноса. В умовах екстремальної історичної ситуації українські повстанські відділи і польські боївки діяли вогнем і мотузком, поліном і камінням, автоматом і сокирою. Винищувалися цілі села, вирізалися сім'ї. Так, наприклад українські націоналісти вчинили масштабну різню в польських колоніях Гута Щепанська на Костопільщині, Киселині на Горохівщині, підпалили костел, у якому знаходилися поранені. 28 вересня 1943 р. польські партизани напали на с. Руду (Костопільщина) і вбили 12 українців. У жовтні 1943 р. аквіці

замордували 22 українців у с. Замостя (Володимирщина). 17 жовтня 1943 р. у селищі Мотяниця від рук поляків загинуло 9 селян-українців. В м. Горохові польські поліцаї повісили на телеграфних стовпах 50 українців. Кривавій трагедії поклав край наступ Червоної Армії. Як видно з підрахунків, що спираються на докладні звіти теренових командирів Армії Крайової Делегатурі Уряду, "на Поліссі, Волині було вбито приблизно 50-60 тис. поляків". Ці цифри є істотним перебільшенням, як це завжди буває у випадку, коли тільки одна сторона говорить про свої втрати. Більш реальними здаються цифри понад 15 тис. польських жертв на Волині. Яких втрат зазнали українці внаслідок цієї братовбивчої реваншистської боротьби, до сьогодні, ще не з'ясовано. У надзвичайно цікавому польському документі "Українська справа", який був підготовлений польським підпіллям наприкінці 1943 р. і переданий підпільною радіостанцією "Казя" для бюро голови Ради міністрів польського уряду в Лондоні 26 червня 1944 р., лише говориться про "величезні втрати" українського населення.

Українсько-польська різня на Волині 1942-1944 рр. до краю загострила відносини між українським і польським народами, сформувала в очах пересічного поляка стійкий стереотип українця як бандита і різуна, викликала і в українців, і в поляків бажання дальшої помсти. Не випадково під час проведення акції "Вісла" польські військові частини, що займалися виселенням українців із Закерзоння, повністю формувались із уродженців Західної Волині та Віленщини.

З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Володимир КУЧЕР

*Інститут національних відносин і політології НАН України
(м. Київ)*

Петро ЧЕРНЕГА

*Український державний педагогічний університет
ім. М. Драгоманова (м. Київ)*

На українсько-польські відносини в період Другої світової війни мали вплив передвоєнні міжнародні події, що так або інакше заторкали інтереси обох країн.

Відомо, що правителі фашистської Німеччини задовго до розв'язання Другої світової війни мали на меті загарбати західні польські землі. Про це свідчать документальні джерела та

застереження політиків, які повинні були насторожити Варшаву. Однак польські правлячі кола не надавали цьому значення. На наш погляд, необхідно було заручитися підтримкою західних держав, врахувати реальну загрозу цілісності країни. Можливо, потрібно було б дати згоду пропустити в разі війни збройні сили СРСР через "коридор" на своїй території для протистояння німецьким арміям.

Ця необхідність впливала з того, що Англія і Франція не давали реальних гарантій створення разом з СРСР системи колективної безпеки для приборкання нацистського агресора. В цій ситуації Гітлер та його найближче оточення миттєво зреагували на таке становище. Він зрозумів, що йому розв'язано руки для активних агресивних дій проти східного сусіда. Тим більше, що Сталін не виявив зацікавленості у збереженні Польщі. У свою чергу при поділі Польщі запропонував передати СРСР частину території, заселену українцями¹.

Одночасно польський уряд вважав, що участь СРСР у європейській політиці не бажана. Відомо, що між обома країнами склалися напружені відносини. У польських дипломатичних колах виношувалась ідея підтримки Німеччини в її майбутній війні проти СРСР. Це диктувалося тим, що польські політичні чинники мали територіальні інтереси на Сході, зокрема в Україні. Про це заявив керівник зовнішньо-політичного відомства Польщі Ю. Бек при зустрічі з Ріббентропом, який на початку 1939 р. прибув до Варшави. На переговорах ішлося про політику щодо України. Ріббентроп наголосив, що при вирішенні всіх проблем у відносинах між обома країнами можна було б розглядати українське питання як привілей для Польщі. Бек не приховував, що Польща претендує на Україну і на вихід до Чорного моря².

Правителі Німеччини, в свою чергу, прагнули використати українців у боротьбі з СРСР. У Берліні виношувались плани створення "Великої України", яка об'єднувала б заселені українцями території в Росії, Польщі, включаючи Карпатську Україну. Така держава повинна була існувати лише за умов безпосередньої опори на Німеччину. Першим кроком для досягнення цієї мети повинна була стати Карпатська Україна³. Однак Гітлер за союз з Угорщиною віддав їй Карпатську Україну, яка незабаром, як самостійна держава була ліквідована.

Пакт про ненапад між Німеччиною та СРСР від 23 серпня 1939 р., секретні протоколи вирішили територіальне питання на користь нових "союзників". На цих документах лежав відбиток тих відступів від принципів моралі, які були властиві обом диктаторам.

Після нападу Німеччини на Польщу Червона Армія вирушила на захід нібито захищати українців і білорусів. Цим, на думку Сталіна, можна було пояснити світовій громадськості інтервенцію СРСР; він остерігався, щоб не показатися агресором⁴. З цього приводу Сталін заявив, що до цього часу СРСР не турбувався про українців та білорусів у Польщі, і тому повинен виправдати перед світом своє теперішнє втручання⁵.

Нині відомі злочини, що їх вчинили репресивні органи радянської влади проти українців та поляків. Невинними жертвами сталінського терору стали сотні тисяч мирних жителів. Незважаючи на однакову трагічну долю Польщі й Галичини, відносини поляків з українцями під час війни були складними.

Як відомо, в Україні у час війни існували чотири політичні сили: німецька окупаційна влада, комуністичний партизанський і підпільний рух, польський підпільний і партизанський рух, український самостійницький підпільний рух. Характерною ознакою цього явища була та, що всі чотири сили виключали одна одну. Правда, іноді спостерігалась співпраця польського підпілля і радянського партизанського руху проти українського самостійницького підпілля⁶. Були випадки, що всі ці супротивні сили часом заключали тимчасові угоди про співіснування, тобто домовлялися не застосовувати зброю один проти одного.

Після поразки, завданої Польщі гітлерівською Німеччиною у 1939 р., польські політичні та військові кола створили підпільну організацію, яка підпорядковувалася еміграційному урядові, очолюваному В. Сікорським. Це була добре озброєна військова формація — Армія Крайова (АК).

У німецькому тилу існували й інші збройні формування місцевого значення, які ідеологічно були пов'язані з компартією СРСР. Це, зокрема, Гвардія Людова, Батальйони Хлопські.

Армія Крайова у своїй діяльності опиралася на польське населення. Своєю метою вона мала відбудову польської державності на західноукраїнських землях. У 1939-1940 роках керівництво АК створило тут розгалужену мережу підпілля, яку більшовики знищили. Однак, під час німецької окупації польське підпілля було поновлене⁷. На окуповану територію почали прибувати політичні і військові діячі польського опору з метою розбудови підпільної мережі та військового формування.

Одночасно польський еміграційний уряд у Лондоні створює Східну Комісію і Східне бюро, які займалися питанням про національні меншини, що проживали в Польщі. Як стверджує відомий дослідник М. Сивіцький, у Польщі шукали "спосіб ліквідації шести мільйонів українців і білорусів. Вироблялися

різні проекти, відповідні настанови летіли з Лондона до окупованого краю. Польща знову перетворювалася на ворога українського народу⁸.

“Польський шовінізм,— пише з цього приводу О. Баган,— не міг відмовитись від своїх національних амбіцій, занадто закорінених в характері поляків. Таке ставлення польського руху до українців ґрунтувалося на тому, що поляки були переконані тоді в особливій якійсь місії свого народу у світовій війні. Українців вони розглядали як найголовніших своїх ворогів⁹.”

Це добре розуміли керівники ОУН, які намагалися порозумітися з польськими політичними і військовими чинниками заради припинення між собою ворожнечі в час страшної загрози для свободи обох народів та всіх народів Східної Європи. Уже в постановях, прийнятих на II Конференції ОУН, яка відбулася в квітні 1942 р., наголошувалося, що націоналісти виступають “за злагодження польсько-українських відносин у сучасний момент міжнародної ситуації й війни на платформі самостійних держав і визнання та панування прав українського народу на західноукраїнських землях. Одночасно продовжуємо боротьбу проти шовіністичних настроїв поляків та апетитів щодо західноукраїнських земель, проти антиукраїнських інтриг... та спроб поляків опанувати важливі ділянки господарсько-адміністративного апарату західноукраїнських земель коштом відсторонення українців¹⁰.”

За ініціативою оунівського керівництва впродовж 1942 р. відбувалися переговори з представниками польського підпілля. Однак поодинокі контакти українського націоналістичного підпілля з поляками в 1942-1944 рр. не дали позитивних наслідків. Обидві сторони відстоювали цілком протилежні позиції. Польське керівництво, бажаючи утримати українські землі в складі Польщі, готувалося до збройної боротьби. Восени 1942 р. польські військові розробили план загального повстання, в якому вказувалося, що головними противниками є німці та росіяни. Однак, були і додаткові противники — українці і литовці, проти яких необхідно розгорнути збройну боротьбу з першого дня повстання¹¹.

В одному з офіційних документів польського підпілля, виданого в 1943 р., говорилося таке: “Розуміємо і цінуємо прагнення українського народу до створення самостійної України. Однак, заявляємо, що не відмовимось від східних земель Речі Посполитої¹². Польський еміграційний уряд у своїх заявах радив українцям облаштувати собі незалежну державу на Надніпрянській Україні, але не в Галичині та Волині.

Безумовно, що ці поради розходилися з прагненнями українських націоналістів та інших політичних чинників. То ж дійшло до загострення конфлікту і до жорстокого збройного протистояння. Полилася кров обох ворогуючих сторін. Чомусь жодна з них у той час не брала до уваги той факт, що українські землі, які до 1939 р. входили до складу Польщі, у разі перемоги СРСР зможуть знову опинитися під владою сталінського режиму.

У цілому ряді українських і польських досліджень зазначається, що до жахливого українсько-польського конфлікту спричинилися німецькі окупанти, які не втрачали нагоди нацькувати один народ проти іншого, маючи з цього свою користь.

З обох супротивних сторін лунали звинувачення у співробітництві з німцями, а це лише загострювало відносини між українцями і поляками. Жертвами кривавого терору стали десятки тисяч мирних жителів з обох сторін. Питання про кількість жертв залишається недослідженим.

Ще однією трагічною сторінкою у взаєминах між поляками і українцями було переселення українців з Польщі до УРСР, а поляків з УРСР до Польщі. Безумовно, сценарій переселення було розроблено в Москві. Після утворення в липні 1944 р. Польського комітету національного визволення, сформованого також у Москві, питання про переселення було поставлено на практичну колію. Комітет у своєму програмному маніфесті проголосив про врегулювання питання про кордони і переселення.

9 вересня 1944 р. уряд УРСР і Комітет уклали угоду, за якою створювалися відповідні органи по переселенню. В угоді мова йшла про добровільне переселення як українців так і поляків. Було створене Головне представництво уряду УРСР по евакуації українського населення, а також аналогічне представництво уряду Польщі по евакуації польських громадян.

Як свідчать архівні джерела, принцип про добровільне переселення діяв тільки в початковий період. Справді, частина українців бажала переселитися в Україну, щоб жити на матірній українській території, знайти тут свою Батьківщину, позбутися утисків та переслідувань, що їх вони зазнавали з боку шовіністично настроєних поляків.

Про те, що частина українців виявила бажання переселитися в Україну, свідчить, зокрема, лист секретаря ЦК КП(б) М. Хрущова на ім'я Сталіна від 26 березня 1944 р., у якому він писав, що на його ім'я поступають листи та заяви від українців Грубешівського, Томашівського та інших повітів. “В цих листах, — писав М. Хрущов,— жителі багатьох українських сіл повідомляють про факти звірств і знущань з боку польських націоналістів над

українським населенням і прохають приєднати їх до Радянської України, а якщо це неможливо, то переселити в райони УРСР"¹³.

І все ж таки не це було головною причиною переселення величезної кількості українців з Польщі. Плануючи створити "систему соціалізму", Сталін йшов на явні територіальні уступки польському комуністичному уряду за рахунок споконвічних українських земель, які потрапили в польську залежність. Бажаючи піти "назустріч" українському населенню Польщі і польському, яке проживало в УРСР, "вождь народів" дозволив переселятися всім бажаючим, яких, як свідчать документи, на рідних землях зустрічали не дуже гостинно.

У свою чергу польські комуністичні власті прагнули позбутися українського, білоруського, литовського народів і в такий спосіб раз і назавжди вирішити питання про національні меншини. Про це свідчить, зокрема, інструкція, підписана 21 вересня 1944 р. польськими властями, згідно з якою переселенню з території країни в СРСР підлягали всі громадяни української, білоруської і литовської національностей, що проживали в південно-східній частині країни¹⁴.

Недостатньо вивченим є питання про поселення та працевлаштування переселенців в УРСР. Як свідчать документальні матеріали, партійні та радянські чиновники, на яких покладались ці завдання, виявили байдужість, зневагу, а часом і недовіру до прибулих. Дуже часто переселенці залишалися наодинці зі своїми бідами.

Опинившись перед суворою дійсністю, зазнавши поневірянь під час переїздів, втративши віру в реальне вирішення питань щодо влаштування, переселенці вимушені були звертатися за допомогою до вищих партійних та радянських адміністративних органів, сподіваючись знайти там підтримку, однак такої підтримки не мали.

Отже, важкі матеріальні та побутові умови, певна дискримінація прав переселенців, відсутність перспективи на поліпшення життя викликали серед них цілком закономірне невдоволення. Серед більшості прибулих почала формуватися думка про повернення на рідні землі.

Поглиблене вивчення проблеми українсько-польських взаємин у роки Другої світової війни повинне привести до з'ясування всіх непорозумінь у стосунках між двома сусідніми державами. Це має бути запорукою налагодження тісного політичного, економічного і культурного співробітництва між польським і українським народами.

1. Рожик М. С. 1939 р. в долі Польщі і Західної України. — К., 1992 — С. 11.

2. Документи и материалы по истории советско-польских отношений. — М., 1993. — Т. 7. — С. 29.

3. Рожик М. С. Вказ. праця. — С. 19.
4. СССР — Германия: 1939: Документы и материалы о советско-германских отношениях с апреля по октябрь 1939 г. — М., 1991 — Т. 1. — С. 86.
5. Там же. — С. 94.
6. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. — К., 1993. — С. 227.
7. Сивіцький М. Польсько-український конфлікт 1943-1944 рр. Україна — Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. — К., 1993. — С. 243.
8. Там же. — С. 245.
9. Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух: Історія та ідеї. — Дрогобич. — 1994. — С. 145.
10. Постанови II-ї Конференції Організації українських націоналістів (квітень 1942 р.). Причини до суспільного мислення. — Торонто. — 1989. — С. 70.
11. Ковалевський З. Польське питання у повосенній стратегії Української повстанської армії. Україна: наука і культура. — Вид. 26-27. — К., 1993. — С. 204.
12. Гунчак Т. Вказ. праця. — С. 155.
13. Центральний державний архів громадських організацій України (ЦДАГО) Ф. 1, оп. 23, спр. 790, арк. 1-2.
14. Дуаны С. Темные воды "Вислы" // Комсомольская правда. — 1990. — 29 августа.

ГЕНОЦИД ЗАКЕРЗОННЯ ПЕРЕД ПОЛЬСЬКИМ СУДОМ

Микола СИВІЦЬКИЙ

(Варшава)

Терміном "Закерзоння" називаємо смугу земель від Дорогичина до Карпат, які належали (за винятком Лемківщини) до Галицько-Волинського князівства, а після його упадку в половині XIV ст. потрапили під польське панування. За рішенням Ялтинської конференції 1945 р. залишилися далі в складі польської держави. То були Підляшшя і Холмщина, частина повітів Сокаль і Рава Руска, повіт Любачів, низовина Сяну, частина Бойківщини і Лемківщина — в сумі 19 тис. км², де жило біля 1,5 млн. людей.

Шістьсот літ сусідства з поляками позначилися фатально на долі населення тих земель. Пхаючись без упину на схід, поляки увесь час колонізували і полонізували зайняту територію. На Підляшші перетворювали сотні тисяч українців на поляків, на Холмщині розвалювали і переробляли на костели православні церкви, заставляли священиків говорити проповіді і вчити дітей релігії польською мовою. За наказом маршала Ридза Сьмігли Рада Міністрів опрацювала з початком 1939 р. проект ліквідації українців, та на виконання не було вже часу. Польщу зайняли німці.

Нові окупанти віднеслися толерантно до спроби відродження культурного, економічного та релігійного життя українців. Це поляків розлютило. Коли в 1942 р. німці взялися виселяти людей з Холмщини, щоб тут поселити фольксдойчів, більшість поляків пішла в ліси і почала ліквідувати українські села. Українці взялися формувати самооборону, та сили були нерівні: в 1943 р.

поляки мали на Люблінщині біля 50 тисяч партизанів, а в українській самообороні літом 1943 р. було раптом 500 осіб. На самій лише Грубешівщині спалено 52 села і вбито біля 4 тисяч українців. У березні 1944 р. на допомогу прийшло з-за Буга кілька сотень УПА, однак у липні було вже на Люблінщині біля 125 тисяч бойовиків АК, АЛ і Батальйонів Хлопських, зібраних для акції "Бужа", що мала "визволити" Львів під час евакуації німців і наступу більшовиків. І ще були польські відділи советської партизанки.

Українців ліквідовано одиницями, групами і селами. Як ось у Павлокому на Перемищині: на світанку оточили село, зігнали людей на майдан, відсортували жінок вагітних і з 4-літніми дітьми, а решту 365 осіб повиводили партіями на цвинтар і розстріляли. Масовими вбивствами займалися партизанські формації, звичайні бандити і відділи "людового" війська, безпека й міліція. Переселенців на Україну грабовано підряд. Ще військо вантажило людей на машини, а вже за майном чекали під селом сотні возів.

600-літню трагедію завершила акція "Вісла". Згарища вкривалися лісом, зогнили хрестики на могилах. Замок предковичний гомін сіл, пусті хати обізвалися мовою сусідів. А далеко звідти, вирвавшись з-під куль, втікачі притомніли, публікували спомини, які автоматично ставали документами. Публікації аж просилися, щоб показати молодим полякам, як батьки присвоювали Закерзоння. Перекладені польською мовою, ці документи, подані в супроводі коментаря, заповнили в 1994 р. третій том моєї книжки "Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich" (Нарис історії польсько-українських конфліктів).

Чому аж третій? Бо довголітнє панування над бездержавним народом вселило в поляків переконання, що Україна — то польська земля, що відірвання "кресів" було безправне, а знищення поляків, які в часі війни хотіли зберегти status quo на Волині і в Галичині, стало найбільшим злочином "українських різунів". Треба було показати від початку, як воно справді було.

То в першому томі я зробив огляд польсько-українських взаємин від половини XIV ст. до 1939 р., в другому показав роздуми польського еміграційного уряду в часі II світової війни над розв'язкою української проблеми після майбутнього відродження Польщі, в третьому змалював фінал, очистку Закерзоння від українців. Зайняло це все 990 сторінок, у трьох томах поміщено 211 документів.

Вже перші два томи, видані в 1992 р., викликали шум. Подібної збірки польська історична література досі не мала. В

краю і за кордоном появилися в польській пресі короткі, зате ядовиті замітки, що вийшла така полякожерча книжка якогось українського націоналіста, який хоче роз'ятрити взаємини двох народів. Так писала, наприклад, начебто проукраїнська "Kultura" Єжи Гедройця з Парижа. Ніхто лише не спромігся написати рецензію, бо там прийшлося б сягнути до суті справи — аналізу документів. Краківські науковці навіть присвятили обом томам засідання, скритикували нефаховість автора і технічні недоліки праці, викрили споріднення з романом "Злочин і кара" Ф. Достоєвського, про який я й не думав, розлютились, що хтось відважився сказати правду про польську політику на Україні, але не торкнулися змісту документів.

Літом 1994 р. мене викликав прокурор і повідомив, що прийшов донос, ніби в інтерв'ю для кореспондента газети "Вісті Рівненщини" Петра Яковчука я розповідав, що маю документи, ніби поляки видавали для гестапо чи НКВС бійців УПА, і незабаром ті документи опублікую. Підставою доносу була газетна стаття крайового лідера україножерів Едварда Пруса під заголовком "Зневажено маєстат моєї Вітчизни". Виявилося, що інтерв'ю в рівненській газеті справді було, хоч я його нікому не давав. Але прокуратура відмовилася розглядати справу. Яковчука я найшов у Дубні, до фальшивки він признався, не сказав тільки, на чиє замовлення її спрепарував. Незабаром той самий донос вніс удруге якийсь Еугеніуш Вісьнєвські з Варшави, та прокуратура й цей донос відкинула.

Під кінець 1994 р. вийшов третій том "Dziejów". Замість передмови його відкрило донесення міністрові юстиції Польщі про злочин людовбивства над українцями Закерзоння, вимога публічного розслідування справи, покарання винних, морального, і матеріального відшкодування для покривджених, реабілітації членів УПА та безплатної передачі Об'єднанню українців Польщі будинків, збудованих перед війною українським суспільством. Міністр доручив Генеральній прокуратурі почати слідство. У липні 1995 р. доручення передано окружним прокуратурам в Любліні і Ряшеві. На питання, що зроблено впродовж року, дістав я у жовтні 1996 р. відповідь, що у зв'язку з браком слідчого персоналу справа ще не вийшла зі стадії вияснення. Коли почнеться слідство — не відомо. А початися мусить, бо, на думку дослідників, українські жертви на Закерзонні були не менші, ніж польські на Волині. Різниця лише в тому, що волинські поляки гинули за присвоєння чужої землі, а закерзонські українці полягли в обороні своєї землі, сім'ї, хати, власного життя.

Натомість у березні 1995 р. Варшавська прокуратура отримала

третє, вже не індивідуальне, а збірне донесення, що я видав книжку, яка стала злочином супроти польського народу. Донесення підписали сім організацій з Перемишля: Воєнних інвалідів, Сибіряків, Армії Крайової, Комбатантів і колишніх політв'язнів, Увіковічення пам'яті жертв українських націоналістів, Пам'яті перемиських Орленят, Польської власності. Інакше кажучи, бійці антиукраїнського фронту, що раніше стріляли кулями, а тепер перейшли на параграфи. Місяцем пізніше, 8 квітня 1995 р., ті самі патріоти з трійкою нових (Любителі Львова і Кресів, Клуб захисників Перемишля, Спілка переслідуваних шахтарів) виступили з пропозицією про делегалізацію Об'єднання українців Польщі.

Прокурор і тим разом відмовився розглядати мою справу, але обвинувачі наполягали, і апеляційний прокурор відмову уневажнив, виходячи з принципу, що група комбатантських і патріотичних організацій має право піклуватися національними інтересами польського суспільства. Він підкреслив, що донос треба доповнити експертизою істориків та доказом приналежності автора до ОУН.

Членської картки про мою приналежність до ОУН досі не знайдено, справа збагатилася тільки експертизою Анджея Хойновського з Варшавського університету. Професор написав, що брак професіоналізму автора, поєднаний з націоналістичним закукуріченням, прощтовхнули в книжку помилки, надумані факти й антиісторичні коментарі, які можуть викликати емоції читача і спричинитись до напруження міжнародних відносин. Справді, брак професіоналізму був закидом слухним, бо я не історик, але де у книжці видно націоналізм та все інше, експерт не сказав.

На тій підставі сформульовано акт обвинувачення з закидами, що я у книжці: 1) схвалював мордування поляків і закликав до відірвання від Польщі південно-східних земель як суто українських, за що ст. 272 КК передбачає до 5 літ тюрми, 2) розповсюджував фальшиві вістки, закидаючи полякам вбивства українців, та ще домагався повернення Люблінщини, Замоїщини і Ряшівщини, вважаючи їх пограбованими українськими землями (ст. 273 § 1 КК, до 10 літ).

Я дав відповідь, що вважаю закиди безпідставними, отже й застерігаю собі право до: 1) читання і коментування на процесі всіх томів сторінка за сторінкою; 2) покликання комісії експертів з-поміж крайових і закордонних знавців історії Польщі й України; 3) вільного доступу на процес польських та іноземних спостерігачів і журналістів, бо, без сумніву, розгляд справи

викличе зацікавлення. Ці застереження вислав я судові 29 липня 1996 р. Від того часу панує тиша.

Немає сумніву, що вся моя справа — то кільце антиукраїнського ланцюга, який щораз довшає.

Закиди в мою адресу безглузді і я застановляюся, чи не звернутися за підтримкою до світової громадськості.

Свій третій том я розіслав головам комісії і клубів польського сейму, включно з теперішнім президентом, щоб лідери ознайомили послів з викладеними документами, щоб сейм дійшов до висновку, що пора назвати речі своїми іменами. Однак поки що реакції немає жодної.

ДЕПОРТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЗАКЕРЗОННЯ

Анатолій ЯДЛОВСЬКИЙ

*Івано-Франківське обласне суспільно-культурне товариство
"Лемківщина" (м. Івано-Франківськ)*

У грудні 1919 р. Верховна Рада Антанти рекомендувала Польщі як її східний кордон умовну лінію, що проходила через Гродно — Ялівку — Брест-Литовський — Дорогуськ — Устилуг, на схід від Грубишева через Крилів і далі західніше Рави Руської, на схід від Перемишля до Карпат. З 1920 р. цю лінію стали іменувати лінією Керзона — тодішнього міністра закордонних справ Англії, який під час радянсько-польської війни 1920 р. звернувся із вимогою до Леніна припинити наступ Червоної Армії на цій лінії. Давні українські землі, які опинилися на польській частині лінії Керзона, куди входили Лемківщина, Холмщина, Підляшшя, Надсяння, з того часу отримали назву Закерзоння.

Взимку 1943 р. польське підпілля, головним чином Армія Крайова, захопило ці території. Всіх свідомих українських патріотів польські бойовики знищували фізично, вбиваючи при цьому їхніх дружин і дітей, а від решти українського населення вимагали заяви про лояльність і підтримку польського повстанського руху.

Радянський Союз відносно Закерзоння спочатку не мав чітко визначеної політичної позиції. На межі 1943-1944 рр. тодішній нарком закордонних справ УРСР О. Корнійчук публічно висунув домагання приєднати до України історичні українські землі — Підляшшя, Холмщину, Надсяння. Однак після створення в Любліні у липні 1944 р. польськими комуністами Польського Комітету Національного Визволення (ПКНВ) Сталін вирішив

підобритися до поляків.

У вересні 1944 р. між Радянським Союзом і Польщею було досягнуто домовленості про прийняття лінії Керзона як польсько-українського кордону, отже, про узаконення окупації поляками українських земель Підляшшя, Холмщини, Надсяння, Лемківщини. Більше того, було прийнято постанову про “добровільне” виселення з цих територій всього українського населення. Така позиція Москви, зокрема, знайшла схвалення на Ялтинській конференції керівників урядів СРСР, США, Великобританії у лютому 1945 р. Після цього 16 серпня 1945 р. СРСР підписав і офіційно опублікував договір з Польщею про встановлення лінії Керзона українсько-польським кордоном та про передбачене виселення українців.

Таким чином, на польському боці залишалася територія загальною площею 19500 кв. км, на якій з прадавніх часів проживали українці. У 1945 р. кількість українського населення становила 1061920 чол. Звістка про названий договір, фактично укладений ще в 1944 р., додала польським шовіністам ще більшої наснаги та ентузіазму до антиукраїнських акцій.

Від рук польських злочинних і військово-міліцейських формвань гинули цілі села. Так, у селі Пісковичі загинуло 720 чол., у селах Сочина та Березівці — 250 чол., Любилиця — 200, Горянці — 135, Малковичах — 150. У церкві села Павлокома було закатовано 365 чол. Безумовно, в такій ситуації Українська Повстанська Армія (УПА) повинна була стати на захист свого народу. Місцеве населення, вбачаючи в особі українських повстанців єдиних захисників, надавало їм всебічну підтримку. Незважаючи на свою нечисленність, українські партизани діяли дуже активно і рішуче.

Впродовж одного місяця, від 15 квітня до 15 травня 1945 р., відділи Української Повстанської Армії (УПА) розгромили понад 20 дільниць польської міліції (Грозьова, Роботичі, Тисова, Вільшани, Старе Село, Брусно, Тирява, Сальва та інші), спалили польські села Борівницю та В'язовницю і покарали мешканців тих сіл за неодноразову участь у мордуванні українців, обстріляли гарнізони у містах Конюші, Берендьовичах.

Внаслідок цих акцій польський терор вдалося припинити; з польською антикомуністичною підпільною організацією “Воля і незалежність” було навіть укладено договір про спільні дії. УПА настільки контролювала ситуацію, що від середини травня до серпня 1945 р. існувала на Закерзонні Українська Повстанська Республіка.

У цей же час закінчилася добровільна репатріація. Взимку

1944 р. до СРСР виїжджали справді бажуючі. Це, насамперед, мешканці знищених війною сіл Дуклянського поясу, жителі холмських сіл, оточених польською етнічною більшістю, та члени і симпатички компартії, москвофіли. УПА вела пропагандистську кампанію проти масового виїзду, роз'яснюючи, що репатріацію польського населення із західноукраїнських земель не можна аж ніяк порівнювати із виселенням мешканців Закерзоння з їхньої споконвічної Батьківщини. Керівники Москви і Варшави, зустрівшись з відмовою українського населення Закерзоння від добровільного виїзду, вирішили перейти до примусового виселення всіх українців. Для підготовки цієї акції польський уряд висилає восени 1945 р. на Закерзоння військові частини, завданням яких було очистити територію від УПА.

Примусове виселення починається восени 1945 р. Польські війська оточували села, силоміць виштовхували людей з помешкань і під дулами кулеметів конвоювали їх до кордону або до залізничних станцій. За інструкцією селянам давалось не більше двох годин на збір. Та, як свідчать численні очевидці, і ця умова не виконувалася. Збір, як правило, тривав півгодини. Голих, босих людей вивозили з їх насиджених місць туди, де їх чекав голод, холод, бездомність. На територію УРСР було вивезено близько 500 тис. українців. УПА всілякими засобами чинила опір насильникам. Її дії були спрямовані на знищення і пошкодження шляхів сполучення — підрив мостів, залізничних колій, залізничних станцій та ліквідацію переселенських комісій.

У зв'язку з цим можна навести такі факти. 1 вересня 1945 р. на шосе Белз-Варяж вбито 19 польських міліціонерів. 15 вересня знищено міст на шосе Кропиця-Будомир, того ж дня розгромлено міліцейську дільницю в Новій Греблі. 18 вересня пошкоджено міст на шосе Любачів-Рава. 19 вересня знищено міст біля села Верхрати. 20 вересня висаджено в повітря мости на шосе Чесанів-Брусно і Горнець-Брусно, залізничний міст на шляху Олешни-Суховоля і два мости біля села Тимці. 22 вересня зруйновано залізничну колію на дільниці Любачів-Ярослав та Олешичі-Нова Гребля. 25 вересня в селі Млинах розстріляно трьох членів переселенської комісії. 5 жовтня відділи УПА захопили залізничні станції Кристинопіль і Сокаль-Забужжя. Станції та всі вагони, призначені для вивозу населення, знищили, а людей відправили додому.

Зіткнувшись з таким могутнім опором, польський уряд вирішив тимчасово припинити акції виселення. 15 червня 1946 р. він проголошує процес репатріації українців із Закерзоння закінченим і визнає решту населення, що залишилось, поляками. Проте це був лише тимчасовий маневр, спрямований на

перегрупування сил. Весною 1947 р. на Закерзоння прибув відомий польський воєначальник К. Свєрчевський, щоб на місці вивчити ситуацію і розробити новий план бойових дій проти УПА. Однак 28 березня 1947 р. на шосе під Балигородом і Тісною у бою з українськими повстанцями під командуванням Хріна польський генерал загинув. Йому було влаштовано у Варшаві помпезний державний похорон з участю представників СРСР та інших союзників.

Через два місяці після цієї події, 28 травня 1947 р. у Варшаві підписано договір про спільні дії Польщі, Чехословаччини й СРСР проти УПА. Ще раніше польський уряд розпочав горезвісну операцію "Вісла" з метою остаточного виселення чверті мільйона українців, які ще залишилися на Закерзонні.

Українське населення транспортувалося під посиленням ескортом на так звані "ziemie odzyskane" у Південну Прусію та Сілезію. Здебільшого їх розселяли малими групами з метою якнайшвидшої асиміляції. Їх кількість не мала перевищувати 10 відсотків польського населення і заборонялося безпосереднє сусідство переселенців з колишніми земляками.

Через деякий час вся Лемківщина, Перемишльщина і Ярославщина перетворилися у безлюдну пустелю: все цивільне населення цього регіону було виселене. Після цього розпочалося прочісування лісів. Відділи УПА чинили мужній опір, та їхнє становище стало надзвичайно важким, не лише з причин величезного насичення краю ворожими військами, але й з огляду на повне обезлюднення краю, що надзвичайно ускладнювало продовольчу проблему.

Вивезення українського населення позбавило збройну боротьбу УПА на цих теренах основної мети, зробило її тут безперспективною. Тому головнокомандувач УПА Р. Шухевич вирішив припинити боротьбу на Закерзонні.

Так тодішній уряд Польщі, керуючись вказівками Москви, провів депортацію українського населення, порушуючи при цьому загальнолюдські норми життя.

ВПЛИВ ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ НА ЕТНОПОЛІТИКУ ПОЛЬЩІ В 1918-1945 рр.

М. НАГОРНЯК, В. МАРЧУК

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаніка
(м. Івано-Франківськ)*

Етнополітика в класичному її визначенні розглядається як

політика відносин державної нації (нації -- держави) з іншими етнічними групами, а також взаємозв'язків різних націй всередині країни. Щодо Польщі, то слід особливо відзначити той факт, що на хід її етнополітики впливають як внутрішні, так і зовнішні чинники. Тому питання регулювання взаємозв'язків і створення механізму реалізації етнополітичними групами своїх інтересів переплітаються з проблемами міжнародної політики.

Акцент, що був зроблений у Версалі 1919 р. на середньоєвропейські країни, впливав не тільки зі стратегічних інтересів країн-переможниць, а й з геополітичних концепцій першої третини ХХ сторіччя. Проекти "Середня Європа" Ф. Науманна і "Нова Європа" Р. Сетон-Вотсона, "Зелений Інтернаціонал" Г. Тільтмана передбачали створення незалежних держав у Східній Європі. На думку Ф. Науманна, це є необхідна умова реалізації ідеї середньоєвропейської федерації, яка запобіжить міжнаціональним конфліктам і збереже інституційний порядок у умовах наближення загального розкладу й хаосу.

Ідея Східної Європи, проте, виявилася мало сумісною з тогочасною реальністю. Підтримка країнами Антанти процесу творення вимріяних століттями самостійних держав Польщі, Чехії та ін. аж ніяк не була проявом стурбованості їх долею. Добре розуміючи, що слов'янські народи в географічному положенні займають проміжне становище між Німеччиною та Росією, а тому вимушені орієнтуватись на одну із них, Антанта намагалася виключити їх зі сфер впливу і не допустити блокування з ними. При цьому в нових географічних комбінаціях "застаріла проблема України", як висловився Р. Сетон-Вотсон, залишалась нерозв'язаною. Даючи оцінку міжнародній ситуації, що склалася в ті роки, В'ячеслав Липинський писав, що "в даний момент ніхто в Європі сильної і великої Української Держави собі не бажає. Навпаки, єсть багато сил, що власне заінтересовані в тому, щоб ніякої України не було...".

Україні була відведена інша роль. Саме через втрату її незалежності прагнули вгамувати більшовицький натиск на Захід і перешкодити планам створення світової соціалістичної радянської республіки. Українська нація, що в ході національно-визвольної революції 1917-1920 рр. творила свою державність, з волі союзних держав-переможниць опинилася однією з найчисельніших меншин у Європі. Нові географічні кордони розселення націй не збігалися з кордонами державними, а тому, щоб пом'якшити суперечності і не допустити загострення національних конфліктів, союзні держави нав'язали новим членам європейської родини міжнародні угоди про права

нацменшин. Та ці угоди через свою малоефективність не змогли забезпечити демократичного плюралізму в національній політиці, а навпаки привели до проявів крайніх форм націоналістичного авторитаризму. Концепція ендеків "Польща для поляків" стала основою державної політики в українському питанні, що викликало відому реакцію з боку українських національно-визвольних сил (створення УВО, замах на начальника польської держави маршала Ю. Пілсудського і воєводу О. Грабовського).

Конфлікти і протиріччя не могли регулюватись міжнародним співтовариством через їхню схильність до зростання і спонтанний прояв, що привело до появи рішення Ради послів 15 березня 1923 р. про передачу Східної Галичини Польщі.

Британський уряд проігнорував звернення Г. Тітмана, в якому він наголосив, що "не буде ані довготривалого спокою, ані тріумфу справедливості в Східній Європі доти, доки не буде надано Україні це право", тобто право на незалежність.

Радикальні політичні сили Польщі вихід з цього становища вбачали у створенні моноетнічної держави. Політика заперечення права національних меншин на вільний розвиток, політика репресій і обмежень неминуче вела до нових потрясінь і загострення польсько-українських взаємин.

Наголос робився виключно на протиріччях і протилежностях, що відповідно привело до жорсткої логіки односторонніх дій. Психологія ворожнечі, що насаджувалась, залишалася глухою до загальнолюдських норм моралі, оскільки в її основу був покладений груповий егоїстичний інтерес, досягти якого прагнули за рахунок інших.

Це показали 20-30-і роки і довели перші повоєнні роки. Територіальні поступки Сталіна Польщі обернулися трагедією не тільки для українців південно-східної частини країни, а й послужили приводом для здійснення імперського плану про незворотне включення нової комуністичної Польщі в сферу впливу СРСР. Тому зрозуміло, що звернення українців до Сталіна, секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова, у Верховну Раду УРСР про повернення українських Холмських земель Україні не приймалися до уваги.

Зіткнувши два сусідні народи і розпалюючи ворожнечу між ними, радянське керівництво свідомо ставило перепону на шляху до діалогу і спілкуванню між ними. Поставивши за мету посісти панівне становище у Східній Європі, сталінське керівництво своїми діями хотіло виключити будь-яку можливість цивілізованого міжнародного спілкування і співробітництва між двома країнами.

Тому більшовицька влада заохочувала терористичні акції Армії Крайової в листопаді-грудні 1944 р., створювала і озброювала червоні боївки. Так, заступник головного уповноваженого урядом УРСР по евакуації українського населення Т. Кальченко, маючи у своєму розпорядженні для захисту переселенців частини НКВС і дислоковані в Закарпатті регулярні війська, спокійно доповідав у грудні 1944 р. до Києва: "Відношення аківців (Армії Крайової) до українського населення залишається попереднім. Продовжують мати місце випадки відкритого грабежу з боку аківців худоби, домашніх речей, іншого майна. Це супроводжується вбивствами населення, бажаного евакуюватися". Далі в цьому документі наводяться численні приклади терористичної діяльності польських бойовиків. У кінці листопада 1944 р. вночі на с. Вінцентієво Владовського повіту напав підрозділ аківців чисельністю до 30 чол. У 21-му господарстві забрали коней, одяг, взуття, промтовари, гроші, продукти харчування; 11 листопада в с. Лотове Грубешівського повіту аківці пограбували 7 українських родин, які подали заяви на евакуацію. Пограбовано та помордовано жителів українських сіл Ступниця-Надвещанська, Терebenь, Молодятиче та ін.

Втягуючи у цю боротьбу населення, сталінське керівництво нагнітало психологію ворожості до українців, яка, за розрахунками Москви, повинна була породити "образ ворога". В майбутньому він повинен був виступити як антипод власних декларованих Москвою і комуністичним режимом Польщі цінностей та ідеалів. Проникнуті ідеологічним абсолютизмом, далекі від дійсності, вони не могли при нормальному ході подій бути прийняті поляками, а тому необхідно було відвернути увагу поляків від повоєнного устрою країни.

Ці дії не могли не викликати контрзаходів з боку української сторони, єдиним дійсним представником якої в ці роки було УПА. Захищаючи українське населення від терору та примусового переселення, командування УПА не раз зверталось до польських офіційних і неофіційних осіб, польського й українського населення краю з відзовами, в яких переконувало польське громадськість, що воно виступає за співпрацю з поляками і об'єднання зусиль у боротьбі проти сталінського режиму. Діячі УПА, відзначає П. Мірчук в праці "Українська Повстанська Армія 1942-1952", закликали поляків позбутися антиукраїнського шовінізму, зверхнього і зневажливого ставлення до українського народу, "Закликаємо все польське суспільство цього терену на боротьбу з бандитами-агентами Москви, покидьками польського народу, з тими, що, будуючи сімнадцяту Радянську республіку,

дискредитують на міжнародному форумі визвольну боротьбу польського народу і тим самим виключають польський нарід з могутнього протибольшевицького фронту і стоять на перешкоді упорядкування українсько-польських добросусідських взаємин“ (П. Мірчук — с. 168). Та ці звернення не знайшли підтримки.

Діяльність у справі захисту українців Закерзоння набрала жорстокого характеру. Впродовж квітня-травня 1945 р. відділи УПА розгромили понад 20 дільниць міліції, зруйнували польські села Борівниця та В'язовниця за неодноразову участь в антиукраїнських погромах. Втрати з обох сторін були значними. Трагічні наслідки цієї сторінки історії полягають не тільки у переселенні і депортації в квітні 1947 р. в ході операції “Вісла” 150 тис. українців в західні і північні райони Польщі, а й у тому, що це було використано комуністичним режимом Польщі для виправдання режиму секретності і загальної підозрливості, створення штучної національної єдності, подавлення інакомислення, відвернення уваги від власних внутрішніх проблем.

Масштаби змін, що відбуваються в Польщі та Україні, складність сучасних глобальних проблем вимагають нових підходів до відносин між країнами, створення більш адекватних уявлень про себе і оточуючий світ.

Практика взаємозинувачень перешкоджає усвідомленню загальнолюдських інтересів на рубежі ХХІ ст., всього того, що могло б об'єднати країни Східної Європи, які становлять єдиний геополітичний комплекс, що базується на спільній історичній долі та єдиній меті.

ДЕПОРТАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ З ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ

Галина ШЕРБА

Інститут регіональних досліджень НАН України (м. Львів)

Довгий час замовчувалося таке “незручне” питання, як переселення людей у післявоєнний період з території західних областей України до Польщі та з Польщі на територію УРСР. Сталося так, що споконвічні українські землі було поділено на частини. Лемківщина, Надсяння, Холмщина, Підляшшя опинилися в складі Польщі. На цих землях залишилось понад 700000 українців.

Між урядом СРСР і польським Комітетом національного визволення 9 вересня 1944 р. було підписано договір про “обмін

населенням“. На нашу думку, договір було підписано без урахування побажань усього українського народу Польщі щодо переселення в УРСР. Щоправда, в договорі підкреслювався добровільний характер переселення. Акція розпочалася 15 вересня 1944 р., її можна поділити на три етапи.

Перший — вересень 1944 р.-липень 1945 р. По селах працювали комісії з переселення, які агітували переїжджати, бо люди не поспішали розлучатися із своїми нажитими важкою працею господарствами. Якогось жорстокого примусу поки що, однак, не відчувалось. Виїжджали переважно ті жителі, села яких були знищені війною, малозаможні господарі, або ті, які побоювались підпільних польських формувань. Але поступово “делікатний” польський прес зростає. Польська влада тодішньої епохи, здійснюючи нову земельну реформу, не наділяла землю українців. Вона також закривала українські школи у воєводствах Яблонським та Ряшівським, церкви перетворювала на костели, обмежувала діяльність православної церкви тощо.

Таблиця 1

Українці, виселені з Польщі з жовтня 1944 р. до липня 1945 р.

Дата	Сім'ї	Особи
До 15.11.1944 р.	974	3605
До 1.12.1944 р.	3378	12951
До 1.01.1945 р.	10449	39864
До 1.02.1945 р.	16975	63403
До 1.03.1945 р.	21686	81323
До 19.07.1946 р.	122522	482880

У першій половині 1945 р. добровільне переселення майже припинилося. До Варшави на конференцію польських українців були доставлені представники українського населення, зокрема, з воєводства Краківського, Ряшівського й Люблінського. Всі, за винятком одного, заявили, що решта українців вже не бажає переселятись до УРСР і залишається в Польщі, але при цьому вони вимагали рівних прав з поляками як громадяни Польщі. Однак уряд Польщі не захотів порушувати договір про виселення, а особливо визнати рівність прав українців з поляками і вдався до сталінських методів.

Насамперед розпочалася ворожа пропаганда проти українців. З вересня 1945 р. уряд Польщі, всупереч рішенню, прийнятому на Варшавській конференції, направив на українські землі три дивізії піхоти з метою примусового вивезення українців на територію УРСР. Це був другий етап їх переселення. Запалали цілі села на Лемківщині, Надсянні, Холмщині. Так, у с.

Піскоровичі загинули 720 осіб, у с. Павлокома — 365, у с. Малковичі — 140, у с. Вільшани — 18 українців. Згоріли цілком с. Завадка, де під час акції вбили 32 особи, і с. Кальниця, де загинуло 20 осіб. Делегатів Варшавської конференції заарештували, українські комітети ліквідували. З вересня 1945 р. до липня 1946 р. виселили 280 тис. українців. Загалом депортували вже 482880 українців.

На захист українського населення стала ОУН-УПА. Це значною мірою послабило польський терор і врешті припинило акцію переселення. Цей другий етап закінчився 13 липня 1946 р.

28 квітня 1947 р. розпочався третій етап депортації — акція “Вісла”. Того дня шість дивізій Війська Польського оточили українські села, а відділи НКВС і чехословацької прикордонної сторожі заблокували кордони на сході й півночі. О четвертій годині ранку операційна група “Вісла” під командуванням генерала Моссора приступила до вивезення українців до воєводств північної і західної Польщі. Акція “Вісла” мала на меті розбити угруповання Української Повстанської Армії й ліквідувати українську національну меншість у Польщі. Заселялися депортованими насамперед Ольштинське, Гданське, Кошалінське, Щецінське та Вроцлавське воєводства. Відбувалося все влітку, коли люди вже засіяли свої ділянки, а нового врожаю ще не зібрали. Все це треба було залишити і виїжджати з тим, що можна було кинути на віз, а найчастіше — нести в руках. На новому ж місці — в колишніх німецьких областях — українці знайшли все знищене війною.

Акція під кодовою назвою “Вісла” охопила близько 150 тис. осіб (30 тис. родин). Переселення українців, загально звинувачених у бандитизмі (кожний українець був трактований польською владою як спіучасник УПА), тривало з перервами до 1948 р. Це викликало величезні матеріальні витрати, обезлюднило Бескиди, принесло моральну шкоду. Було знищено культуру польсько-українського пограниччя, а “брутальні методи примусових масових переселень не тільки не розв’язали так званої “української проблеми”, але ще більше ускладнили і так суперечливі відносини”.

Для значної частини українського населення “пристановищем” став створений за гітлерівськими та сталінськими зразками концтабір Явожно у Краківському воєводстві, на території філії колишнього концтабору Аушвіц (Освенцім). Кого ув’язнювано в Явожно? У першій фазі акції “Вісла” був один критерій: підозра у сприянні УПА. Цього вистачало, щоб за табірними дротами опинились священники (22 греко-католицьких і 5 православних),

вчителі, лікарі, словом, представники відносно нечисленної української інтелігенції. Однак основну масу в’язнів становили селяни.

У Явожно не направляли членів УПА і ОУН, схоплених військом. Після закінчення акції “Вісла” членів УПА судив районний військовий суд у Кракові, Ряшеві, Любліні. У 1947-1950 р. було засуджено на смертну кару 342 українців. Серед 3936 в’язнів в Явожно були 823 жінки і кільканадцять дітей.

Насильницька акція під кодовою назвою “Вісла” залишається однією з найтрагічніших сторінок в історії українського народу. З серпня 1990 р. сенат Польщі засудив її. Але величезний пласт юридичних питань у зв’язку з цією акцією чекає ще свого розгляду польським сеймом.

Автором цих рядків проведені соціологічні дослідження серед колишніх переселенців з відстані 50 років методом пресового опитування. До нас надійшли 785 анкет, хоча реальна кількість людей трохи перевищує цю цифру, оскільки окремі анкети заповнювали сім’ями. Від переселенців з Лемківщини надіслано 235 анкет, Надсяння — 385, Холмщини — 165. Опитані — люди в основному середнього й старшого віку — від сорока й старші. Найактивнішими виявилися шістдесяти-сімдесятирічні — 51,2%.

Лише 4,8% анкетованих були переселені “добровільно”. З них 7,1% — з Лемківщини, 2,8% — з Надсяння, 6,3% — з Холмщини. Про насильницьку депортацію з рідних земель написали 95,2% опитаних, у тому числі 92,9% з Лемківщини, 97,2% — з Надсяння, 93,7% — з Холмщини. Те, що переселенців перевозили з рідних місць в антисанітарних умовах, підтверджують 96% опитаних.

Нелегко було людям залишати свої прадідівські оселі, майно, прощатися з своїм рідним краєм. І досі вони чують плач і крики, з яким покидали люди свої села. Деяких жінок чоловіки виносили на руках на дорогу, насильно відриваючи їх від рідних порогів,— пишуть у своїх спогадах переселенці... Вивантажували людей у степу на тупикових станціях, як правило, під вечір. Ніхто не поспішав до них підходити. Потім розселяли їх по селах. Страшно було дивитись на колись заможних селян, які раптом були перетворені в рабів. Підселяли людей до місцевих жителів, які після війни й самі жили в скрутних умовах.

Про відсутність відповідних умов життя на новому місці поселення вказує 84,2%, і лише 26,8% з числа опитаних переселенців змогли влаштуватися на роботу за фахом, а голодувати доводилось 68-ом % переселенців. Серед переселенців були й такі, які зазнали переслідувань на новому місці поселення

-- 44,6%. Туга за рідним краєм і досі не зникла в 73,2% переселенців. Додому хотіли б повернутись 55,7% переселенців, якщо була б така можливість.

Сьогодні, з відстані 50 років від трагічних подій українсько-польських переселень в післявоєнний період, їм не можна дати іншої оцінки, як геноцид української нації з боку сталінського та берутського режимів. Боротьба УПА в нових кордонах польської держави, встановлених після Другої світової війни, була справедливою, бо мала на меті захистити основні права одного з найбільших європейських народів.

АНГЛІЙСЬКІ ДИПЛОМАТИЧНІ ДЖЕРЕЛА ПРО УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВЗАЄМИНИ НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Мирослава АНТОНОВИЧ

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

Англійська дипломатія приділяла значну увагу українському та польському питанням на початку Другої світової війни. Про це свідчать численні ноти, листи, меморандуми англійських дипломатів, як от нота Ліпера з Відділу політичної розвідки до Мейкінса з Міністерства закордонних справ від 20 жовтня 1939 р., в якій пропонується не встановлювати офіційних зв'язків з українськими представниками і підтримується федералістське вирішення польсько-української проблеми. Це також лист Ф. Сейвері до В. Стренга від 6 листопада 1939 р., в котрому підтримується ідея участі Британії у вирішенні польсько-української проблеми шляхом утворення федерації, та меморандум І. С. Карлтона з Відділу політичної розвідки від 5 березня 1940 р., в котрому пропонується вирішення польсько-української проблеми тощо. Ці та інші матеріали вміщені в книзі "Anglo-American Perspectives on the Ukrainian Question. 1938-1951. A Documentary Collection" by Lubomyr Y. Luciuk, Bohdan S. Kordan (Любомир Й. Луцук, Богдан С. Кордан "Англо-американські перспективи в українському питанні. 1938-1951. Збірка документів).

На думку британських дипломатів, незважаючи на протистояння, які завжди існували між поляками та українцями, на початку Другої світової війни склались всі умови для досягнення згоди в інтересах обох націй. Зблизило поляків та українців те скрутне становище, в якому вони опинилися під

радянською владою. Як зазначав І. С. Карлтон, офіційними представниками, котрі могли вирішити питання досягнення угоди, були еміграційні польський та український уряди у Франції. Це ті тимчасові органи, котрі повинні були досягти угоди в такій формі, яка б була прийнятною для обох народів.

Однак, як зазначає І. Карлтон, єдність українського уряду була втрачена з початком війни. Президент Левицький, міністр закордонних справ Смаль-Стоцький та військовий міністр, генерал Сальський, можливо, перебували у Варшаві, а міністр Яковлів — у Празі. За словами І. Карлтона, будучи не в змозі керувати урядом, президент Левицький передав повноваження прем'єр-міністрові Прокоповичу, і в грудні було сформовано новий уряд. До складу Комітету, котрий виконував дорадчі функції, входили: Шульгін, голова комітету; Удовиченко та Соловій, заступники голови; Ковенко, Рудичев та Ковальський, секретарі. Серед зазначених членів уряду та комітету англійські дипломати виділяли Шульгіна як сильну особистість, активного діяча та досвідченого дипломата. Однак вплив цих представників на українців Польщі та Росії був незначним, а тому вони не могли укласти серйозну угоду з польським урядом від імені всього українського народу. Справжні лідери польських українців знаходились у вигнанні. Серед таких лідерів І. Карлтон називає полковника Мельника та Мудрого, котрі стали б реальними представниками інтересів польських українців, якби змогли приїхати до Парижа. Великий вплив мав також митрополит А. Шептицький, однак він залишився у Львові, ізольований російською владою.

Аналізуючи можливі способи ліквідації українсько-польських суперечностей, І. Карлтон пропонує спершу вирішити, чи це виключно місцева проблема, чи слід також брати до уваги велику Україну. Якщо це виключно місцева проблема, то, з точки зору українців, вони повинні мати на території Польщі ті ж права, що й усі громадяни Польщі, а поляки повинні віддати українцям ту частину своєї території, на якій проживає основна частина української меншини. Позиція поляків така: "Україна не має права на будь-яку колишню польську територію, оскільки 1) за винятком декількох місяців у 1918 р., коли виникла Українська держава, вона не існувала як окрема держава понад 600 років; 2) в Галичині та на Волині було багато польського населення, яке першим підніме голос проти відділення цього району від Польщі; 3) кордон між Польщею та Україною було встановлено за взаємною згодою у 1920 році; 4) польська нація чинитиме перешкоди цесії частини своєї території і особливо міста Львова ;

5) Польщі важливо мати спільний кордон з Румунією“ [Memorandum by T. S. Carlton//Anglo-American Perspectives on the Ukrainian Question. 1938-1951, p. 76]. Така позиція яскраво засвідчувала польський шовінізм. Однак, на думку англійських дипломатів, вимога цесії території для утворення Української держави була необґрунтованою, оскільки така маленька держава, до складу котрої входило дві чи три області, не могла захистити свою незалежність. Польща була б першим ворогом цієї держави, та й взагалі ця держава була б ласим шматочком для сусідів.

Ще однією проблемою, котра підтримувалася польськими колами, була проблема автономії Західної України. Однак і тут існували певні складності через природну опозицію поляків.

Найлегшим шляхом вирішення українсько-польської проблеми І. Карлтон вважав поєднання питання польських українців з питанням Радянської України (І. Карлтон вживав термін “Російська Україна“) і пропонував для цього надання українцям у Польщі тих же прав, що і польським громадянам, та надання допомоги українцям у поновленні зв'язків з Радянською Україною. Полякам, що мешкали на території України, також слід було надати рівні права з громадянами України. З часом поляки з України могли б бути переселені до Польщі в обмін на українців Польщі, котрі б переїхали на велику Україну.

Серед важливих чинників І. Карлтон відзначав такі: 1. Якщо Велика Україна стане незалежною державою, її населення потребуватиме допомоги ззовні. 2. Якщо поляки та румуни будуть вимушені віддати територію українцям, така допомога не йтиме ні від Польщі, ні від Румунії. 3. Якщо українці погодяться вирішити свої проблеми запропонованим чином, тоді 35 млн. населення Польщі та 34 млн. радянських українців створять блок, значення якого не можливо заперечити, але котрий ніколи не загрожуватиме інтересам Британської Імперії. Важливим моментом був також той, що українська інтелігенція небезпідставно не довіряла Польському та Румунському урядам і з готовністю вітала б британські інтереси в даному питанні.

Якби угоди було досягнуто, полякам бажано було б утворити з українським урядом польсько-український комітет у Львові для сприяння встановленню добрих відносин між двома націями. Добра воля українців могла б охоронятись створенням Українського легіону у Франції. Вирішення польсько-українського питання в цілому розглядається І. С. Карлтоном не тільки як вихід з незадовільного стану, але й як підготовка до об'єднаного повстання поляків та українців у сприятливий момент.

Підтримуючи та заохочуючи на словах український визвольний

рух, англійська дипломатія в той же час вважала недоцільним вступати в переговори з українськими лідерами, не бачачи однак перешкод тому, щоб продовжувати неофіційно приймати окремих українців, як у випадку з докторами Кіселевським та Соловієм. Англійці готові були допомагати полякам та українцям з тактичних питань для досягнення згоди між ними та використати українське повстання для ослаблення одночасно росіян та німців. Такою “поміркованою“ була дипломатія Великої Британії у вирішенні польсько-українського питання.

ПОЛЬСЬКЕ ПІДПІЛЛЯ НА ТЕРИТОРІЇ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Олег ГАЙДАЙ. Богдан ХАВАРІВСЬКИЙ

Державний архів Тернопільської області

Восени 1941 р. польські патріотичні сили у м. Тернополі створили осередки національного опору, які мали мету шляхом збройної боротьби з окупантами сприяти відбудові польської держави в кордонах до бересневих подій 1939 р.

Для оперативного управління польським підпіллям Тернопільська область була розділена на три інспекторати з центрами у Тернополі, Чорткові і Бережанах, позначені відповідно криптонімами “Пік“, “Треф“ і “Кір“.

“Звйонзек валькі збройней“ (ЗВЗ) та Армія Крайова (АК), які організували підпілля, основну увагу зосередили на вишколі його членів. Вишкіл був передусім ідеологічний, політичний і, звичайно, фізичний.

У зв'язку з перевагою Червоної армії на німецько-радянському фронті підпільна організація зосередила увагу на проведенні акцій саботажу і дрібних диверсій. Для підготовки своїх кадрів у м. Тернополі підпілля АК відкрило курси молодших командирів, так звану школу підхорунжих, яку безпосередньо опікав “Скава“.

Для навчання використовували перевидані АК у 1943 р. бойові інструкції польської армії: “Опанування малого міста“, “Опанування залізничної станції“ та ін.

Боївки АК були найбільш підготовленими структурами для диверсійної, терористичної, розвідувальної роботи на окупованих територіях. Боездатності ці боївки досягали за рахунок конспірації, чіткої функціональної розстановки сил, організації професійного вишколу.

Нагромадження зброї було однією з найважливіших ділянок праці всіх клітин підпілля. Для поповнення запасів зброї

представники АК Львівського обширу нерідко вступали в комерційні контакти з німецькими сателітами (угорцями, ітадійцями, рідше з румунами). У цілому проблему озброєння АК успішно вирішувала, оскільки підпілля оперувало значними коштами, що надходили від Лондонського еміграційного уряду і які безпечніше було переправляти через емісарів на східні креси, ніж доставляти саму зброю. Для потреб своїх загонів інспекторат “Кремін” лише у лютому 1944 р. виділив 11894 злотих. Згідно з польськими розрахунковими документами на чорному ринку пістолет коштував 300 злотих, а російський карабін з набоями – 500 злотих.

Для придбання зброї підпілля АК організувало й окремі напади на німецьких вояків. Зброю викрадали також на залізничному транспорті.

На Тернопільщині на кінець 1943 р. повністю були озброєні лише спеціальні сили польського підпілля: відділи бойового призначення, партизанські відділи та патрулі, які безпосередньо займалися диверсіями, саботажем, терором. Усі інші підрозділи були озброєні в середньому на 50%.

Через відсутність документів нині неможливо вивірити цифрові показники військового потенціалу АК на Тернопільщині. Але й ті дані, що є в розпорядженні, не можуть вражати і не спонукати до серйозних роздумів: з ким боролись ОУН–УПА — беззахисним мирним польським населенням чи мобільною, вишколеною підпільною армією?

Факти свідчать, що на січень 1944 р. лише інспекторат “Кремін” мав у розпорядженні відділи бойового призначення “Опал”, “Кобальт”, “Граніт”, “Порфір”, “Бар”, “Мінськ”, лісовий відділ тощо – загальною чисельністю 3500 чоловік.

Усього ж на Тернопільщині, враховуючи й Золочівщину, діяла польська АК чисельністю більш як 6 тис. осіб. При необхідності ця армія могла б мобілізувати у свої ряди ще біля 20 тис. поляків призовного віку.

Отже, польське населення на Тернопільщині не було беззахисним, як свого часу його показувала радянська пропаганда і як тепер намагаються стверджувати деякі польські історики; тут діяла досить вишколена, озброєна і мобільна підпільна армія. Ця армія не була в “глухій” обороні, а протягом тривалого часу завдавала серйозних ударів по оунівському підпіл्लю.

Ще більш відчутними ці удари по оунівському підпіл्लю стали тоді, коли польські боївки АК об’єдналися з більшовицькими партизанськими загонами, а потім і з відділами Червоної армії.

ДИВЕРСІЙНА І ТЕРОРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ АРМІЇ КРАЙОВОЇ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ГАЛИЧИНИ

Володимир ХАНАС

Тернопільська Академія народного господарства

Олег ГАЙЛАЙ

Державний архів Тернопільської області

В основі українсько-польського протистояння у Другій світовій війні лежали старі порахунки між двома народами та ремінісценсії з минулого, що через позицію польських чинників та провокаційну політику німецьких окупантів спричинилися до “малої війни”.

Ставлення польського екзильного уряду до української проблеми було відверто негативне. Він зобов’язував свою делегатуру й Армію Крайову (АК) на території довоєнної Польщі не відступати від status quo, що існував до вересневих подій 1939 р. Західноукраїнські землі й далі вважалися невід’ємною частиною польської території і держави.

Саме Східне бюро польського екзильного уряду в Лондоні висунуло постулат про необхідність організувати польський партизанський рух на східних землях з метою нібито оборони польського населення.

Закладкою підвалин польської підпільної організації на Тернопільщині, котра мала на меті шляхом збройної боротьби з окупантами сприяти відбудові польської держави в кордонах до вересня 1939 р., займався Мечислав Відаєвич (“Черма”, “Война”, “Вапно”). У грудні 1941 р. він передав кермо правління створеного підпілля підполковникові, згодом полковникові Францішеку Студинському (“Скиба”, “Равіч”, “Котліна”, “Радван”, “Скава”), який прибув у Тернопільське воєводство як повноважний представник Лондонського еміграційного уряду. Він і виконував обов’язки коменданта округу АК Тернопіль аж до приходу Червоної Армії у квітні 1944 р.

У процесі розбудови підпілля “Скава” створив крайовий провід Округу АК Тернопіль (криптоніми “Талісман”, “Ветеринарія”, “Комар”, “Танча”). Для оперативного управління польським підпіллям тернопільський округ АК був розділений на інспекторати:

— Тернопільський (криптонім “Пік”), до складу якого входили обводи з центрами у Тернополі, Збаражі, Скалаті і Терехові;

Чортківський (криптоніми “Треф”, “Йовіш”, “Кремінь”) з обводами Чортків, Копичинці, Борщів, Заліщики; — Бережанський (криптонім “Кіп”) з центрами обводів у Бережанах та Підгайцях. У ході підготовки до загальнопольської повстанської операції “Бужа” в структуру Тернопільського округу АК був включений Золочівський інспекторат (криптонім “Каро”) з центрами обводів у Золочеві, Зборові, Красному, Бродах.

Загально чисельність Армії Крайової на терені округу становила згідно з даними польських джерел на лютий 1944 р. 301 повний бойовий “плутон”.

У першому та другому варіантах плану польського повстання, розроблених протягом 1942 р., відомих як рапорти “Ч. 132” і “Ч. 154”, польська політична думка, на жаль, перебувала на рівні мислення режимів із часів пацифікації і не виходила за рамки військово-поліційних операцій на західноукраїнських землях; вона цілковито ігнорувала політичну волю українського народу. Як і раніше, чужоетнічна меншість прагнула панувати над автохтонною більшістю, намагалася її поневолити і вживала всіх заходів, включаючи й військові, щоб за всяку ціну реалізувати свої плани.

Як зазначає відомий український громадський діяч Лев Шанковський, джерелом українсько-польського протистояння були “не тільки імперіалістично-загарбницькі апетити й ноторійний польський шовінізм, але й цілком фальшива оцінка ситуації, в якій знайшовся польський нарід унаслідок війни”.

Через швидкий перебіг подій на радянсько-німецькому фронті, зміни у ставленні альянтів до польських проблем ні перший, ні другий варіанти плану не були виконані, але їх основні постулати увійшли до нового проекту, частково реалізованого в ході військової операції АК у 1944 р. під назвою “Бужа” (“Буря”). Втілення в життя цього плану на території Західної України і трагічні наслідки, які принесло його виконання для українського та польського народів вимагають окремої розвідки.

Аналіз діяльності АК на Тернопіллі дає підстави стверджувати, що головним її напрямом був вишкіл, який передбачав підготовку членів організації до майбутніх рішучих дій проти німців, росіян і українців та за відновлення Польської держави.

Диверсійні терористичні та партизанські дії АК, направлені безпосередньо проти гітлерівців, негативно сприймало оунівське підпілля, оскільки німецькі окупанти нерідко приписували їх українському Рухові Опору з усіма наслідками. Репресії окупантів не тільки завдавали відчутних та непоправних для ОУН втрат, а й підривали стратегічну лінію щодо нагромадження військового

потенціалу для боротьби з основним ворогом — більшовизмом. Ця думка домінувала в листівці ОУН від січня 1943 р.: “...Ні в Московщині, ні в корінній Польщі нема партизанів. Сталін і Сікорський свідомо вибрали наші райони для цієї цілі. Вони передбачили, що німці будуть пацифікувати населення цих районів...”. Але українське підпілля не обмежилось лише заявами та пасивним спогляданням дій поляків, а й реалізовувало свої контрдії. Звертає на себе увагу одна особливість діяльності АК. У період з жовтня 1943 р. до березня 1944 р. польське підпілля настільки зав’язло у протистоянні з українським рухом опору, що основна мета його роботи — боротьба з німецькими окупантами — перемістилась на задній план, і з усього було видно, що АК змістила акценти у визначенні головного ворога. Однак варто зауважити, що всі без винятку успішно реалізовані терористичні акції польського підпілля проти гітлерівців мали виразний український підтекст, оскільки їх свідомо проводили з метою завдати шкоди не тільки українському підпіллю, а й мирному українському населенню шляхом ініціювання німецьких пацифікацій.

Найвизначнішим терористичним актом польського підпілля на терені Чортківського інспекторату Тернопільського округу АК стала ліквідація шефа кримінальної поліції м. Чорткова Ізельта 21 лютого 1944 р. Польське підпілля планувало вчинити замах на шефа гестапо м. Чорткова Мартіна, але атентат так і не був виконаний. Натомість був проведений атентат-провокація на керівника кріпо. Члени бойового кедиву інспекторату “Сокол 1000” та “Тигрис”, екіповані під українців, смертельно поранили Ізельта, а самі зникли. Перед смертю він встиг сказати, що “впав від рук вишиваних сорочок”. Німецьке слідство взяло до уваги “українську” версію. Тим більше, що під час облави затримали члена Українського Допомогового Комітету в Чорткові з віршем антигітлерівського змісту. Відплата окупантів не забарилася: 24 лютого у Чорткові німці розстріляли 27 заручників: 25 українців і двох поляків. Інший терористичний акт аківці вчинили 2 січня 1944 р. у с. Гумніськах, що на Теребовлянщині, коли був убитий сільський мельник Крамер, вся вина якого полягала в тому, що він був фольксдойчем.

У результаті пошуків “українського сліду” загинуло 32 жителі Гумніськ. Внаслідок провокаційних дій боївки АК німецькі частини знищили села і розстріляли чимало жителів Струсова, Слобідки Струсівської, Старої Ягольниці, Підгаєць. Доля Хатині мало не спіткала село Дубівці в Тернопільському районі. Аналогічних прикладів можна наводити чимало.

Основною ударною силою АК для проведення терористичних операцій були бойові відділи АК — кедиви, хоча командування АК використовувало і так звані “Лісові відділи”. Польське підпілля не гребувало й індивідуальними терактами проти членів ОУН. Так, на терені інспекторату лише в жовтні-листопаді 1944 р. кедивами було вбито 10 оунівців і тяжко поранено трьох. Зрозуміло, що відплатні акції ОУН-УПА не забарювалися.

“Малу війну” на Тернопіллі автори розглядають у контексті усього українсько-польського протистояння. Матеріали, опрацьовані ними, дають підстави стверджувати, що криваві жнива були неоднаковими для Галичини, Волині та Закарпаття. Однак, коли в умовах німецької окупації на українсько-польське порозуміння був якийсь шанс, то співпраця АК з наступаючим військовими частинами Червоної Армії їх остаточно знищила і незабаром вилилася у нові жертви серед польського та українського мирного населення.

З ІСТОРІЇ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИН 1941-1947 років

Олександр ШИМЧИШИН

Івано-Франківський краєзнавчий музей

Українська Повстанська Армія (УПА), яка з моменту свого створення (жовтень 1942 р.) повела війну на два fronti — проти гітлерівського нацизму і московського більшовизму — невдовзі змушена була почати боротьбу і на третьому фронті — проти польських шовіністів.

Безсумнівно, що цього фронту не хотів ні український народ, ні його політичні організації, не бажали його й УПА та ОУН. Українська сторона розуміла, що вимоги її національно-державних інтересів наказували жити в приязних стосунках з Польщею як з потенційним союзником у боротьбі проти спільних ворогів — нацистської Німеччини і комуністичної Москви. Таку позицію цілком виразно висловила II Конференція ОУН у квітні 1942 р., заявивши про прагнення ОУН до мирної ліквідації всіх другорядних фронтів, за винятком більшовицького й гітлерівського.

Представники різних народів, що перейшли до УПА із загонів, утворених німцями з числа радянських військовополонених, розуміли, що тільки спільними зусиллями вони зможуть домогтися визволення своїх народів з-під комуністичного і нацистського гніту. У багатьох випадках ОУН добилась

порозуміння з мадярами і румунами. Тільки на польському відтинку цих успіхів не було, хоч робились спроби створення спільного польсько-українського фронту проти Гітлера й Сталіна.

Здавалося б, що боротьба польського народу повинна була скеруватись проти німців та більшовиків, які у вересні 1939 р. спільно знищили польську державу. Але польські шовіністи основне вістря своєї боротьби спрямовують проти українського народу. В усіх переговорах польське підпілля вимагало від ОУН-УПА повної капітуляції і підпорядкування під польський провід. Українське підпілля таких умов прийняти не могло, а тому польсько-українські взаємини гіршали з дня на день. Напруження перейшло у відверту ворожнечу, що вилилась у страшну кровопролитну війну між двома підпільними арміями — Армією Крайовою (АК) та УПА, яка тривала декілька років на велику втіху історичних ворогів обох народів, що без сумніву всіляко заохочували її.

Війну цю почали поляки. Ще в 1941 р. на Холмщині і Підляшші з'явилися польські терористичні боївки, які вбивали українців і знищували українські села. З літа 1942 р. до серпня 1943 р. поляки вбили на Холмщині більше 500 провідних українців — священників, учителів, лікарів, кооператорів, колишніх старшин українських армій, як наприклад, генерала І. Пастернака, полковника Я. Войнаровського, сотників Січових Стрільців Ф. Бориса, О. Марчука та ін. За даними пастирського послання митрополита Холмського і Підляського Іларіона від 4 квітня 1944 р. на Холмщині було замордовано польськими терористами 14 священників і 10 дяків разом з родинами, 5 тисяч мирян — дітей, старших людей і молодих чоловіків.

На Волині польські колоністи повели боротьбу проти місцевого українського населення, колаборуючи відверто з німцями і більшовиками. Одна її частина як “фольксдойчі” служила німцям, працюючи в німецькій окупаційній адміністрації, поліції, керівництві “лігеншафтів”, а друга утворювала таємні гуртки — “пляцуфки” для співпраці з енкаведистськими партизанськими загонами проти українського самостійницького руху.

Польський терор проти українців лютував і в самій Польщі (вбивство полковника Поготовка у Варшаві) і в Галичині, де також стріляли провідних українців (напр., професора Ластовецького).

Активна співпраця поляків з німцями і червоними партизанами в їх антиукраїнській боротьбі змусила український народ перейти до самооборони і розплатитися за всі кривди. На початку 1943 р. починаються широкомасштабні “відплатні акції”

на Волині. Волинські події і всі страхиття останньої польсько-української війни своїми формами і жорстокостями перевершили усе, що досі творилося в історії обох народів.

Загострюються польсько-українські відносини в Закерзонні, чому особливо посприяла запланована АК операція "Буря", що почалася взимку 1943-1944 рр. і закінчилася в липні 1944 р. Активізація під час цієї операції антиукраїнських терористичних дій Армії Крайової (АК) змусила Командування УПА створити на Холмщині фронт проти наступаючої АК. На Закерзоння з Волині приходять декілька куренів і сотень УПА, з місцевих жителів спішно було сформовано 11 сотень добре озброєних і навчених повстанців. У квітні і травні 1944 р. частини АК були розбиті.

Польсько-українська війна лютувала і в Галичині. У першій половині 1944 р. силами УПА й українського підпілля тут була проведена серія "відплатних акцій".

Прихід більшовиків реанімує антиукраїнський терор з боку польських шовіністичних сил. Особливо цьому сприяла угода, підписана у вересні 1944 р. між Польським комітетом національного визволення і тогочасним "урядом" УРСР про взаємну евакуацію польського населення з території УРСР до Польщі та українського з території Польщі до УРСР. Для виселення українців були задіяні всі силові структури комуністичної Польщі — Войсько Польське, "Міліція Обивательська" (МО), "Ужонд Безпеченства Публічного" (УБП), "Охотніча Резерва Міліції Обивательської" (ОРМО), "Баталіоне Хлопське" (БХ). Активно проявляє себе Національна Організація Військова (НОВ), Національні Збройні Сили та ін. Кульмінаційним моментом польсько-української війни була операція "Вісла", скерована проти українців Закерзоння і відділів УПА, які обороняли свій народ від насильницького виселення з автохтонних прадідівських земель. В акції "Вісла" брало участь 120.000 польського війська і різноманітних збройних формувань. Більшовики кинули на проведення цієї акції танкову дивізію та спеціальні протипартизанські загони і заблокували українсько-польський кордон, чехи вислали одну гірську бригаду, декілька піхотних дивізій і старшинську школу з Праги. І все це проти 2,5 - 3 тис. вояків УПА! На фоні безперервних боїв з УПА йде масове насильницьке виселення українців. Спалення українських сіл, вбивства українців, що опирались виселенню, ув'язнення 4 тисяч українських жінок, дітей та людей похилого віку в концентраційному таборі в Явожному — основні риси депортації українців. На середину 1947 р. депортація в основному була закінчена. І хоч план ліквідації частин УПА на Закерзонні не

вдався, але повне переселення українців позбавило основного сенсу збройну боротьбу відділів УПА і вони за наказом Головного Командування припинили її, частково, рейдувавши на Захід, частково на терени України для боротьби з більшовиками.

Так закінчилася героїчна епопея на Закерзонні. Антиукраїнська пропаганда в Польщі твердить, що УПА здійснювала фізичне знищення польського населення в Закерзонському краї. Тим часом, згідно з офіційними даними, в 1944-1947 рр. на Закерзонні від рук УПА знищено 599 цивільних осіб польської національності. А від рук польського підпілля за твердженням колишнього заступника міністра внутрішніх справ комуністичної Польщі В. Пожоги загинуло близько 10 тис. цивільних осіб, що майже у 20 разів більше. Але польські комуністи і теперішні націоналістичні статисти, на жаль, замовчують ці факти.

Польський народ у переважній більшості не вважає УПА своїм ворогом. Бували непоодинокі випадки, коли польські селяни уже після проведення операції "Вісла" допомагали тим українським повстанцям, які не змогли відійти зі своїми відділеннями на Захід чи на Україну. Їх переховували, лікували, ризикуючи своєю свободою і життям. І це тому, що вважали вояків УПА солдатами у війні за свободу проти спільного ворога.

Засвоєння правди про українсько-польський конфлікт буде надзвичайно важливим для перспективи спільної польсько-української боротьби за національне становлення і суспільну справедливість.

Секція 4

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКІ І ЛІТЕРАТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ ВТІЛЕННЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН У ПАМ'ЯТКАХ МАТЕРІАЛЬНОЇ ТА ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ПРИКАРПАТТЯ

Василь СКРИПНИЧУК

Івано-Франківська обласна організація Українського товариства охорони пам'яток історії та культури

Трагічним для українського народу було ХХ ст. Страти, голодомори, депортації з боку наших сусідів стали типовим явищем. До них належить виселення українського населення із споконвічних українських земель – Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Підляшшя.

9 вересня 1944 р. була підписана “Угода між урядом УРСР і Польським комітетом національного визволення про евакуацію українського населення Польщі і польських громадян з території УРСР”.

Депортація 1944–1946 рр. і акція “Вісла” відзначалися особливою жорстокістю, актами масового терору проти мирного населення. Терористичні акти здійснювали не лише озброєні заgonи з місцевого польського населення, але й регулярне польське військо, яке чинило насильство над людьми, що були громадянами Польщі. Депортація завершилась масовим руйнуванням українських храмів, знищувались пам'ятки церковної архітектури, в т. ч. пам'ятки XVI–XVII ст.

Згідно з польською статистикою було депортовано 700 тис. українців у Львівську, Тернопільську та інші області. Колишні переселенці представлені вже декількома поколіннями, що органічно влилися в економічне та суспільно-культурне життя України. Але вони не забувають батьківського краю, де залишилися могили їх рідних, і страшних часів їх примусового виселення. Свідченням цього є велике віче, що відбулося у квітні 1990 р. в с. Тарновиця Тисменицького району, де компактно проживають колишні мешканці с. Пискоровичі з-над Сяну. Тоді було встановлено пам'ятний знак на вшанування пам'яті 1252 українців, знищених польською шовіністичною боївкою у квітні 1945 р. тільки за те, що вони не хотіли покинути рідну землю. Про цю трагічну подію тарновичани склали пісню-хроніку. Виконує ряд народних пісень про виселення українського

населення з Польщі хор Івано-Франківського товариства “Лемковина”.

25 серпня 1995 р. в Городенці, з ініціативи колишніх переселенців, відбулося відкриття пам'ятника жертвам депортації українського населення.

Разом з тим, наші земляки шанують і охороняють пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями і культурою Польщі.

У травні 1991 р. за узгодженням з Івано-Франківською міською Радою польське культурно-просвітницьке Товариство ім. Ф. Карпінського при матеріальній підтримці “Енергополю” встановило 2 пам'ятні знаки. Перший – у меморіальному сквері Івано-Франківська по вул. С. Бандери, на місці колишньої могили польських легіонерів, другий – у Павлівському лісі, де в час II-ої світової війни німецькі загарбники проводили масові розправи над мирним населенням. Тільки за один день 3 серпня 1941 р. вони розстріляли біля 600, а протягом місяця – 2869 вчителів, юристів, лікарів. Це були люди різних національностей, серед них і поляки.

Наприкінці червня 1992 р. в с. Трійця Снятинського району прибула численна група польських громадян на урочисто-жалібну церемонію з нагоди відкриття пам'ятника-хреста на могилі polegлих співвітчизників-односельчан.

Під охороною держави, як пам'ятки історії, знаходяться могили польських поетів Маврикія Гославського та Кароля Свідзінського, похованих у Івано-Франківську. Меморіальна дошка встановлена на приміщенні, що на майдані Андрія Шептицького – тут навчався польський поет Францішек Карпінський, який народився в с. Голосків біля Отинії. До державного реєстру включено пам'ятники Адамові Міцкевичу в Коломиї та Івано-Франківську.

В області успішно вирішується питання задоволення духовних потреб римо-католиків. На їх прохання передано 18 костелів (м. Рогатин, смт. Букачівці, с. Липівка на Рогатинщині, смт. Обертин Тлумацького району, м. Болехів, Івано-Франківськ тощо).

ПОЛЬСЬКІ ПИСЬМЕННИКИ ПРО ГУЦУЛЬЩИНУ

Володимир ПОЛЄК

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаніка
(м. Івано-Франківськ)*

Українсько-польські літературні зв'язки мають давню історію. У цьому взаємному літописі окрему сторінку записала теперішня Івано-Франківська область (колись – Станіславівська, у

міжвоєнний період – Станиславівське воєводство), де народилося чимало польських письменників, які своїми творами збагатили і польську, і українську літератури, стали популяризаторами українства серед польської громадськості. Назвемо деяких з них. Це – Ф. Карпінський, К. Ценглевич, А. Бельовський, М. Романовський та інші.

Треба також назвати і тих польських письменників, які часом випадково опинилися на території нашого краю, де знайшли і захист, і теми для своїх творів, і своїх героїв. Для прикладу назвемо Ю. Коженьовського, автора знаменитої драми “*Karassu górale*”, пісня з якої “*Czerwony piaszcz, za rasem broń*” стала популярною польською народною піснею. Цей твір часто перекладався українською мовою і ставився на українській сцені. Його перший український перекладач Микола Устиянович додав до своєї версії драми Ю. Коженьовського пісню “Верховино, світку ти наш”, що стала, в свою чергу, українською народною піснею, своєрідним гімном Гуцульщини. На цвинтарі в Івано-Франківську (тепер Меморіальний сквер) поховані два польські поети – М. Гославський, учасник Листопадового повстання і автор поеми “Поділля”, та К. Свідзінський, ад’ютант головнокомандуючого військами Паризької Комуни.

Окрему сторінку у польській літературі займає тема Гуцульщини, яку досить добре і досить повно опрацював доцент Вроцлавського університету Ян Хороши у своєму дослідженні “*Nuculszczuzna w literaturze polskiej*” (Вроцлав, 1991). У своїй рецензії на монографію польського дослідника ми відзначили, що п. Ян Хороши провів величезну роботу для того, щоб розшукати та опрацювати унікальні, а часом і малодоступні видання про нашу Гуцульщину, показати, “що і як побачили поляки серед гуцулів”. Розкриваючи цю сторінку польсько-українських взаємин, яку ми назвали “гуцульською школою” у польській літературі (за аналогією до “української школи” у польській літературі), ми одночасно змушені були відзначити, що доцент Ян Хороши “якось не розрізняє національного походження того чи іншого дослідника нашої Гуцульщини. Тому він в один ряд ставить українця І. Вагилевича, що в силу політичних умов писав також польською і чеською мовами, і, скажімо, А. Осендовського. Очевидно, є також суттєва різниця у сприйнятті Гуцульщини її уродженцями, напр., Ф. Карпінським та С. Вінцензом, і корінними поляками, які, так би мовити, випадково потрапили у наші гори і передали свої враження від цього унікального кутка України. І ще одне зауваження. Свідомо чи несвідомо, але дослідник пише про Гуцульщину – як про польську землю!”

(“Новий час”, 14 серпня 1993 р.). Ми акцентуємо на цьому ще й тому, що така тенденція характерна не тільки для польських дослідників ХІХ ст. і міжвоєнної Польщі, але, як бачимо, і для сучасних польських учених. Так, у Ряшеві (Жешові) видається серія “*Galicja i jej dziedzictwo*”, але її автори розглядають Галичину як частину Польщі, ніде не відзначаючи, що її східна частина – це українська земля. Вони навіть не пояснюють, як це сталося, що під назвою Галичина треба розуміти і Краківське князівство, чому, врешті, Австрійська імперія, зайнявши у результаті поділів Польщі українські землі, назвала їх Королівством Галичини і Володимирії, тобто стародавньою назвою Галицько-Волинського князівства-королівства. На наше переконання, і тут треба підходити історично і не посягати на чужі землі.

У рамках тематики нашої конференції зупинимося на творчості двох польських письменників, які писали про Гуцульщину. Один з них – уродженець України (з Вінничини), але на Гуцульщині побував як варшав’янин. Другий – Станіслав Вінценз – уродженець Гуцульщини, який із маленьких літ був пов’язаний із цією частиною України, став фактично її відкривачем не тільки для Польщі, але й усю Європою. Якщо про “гуцульський епізод” Я. Івашкевича маємо тільки згадки (більш повно писав автор цих рядків), то про другого польського письменника маємо досить солідну літературу. Назвемо деякі з них. З польської сторони про нього писали О. Медіда “*W poszukiwaniach jedności człowieka i świata: Folklor w twórczości Stanisława Vincenza*” (Торунь, 1992) і авторів збірника “*Świat Vincenza*” (Вроцлав, 1992), з української В. Погребенник, С. Пушик та автор цих рядків. (Огляд української Віцензіани див. у статті В. Погребенника у “Краківських Українознавчих Зошитах”. — Краків, 1991. — С. 101-104).

Ми зупиняємося дещо детальніше на гуцульській тематиці у творчості Я. Івашкевича і С. Вінценза, використовуючи листи обох письменників до автора цього матеріалу, бо в них маємо цікаві думки польських письменників про значення Гуцульщини для них особисто як людини і письменника.

На Прикарпатті Я. Івашкевич побував двічі — у червні 1922 р. і серпні 1924 р. Другу дату ми встановили на основі його листа від 25 листопада 1971 р., в якому він писав, що “у Ворохті я довідався (тут і далі цитати у нашому перекладі з польської мови. — В. П.) про смерть письменника Конрада”, а цей англійський письменник польського походження помер 3 серпня 1924 р. Причиною першої поїздки Я. Івашкевича була негативна реакція родини на його

заручини. Розпач скоро змінився несподіваними творчими враженнями. “Протягом декількох місяців поринув я по самі вуха у чари цього екзотичного краю. Лагідні гори, — згадував у “Книжці моїх спогадів” (Варшава, 1975), — голубуваті ущелини, море гірських хребтів, вкритих луками, квітами, квіти і квіти, — а серед них особливий люд, інтелігентний, цікавий, мальовничий, що володіє незвичною артистичною вразливістю — все це так захопило мене, що час карантину промайнув як тільки можливо швидко. Провідником моїм у цій країні, що тоді здавалася мені країною чарів, був Станіслав Вінценз”.

Під враженням побаченого Я. Івашкевич написав оповідання “Під Говерлою”, що увійшло до його збірки “Пейзажі сентиментальні” (Варшава, 1926). Цей твір розпочинається незвичним вступом — “Вже від Львова розпочинається країна ввічливості”. Якщо досі польський письменник був зачарований культурою поведінки українців, то тепер не менше захоплення викликали краса, побут і мистецтво гуцулів, своєрідність гуцульської архітектури та предивні танці і музика. Навіть перебуваючи у Парижі, Я. Івашкевич не забував про Гуцульщину — Булонський ліс нагадав йому ліс у Карпатах, а “Сена — зелень води Пруту”. Про це він писав в оповіданні “Ранок у Булонському лісі”.

До “країни чарів” повернувся Я. Івашкевич у 1941 році, коли працював над “Книжкою моїх споминів”. Тут він навів фрагмент краєвиду Слободи Рунгурської, місця народження С. Вінценза. Як він писав, “серед прекрасного гуцульського пейзажу” було видно нафтові вишки, що вже не діяли, і “старий будинок Вінцензів, опустілий і силою речей занедбаний”. Це сталося тому, що після арешту С. Вінценза енкаведистами він потайки покинув рідні місця та емігрував в Угорщину, а звідти — у Швейцарію.

Як ми вже згадували, С. Вінценз народився у Слободі Рунгурській, дитинство провів у Криворівні, а гімназію закінчив у Коломиї. Все це наклало незабутній відбиток на все наступне життя і творчість польського письменника, що знайшло своє відбиття у листах до автора цих рядків. Цій синівській любові до Гуцульщини як частини України сприяла няня, гуцулка Палагна Сліпенчук-Рибенчук. Тут варто процитувати уривок із листа С. Вінценза від 1 жовтня 1966 р.: “...коли я почав вивчати французьку мову, ...вона робила мені суттєві зауваження: “Ще будеш мати час говорити панськими мовами, а тепер говори польськи. Та й пам’ятай, донику, абис ніколи людського язика не забував” (ці слова подані по-українськи, але у польській транскрипції. — В. П.). Як Пан бачить, людським язиком для

мене мав бути язик гуцульський, точніше український. З ним у нашій родині ніхто не воював, а результатом того, що я послухав мою няню Палагну, є книжка “На високій полонині”, бо, щиро признаюсь, поки написав якусь її сторінку, спочатку обдумував її у людській мові”. Пізніше письменник згадував, що “мій твір був задуманий і відчутий по-українськи, тобто по-гуцульськи, а вже пізніше написаний після важких зусиль відшукання того оригінального виразу і відтворення по-польськи, тобто він належить... і Польщі, і Україні разом...”

У листі до О. Дучимінської від 28 лютого 1966 р. (копія у нашому архіві. Він також із скороченнями опублікований у журналі “Знак”. — 1985. — № 6. — С. 104) С. Вінценз образно і поетично розповів про свою роботу над наступними частинами своєї гуцульської епопеї: “Протягом тих 26 років (тобто десь з 1940 р., коли вимушено емігрував за кордон. — В. П.) по різних чужинах я писав і писав, а Ірина (дружина письменника. — В. П.) переписувала і переписувала, і ми разом голубили оте полонинське зілля, що аж розрослося у могутнє дерево”. Нагадаємо, що у 1970 р. появилася друга частина “На високій полонині” — “Звада”, у 1971 р. — “Листи з неба”, а у 1982 р. — “Барвінкові вянек”.

Так виник унікальний 4-томний твір під спільною назвою “На високій полонині”, в якому С. Вінценз охопив минуле і сучасне Гуцульщини, народний побут і народну творчість, напр., твори про О. Довбуша. Польський письменник скромно уточнював, що у своїй епопеї він намагався “тільки зреконструювати, сконцентрувати і скласти у цикли старий гуцульський епос, а також творити далі в його дусі”, бо його призначення — “відкрити світові барви та історію гуцульської Верховини”. На нашу думку, це йому повністю вдалося — він створив рукотворний духовний пам’ятник Гуцульщині і самому собі.

Нарешті треба додати, що справу батька продовжив син Андре (Андрій) де Вінценз, який у Сорбонні захистив докторську дисертацію про гуцульську ономастику, а у 1973 р. у Мюнхені видав монографію “Дослідження гуцульської антропонімії”.

УЧАСТЬ ГАЛИЦЬКОЇ НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ЕЛІТИ В УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ЕТНОЗВ'ЯЗКАХ

Володимир КАЧКАН

Івано-Франківська державна медична академія

Польсько-українські літературно-наукові, мистецькі взаємозв'язки — це широкий і різноаспектний пласт обох етнокультур. Якщо простежити участь певної частини українських літераторів, вчених, суспільно-громадських діячів (переважно невідомих або малознаних) у літературно-мистецькому процесі, суспільно-політичному та культурно-просвітницькому русі, організації та веденні редакційно-видавничої польськомовної справи, науково-педагогічній роботі ряду університетів Польщі, то вималюється достатньо переконлива картина активної суспільно-культурної праці українців на полі українсько-польських взаємин та взаємозбагачень.

Наголошу, що не лише українська, польська, а й уся слов'янська фольклористика збагатилася завдяки появі польською мовою ряду фольклорно-етнографічних розвідок галичанина М. Ількевича ("Sobranje Piesen ruskich historycznych przez Myrosława Ilkewicza" (1833), "Zabobony istniejący między ludem prostym w Galicyi" (Rozmaitości. — 1836. — С. 27. — S. 217-218), "O metodologii ruskiej według podania ludu" (Sławianin. — 1836); О. Колесси ("Ukraińska rytmika ludowa w poezjach Bohdana Zaleskiego" (Львів, 1900. — 78 с.), С. Томашівського ("Ruski epizod Soboru Lugduńskiego, 1245" (Львів, 1927). На терені етнографії вагомий внесок зробив В. Шухевич, який був відомим колекціонером українських та польських старожитностей. Так, готуючись до передачі на етнографічну виставку у Тернополі (1887) значної збірки, вчений організує експедиції разом з польськими професорами В. Дзедушицьким та Л. Вежицьким (до речі, згодом у музеї ім. Дзедушицьких український етнограф відкрив природничий відділ). Про цю творчу співпрацю об'єктивно писав І Франко в огляді "Археологічно-бібліографічна виставка" (Kurier Lwowski. — 1889. — 15 лют. — С. 2-3).

Окрема сторінка, яка може бути розгорнута в особний пласт вкладу українських письменників, істориків, літературознавців у польську науку, етнокультуру, — це вагомі, повновартісні монографічні висліди та науково-документальні студії-есеї Б. Лепкого ("Владислав Оркан", "Коцюбинський у Кракові", (Я. Гординського ("Т. Шевченко і Ж. Крasicький", "Станіслав

Виспянський і Україна"), О. Колесси ("Шевченко і Міцкевич: про значення впливу Міцкевича в розвії поетичної творчості та в генезі поодиноких поем Шевченка" (Львів, 1894. — 116 с.), С. Томашівського ("Самуїл Казимир Кушевич, львівський райця і його записна книга" (ЗНТШ. — 1896. — Т. 15), "Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі" (ЗНТШ. — 1897. — Т. 19), "До історії Перемишля і його єпископської катедри" (Львів, 1928), "Десять літ українського життя в Польщі" (Львів, 1929), І. Брика "В 120-ті роковини народин Т. Шевченка" (Перемишль, 1934), "Польсько-слов'янський словник і слов'яно-польське імен толковане Зарудницького з першої половини XVIII ст.", "Шафарик у ролі судді в термінологічному українсько-польському спорі 1849 р." (Львів, 1929), численні економіко-статистичні огляди у польських періодичних виданнях В. Навроцького, що довгий час жив і працював у Ряшеві.

Можна б писати окрему розправу про вплив історико-літературознавчих праць українських учених, писаних польською мовою, на розширення знань у тій, а чи іншій галузі польської етнокультури. Варто тут назвати глибокі трактати та історико-літературознавчі студії К. Студинського ("Charakterystyka i geneza poetycznych utworów Ambrozego Metleńskiego" (Краків, 1897), "Pierwszy występ literacki Pocięja" (1902), різновиявну працю С. Гординського у формуваних рубрики "Українські справи" у польськомовному місячнику "Sygnaly", що виходив у Львові (1933-1934, 1936-1939). Основну роль у залученні С. Гординського до співпраці у часописі "Sygnaly" відіграв польський критик і публіцист К. Курилюк. 1934 р. було випущено спеціальний "український" номер (№ 4-5) з віршами С. Гординського "Ноктюрн", "Як кінчається заходом день", статтю "Культура антракту". Журнал мав на меті ознайомлення польського читача з українською літературою, мистецтвом, наукою як органічною цілісністю; повернути польську громадськість обличчям до невіршеного в межах тодішньої польської держави українського національного питання; надати моральну та видавничу підтримку українській творчій інтелігенції.

Так само чимало прислужилися до збагачення польської літератури, науки і Є. Пеленський, Б. Кабарівський. Є. Пеленський не раз виконував завдання Б. Божковського, готуючи бібліографічні огляди для варшавських періодичних видань, листувався з познанським професором С. Верчинським, на замовлення Я. Драганича готував статті на "усталені теми" (література, фольклор) для варшавського журналу "Kurier poranny".

Багато маловідомих або й зовсім незнаних постатей спричинилися до взаємозближення та збагачення польської та української літератур і культур через переклади. Так, М. Капій, що довгий час викладав у гімназіях Ярослава, Лежайська, листувався з багатьма діячами польської науки та красного письменства (нині з нашою участю йдуть на Ряшівщині пошуки епістолярної спадщини, бібліотеки та картинної колекції М. Капія), перекладав твори В. Реймонта, М. Конопницької. Чимало прислужився українській духовній культурі перекладач і популяризатор західноєвропейських літератур М. Рудницький. То, власне, завдячуючи йому галицький читач передусім мав змогу ознайомитися з кращими творами А. Міцкевича, Ю. Словацького, Я. Каспровича, В. Оркана.

Чимало з поетичного ужинку М. Конопницької переклав В. Щурат. Він же зробив блискучий переклад "Грюнвальдської пісні" як пам'ятки західноруської літератури XIV ст., про що І. Франко писав із захопленням, що "польські вчені, які займаються дослідями над сею пам'яткою, будуть змушені... значно розширити обсяг своїх пошукувань" (ЛНВ. — 1906. — Т. 25. — Кн. 9. — С. 504-505).

Нерідко українські вчені, політики, правники використовували польську періодику для боротьби з різними антиукраїнськими, москвофільсько-шовіністичними партіями, течіями, для пропаганди національних духовних надбань та утвердження національних ідей державотворення, національної самосвідомості, ментальності. Значну роботу на цій ділянці проробили І. Франко, М. Павлик, М. Лозинський, М. Рудницький, В. Целевич, О. Кисілевська, Я. Весоловський, Є. Олесницький та ін. Так, М. Павлик значно похитнув москвофільські впливи великою соціально-політичною розвідкою "Москвофільство та українофільство серед австроруського народу", опублікованій у польській газеті "Głos" (1884. — 8, 9, 18, 19, 21, 23, 26 листоп.; окремою брошурою — 1906 р.).

Про неабияку організаторську та пропагандистську роботу відомого в Галичині правознавця Є. Олесницького, зокрема, про його організацію віч у Стрийському повіті писала польська "Gazeta narodowa". Ця ж газета досить справедливо відгукувалася на суспільно-культурну працю М. Лозинського, зосібна, на його розвідки, студії та есеї "Польський і руський революційний рух і Україна" (Львів, 1908. — 200 с.), "Польська народова демократія" (К., 1908. — 118 с.), "Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині" (Львів, 1909. — 96 с.), "Духовенство і національна культура" (Львів, 1912. — 44 с.), які

складали значний науковий інтерес для дослідників питань українсько-польських стосунків, проблем історико-правових та культурних взаємин, взагалі важливих етапів українського державного будівництва.

Цікаві і надто вагомі своєю джерельною базою, аналітизмом праці визначних політиків-публіцистів, редакторів Я. Весоловського та В. Целевича нині дають змогу зробити деякі переоцінки поодиноких фактів, давно усталених тенденцій, окремих явищ, що свого часу трактувалися, м'яко кажучи, однобоко. Відомо, що 1907 р. Я. Весоловський повертається до Львова, редагує "Письмо з Просвіти", ряд інших видань "Просвіти", бере участь у демонстраціях, за що його заарештовують. Згодом як приватний звинувач польського письменника Г. Сенкевича виступає у віденському суді, де доводить, що літератор в одній з публікацій у віденській газеті "Die Zeit" зводив наклепи на українську студентську молодь, нібито її представники не голодували під час демонстрації, а "при м'ясивах і винах" добивалися своєї цілі. До речі, віденський суд визнав Г. Сенкевича винним, а його виступ у пресі брехливим.

Чимало сторінок розкривається сьогодні до історично-правдивих та виважених оцінок цілого ряду тенденційних діянь окремих осіб, що намагалися в той віддалений час або ж писати повністю фальшиво, або ж бодай в уже усталені речі вкидати перекручені факти. Проти таких "дописувачів" виступали О. Барвінський, В. Барвінський. Ось, 1882 р. В. Барвінський на сторінках газети "Діло" опублікував цикл статей під назвою "Політика шовінізму", спрямований проти польського публіциста, власника газети "Reforma" (1882-1884) Я. Червінського, що у своїй брошурі "Polityka nerwów" зробив ряд нападів на українсько-галицьку інтелігенцію, зокрема, на просвітницьких діячів.

Незаперечною, по суті, у наш час новою сторінкою у свідомій політико-культурологічній діяльності В. Целевича є творення концепції та шляхів до реалізації так званої "нормалізації" — комплексу заходів і спроб унормувати українсько-польські взаємовідносини у тодішній Польщі, розпочатого 1935 р. керівниками УНДО В. Целевичем, В. Мудрим, О. Луцьким та польським міністром М. Косцялковським.

Чимало письменників у той чи інший спосіб, але регулярно дописували до польських газет, журналів. В. Щурат, наприклад, був постійним кореспондентом таких видань, як "Monitor", "Kurier Lwowski", "Słowo Polskie", "Chwila", "Polityka" та ін.

Можна б немало сказати нового і про А. Крушельницького, редактора журналу "Нові шляхи", 28 вересня 1932 р. ув'язненого

польськими властями і посадженого до тюрми "Бригідки". Тодішній владі не сподобалося спрямування журналу, аргументована критика редактора. Коли ж вихід журналу заборонили, А. Крушельницький писав до дружини 20 листопада 1932 р.: "...мусила бути мені відплата за те все, що я писав три роки й чого мої противники не могли збивати аргументами, мусили знайти собі іншу можливість звільнитися від моєї критики" (Центральний державний історичний архів України у м. Львові. — А. Крушельницький. — Од. зб. — 106. — Арк. 224).

Значний історичний матеріал, що привідкриває вікно до історичної правди, містять праці одного з найсерйозніших дослідників українських видань І. Кравецького. Передусім маємо на увазі такі розвідки: "Руська пісня польського агітатора з 1848 р." (ЗНТШ. — 1902. — Т. 66), "3 секретів польської політики у Галичині 60-70 рр. м. ст." (ЛНВ. — 1911. — Т. 7-8), "Українська преса за кордоном: Статистика і партійна класифікація" (Рада. — 1907. — Ч. 28) та інші.

ПОГЛЯД НА "ПЕДАГОГІКУ ОПІКУНСЬКУ В НАРИСАХ" ДЗІСЛАВА ДОМБРОВСЬКОГО

Мирослав СТЕЛЬМАХОВИЧ

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаніка
(м. Івано-Франківськ)*

"Педагогіка опікунська в нарисах" — так назвав професор Дзіслав Домбровський свій трактат, випущений впродовж 1994-96 років видавництвом Ольштинської вищої педагогічної школи. Відразу відзначу, що книга відомого польського педагога вельми солідна як щодо обсягу (в двох частинах, загальною кількістю 488 сторінок), так і за своїм змістом. До того ж неординарна в свіжості думки й актуальності висвітлених питань. Тому вона відразу привернула увагу. Певний вплив тут мало й наше знайомство з паном професором, яке відбулося під час відвідин ним 1994 року педагогічного факультету Прикарпатського університету ім. В. Стефаніка, де він із великим захопленням розповідав про свою багаторічну працю над науковою розробкою опікунської педагогіки.

Особлива увага до публікації Дз. Домбровського зумовлена ще й певною спільністю наукових інтересів. Адже проблема опікунства досить яскраво маніфестується також в українській народній педагогіці, інтенсивним дослідженням якої займають понад тридцять років. Го й перегук тем опікунської педагогіки у

двох сусідніх слов'янських народів, українського і польського, цілком очевидний.

Отже, нариси опікунської педагогіки професора Дз. Домбровського, як уже згадувалося, представлені в двох частинах. Перша з них складається зі "Вступу" і п'яти розділів, що висвітлюють: 1) педагогіку опікунчу (педагогіку опіки) як наукову дисципліну; 2) поняття опіки міжлюдської; 3) сферу вияву опіки; 4) категорії опіки; 5) структуру опіки.

У науково-пізнавальному аспекті багато важить та посилена увага, яку автор приділяє трактуванню термінології опікунської педагогіки. І потреба така очевидна, якщо взяти до уваги, що наука ця порівняно молода й містить чимало неусталених ще точок зору, термінів і понять. Очевидно, це й спонукало вченого критично оглянути визначення педагогіки опіки в Польщі за останні 20 років (1974-1994) та спинитися на трактуванні цього терміна в поглядах його попередників — Н. Радлінської, К. Кжечковського, Я. Бабіцького.

За словами професора Дз. Домбровського, найпоширенішим нині є розуміння педагогіки опіки як науки про опіку людську, особливо над дитиною, виховання в процесі опіки й помимо неї; опікунські аспекти освіти, переважно шкільної. У цьому відношенні особливе значення надається загальному трактуванню терміна, від якого залежить визначення й самої методологічної концепції педагогіки опіки.

У книзі доречно акцентується на тому, що опіка в людському житті є однією з найгуманітарніших, визначальних і в той же час високодиференційованих сфер людських, громадських і суспільних стосунків. Вона зумовлює збереження й розвиток особистості в її найбільш якісних виявах. Кожен індивід впродовж свого буття стикається з нею то в ролі підопічного, то опікуна, то посередника (спостерігача).

Суспільство невпинно прогресує, а з ним й опіка зазнає істотних змін. Якщо ще майже донедавна вона носила переважно філантропічний характер, то нині трактується перш за все в морально-правових категоріях обов'язку, права, в тому числі й на міжнародному рівні. Це й мав на увазі автор, коли визначав провідні змістові аспекти своєї пошукової діяльності.

Вчений ретельно з'ясовує суть загального поняття й предмета педагогіки опіки, чітко визначає її провідні функції, дає ретроспективний аналіз її розвитку й визначення перспектив, розкриває взаємозв'язок між допомогою й опікою. Особливо скрупульозно окреслюється сфера людської опіки в усьому багатстві її багатогранних виявів. У цьому зв'язку предметом

пильної уваги стала родинна опіка: прив'язка сімейної опіки до сексуального життя й відтворення; фундаментальне місце родинної опіки в структурі міжлюдській; специфічні вартості родинної опіки; родинна опіка як складна система; природність родинної опіки, її загальність та альтруїзм; родинна опіка як категорія моралі, її норми, сфера застосування; опікунство в етиці й телеології.

Чимало уваги приділено розкриттю суспільної опіки, зокрема її походженню, складності, відображенню у свідомості людей, генезису, джерелам, юридичному вираженню.

Дуже вдало, на мій погляд, автор підійшов до розв'язання проблеми взаємин між опікою та вихованням, пропедетично розкривши істинну суть виховної опіки; її докладному аналізу присвячено в другій частині спеціальний розділ. Адже, як відомо, засильна опіка може зашкодити вихованню. Тому вона мусить мати свою розумну міру. Її вдале визначення можливе при розумінні структури опіки та її потреб. У книзі значна увага приділена висвітленню проблемності потреб людини, їх типології, фрустрації, надсуб'єктивності. Різнобічний характер має змалювання образу опікуна, його функцій, атмосфери опіки й виховання.

Друга книга Дз. Домбровського є органічним продовженням книги першої. Вона розпочинається з шостого розділу "Форми й методи опіки". Цим наочно підкреслюється, що перша і друга частини книги "Педагогіка опікунства в нарисах" становлять одну нерозривну цілість і репрезентують результат багаторічної плідної науково-пошукової діяльності її автора. То й не дивно, що кожне з висвітлених у ній питань відзначається своєю глибинністю, науковою обґрунтованістю, логічною досконалістю, переконливістю й стрункістю викладу думок і міркувань, вивершеністю форми і змісту.

Вдало виглядає, наприклад, розкриття форм і методів опіки, її структури, визначаються підходи до їх класифікацій. І це похвально. Адже опіка виражає одну з найтонших і найделікатніших сфер людських стосунків. Вдала класифікація форм дозволяє, по перше, в повній мірі охопити їх виражальне багатство. По-друге, вона дає змогу уникнути рецептурності при розробці методичних питань. Цьому сприяє й визначення методів опіки. В усіх випадках вони мають багатовимірний характер, що об'єктивно зумовлено складністю життя кожної людини.

Великий педагогічний сенс закладений у розгляді опікунських стосунків та спроб їх типології, що представлено у формі розгорненої таблиці (с. 42-43).

Скрупульозно підійшов автор до з'ясування процесу опіки, взявши до уваги його еволюційні видозміни залежно від віку людини – від немовляти до вікового визрівання, доведеного до цілковитої самостійності індивіда. Сюди тісно прилягають досить докладні характеристики опікунських функцій – гомеостатичної, екзистенціальної, регуляційної, самодіяльної й соціалізаційної.

Серед усіх восьми розділів рецензованої книги найбільшим за обсягом і широтою охоплених питань є розділ "Опіка й виховання". І доцільність такого кроку очевидна. Адже в педагогічній літературі ця проблема до появи праці професора Дз. Домбровського "Педагогіка опікунська в нарисах" не мала достатнього висвітлення. На практиці теж вона трактується досить спрощено. З одного боку, акцентується увага на шкідливості ухилення від опікунських обов'язків. З другого боку, домінує застереження від занадтої опіки, що схильна породжувати пасивну, безвільну, безхарактерну й непристосовану до життя особистість. Ці положення, звичайно, правильні. Але ж вони суто емпіричні й далеко не вичерпують істинної суті згаданої проблеми. Трансмисійний механізм взаємин між опікою й вихованням значно складніший. І це науково доведено у розділі "Опіка й виховання".

Проблема реляції між опікою й вихованням у педагогічній літературі, методологічні основи, порівняльна характеристика опіки й виховання, зв'язок між опікою й вихованням, задоволення фізіологічних і психогромадських потреб підопічних у ракурсі взаємодій опіки й виховання, непередбачені суперечності опіки, посилення процесу опіки цінностями опіки, стимуляція, анімація і модифікація потреб у процесі виховання, збіг потреб особистості й суспільних вимог, зв'язок опіки з вихованням через їх спільний предмет і виконання функцій, аксіологія опіки й виховання, загальні поняття опіки й виховання як передумова розрізнення вартостей, властивих цим обидвом галузям педагогічної діяльності, найвищі цінності опіки й виховання в антропоцентристській системі – такий провідний зміст розділу "Опіка й виховання".

Грунтовним є розкриття суті понять "виховання через опіку", "виховання опікунське", "опіка виховна". При цьому взято до уваги виховання через опіку в педагогічній системі Я. Корчака й А. Макаренка. Цим здійснено логічний перехід до з'ясування засад опіки виховної (процесу опікунсько-виховного) та її шляхів оптимізаційних.

Завершується рецензована праця викладом детальних методичних рекомендацій щодо планування опікунсько-виховної

роботи у навчальних закладах й обширною бібліографією.

У цілому ж двотомна праця Дз. Домбровського "Педагогіка опікунська в нарисах" заслуговує високої оцінки.

ДИДАКТИЧНІ ІДЕЇ ПОЛЬСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ І ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

Василь ХРУШ

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

Польська дидактична система чітко сформувалася в ХІХ столітті і була представлена відомими педагогами Яном Владиславом Давидом (1859–1914) у праці "Науки про речі", Богданом Наврочинським (1882–1974) в роботах "Учень і клас", "Основи навчання", Казиміром Сосніцьким у фундаментальній праці "Основи дидактики".

У ХХ столітті польська дидактична школа найбільш ефективно розвивалась такими вченими-педагогами, як Аркадій Богдан Добровольський ("Нова дидактика"), Чеслав Купісевич ("Основи загальної дидактики"), Вінсент Оконь ("Вступ до загальної дидактики") та іншими дослідниками.

На відміну від дидактів інших країн, у тому числі й України, польські вчені історично не заперечували один одного, не вишукували недоліки і не акцентували на них увагу, а навпаки, будували теорію навчання на консолідації зусиль, наступності дидактичних пошуків. Саме ця спільна платформа, що складалася історично впродовж майже двох віків, дала змогу аргументовано говорити про польську дидактичну систему як "комплекс внутрішньо погоджених тверджень, які ґрунтуються на єдності цілей, змісту і дидактичних принципів, що стосуються способів і організації роботи учителів та учнів". (Вінсент Оконь).

Я. Давид, будучи продовжувачем великих дидактичних шкіл Я. Коменського, Й. Песталоцці, Й. Гербарта, у роботі "Наука про речі" (1882) обґрунтував теорію трьох пізнавальних категорій: частин, властивостей і типів речей. За основу пізнання взагалі і навчального пізнання зокрема Я. Давид узяв психічний процес, який, на його думку, включає три елементи: а) сприйняття зовнішніх стимулів; б) внутрішню переробку цих стимулів; в) моторну реакцію на стимули.

На його думку, правильне сприйняття, осмислена "переробка" дитиною сприйнятого дозволяють так побудувати процес вивчення

історії, природознавства та мистецтва, щоб учні переконались у тім, що отримані знання мають реальне для них значення і цінність. Це сприятиме не тільки зростанню інтересу в учнів до знань, але й допоможе їх інтелектуальному, психічному, морально-вольовому розвитку.

Одним з перших у світовій і першим у польській дидактиці Я. Давид висунув вимогу, щоб навчання ґрунтувалося на чуттєвому та інтелектуальному пізнанні і практичній діяльності самих дітей.

Це твердження польського вченого не втратило свого значення для розвитку української школи і сьогодні. Тепер, коли ми відходимо від авторитарного стилю взаємовідносин учителів і учнів, коли гуманізується навчально-виховний процес, коли замість "тиску" на свідомість дитини ми все частіше звертаємось до світу її почуттів і уявлень, емоцій і переживань, теоретичні пошуки відомого польського дидакта Я. Давида успішно втілюються в практику роботи молоді української школи.

В умовах всезагального зростання практичного значення знань і росту діловитості по-новому оцінюється роль особистої практичної діяльності дітей у процесі навчання. Психолого-педагогічна наука дає нові й нові докази того, що особистість найкраще формується під впливом двох факторів: особистої діяльності (ігрової, навчальної, трудової, спортивної, художньої та ін.) і спілкування, яке виникає в процесі діяльності. Тому тепер на перші позиції виходить навчання. Власна дієвість учнів, рух і розвиток, пошук через навчальні дії повинні замінити навчання, яке здійснювалося в основному за допомогою слухання і говоріння. Сьогоднішнє навчання, стверджують українські і польські педагоги, здійснюється не тільки головою, але й руками.

Польський педагог Б. Наврочинський у роботі "Принципи навчання" по-новому оцінив пізнавальні можливості методів проведення уроків. Він ще на початку ХХ століття критикував ті недоліки уроків, які ми не можемо подолати і сьогодні. Недоліки уроків, за справедливим зауваженням Б. Наврочинського, полягали у тім, що в процесі їх проведення головна увага вчителів приділялася поясненню і перевірці знань. Багатьма педагогами ігнорувались розмірковування дітей, не формувалось у них уміння робити самостійні умовисновки, добирати аргументи і факти, будувати систему доказів. Окрім того, на уроках знання далеко не завжди перетворювалися в уміння. Навчання носило теоретичний, а точніше схоластичний характер.

Б. Наврочинський практично першим подав ідею евристичного підходу до навчання і сформував такі його етапи:

а) зіткнення учня з теоретичною і практичною трудністю;

- б) формування основного питання (що робити?);
- в) пошук рішення;
- г) розчленування великого завдання на більш дрібні питання і поетапне їх вирішення;
- д) формулювання і закріплення отриманих відповідей;
- е) застосування знань в багаторазових вправах.

Система, запропонована Б. Наврочинським, лягла в основу створення і розв'язання проблемних ситуацій у процесі навчання, тобто пошуку виходу із складного розумового затруднення, для чого необхідна додаткова порція інформації.

Значний вплив на розвиток дидактичних досліджень і вдосконалення процесу навчання мали праці В. Оконя. В багатьох працях з теорії навчання (більш ніж десять фундаментальних праць) розглядаються питання проблемного навчання, дидактичні закони в навчанні, експериментальні школи та ін.

На відміну від українських дидактів В. Помагайби, В. Онищука, А. Алексюка та ін. В. Оконя фундаментально розглядає різнобічне навчання, основне місце в якому відводить аналізу фізіологічних передумов навчання (роль у навчанні правої і лівої півкуль мозку, правої і лівої руки та ін.).

Особистість учня розглядається В. Оконом як гармонійно функціонуюче ціле -- те, що розуміє, відчуває, діє, усвідомлює своє "Я" і зв'язане багатьма відношеннями із суспільством і культурою. Виходячи з цієї єдності особистості учня, В. Оконя не розділяє навчальний процес на навчання (викладання) і учіння (засвоєння), як це роблять українські дидакти.

У "Вступі до загальної дидактики" ним спеціально виділені розділи, які підкреслюють нерозривність навчання і учіння -- розділ одинадцятий "Проблемне викладання-учіння", розділ тринадцятий -- "Методи викладання-учіння" та ін.

У В. Оконя в центрі навчального процесу знаходиться учень, а в українських дидактів -- учитель. У нас методика писались "під учителя" -- методика викладання мови, літератури, математики та ін., і майже немає в українській науково-методичній науці методик учіння, тобто методик оптимального і ефективного засвоєння знань. Лише тепер, коли поволі розвиваються процеси гуманізації та демократизації навчально-виховного процесу, коли особистість стає найвищою суспільною цінністю, ми розуміємо всю глибину і правильність підходу педагогічних ідей В. Оконя, висловлених ним у 60-70-х роках нашого століття.

Оригінальним польським дидактом, з яким менше знайомі наші учителі, є Чеслав Купісевич. Його дидактичні пошуки знайшли відображення в таких працях, як: "Про ефективність

проблемного навчання" (1960), "Боротьба із другорічництвом" (1964), "Програмоване навчання" (1966), "Методи і приклади дидактичного програмування" (1970), "Основи загальної дидактики" (1973, 1980), "Методи дидактичного програмування" (1974), "Програмоване навчання у вищій школі" (1974) та ін.

Як і більшість польських дидактів, Ч. Купісевич детально розглядає причини невдач у навчанні, пропонує дидактичні засоби боротьби з неуспішністю учнів. З цієї проблеми ним спеціально підготовлена книга "Неуспішність у школі" (1964).

Основними дидактичними причинами неуспішності Ч. Купісевич вважає надто жорстку, уніформну систему навчання, в якій відсутня індивідуалізація і диференціація навчально-виховної роботи. До числа факторів, що обумовлюють неуспішність, він відносить вербалізм (багатослівність), однобокий інтелектуалізм, вузький практицизм у професійному навчанні, стереотипність методів навчальної роботи, перевантаження учнів роботою та ін.

Справедливим є твердження польського дослідника, що відставання частіше всього починається з одного предмету. З часом воно поширюється на всю роботу учня. Особливо небезпечним є відставання в галузі рідної мови і математики, тому що воно обов'язково відіб'ється на результатах роботи дітей з інших навчальних предметів.

Ці думки польського педагога підтверджуються і практикою роботи з невстигаючими учнями українських шкіл.

Дослідження польських дидактів відрізняється глибоким історизмом, частими порівняннями сучасного з минулим. Вони стверджують, що багато проблем навчання і виховання, які розцінюємо як сучасні, уже мали місце в історії, стояли і вирішувались раніше. Тому важливим є не тільки шукати способи розв'язання проблеми, але й подивитись, як вона розв'язувалася колись. На відміну від польських учених, багато українських дослідників історію починають з самих себе і, відповідно, допускаються тих помилок, яких можна було б уникнути.

Дидактичні твори польських учених проникнуті дійовою любов'ю до дітей і вчителів, дають простір читачам для роздумів, критичного і творчого підходу у вирішенні навчальних проблем, доступні, написані живою мовою.

Глибоке вивчення дидактичних ідей польських дослідників, ознайомлення з їх творами безумовно справило б позитивний вплив на розвиток навчально-виховного процесу в Україні.

ШКІЛЬНИЦТВО В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ХХ СТ.: АСПЕКТИ ІСТОРІЇ ТА ГЕОПОЛІТИКИ

Май ПАНЧУК, Степан СВОРАК

*Інститут національних відносин і політології НАН України
(м. Київ)*

Природний процес національного самоусвідомлення українського народу обтяжений як внутрішніми, історико-географічного характеру чинниками, головним з яких була його вікова бездержавність, так і зовнішніми, зокрема, експансіоністською політикою сусідніх держав, які, захопивши на якийсь період українські землі, позбавляли українців права на свою національну культуру та мовну ідентичність.

Українці як етнокультурна спільнота позбавлялися власної самоназви. Їм “дозволялося” бути “малоросами”, “рутенами”, “русинами”. Політичне безправ'я, хижацьке використання матеріальних ресурсів народу супроводжувалося духовними утисками. Під особливим “контролем” чужинецької влади перебувала освіта українців, зокрема школа.

З огляду на місце і роль освіти, шкільної справи в зближенні мовної ідентичності, самоутвердженні українців — одного з найчисленніших слов'янських народів — зупинимось на проблемах українського шкільництва на західноукраїнських землях у ХХ ст.

ХХ сторіччя виявилось особливо динамічним і драматичним у житті українського народу, у тому числі й на західноукраїнських землях. Розпад Австро-Угорської імперії, поразка національно-демократичної революції і падіння Західноукраїнської Народної Республіки як її дітища призвели до окупації Східної Галичини, а згодом і Західної Волині Польщею, Північної Буковини і частини Бессарабії — Румунією, Закарпаття — Чехословаччиною. У загальному (економічному й політичному) наступі на українство нові політичні режими особливо послідовно й жорстоко переслідували українську школу. Якщо у 1911/12 навч. р. у Східній Галичині налічувалося 2612 початкових шкіл з українською мовою викладання, то у 1920/21 їх стало 1930. Кількість же польських початкових шкіл за ці роки зросла тут з 537 до 1872. На Буковині уже в 1921 р. на румунську мову викладання було переведено 90 шкіл, у яких навчалось 16 тис. дітей, а протягом наступних двох років — всі 214 народних і 6 середніх шкіл. У Закарпатті відчувався сильний чеський вплив, активно насаджувалися чеські школи. У Західній Україні

державною була оголошена польська мова, на Буковині — румунська, в Закарпатті — чеська. Величезною була неписьменність серед українців. У Львівському воєводстві вона становила 29,2%, у Тернопільському — 39,3%, Станіславському — 46, Волинському — 68,8, Поліському — 71, на Буковині — 60, на Закарпатті — 70%. На час “возз'єднання” українських земель в єдиній УРСР українська школа в західноукраїнському регіоні була майже повністю знищена. Соціально-економічне, політичне, культурне й духовне життя українців на їхніх споконвічних землях підтримувалося героїчними зусиллями національно свідомої еліти, яка в боротьбі за збереження національної ідентичності зуміла організувати у політичних, економічних, культурних, релігійних та інших об'єднаннях значні верстви народу.

Вагомі зрушення в системі шкільної освіти в західно-українських землях сталися з початком Другої світової війни. Станом на 1 вересня 1939 р. працювало 5166 шкіл, з яких українськими були 135, польськими 2731; 2205 шкіл були утраквістичними. Встановлення радянської влади в Західній Україні і Північній Буковині супроводжувалося реорганізацією всієї системи освіти. У 1940/41 навч. р. в західних областях УРСР кількість загальноосвітніх шкіл досягала 6739, безплатним навчанням було охоплено 1189100 дітей. Було ліквідоване панування польської системи освіти. У краї того року діяло 5798 шкіл з українською мовою викладання, 941 польською, російською та іншими мовами. До початку навчального року тільки у Львівській області кількість українських шкіл збільшилася з 91 до 1002, у Рівненській — з 3 до 686 загальноосвітніх закладів.

У радянській історіографії усталеною була однозначно позитивна оцінка реорганізації шкільництва, як і всієї “соціалістичної перебудови” краю. І справді, з огляду на стрімке зростання кількості шкіл з українською мовою викладання, що забезпечило доступ до освіти всім дітям шкільного віку, на безкоштовність освіти, позитивна оцінка реорганізації школи цілком правомірна. Однак, домінантними при її запровадженні були не національні, а геополітичні чинники, покликані забезпечити не корінні інтереси місцевого, переважно українського, населення, а далекоюжні плани радянського політичного режиму, що замінив на цих землях польський.

Отже, як і в попередні десятиліття більшість корінного населення західноукраїнських земель була позбавлена можливості розвивати свою національну мову, освіту, культуру в інтересах

національного самовизначення і самоутвердження. Кожен політичний режим, встановлений у краї, маніпулював системою освіти на свій розсуд. Так сталося і в 1941 р., коли західноукраїнські землі окупували німецько-фашистські війська.

З приходом на західноукраїнські терени німецької військової і політичної машини знову розпочалось будівництво “нової”, на цей раз пронимецької школи як для українців, так і для поляків. Всі середні, неповні середні та початкові школи були перегорені у так звані “народні”. Зокрема, в Станіславській окрузі в період окупації діяло 379 таких шкіл, у яких працювало 970 вчителів і навчалось 50 тисяч учнів. Навчання в цих школах починалось пізно восени, а з початком сільськогосподарських робіт навесні закінчувалось. З навчальних планів і програм усіх шкіл були виключені такі предмети як історія, географія, конституція, російська мова, а з інших предметів давалися тільки елементарні уявлення. Цього, за задумом нових реформаторів освіти, було цілком досить, адже головне завдання цих шкіл — підготовка робочої сили для німецьких підприємств і фермерів з місцевого населення. Восени 1941 р. в усіх містах Галичини були відкриті професійні школи, котрі ділилися на 4 групи: ремісничі, промислові, торговельні і сільськогосподарські з українською та польською мовами навчання. Протягом жовтня-листопада того року преса Львова і Кракова була заповнена оголошеннями про відкриття шкіл.

Вже у грудні 1941 р. виявилось, що в українських торгових школах контингент учнів достатній, але в ремісничих та промислових, на відміну від польських, був значний недобір. “Український Львів виявляє замало розуміння для професійних шкіл”, — скаржилися 14 грудня 1941 р. “Краківські вісті”. Готуючи молодь до роботи в Німеччині, окупаційна влада через середні та професійні школи поповнювала молоддю робочою силою підприємства і фермерські господарства району. Причому, терміни навчання в школах не витримувались. У будь-який час за вказівкою дистриктового відділу праці, без попередження відділу навчання спеціальні загони окупантів здійснювали наскоки на школи і забирали учнів для відправки на роботу в Німеччину.

З квітня 1942 р. в Галичині почали працювати й вищі навчальні заклади — медичний, фармацевтичний та сільськогосподарський інститути та деякі відділи технічного інституту. Мовою викладання в них була німецька. Викладачі інститутів мали право в кінці кожної лекції за 10 хвилин передати зміст польською або українською мовами. Але, так як серед професорсько-викладацького складу більшість складала

поляки, то зміст уроків передавався тільки польською мовою, що викликало невдоволення української частини студентів. Найбільшим інститутом за кількістю студентів і викладачів був медичний, на п'яти курсах якого восени 1943 р. навчалось 700 студентів, у тому числі 500 українців і 200 поляків.

Таким чином, і німецький окупаційний режим формував і впроваджував на західноукраїнських землях таку систему освіти, яка забезпечувала б далекосяжні, геополітичні устремління фашистської Німеччини. Корінні інтереси місцевого, насамперед українського і польського, населення при цьому до уваги не брались.

З відновленням радянської влади на західноукраїнських землях тут знову утверджується радянська система освіти, яка зберігалася тут аж до проголошення незалежності України і спадщина якої повністю не подолана й сьогодні. Тоді ж, на жовтень 1944 р. в західних областях України відновила роботу більшість шкіл, утворених тут ще в 1939-41 рр. Основна частина дітей шкільного віку української, польської та інших національностей одержала можливість відвідувати школу.

У своїх звітах Наркомату освіти інспектори обласних управлінь стверджували, що основна маса інтелігенції, зокрема вчителі, включилася в радянське життя. Інспектори ділили вчителів Станіславщини на чотири групи. Серед учительства виділялася своєю політичною активністю та частина, котра була надіслана зі східних регіонів України та з Росії (у перші п'ять повоєнних років таких учителів було майже 30 тис.). Відзначалося також, що активно включилась у радянське життя невелика частина місцевої інтелігенції. Проте основна частина місцевих учителів виділялася своїми аполітичними поглядами. Вони нібито займали доляльну позицію до політики нової влади, але в більшості своїй намагалися стояти осторонь політичних подій. До четвертої групи вчителів інспектори відносили тих, хто займав явно ворожу позицію щодо заходів радянської влади.

Так, Тарас Франко, син видатного українського письменника, у 1944 р. працював учителем третьої школи м. Станіслава. Він досить відверто виявляв свої погляди та думки, гуртував навколо себе вчительство школи та інтелігенцію міста. Коли представники обкому партії попросили його підготувати відозву до членів Організації Українських Націоналістів та воїнів Української Повстанської Армії, то розпочав він її словами “брати-українці, партизани України”, що дуже обурило представників Києва.

Поряд з проблемами вчителів українських шкіл немало клопотів органам місцевої влади створювали вчителі — поляки.

Вони консолідували сили для організації протидії заходам радянської влади щодо прокомуністичною навчання і виховання в школах, репатріації вчительства і учнівської молоді. У цей період активізує свою діяльність католицька церква, польськими активістами здійснюється ряд саботажницьких і терористичних актів.

Польська націоналістична інтелігенція прагнула всіма силами ізолювати себе й учнів польських шкіл від будь-якого радянського впливу. Учителі, зокрема, твердили, що ні української, ні російської мови поляки не розуміють. Коли на методичному об'єднанні викладачів математики м. Львова доповідач почав говорити українською мовою, польські вчителі зажадали доповіді польською, бо нібито української вони не розуміють. Ще більше схвилювало комісію Наркомату освіти відвідання школи № 19 м. Львова. Коли члени комісії звернулися до учениць 2-3 класу з проханням показати кабінет директора, то дівчатка відповіли польською мовою, що це є школа польська і в ній треба говорити лише польською мовою. Цікаво, що в цьому ж приміщенні одночасно діяла і школа № 21 з російською мовою навчання. Як стверджують очевидці, ні діти, ні вчителі цих шкіл практично не спілкувалися між собою.

У польських школах учителі продовжували користуватися підручниками німецького і польського видання, історичними картами XVII ст., що пройшло під гаслами Польщі "від можа до можа", а намальований на стіні 19-ої школи краєвид Львова прикрашав польський герб.

Католицькі священослужителі продовжували викладати релігію в польських школах, а вчителі молодших класів з учнями організовано відвідували богослужіння в костелах. Польські учні і вчителі протестували проти запровадження в їхніх школах українських стінгазет, викладання української або російської мови. Під тиском батьків учні у польських школах відмовлялися вступати в будь-які дитячі організації, включаючи Червоний Хрест, не кажучи вже про піонерську чи комсомольську організації, ігнорували "революційні" радянські свята тощо.

Органи народної освіти тримали польські, як і українські, школи під постійним контролем протягом усього 1944/45 навч. р., але найбільші "прояви ворожих дій з боку українсько-німецьких та польських націоналістів" були виявлені на екзаменах. Так, у білетах з польської мови і літератури в ряді шкіл Львова були занижені вимоги та спрощені запитання. В іспитових білетах випущено всі питання, що стосувалися історії та діяльності ВКП(б), КП(б)У, боротьби українського і російського народів з

польською шляхтою, польсько-радянських взаємин, а білети з російської літератури не відповідали програмовим вимогам.

З початком 1945/46 навч. р., незважаючи на посилену агітацію серед поляків за переселення до Польщі, їм вдалося добитися відкриття лише на Львівщині 48 шкіл з польською мовою навчання, у т.ч. 21 початкової, 17 семирічних і 10 середніх. І все ж, під адміністративним тиском з 1 січня 1945 р. розпочалося масове переселення жителів польської національності до Польщі і української — до України. За 6 місяців 1945 р. тільки з Дрогобицької області до Польщі виїхало понад 400 вчителів шкіл, із шкіл Львівської області вибули 7163 учні, з Волині — 16839 учнів, на місце яких прибуло за цей же період 18295 школярів-українців.

Величезна міграція учнівської молоді та вчителів у Західній Україні протягом 1945/46 навч. р. негативно позначилась на роботі як українських, так і польських шкіл, котрі тепер уже через нестачу вчителів та учнів приходилось закривати або перепрофільовувати. Протягом 1945 р. тільки в Рівненській області були закриті 43 школи з польською мовою викладання.

Насильне переселення українців і поляків у повоєнні роки, здійснюване під гаслами зміцнення дружби між українським і польським народами, стало однією з драматичних сторінок у взаємовідносинах двох сусідніх народів. Інтереси значної частини громадян Польщі й України були знехтувані, а руйнацію українства в Польщі, кульмінацією якої стала сумнозвісна операція "Вісла", та польськості в Україні можна сміливо розцінювати як етноцид, здійснений правлячими режимами обох країн.

Із завершенням переселення поляків із західноукраїнських земель до Польщі було "вирішено" і проблему польського шкільництва. На 1950 р. в усіх західних областях практично не залишилось шкіл з польською мовою викладання. За перше повоєнне п'ятиріччя, особливо після подолання збройного опору радянській владі на західноукраїнських землях, була утверджена й радянська система шкільництва. У цілому ж по Україні станом на 1950 р. працювало 31055 шкіл, у т.ч. з українською мовою викладання 27901, російською 2836, польською 6, угорською 101, румунською 13, молдавською 163. 35 шкіл були дво-, тримовними. Поступово тут домінуючою стає російськомовна школа. Зростає мережа цих шкіл. Якщо в 1950 р. їх було 2836, то в 1970 р. 5505 і 403 школи -- двомовні. "Національна" за формою, соціалістична за змістом школа в західному регіоні республіки, як і всієї України, за всі роки радянської влади ніколи не була

українською. Навіаки, побудована на засадах марксизму-ленінізму, з його класовим підходом до виховання і запереченням загальнонаціональних надбань духовного життя українського народу, школа в краї була дійовим важелем радянської політичної системи в справі так званого інтернаціонального виховання учнівської молоді, формування нової спільності людей — “єдиного радянського народу”. Місцеві органи влади, здійснюючи політику комуністичної партії, політично, матеріально й морально підтримували саме таке спрямування освітньої системи. Будь-які прояви відходу від марксистсько-ленінських засад навчання й виховання суворо карались. Школа виступала дійовим інструментом русифікаторської політики комуністичної партії та радянської влади. Іншою вона бути не могла.

Таким чином, розглянута нами на історичному фоні ХХ ст. проблема шкільництва в західноукраїнських землях дає підстави для висновку, що кожен політичний режим, запроваджений у краї, спрямовував систему освіти, центральною ланкою в якій завжди виступала школа, на досягнення своїх геополітичних цілей. Так було за часів панування тут як австро-угорського, польського, румунського, чеського, так і радянського режимів. Їх шовіністична, асиміляторська політика гальмувала природний процес національного самовизначення українського етносу, консолідації його етнографічних груп в єдину націю. Лише проголошення незалежності України, її зміцнення як самостійної, демократичної й правової держави забезпечує належні умови для вільного духовного розвитку українського народу — громадян України всіх національностей. Основний Закон України гарантує не тільки “всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України”, але й “вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України”. Таким чином, Українська держава бере під свій захист право громадян всіх національностей навчати й виховувати своїх дітей у школах з рідною мовою викладання. Зміни, що сталися в розвитку шкільництва за роки незалежності України, характеризує мережа освітніх закладів 1995/96 навч. р. В Україні сьогодні діє 21443 загальноосвітніх школи, з них із українською мовою викладання — 15898, з російською — 3016, молдавською — 11, румунською — 98, угорською — 63, польською — 3, англійською — 1, кримськотатарською — 1, кількомовними є 2352. Така мережа освітніх шкіл, удосконалення якої продовжується, покликана забезпечити інтереси громадян України всіх національностей в отриманні освіти, основою якої має стати їх національна самобутність.

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ

Мечислав ФІГЛЕВСЬКИЙ

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

Процеси демократизації у незалежній Україні сприяють пробудженню етнічної самосвідомості національних меншин, посиленню їх ролі й участі в державотворчому процесі. Про це свідчить, зокрема, зростання у західних областях нашої держави кількості польських громадських організацій, культурних товариств, шкіл, самодіяльних колективів, діючих римокатолицьких костелів. Про багатогранне життя України, демократизацію в усіх сферах життя поляків, діяльність польських громадських організацій в Україні систематично інформують 2 газети, що видаються польською мовою — “Дзєннік Кїйовскї” (додаток до газети “Голос України”) та “Газета Львовска”. Збільшився обсяг передач польською мовою львівського радіо.

Новим змістом, різноманітними формами за 5 років незалежності України збагатилася культурно-освітня діяльність польських громадських організацій, що входять до Федерації польських організацій в Україні, Спілки поляків України в Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській та інших областях. Як правило, працюють вони у тісному контакті з місцевими радами, державними адміністраціями, органами культури і освіти, професійними творчими колективами, вузами, школами. На підтримку діяльності польських національно-культурних товариств у 1995 році держава виділила понад 500 мільйонів карбованців.

Характерно, що в діяльності польських громадських організацій беруть участь не тільки поляки, а й українці, білоруси, росіяни, євреї, люди інших національностей. Ці об'єднання ставлять собі за мету сприяти державотворчим процесам в Україні, поглибленню демократизації, прискоренню економічних реформ, згуртуванню і піднесенню самосвідомості етнічних поляків, плеканню їх культурної самобутності, розвитку освіти, мистецтва, утвердженню правди про інколи складні і навіть драматичні взаємовідносини між українським і польським народами, як це і належить добрим сусідам. Важлива ділянка цієї діяльності — висвітлення взаємовідносин між поляками й українцями, зокрема, в роки Другої світової війни, в післявоєнний

період, які закарбувалися у свідомості обох народів і спричинили певні стереотипи мислення, з'ясування справжніх причин конфліктів, показ теперішнього життя поляків в Україні, українців у Польщі.

Уже стали традиційними наукові конференції з участю українських і польських учених, студентів, лекторії, кінофестивалі, обміни телевізійними програмами, зустрічі з науковцями, письменниками, митцями. Ці та інші заходи нерідко проводяться спільно з українськими організаціями, що діють у Республіці Польща.

У 1995 р. у Львівському університеті відбулася конференція "Козацькі війни XVII ст. в історичній свідомості польського і українського народів", організована спільно з Люблінським університетом. Для читання лекцій у вузах Тернополя, Львова, Івано-Франківська запрошуються науковці з Польщі, а українські вчені виступають перед польськими студентами.

У західних областях України регулярно проводяться Дні польської культури, фестивалі самодіяльних колективів, Дні польського кіно, обміни художніми виставками, театральними виставами, конкурси поезії. У Львові з прем'єрами польського театру, який працює при Будинку вчителя, регулярно знайомляться місцеві жителі, гості.

Важливою ділянкою роботи польських громадських організацій в Україні є допомога польським школам, класам, гурткам у вивченні польської мови дітьми і дорослими. Для організації системи загальної освіти польською мовою, факультативного й курсового вивчення рідної мови, історії, культури Міністерства освіти України та Республіки Польща уклали двосторонню угоду на 5 років. У 1993/94 навч. р. в Україні працювали 3 денних загальноосвітніх польських школи, в яких навчалось 823 учні. Діяли 2 українсько-польські школи. Всього налічувалося 43 польських класи. Факультативно або в гуртках польську мову вивчали 2287 дітей. Так, якщо в 1992 році в польських школах Львова і Львівської області навчалось понад 600 учнів, то в 1993 — 800, а в 1994 — понад 900. Вирішується питання про спорудження поблизу Мостиськ ще однієї польської школи. Збільшилася кількість тих, хто оволодіває польською мовою на Івано-Франківщині, Тернопільщині. З участю відповідальних працівників Міністерства освіти України у Львові відбувся "круглий стіл", на якому йшлося про підготовку і видання польських підручників. Учителів для польських шкіл і класів сьогодні готують Український педагогічний університет у Києві, Прикарпатський університет в Івано-Франківську, Жито-

мирський, Тернопільський та Дрогобицький педагогічні інститути. Систематично організовуються семінари педагогів, що працюють у польських школах, для них виділяється необхідна методична література.

Плідну роботу проводять в Івано-Франківську товариство польської культури ім. Ф. Карпінського, яким керує Ванда Сергеева, та польське культурне товариство "Пшиязнь", яке від часу його створення очолює Люція Кубіцька. Систематично відбуваються зустрічі з цікавими людьми, тематичні вечори, присвячені творчості відомих літераторів. У цьому році члени товариства спільно з польськими шанувальниками творчості письменника С. Вінценза провели туристський похід у Карпати по місцях, що пов'язані з його творчістю. Товариство ім. Ф. Карпінського тримає шефство над польськими класами у СШ № 14, багато допомагає філологічному факультетові місцевого університету в організації навчального процесу на польському відділенні. Це товариство організовує конференції, дитячі ранки, допомагає тим, хто вивчає польську мову (організований факультатив для дорослих), дбає про тісніші взаємовідносини між українцями і поляками. Надзвичайно цікаво проходять тематичні вечори (наприклад свято "Вігилія"), які проводять активісти товариства спільно зі студентами відкритого декілька років тому польського відділення Прикарпатського університету.

Більшість польських громадських організацій і товариств працює у тісному контакті з релігійними громадами римокатоликів, яких лише на Івано-Франківщині зареєстровано уже більше 20. Богослужіння в костелах, як правило, проводяться українською і польською мовами, працюють недільні релігійні школи.

Однак, на нашу думку, в роботі польських громадських організацій, товариств, зокрема Івано-Франківщини, є ряд проблем, що потребують вирішення. Свою діяльність вони деколи проводять келійно, не інформують громадськість про заходи. До участі в тематичних вечорах, зустрічах недостатньо залучаються вчені міста, представники державних установ.

Сьогодні в іноземному відділі обласної бібліотеки зовсім відсутня нова наукова література, зокрема історична, філософська, яка видається в Республіці Польща. Відомо, що Прикарпаття тісно пов'язане з творчістю відомого письменника С. Вінценза. Однак, майже неможливо знайти його твори польською мовою. У кіосках міста, особливо комерційних, безліч польських журналів бульварного плану, але зовсім немає видань для дітей і підлітків, жінок, новинок літератури, техніки, газет, що видаються у

Польщі. Навіть "Газети Львовської" сьогодні немає ні в обласній, ні в інших бібліотеках Івано-Франківська.

У Прикарпатському університеті ім. В. Стефаника на польському відділенні філологічного факультету працюють досвідчені вчені, здібні спеціалісти. Однак через брак коштів дуже мало є надходжень польською мовою для університетської бібліотеки. Не знайти тут цікавих видань, зокрема з проблем польсько-українських відносин, праць польських учених, які спеціалізуються на дослідженнях з життя України й українців. Бракує також періодичних видань, наукових збірників. Певну допомогу могли б надати в цьому Посольство України в Польщі.

Необхідно домагатися, щоб у костелах, які сьогодні діють у західних областях України, богослужіння велись польською і українською мовами. Слід уникати міжконфесійних сутичок між римо-католиками і людьми інших віросповідань, що, на жаль, мали місце на Львівщині. Інколи такі конфлікти ініціюються окремими засобами інформації, які децю тенденційно, за застарілими стереотипами пишуть про громади римо-католиків, забуваючи при цьому положення нещодавно прийнятої Конституції України.

Дальшій активізації роботи польських громадських організацій в Україні і українських в Республіці Польща сприятиме Угода про співробітництво між Україною та Республікою Польща щодо забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин. Проект такої Угоди, як заявив заступник Міністра України у справах національностей та міграції Р. Чілачава, підготовлений в Україні і переданий польській Стороні. Підписана попередня Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща в галузі культурного та наукового співробітництва, яка також сприятиме зміцненню і поглибленню наших взаємин.

ДОСВІД ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТІВ ДЛЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ

Недлі ЛИСЕНКО, Олександра ЛИСЕНКО

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

Функціональні особливості еколого-педагогічної культури в структурі фахової підготовки вихователів дошкільних закладів зумовлюють необхідність розробки її теоретичних і методичних аспектів. Наші дослідження засвідчують урахування надбань зарубіжної педагогіки. Конструктивне опанування ними сприятиме

створенню нової концепції педагогічного процесу в цілому та його конкретного компонента — екологічного виховання студентів. Досвід Польщі близький нам з історичних міркувань. Українські освітні діячі мали налагоджені зв'язки із західноєвропейськими вченими, з польськими, а обмін їх педагогічними ідеями відбувався з періоду українського Відродження (XVI-XVII ст.). У XX ст. на Західну Європу орієнтувалися Ю. Дзерович, А. Животко, С. Русова та ін.

Використання досвіду Польщі в аналізі системи підготовки дошкільних фахівців у галузі екопроблематики обумовлене, з нашого погляду, тим, що українці посідають значне місце за чисельністю в складі населення цієї країни. Показовим є, скажімо, широка популяризація досвіду роботи українських ліцеїв і Вищих Педагогічних шкіл м. Ольштина, Гурово, Зеленої Гури та інших.

На підставі педагогічних досліджень С. Лашина, Є. Ляски, М. Студзінської, Д. Чіхи та інших, різноманітних матеріалів можна здійснити порівняльний аналіз двох шкіл підготовки спеціалістів дошкільного профілю — української та польської. В останні роки ці школи дедалі зближуються, що дає можливість інтегрувати, модифікувати варіанти розв'язання досліджуваної проблеми у вузах ряду європейських країн, в тому числі України і Польщі.

Зміст підготовки студентів — майбутніх педагогів до екологічного виховання дітей дошкільного віку в європейській школі лише почасти став об'єктом дослідження вчених з кінця 70-х — початку 80-х років.

Хоча екологічна свідомість, екологічна культура й етика визнавалися як обов'язкові чинники фахової педагогічної компетентності, а наукові ради Ліг охорони природи цих країн своїми ухвалами і законодавчими актами одночасно наполягали на необхідності здійснення роботи з екопроблематики вже в дитячому садку, такі аспекти готовності дошкільних спеціалістів, як соціально-психологічний, діяльнісно-процесуальний та предметно-операційний планувалися в змісті фахових дисциплін педагогічних факультетів вищих навчальних закладів вибірково і лише в контексті курсу "Охорона природи з основами екології".

Відповідним змістом лише почасти були наповнені фахові дисципліни окремих циклів, як от: суспільний (методологія взаємодії суспільства і природного довкілля), психолого-педагогічний (загальна концептуальна теорія екологічної освіти й виховання), спеціально-науковий (опанування знаннями з комплексу екологічних проблем). Однак інтегрування даних знань в окремій дисципліні задля опанування студентами технологією їх

повідомлення дітям та належного спрямування навчально-виховного процесу дошкільного закладу та вивчення екопроблематики не передбачались. Так, скажімо, в курсі "Охорона природи з основами екології" в ході лекційних, семінарських та практичних занять розкривалися теоретичні основи охорони природи та міжнародні законодавчі акти в цій галузі, а проблема екологічної освіти й виховання знаходила відображення у шкільній практиці як тема одного завершального уроку. Щодо питань екологічного виховання дітей дошкільного віку, то вони лише почасти передбачались у програмах фахових дисциплін в окремих країнах.

Розглянемо розв'язання даної проблеми на матеріалі досліджень учених Польщі.

Задля правильного визначення місця екології в системі професійної підготовки студентів інститутом шкільних програм Міністерства освіти й виховання Польщі здійснювалися дослідження аналітичного (вивчення документації, практики роботи навчальних закладів) й прогностичного (проекування інтегрованої системи екологічної освіти) спрямування. Згідно з висунутою гіпотезою (зміст екологічної освіти й виховання гарантує високий кінцевий результат за умови встановлення міждисциплінарних зв'язків у програмах восьмирічної школи та загальноосвітнього ліцею) навчання в галузі охорони природи започатковувалося з дошкільного закладу в трирічному віці. Саме тут вихователю закладав підвалини індивідуального стилю пізнання дитини та її взаємодії з довкіллям.

Дотично до змісту навчальних програм у підготовці педагога чільне місце відводилося формуванню його вмінь і навичок виховання в дітей відповідального ставлення до природного довкілля. Спершу воно обумовлювалося естетичними (необхідність зберігати красу рідної природи, її недоторканість), а пізніше й гігієнічними мотивами (розуміння корисності природи для здоров'я людини, прагнення дотримуватися чистоти і затишку в приміщенні та на ділянці дошкільного закладу). Надалі педагог переходив до формування гуманістичних мотивів (прагнення дітей виявляти доброту, терплячість, доброзичливість, прагнення спілкуватися з рослинами і тваринами) та науково-пізнавальних інтересів дітей, а саме: розуміння ними складних взаємозв'язків суспільства, людини і довкілля, прагнення пізнати їх логіку і взаємообумовленість першооснови екологічної культури, а за тим — культури поведінки в довкіллі в цілому.

Як засвідчують дослідження, підготовку вихователів здійснюють у вищих навчальних закладах за певною схемою.

Насамперед забезпечується вивчення теоретичних засад охорони природи й формування навичок природоохоронної діяльності в системі різних навчальних предметів згідно з планом 10-річної середньої школи. Надалі у випускному класі набуті знання з природничонаукових, суспільних і технічних дисциплін, а також класичної екології всіх рівнів інтегрують в окремому предметі навчання. За тим теоретичні й практичні аспекти підготовки педагога до роботи з дітьми вдосконалюють у системі професійної освіти з урахуванням низки об'єктивних і суб'єктивних умов функціонування дитячих садків у різних регіонах Польщі.

Так схема професійної підготовки педагога до екологічного виховання дітей закладається в основу навчальних планів педагогічних ліцеїв. Вищих педагогічних шкіл і університетів Польщі, де здійснюється професійна підготовка фахівців дошкільного виховання.

Однак з кінця 70-х — на початку 80-х років спеціальні програми підготовки дошкільних фахівців екологічного виховання дітей не розроблялися. Водночас ця проблема розв'язується в контексті програми курсу "Біосфера і людина", який у Польщі читається як "Охорона і формування природного середовища". Він є обов'язковим для всіх вищих навчальних закладів з метою інтеграції природоохоронних знань і вмінь фахівців.

Незважаючи на різноманітність типів навчальних закладів, які здійснюють підготовку фахівців дошкільного виховання, спільні тенденції для сучасної європейської школи в галузі підготовки до екологічного виховання уявляються нам такі: означення глибокого розуміння необхідності опанування змістом процесів взаємодії людини з довкіллям, способами її оптимізації задля подальшого процесу й розвитку людського суспільства як пріоритету у вивченні дисциплін природничого циклу;

— включення знань про природне довкілля, практичних умінь і навичок його пізнання в навчальні програми з урахуванням міждисциплінарної інтеграції, що є підґрунтям поетапного опанування технологією їх повідомлення в навчально-виховному процесі дошкільних закладів з урахуванням вікових особливостей дітей та специфіки типів дитячих садків;

— формування професійних умінь і навичок моделювання й управління навчально-виховним процесом дошкільного закладу як відкритої соціально-педагогічної системи, що ґрунтується на інтеграції з родинним вихованням і передбачає глибоко компетентне розуміння ролі педагога у формуванні досвіду пізнання дитиною природного довкілля її життєдіяльності;

— більшість програм спрямована на розкриття

природничонаукових основ охорони природи, з різним рівнем вичленювання та узагальнення екологічного цензу знань, чим обумовлюється недостатність їх інтегруючої функції в опануванні майбутніми спеціалістами технологією процесу екологічного виховання дошкільників;

— за тематичним розділом зміст програм творять природничонаукові знання, у яких в узагальненій формі цінність природи розкривається комплексно, тобто її естетичний, науковий, екологічний аспекти представлені лише почасти в контексті проблем охорони природи. Вважаємо, що такий підхід до проблеми не сприяє студентам у швидкому опануванні вміннями й навичками організації процесуально-технічного пізнання довкілля.

Сучасний етап суспільно-економічного розвитку наших країн потребує створення нових програм і вимагає від учених у цій галузі уточнення й збагачення їх змісту, перегляду навчальних планів і програм факультетів, які здійснюють підготовку фахівців дошкільного виховання з орієнтацією як на природу, історико-культурну й національну своєрідність, так і на здобутки світової практики в галузі фахової підготовки до роботи в дитячому садку загалом.

Інтеграція європейської школи, в т.ч. української і польської в світову поведе за собою різноманітність концептуальних засад творення дитячих садків нових типів. Передбачаємо, що відхід від єдиного типу дитячого садка об'єктивно поставить вихователя в нові умови роботи, сприятиме зростанню його фахової компетентності.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКИХ ЧАСОВИХ ФОРМ ДІСЛОВА У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКІЙ ТА ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ

Микола ЛЕСЮК

Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)

Праслов'янська мова характеризувалася складною системою часових форм дієслова, яка в свою чергу являла собою, за словами Г. Бірнбаума, результат глибокої еволюції праіндоєвропейської системи і може бути охарактеризована як інноваційна у порівнянні з останньою як на формальному, так і на функціональному рівнях.

Складність системи часових форм праслов'янської мови

обумовлюється, перш за все, складністю системи форм минулого часу. Праслов'янське дієслово мало дві прості і дві аналітичні форми для вираження минулої дії. Одна з простих форм — аорист — уживалася в розповідях для позначення дії в її нетривалому або одиничному виявленні; ця дія не була пов'язана з моментом мовлення. Другою простою формою минулого часу був імперфект, який позначав минулу дію в її тривалості або повторюваності. Як і аорист, імперфект уживався лише в розповідях, тобто був релятивною часовою формою. Часове значення, що виражалось аналітичною формою перфектом, було абсолютним; ця часова форма на відміну від перших двох уживалась при розмові. Плюсквамперфект передавав дію, що передувала іншій минулій дії. Давні слов'янські мови, що витворилися на основі праслов'янської, успадкували від неї всі названі форми минулого, три форми майбутнього й одну теперішнього часу, але доля їх у різних мовах була неоднаковою.

Ще в дописемний період у давньопольській мові пройшли зміни особових формах імперфекта. Полягали вони в контракції (стягненні) *aa* в *a* та *ea* в *e*, у результаті чого праслов'янські форми типу **delaachъ*, **videachъ* змінилися на *dziafach*, *widziech*. Крім того, пройшли зміни у 2 ос. мн., де праслов'янські **delaasete*, **videasete* у давньопольській поряд із закономірними відповідниками *dziafaaszecie*, *widzieszecie* мали форми *dziafaście*, *widzieście*, що виникли під впливом аористних форм. Аналогічні зміни у формах імперфекта пройшли й у давньоукраїнській мові.

З усіх праслов'янських аористних форм у старопольській мові зберігся лише сигматичний аорист з інфінітивно-аористною основою на голосний типу **delachъ*, **chvalichъ*. Якщо основа інфінітива закінчувалася на приголосний, то особові закінчення приєднувались через голосну *e*. У давньоукраїнській мові цей так званий "новий" аорист утворювався додаванням закінчень через з'єднувальну голосну *o*. Так само через різні з'єднувальні голосні (*e* та *o*) приєднувались закінчення нового аориста у чеській та словацькій мовах.

Зазнавали змін і особові закінчення старопольського аориста. Так, праслов'янське закінчення 3 ос. мн. = *še* змінилося, очевидно, під впливом імперфекта на = *cha*. У результаті цих змін парадигма старопольського аориста мала такий вигляд: *dziafach*, *dziafa*, *dziafachom*, *dziafaście*, *dziafacha*; *idziech*, *idzie*, *idziechom*, *idzieście*, *idziecha* (пор. у давньоукраїнській мові: *идохъ*, *идокомъ*, *идосте*, *идоша*). До цього слід додати, що ні в аористі, ні в імперфекті старопольська мова не зберегла форм двоїни, які

функціонували в праслов'янській мові.

Як видно, аористні та імперфектні форми у старопольській мові взаємно впливали одна на одну. Контракція голосних в імперфекті, заміна закінчення 3 ос. мн. в аористі та в 2 ос. мн. в імперфекті призвели до того, що парадигма аориста й імперфекта стали ідентичними (за винятком 2-3 ос. одн.) і встановити з певністю, яка саме форма вжита в тексті — аористна чи імперфектна — стало неможливим. Злиття парадигм цих двох часових форм послужило однією з причин їх занепаду.

Отже, у східнослов'янських, польській, чеській, словацькій та словенській мовах ці дві форми в різний час були витиснуті формациєю минулого складеного часу — перфектом, який був легший до узгодження з почуттям різниці між доконаністю /недоконаністю, що поступово посилювалася в слов'янських мовах. У давньоукраїнській мові аорист та імперфект з живого мовлення зникають уже в XII-XIII ст., однак у ранніх літературних пам'ятках вони ще вживаються досить активно. Так, у "Слові о полку Ігоревім" аорист ужитий 155, а імперфект 40 разів, рясніють аористними формами "Поученіє" Володимира Мономаха, Галицько-Волинський літопис, які носять розповідний характер, зате в "Руській правді" форм імперфекта немає жодної. Якщо ж ці форми зустрічаються ще й у пізніших строукраїнських пам'ятках, то це була лише данина минулому, стилізація під старослов'янську мову.

У найдавніших старопольських пам'ятках форми аориста та імперфекта теж зустрічаються дуже рідко. Так, у найстарішій пам'ятці Kazaniach świetokrzyskich (пам'ятка XIV ст., яка, однак, є списком із значно ранішої, мова якої вказує на XIII ст.) засвідчено лише вісім форм аориста й імперфекта, в Psalterzu florianskim — 13, в Psalterzu puławskim — 2, в Zapisce sądowej (1401 р.) — 2, в Biblii szarospatackiej — лише одна. Таким чином, дослідники історії польської мови налічують у найдавніших пам'ятках лише 26 форм аориста та імперфекта, причому лише три з них (moŵich, pospieszycha, poczecha) з певністю можна віднести до аориста і лише сім (siedziesze, moŵiasze, moŵiacha, biesze, wychadzasze, bfogofowiacha, biecha) до імперфекта. Інші форми можна вважати як аористними, так і імперфектними, оскільки вони втратили диференціальні ознаки.

"Розпізнавання" аориста утруднювалося ще й тим, що його форми в 2-3 ос. одн. збігалися з формами 3 ос. одн. теперішнього часу, які вже на старопольському ґрунті втратили праслов'янське закінчення = ть. У результаті цього інколи навіть контекст не міг дати чіткості у визначенні часової форми, напр.: "...gdyż wynidzie

Tobiasz chce swe nogi umyć w rzece, wysunawszy się jedna wielika ryba, chcąc ji polknać. Jejże sie Tobiasz uzast, pocznie wołać wielikim gfosem..." (Biblia szarospatacka).

У наведеному уривку дієслова wynidzie, pocznie можна кваліфікувати як аористні форми 'вийшов', 'почав', але разом з тим можна вважати й за форми теперішнього доконаного, вжитого у значенні минулого: "коли вийде Тобіаш, маючи намір помити ноги в ріці, висунулася з води одна велика риба, яка хотіла проковтнути їх. Злякався Тобіаш, як почне кричати сильним голосом...".

Таким чином, прості форми минулого часу і в старопольській мові виходять з ужитку. Правда, у сучасних українській та польській мовах збереглися залишки аористних форм дієслова бути. В українській мові — це частка би (б) в умовному способі, а також елементи би, б у сполучниках якби, аби, щоб, які етимологічно являють собою форму 2-3 ос. одн. аориста дієслова бути. У гуцульських та буковинських говорах в умовному способі збереглася й форма 1 ос. одн. аориста бих. У сучасній польській мові колишня аористна форма бу в умовному способі об'єдналася з видозміненими формами дієслова бути в теперішньому часі: bym, byś, byśmy, byście.

Поступово зникнувши не тільки з усно-розмовної, але й із книжної мови, аорист та імперфект були замінені перфектом. Однак і перфект у такому вигляді, як він був успадкований з праслов'янської мови, проіснував недовго. Як для старопольської, так і для староукраїнської мови він виявився надто громіздкою структурою і в зв'язку з цим в обох мовах уже в найдавніших пам'ятках зустрічаються деформовані, скорочені форми допоміжного дієслова бути у 1 і 2 особ. обох чисел і повна їх утрата в 3 ос. одн. й мн. Сприяв цьому той факт, що вживалися вони переважно в постпозиції і носили енклітичний характер. Більше того, в староукраїнській мові уже в XIV-XV ст. нерідко зустрічаються пропуски допоміжного дієслова й у 1 та 2-ій ос., що стало можливим завдяки активному вживанню в ролі підмета особових займенників.

У старопольській мові праслов'янські форми дієслова *byti, *jesmь, *jesi, *jestь, *jesmь, *jeste, *sqь змінилися на jeśm, jeś, jest, jeśmy, jeście, sa. Однак уже в XIV ст. вони втрачають значеннєву виразність і перетворюються на закінчення, своєрідні приростки, що могли приєднуватися як до дієприкметника на -лѣ, так і до будь-якого іншого слова в реченні, що, власне й являє собою єдиний слід від колишньої їх самостійності. Таким чином,

форма jeśm скорочується в -śm, а далі в -m, що засвідчується уже в *Spowiedzi powszechnej* (поч. XV ст.): jakośm zgrzeszył, com sie dopuścił. У 2 ос. одн. Форма jes змінилася на -eś або на ś: iześ jadł, sfyzszał і под. Форма 3 ос. jest у старопольській мові мала паралельну форму jeść (пор. рос. есть). Пізніше на базі форми jest сформувалася нова презентна парадигма дієслова бути (форма jest плюс залишки колишніх презентних форм цього дієслова). У 1 ос. мн. форма jeśmy скорочується в -śmy, де звук /s/ пом'якшився під впливом інших особових форм: robiliśmy, jechaliśmy, pisaliśmy; первісна форма 2 ос. мн. jeście скоротилася в -ście: czekaliście, robiliście, clebaście nie jedli.

Аналогічні зміни форм теперішнього часу відбулися і в українській мові; такі злиті форми були звичними в староукраїнських пам'ятках: Здаст мі ся, шом міл відіти... чоловіка того... Тась ти його не шукал? Використовуються аналогічні форми й досі у західноукраїнських говірках, напр., у В. Стефаніка: А шо-м уздрів, та й сказав-ем; Сотку ніби-с узев, а додому що несеш?

Успадкувався обидвома мовами і давноминулий час, зокрема, той його різновид, що утворювався сполученням дієприкметника на -лѣ і перфекта дієслова бути, напр.: О, щоб були мої осліпли очі, було б душі ясніше й спокійніше (Франко); Niebo a morze — te dwie rzeczy były świat zastąpiły; wszystko był opranował sny naród słowiński (Kochanowski). Слід зазначити, що в сучасній польській літературній мові давноминулий час уживається дуже рідко.

Щодо форм майбутнього часу, то польська мова зберегла давній складений II-ий: będę czytał. В українській є залишки обох складених форм: читатиму і буду читати.

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ НАУКОВІ І КУЛЬТУРНІ ВЗАЄМИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Петро АРСЕНИЧ

Прикарпатський університет ім. В. Стефаніка
(м. Івано-Франківськ)

Із Прикарпаття пов'язані життя і діяльність багатьох діячів польської науки і культури, які підтримували дружні стосунки із членами "Руської Трійці", згодом з І. Франком, В. Стефаніком та іншими.

У с. Креховичі Рожнятівського району народився польський літературознавець і перекладач Август Бельовський (1806–1876), який співпрацював з І. Вагилевичем. Разом з ним переклав

"Слово о полку Ігоревім" та написав статті "Печери Довбуша в Бубнищі" і "Покуття", в котрих висвітлив діяльність О. Довбуша.

Про карпатських опришків написав драму "Верховинці" польський письменник Юзеф Коженювський, який в 1830 і 1840 рр. побував у Жаб'ї і Буркуті. В драмі автор зобразив соціальне і національне гноблення гуцулів австрійською монархією.

П'єса відразу здобула популярність на Україні. 1843 року її переклав український письменник М. Устиянович і до перекладу додав свій вірш "Верховино, світку ти наш". У 1910 р. український письменник Гнат Хоткевич організував у с. Красноїллі Гуцульський театр і для нього переробив драму Коженювського під назвою "Антін Ревізорчук", постановка якої мала надзвичайний успіх не лише серед українських, але й польських глядачів під час гастролей театру в 1911–1912 рр. по Галичині і, зокрема, у містах Польщі, особливо Кракові.

У Кракові екзамен трупа витримала блискуче. Польська газета "Новосці ілюстроване" вмістила фотографію театру і позитивну рецензію. Актор театру Петро Шекерик-Доників згадував: "Цілі шпальти у польській пресі були переповнені рецензіями, дуже похвальними для нас. Ми си цим радували, бо здобули славу і розголос нашій Гуцульщині, а це для нас було дорожче від усього. Нас так розрекламувала польська преса у Кракові, що ми, як поїхали з Кракова знов на Схід, то не треба було навіть нам афішів розвішувати по містах, доста було, як ми си перейшли по місту".

Кореспондент газети "Нова реформа" про цю виставу писав, що тільки сини гір – гуцули зуміли так вдало відограти драму Коженювського.

У місті Яслі не дозволили їм грати в залі "Сокола". Тоді робітники і студенти попросили виступити на околиці міста в робітничому домі, куди на виставу прибуло стільки людей, що всім не вистачило місця. Там виступали також у єврейському залі "Яд Харузім". "Не припускав, мабуть, Коженювський, пишучи свій твір, – зазначала одна із краківських газет, – щоби у тих самих гуцулів, серед яких він черпав натхнення, знайшлися такі неперевершені виконавці ролей його п'єси". У Кракові аматорів гуцульського театру радо вітав поет Б. Лепкий.

З 1873 р. у Станіславові жив польський поет-комунар Кароль Свідзінський (1841–1877), а в 1884–1887 рр. – працював польський публіцист, учасник повстання 1863 р. Агатон Гіллер (1831–1887). Він був засновником і першим редактором газети "Кур'єр Станіславівський" (з 1886 р.) Обидва вони поховані на Івано-Франківському міському кладовищі. На цьому цвинтарі є

також могила прогресивної польської родини Дзвонковських, з якою І. Франко підтримував дружні зв'язки. У 1883–1884 рр. Франко декілька разів зупинявся у майбутнього польського соціаліста Ф. Дашинського (тепер вул. Гетьмана Мазети, 66) та В. Дзвонковського – знайомих по Львівському університету. Тоді ж письменник познайомився з сестрою Владислава Дзвонковського Юзефою (1862–1892), дочкою польського шляхтича, учасника повстання 1863 р. Покохавши Ю. Дзвонковську, Франко присвятив їй ряд поетичних творів і повість “Не спитавши броду”.

Наш земляк письменник-демократ В. Стефанік під час навчання в Краківському університеті подружився з польськими письменниками В. Орканом, С. Виспянським, Я. Каспровичем, К. Тетомасром, С. Пшибишевським та іншими. Про це можна детально довідатися з монографії Ф. Погребенника “Василь Стефанік у слов'янській літературі”. Назване дослідження, як і книжка З. Болтарович “Україна в дослідженнях польських етнографів ХІХ ст.”, вийшла у видавництві “Наукова думка” 1976 року.

Передовий польський вчений Ю. Коперницький, який в 1871–1887 роках подорожував по Карпатах, а в 1883 р. встановив дружні зв'язки з І. Франком, написав кілька праць про українське населення Карпат. Сучасник Коперницького Леопольд Вайгель видав монографію про гуцулів та історію міста Коломиї (1877 р.).

Дослідник із світовим іменем Оскар Кольберг (1814–1890 в 1867–1870 рр. та 1876–1877 рр. побував на Прикарпатті і згодом видав праці “Покуття” (4 томи) і “Карпатська Русь” (2 томи).

Лісник Йосиф Шнайдер (1874–1959) опублікував у журналі “Люд” в 1899–1906 роках цікаві статті про побут і звичаї гуцулів “З краю гуцулів” (1899–1901), “Печеніжинський люд” (1906, 1907), “Ще раз про гуцулів” (1907).

У 20–30 роках з'явилося ще кільканадцять праць польських дослідників про Гуцульщину. Серед них – монографія Т. Северина про народне покутське гончарство, в якій автор безпідставно доводив, що більшість гончарів була польської національності. З досліджень про гуцульську архітектуру вирізняється змістовна стаття польського архітектора С. Жуковського “Гуцульщина. Причини до вивчення народного будівництва”.

У статтях К. Машковського, І. Гаєка, І. Грабовського та інших дається характеристика календарних народних звичаїв і обрядів, художніх народних промислів, різних видів мистецтва.

У 30-х роках гуцульську музику вивчали М. Мерчинський і М. Кондрацький. Межі Гуцульщини досліджував польський етнограф

Ян Фальковський.

Але не всі польські публікації про гуцулів мають наукову вартість. У цей час група польських науковців та створене у Варшаві 1933 року “Товариство приятелів Гуцульщини” з філіалами у Коломиї, Станіслававі, Косові, Надвірній розгорнули антинаукову діяльність, спрямовану на штучне відмежування гуцулів від українського народу. З цією метою польське міністерство військових справ фінансувало всілякі гуцульські імпрези, наукові і пропагандивні екскурсії на Гуцульщину, музей “Гуцульщина” в Жаб'ї 1934–1939 рр., “Календарь Гуцульский” (1935–1938), книжку А. Оссендовського “Гуцульщина, Горгани і Черногора” та інші публікації, завданням яких було довести, що гуцули – це окремий від українців народ, а гуцульський говір – особна мова. Із чисельних польських тенденційних видань про Гуцульщину цінність мають переважно ілюстрації різних моментів життя гуцулів, що на сьогодні уже зникли з побуту.

Серед досліджень 30-х років найбільше наукове значення має монографія польського письменника і етнографа Станіслава Вінценза (1888–1971) “Рештки архаїчної культури у гуцулів” та художньо-етнографічний твір “На високій полонині” (Варшава, 1936).

На відміну від деяких польських етнографів С. Вінценз розглянув гуцулів як частину українського народу і на основі вивчення гуцульського фольклору та своїх власних спостережень об'єктивно відтворив різні сторони життя і побуту гуцулів.

С. Вінценз народився в с. Слободі Коломийського району. Під час свого побуту в Криворівні він близько познайомився з І. Франком, якому 1936 року в Слободі поставив пам'ятник.

Мальовнича краса Карпат, звичаїв і побут гуцулів приваблювали і багатьох польських художників. Зокрема, К. Аксентович, А. Вичулковський, С. Горохольська, С. Дембіцький, С. Обст, Ф. Повтш, Т. Рибковський, К. Сіхульський, В. Шимановський, В. Яроцький неодноразово бували на Гуцульщині і створили ряд пейзажів та побутово-етнографічних жанрових композицій.

У 20–30-х роках ХХ ст. чимало українців здобувало освіту у Варшаві та Кракові. Так, у Краківській академії мистецтв вчилися художники Д. Іванцев, М. Зорій, Я. Лукавецький, К. Кисілевський та ін.

Отже, дружні стосунки українських та польських науковців і митців, їх праці становлять значний внесок у вивчення міжслов'янських культурних і наукових взаємин кінця ХІХ – початку ХХ ст. Пам'ять польських діячів на Івано-Франківщині

увіковічується меморіальними дошками, назвами вулиць. Хотілося б, щоб у Польщі були шановані українські діячі культури, життя яких було пов'язане з цією країною.

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК І ПОЛЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Наталія ФЕДОРЧАК

Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)

Творчість В. Стефаника добре відома у польській літературі. Вона викликає великий інтерес у громадськості Польщі. На формування В. Стефаника як новеліста мали певний вплив здобутки польських письменників кінця XIX – початку XX ст. Зближенню з літературою сусіднього польського народу допомогло навчання В. Стефаника в Коломийській і Дрогобицькій гімназіях, де він опанував польську мову. Знання цієї мови В. Стефанік удосконалив у Краківському університеті, де навчався на медичному факультеті.

У молоді роки В. Стефанік ознайомився з працями діячів польської культури, встановив контакти з польською радикальною молоддю. Він побував на вічі польських селян-мазурів, де дізнався про їх становище в Австро-Угорщині. Про це західноукраїнський новеліст розповів у коломийській газеті "Хлібороб" у статті "Віче хлопів мазурських у Кракові". В. Стефанік повідомляв про виступи польських селян проти безправства і несправедливості і про те, як Іван Франко на цьому ж вічі закликав польських і українських селян до спільної боротьби проти своїх поневолювачів.

Аналіз творів В. Стефаника дає підстави стверджувати, що він з глибокою повагою ставився до польського народу і виступав за справедливі його відносини з українцями. Він пропагував миролюбність українців і різко викривав домагання окремих польських діячів розширити територію своєї країни за рахунок українських земель. У статті "Польські соціалісти як реставратори Польщі od morza do ~~omorza~~ morza" В. Стефанік наголошував, що "...наш ідеал відповідає справедливості, бо не хочемо тиснути ані під зглядом економічним, ані національним, але і не хочемо жадного гнету терпіти". (Стефанік В. Вибране – Ужгород, 1979. – С. 289).

В. Стефанік уважно вивчав твори А. Міцкевича, Ю. Словацького, Ц. Норвіда, що допомагало йому ознайомлюватися з літературною спадщиною Польщі. Йому ж близькою була поезія М. Конопніцької, яка справедливо у віршах відобразила важке

життя польських селян.

У Кракові В. Стефанік зав'язав знайомство з представниками так званої "Молодої Польщі", зокрема з письменником С. Пшибишевським, у якого, як він про це згадував, навчився шанувати мистецтво.

Тісні зв'язки В. Стефаника з діячами польської культури наводять на думку, що вже на початку 90-х років XIX ст. вони були обізнані з його творами. Однак широкому загальному твору українського новеліста стали більш доступними у зв'язку з виходом його збірки новел "Синя книжечка" (1899 р.) і повідомленням про її появу в журналах "Życie" і "Promień".

У місячнику "Promień" були передруковані польські переклади новел В. Стефаника "Виводили з села" і "Стратився", але їх автора поки що не встановлено.

У 1899 р. польський учений Вацлав Морачевський – особистий друг В. Стефаника – переклав польською мовою і надрукував у журналі "Życie" сім його новел, зокрема, "Майстер", "Новина" та інші, у яких відображено важке життя галицьких селян за часів австро-угорського панування. У цьому ж журналі В. Морачевський подав першу свою статтю про творчість В. Стефаника.

У наступні роки твори В. Стефаника у перекладах польською мовою виходили в краківських, львівських і варшавських журналах. У 1901 р. у журналі "Chimera", що видавався у Варшаві під рубрикою "З творів Василя Стефаника", були надруковані у перекладах М. Мочульського новели письменника "Скін", "Вечірня година", а також перекладені В. Морачевським новели "Дорога" і "Вістуні". У 1904 р. у Львові видана окрема новела В. Стефаника під заголовком "Kłepowe liście" в перекладі М. Мочульського. У 1908 р. твори В. Стефаника "Кленові листки" і "Палій" у перекладі В. Оркана і "Злодій", у перекладі Я. Яроша, ввійшли до антології української прози "Młoda Ukraina".

Громадськість Польщі з повагою ставилася до творчості українського новеліста і високо оцінила його роль в українсько-польських літературних взаєминах. Про це яскраво свідчать висловлювання В. Морачевського про В. Стефаника. У нарисі "Василь Стефанік" (1899 р.) він відзначав його любов до народу і те, що з його слова "бухає сила, впевненість у собі, майже гордість". Водночас В. Стефанік високо цинив дружбу з В. Морачевським, який допоміг йому ознайомитися з польською і світовою літературою і сприяв формуванню його духовного світогляду.

Після відновлення польської державності і у зв'язку з

переслідуванням польсько-шляхетським урядом української прогресивної культури у 20–30-ті рр. була послаблена увага до творчості В. Стефаніка. Тоді ж польською мовою було опубліковано всього декілька його новел. Так, у 1933 р. у варшавському тижневику "Zet" (№ 14) була надрукована перекладена польським поетом Юзефом Чеховичем новела В. Стефаніка "Вістуні". Через три роки з'явилася у друці новела "Сини". Послаблення уваги до творчості В. Стефаніка Ф. Погребенник пояснює "різко критичним ставленням новеліста до польсько-шляхетського уряду, його політики соціального і національного поневолення трудящих західноукраїнських земель". (Див.: Погребенник Ф., Василь Стефанік у слов'янських літературах. – К., 1976. – С. 175). Подібне ставлення було і до інших українських письменників.

Однак все ж таки у міжвоєнні роки В. Морачевський опублікував ряд статей, які стали підсумком вивчення літературної спадщини новеліста. Йі досконалий аналіз дав змогу польському критикові розкрити вклад В. Стефаніка у світову літературу. У цьому зв'язку він наголосив, що "...Василь Стефанік належав до найвидатніших новелістів не тільки української літератури, але, безперечно, і до тих митців, які займають визначне місце в літературі світовій". (Див.: Там же. – С. 176).

У повоєнні роки дещо посилюється у Польщі інтерес до творчості В. Стефаніка. У 1951 р. в Кракові було опубліковано збірку його новел "Utwory wybrane", до якої ввійшли усі його найвидатніші твори. На неї ж вийшло ряд рецензій. Творчість новеліста була високо оцінена в польських енциклопедіях, довідниках і оглядах української літератури.

У 1971 р. громадськість відзначала 100-річчя з дня народження В. Стефаніка. На урочистому вечорі у Києві, що відбувся з цієї нагоди 14 травня, виступив з промовою польський письменник Ян Марія Гігеса. Він відзначив, що В. Стефанік мав у Польщі "багато друзів і шанувальників свого гнівного й твердого таланту" і що він "був і залишився письменником, який возвеличив любов людей до землі". (Див.: Співець знедоленого селянства. Відзначення сторіччя з дня народження Василя Стефаніка. К., 1974. – С. 57).

15 жовтня 1971 р. була відкрита меморіальна дошка у м. Кракові на будинку по вулиці Любіча, 38, де жив письменник у 1892–1901 рр. Саме в цьому будинку В. Стефанік зустрічався з найвидатнішими польськими письменниками – В. Орканом, С. Виспянським, В. Морачевським та іншими.

До 100-річчя з дня народження письменника у польській пресі було видруковано кілька статей. Польський перекладач творів українських письменників Станіслав Едвард Бурій 16 травня 1971 р. опублікував у газеті "Kierunki" статтю "Творець, із землі народжений", у якій розповів про життя і творчість В. Стефаніка та його зв'язки з польською літературою. У статті відзначено, що В. Стефанік є "видатний письменник з дуже вразливим сумлінням, великим серцем і великим талантом". (Див.: Погребенник Ф. Василь Стефанік у слов'янських літературах. С. 181).

Отже, із цих розрізнених фактів можна скласти певне уявлення про входження В. Стефаніка у польську літературу, що і як перекладено із його знаменитих новел, як сприйняла польська критика його небуденні твори.

ПОРІВНЯЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ І ПОВЕДІНКИ ВИХІДЦІВ ІЗ НЕПОВНИХ СІМЕЙ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ

Володимир КОСТІВ

НМЦ "Українська етнопедогогіка і народознавство" АПН України і Прикарпатського університету (м. Івано-Франківськ)

Любов БОЙЧЕНЮК

Польща

Людмила КОВАЛЬЧУК

Чортківська ЗОШ № 7 I-III ступеня

Неповна сім'я визначається як динамічна мала соціальна група людей, що спільно проживають і зв'язані родинними відносинами, і складається з одного із батьків та однієї дитини чи декількох неповнолітніх дітей. Неповна сім'я може утворитися у зв'язку зі смертю одного з членів подружжя, розлученням, неформальним розлученням, позашлюбним народженням дитини.

У 80-90 рр. число неповних сімей в Україні і в Польщі було приблизно однакове. Так, у Польщі у 80-х роках нараховувалось біля 11 відсотків таких сімей (Див.: Gasiór H. Środowisko wychowawcze dziecka w rodzinie niepełnej//Chowanna. Czasopismo pedagogiczne. — 1983. — № 2. — S. 133), в Україні їх було 11,8 відсотка простих і біля 4 відсотків розширених (за результатами перепису 1979 року — Див.: Демографический энциклопедический словарь. — М., 1985. — С. 476).

Якщо перші публікації, присвячені проблематиці виховання дітей із неповних сімей у Польщі, акцентували увагу насамперед на матеріальному становищі таких сімей. Особливо підкреслювали подвійний тягар, що падає у цьому плані на жінок, то надалі все більше досліджень торкається проблем соціалізації підростаючого покоління, впливу структурної неповноти сім'ї на розвиток особистості дитини та її поведінку у суспільному оточенні.

Серед ряду досліджень, проведених у Польщі з проблем виховання дітей із неповних сімей, необхідно виділити праці таких авторів, як D. Graniewska, M. Jarosz, H. Gašior, K. Pospiszyl, B. Stokłosa, I. Bragiel, M. Łopatkowa.

Здійснила аналіз з точки зору концепції функціональних систем і охарактеризувала становище дитини в сім'ї як результат і передумову її психічного розвитку M. Porebska (Pozycja zajmowana przez dziecko w rodzinie jako wynik i perspektywa rozwoju psychicznego // Psychologia wychowawcza. — 1983. — Т. 26. — № 1. — S. 18-25). Вплив сімейної атмосфери і виховання на успішність і поведінку дітей із неповних материнських сімей аналізує J. Pietkowska (Nauka szkolna i zachowanie się dzieci z rodzin samotnych matek // Chowanna. — 1984. — R. 28. — № 1. — S. 15-22).

Руйнування сім'ї внаслідок залишення її батьком вважає небезпечним для розвитку дитини I. Bielicka (Rozmowy o rodzicach i dzieciach. — Warszawa, 1968. — S. 65-68). B. Stokłosa подає результати досліджень специфічних умов розвитку дитини у неповній сім'ї, що дають уявлення про навколишнє соціальне середовище у дівчаток-підлітків із сімей, покинутих батьком (Specyficzne warunki wzrastania dziecka w rodzinie niepełnej // Psychologia wychowawcza. — 1981. — № 4. — S. 496-504; Obraz świata społecznego dziewcząt z rodzin niepełnych // Psychologia wychowawcza. — 1984. — Т. 27. — № 3. — S. 295-300). Результати досліджень порушень емоційного і розумового розвитку дитини після розлучення її батьків наводить K. Niżniowska (Z badań nad zaburzeniami u dzieci z rodzin rozwodzących się // Psychologia wychowawcza. — 1984. — Т. 27. — № 4. — S. 440-446).

Опікунські проблеми осиротілих сімей як одного з типів неповної сім'ї розглядає A. Kelm (O opiece nad dzieckiem w rodzinie. — Warszawa, 1974. — S. 200). Психологічну характеристику самотності дитини, викликану відсутністю постійних контактів з близькими людьми, порушенням зв'язків з ровесниками особистісними характеристиками дитини, а також розгляд ситуацій, що виникають у сім'ї, дошкільних установах, школах, будинках дитини подає M. Łopatkowa

(Samotność dziecka. — Warszawa, 1983. — S. 260).

Характерною ознакою всієї сукупності неповних сімей є її фемінізація, утверджує D. Graniewska (Sytuacja społeczno-materialna rodzin niepełnych. Wybrane problemy // Praca i Zabezpieczenie społeczne. — 1983. — № 5-6. — S. 32). Результати досліджень M. Jarosza відзначають низький суспільно-професійний і економічний статус такої сім'ї. Він проявляється у низьких заробітках, нижчих доходах на одного члена сім'ї, поганих житлових умовах, у великому перенаселенні квартир тощо. У досліджених 1511 неповних сім'ях 75 відсотків з них мають доходи нижче соціального мінімуму, а майже половина цієї групи материнських сімей має доходи, нижчі прожиткового мінімуму (Див.: Bragiel J. Sytuacja szkolna dziecka z rodziny niepełnej. — Chowanna. — 1984. — R. 28. — № 1. — S. 2).

Виховну ситуацію дитини в сім'ї "одинокі матері і самотного батька" аналізує H. Gašior (Środowisko wychowawcze dziecka w rodzinie niepełnej // Chowanna. Czasopismo pedagogiczne. — 1983. — № 2. — S. 131-138). Так, вивчення міри задоволення основних соціальних потреб дітей із неповних сімей (від 6 до 16 років), проведене ним у Польщі, показало, що: у 52,4 відсотка досліджених дітей не задовільняються психосоціальні потреби; у 49,3 відсотка дітей відчувається нестача у сфері задоволення соціально-матеріальних потреб (харчування, житлові умови); у 38,7 відсотка — не задовільняються рекреаційно-оздоровчі потреби (організація вільного часу у сім'ї, школі і поза школою, участь у різних формах відпочинку і т.п.); — 36 відсотків обстежених не задоволені соціальними умовами, майже кожна четверта дитина відчуває потребу більш активної участі у житті сім'ї, класу, груп ровесників і інших учнівських організацій; у 35,2 відсотка дітей не задоволені потреби у сфері творчої діяльності й участі в культурному житті; 27 відсотків від загального числа дітей зовсім не беруть участі у творчій діяльності.

Дослідження розкрило серйозні недоліки чинної опікунсько-виховної системи, що стосується неповних сімей. Не задовільняючи своїх головних соціальних потреб, діти з таких сімей гірше вчаться, мають ослаблене здоров'я, апатичні, агресивні, не беруть участі в громадському житті, ізольовані від інших дітей, іноді запізнюються в інтелектуальному розвитку, занедбані у моральному плані, потрапляють часто в неповнолітню злочинність.

K. Pospiszyl на основі аналізу американської психологічної літератури з проблем морального розвитку робить висновок, що

батько відіграє у соціально-моральному розвитку дитини специфічну, незвичайну і важливу роль, яка ніяким чином не може бути замінена діяльністю матері (Pospiszył K. Ojciec i rozwój dziecka. — Warszawa, 1980). Тому в цілому констатується нижчий рівень морального розвитку вихідців із неповних сімей порівняно з їх ровесниками із сімей повних.

Однак відсутність одного із батьків не має обов'язкового причинно-наслідкового негативного впливу на моральний розвиток дітей. Про це свідчить наявність підлітків не тільки з високим рівнем розвитку окремих моральних якостей, але й з високим рівнем загальної моральної вихованості (Костив В. Нравственное воспитание подростков из неполных семей: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. — М., 1987).

Наведемо порівняльні дані рівня вихованості окремих моральних якостей підлітків (див. таблицю).

Рівні вихованості моральних якостей підлітків (у відсотках)

Моральні якості	Тип сім'ї	Рівні виховання				
		дуже низький	низький	середній	вищий	найвищий
Коллективізм	Неповна	2,4	17,6	51,2	22,4	6,4
	Повна	3,2	25,6	40,0	28,8	2,4
Відповідальність	Неповна	0,8	15,2	57,6	18,4	8,0
	Повна	1,6	20,8	54,4	16,0	7,2
Суспільна активність	Неповна	3,2	16,8	40,8	24,0	15,2
	Повна	5,6	19,2	45,6	16,8	12,8
Працьовитість	Неповна	8,8	20,0	36,8	34,4	
	Повна	4,0	16,8	56,8	21,6	0,8
Дисциплінованість	Неповна		12,0	56,8	18,4	12,8
	Повна	7,2	25,6	50,4	12,8	4,0
Самостійність	Неповна	3,2	31,2	34,4	24,8	6,4
	Повна	2,4	17,6	54,4	18,4	7,2

Отже, у підлітків із неповних сімей (порівняно з ровесниками із сімей повних) дещо нижчий рівень дисциплінованості, відповідальності, активності, але трохи вищий рівень працьовитості і самостійності (за іншими якість особливої різниці не встановлено).

Загальний рівень моральної вихованості підлітків із неповних сімей виглядає таким чином: з низьким і найнижчим рівнем моральної вихованості їх більше відповідно на 10,4 та 4,8 відсотка, а з високим — на 4 відсотки менше.

Отже результати досліджень у Польщі та Україні ідентичні в тому, що структурна неповнота сім'ї може негативно впливати на

моральний розвиток і поведінку особи за умов нагромадження комплексу несприятливих обставин.

ДО ПРОБЛЕМИ ПРОТОТИПІВ АТРИБУТИВНИХ КОЛЬОРОНАЗВ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ І ПОЛЬСЬКОЇ МОВ)

Інна БЕЛЯЄВА

Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)

Здатність кожної мови своїми власними лексичними засобами висловити те чи інше поняття, виявити своє суб'єктивне сприйняття об'єктивного світу особливо яскраво проявляється при порівняльному аналізі окремих семантичних полів двох і більше мов.

Дериваційним джерелом більшості неосновних назв кольорів і відтінків у природних мовах є предмети, субстанції, явища оточуючого світу. Внутрішня мотивація утворення таких прикметників, як "пшеничний", "лимонний", "барвінковий" із функцією позначення певного відтінку, полягає в їх повній кореляції у свідомості носіїв мови з кольором прототипу-зразка: пшеницею, лимоном, барвінком тощо.

Такі прототипи-зразки, що служать джерелом розбудови словарного фонду семантичного поля кольороназв в українській та польській мовах характеризуються певною подібністю, яка в свою чергу спирається на певну генетичну, історичну, культурну спорідненість двох слов'янських народів та їх мов. І тим більш інтригуючою є можливість при дослідженні таких прототипів атрибутивних кольороназв в обох споріднених мовах виявити ті своєрідні, притаманні тільки кожній з них семантичні характеристики, які, власне, і створюють неповторні мовні картини світу кожного народу.

Усі предмети, явища, що служать деривативними і семантичними прототипами для утворення кольороназв, можна поділити на такі групи:

- 1) назви рослин (квіти, трави, злаки, листя, овочі, фрукти, дерева);
- 2) назви тварин, птахів, риб і т.п.;
- 3) назви мінералів;
- 4) назви металів;
- 5) назви штучно виготовлених продуктів, оброблених людиною предметів;

6) назви пігментів, барвників природного походження;

7) назви явищ природи.

Розглянемо одну з найчисленніших груп прототипів — назви рослин — і проаналізуємо їх реалізацію в українській і польській мовах. Матеріал для дослідження взято із словників української (СУМ) та польської (Mały słownik języka polskiego, red. S. Skorupka, 1974) мов. Суцільне виписування прикметників кольороназв із виразними деривативними прототипами першої групи (назви рослин) зі словників двох мов дозволила усі вибрані семантичні одиниці поділити на 3 групи:

1) двомовна реалізація прототипу без зміни семантичного значення;

2) двомовна реалізація прототипу зі зміною семантичного значення;

3) одномовна реалізація прототипів.

До першої групи слід віднести прикметники із значенням кольору, деривативні прототипи яких знайшли ідентичне семантичне втілення в обох мовах. У таблиці представлені спільні для мов прототипи, українські і польські деривати-прикметники (порядковий номер "кольорової" семени в складі лексеми, тобто "номер" лексико-семантичного варіанта подається внизу цифрою).

прототипи	укр. мова	польс. мова
буряк	буряковий ₂	buraczkowy ₂
вишня	вишневий ₂	wiśniowy ₃
волошка	волошковий ₂	chabrowy ₂ /chaber
каштан	каштановий ₀	kasztanowy ₀
лілея	лілейний ₂ (заст. поет.)	lilijny ₀ (rozml.)
мак	маковий ₃ (розм.)	paşowy ₀
малина	малиновий ₂	malinowy ₁
оливка	оливковий ₂	oliwkowy ₂
роза (рожа)	рожевий ₁	rózowy ₀
фіалка	фіалковий ₂	fiolkowy ₂

Другу групу представляють нечисленні прикметники, кольорові зразки-прототипи яких реалізувалися в українській і польській мовах двома шляхами:

а) шляхом виділення в одному предметі різних кольорових елементів.

Пор. мигдаль (прототип) — укр. мигдалевий₄ — 'схожий кольором на цвіт мигдалю; ніжно-рожевий' та пол. migdałowy₃ — 'mający kształt, kolor lub zapach taki jak ziarno migdału'.

б) шляхом діахронічної модифікації семантичного значення первісного кольору прототипу.

Пор. гранат (прототип) — укр. гранатовий₂ — 'темно-червоний' (як колір зернят плоду граната) та пол. granatowy₂ — 'kolor owocu granatu; kolor ciemnoniebieski'.

Третю групу складають прикметники-кольороназви із прототипами, однаково характерними для рослинного світу України і Польщі, однак реалізованими тільки в одній із мов. Для порівняння такої одномовної реалізації прототипів служить наведена таблиця:

Спільний прототип	Реалізація в укр. мові	Реалізація в польс. мові
абрикос	---	morelowy ₂
амарант	---	amarantowy ₀
барвінок	барвінковий ₂	---
бузок	бузковий ₂	---
верес	---	wrzosowy ₀
горіх	---	orzechowy ₁
горох	гороховий ₂	---
лимон	лимонний ₀	---
помідор	---	pomidorowy ₁
пшениця	пшеничний ₃	---
слива	сливовий ₂	---
суніці	---	poziomkowy ₂
терен	терновий ₂	---
трава	---	trawiasty ₂
фісташка	фісташковий ₂	---

Наведена таблиця свідчить про те, що навіть споріднені мови серед значної кількості спільних для носіїв цих мов рослинних зразків для позначення неосновних кольорів і відтінків вибирають різні прототипи. Специфіка такого суб'єктивного відбору ще раз підтверджує думку В. Гумбольдта, що в утворенні і функціонуванні мови знаходить своє відображення характер суб'єктивного сприйняття кожним народом предметів оточуючого світу.

Поза словниками обох мов залишилась група новоутворених за останній час прикметників-кольороназв, похідних від прототипів рослинного світу. Так Р. Токарський (див.: R. Tokarski Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie, Lublin, 1995) подає такі кольороназви: agrestowy (арпєсовий), brzoskwiniowy (персиковий),

cyprysowy (кипарисний), cytrynowy, groszkowy (гороховий), jarzębinowy (горобинний), jaśminowy (жасминовий), konwaliowy, krokusowy, mirtowy, pszenny, sliwkowy.

В українській розмовній мові теж використовуються такі кольороназви, як абрикосовий, персиковий, горіховий тощо. Грунтовні дослідження в цьому світлі художньої літератури і поезії зокрема поширили б "кольорове поле" української мови.

Якщо образно порівняти стабілізовані словниками обох мов кольороназви із садовими, випещеними і узаконеними квітами, то до їх "товариства" вже давно напрошуються польові квіти — кольороназви, викликані до життя новими реаліями нашого швидкозмінного світу, що функціонують у наших мовах.

Підсумовуючи, відзначимо, що своєрідне, "етнічне" бачення внутрішньої форми слова при досить високому ступені спорідненості етносів і їх мов підтверджує антропоцентричний фактор. Його важливе значення у виникненні і розвитку мов.

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ПОХІДНИХ ЛОКАТИВІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТА ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ

Олена ПЕЛЕХАТА

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

Процеси розвитку лексико-семантичної системи мови традиційно перебувають у колі наукових інтересів лінгвістів. Орієнтація сучасної лінгвістики на глибоке вивчення взаємовідносин "людина — суспільство — мова" зумовила пріоритетність опису семантичної деривації як способу формування мовної картини світу.

Особливості мовної картини світу та її співвідношення з концептуальною картиною світу виявляються у лексико-семантичній системі, де, з одного боку, існує тенденція максимально точно відбити явища концептуальної картини світу за допомогою номінативних одиниць, а з іншого, — відсутність і навіть неможливість повного злиття двох картин світу, адже у мовній картині світу завжди залишаються порожні місця, не заповнені лексичними одиницями. Це дозволяє заповнювати їх інноваціями різних типів на базі даної мови (для нас — семантична деривація) або запозиченнями з інших.

Лексика будь-якої мови являє собою впорядковану систему

пов'язаних між собою мовних фактів, отже вивчення системних зв'язків у лексичній можливим завдяки аналізу лексико-семантичних груп (ЛСГ). Розглянемо лексико-семантичну групу іменників-назв місць. Відокремлення локативів у самостійну категорію було здійснене у польській лінгвістиці. На думку В. Дорошевського основою для такого відокремлення є наявність визначених словотворчих засобів.

На основі загального семантичного компонента, який реалізується у словотвірному значенні "місце, приміщення, простір", відокремлюємо ЛСГ *nomina loci*. Розглянемо похідні багатозначні локативи.

Залежно від комунікативних цілей може змінюватися знакове значення багатозначних іменників: від сигніфікативно-денотативного типу (абстрагована дія або абстрагована ознака) до денотативно-сигніфікативного типу (конкретна лексика). На дериваційному рівні цей процес відбивається у формуванні різних типів словотвору — синтаксичної та лексичної деривації.

У складі ЛСГ іменників із значенням місця відокремлюються три словотвірних типи: відсубстативний, відад'єктивний та віддієслівний. При конкретному семантичному аналізі мовного матеріалу враховуємо ідеї семної ієрархічної структури слова. Семантичний поділ слова можна здійснювати з меншою або більшою глибиною. Якщо у структурі слова виділити умовних три зони — зону частиномовного значення, категоріально-розрядних сем та зону емпіричних ознак, то найбільш абстраговані ономазіологічні категорії (предметність, процесуальність, ознаковість) становлять перший рівень абстракції. Другий рівень передбачає актуалізацію у різних частинах мови їх категоріально-розрядних значень та граматичних категорій. Для іменників частиномовною семою є "предметність", категоріально-розрядними — "істота", "неістота", "особа", "не-особа", "збірність", а також граматичні — "рід", "число", "відмінок". Іменники із значенням місця відносяться до неістот та неосіб. У них форми роду, числа, відмінка є граматичними (синтаксичними) категоріями й не залежать у цілому від характеру семантики іменника.

При формуванні семантичної структури багатозначного похідного можливе поєднання різних за ступенем абстракції лексико-семантичних варіантів (ЛСВ). На дериваційному рівні цей процес відбувається у формуванні різних типів словотвору (синтаксичної і лексичної деривації, які протиставляються за змінністю-незмінністю синтаксичної функції та змінністю-незмінністю лексичного змісту — пор. "поріз" 1 — дія як предмет — "поріз" 2 — "порізане місце, тобто власне предмет). Отже, за

одним словом може бути закріплено декілька взаємопов'язаних самотійних значень.

Слід зауважити, що локативи можуть бути мотивованими тільки дієсловами двох тематичних груп: дієсловами фізичної дії та дієсловами руху і переміщення, адже семантика віддієслівних дериватів формується, у першу чергу, за рахунок сем твірного дієслова (завжди зберігається сема твірного дієслова "дія" у структурі похідного). Субстантиви, мотивовані дієсловами фізичної дії на об'єкт, засвоюють семи твірного дієслова "об'єкт-результат" та "місце дії".

Таким чином, у структурі похідного відбувається реалізація значення об'єкта-результату дії, названої мотивуючим дієсловом, менш регулярно — значення місця дії, названої мотивуючим дієсловом.

Пор. розріз 1 (розрізування) — синтаксичний дериват: розріз 2 — "розрізане місце, отвір, порізаний у чому-небудь"; розріз 3 — "форма, обрис очної щільни"; розріз 4 — "площина дійсного або умовного перерізу якого-небудь предмета"; розріз 5 — "спец. гірниче підприємство для добування корисних копалин відкритим способом, кар'єр".

У польській мові: — rozcięcie 1 — синтаксичний дериват; rozcięcie 2 — "miejsce rozcięcia, otwór powstały na skutek rozcięcia"; rozcięcie 3 — "rana cięta"; rozcięcie 4 — "przekrój rozcięcia"; rozcięcie 5 — "odkrywka"; rozcięcie 6 — "wykroj". Спостерігаються випадки лексикалізації: ЛСВ — 3 в українській мові співвідносна лексема "wykroj" у польській мові.

У структурі субстантивів, мотивованих дієсловами руху та переміщення, актуалізуються значення місця дії, названої мотивуючим дієсловом. Пор. "обхід" 1 — синтаксичний дериват; обхід 2 — "місце, яким можна обійти що-небудь, кружний шлях". У польській: "obchód" 1 — "obchodzenie czego w celu zbadania, kontroli"; obchód 2 — "obchodzenie czego dokola, okrazanie".

При розгляді семантичної структури похідних деад'єктивів слід зауважити, що у словотвірному процесі "прикметник-локатив" беруть участь прикметники — назви властивостей та якостей, що безпосередньо сприймаються органами відчуття, — назви кольорів та просторові характеристики. Сема "властивість" твірного прикметника не має принципового впливу на формування семантики похідних дериватів. Більшість лексем мають структуру, в якій присутні тільки лексичні деривати. Актуалізується значення носія ознаки, названої мотивуючим прикметником, менш регулярно — значення абстрагованої ознаки. У польській мові у структурах локативів, похідних від прикметників, значення

абстрагованої ознаки зустрічаємо нерегулярно.

Пор. "низина" 1 — "низька місцевість"; низина 2 — "те саме, що низовина, рівнинна частина суходолу...". Або "nizina" 1 — "obszar leżący na wysokości... nad poziomem morza"; nizina 2 — "miejsce, okolica nisko położone". У структурах цих лексем актуалізується значення носія ознаки, названої мотивуючим прикметником.

Пор. також "чорнота" 1 — "якість за значенням "чорний"; "чорнота" 2 — "темрява, темний морок". У польській мові зустрічаємо лексему ciemność, що відповідає за значенням ЛСВ 2 (укр.). Лексема "czarność" співвідносна ЛСВ 1 (укр.).

Виділяємо дві протиставлені одна одній групи відсубстантивних іменників: слова з модифікаційним значенням та слова з мутаційним значенням. Багатозначні локативи модифікаційного типу мають значення збірності та суб'єктно-оцінне. Похідні з мутаційним типом словотвірного значення можуть бути мотивовані назвами тварин, предметів та назвами особи за її посадою.

При розгляді відсубстантивних локативів зупинимося на семантичній структурі іменників, похідних від назв тварин. У структурах актуалізуються значення місця або приміщення, призначеного для певних цілей.

Пор. "мурашник" 1 — "конусоподібна купа з хвої, сухої трави, землі, що є надземною частиною житла мурашок"; мурашник 2 — "перен. Про велику кількість людей"; мурашник 3 — "про місце, де перебуває велика кількість людей". Або "mrowisko" 1 — "gniazdo mrówek zbudowane z ziemi, igliwia"; mrowisko 2 — "skupisko mrówek zamieszkujących takie gniazdo"; mrowisko 3 — "przen. m. ludzkie". У поданих структурах в основному маємо співвідносні мотиваційні ланцюжки.

На сучасному етапі розвитку мови іменник може означати не тільки предмет, але й абстраговану ознаку, дію, якість. Для основних частин мови існує можливість різноманітних трансформацій, переходу з однієї частини мови в іншу внаслідок того, що іменники, дієслова, прикметники відбивають логіко-семантичні відношення між предметами та їх властивостями, ознаками, тобто у мові складаються визначені "семантичні вісі" (за У. Чейфом), що говорить про певні типи смислових відносин між словами.

В українській та польській мовах у семантичних структурах похідних багатозначних локативів у зоні категоріально-розрядних сем функціонують семи "предметність", "дія", "властивість", у зоні розрядних сем — семи "місце", "предмет", "приміщення".

Зіставлення лексичних систем таких споріднених мов, як українська та польська, на рівні лексико-семантичних парадигм дозволяє зробити певні висновки щодо індивідуальних структурних відмінностей кожної з мов. До відмінних ознак зараховуємо незбігання значень у структурах похідних семем, відмінність конфігурації семантичної структури (відмінні мотиваційні ланцюжки). Основним доказом на користь індивідуальних особливостей споріднених мов є приклади лексикалізації, тобто, коли семемі однієї з мов співвідносна за перекладом уже лексема іншої мови з таким значенням. Навіть при значній подібності лексичного матеріалу особливо чітко спостерігається різниця у мовних картинах світу кожного з народів.

ПОЛЬСЬКІ ВЧЕНІ — ДОСЛІДНИКИ УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРІВ

Надія БЕКЕШ. Микола ЛЕСЮК

Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)

Огляд праць з української діалектології у ХХ ст. свідчить про істотний вклад польських мовознавців у дослідження говорів української мови. У сферу лінгвістичних зацікавлень польських учених потрапили передусім діалекти південно-західного наріччя, що є цілком зрозумілим з огляду на територіальне сусідство польських та західноукраїнських земель, а також суспільно-політичні умови життя Західної України і Польщі, які склалися в першій половині ХХ ст.

Науковий інтерес до питань діалектології зароджується у 20-30 рр. Саме тоді з'являються розвідки Я. Янова, В. Курашкевича, Й. Тарнацького, М. Малецького і К. Ніча, присвячені описові ряду українських говірок. Зокрема, Я. Янув досліджує гуцульську лексику та фонетико-морфологічні риси деяких наддністрянських говірок ("Gwara małoruska Moszkowiec i Siwki Naddniestrzanskiej z uwzględnieniem wsi okolicznych", 1926), В. Курашкевич — білоруські й українські риси в говірках Підляшшя ("Tendencje białoruskie i ukraińskie w gwarach okolic Puszczy Białowieskiej"), М. Малецький і К. Ніч — лексику підкарпатських говірок ("Atlas językowy polskiego Podkarpackia", 1934), Ю. Тарнацький студіює в порівняльному аспекті територіальне поширення окремих діалектичних явищ у говірках Мазовщини. Щоправда, не всі діалектні матеріали з західноукраїнських теренів були тоді

опубліковані. Це стосується насамперед записів С. Грабца, який у тридцятих роках ґрунтовно вивчав лексику бойківського говору. Тільки згодом, через півстоліття, під керівництвом Я. Пігера був опублікований семитомний "Atlas gwar bojkowski" (1980-1991) на підставі записів С. Грабца. Свого часу залишилися неопублікованими й матеріали Я. Янова з лексики Гуцульщини, у зв'язку з чим зараз у Польщі під керівництвом Я. Пігера ведеться робота над укладанням словника гуцульських говірок на основі згаданих матеріалів.

Після закінчення Другої світової війни, внаслідок якої статус західноукраїнських земель змінився, зацікавлення польських мовознавців українськими говорами не послаблюється. Зокрема, в 50-60 рр. у ділянці української діалектології плідно працюють З. Штібер, С. Грабец, К. Дейна, М. Лесів та інші. Свідченням цього є вихід у світ "Atlasu językowego dawnej Łemkowszczyzny" (1956-1964) відомого польського лінгвіста З. Штібера, який раніше у співавторстві зі С. Грабцом опублікував розвідку "Przyczynki do słownictwa gwar ukraińskich w Karpatach" (1956). 1957 року виходить ґрунтовна монографія К. Дейни "Gwary ukraińskie Tarnopolszczyzny", присвячена описові фонетичних і морфологічних рис наддністрянських та суміжних з ними говірок. Увагу М. Лесіва привертає система словозміни в українських говірках на території Польщі ("System fleksyjny ukraińskiej gwary wsi Kodeniec", 1962).

Сучасні польські лінгвісти також виявляють значне зацікавлення проблемами української діалектології. Серед праць, опублікованих у 80-90 рр., особливо виділяються студії відомого славіста Я. Пігера, присвячені питанням іншомовних впливів і запозичень у лексиці лемківських та бойківських говірок ("O kilku zapozyczeniach rumuńskich w gwarach karpackich w świetle geografii językowej", 1979; "Jeszcze o wpływach polskich i słowackich na gwary łemkowskie", 1983; "Zapozyczenia węgierskie w ukraińskich gwarach karpackich w świetle geografii językowej", 1986; "O polskich wpływach leksykalnych na gwary ukraińskie (na przykładzie gwar bojkowski)", 1992). Заслугою Я. Пігера стала й публікація згаданого вже "Atlasu gwar bojkowski" на підставі записів С. Грабца.

Традиції своїх попередників у дослідженні українських говірок на території Польщі, зокрема Любешчини, продовжують Ф. Чижевський ("Zróżnicowanie leksykalne polskich gwar bieszczadzskich", 1993), Г. Пельцова ("Studia nad słownictwem gwarowym Lubelszczyzny", 1985), Д. Оверко ("Wokalizm gwary wsi Kumow w woj. Chełmskim", 1993) та інші. Взагалі останнім часом

можна констатувати зростання наукового інтересу до питання про інтерференцію польських та українських говірок на теренах етнічно українських. Так, багато й плідно працює над дослідженням специфіки мішаних польсько-українських говорів і явищ міжмовної українсько-польської інтерференції професор Любельського університету ім. Марії К'юрі-Скłodовської С. Вархол. Тут варто назвати його монографію "Specyfika gwar mieszanych i przejściowych na terenach etnicznie zróżnicowanych", видану в Любліні в 1992 р. (160 с.). У цій праці детально аналізується мова мешканців сіл Бусьно і Раціборовіце, що в Хелмському воєводстві, яке свого часу, як відомо, було українською територією. Дослідник дійшов висновку, що говір мешканців названих сіл належить до типу перехідних і сформувався в умовах пануючого тут польсько-українського білінгвізму. В особливий спосіб відбилося в цьому говорі явище інтерференції українського мовлення на мовлення польське, завдяки чому в мовну систему польських говірок цих сіл були перенесені численні українські мовні риси, які з часом закріпилися вже як системні. До рис, що запозичені з українського мовлення і функціонують у мовній системі поляків, дослідник відносить перехід (o) в (y) в ненаголошених складах (studola, kurowaj); перехід (e) в (i) чи (и) в ненаголошеній позиції (cimnota, smitana, domyk); наявність передньооязикового (l); відсутність специфічних польських особових флексій у дієслівних формах минулого часу (ja chodziła, my chodzili); узагальнення закінчення -am у давальному відмінку множини для всіх родів іменника (chłopam, krowam, polam); продуктивність форманта -icha/-ycha для утворення назв жінок від чоловічих назв (Kuzaczycha; Kozak, Kowalicha; Kowal); наявність (i) нескладового у прикметниках чоловічого роду (dobryi, prostyi) та ін. Дуже важливою і цінною є перша частина монографії, у якій С. Вархол робить огляд доцьогочасного стану досліджень мішаних і перехідних говорів у польському мовознавстві, аналізує роботи, присвячені українсько-польській мовній інтерференції, наводить широку бібліографію, що стосується цієї проблеми, зокрема, праці З. Штібера, Ф. Чижевського, М. Карася, М. Лесіва, М. Бучинського, В. Чопека, В. Горного, К. Міхалевського, цілий ряд власних праць.

Не можна оминати тут ще одного важливого дослідження, в якому аналізуються явища мовної інтерференції. Йдеться про збірник статей різних авторів "Interferencje językowe na różnych obszarach słowiańszczyzny" (Люблін, 1989. — 314 с.) за загальною редакцією С. Вархола. У книзі опубліковані сімнадцять доповідей на міжнародній конференції під однойменною назвою, яка

відбулася у вересні 1987 року в Любліні. Тут слід назвати велику за обсягом (54 с.) теоретичну статтю С. Вархола "Interferencje językowe jako zjawisko systemowe", статті Ф. Чижевського ("Polonizmy w ukraińskich gwarach Pobuza"), М. Саєвіча ("Dublety strukturalne w kategorii dewerbalnych nomina agentis w gwarach z pogranicza białorusko-ukraińskiego na Białostoczczyźnie"), В. Вереніча ("Procesy interferencyjne w imiennictwie osobowym ludności polskiej w ZSRR").

У листопаді 1995 року з ініціативи С. Вархола в Любельському університеті була проведена міжнародна конференція на тему "Przezviska i przydomki w językach słowiańskich", у якій поряд з іншими взяли участь і науковці з України (Д. та Г. Бучко з Тернополя, Г. Карнаушенко з Харкова, М. Лесюк з Івано-Франківська).

Нещодавно в Любліні вийшли в світ або ж знаходяться в друці монографії: "Gwary mieszane i przejściowe na terenach słowiańskich"; "Systemy onomastyczne w słowiańskich gwarach mieszanych i przejściowych"; М. Sajewicz: "Słowotwórstwo rzeczowników w gwarach wschodniosłowiańskich na terenie byłego powiatu hajnowskiego"; F. Czyzewski, S. Warchol: "Polskie i ukraińskie teksty gwarowe z terenu wschodniej Lubelszczyzny" та ін.

Слід зазначити, що за "Kwestionariuszem do badania zoonimii ludowej w Polsce (na tle słowiańskim)" С. Вархола студенти Прикарпатського університету збирали народні назви (клички) свійських тварин в окремих селах Прикарпаття. Зібрана картотека буде передана С. Вархолу для порівняльно-типологічних студій у галузі народної зoonimii. Студенти Прикарпатського університету на прохання проф. Я. Рігера обстежують також впливи українського мовлення на мовлення польських громадян, які проживають на території Івано-Франківщини, що теж послужить матеріалом для наукових узагальнень.

Стислий огляд праць польських мовознавців з української діалектології засвідчує, що найбільша увага в них приділялася бойківським і лемківським говіркам, зокрема, їх лексиці, наддністрянським говіркам (фонетичні та морфологічні особливості), говіркам на територіях етнічно українських, які зараз входять до складу Польщі. Вивчення останніх видається особливо актуальним і важливим у з'ясуванні проблем міжмовної взаємодії. Звертає на себе увагу, що поряд з дослідженнями описового характеру широко практикуються й лінгвогеографічні ("Atlas językowy polskiego Podkarpacia", "Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny", "Atlas gwar bojkowski", які, як відомо, дають цінний матеріал для

подальших лінгвістичних студій. До того ж, польських учених можна вважати піонерами в українській лінгвогеографії, бо коли робота над Атласом української мови тільки розпочиналася, у Кракові 1934 року вже був опублікований "Atlas językowy polskiego Podkarpacia" М. Малецького та К. Ніча.

Таким чином, польські мовознавці багато зробили для розвитку української діалектології і лінгвогеографії, і це ще раз підтверджує відому тезу про те, що справжня наука завжди стоїть осторонь політики і викликає спільний інтерес учених різних країн.

ПОЛЬСЬКА ФРАЗЕМІКА В НАУКОВИХ ПРАЦЯХ ІВАНА ФРАНКА

Одест ПІЛЬКО

Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. І. Франка

Іван Франко — величина на українському культурному та суспільному обрії, безперечно, першорядна. Широта його наукових зацікавлень вражала як сучасників, так і сьгоднішніх дослідників творчості письменника. Не останнє місце серед проблематики досліджень Франка посідає питання українсько-польських стосунків. Ця тема розроблялася ним у ряді публікацій: "Наш погляд на польське питання" (1883). "Нові причинки до історії польської суспільності в Україні в XIX в." (1902) та багатьох інших. Літературні українсько-польські взаємостосунки були пунктом зацікавлень багатьох досліджень Івана Франка. Вони зібрані (майже усі) в 50-томовому виданні Івана Франка (К., 1976-1986) та видані в Польщі окремим збірником "Iwan Franko o literaturze polskiej" із серії "Biblioteka studiów literackich" (упорядник Миколай Купльовський). Цей же автор видав 1974 р. в Ряшеві книгу "Iwan Franko jako krytyk literatury polskiej".

Взагалі Іван Франко як особистість і як один із вирішальних чинників впливу на відносини між Україною і Польщею, українцями і поляками був і залишається об'єктом пильного вивчення науковців, у тім числі і мовознавців. Ми ставимо за мету систематизувати та вивчити корпус фразем наукових праць нашого великого письменника. Адже фраземи — один із найефективніших засобів творення художнього образу — є індивідуальними для кожної мови, носіями її національної специфіки. З огляду на це вартою уваги є спроба виявлення і систематизації фразем-полонізмів в україномовних працях Івана Франка.

Фраземіка наукової спадщини І. Франка надзвичайно багата. Поряд із автохтонами тут зафіксована значна кількість фразем іншомовного походження. Латинські, польські, німецькі, російські фразеологізми, а також деякі інші запозичення значно поширюють виражальні можливості мови наукових праць Івана Франка і є підтвердженням його енциклопедичної ерудованості.

Серед фразеологізмів запозичень полонізми є другою за чисельністю групою (після латинізмів) у науковій спадщині письменника. Нами виокремлено 103 фразеологічні одиниці. Далі наводимо їх семантико-граматичну класифікацію.

18 субстантивних (іменникових) фразем розподіляються на такі, що називають особу (ojcowie narodu, мужі стану, комплетна нуля, ślimaki społeczne), та такі, що називають неособу, предмет або абстрактне поняття (підійшлий вік, пункт тяжкості, пальма першества, здавкова монета).

Прономінальних (займенникових) фразем у науковому доробку І. Франка небагато — лише три, причому одна з них, виступаючи у двох реченнях у різних відмінкових формах, співвідноситься з різними займенниками. Порівняймо: "Коли не сьогодні, то завтра нам доведеться знайти якийсь вискок такту або політичного дотепу, що може здивувати весь світ і корону польську" (усіх) та "Такої дикої мішанини московської, церковної, галицько-руської та польської мови не бачив світ і корона польська" (ніхто). До займенникових зараховуємо також фразеологічні одиниці "на (мої) руки" та "для власного бюрка" ("На мої руки переданий був також Житецьким для "Зорі" вірш Константина Думитрашка..." (мені); "Зрештою, ся особа зазначала себе в українському письменстві... продукуванням не для друку, а для власного бюрка" (для себе).

Вербальних (дієслівних) фразеологізмів зафіксовано найбільше — 49. Абсолютна більшість із них — 35 — називають дії та процеси, джерелом яких є людина. Фразеологізмів, що позначають дії та процеси, джерело яких — неособа, предмет, абстрактне поняття, — 14. Наприклад: зробити завід — "розчарувати" ("...особливо зробила завід молодіж, що зразу взялась була і пренумерувати "Л-н вісник" і досить живо агітувати за ним, та того солом'яного вогню не вистало на цілий рік"), не мати поводження — (Особливого успіху у нас вона не мала /вистава/, хоча артисти грали її досить добре, так само, як не мала поводження й на деяких заграничних сценах...").

Ад'єктивних (прикметникових) фразеологізмів відзначено 9. Це, наприклад, на широку скалу — "значний, великий", з-під темної звізди — "такий, що має сумнівну вартість, репутацію",

(часи) *króla Sasa* — “веселі, безтурботні, розгульні” (“Чи Арістотель, котрого можемо вважати першим літературним критиком на широку скалю, приступав до своєї праці з готовими вже догмами?”), “Один із персонажів комедії Григорія Григорієвича “На добродійні цілі” мав ім’я, випадком подібне до імені одного львівського патріота з-під темної зірки”; “Для широкої публіки вона була затяжка, а в Польщі наставляли часи *króla Sasa*, зовсім не прихильні аскетизмові”).

22 фраземи співвідносні з прислівниками, зокрема, прислівниками: способу — 8 (напр.: *z wermu* — “натхненно”, *bacnym okom* — “уважно”); часу — 4 (*wid niepam’ятних часів* — “віддавна”, *w dalszym rzedi* — “пізніше”); міри 9 (*na menшу скалю* — “менш інтенсивно”, *ni kadenції, ni esenції* — “мало, нічого”); модальний — 1 (*poznalsja boże* — “на жаль”).

Серед фразем-полонізмів нами виділено також дві неозначено-кількісні числівникові фраземи із значенням “багато” — *спора пачка* і *спора купка* та деякі інші.

Фраземи-полонізми використовуються Франком у двох різновидах — як прямі запозичення і як кальки. Прямі запозичення передаються за правилами польської орфографії (часи *króla Sasa* — “веселі, безтурботні, розгульні”; *z pocałowaniem rączki* — “з вдячністю”; *ślimaki spofeczne* — “люди, що гальмують прогрес”; *oicowie narodu* — “правителі”) або транслітеруються кирилицею (писані *з wermu* — “з натхненням”, *na хибив-трафив* — “наугад”). Інколи має місце дослівний переклад польського фразеологізму українською мовою (*батьки народу, суспільні слимаки*) або авторське уточнення в контексті: “Се якесь неладне віршування, в котрім нема, як каже поляк, ні каденції, ні есенції, щось таке мляве та вимучене”.

Переважає більшість фразем-полонізмів у Франка є частково скалькованими, тобто, принаймні один із компонентів фразеологізму відтворюється в польському звучанні, транслітеруючись кирилицею. Наприклад: *заховатися в пам’яті* — “запам’ятатися”; *понесли смерть* — “померли”; *не дописала пам’ять* — “забув” (пор. польське: *zachować się w pamięci, ponieśli śmierć, nie dopisała pamięć*). Інколи транслітерується увесь фразеологізм: *без переседи* — “не перебільшуючи” (польс. *bez przesady*), *на лоб на шию* — “дуже швидко” (польс. *na łeb na szyję*).

В одному випадку Франко тлумачить давньоруський фразеологізм: “...Гор-князь “высѣдъ из сѣдла злата, а в сѣдло кощѣво”, тобто *дїстався до неволі*”. Калькований фразеологізм є відповідником польського *dostał się do niewoli* — “потрапив у

полон”.

Частина аналізованих фразеологізмів за походженням не польські, однак, засвоєні за посередництвом польської мови (*обдати хінським муром* — “зовсім відгородити від чогось або від когось”, *затрубив на алярм* — “підняв тривогу”, *робить концесії* — “робить поступку”, *мав пасію* — “захоплювався”, *має респект* — “поважає”, *не брав на серію* — “не сприймав серйозно”).

Підсумовуючи, скажемо, що Іван Франко як великий знавець і майстер слова постійно працював над удосконаленням і збагаченням української мови, зокрема, її фраземного корпусу. Запозичення та кальки з інших мов є лише незначною частиною величезного фраземного матеріалу, який використовував Франко у своїй науковій та художній творчості.

ПОЛЬСЬКІ ВПЛИВИ НА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕРМІНОЛЕКСИКИ

Ярослав ЯРЕМКО

Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Ів. Франка

Кожна епоха творить свою військову лексику. Рушієм цього творення стають значні соціально-історичні події, які з абсолютною неминучістю викликають зміни в лексичній системі. Нова сторінка в історії української військової справи, що знайшла своє мовне відображення у військовій термінології, була започаткована 5 травня 1900 р., коли у селі Завалля на Станіславщині виник перший осередок товариства “Січ”. Уже самою назвою товариство в’язалося з генезою традицій Запорізької Січі. Тому виниклим осередком довелося долати організований спротив австро-польської державної адміністрації. Паралельно із січовим рухом набирала розмаху і сокільський рух, що оформився в так звані “пожежно-руханкові товариства”. На цьому ґрунті в умовах бездержавності визрівала ідея творення української мілітарної організації. Спочатку вона матеріалізувалася в народженні першого українського таємного військового гуртка “Пласт”, в якому, за словами одного із засновників Олени Степанівни, велася більше робота військова, ніж пластова і де “вчилися з малих битих на циклюстилі видань, які перекладали з польської на українську мову”. Певна річ, цього було недостатньо, тому і з’являлись інші видання, що виходили переважно у Львові.

У процесі наукового пошуку нам вдалося виявити ці раритети, які збереглися в одному примірнику і на сьогодні ще не стали предметом належної уваги. Серед унікальних джерел, котрі

неусталеність), значна частина слів пройшла випробовування часом і увійшла до складу сучасної української мови: набої, багнет, набійниця, язичок, ремінь, замок, приклад, держак, вістря тощо;

д) Правильник створив передумови для реалізації принципу соборності загальноукраїнської термінологіки, сформувавши базу для укладання на його основі "Правильника піхотинця", виданого Українською Центральною Радою 1918 р. у Києві.

СТАВЛЕННЯ ПОЛЬЩІ ДО СКИТУ МАНЯВСЬКОГО

Іван СКРИПНИК

Івано-Франківський краєзнавчий музей

Складними й суперечливими були стосунки Польщі зі Скитом Манявським.

Під владою Польщі Скит перебував 166 років (1606-1772), тобто до першого поділу Речі Посполитої. Здається дивним, як міг існувати і діяти могутній православний осередок у лоні католицької держави та ще й при інтенсивній діяльності єзуїтів.

Причини були суб'єктивного і об'єктивного характеру.

Насамперед, з 1620 р. Скит мав право повної незалежності й недоторканості, тобто ставропігієне право, одержане від константино-польських патріархів.

Крім того, ставлення Польщі до Скиту Манявського зумовлювалося стосунками з православною Росією, з якою Скит, починаючи з 1643 р., підтримував зв'язки. Отже, ці взаємовідносини залежали від стану війни чи мирного співіснування Польщі й Росії. Окремі польські королі були ставлениками Москви.

Син Сигізмунда III Владислав IV вперше в 1634 р. юридично закріпив права монастиря, видані у Галичі Станіславом Потоцьким.

Підтвердимо ставлення Польщі до Скиту Манявського документами із "Збірника грамот, деяких важніших судових документів і приватних листів, дотичних колишнього Велико-скитського монастиря в Маняві" (Львів, 1887), у якому документи подані українською, польською та латинською мовами.

З документів дізнаємось, що протягом 1628-1765 рр. польські королі і магнати Андрій Потоцький, Ян Казимир, Ян III Собеський, Август II, Михайло Корибут, Микола Потоцький, Станіслав Август Понятовський та інші надавали Скитові привілеї, брали під охорону, підтверджували земельні володіння, розглядали скарги, видавали охоронні листи, застерігали всіх, щоб

не чинили Скитові кривд.

Святість місця монастиря підсилювалась традиційними Богородичними чудами, видіннями. Одне з них — поява Богородиці у Скиті 1652 р. під час пошесті чуми — описане І. Галятовським у книзі "Ключ розуміння", яка вийшла друком у Львові 1666 р. й перевидана "Науковою думкою" у Києві 1986 р. Усталена святість Скиту Манявського теж була своєрідною причиною особливого благоговійного й побожного ставлення усіх віруючих християн до нього. Проповідь морально-етичних аксіом з Вічної Книги (Біблії), тлумачення біблійних образів, різних псалмів і житій, приклад особистого життя ченців — усе це регулювало певною мірою моральну поведінку усього навколишнього люду. І це теж було причиною шанобливого ставлення Польщі до православного монастиря.

Велика Скитська бібліотека, хорова професійна школа з розвинутим п'ятилінійним нотописанням, розвиток іконопису, творчість українського художника Йова Кондзелевича — творця перлини українського мистецтва — Богородчанського іконостасу, розвиток різьбярства та народних промислів слугували належним прикладом багатогранної діяльності Скиту і для католицьких монастирів. Щодо чесної праці, милосердя й утвердження любові та миру, правди й добра між віруючими людьми Скит був взірцевим монастирем, "святою обителлю скитською", як написано на надгробній плиті, котра експонується в музеї. Скит став місцем для молитви, очищення, покаяння.

Навіть після закриття монастиря австрійською владою 1785 р. паломництво віруючих до руїн Скиту не припинялось. Ореол святості не зникав безслідно. Ауру душ подвижників відчуває кожен відвідувач святого місця і сьогодні.

Ніколи не припинялось паломництво християн і до Блаженного каменя. Біля нього душа людська очищається від скверни. І це дуже важливо сьогодні. Даремно хтось думає, ніби екзорцизм — то пережиток середньовіччя. Він відчувається й наприкінці ХХ століття, бо злі духи сатани перед своїм кінцем особливо лютують, діють нагло, з цинізмом і жорстокістю. Отож, наше спасіння — через участь у Службах Божих, через сповідь і причастя, через молитву на Блаженному камені, біля цілющого джерела.

Підставою шанобливого ставлення до Скиту Манявського була ідеальна поведінка і побожність аскетів-монахів. Окремі з них за походженням належали до української (спольщеної) шляхти, але не російського чи молдавського походження.

Засновники монастиря і монахи були традиціоналістами у своїй вірі, перейнявши ще дохристиянські науки про сенс людського

життя на землі й вічність душі. Вони знали Сократове: “Правда приховується у нашому розсудкові й тому треба увійти в себе й “пізнати себе”; “Не дбайте ні про тіло, ні про гроші, а тільки про свої душі”, знали також настанови учня Сократа Платона, який був одним із найбільших геніїв, бо постановив ідею Добра в центрі правди й буття.

Відомо, що у період діяльності Скиту Манявського (1606-1785 рр.) турки та кримські татари неодноразово нападали на галицькі землі. Не минали вони й багатого монастиря, щоб пограбувати коштовності та скарби Скиту Манявського. Вже за другого ігумена Теодозія (1613-1630 рр.) монастир мав оборонні мури, вежі з бійницями, численні сховища-лабіринти, арсенальні підвали для зброї (гармати, рушниці, пістолі, порох), якими користувались охоронці. Скит став сховищем від нападників.

Почувши тривожні удари великого (2,5 т) дзвона, пани неодноразово рятували своє життя, своїх дітей, документи й скарби в Скиті. Це також було причиною доброго ставлення до монастиря зі сторони Речі Посполитої та її королів.

Після польсько-турецької війни 1676 р., коли монастирські споруди були дощенту зруйновані, все, до чого брався вогонь, було спалено, майже 500 утікачів були “вирубані в пень” (Ю. Целевич). Уряд Польщі надав охорону, аби будівельники змогли відновити святиню, бо на початку відбудови монастиря місцеві опришки відганяли будівельників, заявляючи, що через цей Скит нападники нищать їх житло, забирають людей у ясир, чинять усілякі пограбування.

За 5 років (1676-1681 рр.) Скит, наче Фенікс, знову постав з руїн.

Польські власті не брали зі Скиту податків, не брали мита за виготовлення і перевезення солі ні на мостах чи бродах, ні під час продажу. І на це все були певні підстави.

ПАМ'ЯТНІ МІСЦЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У ПОЛЬЩІ

Василь БУРДУЛАНЮК

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

Життя і творчість ряду діячів української культури пов'язані з етнографічними українськими землями, що тепер входять до Польщі та корінними польськими землями.

У Холмі народився видатний історик Михайло Грушевський. З

1894 до 1913 р. він жив і працював у Львові. З 1897 р. був головою НТШ, яке під його керівництвом досягло вагомих наукових здобутків. З нагоди 125-річчя від дня народження М. Грушевського наприкінці 1991 року в Холмі на будинку, де народився вчений (вул. Г. Сенкевича, 8) урочисто відкрито меморіальну дошку.

3 грудня 1877 р. в Перемишлі народився основоположник української географічної науки в Галичині Степан Рудницький. Він підготував двотомну “Коротку географію України”. У 1914 р. у Відні вийшла в світ праця вченого “Україна й українці”, де він вперше представив українців як окрему сконсолідовану націю, що має право на власну державу. Основною книгою, якою С. Рудницький відкрив Україну для світу, була його синтетична праця “Україна. Край і народ”, що з'явилась у Відні в 1916 р.

На початку ХХ ст. в Перемишлі працював український поет і журналіст Кость Горбаль, у 1898-1912 рр. — письменник і громадський діяч Григорій Цеглинський, автор п'єс “На добродійні цілі”, “Соколики”, “Шляхта ходачкова”, а в повоєнні роки — письменниця Уляна Кравченко. Усі вони там і поховані.

У 20-30-ті рр. ХХ ст. викладав у Варшавському університеті та працював в Українському науковому інституті у Варшаві український літературознавець Павло Зайцев, що відомий, зокрема, працями в царині шевченкознавства. Під його керівництвом у 1934-1939 рр. у Варшаві вийшло в світ 16-томне Повне видання творів Т. Шевченка.

З 1899 до 1940 р. жив у Кракові і викладав у місцевому університеті український письменник і вчений Богдан Лепкий. Його оселя стала там своєрідною “українською амбасадю”, в якій бували М. Коцюбинський, В. Стефаник, Ф. Вовк, К. Студинський та інші діячі науки і культури з Галичини і Наддніпрянської України. Тут Б. Лепкий і похований.

На початку ХХ ст. в Кракові деякий час проживав український історик В'ячеслав Липинський. Він вивчав там матеріали з історії України періоду 1676-1709 рр. та про історію шляхти за Хмельниччини. При сприянні Б. Лепкого, В. Липинського, В. Доманицького та М. Левитського в 1912 р. в Кракові другим виданням вийшла в світ “Історія України” М. Аркаса. У міжвоєнний період у Краківському університеті працював мовознавець Іван Зілівський, який першим з українських вчених вивчав живу мову народу на всій території України. У 1938 р. в Кракові поховано відомого українського мовознавця Степана Смаль-Стоцького, а в 1940 р. громадсько-політичного діяча і публіциста, автора історичних повістей “Роксолана” і “Осмомисл”

Осипа Назарука.

У селі Бабичах Білгорайського повіту на Холмщині в 1928 р. народився сучасний український історик, професор Вінницького педінституту Микола Кравець. Він досліджує питання соціально-економічного розвитку західноукраїнських земель та західноукраїнську історіографію. У с. Дошно біля Кросно народився історик-краєзнавець Іван Красовський, який є автором ряду розвідок про історію та культуру Лемківщини.

У селі Новиця на Лемківщині в 1909 р. народився талановитий український поет Богдан-Ігор Антонич. Він автор поетичних збірок "Привітання життя", "Три перстені" та "Книга Лева", що вийшли в світ у Львові в 1931–1936 рр.

У селі Вільхівці Сяноцького повіту в 1898 р. народився відомий письменник Дмитро Бедзик. З 20-х років він жив на Східній Україні. Написав трилогію "Украдені гори", роман "Сполох", тощо. Село Лішня цього ж повіту – батьківщина письменника Івана Филипчака. В його творчому доробку є такі твори як "Княгиня Романова", "За Сян", "Кульчицький – герой Відня" та інші, що вийшли в світ у 20–30 рр. ХХ ст. Письменник Григорій Гануляк народився в с. Синява на Сяноччині. Він автор драматичних творів "Хлопський син", "Щасливий чоловік" та збірки поезій "Весняні сни", що з'явилися друком на початку ХХ ст. У Динові коло Перемишля в 1902 р. народився письменник і публіцист Ярослав Галан. Місто Цеханів – батьківщина поета Петра Карманського. У місті Ланьцут коло Жешова в 1878 р. народився письменник Антін Крушельницький – автор повісті "Буденний хліб", роману "Рубають ліс", збірки оповідань "Пролетарі". У селі Гребенному поховано українського поета Олександра Козловського, автора виданої посмертно І. Франком збірки "Мірти і кипариси". З нагоди 120-річчя з дня народження поета нещодавно на його могилі відкрито пам'ятник.

З території сучасної Польщі пов'язані також біографії ряду українських композиторів, співаків, художників та скульпторів. В Синяві біля Жешова народився композитор і громадський діяч Анатоль Вахнянин – автор першої в Галичині української опери "Купало" та музики до "Назара Стодолі" Т. Шевченка. У місті Лежайську народився композитор Йосип Кишакевич, у творчому доробку якого є кантати "На вічну пам'ять Котляревському", "Тарасова ніч", "Шевченкові" та ряд інших музичних творів. У Пикуличах біля Перемишля народився композитор Дмитро Кошубинський, який багато років керував хором товариства "Родина" у Ярославі. Він написав ряд музичних творів на слова Т. Шевченка.

Місто Ярослав – батьківщина композиторів Станіслава Людкевича та Ярослава Ярославенка (Вінцковського), а в місті Лодзь у 1940 році поховано українського композитора Нестора Нижанківського.

На межі століть на сценах польських міст виступали українські співаки, зокрема Олександр Мигуша, Соломія Крушельницька, Михайло Голинський, Михайло Ольховий, Василь Тисяк, Гелена Ліповська, Микола Левицький, Степан і Володимир Волошки, Осип Поліщук, Олександра Любич-Парахоняк, Марія Сабат-Свірська та ін.

У місті Грибові народилася піаністка Дарія Бандрівська, а композитор Богдан Дрималик походить з лемківського містечка Березова. Зараз чарують Україну своїм співом сестри Байко з Яблониці Сяноцького повіту. Відомий актор і режисер театру "Руської бесіди" Йосип Стадник народився в селі Валява коло Жешова. У 1906–1913 роках він очолював згаданий театр і приклав багато зусиль до піднесення його мистецького рівня.

Слід згадати і про те, що в Краківській академії мистецтв з кінця ХІХ століття до 1939 р. навчались близько 120 українських художників і скульпторів. Це, зокрема, Іван Труш, Олекса Новаківський, Юліан Панькевич, Іван Северин, Михайло Гаврилко, Михайло Бойчук, Григорій Крук, Денис Іванцев, Богдан Стебельський, Михайло Черешньовський та багато інших.

У 1900 р. поблизу Криниці на Лемківщині народився художник-самоук Никифор Дровняк, самотні твори якого користувались великою популярністю. Скульптор Григорій Кузневич народився в с. Старе Брусно, а Михайло Черешньовський у Стенжиці поблизу Баліграда. Перший – автор проекту пам'ятника Т. Шевченкові для Києва та меморіальної дошки з барельєфом Кобзаря в Станіславі, а другий – автор пам'ятників Лесі Українці в Клівленді (США) і Торонто (Канада). З лемківського села Балутянка походить скульптор Михайло Орисик, із села Вільки біля Кросно – Василь Одрехівський, а з міста Криниці – скульптор Антін Фіголь.

Наведені дані свідчать, що на території сучасної Польщі є багато пам'ятних місць, які пов'язані з життям і творчістю діячів української культури.

ВКЛАД ПОЛЬСЬКИХ ЛІНГВІСТІВ У ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Гафія ВАСИЛЕВИЧ

Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)

Роман ВАСИЛЕВИЧ

Івано-Франківська державна медична академія

Якщо українсько-польські літературні зв'язки з обох сторін вивчені досить добре (див. бібліографічний покажчик професора В. Полека "Українська література в Польщі", що надрукований у 5-ому томі книги "Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті". — К., 1994. — С. 193-319), то подібні українсько-польські мовні взаємини ще не були об'єктом уважного вивчення. Тому хочемо звернути увагу на вклад польських вчених-мовознавців у дослідження історії та сучасного стану розвитку української мови.

У ХХ ст. українсько-польські мовні контакти започаткував, на нашу думку, Богдан Лепкий, який з 1899 р. став лектором української мови і літератури Ягеллонського університету в Кракові та одночасно — вчителем цих дисциплін у Краківській гімназії Св. Яцека. Збереглася коротка програма викладання української мови і літератури для Краківської гімназії (програму для університету поки що не вдалося розшукати). У ній Б. Лепкий вказав на мету і принципи викладання гімназістам української мови і літератури, вивчення яких він поділяв на два ступені: нижчий і вищий. Перший охоплював одне півріччя, вищий — шість півріч, тобто навчання проводилося три з половиною роки.

"Нижчий ступінь" передбачав науку читання і писання українською мовою на основі "Хрестоматії" Б. Лепкого (вона, здається, не збереглася), ставив завдання навчити учнів-поляків вільно читати і писати, правильно вимовляти і наголошувати українські слова, вивчати напам'ять і декламувати найкращі поетичні і прозові уривки з творів українських письменників. Проводилися письмові роботи, різні вправи, переписування з читанки (хрестоматії), а згодом — диктанти, перекази на основі уривків, які учні-поляки вивчали напам'ять, відповіді на поставлені запитання та їх відтворення в оригіналі (Б. Лепкий їх називав репродукціями).

За задумом Б. Лепкого, "вищий ступінь" охоплював і передбачав не тільки читання вибраних уривків з читанки-хрестоматії, але й їх історико-літературне коментування, декламацію найкращих поетичних творів. Двічі на місяць

проводилися письмові контрольні роботи, а також "короткі домашні роботи" на основі опрацьованих текстів творів українських письменників. Навіть з такого конспективного вигляду програми можна скласти собі уявлення про вимоги Б. Лепкого до "надобов'язкового" (факультативного) викладання української мови і літератури у Краківській гімназії Св. Яцека. З неї можна зрозуміти, що вивчення української мови поєднувалося із вивчення української літератури, яку так добре знав Б. Лепкий і яку пропагував у власних перекладах серед польської громадськості. На нашу думку, вивчення української мови через художні тексти з української літератури робили уроки досить цікавими, а це одночасно збагачувало польських учнів духовними здобутками українців.

Якщо Богдан Лепкий був одним із тих українців, які прокладали "золоті мости" єднання між двома слов'янськими народами — українським і польським, то з польської сторони це робили польські лінгвісти, які або народилися в Україні (Стефан Грабець — у Станіславі, Ян Янів на Прикарпатті), або ж були зв'язані з українським середовищем (А. Брюкнер, Т. Лера-Сплавінський; вони підтримували тісні зв'язки із Львівським університетом).

У 1929 р. у Львові в серії "Львівська бібліотека славістична" була видана праця А. Брюкнера і Т. Лера-Сплавінського "Zarys dziejów literatur i języków literackich słowiańskich" (Нарис історії літератур і мов літературних слов'янських"). Перший з авторів розглядав історію української літератури, а другий — історію української літературної мови. Відштовхнувшись від праці О. Шахматова та А. Кримського "Нариси з історії української мови" (Київ, 1924), Т. Лера-Сплавінський досить повно та аргументовано розкрив історію української літературної мови, хоч дещо перебільшено вказав на вплив польської мови на українську, адже цей процес не був одностороннім, а, навпаки, двостороннім. Незважаючи на конспективність праці Т. Лера-Сплавінського (це видання призначалося для студентів слов'янського відділення Львівського університету), вона була кроком уперед у вивченні української літературної мови і, як нам здається, першим таким дослідженням у польській лінгвістиці.

У польській філологічній науці 20-30-х рр. ХХ ст. вивчення української проблематики дало вагомі результати у галузі діалектології. Діалектологічні дослідження польських лінгвістів були в основному спрямовані на вивчення територіально близьких українських говорів, а саме: гуцульських, бойківських, лемківських. Численні розвідки видатного польського вченого-

мовознавця українського походження Яна Яніва присвячені дослідженню фонетичних явищ та питанням історичної діалектології гуцульських говірок. Серед них: "Z fonetyki gwar huculskich Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski, II. — Cracoviae, 1928. — С. 259-290; Słowniczek huculski sprzed stulecia//Sprawozdania T-wa Naukowego, R. XVI. — Lwów, 1936. — С. 257-266; Ważniejsze cechy gwar huculsko-pokuckich, a teorie o Bofochowcach. — Warszawa, 1938.

У післявоєнній Польщі посилюється і поглиблюється вивчення української мови. Були відкриті кафедри українознавства у Варшавському і Краківському (Ягеллонському) університетах. Була створена Слов'янознавча комісія Польської Академії наук. Багато для вивчення різних проблем української мови зробив Стефан Грабець (1912-1972), автор такої солідної праці, як "Nazwy geograficzne Huculszczyzny" (Kraków, 1950). Він є співавтором "Нарису історії української мови" (1956) і "Нарису історії української мови з кінця XVIII століття до новіших часів" (1956). У "Нарисах..." професор С. Грабець зазначає, що граматична будова та основний словниковий фонд української мови сформувалися нібито тільки у кінці XVIII ст і з цього часу можна говорити, головним чином, лише про добір у загальнонародну скарбницю певних форм і виразів з великого запасу діалектних форм та запозичень з різних слов'янських мов. Ці праці призначались польським студентам, тому автор ознайомив своїх читачів з вузловими моментами розвитку мови українського народу, а також зупинився на характерних рисах мови творів тих письменників, які відіграли важливу роль у розвитку та нормалізації української літературної мови.

Ці та інші наукові розвідки дають підстави стверджувати про глибоке зацікавлення польських лінгвістів різними проблемами становлення і розвитку сучасної української мови.

УЧАСТЬ ПОЛЬСЬКИХ АРХІТЕКТОРІВ У ФОРМУВАННІ АРХІТЕКТУРНОГО ОБЛИЧЧЯ М. СТАНІСЛАВА

Лариса ГРАЧ

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

Архітектура з сивої давнини є невід'ємною частиною культури людства. На кожному етапі історії вона розвивалася в певних

матеріальних і соціальних умовах у взаємозв'язку з особливостями побуту, художніми і національними традиціями. Як соціальне явище архітектура несе інформацію про поведінку, практичні навички людей, відношення між ними. Ця інформація впливає на людей, пов'язує різні покоління, різні епохи, утворює важливу частину колективної пам'яті людей.

Архітектура сполучає нове і старе в оточенні людини, матеріальні і духовні досягнення різних епох. Це забезпечує її безперервний історичний розвиток, збереження архітектурного образу.

Більшість історичних будинків, які створюють неповторне архітектурне обличчя міста Івано-Франківська, споруджувалась наприкінці XIX ст. та протягом перших десятиліть XX-го. Великою мірою ми завдячуємо польським архітекторам, інженерам, які поруч з представниками інших національностей розбудовували наше місто.

У 1868 році була створена перша фінансово-кредитна установа міста — каса ощадності. У 1882 році першу премію за конкурсний проект ощадкаси отримує краківський архітектор Р. Меус. Але невдовзі, у 1884 році, за проектом іншого краківського архітектора М. Кнауца був споруджений будинок ощадкаси, що знаходиться по вулиці Гетьмана Мазепи № 14. На тлі високого, вкритого черепицею наметового даху на парапеті будинку була встановлена алегорична скульптурна група "Праця і ощадливість", виконана також польським скульптором Т. Дікасом. Архітектурно-планувальне вирішення будинку в цілому відповідає відомому на той час в Європі стилю "бельгійських ділових будинків". Споруда поєднує риси еkleктики, раціоналізму та щойно розквітаючого в Європі "ар нуво". Організуючим началом композиції європейських торгівельно-банківських споруд стає сходові клітина, з якої можна спостерігати внутрішній зальний простір. Такі будинки фактично не мають стін, за винятком зовнішніх. Опори каркаса не порушують єдності простору залу. У будинку ощадкаси архітектор долає замкненість окремих приміщень, що є однією з основних планувальних характеристик модерну, але тинькований фасад залишається традиційно еkleктичним. У колірному вирішенні фасаду, який утворює килимовий малюнок, у відсутності орнаментальної ліпнини прослідковуються риси раціоналізму. Раціоналізм орієнтується на цільність композиції, а не на виразність окремої деталі, використовує фактурно-кольорові контрасти як художньо-виразний засіб, який відхиляє необхідність декору як елементу стилеутворення.

У 1884 році в Станіславі було створено польське культурно-спортивне товариство "Сокіл". У конкурсі на кращий проект цього закладу переміг краківський архітектор К. Заремба. Під технічним керівництвом Р. Хлібовського будинок споруджено за рік і урочисто відкрито 22 вересня 1895 р. У 1905 р. головний фасад був прикрашений копією з картини А. Гротгера "Захист прапора" і гербами 23-х воєводств і земель Польщі. Роботу виконав станіславчанин, учень Краківської академії красних мистецтв Я. Рубчак, у майбутньому відомий польський художник. Після пожежі 1927 р. споруду відбудував інженер-архітектор Станіслав Трела і одночасно добудував кінозал "Тон" (нині Дім кіно імені І. Франка).

У 1891 році за проектом інженера Юзефа Лапіцького був споруджений польський професійний театр ім. С. Монюшка (сучасна обласна філармонія). Споруда відзначалася багатим архітектурним декором, вежею над головним входом, чотириколонним порталом. Сучасного вигляду філармонія набула в результаті перебудови у 1920-х роках.

У травні 1896 р. в нове приміщення архітектора В. Кудельського переходить Повітова рада (площа Міцкевича № 4). В листопаді цього ж року відкрилося міщанське казино (вулиця Незалежності № 12) — заклад розваг і відпочинку для заможних верств населення, споруджене за проектом Т. Вісньовського та К. Регера.

Ці споруди за своїми характеристиками еkleктичні і належать до архітектурної системи нового часу. Але на відміну від класичної архітектури, декоративна система художніх засобів якої імітує конструктивну, еkleктика відверто декоративна — часткове, деталь, декор домінують над загальним. Тим самим еkleктика заперечує ілюзорну тектонічність класицизму і є антиакадемічним напрямком. Композиція будинку казино симетрична, рівномірна, фронтальна, імітує класичну традицію і відповідає загально-композиційним прийомам європейської архітектури XIX століття. Зберігається характерне співвідношення величин 1 : 1 у висоті поверхів, розмірах вікон; малорельєфне профілювання облямувань вікон і дверей, присутність головної осі фасаду.

З наближенням до кінця XIX століття архітектурні форми еkleктики набувають більшої пишності, пластичності. На зміну плоским фасадам, рівномірній ритміці, дрібному малорельєфному профілюванню приходять своєрідна "барокковість" форм, з'являється багато масивних деталей, куполів, веж, еркерів. Частково будинок Повітової ради є зразком такої еkleктичної

стилізації.

Під технічним керівництвом інженера Яна Калліка на початку століття споруджується банк "Господарство краю" (нині тут розташувалися магазини "Фіалка", "Рубін"). Це ще одна будівля торгівельно-банківського типу, позначена рисами модерну. Фронтальність, фасадність, характерна архітектурі еkleктики, збагачується художнім "оформленням" у стилі модерн. Це асиметрія композиції, поєднання русту першого поверху цегляної кладки і тинькованих облямувань вікон та пілястр, мотиви декору, балконні решітки, вхідні двері.

Польські архітектори одними з перших принесли нашому містові демократизм модерну, це антиофіційне і антиканонічне явище.

30-ті роки збагачуються цілою плеядою інженерів-будівельників та архітекторів, про що свідчить тогочасна адресна книга. Ян і Томаш Кудельські (архітектурне бюро "Інженер Краус і спілка") виконали ряд цікавих ретроспективних проектів, проект реконструкції Гіпотечного банку по вулиці Сапежинській (Національний банк, вулиця Незалежності). Будинок Повітового староства по вулиці Вірменській (Мельничука) споруджено за проектом інженера Юзефа Відта.

У 1923 році за проектами архітектора Мар'яна Осінського починається забудова кварталу в районі Зосиної Волі одноповерховими мансардними і двоповерховими будинками котеджового типу. Ці помешкання призначались державним службовцям міста.

Переглядаючи сторінки адресної книги, ми знайдемо ще багато імен будівничих, "майстрів мурарських", каменярів — поляків, які пропонували свої послуги населенню. Це Т. Носкевич, Ян Павлович, Т. Макульський, Я. Ковальський, Л. Леон, К. Ружицька та багато інших, руками яких забудовано вулиці і навіть квартали міста.

Пам'ятки архітектури нашого міста потребують подальшого досконалого вивчення для визначення їхнього місця у світовому архітектурному процесі, для розкриття багатства минулого, правильного його розуміння, збереження пам'яті про тих людей, які створювали оригінальне архітектурне обличчя нашого міста.

У статті використані дослідження професора В. Полєка, краєзнавця М. Головатого, архівіста Р. Шацького; документи Івано-Франківського обласного державного архіву, краєзнавчого музею.

РОЗВИТОК ЛЕМКІВСЬКОГО НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ

Богдан ТИМКІВ

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

Лемківщина – історико-етнографічний район, що займає західну частину Карпат по обох схилах так званих Низьких Бескидів. Східною межею південної частини вважається р. Уж (за деякими джерелами р. Боржава). Західною межею південної частини є р. Папрад. Північна частина простягається від Сяну на сході до Папраду з Дунайцем на Заході. До України належить лише частина південно-східної етнографічної Лемківщини (частина Великоберезнянського і Перечинського районів Закарпатської обл). Основна ж частина – вся північна Лемківщина – належить до Польщі, а південно-східна – Пряшівщина – до Словаччини.

У часи княжої доби Лемківщина входила у склад Київської Русі, Галицького, а пізніше і Галицько-Волинського князівств (північна частина). Згадка про Лемківщину як складову Русі є у давньоруських літописах (“Повість минулих літ” за Іпатіївським списком). Ці дані використані в історичних працях М. Грушевського, І. Крип'якевича, Д. Дорошенка та інших. Наприклад, М. Грушевський засвідчує, що Лемківщина (або більша частина її території) була складовою Київської держави ще за часів князя Володимира Великого. А інші вчені відзначають, що м. Сянік у 1150 р. було адміністративною одиницею Київської Русі (Б. Якимович, Фастнах та інші). Таким чином, витoki лемківського народного мистецтва слід шукати ще у давньокиївських часах, можливо, навіть у дохристиянських, враховуючи розповсюдженість фігурних зображень ідолів у язичеські часи.

Згодом цей край захоплювали і ділили між собою різні іноземні поневолювачі. Але найтрагічніше сталося вже у наш час, коли після другої світової війни населення північної Лемківщини було насильно депортовано у північно-західні воєводства Польщі та в Україну.

Особливе місце в народній культурі лемків займає традиційне народне мистецтво. У ньому можна розрізнити чисто самобутні риси, характерні тільки для нього, але у ньому можна знайти і такі особливості, які об'єднують це мистецтво з мистецтвом інших народів. Адже державні кордони не завжди збігалися з етнічними

і вони розділяли держави, а не людей. Існували постійні економічні та культурні контакти між населенням Лемківщини обох схилів Карпат. Протягом довгого історичного періоду на Лемківщині розвивалися такі художні ремесла, як обробка каменю, дерева, шкіри, вишивка, килимарство тощо. Цьому сприяли природні умови, наявність відповідного матеріалу, поклади каменю-пісковіку, лісові масиви, багаті на придатне для різьби дерево, цілий ряд інших історико-культурних та економічних факторів.

Культурно-мистецьку цінність лемківського мистецтва розкривали у своїх наукових працях відомі мистецтвознавці-дослідники В. Січинський, М. Драган, Ю. Тарнович та інші, а в 50-80-х роках дослідження продовжили В. Паньків, А. Будзан, В. Буртик-Сіверський, М. Моздир та інші.

Ці науковці велику увагу приділяли лемківській різьбі, що є цінним надбанням польської та української культури, хоча деякі мистецтвознавці і дослідники заперечували у своїх наукових працях самобутність лемківського різьбярства та його зв'язок з українським мистецтвом. Вони намагалися довести, що мистецтво лемків – наслідування польської закопанської школи кінця ХІХ ст. Таку версію слід заперечити, оскільки документально відомо, що закопанську школу було організовано у 1876 р., а про лемківську різьбу писалося у матеріалах Львівської промислової виставки 1877 р. як про різьбу “художньо і технічно досконалу”, яка пройшла вже певний шлях у своєму саморозвитку. Про давність поширення різьби по дереву на Лемківщині свідчить цікава пам'ятка ХV ст. – різьблені на дереві “Царські врата” із церкви с. Балутянці, що зберігаються в Історичному музеї м. Сянока (Республіка Польща).

Вагоме місце у розвитку лемківської різьби мало відкриття у 1878 р. у м. Риманові школи для навчання столярства та різьбярства дітей із навколишніх сіл. Ця школа була відкрита за кошти графа С. Потоцького та його дружини Анни і проіснувала до 1884 року. Навіть порівняно коротке існування школи відкрило можливості для дальшого культурно-мистецького утвердження лемківської різьби, урізноманітнення форм художніх виробів, орнаментально-пластичного вирішення декору. Для визнання цього мистецтва велике значення мали художньо-промислові виставки 1894-1900-х рр. у Риманові, Кракові, Львові та інших містах.

Значний інтерес у лемківському народному мистецтві становлять твори круглої сакральної інтер'єрної та екстер'єрної різьби. Серед творів сакральної різьби найбільше скульптур, що

зображають Розп'яття, скульптури Христа "Фрасобливого" (Скорботного). Сакральна пластика Лемківщини розвивалася у тісному взаємозв'язку із світоглядом, духовними потребами народу, вона є глибоко традиційною.

На межі ХІХ і ХХ ст. на Лемківщині внаслідок сприятливих економічних умов, піднесення духовності і традицій наступає розквіт дерев'яної пластики малих форм (сувенірної, подарункової тощо). Цим видом різьби займалися жителі сіл навколо курортів Риманів, Івоніч тощо. У цих селах сформувалися різьбярські династії: Бердалів, Бенчів, Орисиків, Одрехівських, Сухорських та інших.

Сувенірно-подарункові вироби мали побутове призначення: це хлібниці (круглі, овальні, квадратні), підноси, попільниці, цукорниці, рамочки, палиці (посохи), шкатулки тощо.

Оздоблювали вироби рельєфним різьбленням у вигляді переплетень виноградних лозин з великими листками та гронами ягід. Цей композиційний мотив став найпривабливішим у творчості лемків; майстри у своїх роботах зображували листки каштану, клена, соняшника, папороті тощо.

Одним із видатних представників лемківського різьблення був М. Орисик (1885–1946 рр.), з ім'ям котрого пов'язане становлення об'ємного різьблення. Михайло Орисик був неписьменним, але прекрасним художником. Він сам створив неповторної краси композицію орнаментальної пластики – іконостас до церкви у с. Тилява (Польща). Ажурну, рельєфну різьбу митець вдало доповнив народним лемківським рослинним орнаментом. Високої оцінки мистецтвознавців та громадськості не тільки України, Польщі, а й інших країн дістала створена у 1936 р. дерев'яна скульптура "Лемко".

Художні вироби М. Орисика є безцінним скарбом багатьох музеїв та приватних колекцій м. Львова, Кракова тощо.

Відомими та знаними майстрами того періоду (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) були Григорій Бердаль (1887–1960), Андрій Красівський (1888–1944), Василь Красівський (1895–1975), Андрій (1864–1942) та Іван (нар. 1916 р.) Іляші та інші.

У першій половині ХХ ст. найбільш відомим різьбярем був Іван Кишак (1902–1969). Його роботи "Беркут", "Бій турів", "Дикі кабани" експонувалися на художніх виставках у містах Закопане, Кракова, Сянока, де здобули високу оцінку мистецтвознавців та громадськості.

Серед талановитих лемківських різьбярів 50–80-х років слід відзначити найздібніших – Андрія Сухорського, братів Василя та Івана Одрехівських.

Андрій Сухорський (1932 р. н.) успішно створює сюжетно-тематичні композиції та портретні зображення. Визнання та небачений успіх принесли майстрові дуже вдалі високохудожні твори Шевченкіани: "Мені тринадцятий минало", "Гайдамаки", "Наймичка", портрет Т. Шевченка тощо. Ці та інші роботи А. Сухорського зберігаються у приватних збірках і музеях України та Польщі.

До найбільш талановитих майстрів-лемків відноситься Василь Одрехівський (1921 р. н.). Одним із кращих творів Одрехівського є скульптура "Дереворуб", створена у 1948 р. Як скульптор-професіонал він вперше вводить у лемківську різьбу портрет, виконаний у барельєфі, використовує народні традиції. В. Одрехівський є співавтором пам'ятників І. Франкові у Львові та Дрогобичі.

У розвиток сучасного лемківського різьбярства вагому лепту внесли брати Амбіцькі (Юрій – 13.01.1927 р. н., Мирон – 18.11.1928 р. н.). Юрій та Мирон гармонічно поєднують глибокі традиції лемківського мистецтва і львівської школи професійної станкової скульптури. Це простежується у роботах "Нащадки Довбуша", "Гайдамаки", "Було колись на Україні" та інші. Творча діяльність братів Амбіцьких багатогранна, вона відзначається високою майстерністю художньої обробки дерева, інших матеріалів. Їх твори виконані в монументальній, станковій і декоративній пластиці.

НАРОДНА ОСВІТА ГАЛИЧНИНИ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВЗАЄМИН (1944-1950 рр.)

Степан СВОРАК

Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)

Юлія КУЗЬМІНЕЦЬ

Національний університет України ім. Т. Шевченка (м. Київ)

Будівництво правової Української держави — держави з європейським статусом — сьогодні особливо вимагає від політиків, правників, учених-істориків об'єктивної оцінки минулого, історично зважених висновків, розумних дипломатичних підходів до сьогоденної внутрішньої і зовнішньої політики, а тим більше у відносинах з сусідніми державами. ХХ ст. було століттям величезних воєн і нещастя у Європі, епохою революцій та змін держав і кордонів. Не була винятком у контексті європейських

держав і Україна, кордони якої кілька разів перекроювалися різними державами.

Поряд з цим населення інших держав мало можливість мігрувати в українські землі, оселятися тут для постійного проживання, окупації і політичного засилля. Румунія, Австро-Угорщина, Польща, Росія, Чехія, — ось неповний перелік держав, населення яких осідало в українських землях, будувало свою культуру, системи освіти та релігії, політичну владу.

Звільнення західноукраїнських земель від панування фашистської Німеччини принесло на терени Галичини нову більшовицьку державну машину, а з нею і радянську школу з її принципами навчання та виховання. Вона докорінно відрізнялася від усталених тут як в українських, так і в польських школах традицій.

Уже до 1 жовтня 1944 р. завдяки наполегливій роботі органів народної освіти, партійного та радянського керівництва в західних областях України відновили роботу школи, що працювали ще в 1939/41 рр., а основна частина дітей шкільного віку і української, і польської національностей одержала можливість відвідувати школу. Але, вже через місяць після початку роботи закладів освіти на звільнених територіях Народний Комісаріат Освіти (НКО) розпочав перевірку роботи у справі підвищення ідейно-політичного рівня та ділової кваліфікації вчителів та наукових працівників західних областей України.

У своїх звітах у НКО інспектори стверджували, що обкоми партії вищезгаданих регіонів проводили значну роботу серед інтелігенції. За їх завданням в усіх районах були проведені збори інтелігенції, як у містах, так і в районах систематично проводились лекції, що масово відвідувалися місцевою інтелігенцією. Проте найскладнішою ділянкою партійної роботи, в один голос стверджували члени комісії НКО, було польське вчительство і польське шкільництво взагалі.

В часи німецької окупації діти польської національності, не маючи середніх шкіл, відвідували в більшості професійні навчальні заклади. З приходом радянської влади поляки робили все, щоб віддати дітей до середніх шкіл, тому старші класи польських шкіл були переповнені, а в ряді закладів створено паралельні класи.

Важка ситуація склалася з комплектуванням дев'ятих класів цих шкіл. Учні в своїй більшості переросли вік дев'ятикласників, а багатьом з них було більше, ніж 20 років. Таким способом частину учнів польських шкіл батьки приховували від трудової

повинності, що прийшла в Західну Україну разом з більшовицькою владою і одночасно одержували хлібні картки, які видавали учням.

Впертий і твердий опір чинило польське громадянство західноукраїнських областей переселенню, оголошеному в жовтні 1944 р. Серйозну протидію йому чинила у Львові польська націоналістична організація, члени якої зривали оголошення про переселення або робили "зворотні" написи для більшовиків — "ВОН".

Незважаючи на всі намагання польської інтелігенції та мешканців польської національності залишитись у Західній Україні, під тиском більшовицької державної машини з 1 січня 1945 р. розпочалося масове переселення поляків до Польщі, що призвело до ліквідації більшої частини польської етнічної групи у західному регіоні України, а отже, до закриття, заборони польських культосвітніх установ — шкіл, бібліотек, клубів, храмів тощо.

Трагедією було і те, що в часи комуністичної більшовицької влади, ворожої обом націям, вони не змогли об'єднатися для спільної боротьби. Польська інтелігенція вважала, що після закінчення війни кордони відновляться в старих межах і разом з цим повернеться статус польськості в Західну Україну, відродяться їхні права і привілеї в усіх галузях життя.

Інтелігенція ж українська на цей час уже складалася з двох великих груп — учительства східної України, котре не розуміло завдань часу і ментальності галичани і було в своїй більшості потенційним носієм прокомуністичної ідеології, та місцевої інтелігенції, що історично була не зовсім дружельюбно настроєна до поляків.

Отож більшовицьким органам народної освіти вдалося поступово зламати опір місцевої української інтелігенції, а потім завдати удару польському шкільництву. Зламати його було набагато важче в силу його високої національної свідомості та активної роботи польських націоналістичних організацій у Галичині. І все ж головним інструментом розгрому польської школи в краї була не агітація та пропаганда, а масове насильне переселення поляків, і в першу чергу польської інтелігенції, за кордони України, встановлені Сталіним після Другої світової війни. У тих селах і містечках, де залишалися ще жителі польської національності, польські школи не відкривалися. Львівський обком КП(б)У приймає "історичне" рішення — "вважати відкриття в цих районах польських шкіл недоцільним", оскільки тут нібито не було необхідного контингенту, а більшість

батьків-поляків, у чому дуже сумніваються дослідники, висловилася проти відновлення національних шкіл. Крім того, об'єктивною причиною закриття польських шкіл у західних областях України на той час стала відсутність учительських кадрів, котрі здатні були б працювати в польських школах. Радянська ж система підготовки вчительських кадрів практично не готувала вчителів до роботи в національних школах, чого не можна сказати про російські, кількість яких у західноукраїнських землях постійно зростала.

РОЛЬ МОЛОДІЖНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ГАЛИЧНИНИ У ВИХОВАННІ МОЛОДІ

Богдан МИСАК

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

Живильною силою для Української Держави у справі виховання національної свідомості була і є любов до Батьківщини і свого народу. Виникає необхідність у наукових дослідженнях проблеми патріотичного виховання серед молодіжних організацій Галичини. Заслуговує особливої уваги вивчення пластового руху. Виховний процес у "Пласті" будувався з урахуванням вікових особливостей та індивідуальних здібностей його членів. "Пласт" у Станіславі почав свою діяльність у 1912 р.

У часописі "Молода Україна", який видавався у Львові від 1 лютого 1923 р., О. Тисовський писав, що "Пласт" як організація вимагає від кожного юнака щирого запалу, вродженого хисту. "Пласт" – це уклад для самовиховання, і хто у "Пласті" не стане пластуном, доказує сам свою нездібність стати митцем життя.

Набутий досвід патріотичного гарту і фізичного вишколу сприяє у майбутньому справі захисту рідної землі. "Жаль тільки, що воєнний буревій розніс вихром по цілому світі листки з іменами тих тодішніх пластових юнаків Станіславова, які з рушницями в руках включилися в ряди української збройної сили, – боролися, терпіли, а то й геройською смертю гинули". (Бойчук О. Альманах Станіславської землі. Пласт у Станіславі й околиці. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен. – 1975. – С. 328).

Патріотична організація "Пласт" після світової війни і визвольних змагань відродилася у Станіславі у вересні 1921 р. при активній допомозі професора української державної гімназії Осипа Левицького. Місцем для організації "Пласту" були українські школи м. Станіслава, а керівниками і вихователями

стали учителі шкіл.

Треба сказати, що в цей період уже діяв головний пластовий провід, який знаходився у Львові, вийшов у світ пластовий підручник О. Тисовського "Життя в Пласті".

Ідейними основами "Пласту" стали виховання і прищеплення молоді глибокого і правдивого патріотизму, теоретичні і практичні пластові вмінності, почуття правдивої пластової дружби. Усе це відбувалося в атмосфері незвичайно високого патріотичного піднесення усього українського громадянства і народних мас на тлі живих ще спогадів про власну державу і трагічну боротьбу за неї, серед переслідувань польської влади. Проводилася активна пропагандистська робота, випускались стінні газети, бюлетні. Треба було плекати моральну, інтелектуальну і фізичну силу. Колишній пластун А. Фіголь говорив, що цей новий спосіб виховання допоміг йому розширити свій світогляд, стати свідомим Українцем і на все життя загартувати себе духовно і фізично.

Пластові частини звалися полками, але пізніше вони почали називатися куренями. І такими полками після першої світової війни були в Станіславі 11-й та 12-й пластові полки-курні ім. Гетьмана Мазепи та Княгині Романової, які були засновані професором Осипом Левицьким у вересні 1921 р. в українській державній гімназії. Тоді ж було створено 16-й пластовий курінь ім. Короля Данила, у склад якого входили учні української приватної вчительської семінарії товариства "Рідна школа".

Педагогічна значущість "Пласту" у цей час була в тому, що це була корисна виховна система. Саме життя в "Пласті" вимагало від його членів пильно дбати про добре ім'я. Молодь виховувалася в "Пласті" в душі патріотизму, в душі добра і волі. У 1923–1926 рр. виходив друкований пластовий журнал "Український пласт", який висвітлював життя пластових організацій. Редагував його професор Іван Чепига.

Крім виховання національної свідомості, високого патріотизму в товаристві виховували любов до праці, загартовували фізично.

У "Пласті" існувала атмосфера братерської щирості, взаємодопомоги. Вихована в "Пласті" молодь передавала набутий досвід молодшим.

26 вересня 1930 р. Львівське староство прийняло ухвалу про заборону "Пласту" та його керівних органів. У ній було сказано, що акції відділів "Пласту" мають виразний антипольський характер і Головному відділові українського Крайового Товариства охорони дітей і опіки молоді були дані вказівки протягом 14 днів розпустити всі відділи "Пласту".

Сумніву не підлягає, що "Пласт" як українська дитячо-юнацька організація був великою школою національного виховання,

високого свідомого патріотизму, прищеплював риси лицарства молодим людям, учив, як треба захищати народ від ворогів.

Патріотичну організацію "Пласт" можна було формально розпустити, але не було сили її заборонити.

У міжвоєнний період поряд з "Пластом" велику роль у питанні патріотичного виховання, фізичного вишколу мало гімнастично-пожежне товариство "Сокол". Соколи брали активну участь у створенні Української Галицької Армії.

Моральною основою "Сокола" був Закон Божий і на його основі вироблений закон – Десять заповідей "Сокола". Заслугою товариства було те, що "Соколи" започаткували організаційний розвиток українського молодіжного руху в Галичині з метою виховати національно свідомого, фізично здорового патріота України.

Треба підкреслити, що сокільські осередки дали поштовх культурно-мистецькому рухові українського населення Галичини, а особливо в сільській місцевості. У Громадському віснику в 1923 р. М. Грушевський писав: "За двадцять літ свого існування "Соколи" наші разом з "Січами" багато зробили для організування української людності в Галичині. Заложені міцні організаційні підвалини, на котрих може пильно й успішно поступатися організація і далі вперед". (Грушевський М. Січово-сокільські вісті // Громадський вісник. – Львів. – 1923. – 17 січня).

Значну роль у національно-патріотичному вихованні української молоді відіграло пожежно-рахункове товариство "Січ". Воно було другим за чисельністю молодіжним товариством у Галичині.

Відродження "Січі" відбувалося у важких умовах. Польська влада за найменші порушення забороняла діяльність осередків. І все ж таки культурно-просвітницька робота, яку проводило товариство "Січ" (відродження козацьких традицій, розучування і виконання січових пісень тощо), послужила духовному загартованню молоді, вихованню патріотизму.

Таким чином, українські молодіжні товариства Галичини сприяли утвердженню ідей українства серед молоді, її національному самоусвідомленню.

ПОШУКИ НАЦІОНАЛЬНОГО СТИЛЮ В АРХІТЕКТУРІ ГАЛИЧИНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Володимир ШПІЛЬЧАК. Євген АНТОНОВИЧ

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

У Європі в ХІХ ст. зростає зацікавленість традиціями народної

архітектури, що вилилось у рух за "національний стиль" у ряді держав. Пошуки національно своєрідної архітектури у ХХ ст. отримують широкий розвиток. Це явище є складним і багатогранним. У різних країнах воно проходило по-різному. У деяких державах цей рух взагалі був малопомітним. В інших, наприклад, Російській імперії, він отримав широкий розмах. У Галичині рух за "національний стиль" був однією з форм підняття свідомості підневільної нації, боротьби за національну державу. Причому центр Галичини Львів був важливим осередком народностильових пошуків як в українській, так і в польській архітектурі.

Проблемі пошуків національного стилю в українській архітектурі були присвячені праці В. Ясієвеча, В. Чепелика, І. Жука та інших науковців. Проте поки що немає узагальнюючої праці, яка б дозволила прийти до узгоджених оцінок цього явища в архітектурі, логіки його розвитку та ролі в культурі України. У наукових працях у визначенні цього напрямку зустрічаються різні назви. Зокрема, В. Чепелик називає його "українським народним стилем". Деякі науковці споруди цього напрямку відносять до "українського модерну". Зустрічається також термін "національний романтизм", під яким розуміють пошуки національно своєрідної архітектури та ін. Я. Ясієвич вказує на неправомірність терміну "український модерн" щодо визначення цього самобутнього напрямку в архітектурі, називає його "новоукраїнським стилем" і закріплює цю назву в новітній довідковій літературі.

Для пошуків національно своєрідної архітектури притаманне звертання до народного мистецтва практиками, а також активізація таких досліджень науковими центрами. До ранніх прикладів українського національного стилю в Галичині слід віднести Дім українських товариств у Львові (1893 р., Ю. Захарієвич, І. Левинський). Послідовною і плідною в пошуку національної своєрідності архітектури культових споруд була творчість Є. Нагірного. Палким прихильником ідеї вивчення і переосмислення традицій народного мистецтва був визначний зодчий Ю. Захарієвич. Помітне місце в пошуку розвитку "національного стилю" належить І. Левинському, який разом з Ю. Захарієвичем був засновником львівської архітектурної школи. Ця тема простежується впродовж всієї плідної праці митця і продовжується в творчості його учнів.

Активізації руху за "національний стиль" сприяло створення у 1898 р. "Товариства для розвою руської штуки", організаторами якого були І. Труш і В. Нагірний. Члени товариства вивчали

місцеву народну архітектурну творчість, організовували художні виставки, видавали журнали, створювали будівлі з елементами національного романтизму, який ґрунтувався, в основному, на переосмисленні мистецької спадщини гуцулів і бойків. У цій групі виділялися Є. Нагірний, В. Нагірний, І. Левинський, О. Лушпинський, Т. Обмінський та ін.

Осередком пошуків національно своєрідної польської архітектури, так званого “закопанського стилю”, основою якого були народні мистецькі традиції польських Бескид, стало “Коло архітекторів польських”. Активними його членами були професор Львівської політехніки Едвард Ковач — один з засновників цього напрямку, А. Захарієвич, М. Мінкевич, В. Гжимальський. Необхідно відзначити, що згадані вище митці багато зробили також для популяризації українського народного мистецтва.

Певною віхою в розвитку “національного стилю” став будинок товариства “Дністер” у Львові (1904-1906, група митців під керівництвом І. Левинського). Серед будівель, що з’явилися в Галичині на початку ХХ ст., можна виділити будинок “Просвіти” в Клепарові (1910-1911, І. Левинський, О. Лушпинський), “Народний готель” у Львові (1905-1906, Т. Обмінський), будинок “Українського педагогічного товариства” (1906-1908, І. Левинський), комплекс Василянок в Станіславі (1911-1913, О. Лушпинський, І. Левинський).

Отже, в перші десятиліття ХХ ст. “новоукраїнський стиль” формується як зрілий напрям в архітектурі України. Він отримує широке поширення, виробляються певні принципи “національного стилю”, до цієї теми звертаються у своїй творчості видатні митці. Провідна роль у розвитку “новоукраїнського стилю” в Галичині, безперечно, належить архітектурній фірмі І. Левинського, яка була тісно пов’язана з керамічним виробництвом і значну увагу приділяла розробці архітектурного декору, орієнтованого на українські народні мотиви. На розвиток “новоукраїнського стилю” в Галичині певною мірою вплинули закопанський стиль і неоросійський стиль тим більше, що представники цих напрямів працювали і в Україні.

Особливість “національного стилю” полягає в тому, що він відзначається широкою гамою відтінків — від стикування з ретроспективізмом до спроб поєднати народні мистецькі традиції з реалізмом. У рамках цього напрямку можна також відзначити дві тенденції. Це бажання митців з одного боку виробити спільні загальноукраїнські риси стилю (як зразок такого загальнонаціонального пропонувався будинок полтавського земства), а з іншого — пошуки прикметних ознак, які відповідають певному регіону.

Розвиток “національного стилю” в Галичині вже від його становлення був позначений певною своєрідністю, що пояснюється як виразними регіональними відмінностями народного зодчества, так і особливостями місцевої архітектурної школи.

Таким чином, пошуки національно своєрідної архітектури в Галичині на початку ХХ ст. є вагомим внеском у розвиток “новоукраїнського стилю”. Цей напрям є важливою сторінкою вітчизняної культури і сьогодні ще не втратив своєї актуальності.

ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ ПОЛЬСЬКОГО ДОСВІДУ ПРИВАТИЗАЦІЇ

Надія ПИЛИПІВ

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

Територіальна близькість польського та українського народів, загальний історичний досвід, глибокі правні зв’язки багатьох поколінь, а також спільність кордонів стали причиною того, що між ними існує цілком природний спільний інтерес, який повинен сприяти двосторонньому обміну досвідом та інформацією. Для Польщі важким був кінець 80-х. Країна була близька до краху. Шалена гіперінфляція, зменшення промислового виробництва та напруженість у суспільстві. Для порятунку держави необхідно було змінити саму економічну систему, перейти на ринковий лад, зокрема введення “шокової терапії”.

Сьогодні поліпшення ситуації очевидне, переважають позитивні тенденції. Завдяки розвитку приватного сектора і збільшенню кількості державних підприємств, що переходять на нові форми господарювання, підвищилася ефективність економіки. Приватний сектор у польській економіці завжди відігравав значну роль.

Тепер, через 6 років реформи Польща — це держава, де 2/3 економіки знаходиться у приватних руках, зокрема, більше 50% промисловості, 70% будівництва і транспорту, вся торгівля і сільське господарство. Приватна власність як основа економічної ефективності стала у Польщі механізмом і головною причиною підвищення продуктивності праці.

Сьогодні продуктивність праці в цілому на 15% вища, ніж 6 років тому, а в деяких галузях промисловості на 30% і навіть більше. Процес економічних реформ іде у Польщі успішно і їх результати відчутні як для поляків, так і для інших країн. Польська республіка розвивається в даний час дуже швидкими

темпами.

Як свідчить досвід Польщі, форми господарювання, побудовані на приватній власності на землю та інші засоби виробництва, є набагато ефективнішими порівняно з іншими формами господарювання, в основі яких лежать інші форми власності – колективна і державна.

Нашими вченими академіками О. Онищенко та В. Юрчишиним проведено аналіз результатів розвитку сільського господарства Польщі. Головна особливість аграрного сектору полягає, як було зазначено, у приватній власності і фермерських селянських господарств, поряд з якими функціонують також малі сімейні господарства.

Результати проведених досліджень засвідчують, що ефективність індивідуальних селянських господарств залежить від розміру господарств, тобто від рівня концентрації виробництва. Дрібні індивідуальні селянські господарства (ті, що мають менше 10 га сільськогосподарських угідь) не спроможні розвивати розширене виробництво за рахунок доходів, одержаних від власного господарювання. Майже весь чистий дохід вони використовують на особисте споживання. Нагромадження у них більше, як на 50%, а в найдрібніших господарствах – більше, як на 80%, здійснюється за рахунок доходів, одержаних за межами господарства.

Виходячи з цього, одним із основних положень сучасної аграрної політики Польщі є всебічне сприяння укрупненню індивідуальних селянських господарств, що забезпечить підвищення ефективності їхньої господарської діяльності.

Враховуючи польський досвід розвитку індивідуальних селянських господарств і вселяю підтримуючи необхідність їх формування в Україні, слід відмітити, що форсування цього процесу недопустиме. Для нього немає сьогодні сприятливих умов – необхідних матеріальних, грошових ресурсів та психологічного сприйняття більшістю селян цієї форми господарювання. Так, якщо в 1992 р. було засновано в Україні 12,6 тис. фермерських господарств, у 1993 р. – 13,1 тис., тобто процес розвивався, то з 1994 р. спостерігається помітне скорочення. Через складність фінансового становища, важкий доступ до кредитів та відверту протидію владних структур за останні роки на кожні 100 створених фермерських господарств більше 30 розпалось.

Сьогодні реформування сільського господарства в Україні здійснюється в чотирьох напрямках: перетворення у майнових відносинах власності, земельна реформа, виробничо-організаційне реформування колективних сільськогосподарських підприємств

(спілок селян), розвиток фермерства. Більшість цих структур стане спільною (колективною) завдяки добровільному об'єднанню земельних і майнових паїв.

Отже, в них буде поєднуватися приватна форма власності та спільна (колективна) форма організації виробництва і праці. З цього випливають три важливі висновки. Перший: формування нових виробничо-господарських структур зможе запобігти руйнуванню створеної матеріально-технічної бази радгоспів і колгоспів, що дуже важливо в умовах відсутності коштів навіть на просте відтворення. Другий: поєднуються два важливі фактори ефективності виробництва – висока концентрація його і приватна власність як найефективніша форма власності. Третій: подальший розвиток індивідуальних селянських (фермерських) господарств і різних їх об'єднань. Для того, щоб приватизація стала нормальною купівлею-продажем, мають бути створені всі необхідні умови, зокрема, треба, щоб запрацював ринок майнових паїв і земельних сертифікатів.

ШКІЛЬНА СИСТЕМА СХІДНОЇ ЄВРОПИ В ПЕРІОД ТРАНСФОРМАЦІЇ (ПРОБЛЕМИ І ТРУДНОЦІ)

Барбара ЧЕРЕДРЕЦЬКА

Вища школа педагогічна в Жешові (Польща)

За останні п'ять років у Європі відбулися суттєві політичні, економічні і соціальні зміни. Після них повинні слідувати зміни в освіті, яка відповідала б за формування активного і вільного громадянина сучасності і майбутнього.

Отже, сучасне бачення виховання полягає в тому, що воно переростає в основну проблему епохи.

У зв'язку з цим держава як організація суспільного життя в усьому світі змінює сьогодні свій характер з держави економічної, яка дбала про добробут і господарську силу, на державу виховну, яка намагається виховати власних громадян у дусі визначеної педагогічної ідеології, залучає в цьому напрямку всі інституції (шкільництво, освіту, культуру, засоби масової інформації).

Виховна робота проходить під гаслом створення “нової людини”, щоб через зміну ментальності, життєвих принципів та переконань зміцнити перебудову суспільного, економічного та політичного устрою, забезпечити перетворення в галузі культури і моралі.

Дуже важливим педагогічним постулатом у дійсності, яка постійно змінюється, є навчання “зміни” і адаптація “до зміни”.

“Змінювати суспільство, щоб змінювати школу, і змінювати школу, щоб змінювати суспільство” (це мотто паризького часопису “Cabhiers Pedagogious”). Зміни, що відбуваються, прогнози на майбутнє виховання ставлять перед школою нові завдання і вимоги.

Основною метою є визначення спільних базових завдань, що стосуються наближення і розуміння різного стилю життя і змін, які відбуваються в окремих регіонах Європи, заохочення до співпраці з європейськими народами з метою спільного розв'язання проблеми. Дуже важливими стають взаємні контакти наукових осередків та науковців різних країн Європи.

Європейська освіта вимагає міжпредметних підходів, а також міжнародних дискусій і обміну досвідом у галузі виховання. Система виховання як ідеал Європейського виховання передбачає:

виховання взаємоповаги, дружби між народами та ідеї “спільної Європи”;

- виховання в душі “демократії” і захисту “прав людини”;
- виховання в душі толерантності, яка охоплює різні сфери життя людини;

- виховання відкритості, комунікабельності, сприяння розвитку особистості;

- екологічне виховання, поєднання з економічною освітою, а також підготовка до суспільної праці;

- культурне виховання як підготовка до розуміння різноманітних культур і безпеки масової культури;

- вивчення іноземних мов і безпосередні контакти учнів і вчителів з різних країн;

- формування здорового способу життя, навиків фізичної культури, спорту, туризму;

- виховання громадської свідомості, колективізму в дітей і молоді, підготовка до життя в сім'ї і середовищі;

- формування відповідного ставлення до суспільних патологій.

Співпраця, співжиття та інтеграція вимагають кращого взаємопізнання, уникнення багатьох міфів, існуючих думок і упереджень. Для роботи вчителя найважливішою стає орієнтація на розвиток особистості учня і підготовка його до майбутнього, до можливих змін.

Сучасні функції вчителя багатогранні. Він повинен вести виховну, опікунську, соціально-орієнтаційну, інноваційну, дослідницьку роботу. Ця праця вимагає оновлення і надання їй нового змісту.

Аналізуючи прогнози щодо вчителів, можна виділити такі вимоги до вчителя в об'єднаній Європі:

1) учитель має бути дуже добре освіченим;

2) має знати історію, економіку і політику, а також захищати основні державні закони своєї країни, брати участь у суспільному житті, бути для своїх учнів взірцем доброго громадянина;

3) повинен ґрунтовно знати психологічні особливості та можливості своїх учнів, умови, в яких вони виховуються.

Діючі процеси системної трансформації несуть із собою багато загроз, які стосуються як сімейного, так і шкільного оточення дитини. Зміни, яким підлягає сучасна сім'я, викликають ряд негативних наслідків, зокрема:

1) загрозу соціальній безпеці (безробіття, відсутність життєвої стабільності, матеріальні нестатки);

2) міграції, пов'язані з браком місць працевлаштування і засобів існування;

3) зростання суспільних патологій (алкоголізму, наркоманії, насильства в сім'ї і школі, суспільної непристосованості, злочинності);

4) зростання кількості неповноцінних осіб, спричинене посиленням екологічних катаклізмів, захворювань і нещасних випадків.

Погіршення умов життя сімей викликає стан емоційного напруження, який безпосередньо впливає на процес виховання в сім'ї. Діти зазнають агресій у сім'ї як безпосередньо, так і опосередковано. Актуальна суспільна дійсність суперечить деклараціям демократизації в галузі школи.

Школа є часто місцем порушення прав учня, що викликає багато труднощів у вихованні, протести і непередбачену поведінку учнів. Найпоширенішим явищем стають неправильні форми поведінки учнів. Порушення норм поведінки спостерігається серед різних категорій учнів, що, звичайно, викликає занепокоєння громадськості, науковців багатьох дисциплін (педагогіки, психології, медицини), які намагаються знайти відповіді і шляхи вирішення цих суспільних проблем.

Явище дитячих порушень можна вивчити в перспективі, передбачити вплив макросуспільних чинників на розвиток і виховання дітей на тлі існуючих у державі загроз і зростаючих суспільних патологій.

Мої дослідження торкнулися впливу мікросуспільних чинників, пов'язаних з функціонуванням сім'ї і школи, а також з індивідуальним розвитком особистості і порушеннями норм поведінки. Мета праці – звернути увагу на ті аспекти родинного і шкільного середовища, в яких заховані різноманітні причини порушень, знайти залежність між негативними чинниками, що

існують у сімейному і шкільному середовищі, та недоліками у вихованні.

Ці дослідження підтверджують висновки німецьких учених (Ірмгард Штоль-Декер, 1991), які при появі недоліків у вихованні беруть до уваги ситуаційні умови, морально-етичні норми соціального оточення, в якому проживають учні. Спостереження проводилося над 1500 учнями третіх класів.

Проблема недоліків у вихованні становить грізне педагогічне і суспільне явище, оскільки має місце тенденція до зниження віку дітей, яких воно торкається. Незадовільна поведінка учнів на початковому етапі шкільного навчання свідчить про гальмування процесу суспільного розвитку і брак суспільного дозрівання у відповідності до віку дитини. З віком недоліки у вихованні поглиблюються і ведуть до непристосованості дитини у суспільному житті. Процес ресоціалізації дитини перебігає не завжди сприятливо і корекція її виховання стає довготривалішою.

Переклад з польської Інни БЕЛЯЄВОЇ.

МИСТЕЦТВО СТАНІСЛАВА 30-40 РОКІВ ХХ СТ.

Богдан МИСЮГА

*Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

У вересні 1933 р., мистці, що проживають у Станіславі, влаштували першу велику виставку малярства, графіки, та пластики. Ця культурна маніфестація безпосередньо пов'язана з імпрезою "Дні Станіславівської землі". Варто зазначити, що подібні акції вважалися на той час досить сміливим протестом проти провінційних поглядів на творчі потенції тогочасного Станіслава та настроїв байдужості.

Мистці великих суспільних центрів відчули потребу гуртуватися у спілки, щоб спільними зусиллями підтримувати місію мистецтва в житті. Цей мотив керував і мистцями Станіслава. Тому у грудні того ж року зорганізовано "Спілку мистців і шанувальників мистецтва "Opion" (Związek Artystów-Plastyków i Miłośników Sztuki "Orion").

"Opion" поставив перед собою завдання звільнити артистичні зали від комерційних експозицій, випадкових заходів, котрі іноді переривали пустку. Взамін мистці "спілки" пропонували суспільності високимистецькі виставки (по дві щорічно). У програмі імпрез планувались наукові доповіді, лекції, бесіди.

Одна з виставок була організована в травні 1938 р. Участь у ній взяли найбільш активні місцеві малярі: Еміліан Дубрава, Кароль Косак, Владислав Лучинський, Геца Розмус, Войцех Пшедвоєвський.

Ця виставка була в якійсь мірі поєднанням кількох персональних експозицій, де кожен з мистців репрезентує свою творчість кількісно і якісно. В рецензії на цю виставку у кварталнику "Złoty Szlak" львівський мистецтвознавець Людвиг Тирович бачить в "Opionі" обличчя мистецького Станіслава: "Широта вияву досить значна, – серед тих п'яти імен зіткнемось з проявами реалізму, тенденціями зрівноваженої і позитивної інтерпретації психологічного портрету, проявом зовнішньої боротьби мистця з матеріалом, схильністю до ілюстративної стилізації з епігонічним присмаком". Такий широкий діапазон ще не зовсім розкриває творчі можливості "Opionу".

"Opion" – перш за все спілка самих по-собі цікавих мистців. До старшої Генерації малярів належить Дубрава і Пшедвоєвський. Малярство Е. Дубрави знаходить найширший вияв у техніці акварелі. Його вклад у мистецьку концепцію спілки – твори з архітектурними мотивами рідного міста, карпатські пейзажі та начеркові фрагменти буденного гуцульського життя. Він є вихованцем академії мистецтв у Кракові, учнем Й. Мегоффера та С. Дембіцького. Можливо, це і вплинуло на основи його малярського вміння. Й. Мегоффер передав йому як основу рисунок, зображення форми у синтезі кольорових плям; С. Дембіцький – захоплення технікою акварелі і ремісничу наполегливість. У довгій праці з матеріалом і натурою маляр виробив власний погляд на дійсність, що помітно у кожному його творі. Експресія сприйняття, темперамент видно навіть у живописній кінетиці. Родом з с. Підгайці Галицького повіту на Станіславщині, він закінчив промислову школу у Львові, після якої студював малярство у Кракові протягом 1906-1910 рр. З 1934 р. Е. Дубрава виставлявся у "Товаристві шанувальників мистецтва" у Варшаві.

Войцех Пшедвоєвський – найстарший з мистців Станіслава є колишнім учнем "Школи промислового мистецтва" у Відні, потім студіює у Мюнхені та Дрездені. Найулюбленіша царина праці мистця – горельєф та барельєф. Працює у жанрі портрета. побутового жанрі, який був особливо популярний у той час. Відомі у його виконанні рельєфні портрети д-ра Кметовича, інж. К'юна, Савчинського.

Незадовго після імпрези 1938 р. В. Пшедвоєвський репрезентує свою творчість на "1-й виставці образотворчого мистецтва

Станіславщини“ у 1941 р. Добірка запропонованих творів не менш характерна. Це рельєфи в бронзі: “Відпочинок лісорубів“ (1939 р.), “П. Чайковський“ (1941 р.), “Ю. Словацький“ (1939 р.), “Ф. Шопен“ (1940 р.) та ін. Багато про що говорить рельєфний портрет П. Чайковського. Незважаючи на те, що він виконаний зі світлини (така думка побутує серед мистецтвознавців), надзвичайна портретна схожість та академічна манера пластичного вирішення допомагають вдихнути в холодний камінь образ композитора.

К. Косак повертається у своїх акварелях до стилістичної ілюстративної манери Юліуша Коссака. Його вишукані ракурси людських постатей, віртуозний малюнок аж ніяк не свідчать про сліпе поклоніння naturi. Форма висловлювання залежить тільки від його фантазії. Багаторічна пленерна практика залишила слід експресії в його творах.

Виплеканий у мистецькому середовищі Львова, де народився у 1896 р., К. Косак здобув освіту в “Промисловій школі“; його навчання в Краківській Академії мистецтв – це школа Пеньковського та Яроцького. Більшість його творів – це композиції на теми життя галичан, де автор оперує настроєм твору з допомогою кольору та розміщення об'єктів.

Творчість В. Лучинського на всіх виставках “Оріону“ репрезентована пейзажами. Навчання у двох відомих портретистів чомусь не прихилило його до відповідного жанру. Безпрезентаційний підхід до пленеру та вимогливість до композиції помогли самореалізуватися йому як мореністу. Численні етюди з видами Гданська були і у виставках “Оріону“.

Не меншої уваги заслуговує художниця Марія Зімермановна. У матеріалах Краківської Академії це прізвище звучить як “Зімерман“. Родом з Тлумача, народжена у сім'ї Йосифа Зімермана (євр.) і Марії (укр.), почала свій творчий шлях у Краківській академії (1928-1933) у майстрів Яроцького, Панша, Пеньковського, В'єса. Ім'я її бачимо тільки серед засновників “Оріону“ та учнів Академії. На жаль, будь-який огляд творчості художниці не зустрічається у періодиці та каталогах тих років.

Незначні відомості знайдені про ще одного з числа засновників “Оріону“ – Владислава-Михайла Лопушняка. Родом з Тернополя, мистецькі ази він почерпнув у “Промисловій школі“ м. Львова (1926), після чого продовжив освіту у Краківській Академії під керівництвом майстрів Яроцького, Мегоффера та інших.

Оригінальною постаттю з ряду польських мистців “Оріону“ є Геза Розмус, художник з українським кредо. Родом з Будапешта, справжнім мистецтвом почав займатися у 1923 р. у Варшавській

Академії мистецтв, яку закінчив у 1929 р. Брав участь у художніх виставках у Львові, Варшаві, Кракові.

Г. Розмус належить до числа тих мистців, світогляд яких формувался в умовах панування формалістичних течій. Проте його манило мистецтво польських реалістів Брандта, Коссака, Матейка, а також прогресивна діяльність передвижників, з творчістю яких познайомився ще в Академії. Безпосередній вплив реалістів визначив напрямок творчості. Терен його праці – це мальовничі краєвиди Карпат, побут гуцулів. У 40-х роках Г. Розмус звертається до тем з минулого українського народу. Героями його творів стають опришки (“Ранні розбійники“) та козаки (“Зустріч Богдана Хмельницького з Бутурліним“). У 1947 р. Г. Розмус викладає у Львівському інституті декоративно-ужиткового мистецтва, готуючи нову зміну галицьких мистців. Його роботи знаходяться у Полтаві, Львові, Івано-Франківську, Дубно. Він був одним з небагатьох випускників Варшавської Академії, які присвятили свою творчість українській тематиці.

Невдовзі після “золотого вересня“ “Оріон“ знову з'являється на виставках. Спілка вже давно не існує де-юре. Романтичне декадентство змінилося брутальним соцреалізмом. Але справжні мистці і тут знаходять середовище для творчості. У травні 1941 р. на “1-й виставці образотворчого мистецтва Станіславщини“ помічаємо роботи К. Коссака, В. Лучинського, В. Пшедвоєвського. Косак пропонує глядачеві: “В'їзд Червоної Армії“ (1941 р.), “На сторожі кордонів“ (1940 р.), “В розвідці“ (1940 р.), “На торг“ (1939 р.), “Коні“ (1939 р.) та ін.

Здавалося, що мистець виступає у новому амплуа. Однак акварель “На сторожі кордонів“ не дасть помилитись у судженні. Композиційним центром у творі є двоє коней, повернутих головами до глядача. Майстерна заливка півтонів гнідої масті, сухий фактурний мазок нагадують К. Коссака 30-х років, та не тільки цим. Постать “будьонівця“ з далековидом виконано недбало і є складовою фону. Мистець все-таки більше пишається складними ракурсами коней, ніж статистичним мілітарним ідолом.

Не менш характерними були добірки творів і інших мистців, зокрема В. Пшедвоєвського, В. Лучинського.

Як згадує один з організаторів цієї виставки та упорядник каталогу у 1941 р. Денис-Лев Іванцев, ця імпреза повинна була засвідчити високий рівень дорадянського мистецтва у Станіславі.

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ЗВ'ЯЗКИ У ГАЛУЗІ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Наталія СТАРОВОЙТОВА

*Інститут національних відносин і політології НАН України
(м. Київ)*

Український та польський народи мають вельми давню й багату історію взаємин у різноманітних сферах їхнього життя. Цілком істотною у зв'язку з цим є наявність сталих відносин між ними на терені музичної культури. Самий факт таких зв'язків об'єктивно зумовлений багатьма чинниками. Це й відома етнічна спорідненість двох слов'янських народів, їхнє географічне розташування, і тимчасове проживання частин українського народу у полі польської державності, нарешті, спорідненість доль окремих представників народів, які волею обставин отримали можливість доторкнутись до цінностей музичної культури сусіднього народу.

Водночас можна стверджувати, що проблема українсько-польських музичних зв'язків, незважаючи на її велику актуальність для розвитку взаємостосунків між двома народами, недостатньо висвітлена у наукових дослідженнях українських культурологів. Це не відповідає вимогам сучасності, адже український та польський народи сьогодні, як, може, ніколи раніше в своїй історії, отримали можливість будувати свої взаємостосунки на принципах реальної незалежності та взаємної поваги. І в розгортанні цього процесу виважений науковий аналіз взаємодій двох національних культур, у тому числі і музичних, набуває особливого значення.

Дослідник українсько-польських взаємин у галузі музичної культури не може не звернути увагу на наявність кількох ліній зв'язку двох культур. Головною й визначальною серед них є, безперечно, етнічна спорідненість народів та їх географічна наближеність. Як підкреслює відомий музикознавець І. Белза (до речі, викладач, професор Київської консерваторії у 1925-1941 рр.), історична спорідненість східнослов'янських та західнослов'янських народів відбилась не лише в їхній мові, а й у пісенній творчості. Така спільність знайшла своє втілення й у характерних рисах слов'янських танців, й в інструментальній музиці, що супроводжувала ці танці та співи.

Це стало, зокрема, основою поєднання елементів української та польської народної музичної спадщини в окремих музичних творах. Наприклад, персонажі однієї з рибалтовських комедій ("Мясопуст"), текст якої відноситься до XVII ст., виконували

польську пісню "Я бідний хлопчина", українську пісню "Ой, козаченьку", мелодії танцю "Подільські довбні" та гайдуцького танцю.

Із наведеного випливає інша лінія українсько-польських музичних зв'язків. Це засвоєння українськими музикантами надбань польської музичної культури. Географічна наближеність народів спрощувала цей процес. З історії відомі факти, які свідчать про те, що ще в XVII ст. далеко на Захід, у глибину Польщі заходили так звані "мандрівні дяки" — виконавці пісень не лише релігійного змісту. Без сумніву, вони не могли не спілкуватись з польськими музикантами, порівнювати музичні культури двох народів, запозичувати дещо корисне для себе.

Більшої систематичності процес залучення українських музикантів до польської музичної культури набув у період з кінця XVIII до середини XX ст., коли два народи спочатку співіснували в Галичині у складі Австро-Угорщини, а потім Галичина входила до складу Польщі. Не можна відкинути впливу польської музичної культури на творчі особистості таких українських композиторів, як М. Вербицький, І. Лаврівський, А. Вахнянин, В. Матюк, О. Нижанківський, Д. Січинський, С. Людкевич та ін. Ставши професійними музикантами, вони розвивали та пропагували насамперед українську музичну культуру серед населення Західної України. Водночас у своїй творчості вони спирались і на здобутки польської музичної культури, що віддзеркалювалось у їхній творчості. Наприклад, характерною рисою творів М. Вербицького є те, що поряд з українськими піснями він часто використовував мелодії польських народних пісень. А у творчості С. Людкевича, на погляд В. Барвінського, помітний вплив Ф. Шопена.

Польська тематика посідає важливе місце і в творах сучасних українських композиторів та музикознавців. Так, Б. Лятошинським створено симфонічні поеми "Гражина", "На берегах Вісли", "Польська сюїта", дві мазурки на польські теми; Б. Дремлюгою — симфонічну поему "В Польщі", П. Поляковим — твір для оркестру народних інструментів "Рапсодія — фантазія на польські теми". Музикознавцем С. Павлишин проведено дослідження "Елементи української мелодики в творчості Шопена".

Не можна обійти увагою ще одну важливу лінію українсько-польських музичних зв'язків. Це — внесок етнічних поляків (громадян Польщі, що проживали та проживають в Україні) в розвиток української музичної культури. Важливі історичні факти стосовно діяльності поляків на терені української музичної культури наводить В. Скотний. Він відзначає творчий внесок у

пропаганду класичної музики в Україні, підвищення музичної культури українського народу, підготовку національних музичних кадрів, розвиток музикознавчих досліджень таких діячів польської музичної культури, як композитор і етнограф О. Кольберг, співак і педагог В. Висоцький (його учнями були українські співаки С. Крушельницька, М. Менцинський, О. Мишуга, які виступали на сцені провідних театрів світу), батько і син Солтиси (серед учнів М. Солтиса — С. Людкевич), родина українських та польських видавців Іздиговських (Л. Іздиговський заснував у 1858 р. у Києві нотну фірму), композитори XIX ст. Є. Панкевич, І. Коморовський, З. Несковський, К. Ліпінський та ін.

І. Белза відзначає польського композитора Ю. Зарембського (народився в Житомирі), твори якого своєрідно поєднували риси польської та української (особливо це помітно у “Галицьких танцях” для фортепіано) пісенно-танцювальної творчості.

Неоцінений внесок у розвиток української музичної культури зробила Софія Тобілевич (Зося Дитківська), дружина І. Карпенка-Карого. Вона збирала й систематизувала понад тисячу українських народних пісень. Завдяки їй до сучасників дійшли записи найпоширенішого пісенного репертуару центральних та окремих віддалених областей України. Науковці отримали у своє розпорядження цінні матеріали для аналізу місця і ролі народної творчості у становленні української культури періоду кінця XIX — початку XX ст.

Як бачимо, українсько-польські зв'язки в галузі музичної культури мають давні традиції й суттєві здобутки. В їхню орбіту було втягнуто велику кількість фахівців. Сьогодні важливо поглянути на них з наукової точки зору, виявити глибинні закономірності та притаманні їм протиріччя, визначити перспективи подальшого розвитку. Особливої уваги заслуговує сучасний період, коли розвиток музичних взаємин між двома народами може стати важливим чинником зміцнення міждержавних та міжнаціональних відносин як в Україні, так і в Польщі.

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ СЛОВНИК І. СВЕНЦІЦЬКОГО ЯК ЗАСІВ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Богдан МИХАЙЛИШИН

Львівський державний університет ім. Ів. Франка

В усі часи більшість галицьких українців так чи інакше

противилася різним формам спольщення. І. Свенціцький, мабуть, теж почувався ображеним, але не пішов некрасовським шляхом вирішення проблеми співжиття українців і поляків, не кликав “Русь к топору”. Ерудиція вченого, політичне відчуття багаторічного керівника установи та й просто здоровий глузд поміркованої людини підказували йому інший шлях виходу із ситуації: між українцями та поляками слід шукати порозуміння, а не загострювати стосунки. Поліглот, культуролог, учений-ерудит, але насамперед свідомий українець, вихований у сім'ї з глибокими національними та релігійними традиціями, він обрав інтелігентну й дійову форму утвердження українства у Галичині — підготував і видав “Українсько-польський словник” (Львів, 1920. — 192 с.). З точки зору мовознавства, соціально-політичної ситуації та й просто побутового спілкування може видатися, що це була не найпотрібніша річ. Однак в історії культури взагалі та культурно-історичних стосунків між окремими, насамперед близько-спорідненими й сусідніми народами мовні контакти займають дуже важливе місце. Українсько-польські стосунки, на жаль, ніколи не були ідеальними, а тому своєю працею І. Свенціцький хотів їх поліпшити, ненав'язливо популяризуючи українську мову.

Згадана праця І. Свенціцького — типовий тогочасний перекладний словник, який головно і насамперед був укладений із навчально-спілкувальною метою — полегшити взаєморозуміння між різномовним населенням Галичини. Вважаємо, що він відповідав цій вимозі. Переважна більшість словникових статей дуже коротка, однорядкова. Реєстрові слова збагачені граматичними формами, що не зайві у жодному словнику, навіть коли йдеться про близькоспоріднені мови, пор.: жорна -рен — żarna, качур -а — kaczór, ніч -ночі — noc, пузиритися -рю -иш — nadymać sie, рабський -а -е — niewolniczy, тяти -тну — сіас і ін.

Зважаючи на лексико-граматичну строкатість української мови Галичини, укладач дбає про залучення до Словника звуко-буквених варіантів слів, переважно у дужках, пор. вісь -(в)осі — oś, убрус -а (обрус) — obrus, уж -а (вуж) — waż, черем (у)ха — czeremcha, рідше відмінкових вечір -чера (чора) — wieczór, едwab -а (у) — jedwab, жалоці -ий (ів) — litość, politowanie, boleść, ból і ін. Саме граматичні варіанти насамперед свідчать про неуніфікованість української мови Галичини того часу. Власне це сьогодні є найціннішим матеріалом для дослідників української та й польської мов. Ось як про подібне писав Х. Касарес: “Науці однаково цікавим є вивчення архаїзмів і неологізмів, літературних слів і варваризмів, просторічних утворень і книжних (чи вчених)

слів, загальнонародних і місцевих елементів". Граматичний діапазон, наприклад, особових форм дієслів досить обширний: брести, бреду, брів-брела — *przechodzić w bród*.

Іноколи дужки використані для уточнення перекладу шляхом його розширення, пор.: відгуляти (весілля) — *odbyć, obchodzić (wesele)*, гонимий — *gonący (o psach)*, збіч -збочу — *stok (góry)* і под., для введення постфікса: бридити (ся) -джу (ся) — *brzydzić się, gąti (ся)* — *zatrzymywa(ł) się (sie)*, tracic(ся) (czas), зачудувати (ся) — *zdziwić się* та ін. чи демінутивного суфікса: швор (оч) ка -и — *sznurek* і ін. Флексія у дужках є водночас свідченням омонимії: дух -а (у) — *powietrze, ciepłota, duch, dusza, umysł*.

Лише у поодиноких випадках у дужки розміщені певні ремарки, напр.: веремя (gal) — *rogoda piekna*, бутя -и (gal) — *buta, бутний (gal)* — *butny, москаль -я* — *Moskal, Wielko rosjanin, saldat (kraj)* і ін. Щоправда, ця позначка у дужках є не завжди: відро -а, l.m. — *wiadro*. Без ремарок окремі варіанти можна двояко витлумачити: вус вуса — *wąs*. Тут виникає сумнів, чи форма вуса — це Н.в. множини, чи Р.в. однини.

Найбільш дієво, вважаємо, І. Свенціцький полегшував полякам опанування української мови, зокрема розуміння семантичних відтінків слів, тим самим популяризуючи її, шляхом неоднослівної передачі уміщеного в Словнику українського матеріалу. Засадою використання одно-однослівних корелятивів слід вважати моносемічність слів, які перекладають. Серед них були як різнокореневі (бадилля — *łodyga*, богослов — *teolog*; божевілля — *warjactwo*, схожий — *podobny*, хутко — *prędko* та ін.), так і однокореневі (бавовна — *bawełna*, таріль -реля — *talerz*, творчість -ости — *twórczość*, церква — *cerkiew* тощо).

Велика частина українських слів перекладена двома та більше польськими відповідниками, як от ворон -а — *kruk, gawron*; галасливість -ости — *hałasliwość, hałasowanie*; гадина — *gad, płaz, zmija*; дріб -дробу — *czasteczka, kawałek, srot, drob (gal) ułamek*; думати -аю — *myśleć, mniemać, zamierzać*. Окремі приклади тут свідчать і про омонімію в українській частині, як-от зачаток -тку — *rozczętek, źródło, pierwsza przyczyna*, рідше в польській. Більшість омонімів у Словнику подана окремими статтями: город -а — *miasto*; город -у — *ogród*; лежанка — *leżenie, lenistwo*; лежанка — *przypieczek, przymurek*; шкода -и — *szkoda, utrata*; шкода — *próżno, szkoda* і ін.

Як свідчить ілюстративний матеріал, до цілої низки реєстрових слів відповідниками дібрані одночасно слова і словосполучення.

Слід вважати, що словосполучення зазвичай більш точно передає певне значення, ніж окреме слово, пор.: буяти -яю — *bujać, bujnie rość*; господиня — *gospodyni, pani domu* та ін. Використанням їх І. Свенціцький проілюстрував лексико-граматичну специфіку мов; як відомо, далеко не кожне слово можливо передати чужомовним однослівним відповідником, пор.: верзти -у — *mówić niedorzeczności*, викупне -ного — *czynsz na ziemię, вівсяник — chleb owsiany*, відданиця -и — *dziewucha na wydaniu, вінця -нець — brzeg naczyń*, ворина — *zerdź przy ogrodzeniu*, вужівка — *przewiosło z pretów*, ворогувати — *być wrogiem*, гаманець -нця — *skórzany woreczek*, гарбузуння — *lodygi arbuzowe*, звір -а -у — *zwierz dziki* і ін.

Окремі словосполучення як синтаксичні одиниці не є простими: похристосатися — *pozdrowić z Zmartwychwstaniem przez ucalowanie*; проскура — *świecony chleb, używany na hostje*; рядно — *plachta z grubego płótna* і ін., або ж, будучи перекладеними українською мовою, виходять за межі словосполучення: перга -и — *pierga, z czego pszczoły wyrabijają miód*; проскурниця — *kobieta, która prosfory (proskury) piecze*; спасівка — *post, trwający do święta Wniebowzięcia N. P. Maryi* тощо.

Деякі переклади за своєю повнотою наближаються до відповідних частин тлумачного словника, пор.: плахта — *z dwóch 2-metrowych wazkich kawalków tkaniny, u dolu niezszytych*; тылна -цзес одзienia kobiecego z przodu uzupełnia się w ten kostium fartuchem; плащаниця, плащениця — *płótno, na którym jest odmalowane zmarle ciało Zbawiciela, używane na wielki piątek* і ін.

Словником І. Свенціцького, наскільки ми можемо стверджувати, українсько-польські лексикографічні взаємини не закінчилися. Десятиліттям пізніше побачив світ "Польсько-український і українсько-польський словник" Є. Грицака та К. Кисілевського (Львів, 1931), який сьогодні є бібліографічною рідкістю.

У 1957 р. у Варшаві був виданий "Słownik ukraińsko-polski" за редакцією С. Грабця та П. Зволінського, що умістив близько 30000 слів. Слід зазначити, що вже у перших рядках Вступу наголошувалось: "Wydanie słownika ukraińsko-polskiego było od dawna sprawą pałącą". (С. III). Відтак лексикографи зазначають, що тут вони не піонери і укладали свою працю не на порожньому місці. Віддаючи належне згаданому уже Словникові Є. Грицака та К. Кисілевського, вони зазначають, що ця студія "ma przestarzały

dobór hasel i zbyt regionalny charakter" (С. III). Це на загал закономірно: ці словники розділяє понад чверть століття, на які припала і війна. Згаданий тут і Словник І. Свенціцького, що був оцінений більше як історично-регіональний (а ми б додали — і краєзнавчо-культурологічний), аніж лише перекладний.

Найповнішим сьогодні є польсько-український словник за редакцією Л. Гумецької, перший том якого вийшов до IV з'їзду славистів (Москва, 1958 р.). Ця праця, за оцінкою рецензентів, достатньо повна, сумлінно підготовлена та якісно видана. Щоправда, дуже малим накладом — усього 3 тисячі примірників. Як згадує У. Едлінська, думка про укладання українсько-польського словника з'явилася у планах Інституту мовознавства, власне його Львівської філії, 1940 р. "Вона (себто ця думка — Б. М.) впливала із практичних потреб, можливо, не для місцевого населення, яке загалом добре знало польську мову, а з уваги на значну кількість новоприбулого населення із східних областей, яке, опинившись у нових умовах і зіткнувшись частково із польським середовищем, відчуло потребу знайомства з польською мовою".

Роботу над словником було відновлено вже по війні. Як відомо, частина досвідчених лексикографів виїхала до Польщі, головню з політичних міркувань. Оновлений колектив Львівської філії Інституту мовознавства очолив І. Свенціцький. Він би, здавалось, і мав був узяти найактивнішу участь в укладанні словника, але цього не зробив. Більше того — повністю передав цю ділянку роботи своєму заступникові Л. Гумецькій. Праця завершилася виходом словника 1958 р., хоча була готова раніше. Як бачимо, здобутки перекладного словникарства, як українсько-польського, так і польсько-українського, сьогодні дуже скромні і давні.

Перекладний словник — це зазвичай ілюстрація не лише мовних надбань і особливостей певного народу та суто мовознавчих можливостей укладачів. У кожному з них відзеркалена історія та культура держав, стосунки між людьми. Це повною мірою стосується й "Українсько-польського словника" І. Свенціцького, який сьогодні є більше начальним посібником з історичної граматики, історії української мови та діалектології, аніж просто фіксатором міжмовних відповідників.

ПЕРЕКЛАД ЯК ШЛЯХ КУЛЬТУРНОГО ВЗАЄМОЗБАГАЧЕННЯ (польська література в українському мистецтві поч. ХХ ст.)

Лілія СИРОТА

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича (м. Львів)

На початку ХХ століття переклади українських митців з польської літератури розкривали невідомі сторінки літературного процесу модерністської доби в Польщі. Їх зацікавлення було викликане авангардистським характером естетичних пошуків польських письменників, що увійшли в літературу на межі століть. Поряд з пануванням західноєвропейського та скандинавського впливів на українську літературу можемо говорити про вагу сусідньої культури. Найяскравіше це виявилось у відносинах літературних груп "Молода Польща" та "Молода Муза". Нова хвиля модерністського декадансу, що прийшла в Україну у перше десятиліття ХХ століття, сприяло ознайомленню з пошуками польських письменників, оскільки йшла через Польщу і з Польщі.

З початком першої світової війни більшість мистецьких зв'язків було перервано, а наступна українсько-польська війна не сприяла встановленню нових. Незважаючи на це, захоплення польською літературою на початку 20-их рр. не зникає, а, навпаки, відроджується, набуваючи нової форми вияву: на зміну індивідуальному засвоєнню модерністської техніки викреслилася тенденція до ширшого ознайомлення українського читача з польською літературою. Разом з естетичними засадами модернізму в Україну мали прийти і твори тих авторів, що закладали його основи. Існувала потреба перекладу досягнень французьких, італійських, німецьких, бельгійських, норвезьких, датських, російських письменників. Не дивно, що значна увага приділялася також польській літературі. Світову популярність здобула творчість С. Жеромського, К. Тетмаєра, Л. Стеффа, Я. Каспровича, С. Пшибишевського та інших.

Одним з перших видань, що пропагувало здобутки європейської літератури, був київський журнал "Шлях", який виходив у 1917–1918 рр. Певна стабільність військово-політичної ситуації цих років (час утворення УНР) сприяла поживавленню культурного життя столиці. Часопис зібрав навколо себе таких митців, як М. Воролна, М. Жук, А. Кримський, І. Липа, Я. Мамонтов, М. Рильський, М. Сріблянський, Г. Чупринка, М. Шаповал та багато інших. На його стрінках було надруковано твори А. Шніцлера, К. Мандеса, Г. де Мопасана, О. Мірбо, Ш. ван Лерберга, Ш. Бодлера,

Р. Тагора у перекладах М. Рильського, В. Самійленка, М. Вороного, В. Отамановського.

У журналі "Шлях" (№№ 4, 7, 8, 1917) зустрічаємо твори Казимежа Тетмаєра "За скляною стіною" та легенду Андрія Немоєвського "Посланець" у перекладі Антона Павлюка, вірш Леопольда Стаффа "Запрошення" зі збірки "Квітуча гілка" у перекладі Михайла Жука. 22 поезії в прозі К. Тетмаєра під назвою "За скляною стіною" у видавництві "Шлях" були надруковані також окремо книгою. Якщо переклад А. Павлюком твору А. Немоєвського "Посланець" зі збірки "Легенди" прийшов поза увагою критиків, то на переклад творів К. Тетмаєра з'явилася у журналі "Книгар" (№ 7, 1918) рецензія М. Зерова, у якій він писав: "Тетмаєр – віртуоз форми. Перекладати його важко. Павлюк не знає ні мови, ні технічних навиків... Колоритні фрази Тетмаєра стають у Павлюка сірими". М. Драй-Хмара у 1930 р. в передмові до збірки К. Тетмаєра "На скелястим Підгір'ї" говорить лише про два існуючі переклади українською мовою творів цього автора. Це оповідання "Меланхолія" та роман "Легенда Татр". Про переклад А. Павлюка не згадує через його невдалість.

Український художник та поет М. Жук багато років провів у Кракові, навчаючись в Академії красних мистецтв (1900–1904). Знання польської мови та літератури, власні навички у віршуванні дозволили йому, на нашу думку, зробити вдалий переклад одного з віршів Л. Стаффа.

У 1918 р. Лесем Курбасом було перекладено п'єсу на історико-легендарну тематику польського письменника Єжи Жулавського "Ййола". Є. Жулавський (1874–1915) фантастично-алегоричною формою художнього твору прагнув розв'язати вічні філософські питання. Зацікавлення творчістю Є. Жулавського було не випадкове, оскільки Л. Курбас у практику українського театру намагався увести останні досягнення західноєвропейської театральної культури.

Якщо А. Павлюк, М. Жук, Л. Курбас, знайомлячи мистецькі кола за досягненнями літератури Європи того часу, керувалися естетичними запитамі модерністської доби, то переклади трагедії Ю. Словацького "Мазепа" у 1917 та 1919 рр. вже зумовили ідеали боротьби за національну державність. Події, пов'язані з утворенням УНР, визвольними змаганнями, підштовхнули багатьох письменників до патріотичної тематики в поезії і прозі. Звернення двох українських авторів – М. Вороного та А. Хрущинського – до перекладу п'єси польського митця, у якій відбито моменти Історії України, було також спричинене

суспільно-політичними обставинами.

Поразка національно-визвольної боротьби привела до еміграції великої кількості визначних діячів і митців у країні Центральної Європи. На територію Польщі було інтерновано значну частину армії УНР, з нею подалась у Варшаву, Тарнів, Львів національноорієнтована українська інтелігенція. Творчість українських письменників в еміграції початку 20-их рр. ХХ ст. була байдужа до чужоземних впливів. Для них характерні загерматизованість у власні національні проблеми, служіння естетичним та політичним ідеалам.

Саме цей факт вплинув на творчість М. Вороного часу проживання у Варшаві, куди він виїхав у 1920 р. як аташе при українському посольстві "для зв'язку з культурними, головню письменницькими, колами Польщі". Однак ці зв'язки не підштовхнули М. Вороного до перекладу польських творів українською мовою. Не з'явилися й критичні статті про польську літературу. У М. Вороному, як і в 1919 р., переміг політик, а не митець. Він перекладає книжку В. Серошевського "Юзеф Пілсудський". В. Серошевський від імені польських письменників у 1919 р. в газеті "Gazeta Polska" помістив петицію на захист інтернованих і полонених українців у Польщі, де закликав польський уряд звільнити їх.

Перекладна традиція підтримується в основному старшим поколінням українських літераторів, що добре засвоїло здобутки західного модернізування, не втратило і не забуло їх упродовж наступних років. С. Чернецького, у творчості якого відлунювали ідеї "Молодої Польщі", викликає інтерес польська література пізнішої генерації. Він перший, хто звернувся до перекладу поезії молодих, що розпочали свій творчий шлях після Першої світової війни. Під рубрикою "Малий фейлетон. З дороги життя" у газеті "Громадський вістник" (№№ 154, 157, 1920) поряд зі своїми творами уміщує два вірші Юліана Тувіма "Мій Христе" та "Нічий я...". Звернення галицького поета до жанру фейлетону зумовило його зацікавлення доробком польського митця. У цей час Ю. Тувім здобув популярність збіркою "Чигання на бога" (1918), що була в опозиції до традицій "Молодої Польщі", до декадентсько-песимістичної лірики та її епігонів. Першу книгу юного автора склали ліричні та сатиричні твори, хоча чіткої межі між ними не було. Захоплення ритмами щоденного життя, застосування в художніх творах елементів анекдоту та розмови, заглиблення у моральну проблематику були близькими С. Чернецькому – фейлетоністу.

У 1926 р. в журналі "Світ" з'явився ще один вірш Ю. Тувіма

“Ми - люди“ в перекладі Кліма Поліщука – молодого поета, що емігрував у Галичину зі Східної України в 1920 р. Появу перекладу К. Поліщука можна пояснити двома чинниками:

1) творчість українського авангарду 20-их рр. накресливала нові напрямки експериментування в літературі – неосимволістський, футуристський та інші. Ці ж лінії пошуків спостерігаємо і в польському мистецтві. Їх фундаторами в українській літературі були групи “Митуса“ (Львів, 1921–1922), “Музагет“ (Київ, 1919), літературно-мистецькі товариства “Веселка“ (Каліш, 1922–1923), “Сонцевіт“ (Тарнів, 1922) та інші об’єднання. Творчість К. Поліщука була споріднена з естетично-формальними шуканнями митусівців; він друкувався у їх журналі;

2) у середині 20-их рр. зросло зацікавлення українських письменників післявоєнною польською літературою. Маємо на увазі статті С. Маланюка “У Сусіда“ про діяльність групи “Скамандер“ (Варшава) та “Про польську поезію“, ряд повідомлень стосовно творчості представників “Скамандру“ у часописі “Веселка“, інформування про вихід журналу “Zwrotnica“ Т. Рейтера у місячнику “Нова культура“ (Львів, 1923) та інше.

Українська література, ступаючи на межі століть по шляху модернізму, вимагала для повноти свого розвитку безпосереднього знайомства з творами світового письменства. Звернення українських перекладачів до польської літератури зумовлювалися як естетичними, так і суспільно-політичними запитами. Однак домінуючими для національної літератури залишаються потреби мистецько-художнього збагачення.

ПОЛЬСЬКА ФОЛЬКЛОРНА ЛЕГЕНДА ЯК ЖАНРОВИЙ ФАКТОР ПОЕМИ ЮРІЯ КЛЕНА “ПОПІЛ ІМПЕРІЙ“

Віда КУНЦІВ

Дрогобицький державний педінститут

Польська народна легенда про пана Твардовського зустрічається у третій частині поеми Юрія Клена “Попіл імперій“, яка складається з п’яти частин і вважається незакінченою. Всі частини твору в жанрово-стильовому аспекті є відносно самостійними, але “працюють“ на загальну авторську концепцію художнього розвінчування несправедливого до людини і до нації історичного часу і створення перспективи самореалізації особистості не лише в індивідуально-внутрішній, але й в

історично-зовнішній дійсності.

Якщо перша і друга частини поеми засуджують комуністичний устрій, що обезцінює людські та культурні цінності, то в третій частині йдеться про другий аналогічний устрій фашистської Німеччини. Юрій Клен у “Попелі імперій“ вільний від національної, расової, класової чи будь-якої іншої упередженості. Але своє слово про поразку фашистської Німеччини в II-й світовій війні сказав гостро. Пояснюючи генезу своєї поеми, Юрій Клен каже, що в Гітлері він побачив посланця Люцифера, який явився народові в блискучих ризах антихриста, котрому вдалося заворожити натовп і повести його за собою.

Таке пояснення художньо-історичних поглядів самим автором генетично вмотивовує легенду про пана Твардовського саме в третій частині поеми.

Польська народна легенда (у деяких обробках вона виступає як байка) про пана Твардовського веде оповідь про те, як польський шляхтич-чорнокнижник продав свою душу дияволу заради того, щоб той служив йому і виконував його забаганки. Центральний мотив легенди – мотив “купівлі-продажу“ – актуальний в художньому розвитку кленівської концепції фашизму і Гітлера. Гітлерові, як і дияволу, деякі представники інших національностей (зокрема української і польської) продали свою душу в надії на виконання диявольських обіцянок.

Легенда про пана Твардовського як жанроутворюючий фактор поеми Юрія Клена “Попіл імперій“ має історичні та індивідуально-авторські вмотивування.

У польському народному джерелі легенди шляхтич Твардовський викликає чорта на розпуття, де знаходиться Лиса Гора – за народним повір’ям – місце зібрання чаклунів, відьом, злих духів. У історичній концепції Юрія Клена час гітлерівської окупації Польщі – це теж “розпуття“ для поляка. Це час, який вимагає від людини-представника нації особливо гострої “розпізнавальної“ здатності позитиву та негативу в потенціалі історичного часу. Особистість ХХ ст. повинна бути героєм у негероїчний час своєї держави, своєї нації. Але антигуманність і жорстокість історичної реальності вбиває в людині героїчне. Тому й суб’єктом оповіді в поемі Юрія Клена стає то Данте в другій частині, то Еней – в третій, то авторське “я“.

Чорт зіграв злий жарт з польським шляхтичем, заволівши його душею і на свою користь повернувши “слово шляхтича“, яке завжди цінувалось як стала і вартісна величина польської ментальності. Шляхетне слово і слава увінчували сторінки польського історичного минулого, коли в долю поляків не

вміщувався чужинець.

Чужинець – це той же чорт для польської нації і для пана Твардовського. Не випадково і в народному варіанті легенди, і в баладі Адама Міцкевича “Пані Твардовська” чорт постає перед паном Твардовським у образі чужинця, в одязі німця:

Diablik to był w wódcie na dnie,
Istny Niemiec, sztuczka kusa...

Цей чорт-чужинець якраз і повертає “слово шляхтича” в небажаному напрямку для самого пана Твардовського і для всіх поляків, що підтверджує, знову ж, і народна легенда, і її поетична обробка А. Міцкевичем:

Twardowski ku drzewom się kwapił
Diabeł za kuntusz ułapił:
"A gdzie jest nobile verbum?"
Co tu począć? kusa rada?
Przyjdzie już-nałożyć głowę.

У порівняльно-історичному плані аналізу польського фольклору й української поеми важливим є нове змістовне наповнення основного конфлікту між чортом і людиною, основної колізії “слово шляхтича і його негативний результат”.

У народній легенді й баладі Міцкевича цей конфлікт розвивається на традиційних протиріччях добра і зла, правди і обману. В народному повір’ї пан Твардовський наказаний за зло, за обман і вигнаний з Землі на Місяць. У А. Міцкевича людина володіє внутрішньою силою розуму і таланту, яка допомагає йому перемогти чорта і позбавитись диявола в самому собі.

У Юрія Клена традиційний конфлікт, що витікає з архетипу боротьби добра і зла, психологічно заглиблюється, набуваючи соціальної забарвленості. Недоброзичливості історичної епохи, “негативний заряд” історичного часу стосовно людини “притуплює” її здатність розрізнати добро і зло, божественне і диявольське, послаблює її імунітет до облудних ідей. Саме в такій історичній ситуації знаходиться пан Твардовський у Юрія Клена: він повірив брехні чорта, продав йому душу і вже не зможе виправдати свого національного призначення.

Поет художньо достовірно простежує механізм продажу шляхтичем своєї душі чортові. Пан Твардовський гордий і відважний. В стабільній культурно-історичній ситуації ці риси гармоніюють і створюють образ особистості, що репрезентує істинно національне. В умовах руйнування такої стабільності ці риси потрапляють у небезпеку перетворитись у два протилежні полюси, вакуумом між якими і може скористатись диявол:

Летить з-під копита споршений сніг.

Пиху і відвагу плекаючи панську,
Твардовський несеться й прискорює біг:
із Кракова в Ломжу, із Ломжі до Гданська.
А там уже крутиться свастики знак
у білому крузі над кожним порталом...

Душевний крах підстерігає пана Твардовського в поемі Юрія Клена. Результат цього краху в концепції Клена – неможливість людини перемогти у собі диявола, якщо вся соціальна дійсність “занурена” в діяння чорта.

Алегоричність образів і асоціацій, гротеск, гостра сатира в жанрово-стильовій своєрідності поеми пов’язані з традиціями “Енеїди” Вергілія та її художньої обробки у Котляревського. Еней Котляревського веде автора крізь пекло гітлерівської тиранії, яка є такою ж жорстокою для людини, як і комуністичне, про яку розповідав Данте в попередніх частинах.

Індивідуально-авторський варіант легенди виділений в поемі Юрія Клена як композиційно самостійна частина. Це вказує на особливу художню концептуальність легенди в загальній концепції історії та особистості, втіленої у творі.

Кленівська інтерпретація польської народної легенди в поемі починається такими рядками:

Над парком Саксонським кудлачиться тінь,
розмоклою ватою небо нависло,
І буднів безбарвних потовчену тінь
на берег пологий викочує Вісла...

Тут привертає увагу образ тіні та його асоціативна наповненість. Він пов’язаний з образом самого чорта, Люцифера, котрий, згідно з розумінням Юрія Клена, є прообразом Гітлера.

І в народній легенді, і в баладі А. Міцкевича ми зустрічаємо образ намальованого коня:

"Patrz, oto jest karczmy godło,
Koł malowany na płótnie;
Ja chcę mu wskoczyć na siodło,
A koń niech z kopyta utnie..."

Цей образ, згідно з польським фольклорним архетипом, вказує на ілюзорність чарівної сили в житті людини. Намальований кінь зберігається і в баладі А. Міцкевича.

Безвихідь людини, що продала душу дияволу, підкреслюється міфопоетичним значенням самого образу “коня” – найрозповсюдженішого з давніх символів: за даними істориків культури 24% всіх палеонтологічних зображень пов’язані з конем.

Архетипне протиріччя добра і зла в поемі втілено також у кольористичній опозиції “біле-чорне”. Згідно з авторською

концепцією, у чорний колір зафарбовані несправедливі до людини сторінки історії ХХ ст.: “в полі чорних, мертвих днів”. Білий колір як художня опозиція чорному сконцентрований в образі “білого круга” з чорною свастикою. Створюється асоціація диявольського зачарованого круга, безвиході для людини. Замкнутий простір – Боже покарання людині, що продала свою душу. Але художня концепція Юрія Клена передбачає вихід людини з цього замкнутого кола. Підтвердженням перспективи перемоги людини над чортом стає відкрита композиція поеми, риторичні питальні фрази наприкінці твору.

ВІДОБРАЖЕННЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН У СИСТЕМІ ПРІЗВИЩ ВЕРХНЬОЇ НАДДНІСТРЯНЩИНИ

Ірина ФАРІОН

Державний університет “Львівська політехніка”

Система прізвищ, акумулюючи в собі різноспектрову єдність внутрі- та позамовних чинників, є цінним джерелом для вивчення міжетнічних та міжмовних контактів. Дослідження антропонімікону (зокрема прізвищ) Верхньої Наддністрянщини кін. ХVІІІ – поч. ХІХ ст. за матеріалами Йосифінської та Францисканської метрик (1) дозволяє ствердити найвищий відсоток прізвищ польського походження серед усього загалу іншомовних. Зрозуміло, що зумовлено це давніми позамовними факторами українсько-польських (чи польсько-українських) взаємовпливів.

Діахронно-історичний підхід до вивчення матеріалу дає можливість простежити почасти живий процес творення прізвищ. Відчитати етимології цих давніх історичних прізвищ, носіями яких є і наші сучасники (2), можна лише в контексті конкретного історичного зрізу.

До прізвищ польського походження належать передусім утворення, що не функціонують як апелятиви в лексичній системі української мови. Важливим є також фонетико-морфологічний та лексико-семантичний критерій. Щодо словотвірного критерію, то його малоефективність зумовлена спільністю багатьох словотвірних моделей для польської та української мов.

В аналізованому розряді прізвищ виникає проблема розмежування полонізмів та сполонізованих польською канцелярсько-державною традицією українських утворень. До останніх належать штучно сполонізовані писарями відповідно до

польської фонетико-графічної системи питомо українські прізвища, для структури яких властиві морфематичні субституції із більш-менш сталими корелятами на рівні фонем та морфем типу -ар- /-arz: Gontarz, -ич/ ic: Naumowicz, -ок-/ек: Pastuszek; [y] / [o]: Modry, [a] / [e]: Zet', [d] / [dz]: Dziduch [r] / [g]: Kogut та ін. (див. відповідну таблицю). Такого типу утворення не належать до прізвищ польського походження, а є сполонізованими українськими прізвищами.

Одним із критеріїв розмежування утворень польського походження та сполонізованих українських утворень є особливості фонетико-морфологічної структури власного імені, що вживається поряд із прізвищем. Береться до уваги також лексико-семантичний характер твірного апелятива прізвища. При цьому слід зважати на діалектні значення, що подекуди омонімі з чужомовними твірними основами прізвищ. Такі утворення не вважаємо запозиченими: наприклад, прізвище Zaremba (пол. zareba; укр. зах.-діал. “молода фізично сильна людина”).

Для прізвищ польського походження, крім виразного чужомовного значення твірних апелятивів, властиво певні фонетико-морфологічні ознаки, найяскравіші з яких: а) звукосполучення -ем, -ен, -ом, -он (а, е) типу Węda; б) відсутність повноголосих форм -оро-, -оло-, -ере-, -еле- типу Krul, Włoch; в) злиті звуки [rz], [dz] типу Brzuch, Dawidzuya. Загалом більшість виявлених прізвищ польського походження трактуємо як власне іншомовні діалектизми, до яких, для прикладу, належать: Wasyl Banach (banach 1) “незграбний, грубий”, 2) “прізвисько нечемної дитини”, 3) “вид грушок” – SJP 1,92), Hrycko Bonda (bonda 1) “буханець хліба”, 2) “чужий ґрунт, на якому можна осісти”, 3) “гроші, що зароблені на невільнику”, – SJP 1,234), Petro Basałyk (basałyk 1) “вайло, тютій, телепень”, 2) “бич” – SJP 1,62), Iwan Bruch / brzuch (brzuch “живіт”), Stefan Bugar “велика муха, що кусає скотину” – SJP 1,228), Jurko Wantuch (wantuch 1) “плахта”, 2) “мішок”, 3) “живіт”, 4) “ласун”, 5) “ненаситний”, 6) “лінива, повільна людина” – SJP 8,456), Fedko Wywłoka (wywłoka 1) “духовно висвячена чи не висвячена людина”. 2) “шкапа, виїжджений кінь”, 3) перен. “волоцюга, пияк” – SJP 7,1106), Stefan Wytrykusz (wytrykusz 1) “наглядач костельних речей, скарбник парафії” – SJP 6,634), Hnat Wiłgorz (wielgorz, wielkusz, wielgorz 1) “людина висока на зріст”, 2) “велика людина за родом діяльності” – SJP 7,571), Matwiy Węda (węda 1) “кінська ліска”, 2) “вила” – SJP 7,521), Iwan Dygnerys (dygnerys “тільки у вислові sprawić komu d. – відшмагати когось – SLP 1,613), Wasyl Kicar (kiczor = kicior “стріховий сніп” – SJP 2,319), Sen Kłofas (kłofacek

“якась річ еліптично-овальна, коротка” – SLP 2,363, Stefan Kondziolka (kodziel 1) “прилад для прядіння нитки льону”, 2) перен. “жіноча лінія”, 3) “грива зубра”, 4) “рослина”, 5) перен. “стара панна” – SJP 2,310), Tymko Kosenka (kosenka “рослина” – SJP 2,385), Łuka Kroczak (kroczak “кінь” – SJP 2,555), Mykoła Legedza (спотв. legiejda 1) “лінива, незграбна людина”. 2) “опущена людина” – SJP 2,703), Wasyl Marmacz (метате́за marmacz “людина з грубим голосом, незрозуміла” – SJP 2,869), Fedko Mzyk (mzyk = mruzek 1) “муха, мушка”. 2) “хмара чогось, незлічена кількість” – SJP 2,1089), Mykita Nakostniak (nakostnia = kostniak “хвороба кості” – SJP II, 491; III, 85), Iwan Piecuch (piecuch 1) “хто лежить на печі”, 2) перен. “мамій”, 3) “хлопець, що опалює печі” – SJP 4,141). Hrysko Puchilko (спотв. puchalka = puszafek “зарозуміла, пихата людина, самохвал” – SJP 5,451), Ilko Ponta (ponta “клинувата борідка” – SJP 4,599), Jacko Prebucha (спотв. rebocha, rebucha “хабар” – SJP 5,491), Zachar Sakal (sakal “бородич” – SJP 479), Jakim Swada (swada, zwada 1) “орат. вимова, запал мовний”. 2) “колотнеча, суперечка” – SJP 8,633), Petro Tarnawka (tarniówka 1) “палка з терену”, 2) “вид слив” – SJP 7,29), Danilo Tryl (tryl = trel “так плотарі називають рівну сушу, по якій можна тягнути якийсь багаж” – SJP 8,137), Farynn timer (farinnik = fariniarz 1) “власник корчми”, 2) “купець, що продає прянощі з корчми” – SJP 1,723), Hryhor Ferbey (спотв. ferbel “назва гри у карти” – SJP 1,732), Panas Chilarz (chilarz 1) “плантатор хмелю, торговець хмелем”, 2) “пияк, волоцюга” – SJP 1,286).

Список умовних позначень та скорочень

1. Йосифінська (1785–1788) та Францисканська (1819–1820) метрики, що зберігаються у ЦДІА м. Львова (фонди 19,20).
2. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. – К., 1966.
3. SJP – Słownik języka polskiego (Ułoż. pod. red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego i W. Niedzwiedzkiego. – Warszawa, 1900–1919. – Т. 1–8.

Таблиця графемно-фономорфологічних субституцій, що виникли як результат полонізації українських ПН

Українські графеми та морфеми	Польські субституції	Приклади
і	o	Kindrat/Kondrat
і, е	'e	Pichur/Piechur, Lepеч/Lepiech, Petrasz/Pietrasz
и	i	Stefanyszyn/Stefaniszyn
он	o	Bonza/Baza

y	l, ou, l	Dowhan/Dołhan/Douhan, Mowczan/Mołczan
г	g	Mohylak/Mogilak, Kohut/Kogut, Hirny/Girny
г	ch	Buhay/Buchay
х	g	Chodak/Hodak
d	dz	Diak/Dziak, Dyki/Dziki
p	rz	Hontar/Gontarz, Wawrko/Wawrzko
-ів	-ow	Karpiw/Karpów
-ець	-ec	Karpec/Karpec, Martynec/Martyniec
-ич	-icz	Iwanycz/Iwanicz
-ок, -ик	-ek	Saczok/Saczek, Dmytruszyk/Dmytruszek
-ик, -ни	-ik, -nik	Bilasyk/Bielasik, Melnyk/Mielnik
-ськ-ий	-ski	Kowalskyj/Kowalski
-иш-ин	-isz-yn	Jakymyszyn/Jakymiszyn

УКРАЇНЦІ ТА ПОЛЯКИ В "ПОДІЛЬСЬКОМУ ЦИКЛІ" В. ОДОЄВСЬКОГО

Оксана ВЕРСТЮК

Тернопільський державний педагогічний інститут

Південно-східні Креси, назавжди втрачена Галичина, притягували й притягуватимуть увагу ще не одного покоління польських письменників. Зі Львовом пов'язана проза Юзефа Віттліна (1896–1976), Юліана Стрийковського (1905), Станіслава Лема (1921). З Дрогобичем – еміграційного письменника Анджея Хцюка (1920–1978). З Бродами – Леопольда Бучковського (1905–1989), а з Львівщиною й Тернопіллям – Анджея Кусьневича (1904–1993), Владзімежа Одоєвського (1930). Не всі з цих письменників народилися в Галичині. Батьківщина В. Одоєвського – Познань. Та знає подільсько-волинські терени письменник з дитячих літ (до 1943 р. бував там чи не щоліта в маєтку діда), з розповідей очевидців, документальної прози.

“Кресова” тема є провідною у творчості письменника і тоді, коли був він іще в краї, і тоді, коли емігрував з Польщі (з 1969 р.). Центральне місце серед “галицьких” творів Одоєвського займає “подільська трилогія” – романи “Wyspa ocalenia” (“Острів зцілення”, нап. в 1951 р., опубл. в 1962 р.), “Zasypie wszystko, zawieje...” (“Засипле все, завіє...”, нап. 1964–1967 рр., опубл. в 1968 р.), а також книга оповідань “Zmierzch świata” (“Сутінки

світу“, 1962)². Усі три книги проводять приголомшливу розповідь про війну на пограничних польсько-українських землях, галицькій Україні, Поділлі в 1942–1944 рр. У топоніміці переважають назви вимислені, нерідко наближені своїм звучанням до реальних (Крижтополь, Серт (Серет?); чимало є назв реальних: Тарнополь, Львув, Трємбовля, Кжеменєц, Катань, Збараж... Отож, головні події розгортаються по обидва боки річки Серет (Серт), десь на межі Ґеребовлянського та Чортківського повітів.

Як не раз зауважувала західна й польська критика (вперше роман побачив світ поза межами краю; в Польщі був виданий лише в 1990 р., а ґрунтовні літературознавчі розвідки про нього – аж в 1995 р.), Одоєвський – сугестивний нарратор, який апокаліптичну дійсність гинучого світу, епохи, проникнутої й позначеної трагізмом, намагається показати через поведінку людей. Польсько-українські стосунки у воєнній Галичині, на давніх східних землях I та II Речі Посполитої він відтворив у художній формі через призму болючої втрати шляхтичем своїх позицій на кресах, через внутрішні переживання персонажа-розповідача.

У подільському циклі письменник користується різними формами подання розповіді, та переважають серед них концепція свідчень учасника подій, розповіді-спогади й внутрішні монологи розповідача, в яких розкривається його душевний стан, ведеться своєрідний щоденник записів усіх порухів його душі. У таких формах розповіді виразно бачимо Одоєвського-аналітика, “субтельного аналітика“, оскільки творить автор уявний світ (а це найкраще видно у wo), опираючись на внутрішнє бачення головного персонажа, який знаходить своє зцілення в пізнанні власного страждання.

Хоча описує автор достеменні події, сконцентровані у спекотнім літі 1943 р., в основному в реальних місцях на пограниччі Волині й Поділля, не детальний опис цих історичних фактів, а їх відтворення через аналіз змін внутрішнього стану героя займає його. Позу учасника й свідка подій розповідач приймає в усіх творах подільського циклу. На роль всезнаючого, всевидячого героя не претендує жодний із персонажів: усі вони в міру розгортання подій підлягають складному процесу пізнання, намагаються зрозуміти та пояснити реальність. Однак для висловлення ідейно-пізнавальної оцінки дійсності уявного світу письменник упроваджує інших персонажів, котрі порушують

² Далі назви творів умовно позначаються так:

WO - Wyspa ocalenia
ZWZ - Zasypie wszystko, zawije...
ZS - Zmierzch swiata

певну нейтральну позицію головного розповідача, виносять вирок, роблять висновки, тобто замість автора, який любить диспансувати, маємо цитовані емоційні оцінки другорядних, або й епізодичних персонажів. То розповідачі-посередники, доповнення до головного.

У романі zwz, вибравши ґраматичну форму третьої особи, письменник найчастіше провадить розповідь через бачення головного героя, молодшого сина Войтовичів, польських поміщиків, які віддавна осіли на українських землях, Павла, котрий після трагічної смерті свого старшого брата в Катині взяв господарські обов'язки на свої плечі й намагається протистояти нищівній силі історії. Роль його дуже велика. Саме в його уста вкладає автор заголовок роману: “Засипле все, завіє...“, та й закінчує твір думками Павла: “...як занесло свіжим снігом, заклубилося, тільки гук фронту тягнувся за ним вслід і мчався і мчався вітер, що завіював усі сліди“ (zwz 463). У ролі розповідачів виступають і інші члени родини Войновичів і Черєственських.

Особливе місце в Одоєвського займають рефлексії, спогади розповідачів. Вже не раз підкреслювалося значення “плодоносної й розкинутої широко, мов степ“, по цілому творі пам'яті, її “багатомірність і багатоплановість“. Через пам'ять-свідомість головного та другорядних розповідачів письменник інформує читача про передісторію подій, а також намагається передбачити їх подальший плин. То розповіді з густо сконцентрованою дієвістю; наповнені жахом, льодовим холодом і “пекельним жаром“, вони ведуть мову про недалеку остаточну загибель галицьких кресів і здійснюють відлік його останніх годин. Драматизм ситуації, трагізм переживань пов'язані з тим, що для Черєственських-Войновичів ці українні землі були батьківщиною і батьківщиною. Особливо для Войновичів, які одвічно мешкали тут і були українцями, які колись сполонізувалися. Земля, право на неї і на батьківщину стають причиною роздумів і етнічних конфліктів. Та коли потомок польської поміщиці й російського емігранта-білогвардійця, вчений-археолог Теодор Черєственський намагається зрозуміти й пояснити причини українсько-польської ненависті, а молоді шляхтичі Павел Войтович і Пйотр Черєственський у помсті проливають свою й чужу кров і, таким чином, теж несуть відповідальність за смерть на цих землях, однозначно й односторонньо виносять вирок українцям росіянин, старий білогвардієць, слуга Черєственських, Федька Черквас. Він стає розповідачем-резонером, так би мовити, голосом народу, вірніше, певної частини народу. У діалогічній мові, об'єднуючи у злочин “українських та німецьких фашистів“ (zwz 54–55),

Черквас злісно мовить: “Вбивство вони мають у крові своїй. Тепер вирізують тисячами тутешніх жидів і де вдасться поляків, та прийде час, і своїх німецьких опікунів почнуть різати” (wo 57). Його господар значно об’єктивніше резонує причину конфліктів: “...тут нічого не можна зробити... така вже тут земля: одного пана заріжуть – прийде другий; не кращий – другого заріжуть, прийде третій – знову заріжуть... а, крім того, всі тут один проти одного – і поляки, і українці, і жиди, і німці, і росіяни...” (zs 122). І ця рація є об’єктивною, бо такі історичні відносини – конфліктів і війни – є типовими як для народів, що мешкають поруч, так і для народів, що живуть в одній державі, але один з них є паном. Об’єктивними намагаються бути довгі “роздуми про неспокій” парафіального ксьондза, епізодичного персонажа, чиє думання вголос перетворюється у патріотичний монолог: “Треба заплатити за прокляття асиміляції чи за недостатню асиміляцію. Може Бог хоче нас покарати за відцування від мови предків, а може, за те, що, відмежовуючись від *Lingua vulgaris*, відгородилися ми від того люду, щоб не ділити з ним своїх привілеїв і достатків. Над кожним з нас, хто говорить польською мовою, нависло прокляття чужинства. Навіть, якщо значна частина з нас – то звичайні селяни, що терплять таку ж саму, як русини, біду й приниження. Бо наша мова – то мова панів” (zwz 284).

Отже, надаючи по черзі право голосу, право бути розповідачем, автор намагається відтворити об’єктивний хід подій. Жаль тільки, що право “чужої рації” у подільській трилогії мають лише поляки – переважно представники польської шляхти, інтелігенції або ті, що стоять близько до них. Вони виголошують рації, в чомусь подібні, в чомусь розбіжні з раціями автора. Герої неполяки – українці, німці, євреї – позбавлені такого права. І в першу чергу українці, які займають значне місце у просторі й часі творів. Як правило, вони вигукують окремі фрази, мовлять непереконливі, позбавлені логічного зв’язку фрази. Навіть один із головних персонажів, ватажок бандерівців, побічний син Черественського Семен Гаврилук (він і його брат, законний син Пйотр Черественський, творять головну опозиційну пару, конфлікт) переважно говорить не сам, а те, що він міг би думати, думають інші. В трилогії Одоєвського виразно переважає точка зору польських власників маєтків на галицьких кресах. Правда, з тих освічених, гуманних і які намагаються тверезо оцінити події. Але і їх рації затьмарені апокаліпсисом. Старий Черественський мовить внукові, що кінця світу відвернути не в силі. “Якого світу? – питається той і чує у відповідь: “Мого, бо потім буде інший...” (zs 82). А сам Пйотр незабаром бачить і стає учасником страшного

кінця: “і побачив ще раз останній день у містечку, година за годиною, і наповнені вони були по вінця криком, пострілами, різаниною, пораненими, а потім трупами” (zs 86). Оповідання “Сутінки світу” – кульмінаційне в показі українського “злочину”, і пізніші зважені, об’єктивні слова гинуть у розпуці шляхетської смерті. як гине одинока рація українки. У невиразнім соннім маренні чує Пйотр український голос: “Ох, погане ваше плем’я, погане. Скільки ж ви кривди зчинили людям за віки, навіть сам Бог їй не полічить” (wo 146). На жаль, ця поодинокі рація українки губиться в морі наповнених стріляниною, різаниною й засудженням українського “злочину” інших рацій. Неозброєним оком це бачить дослідник, читач український. І, на щастя, починає бачити польський.

ГАЛИЦЬКА “ПРОСВІТА” У ПЕРІОД МІЖ СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ

Анатолій ГРИЦАН

*Управління культури Івано-Франківської обласної державної
адміністрації*

На початку ХХ ст. український національно-визвольний рух зосередився головним чином у Галичині. Тут діяли політичні і культурно-просвітні осередки, в діяльності яких брали участь не тільки галичани, але й представники інших регіонів України.

Особливо великий внесок у визвольну боротьбу зробило галицьке українське громадське товариство “Просвіта”, що ставило за мету масове поширення освіти і національної свідомості серед народу. Формуючи українську еліту, “Просвіта” збирала до свого лона національно-свідомі сили, починаючи від селянина і священника, закінчуючи політиками, професорами навчальних закладів, тобто всю прогресивно настроєну інтелігенцію.

“Єднаймося, діти України, під прапор “Просвіти”, що на ньому написано: “Через освіту й виховання до Волі, до здвигнення власної хати”. Бо тільки “В своїй хаті – своя правда, і сила, і воля!...” – писав у своїй програмній публікації “Просвіта й ми” відомий галицький просвітянин Ярослав Дзиндра.

Товариство “Просвіта” стало найважливішою масовою організацією в Галичині, що довгий час охоплювала своєю діяльністю майже всі ділянки національного життя. Вона була “матір’ю” різноманітних культурних, політичних, економічних, спортивних, сільськогосподарських організацій і товариств, які

згодом вийшли з “Просвіти” і усамітнилися (так, як “Сокол”, “Січ” та інші). Без “Просвіти” не були б можливі політичні досягнення українців у Галичині і відновлення 1918 р. української держави.

Боячись посилення політичного впливу “Просвіти” на галичан, польські власті вели проти неї шалену боротьбу, прагнули обмежити і повністю заборонити її діяльність. Так, у 1918 р. після захоплення м. Львова поляки заарештували голову галицької “Просвіти” Івана Кавелюка й інших діячів.

1 листопада 1918 р. на руїнах Австро-Угорщини було проголошено Західно-Українську Народну Республіку (ЗУНР). Основою Міністерства освіти ЗУНР стає товариство “Просвіта”. Проте затяжна українсько-польська війна (1918–1919 рр.), яка розпочалася через кілька днів після утворення республіки, принесла на землі Східної Галичини моральні і матеріальні збитки. Каральні загони польової жандармерії проводили масові розправи в селах, знищуючи українські видання, повністю вилучаючи з державного вжитку українську мову, встановлюючи на цих землях жорстокий режим.

Українці чинили опір дискримінаційній політиці польських властей у просвітній справі. У 1920 р. у Львові виник т. зв. “таємний університет”, який працював до 1925 р. На західноукраїнських землях, в т.ч. у Галичині, діяло просвітянське товариство “Рідна школа”. Серед його здобутків – заснування 40 гімназій, професійно-технічних шкіл. Тривала плідна діяльність осередків товариства “Просвіта”, вплив яких на збереження і розвиток національної культури Західної України важко переоцінити. Активно продовжувало плідну роботу Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові, в якому працювали видатні вчені С. Смаль-Стоцький, В. Гнатюк, К. Студинський, С. Дністрянський, І. Горбачевський, М. Возняк, Ф. Колесса, В. Шурат та інші.

У серпні 1922 р. польські власті відмінили військовий стан на окупованих землях Західної України, однак вимагали затвердження статуту “Просвіти” окремо в кожному воєводстві, бо новий адміністративний поділ не визнавав цілісної Галичини, а ділив її на воєводства. У результаті, з 73 громад, котрі бажали відкрити читальні, дозвіл отримали лише 18.

Після зміни статуту 1924 р. і затвердження його польською владою розпочалося масове відновлення читалень “Просвіти”. Але польська влада і далі ставилася неприязно до діяльності товариства.

Економічна криза, яка розпочалася в Польщі на переломі 20-х років ХХ ст., призвела до занепаду культурного життя Галичини,

яка й далі перебувала під владою Польщі. Криза збіглася з другою хвилею антиукраїнських виступів польських шовіністів. 14 жовтня 1930 р. у м. Львові відбулася демонстрація польських студентів, наприкінці якої було вчинено погром у приміщеннях майже всіх українських організацій. Під загрозою опинилися українські школи в Галичині.

20–30 рр. характеризуються нападками на українські культурно-просвітні організації, які висували своїх кандидатів і вели агітацію за збільшення українського представництва в Сеймі Речі Посполитої, чергові вибори до якого проводилися у найбільш важкі роки економічної кризи. Польська адміністративна влада перешкоджала проведенню культурно-просвітньої роботи серед українського населення Карпат, а також серед українців південно-західної окраїни Польщі — Лемківщини, на яку розповсюджувалися визвольні ідеї просвітництва галичан, і яка потребувала матеріальної та організаційної підтримки.

Міжвоєнний період у Західній Україні позначений напруженою політичною боротьбою. У ній брали участь різні верстви населення й політичні сили, погляди котрих на майбутнє України та на засоби його досягнення не збігалися, а подекуди були протилежними.

Упертий опір колонізаційній політиці призводив до розгортання репресій властей. Восени 1930 р. уряд Пілсудського вирішив одним махом ліквідувати українське питання в Польщі. Він вислав на українські терени карні експедиції поліцейних відділів і кавалерії, які чинили страшні спустошення на землях Східної Галичини. Кров і сльози залишала тут польська поліція під час т. зв. “пацифікації” (втихомирення) українських земель. Фізична розправа з людьми поєднувалася з “ревізіями” культурно-просвітніх товариств та кооперативів. До числа нещасних жертв потрапляли місцеві інтелігенти і найсвідоміші селяни, які проводили культурно-просвітню або економічну громадську діяльність, члени управ і надвірних (наглядних) рад кооперативів, читалень, диригенти хорів, оркестрів і т.п., словом, об’єктом нелюдських знущань була найпрогресивніша частина суспільства.

У період “пацифікації” було знищено тисячі українських кооперативів, читалень “Просвіти” з бібліотеками, театральним приладдям, музичними інструментами, включаючи самі будинки. “Просвіти” заборонили діяльність на північно-західній частині Галичини; на початку 30-х років було закрито читальні на західній Лемківщині.

Репресії зі сторони влади розповсюджувалися не тільки на

терени Карпат. У період від 1936 до 1938 р. була заборонена діяльність 134 читалень. На прохання відкрити 342 читальні в селах Галичини дозволено розпочати їх роботу лише в 92 місцевостях. У 1935 р. на території Станіславської області із 833 шкіл лише 104 були з українською мовою навчання.

Іноземні поневолювачі переслідували українську мову і культуру. В с. Шилах Збаразького повіту (тепер Тернопільська область) заставляли дітей вчити римо-католицьку релігію, самовільно змінювали українські прізвища дітей на польські. У 1938 р. Станіславський суд на виїзній сесії в Калуші засудив на півтора року тюрми священника о. Лисяка з с. Довгої Войнилівської за те, що він написав у метриці прізвище українською мовою (газета "Неділя", 1938 р. № 41).

У листопаді 1938 р. президент Польщі Мосціцький підписав надзвичайні декрети і владні структури негайно намагалися їх спрямувати для наступу на народні маси. Згідно з цими декретами п'ятирічним ув'язненням каралися усі, хто закликав до загальних страйків. Редактори і видавці каралися до трьох років за опублікування "правдивих, але шкідливих для держави повідомлень". У зв'язку з цим у березні-травні 1939 р. був конфіскований ряд номерів газет "Діло", "Батьківщина", "Нове село", "Новий час", "Українські вісті".

У селах Горбутові, Делятині, Ворохті, Косові, Рожневі, Нижньому Березові та інших було збудовано польські клуби та планувалося в 1938-39 рр. їх збудувати ще в ряді сіл. (ІФОДА, ф.2, оп. 1, спр. 1588, арк. 122, 179), щоб паралізувати діяльність просвітницьких товариств.

Польський уряд закривав українські товариства, читальні "Просвіти"; в окремих селах були випадки спалення бібліотек. Так, 28 березня 1939 р. польські жовніри спалили бібліотеку товариства "Просвіта" в с. Лібохоже Турківського повіту (тепер Львівська область). У 1938 р. в Долинському повіті (тепер Івано-Франківська область) було знищено ряд читалень і побито багато людей. У с. Витвиця жовніри в читальні "Просвіти" знищили портрети Т. Шевченка, І. Франка, Ю. Федьковича. У Рахині, Слободі Долинській було побито керівників читалень. При цьому їх із глузуванням запитували: "Хочете України". Таке ж знищення культурно-просвітніх осередків та знущання над їх керівниками відбувалося в багатьох селах Галичини.

Припиненню "паціфікації" історія повинна завдячувати Патріарху Греко-Католицької Церкви Блаженнішому Андрею Шептицькому, який звернувся з престолу до президента Польщі Мосціцького, а також до Папи Римського з проханням звернути

увагу на недопустимість варварських дій польського уряду у відношенні до християн України.

У вересні 1939 р. розпочалася Друга світова війна. За змовою Молотова-Рібентроппа Галичина відійшла до складу Радянського Союзу. Прийшовши до влади на Західній Україні, більшовики не пробачили "Просвіті" її виняткової діяльності у формуванні національної свідомості галичан. Восени 1939 р. режим ліквідував товариство "Просвіта", знищивши майже всі культурні і наукові установи, які розцінювалися як осередки "націоналізму" та "сепаратизму".

Розпочалися нові, більш жорстокі і витончені репресії проти національно-свідомої частини населення, проти волелюбного духу народу Галичини, всієї Західної України.

ІВАН ФРАНКО ПРО ТВОРЧІСТЬ АДАМА МІЦКЕВИЧА

Ярослав КІСЬ. Надія БУЛУЙКЕВИЧ

*Івано-Франківський державний технічний університет
нафти і газу*

Творчість геніального поета польського народу Адама Міцкевича - свідка великих трагедій у Європі (війни Наполеона, повстання декабристів, польське повстання 1831 р.) була у полі уваги Івана Франка протягом значного періоду його життя. Про це свідчать його статті "Адам Міцкевич" та "Адам Міцкевич в українській літературі", "Поет зради", переклади творів А. Міцкевича.

Тема патріотизму була провідною у творчості двох геніїв. І. Франко, досконало володіючи польською мовою, знав багато поетичних творів Адама Міцкевича, часто декламував їх. Пошматована, принижена Україна була такою ж болючою раною для І. Франка, як і Польща для автора "Пана Тадеуша".

Героїчний подвиг в ім'я Вітчизни - провідна тема поезії "Ордонова редута". І. Франко переклав цю поезію восени 1907 р. і вперше надрукував у газеті "Діло". До свого перекладу він додав невелику передмову, у якій установив дату написання поезії, відзначив майстерність відтворення героїзму. Він назвав А. Міцкевича поетом світової слави, який виступає проти жорстокостей війни - явища безбожного та протиприродного. "Редута Ордона" при всій односторонності патріотичного погляду автора належить до творів, у яких сконцентровано стільки могутнього чуття, бистрих обсервацій і високоартистичних висловів, як мало трапляється навіть у найбільших поетів світової

слави“, – писав І. Франко. Поетичний твір А. Міцкевича оцінений як “огнистий протест“ проти несправедливої і жорстокої війни, яку вели російські війська 1831 р. проти поляків. І. Франко переконливо передає намагання А. Міцкевича зобразити картину страшного бою, показати, що московська артилерія і піхота “наче круки, чорні стяги теє військо ось ведуть на смерть, на муки“, щоб утвердити загарбницьку політику російського царя, а йому протиставляється “біленька і вузенька гострокута Ордонова редута“.

“Ордонова редута“ – найвище поетичне вираження патріотизму Міцкевича. Поет оспівав у ньому істинну велич і справжній героїзм воїнів-поляків, підкресливши в ньому найкращі риси всього польського народу. Ордонова редута – останній оплот гарнізону під час оборони.

І. Франко підтримував прагнення А. Міцкевича показати ту особливу повагу, з якою поляки ставляться до своїх геніїв, військових полководців. Тут видно особливе поетичне замилювання іменем Юліана-Костянтина Ордона, який виступає для своїх підлеглих воїнів-патріотів ангелом-хоронителем.

Війна несе страждання і смерть. Лице її жахливе. Слухові її враження, дотикові, фізичні відчуття війни І. Франко перекладає зі знанням військової справи:

Глянь, гранат в колону, в саму середину порина,
Наче лави брила в воду, полк весь димом заслоня...
...Куля ось летить, здалека грозить, і шумить, і виє,
Мов бугай реве до бою, шарпається й землю рие...
Видно, як валяться трупи, чути ранених стогнання...
Тут блиск, дим, - хвилину тихо, і гук, наче сто громів.

Демоном зла виступає у поезії цар – “великий самовладець всього світа половині“:

Підписав – і тисячами матері за дітьми плачуть.
Лиш кивне – кнути засвищуть від Фінляндії до Хіви...
...в нього Бог, і віра, і зоря...

Сатира, вірніше сарказм звучить при описі злості царя:

Цар сердиться, – помрімо та розрадуймо царя!

Гіркі роздуми викликає картина після побоїща:

...Я поглянув на редуту: де був вал, і палісади,
І гармати, й наших горстка, й наших ворогів громади,
Щезло, все, як сонна змора, тільки та земная брила
Розторощена зіває – мирова для всіх могила.

Горстка поляків-патріотів здійснила подвиг в ім'я майбутнього Польщі і залишила по собі вдячну пам'ять нащадків.

Стаття І. Франка “Адам Міцкевич в українській літературі“

присвячена проблемі перекладів його творів українською мовою та його впливу на українських поетів. Як вважає І. Франко, А. Міцкевич – мав певний вплив на діяльність товариства “Руська трійця“ – М. Шашкевича, Я. Головацького та І. Вагилевича, але ця думка не знайшла підтвердження у працях пізніших дослідників творчості “Руської трійці“.

Високу оцінку дав І. Франко перекладам А. Міцкевича Л. Боровиковським і наводить цікавий спогад Л. Боровиковського, який писав: “Я навчився польської мови власне для того, щоб мати можливість принести користь Україні“.

Члени Кирило-Мефодіївського братства зачитувалися патріотичною поезією А. Міцкевича і “знаходили в них утіху і надію на майбутнє“. І. Франко закінчує статтю “Адам Міцкевич в українській літературі“ надією, що ті здорові патріотичні “зерна“, які “геній польського пророка посіяв у численних поколіннях українського народу, розвинуться у всій повноті“.

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ГАЛУЗІ КУЛЬТУРИ НА ПРИКАРПАТТІ

Петро ФЕЛОРЧАК

Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)

Тетяна ФЕЛОРЧАК

Івано-Франківський державний технічний університет
нафти і газу

На Прикарпатті українсько-польські відносини в галузі культури розвивалися ще до офіційного проголошення незалежності України. Цьому насамперед сприяли близькість мови, культури й історичного минулого двох сусідніх слов'янських народів. Культурні взаємини з громадянами Польщі завжди допомагали духовному збагаченню прикарпатців, а тому продовжується їх розвиток і тепер.

Перш за все розширюються взаємозв'язки у галузі освіти і науки, про що переконливо свідчить досвід Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Враховуючи те, що в регіоні проживає багато українських громадян польської національності, в університеті на філологічному факультеті в 1991 р. відкрито відділення “Слов'янська філологія“ і розпочато підготовку фахівців за спеціальністю “Польська мова і література“. Цю спеціальність опановують уже понад сто студентів.

Кращі науковці університету, – доктори філологічних наук,

професори, академіки В. Кононенко, В. Матвіїшин, кандидати філологічних наук, доценти М. Лесюк, О. Цивішак, старший викладач І. Беляєва та ін. читають їм курси лекцій, спецкурси, проводять семінари. Крім посиленого вивчення польської мови і літератури, студенти вивчають ґрунтовний курс з історії Польщі. Під керівництвом науковців університету студенти готують наукові реферати, доповіді, курсові і дипломні роботи на польську проблематику. Невдовзі буде здійснено перший випуск учителів польської мови і літератури для місцевих польських шкіл і класів, а також викладачів факультативних курсів для загальноосвітніх шкіл і перекладачів.

Прикарпатський університет установив творчі зв'язки з Варшавським і Люблінським університетами, Вищою школою педагогічною у Жешові та іншими польськими закладами. Здійснюється взаємообмін професорами і доцентами цих вузів, які залучаються до навчального процесу, обмінюються науковою інформацією і досвідом роботи.

У 1995 р. між Прикарпатським університетом і Вищою школою педагогічною у Жешові вкладено договір про співпрацю, яким передбачено проведення спільних наукових конференцій, наукове стажування, підготовку та видання навчальних і наукових праць. У Жешові проведено Міжнародну наукову конференцію, на якій з доповідями виступив ряд науковців Прикарпатського університету. У доповіді "Кореспонденція Станіслава Вінценза" професор В. Полек проаналізував зміст особистого листування з письменником і розкрив його шанобливе ставлення до України, зокрема Гуцульщини, про яку він писав у своїх творах. Проблема "польські письменники і Галичина" є одним із напрямків досліджень В. Полека. На цій конференції професор В. Качкан виступив з доповіддю про українсько-польську літературні зв'язки, а професор Б. Ступарик і доцент В. Моцюк – про українсько-польські взаємини у шкільництві. У цьому ж році доцент М. Лесюк виступив на Міжнародній славістичній конференції у м. Любліні з доповіддю на тему "Прізвиська жителів гуцульських сіл".

На кафедрі історії педагогіки Прикарпатського університету проходить стажування і завершує підготовку докторської дисертації викладач із Жешова Барбара Чередрецька. Захист цієї дисертації планується здійснити в цьому ж університеті. Кафедра має творчі зв'язки з науковцями Торунського університету і Вищою школою педагогічною у Ченстохові. Наукові зв'язки з польськими вузами має і кафедра фізичного виховання. Її завідувач, доктор педагогічних наук, професор Є. Приступа здійснює керівництво підготовкою дисертацій двома польськими

науковцями.

На історичному факультеті набуто досвід щодо вивчення історії Польщі. Тут викладачі кафедри історії зарубіжних слов'ян підготували навчально-методичний посібник "Історія Польщі", який у 1995 р. опублікувало університетське видавництво "Плаїт". Ця книжка розрахована на викладачів, студентів, учителів – усіх, хто цікавиться історією Польщі. На запрошення кафедри перед студентами з лекціями виступають польські вчені. Так, про сучасну польську історичну науку на факультеті лекцію прочитав доцент з Зеленої Гури Тадей Бернацек.

Частина науковців досліджує українсько-польські відносини. Їх проблеми розкриваються в захищених протягом 1995-1996 рр. докторській дисертації М. Кугутяка та кандидатських дисертаціях О. Жерноклеєва і І. Райківського. Працюючи над цією ж тематикою, аспіранти М. Генік і В. Комар пройшли стажування в Польщі, де вивчали архівні документи, консультувалися з польськими істориками.

Творчі зв'язки з польськими вченими встановили також і науковці Івано-Франківського державного технічного університету нафти і газу та медичної академії. На їх досвіді також можна переконатися в позитивному впливі взаємин учених різних країн на розвиток вищої освіти і науки.

На Прикарпатті високо ціняться досягнення польської літератури. Іванофранківці особливо вшановують Адама Міцкевича. Свідченням цього є пам'ятник поетові, відкритий ще в 1898 р. на площі, що була названа його іменем. Нині це одна з найкращих площ міста. Пам'ятники А. Міцкевичеві є також у Коломиї і Рогатині. У меморіальному сквері обласного центру зберігаються нагробні пам'ятники польським поетам Маврикію Гославському і Каролу Свідзінському.

Твори польських поетів і прозаїків вивчаються учнями шкіл та студентами вищих і середніх навчальних закладів. Між діячами літератури Прикарпаття і Польщі встановилися творчі взаємозв'язки. Так, у 1989 р. у Днях української літератури в Польщі у складі української письменницької делегації, очоленої вихідцем з Прикарпаття Дмитром Павличком, взяли участь наші земляки – письменник Степан Пушик і поетеса Галина Турелик. Вони виступили зі своїми творами у Варшаві, Лодзі, Білому-Борі, взяли участь у літературно-музичному святі. У той же час С. Пушик у Вроцлавському університеті на Міжнародній науковій конференції до 100-річчя від дня народження польського письменника, уродженця с. Слобода Рунгурська, що на Коломиїщині, автора знаменитої праці "На високій полонині" С.

Вінченза виступив з доповіддю "Станіслав Вінченз і фольклористична проза сучасних українських письменників". У 1994 р. у Прикарпатському університеті відбулася наукова конференція "Юліуш Словацький і Україна", у якій, крім студентів і викладачів, взяли участь і іванофранківські письменники.

Прикарпатці значну увагу звертають вивченню та розвитку польського музичного мистецтва. У 1994-1995 рр. соліст Івано-Франківської державної філармонії, уродженець с. Липівка Рогатинського району, народний артист України Михайло Кривень працював у Польській національній філармонії, що у Варшаві. У складі камерного оркестру на сцені цієї філармонії, а також у містах Ольштин, Радом та ін. він виконував українські, польські пісні та твори західної європейської класики. У Варшаві М. Кривень виступав з сольними концертами разом з відомою польською органісткою Марієттою Крузель-Сосновською.

У цьому ж зв'язку необхідно відзначити, що артисти Івано-Франківської філармонії часто на українських сценах виконують пісні польського композитора-класика Станіслава Монюшка, а також польські народні пісні. Піаністка філармонії Тереза Кальмучин тишить слухачів майстерним виконанням творів Фредеріка Шопена.

Відзначається в цьому ж плані й Івано-Франківський державний гуцульський ансамбль пісні і танцю. У 1996 р. цей колектив виступав з концертами у Кшанові і Альвернії. Артисти виконували тут українські і польські пісні і танці. Особливо добре сприйняли глядачі виступи заслуженого артиста України Володимира Піруса і солістку ансамблю Богдану Кадоб'янську. У місцевій пресі було надруковано схвальний відгук на концерти цього ансамблю.

У вересні 1996 р. в Гладішеві воєводства Новий Сонч відбулися Гуцульські дні. У концерті взяв участь зразковий ансамбль народного танцю "Галицька веселка" Центру дитячої творчості м. Івано-Франківська, яким керують Петро і Галина Ільчуки.

До польського мистецтва звертаються й колективи музичних навчальних закладів. Так, студенти музичного факультету Прикарпатського університету ім. В. Стефаника та Івано-Франківського музичного училища ім. Д. Січинського під керівництвом досвідчених педагогів виконують твори С. Монюшка, М. Огінського, Ф. Шопена та інших польських класиків.

Зміцненню українсько-польських культурних зв'язків сприяє колектив Івано-Франківського музично-драматичного театру. На його сцені ставились польські вистави "Мораль пані Дульської" Г. Запольської і "Дами і гусари" О. Фредра. Виконавцями основних ролей у них були провідні артисти театру, зокрема, заслужені артисти України О. Затварська, І. Нікітченко. Театр встановив творчі відносини з драматичним театром м. Жешова, на сцені

якого ставив п'єси "Тіні забутих предків" М. Коцюбинського, "За двома зайцями" М. Старицького. Жешівські артисти у різні роки гастролювали на Прикарпатті. Їх п'єси тепло приймалися тут глядачами.

Взаємозв'язки здійснюються і в бібліотечній справі. У 1996 р. провідний спеціаліст Івано-Франківської обласної юнацької бібліотеки Я. Солоп та директор Центральної бібліотечної системи Городенківського району О. Гудзик взяли участь у бібліотечній міжнародній конференції Єврокарпатського регіону в польському місті Кросно. Тут прикарпатці розповіли про свою роботу з читачами та ознайомилися з досвідом у цій галузі бібліотечних працівників Польщі й інших сусідніх країн. Цей досвід вони використовують у своїх бібліотеках, що сприяє поліпшенню обслуговування читачів.

На прикладі Прикарпаття ми переконуємося в тому, що, незважаючи на труднощі, породжені складним і болісним періодом суспільно-економічної трансформації, який переживають Республіка Польща й Україна, зміцнення міжрегіональних зв'язків у галузі культури сприяє зближенню українського й польського народів.

ЗМІСТ

Переднє слово Віталій Кононенко	3
---	---

Пленарне засідання

Українсько-польські взаємини періоду Другої світової війни: інтерпретації істориків і політиків Ярослав Ісаєвич	5
---	---

Польсько-українські відносини в суспільно-культурній галузі в XIX-XX ст. (до 1914 р.) Еугеніуш Коко	8
---	---

Перші політичні контакти між українцями і поляками в час Листопадової (1918 р.) національно-демократичної революції Олександр Карпенко	14
--	----

Українсько-польські стосунки 20-30-х років: від конфронтації до "нормалізації" Микола Кугутяк	18
---	----

До питання про причини українсько-польського конфлікту в роки Другої світової війни Володимир Сергійчук	27
---	----

Українсько-польські відносини на Волині в роки Другої світової війни Іван Кічій	34
---	----

Депортація населення Польщі і Західної України у повоєнний період (1945-1947 рр.) Станіслав Копчак, Михайло Романюк	39
---	----

Теоретико-методологічні засади перспективного розвитку українсько-польських відносин у галузі науки та освіти Роман Скульський	42
--	----

Депортація українців Закарпаття 1945-1947 рр. та її передумови Григорій Керевич	45
---	----

Секція I

Українсько-польські відносини в першій чверті XX ст.

Польсько-українська війна та українська Галицька армія Микола Кравчук	49
---	----

Obozy internowanych żołnierzy ukraińskich atamana S. Petlury w Polsce Анджеґ Скушалек	52
---	----

Українці і поляки: угода 1914 р. у світлі російської дипломатії Орест Магур, Іван Патер	58
---	----

I. Лисяк-Рудницький про польсько-українські стосунки в 1917-1921 рр. Тетяна Бевз	62
--	----

Радянсько-польська війна 1920 р. і Галичина в контексті політики "завоювання капіталу походом" Сергій Дерев'яко	65
---	----

Взаємовідносини між українською і польською соціал-демократіями в Галичині на початку XX ст. Олег Жерноклеєв	69
--	----

Проблеми історії Польщі в дослідженнях учнів М. Грушевського на початку XX ст. Олександр Марущенко, Василь Педич	73
--	----

Еволюція поглядів польських комуністів в українському питанні (1918-1923 рр.) Микола Геняк, Ігор Любінець	76
---	----

Єврейський фактор у конфлікті між українським та польським націоналізмом у Західній Україні Максим Гон	80
--	----

✓ Від "подоляків" до "ендеції" (еволюція польсько-українських взаємин на зламі XIX-XX ст.) Олена Аркуша	83
---	----

✓ Ставлення польської влади до прогресивного вчителства Галичини Олександра Каськів	87
---	----

✓ Галицькі намісники і їх вплив на українсько-польські відносини Мар'ян Мудрий	91
--	----

До питання про польсько-українські переговори та компроміси під час війни 1918-1919 рр. Орест Красівський	95
---	----

Відносини між українським та польським студентством Львова на початку XX ст. Василь Благий	98
--	----

Комітет оборони західноукраїнських земель (1923 р.) Ігор Солар	102
--	-----

Кооперативний рух та економічна освіта в Галичині Євгенія Калашнікова	106
---	-----

Всепольський з'їзд політиків у 1903 р. та суспільно-політична ситуація в Галичині Юрій Михальський	109
--	-----

Національна політика ЗУНР у контексті українсько-польських відносин: джерелознавчий аспект Володимир Великочий	113
--	-----

Українсько-польські відносини початку ХХ ст. на сторінках Краківського часопису "Świat Słowiański" <i>Наталія Ткачова</i>	117
Українсько-польські відносини у Галичині в галузі освіти на початку ХХ ст. <i>Надія Сабат</i>	121
Українські громадсько-патріотичні організації "Січ" і "Сокіл" <i>Андрій Доценко</i>	123
Ставлення польських владних структур до січового руху в Галичині <i>Євген Приступа, Олег Винничук</i>	127
Суспільна свідомість провінції під час міжетнічних конфліктів у Галичині у 1918-1919 рр. <i>Ігор Іванцев, Іван Моколатій</i>	130
Становище українського і польського народів у Східній Галичині на рубежі ХІХ-ХХ ст. <i>Володимир Юкіш, Микола Чоповський</i>	133
Національно-культурний розвиток Галичини у контексті історичних подій <i>Мирон Черепанин</i>	136
Євреї та польсько-український конфлікт у Східній Галичині після Першої світової війни <i>Вацлав Вежбеяц</i>	140
Суспільно-політична діяльність митрополита Андрея Шептицького в контексті українсько-польських відносин (перша чверть ХХ ст.) <i>Галина Гладка</i>	147
Митрополит Андрей Шептицький і польська держава (1918-1923 рр.) <i>Орест Красівський, Ігор Пилипів</i>	151
Секція II	
Українсько-польські відносини у міжвоєнний період	
Спроби українсько-польського порозуміння в міжвоєнній Польщі: сподівання і реалії <i>Леонід Зашкільняк</i>	155
Kwestia autonomii terytorialnej Galicji Wschodniej w okresie miedzywojennym <i>Jan Pisuliński</i>	160
Українська проблема в національній політиці Польщі напередодні Другої світової війни <i>Петро Федорчак, Володимир Комар</i>	166
Консолідація українських соціалістичних сил Західної України (1924-1926) <i>Олександр Кузьмінець, Ігор Орхівський</i>	170
Польсько-українські відносини в освітній сфері у міжвоєнну добу <i>Богдан Ступарж</i>	173

З історії визвольного руху на Холмщині <i>Микола Кравець</i>	176
Шкільний плебісцит 1937 р. в Польщі <i>Юрій Томин, Ігор Цепеда</i>	180
Польська політика геноциду та етноциду в Галичині <i>Степан Геняк</i>	184
Взаємини УСДП і ППС у міжвоєнний період <i>Ігор Райківський</i>	188
Політика "Хено-Пясту" в українському питанні (1923-1926) <i>Микола Геняк</i>	191
Радянсько-польські відносини і українська полонія (1919-1939 рр.) <i>Олег Калакура</i>	200
Політика польської влади щодо українського шкільництва у міжвоєнний період <i>Федір Грицюк</i>	203
Освітня політика Польщі й українське громадське дошкільля Галичини (1920-1939 рр.) <i>Зіновія Нагачевська</i>	207
Політика польської держави і розвиток українських громадських організацій у міжвоєнні роки <i>Борис Савчук, Галина Білавич</i>	210
Національний склад міського населення Галичини у міжвоєнний період (1919-1939 рр.) <i>Роман Лозинський</i>	214
Спроби "нормалізації" українсько-польських відносин у 30-х роках <i>Ігор Гаврилів, Ігор Пилипів</i>	217
Українська католицька народна партія і проблема польсько-українського порозуміння <i>Михайло Москалюк</i>	221
До питання про "саботажну акцію УВО" 1930 р. <i>Олександр Зайцев</i>	224
Антифашистський конгрес українських та польських працівників культури: історіографія <i>Наталія Храбатин</i>	227
Проблема взаємин західноукраїнських кооперативних організацій і польських урядових кіл у 1919-1920 рр. <i>Людмила Драгомирецька</i>	230
Гуманістичні традиції виховання української молоді Галичини 20-30 рр. ХХ ст. <i>Олексій Рега</i>	234

Спроби нормалізації польсько-українських відносин у Другій Речі Посполитій Володимир Комар	236
До питання культурно-освітньої діяльності Організації Українських Націоналістів на терені Галичини в період 1929–1939 рр. Василь Ухач	242
Виховна діяльність українських молодіжних товариств у Галичині в умовах міжвоєнної Польщі (1920-1939 рр.) Ігор Андрухів	245
Польська пацифікація 1930 р. Євген Роман	248
Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців (1919-1939 рр.) Микола Кучерепа	250
Полк Корпусу охорони прикордоння "Поділля" у перший день радянського наступу на Польщу Андрій Руккас	253
Зміни в національному складі сільського населення Східної Галичини в результаті польської колонізації 1920-1939 рр. Ігор Павдяк	256
"Сокальський кордон" у контексті польсько-українських відносин у міжвоєнний період Юрій Крамар	259
Самоврядування на західноукраїнських землях у 1921-1939 рр. Олег Басай	262
Секція III	
Друга світова війна і українсько-польські відносини	
Польське підпілля на території Західної України у 1939-1941 рр. Валерій Яровий, Ігор Ілюшин	265
Stanowisko polskiego podziemia prołondyńskiego w kwestii ukraińskiej w latach 1939-1944. Roman Droid	268
Депортація поляків з Галичини в Польщу в 1944-1946 рр. Володимир Сергійчук	274
ОУН-УПА в польсько-українських відносинах у роки Другої світової війни Степан Чапуга	277
Волинська трагедія 1943-1944 рр. Юрій Кирячук, Володимир Мороховський	280

З історії українсько-польських відносин у роки Другої світової війни Володимир Кучер, Петро Чернега	283
Геноцид Закерзоння перед польським судом Микола Сивіцький	289
Депортація українського населення Закерзоння Анатолій Ядловський	293
Вплив великих держав на етнополітику Польщі в 1918-1945 рр. М. Нагорняк, В. Марчук	296
Депортація населення з польсько-українського пограниччя Галина Щерба	300
Англійські дипломатичні джерела про українсько-польські взаємини на початку Другої світової війни Мирослава Антонович	304
Польське підпілля на території Тернопільської області Олег Гайдай, Богдан Хаварівський	307
Диверсійна і терористична діяльність Армії Крайової проти українського населення під час німецької окупації Галичини Володимир Ханас, Олег Гайдай	309
З історії польсько-українських відносин 1941-1947 рр. Олександр Шимчишин	312

Секція IV

Українсько-польські культурно-мистецькі і літературні зв'язки

Втілення українсько-польських відносин у пам'ятках матеріальної та духовної культури Прикарпаття Василь Скрипничук	316
Польські письменники про Гуцульщину Володимир Полєк	317
Участь галицької науково-літературної еліти в українсько-польських етнозв'язках Володимир Качкан	322
Погляд на "Педагогіку опікунську в нарисах" Дзислава Домбровського Мирослав Стельмахович	326
Дидактичні ідеї польських дослідників і їх вплив на розвиток навчального процесу в українській школі Василь Хрущ	330
Шкільництво в західноукраїнських землях у XX ст.: аспекти історії та геополітики Май Панчук, Степан Сворака	334

Культурно-освітня діяльність польських громадських організацій у західних областях України <i>Мечислав Фіглевський</i>	341
Досвід підготовки спеціалістів для екологічного виховання дітей у дошкільних закладах України і Польщі <i>Неллі Лисенко, Олександра Лисенко</i>	344
Трансформація праслов'янських часових форм дієслова у сучасних українській та польській мовах <i>Микола Лесюк</i>	348
Польсько-українські наукові і культурні взаємини кінця XIX — початку XX ст. <i>Петро Арсеняч</i>	352
Василь Стефаник і польська література <i>Наталія Федорчак</i>	356
Порівняльне дослідження морального розвитку і поведінки вихідців із неповних сімей в Україні та Польщі <i>Володимир Костів, Любов Бойченко, Людмила Ковальчук</i>	359
До проблеми прототипів атрибутивних кольороназв (на матеріалі української і польської мов) <i>Інна Беляєва</i>	363
Семантична структура похідних локативів у сучасній українській та польській мовах <i>Олена Пелехата</i>	366
Польські вчені — дослідники українських говорів <i>Надія Бекеш, Микола Лесюк</i>	370
Польська фраземіка в наукових працях Івана Франка <i>Орест Пілько</i>	374
Польські впливи на формування української військової термінології <i>Ярослав Яремко</i>	377
Ставлення Польщі до Скиту Манявського <i>Іван Скрипник</i>	380
Пам'ятні місця української культури у Польщі <i>Василь Бурдулянюк</i>	382
Вклад польських лінгвістів у дослідження української мови <i>Гафія Василевич, Роман Василевич</i>	386

Участь польських архітекторів у формуванні архітектурного обличчя м. Станіслава <i>Лариса Грач</i>	388
Розвиток лемківського народного мистецтва на території України та Польщі <i>Богдан Тамків</i>	392
Народна освіта Галичини в контексті українсько-польських взаємин (1944-1950 рр.) <i>Степан Свояк, Юлія Кузьмінєць</i>	395
Роль молодіжних організацій Галичини у вихованні молоді <i>Богдан Мисак</i>	398
Пошуки національного стилю в архітектурі Галичини на початку XX ст. <i>Володимир Шпільчак, Євген Антонович</i>	400
Використання в Україні польського досвіду приватизації <i>Надія Пилипів</i>	403
Шкільна система Східної Європи в період трансформації (проблеми і труднощі) <i>Барбара Чердрецька</i>	405
Мистецтво Станіслава 30-40 років XX ст. <i>Богдан Мисюга</i>	408
Українсько-польські зв'язки у галузі музичної культури <i>Наталія Старовойтова</i>	412
Українсько-польський словник І. Свенціцького як засіб популяризації української мови <i>Богдан Михайлишин</i>	414
Переклад як шлях культурного взаємозбагачення (польська література в українському мистецтві поч. XX ст.) <i>Лілія Сяроза</i>	419
Польська фольклорна легенда як жанровий фактор поеми Юрія Клена "Попіл імперій" <i>Віра Куяців</i>	422
Відображення українсько-польських відносин у системі прізвищ Верхньої Наддністрянщини <i>Ірина Фаріон</i>	426
Українці та поляки в "подільському циклі" В. Одоєвського <i>Оксана Верстюк</i>	429
Галицька "Просвіта" у період між світовими війнами <i>Анатолій Гряцян</i>	433
Іван Франко про творчість Адама Міцкевича <i>Ярослав Кісь, Надія Будуйкевич</i>	437
Розвиток українсько-польських зв'язків у галузі культури на Прикарпатті <i>Петро Федорчак, Тетяна Федорчак</i>	439

ПОМІЧЕНІ ОПИСКИ

Сто- рінка	Рядок	Надруковано	Слід читати
7	6-ий знизу	незалежного	незалежницького
39	5-ий знизу	Красностаєвського	Красностаєвського
40	9-ий знизу	ПНР	Польщею
41	7-ий зверху	ПОРП	ПРП
44	8-ий зверху	відомої в історії операції "Вісла"	депортаційних процесів
73	15-ий знизу	тракт	трактат
160	у заголовку	terytorjalnej	terytorjalnej
172	12-ий зверху	партія	партіями
173	8-ий зверху	слово "першої"	вилучити
179	20-ий знизу	убивці	убивці
218	20-ий зверху	Скрімунт	К. Скрімунт
219	2-ий знизу	Косцялковський	М. Косцялковський
230	у заголовку	1919-1920	1920-1939
276	6-ий знизу	або осіб	або 873 478 осіб
287	6-ий знизу	КП(б)	КП(б)У
356	9-ий знизу	domogza	mogza
437	4-ий зверху	Рібентроппа	Рібентропа

Редколегія просить вибачення за графічні неточності у польських текстах, які обумовлені відсутністю в комп'ютерному наборі відповідних знаків.

Підписано до друку 08.07.97 р. Формат 60x84 1/16.
Папір офсетний. Гарнітура School Book. Друк офсетний.
Умовно-друкарських аркушів — 26,27. Зам. № 2001.

Івано-Франківська
м. Івано-Франківськ

604256

в. 78.

